Universiteit
Leiden
The Netherlands

'Tot ciraet, vermeerderinge ende heerlyckmaeckinge der universiteyt' : bestuur, instellingen, personeel en financiën van de Leidse universiteit, 1575-1812

Sluijter, R.G.H.

Citation
Sluijter, R. G. H. (2004, November 17). '*Tot ciraet, vermeerderinge ende heerlyckmaeckinge der universiteyt*' *: bestuur, instellingen, personeel en financiën van de Leidse universiteit, 1575-1812*. Retrieved from https://hdl.handle.net/1887/12634

Version:	Corrected Publisher's Version
License:	Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden
Downloaded from:	https://hdl.handle.net/1887/12634

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

‘Tot ciræt, vermeerderinge ende heerlyckmæckinge der universiteyt’

Bestuur, instellingen, personeel en financiën van de Leidse universiteit, 1575-1812

Ronald Sluijter

‘Tot ciraet, vermeerderinge ende heerlyckmaeckinge der universiteyt’

Voor Miranda, Jan en Maria

‘Tot ciraet, vermeerderinge ende heerlyckmaeckinge der universiteyt’

Bestuur, instellingen, personeel en financiën van de Leidse universiteit, 1575-1812

Ronald Sluijter

Uitgeverij Verloren, Hilversum 2004

Het onderzoek dat ten grondslag ligt aan dit boek werd mede gefinancierd door de Stichting VSB Fonds Den Haag en Omstreken (thans Fonds 1818)

De totstandkoming van deze uitgave werd mogelijk gemaakt door
Leids Universiteits Fonds
J.E. Jurriaanse Stichting
Stichting Dr Hendrik Muller's Vaderlandsch Fonds
Unger-van Brero Fonds
Stichting Octavie Siegenbeek van Heukelom
Vereniging Oud Leiden

Afbeeldingen op het omslag: Het academiegebouw in 1763. Kopergavure door Abraham Delfos naar Joannis Jacobus Bijlaert (Academisch Historisch Museum Leiden); Fragment uit een rekening van de universitaire rentmeester, 1792 (Nationaal Archief); Het college van Curatoren en Burgemeesters op een titelprent van een oratie van Herman Boerhaave, 1715 (Universiteitsbibliotheek Leiden).

Tevens verschenen als proefschrift te Leiden
ISBN 90-6550-754-X
© Uitgeverij Verloren, Postbus 1741, 1200 BS Hilversum
www.verloren.nl

Typografie Rombus, Hilversum
Druk Wilco, Amersfoort
Brochage Van Strien, Dordrecht
No part of this book may be reproduced in any form without written permission from the publisher.

Inhoud

Voorwoord 11
Inleiding 13

Hoofdstuk 1
Het bestuur van de universiteit 17
Inleiding 17
Inrichting van het bestuur van de Leidse universiteit 20
Het bestuur in de statuten en in de praktijk 22
De curatoren: benoeming, ambtsduur, bekwaamheid 25
Benoeming van curatoren 25
Ambtsduur van curatoren 33
Bekwaamheid van curatoren 35
De praktijk van het besturen 37
Vergaderplaats 37
Vergaderpraktijk 38
Verhoudingen 41
Interne verhoudingen 41
De verhouding tussen Curatoren en Burgemeesters en de Staten van Holland 47
De verhouding tussen Curatoren en Burgemeesters en de stadhouder 52
De verhouding tussen Curatoren en Burgemeesters en de professoren 55
1795-1812 tanende zeggenschap 59

Hoofdstuk 2
De academische infrastructuur 62
Inleiding 62
1575-1600 de uitbouw van de infrastructuur 63
1600-1650 concurrentie van andere universiteiten 72
Nieuw 72
Oud 76
1650-1700 ruimte voor experimenten 78
Nieuw 78
Oud 81
1700-1750 woekeren met ruimte 83

Nieuw 83
Oud 84
1750-1812 roep om nieuwbouw 86
Nieuw 86
Oud 87
Conclusie 90

HOOFDSTUK 3
Het Statencollege 93
Inleiding 93
De oprichting van het Statencollege 94
De relatie tussen universiteit en Statencollege 96
Beurzen en bursalen 98
De beurzen 98
De kosten van bursalen 100
Aantal bursalen 102
Opbouw van de uitgaven en inkomsten en hun plaats binnen de universitaire financiën 105
De gebouwen 107
Personeel binnen het college 109
Hoger personeel 109
Lager personeel 111
Personeel buiten het college 114
Conclusie 116

HOOFDSTUK 4
Het docentencorps 118
Hiërarchie 118
Gewoon en buitengewoon hoogleraren 118
Bezoldigde en onbezoldigde lectoren 119
Een carrière binnen de universiteit 120
Bezoldiging door de universiteit 121
Aantal docenten 126

HOOFDSTUK 5
Beroeping, benoeming en behoud van docenten 130
Inleiding 130
Bemiddeling en bemoeienis 131
Factoren bij de keuze van docenten 137
Religieuze overtuiging 138
Politieke overtuiging 140
Wetenschappelijke stroming 141
Praktijkkennis 145

Herkomst 146
Aannemen of weigeren? 148
De rol van het geld 148
Redenen voor weigering 150
De resultaten van het benoemingsbeleid: een kwantitatieve benadering 151
Verwantschap tussen docenten 152
Herkomst 155
Verblijfplaats en functie op het moment van beroep 159
Faculteiten 161
Behoud van docenten 162
Conclusie 163

HOOFDSTUK 6
Het ondersteunend personeel 165
De ontwikkeling van het personeelsbestand 165
Organisatie en werkzaamheden 166
Personeel verbonden met het bestuur 168
Secretaris van Curatoren en Burgemeesters en zijn klerk 168
Pedellen 170
Bode 171
Opzichters van reparatiewerkzaamheden 172
Personeel van de instellingen 172
Hortus 172
Bibliotheek 174
Anatomie 174
Astronomisch observatorium 175
Collegium medico-practicum en nosocomium 176
Chemisch laboratorium 176
Fysisch laboratorium 177
Kabinet van naturalia 178
Personeel verbonden met de rechtspraak 179
Secretaris van de vierschaar 179
Promotor en schepenen 179
Notarissen, procureurs en advocaten 180
Overig personeel 180
Drukker 180
Pikeur 181
Muziekmeester 182
Schilder, schoonmakers en instrumentmakers 183
Wedden, tabbaards en konijnen 183
Werving 186
Functioneren 188
Conclusie 190

HOOFDSTUK 7
Baten en lasten 192
Inleiding 192
1575-1581 de voedende moeder ondervoed 192
Boekhouding in de vroegmoderne tijd 196
De boekhouding van de universiteit 198
De rentmeester 198
De rekeningen 201
Controle 202
Kaseenheid 204
Boekjaar 205
Vertekenende elementen 205
Bruikbaarheid 206
Kastoestand 210
Inkomsten 212
Landpachten 212
Tienden 215
Losrenten 217
Subsidies 219
Leningen 219
Vrijstelling van vermogensbelasting 220
Overig 221
Uitgaven 221
Docenten 221
Ondersteunend personeel 222
Reparaties 222
Alimentaties 223
Instellingskosten 224
Bibliotheek 226
Anatomie 228
Chemisch laboratorium 228
Fysisch laboratorium 229
Astronomie 229
Hortus 230
Medisch practicum 231
Duytsche mathematicque 232
Kabinet van naturalia 232
Paillemaillebaan 232
Overig 232
Het vermogen van de universiteit en de kwestie eigendom of bezit 234

HOOFDSTUK 8
Financiën en financieel beheer 236
Inleiding 236
1581-1600 stabilisatie 237
1600-1650 subsidies, leningen en landverkopen 243
1650-1700 tegenslagen van buiten 249
1700-1750 van crisis naar crisis 255
1750-1812 toenemende subsidiëring 260
Leidse universiteitsfinanciën in Nederlands en Duits-Nederlands perspectief 265

Samenvatting en conclusies 273
Summary 282

Bijlagen
1 Bestuur en personeel (bij hoofdstuk 1 en 6) 285
2 Gemiddelde jaarwedden docenten (bij hoofdstuk 4) 297
3 Tabellen beroeping en benoeming docenten (bij hoofdstuk 5) 302
4 Docenten en beroepenen (bij hoofdstuk 5) 307
5 Aantal personeelsleden (bij hoofdstuk 6) 316

Geraadpleegde bronnen en literatuur 320
Overzicht van grafieken, tabellen en afbeeldingen 332
Index op persoonsnamen 334
Curriculum vitae 344

Voorwoord

Voorwoorden van proefschriften bevatten doorgaans een aantal vaststaande elementen. Het bedanken van archiefmedewerkers voor het 'aanslepen' van archivalia vind ik daarvan altijd wat overbodig, omdat ik die dank per archiefstuk al heb overgebracht. Vanzelfsprekender is dan ook het bedanken van mensen die inhoudelijk hebben bijgedragen aan het boek. In mijn geval zijn dat mijn oud-collega's van het Academisch Historisch Museum Leiden, Martine Zoeteman en Robert-Jan van den Hoorn. Ik dank ook Fred, onze bewaker-beschermer, wiens aftakeling zich gedurende de jaren aan het Rapenburg voor onze ogen voltrok. In een nieuwe werkkring raakten nog een groot aantal mensen bij enkele delen van het boek betrokken, verenigd in de 'Promovendiclub Instituut voor Nederlandse Geschiedenis'. Een aantal van hen leverde goede suggesties voor verbetering en aanvulling, waarvoor dank.

Van het laatste vaste element wil ik niet afwijken. Miranda Dirven bedank ik niet zozeer voor het weer aangeven van erbij neergegooide bijltjes, maar vooral voor het controleren van de helderheid van de tekst voor niet-historici en haar algemene interesse in het onderwerp van het boek.

Inleiding

Op 8 februari 1575 werd in Leiden de eerste universiteit in de Noordelijke Nederlanden geopend. De instelling zou in de zeventiende eeuw niet alleen uitgroeien tot veruit de meest belangrijke universiteit in de Republiek, maar ook tot hét internationale wetenschappelijke centrum van protestantse signatuur. Die ontwikkeling kreeg gestalte in een ongekende toestroom van studenten, waarvan grofweg de helft uit het buitenland kwam, en in de verbreiding van wetenschappelijke kennis vanuit Leiden over Europa.

Het opvallende succes van de Leidse universiteit in de zeventiende eeuw was onmiskenbaar verbonden met de ontwikkeling van de Republiek.[1] De statenbond die tevoorschijn was gekomen uit de strijd tegen Spanje werd in de zeventiende eeuw het economische wonder van Europa, een relatieve vrijplaats in religieus opzicht, en een cultureel-wetenschappelijk centrum dat mensen uit geheel Europa aantrok. Met de achteruitgang van de economische en politieke macht van de Republiek vanaf de eerste, en de praktische ineenstorting van die macht in de tweede helft van de achttiende eeuw, eindigde ook de glorietijd van de Leidse universiteit. Het aantal studenten en het aandeel van de buitenlanders in de studentenpopulatie, de voornaamste factoren waaraan men het succes van de instelling aflas, daalden sterk, en op wetenschappelijk gebied verschoof het zwaartepunt naar elders.

Over het algemeen wordt de geschiedenis van de Leidse universiteit beschreven vanuit het perspectief van een instelling van onderwijs en wetenschap. Dit boek heeft een organisatorische, zo men wil bedrijfsmatige invalshoek. Het richt zich op de vorm en werking van het bestuur van de universiteit en zijn drie hoofdtaken: de zorg voor gebouwen en instellingen, het aannemen van docerend en ondersteunend personeel en het financieel beheer. Daarmee wordt niet alleen beoogd een lacune in de kennis over de Leidse universiteit op te vullen. Eveneens zal gezocht worden naar een antwoord op de vraag of zowel de hoogtijdagen als de achteruitgang van de instelling, behalve uit de al genoemde 'rise and fall' van de Republiek, mede verklaard kunnen worden uit de vorm die het Leidse universiteitsbestuur had, alsmede de wijze waarop het bestuur werd uitgeoefend. In deze opzet is het boek de uitwerking van een zeer bondig geformuleerd onderzoeksvoorstel dat in 1995 werd

1 Zie bijvoorbeeld J.J. Woltjer, *De Leidse universiteit* (Leiden 1965) 1, Maria Rosa di Simone, 'Admission', in: Hilde de Ridder-Symoens ed., *Universities in early modern Europe (1500-1800)*. A history of the university in Europe II (Cambridge 1996) 285-325, aldaar 305.

opgesteld als onderdeel van een groter project, gericht op de viering van het 425-jarig bestaan van de Leidse universiteit. Doel van het project was de verschijning van een integrale geschiedenis van de Leidse universiteit en drie proefschriften die als bouwsteen zouden fungeren wat betreft evenzoveel tot op heden onderbelichte facetten van die historie.[2] Met name de andere twee onderzoeken, het ene over de studentenpopulatie en het andere over het onderwijs in de *artes*faculteit, weerspiegelen de richting die de universiteitsgeschiedenis de laatste decennia is ingeslagen, naar 'vroegmoderne, groepsgerichte en maatschappijbetrokken studies'.[3]

De aandacht voor de aspecten die in dit boek behandeld zullen worden is tot nu toe echter gering geweest. In monografieën of bundels over individuele universiteiten wordt veelal wel beschreven hoe het bestuur geregeld was, volgens statuten of instructies, maar krijgt de concrete werking slechts weinig aandacht. Voor de financiën geldt iets soortgelijks: de geldelijke basis wordt wel aangestipt, maar de lange-termijn ontwikkelingen en de invloed van de financiële situatie op het functioneren van de instelling blijven meestal onderbelicht. De docentenpopulatie ontvangt normaal gesproken de meeste aandacht, maar dan individueel, gericht op de wetenschappelijke arbeid en niet als onderdeel van een organisatie; het ondersteunend personeel wordt in het voorbijgaan genoemd. Voorbeelden van een meer uitgebreide behandeling van één of meerdere van deze aspecten, in monografieën of artikelen zijn er wel. Tot uitvoerige bespreking wil ik hier niet overgaan; waar mogelijk wordt in dit boek een vergelijking getrokken met andere universiteiten, zodat de bestaande literatuur op die plaats aan bod komt. Wel moet vermeld worden dat over de Leidse universiteit, toen al met het onderzoek voor dit boek was aangevangen, *Hochschule für Holland* van Henrike Clotz verscheen, waarin veel aspecten worden behandeld die ook hier aan bod zullen komen. Al eerder was van de hand van H.J. Witkam *De financiën van de Leidse universiteit* verschenen, in niet minder dan vijf delen. Beide auteurs behandelden echter een relatief beperkte periode, de eerste die van 1575 tot 1619, de tweede van 1575 tot 1594. Het werk van Witkam biedt weliswaar een schat aan gedetailleerde informatie over de periode waarvoor rentmeestersrekeningen ontbreken, maar ontbeert een grote lijn.[4]

De periode waarop deze studie betrekking heeft loopt van 1575 tot 1812. Voor de einddatum waren verschillende bevredigende momenten te kiezen, liggend in het tijdvak 1795-1815. In het eerste jaar eindigde de oude Republiek en veranderde tevens de samenstelling van het bestuur van de Leidse universiteit. In 1815 kwam het zogenaamde Organiek Besluit tot stand, dat de inrichting van het hoger onder-

2 Twee delen van de integrale geschiedenis zijn inmiddels verschenen, Willem Otterspeer, *Groepsportret met dame 1. Het bolwerk van de vrijheid. De Leidse universiteit, 1575-1672* (Amsterdam 2000) en idem, *Groepsportret met dame 2. De vesting van de macht. De Leidse universiteit, 1673-1775* (Amsterdam 2002)

3 Frijhoff, 'Hoezo universiteitsgeschiedenis?', *Ex tempore Nijmegen* 15, afl. 1 (1996) 13-22, aldaar 15.

4 Henrike L. Clotz, *Hochschule für Holland. Die Universität Leiden im Spannungsfeld zwischen Provinz, Stadt und Kirche, 1575-1619* (Stuttgart 1998). H.J. Witkam, *De financiën van de Leidse universiteit in de 16e eeuw* 5 dln. (Leiden 1979-1982)

wijs in Nederland grondig wijzigde en het Leidse universitaire bestuurscollege vrijwel alle zeggenschap ontnam dat het in de voorgaande eeuwen had genoten. Om een aansluiting te bewerkstelligen met de al beschreven geschiedenis van de Leidse universiteit in de 19e eeuw, ging de voorkeur uit naar 1815.[5] Uiteindelijk is echter gekozen voor het eindjaar 1812, om precies te zijn 22 oktober 1811, toen de Leidse universiteit bij Keizerlijk decreet werd ingelijfd bij de Université Impériale. De reden om de laatste drie jaar tot het Organiek Besluit buiten beschouwing te laten is het voor die periode ontbreken van bronnen in het universiteitsarchief die voor het onderzoek onmisbaar zijn, namelijk de resoluties van het bestuur en de rentmeestersrekeningen. Niet onmogelijk is dat zich in de Archives Nationales te Parijs materiaal bevindt dat in deze leemte kan voorzien. Van een reis naar de Franse hoofdstad werd evenwel afgezien, vanwege de beperkte omvang van de leemte.

De aandacht zal allereerst uitgaan naar het college van Curatoren en Burgemeesters. Zoals zal blijken was het samengaan van die twee groepen bestuurders tot het centrale bestuursorgaan van de universiteit een ontwikkeling die in praktijk vorm kreeg, maar waarvan de basis desondanks al in de statuten van 1575 is terug te vinden. De vraag die gesteld moet worden is hoe de verhoudingen lagen binnen een college van bestuurders met mogelijk niet altijd parallel lopende belangen in de meer dan tweehonderd jaar die volgden. Even belangrijk voor de effectiviteit van het bestuur waren de relaties tussen het college met andere bij de universiteit betrokken bestuurders: de Staten van Holland als soeverein van de provincie, de stadhouder en de senaat (de vergadering van hoogleraren). Vervolgens richt de aandacht zich op de benoeming van curatoren, hun ambtsduur en bekwaamheid en de vergaderpraktijk van het college als geheel.

De rest van het betoog is opgebouwd volgens de voornaamste taakgebieden van het bestuur, die elk twee hoofdstukken omvatten. De eerste taak omvatte de zorg voor het hoofdgebouw van de universiteit aan het Rapenburg en de inrichting van de in de loop van de periode tot stand gekomen bijzondere instellingen, waarvan bibliotheek, hortus botanicus en anatomisch theater de meest bekende zijn. Bij het personeel wordt een onderscheid gemaakt tussen docerend en ondersteunend personeel. De aspecten die bij die twee categorieën personeel behandeld worden zijn deels gelijk en wijken deels af. In beide gevallen komen aanstelling, salariëring en aantal aan bod. Voor de docenten zijn afzonderlijke paragrafen ingericht voor de hiërarchische verhoudingen en de loopbaan binnen de universiteit. Daarentegen wordt, anders dan bij het ondersteunend personeel, niet ingegaan op de inhoudelijke kant van het werk, waaronder men het doceren en de wetenschappelijke arbeid kan rekenen. Beide zaken bergen zoveel aspecten in zich, dat ze volledig buiten het kader van dit boek vallen en met name over de wetenschappelijke arbeid van vroegmoderne geleerden bestaat een onnoemelijk aantal publicaties. Bij de behandeling van de financiën richt de aandacht zich allereerst op de financiële administratie, de

5 W. Otterspeer, *De wiekslag van hun geest. De Leidse universiteit in de negentiende eeuw* (Den Haag 1992)

werkzaamheden van de daarmee belaste functionaris, en de te onderscheiden groepen inkomsten en uitgaven. Op basis daarvan wordt de financiële toestand van de universiteit en het handelen van het bestuur met betrekking tot dat onderwerp geanalyseerd. Het boek sluit af met een concluderend hoofdstuk, waarin de resultaten van het onderzoek worden samengevat en een antwoord zal worden geformuleerd op de hoofdvraag.

Het primaire bronnenmateriaal dat voor dit boek bestudeerd werd, bevindt zich voor het overgrote deel in het archief van Curatoren en Burgemeesters, dat berust in de Universiteitsbibliotheek te Leiden.[6] De ruggengraat van de hoofdstukken over het bestuur en het personeel wordt gevormd door de resoluties van het college, die voor de gehele periode bewaard zijn gebleven. Raadpleging van de originelen bleek noodzakelijk, hoewel de resoluties onderdeel zijn van een bronnenpublicatie door P.C. Molhuysen.[7] Molhuysen maakte een selectie, waarin geen plaats was voor het merendeel van de gegevens over financiën en ondersteunend personeel. Naar de originele resoluties zal echter doorgaans slechts worden verwezen indien de gegevens niet in de *Bronnen* van Molhuysen zijn vermeld. De basis van de financiële hoofdstukken waren de rekeningen van de universitaire rentmeester, die vrijwel compleet bewaard zijn vanaf 1598. Aan zowel het gebruik van de resoluties als de rekeningen kleven bezwaren, die in de desbetreffende hoofdstukken aan de orde zullen komen. Met name voor informatie over de benoeming van curatoren werd gebruik gemaakt van andere archieven, zoals de stadsarchieven van Haarlem en Delft, het archief van de Gedeputeerden ter Dagvaart van Haarlem en het archief van de Ridderschap van Holland – beide berustend in het Algemeen Rijksarchief –, de uitgegeven particuliere notulen van de Staten van Holland door Stellingwerff en Schot en het particulier archief van Willem Bentinck in het Koninklijk Huisarchief.

De aantallen nieuwe inschrijvingen van studenten die verspeid in dit boek worden genoemd, zijn geput uit een analyse van het Leidse *Album Studiosorum* door Martine Zoeteman, uitgevoerd ten behoeve van haar nog te verschijnen proefschrift. Zij heeft de cijfers zoveel mogelijk gezuiverd van vervuilende elementen, zoals personeelsleden en andere inschrijvingen ter verkrijging van belastingvrijstellingen.

6 In het Gemeentearchief Leiden (GAL), Stadsarchief 1574-1816, inv. nrs. 3269-3336 bevindt zich ook nog bronnenmateriaal over de Leidse universiteit. Het betreft hier voornamelijk materiaal dat zich ook in de Universiteitsbibliotheek Leiden (UB) bevindt.

7 *Bronnen tot de geschiedenis der Leidsche universiteit* 7 dln., P.C. Molhuysen ed. ('s-Gravenhage 1913-1924). In het vervolg van het boek zal naar dit werk verwezen worden als *Bronnen*, gevolgd door een deel- en paginanummer.

Hoofdstuk 1

Het bestuur van de universiteit

Inleiding

Hoewel dat bij een ruim 400-jarige instelling gemakkelijk uit het oog kan worden verloren, is de Leidse universiteit in Europees perspectief allerminst een oude dame. De ontstaansgeschiedenis van de eerste universiteiten, die van Parijs en Bologna, gaat terug tot de late twaalfde eeuw en in de eeuwen die volgden gingen nog meer dan honderd nieuwe stichtingen Leiden voor. Die eerste universiteiten waren samenwerkingsverbanden tussen docenten (het Parijse model) of studenten (het Bolognese model) van privé-scholen of kerkelijke scholen, ontstaan als reactie op groeiende bemoeienis van plaatselijke overheden. Paus en Keizer traden op als beschermers en voorzagen de universiteiten van statuten en privileges: als rechtspersoon kon de universiteit als één geheel naar de buitenwereld optreden, zij besliste over toelating van haar eigen leden en mocht zelf regels opstellen en die handhaven door middel van een eigen jurisdictie. De leden kregen een aparte status en bijbehorende privileges als vrijstelling van belastingen en bescherming van persoon en goed.[1]

Op het moment dat de Leidse universiteit in 1575 tot stand kwam, waren de omstandigheden in Europa drastisch gewijzigd, waardoor de autonomie van universiteiten steeds verder was afgenomen. In algemene zin was het groeiende staatsapparaat daarvoor verantwoordelijk. Het had meer en meer behoefte aan goed opgeleide functionarissen en betrok die van de universiteiten. De invloed op de instellingen nam navenant toe. De ontwikkeling van nationale staten en het uiteenvallen van de christelijke eenheid vergrootten het belang dat wereldlijke overheden in de universiteiten stelden. Universiteiten werden instrumenten ter versteviging van de maatschappelijke samenhang en het behoud van de orthodoxie, zowel vanuit katholiek als protestants oogpunt. Waren de eerste universiteiten nog spontaan tot stand gekomen, daar was het nu met name de wereldlijke overheid die het initiatief nam tot

1 Aleksander Gieysztor, 'Management', in: Hilde de Ridder-Symoens ed., *Universities in the middle ages*. A history of the university in Europe I (Cambridge 1992) 108-143, aldaar 108.

stichting. Doorgaans bleef die overheid ook daarna betrokken bij het bestuur én de financiering. Door de verwevenheid van staat en geloof was er vanzelf ook kerkelijke invloed op universiteiten, waarvan de intensiteit echter afhankelijk van de plaatselijke omstandigheden verschilde. Daar waar de wereldlijke overheid minder belang stelde in universiteiten, werden zij vooral instrumenten in kerkelijke handen.[2]

Hoewel de opstand tegen Spanje er een eigen gezicht aan gaf, past de stichting van de Leidse universiteit naadloos in de zestiende-eeuwse context.[3] Toen op 28 december 1574 Willem van Oranje de Staten van Holland en Zeeland voorstelde een universiteit op te richten, beargumenteerde hij dat door te wijzen op de noodzaak de jeugd op te leiden 'in de rechte kennisse godts ende allerley goede eerlijcke ende vrije kunsten ende wetenschappen dienende tot die wettelicke regeringe der landen'.[4] De universiteit moest worden 'als een vast blochuys ende bewaernisse der gantscher landen ende mede eenen onverbrekelicken bandt der eenichheyt der selven niet alleen onder m'elcanderen maer oock met alle aenpalende provincien.'[5] Net als elders waren hier derhalve verdediging en verbreiding van het 'ware' geloof, vergroting van eenheid en maatschappelijke stabiliteit en scholing van toekomstige overheidsdienaren de motieven voor de stichting van een eigen universiteit. Kenmerkend was ook dat het initiatief en de uitvoering in handen was van de wereldlijke overheid, in dit geval de stadhouder en de Staten van Holland.

Om de organisatie en de bestuursvorm van de Leidse universiteit in wijder perspectief te plaatsen is wederom een blik op Europa nodig. Vanuit organisatorisch oogpunt bezien zijn de universiteiten van de vroegmoderne tijd onder te verdelen in drie modellen, die zich ontwikkeld hadden uit het middeleeuwse Parijse type: de docentenuniversiteit, de collegiale universiteit, en een mengvorm.[6] Het model Bologna kwam al tijdens de middeleeuwen alleen voor in delen van Italië, Spanje en Frankrijk en had nu definitief zijn langste tijd gehad. De toenemende staatsinvloed maakte het studenten onmogelijk nog langer zulke organisaties te vormen. Nieuwe universiteitsstichtingen in de vroegmoderne periode volgden dan ook altijd het Parijse model, en zelfs werden diverse instellingen van het type Bologna daarnaar omgevormd. De eerstgenoemde variant, van toepassing op de Leidse en de andere universiteiten in de Republiek, werd gekenmerkt door gecentraliseerd onderwijs, georganiseerd in de vier klassieke faculteiten theologie, rechten, medicijnen en *artes*, in volgorde van afnemende status. Het aantal leerstoelen was min of meer vast,

2 Notker Hammerstein, 'Relations with authority', in: De Ridder-Symoens, *Universities in early modern Europe*, 113-153.

3 Clotz, *Hochschule*, 198-200.

4 *Bronnen* 1, 1*; 28-12-1574.

5 Ibidem.

6 De gegevens over organisatie van universiteiten zijn gebaseerd op Willem Frijhoff, 'Patterns', in: De Ridder-Symoens, *Universities in early modern Europe*, 43-110, aldaar 64-65, Hilde de Ridder-Symoens, 'Management', ibidem, 154-209, aldaar 154-183, Rainer A. Müller, 'Student education, student life', ibidem, 326-354, aldaar 333-339.

en werd bekleed door docenten met een van universiteitswege toegekend salaris. In de tweede variant, die vooral in Engeland en Frankrijk tot ontwikkeling kwam, werd het onderwijs niet centraal gegeven maar binnen de vele colleges, bewoond door docenten en studenten tezamen. De faculteitsstructuur bestond daar wel, maar was door de opzet van het onderwijssysteem van minder groot belang. De mengvorm, die vooral werd toegepast in Schotland, Ierland, Spanje en oostelijk Duitsland, trachtte de voordelen van beide systemen te combineren, op een kleinere schaal. Het bijeenbrengen van studenten in kosthuizen was overigens op zich geen kenmerk van het collegiale systeem. Ook bij docentenuniversiteiten vond men het verschijnsel, maar met het verschil dat het essentiële onderwijs er niet plaatsvond. Hier lag de scheiding eerder tussen de universiteiten van katholieke en protestantse signatuur. In katholieke gebieden kwam de gemeenschappelijke huisvesting van studenten veel vaker voor, terwijl in de continentale protestantse gebieden de studenten over het algemeen bij particulieren over de stad verspreid woonden. Het bijeenbrengen van studenten in kosthuizen werd daar geassocieerd met het kloosterleven, en als het al voorkwam voornamelijk toegepast bij theologiestudenten. In Leiden zou op deze wijze het Statencollege worden ingericht.[7] Dat het in het protestantse Engeland wel de norm was, had als oorzaak dat daar in de colleges vooral de geestelijkheid werd opgeleid.

De vormen die het bestuur van universiteiten konden aannemen zijn talrijk en daardoor ongeschikt voor uitvoerige behandeling. We beperken ons tot twee belangrijke ontwikkelingen die al vóór de stichting van de Leidse universiteit in gang waren gezet. De eerste is de concentratie van macht in minder handen. Dit gebeurde ofwel door beperking van het lidmaatschap van de algemene vergadering, bij welk gezelschap in de middeleeuwse situatie de zeggenschap in bestuurszaken berustte, ofwel door het onttrekken van zeggenschap over bepaalde zaken aan diezelfde vergadering. In de Franse, Duitse en Zweedse universiteiten werden vanaf de zestiende eeuw niet langer alle gegradueerden tot de vergadering toegelaten, maar alleen de gewone hoogleraren (*ordinarii*). In Engeland bleef de omvangrijke vergadering grotendeels intact, maar werden de belangrijke besluiten steeds meer genomen door de vice-kanselier (vergelijkbaar met de rector op het continent) tezamen met een beperkt aantal anderen, zoals de hoofden van de colleges. De tweede ontwikkeling werd al genoemd: de toename van de invloed van de overheid. Dat uitte zich in inspecties door afgevaardigden van vorsten of andere soevereinen, vaak gevolgd door hervormende maatregelen en het opstellen van nieuwe statuten. Daarnaast kwam het vaak tot meer directe en permanente bemoeienis bij eerst nog puur interne universiteitszaken als de benoeming van docenten en functionarissen, alsmede de financiën. Als het niet de vorst zelf was die zich met zulke zaken bezighield, dan was het wel één van zijn vertrouwelingen. Naast de soeverein wisten op verschillende plaatsen ook de stedelijke overheden invloed te verwerven in het bestuur van de universiteit die binnen hun muren gevestigd was. De universiteiten van

7 Zie hoofdstuk 3.

Leuven, Keulen, Erfurt, Rostock en Basel stonden al vanaf hun ontstaan onder sterke stedelijke invloed. In Bologna en Padua waren het burgers van de stad, de *riformatori dello studio*, die vanaf de zestiende eeuw het daadwerkelijk bestuur van de universiteit vormden.[8]

Inrichting van het bestuur van de Leidse universiteit

In zijn voorstel van 28 december 1574 aan de Staten drong Willem van Oranje aan op spoed, gezien de aanstaande vredesonderhandelingen met Spanje. Oranje was er zeker van dat 'door die communicatie ende verhandelinghe des verdrachs eenen stilstandt geboden ende alsoe alle hope, middel ende gelegentheyt van hiernamaels yet sulcx te willen ofte moghen oprichten gantschelick afgehauwen ende wechgenomen worden.'[9] De Staten reageerden adequaat en keurden het voorstel al op 2 januari 1575 goed. Op 3 januari besloten zij dat niet Middelburg of Gouda, maar Leiden de universiteit zou krijgen en committeerden Jan van der Does, lid van de Ridderschap van Holland, Cornelis de Coning, burgemeester van Delft, en Gerard van Hoogeveen, pensionaris van Leiden, om de uitvoering van het besluit op zich te nemen.[10] Slechts iets meer dan een maand later, op 8 februari 1575, werd de universiteit feestelijk geopend.

De uitbundige openingsplechtigheid verhulde dat er in concreto nog weinig was. Er waren nog geen studenten, de aanwezige hoogleraren hadden zich in meerderheid alleen voor de duur van de plechtigheid aan de academie verbonden, de financiën waren niet geregeld, de universiteit beschikte niet over een stichtingsbrief en niet over statuten. Bijgevolg was ook over het bestuur van de nieuwe academie nog niets vastgesteld. Wel had zich al een ontwikkeling voorgedaan die belangrijk zou blijken voor de vorm die het bestuur zou gaan krijgen. Het was de rol die de vier burgemeesters van Leiden naast de gecommitteerden van de Staten voor zich hadden opgeëist in de voorbereidingen voor de opening.[11] Zij hadden voor huisvesting gezorgd – het Barbaraklooster aan het Rapenburg – , de 'openings'professoren geregeld en de opening van de academie officieel bekend gemaakt. Enkele dagen voor die plechtigheid verzochten zij Oranje en de Staten een 'octroy van de fundatie, institutie ende erectie' van de universiteit.[12] De bemoeienis van het stadsbestuur was begrijpelijk. Want hoezeer men ook verguld was met Oranjes keuze voor Leiden, van elders was bekend dat universiteiten enclaves waren binnen een stad, gemeenschappen binnen een gemeenschap, met voorrechten die de lidmaten als het ware

8 De Ridder-Symoens, 'Management', 182.

9 *Bronnen* 1, 1*; 28-12-1574.

10 Op 6 januari werden zij nogmaals benoemd, waarschijnlijk na goedkeuring van Oranje, ibidem, 1*-6*.

11 J.J. Woltjer, 'De positie van Curatoren der Leidse universiteit in de zestiende eeuw', *Tijdschrift voor rechtsgeschiedenis* 38 (1970) 485-496, aldaar 486-487.

12 *Bronnen* 1, 15*; 11-2-1575. Hierin wordt, zoals Woltjer terecht opmerkt, door Molhuysen abusievelijk de apostilledatum gezien als datum van de brief van Burgemeesters. Woltjer, 'positie', 486, noot 6.

uit de stedelijke maatschappij lichtten. Het studentenvolk was niet het gemakkelijkste en de omgang met burgers leidde al te gemakkelijk tot spanningen en uitbarstingen. Het zou de Leidse burgemeesters, net als besturen van verschillende andere universiteitssteden, lukken om een plaats in het universiteitsbestuur te verwerven.

Het door burgemeesters gevraagde octrooi kwam er, maar pas na de opening.[13] Het werd gedateerd op 6 januari, om de wat vreemde situatie van een stichtingsacte daterend na de officiële opening te verdoezelen. Overigens werd het document op naam gesteld van Philips II, omdat de zestiende-eeuwse realiteit nu eenmaal voorschreef dat het alleen vorsten of pausen waren die een universiteit konden stichten. Over het bestuur van de universiteit zei het stuk nog niets.

Belangrijker in dat opzicht waren de statuten. Bij de opstelling waren burgemeesters wederom sterk betrokken, maar nu verschenen ook de drie gecommitteerden weer wat meer op de voorgrond. Door verschillende van de gelegenheidshoogleraren werd, tezamen met de gecommitteerden Van der Does en Van Hoogeveen en Oranjes gezant Gerard van Wijngaerden, een ontwerp opgesteld dat op 12 februari werd goedgekeurd door burgemeesters.[14] Het was echter een vrij summier stuk, dat een aantal zaken oningevuld liet. Problemen ontstonden toen een nieuw, veel uitgebreider ontwerp werd opgesteld, waarschijnlijk door de nieuwe Franse hoogleraar Gulielmus Feugeraeus.[15] Docenten zouden volgens zijn voorstel een religieuze overtuiging moeten hebben die volledig strookte met die van de kerk, en ze moesten zich bovendien onderwerpen aan de kerkelijke discipline. Ook pleitte Feugeraeus voor betrokkenheid van de kerkenraad bij het aannemen van nieuwe docenten.[16] Burgemeesters reageerden met een scherp opgesteld tegenontwerp waarin zij iedere kerkelijke invloed afwezen.[17] De definitieve statuten kwamen uiteindelijk op 2 juni 1575 tijdens de Statenvergadering in Dordrecht tot stand, als resultaat van overleg tussen de Staten, Oranje, de afgevaardigden van Leiden, en de curatoren – zoals de gecommitteerden inmiddels werden aangeduid – Van der Does en De Coning (Van Hoogeveen was verhinderd). Van kerkelijke invloed was niets meer te bespeuren. Een klein compromis was het opnemen van een zeer ruim opgestelde godsdiensteed, af te leggen door rector, assessoren, en studenten. Maar zelfs deze eed zou in 1578 door de Staten van Holland teniet worden gedaan, omdat hij buitenlandse studenten ervan bleek te weerhouden in Leiden te gaan studeren. De afwezigheid van formele invloed van kerkelijke autoriteiten op universiteitszaken lag geheel in de lijn van de gematigde opvattingen van Oranje, en in het algemeen van de relatieve tolerantie die de Republiek zou gaan kenmerken. Daarmee is niet gezegd dat er in het geheel geen kerkelijke inmenging was. Op sommige ogenblikken kon de

13 *Bronnen* 1, 7*; 6-1-1575.
14 Ibidem, 15*-18*.
15 P.C. Molhuysen, 'Over de graden, die oudtijds aan de Leidsche universiteit werden verleend', *Leids jaarboekje* 13 (1916) 1-31, aldaar 6.
16 *Bronnen* 1, 19*-22*.
17 Ibidem, 22*-24*.

kerk, via de overheid, wel degelijk zijn invloed laten gelden. De gebeurtenissen van 1618-1619 bewijzen dat. De godsdienstige en politieke troebelen in de Republiek culmineerden toen zoals bekend in de staatsgreep van Maurits, die de vroedschappen van de steden ontdeed van remonstrantse elementen. Het Leidse stadsbestuur werd ook gezuiverd, en daarmee het universiteitsbestuur, dat immers vier burgemeesters bevatte. Maar ook de Oldenbarnevelt-gezinde curatoren Van der Mijle en Van Mathenesse werden eruit gewerkt, zij het wat geleidelijker. Eind 1618 zagen zij drie nieuwe curatoren naast zich geplaatst, die hen vervolgens op 8 februari 1619 definitief vervingen.[18]

Het bestuur in de statuten en in de praktijk[19]

Wat betreft de algemene organisatie van de universiteit gingen de opstellers van de statuten uit van de bekende indeling in vier faculteiten: theologie, rechten, medicijnen, en *artes*. Het 'lichaem' ofwel de senaat van de universiteit werd in de statuten gedefinieerd als 'den rector, doctoren ende professoren in denzelven daertoe gestipendieert ende dienende, mitzgaders de doctores ende magistri die in derselver universiteyt gegradueert zullen zijn ende aldaer hare residentie zullen houden'. De praktijk zou anders zijn, zoals we nog zullen zien.[20] De jaarlijks nieuw te kiezen rector zou bijgestaan worden door vier assessoren, één uit elke faculteit. De regeling van het bestuur was gecompliceerder omdat, zelfs na de afwijzing van kerkelijke invloed, nog vier groepen over waren die zeggenschap toebedeeld wensten te krijgen: curatoren als vertegenwoordigers van de Staten, de burgemeesters van Leiden, de stadhouder, en de universitaire gemeenschap zelf. Want hoewel de tijd van volledig academisch zelfbestuur voorbij was, was niet elke zeggenschap van de lidmaten uitgesloten. Het resultaat was wat geforceerd. Nagenoeg niets werd overgelaten aan één van de groepen afzonderlijk, slechts in samenwerking hadden zij beslissingsbevoegdheid. Zo stelde het vierde artikel dat rector en assessoren 'op alle voirvallende saecken sullen disponeren', maar dat zij 'over gewichtighe ende zware saecken roupen de curateurs van der universiteyt.' De belangrijke kwestie 'wat autheur, bouck ofte materie elck professeur lesen ofte tracteren sal', en het vaststellen van collegetijden en vakanties werd eveneens tot een gezamenlijke verantwoordelijkheid van curatoren, rector, en assessoren gemaakt, waarbij in het laatste geval ook nog eens het advies van burgemeesters moest worden ingewonnen. Hetzelfde gold voor het maken van ordonnantiën en statuten voor de universiteit die gevolgen met zich mee konden brengen voor de Leidse burgerij, waarbij omgekeerd ook werd bepaald dat de magistraat zonder overleg met rector, assessoren en curatoren

18 Eén curatorsplaats was vacant, namelijk die van Johan de Groot, die in 1617 ontslag had genomen. Clotz, *Hochschule*, 180-188, Otterspeer, *Groepsportret* 1, 243-255 en 281.

19 De eerste statuten *Bronnen* 1, 25*-38*.

20 Zie blz. 55.

geen besluiten mocht nemen die ten nadele zouden kunnen uitpakken van de academische gemeenschap. Gezamenlijke verantwoording van curatoren en burgemeesters was het vaststellen van het salaris van professoren. Ook bij de benoeming van verschillende functionarissen was de verdeling van de zeggenschap waarneembaar. De rector werd door de stadhouder gekozen uit een nominatie van drie personen door de senaat, maar 'by advys' van burgemeesters. De verkiezing van een secretaris van rector en assessoren was een zaak van dat college zelf en curatoren. De vier assessoren werden weliswaar door de senaat zelf uit hun midden gekozen, maar curatoren kregen een controlerende taak over hun functioneren.

Hoewel de statuten van 1575 op het eerste gezicht tamelijk gedetailleerd schijnen, bieden ze als uiting van een compromis weinig aanwijzingen voor de concrete vorm die het bestuur van de academie zou gaan aannemen. Op basis van oppervlakkige lezing lijkt een ontwikkeling naar een regelmatig samenwerkingsverband tussen curatoren, rector, en assessoren nog het meest voor de hand te hebben gelegen. De praktijk zou echter uitwijzen dat curatoren en burgemeesters het centrale bestuurscollege van de universiteit gingen vormen.[21] Terwijl, in Europees perspectief, de invloed van de kerk op de Leidse universiteit minimaal werd, zou de wereldlijke overheid het bestuur juist stevig in handen krijgen.

Bij nadere beschouwing blijkt de basis van die ontwikkeling al aanwezig in de bepaling dat Curatoren en Burgemeesters gezamenlijk verantwoordelijk waren voor het vaststellen van het salaris van hoogleraren en de betaling daarvan uit middelen die door de Staten beschikbaar gesteld werden. Omtrent die middelen hadden de Staten, tegelijk met de statuten, twee resoluties aangenomen waarin zij Curatoren en Burgemeesters als beheerders aanwezen. De eerste resolutie hield de toewijzing in van 5.000 gulden jaarlijks uit de inkomsten van kloostergoederen – de administratie hiervan was na de Reformatie door de Staten in handen genomen[22] –, de tweede gaf een begroting van de uitgaven. Die bevatte vooral salarissen van professoren, maar ook een bedrag van 400 pond 'voor d'andere officieren van de universiteyt, en andere onverdachte onkosten'.[23] De begroting was niet meer dan een richtlijn, want in overeenstemming met de statuten kregen Curatoren en Burgemeesters de vrijheid 'nae de qualiteyt van de persoonen ende omstandigheydt van saecken' hoogleraren verschillend te bezoldigen. Met de toewijzing van het financieel beheer over de universiteit aan Curatoren en Burgemeesters tezamen was een belangrijk uitgangspunt geschapen voor regelmatige samenkomst van de gewestelijke vertegenwoordigers en de Leidse stadsbestuurders.

Ook het aanstellen van hoogleraren werd een gezamenlijke competentie van Curatoren en Burgemeesters, een bevoegdheid waarvan het belang nauwelijks kan worden overschat. Deze verantwoordelijkheid lijkt, anders dan het financieel be-

21 Zie voor de samensmelting van curatoren en burgemeesters (in het vervolg met hoofdletters indien over het college als geheel wordt gesproken) tot het bestuur van de universiteit ook Clotz, *Hochschule*, 36-40.

22 Zie hoofdstuk 7.

23 *Bronnen* 1, 38*.

heer, minder grond te vinden in de statuten. Toch schreven Curatoren en Burgemeesters op 17 juli 1575 dat zij Gulielmus Feugeraeus aanstelden tot professor in de theologie 'deur cracht ende nae vermogen der acte van autorisatie van de heeren Staten 's lants van Hollandt, op ten tweeden juny LXXV voorleden gegeven', krachtens de statuten derhalve. De formele basis was ook hier het artikel waarin Curatoren en Burgemeesters de bevoegdheid kregen het salaris van hoogleraren te regelen.[24]

Was de gezamenlijke bestuursmacht over de universiteit van Curatoren en Burgemeesters in de eerste statuten alleen in de kiem aanwezig, de vernieuwde statuten van 1631 lieten daarover geen twijfel meer bestaan: 'Dat de curateurs van de universiteyt [...] mitsgaders Burgemeesters der stadt Leyden, sullen gehouden zijn te besorgen all 't gunt henluyden in 't bijsonder ofte gesamentlyck metten rector en assesseurs tot ciraet, vermeerderinge ende heerlyckmaeckinge der voorsegde universiteyt [...] nodich, ende oirbaerlijck duncken sal.'[25] Rector en assessoren hadden in wezen al in de eerste statuten weinig concrete zeggenschap toebedeeld gekregen, nu was ook formeel vastgelegd dat hun rol alleen bestond bij gratie van Curatoren en Burgemeesters.

Vergelijking van de vorm van het Leidse universiteitsbestuur met die van de later gestichte academies in de Republiek levert zowel overeenkomsten als verschillen op. Een overeenkomst was dat er in navolging van Leiden overal een college boven de vergadering van professoren gesteld werd. Wat de samenstelling van dat college betreft, leek dat van de universiteit van Groningen (gesticht in 1614) het meest op Leiden. Het bevatte zowel vertegenwoordigers van de stad als de provincie: twee uit de stad, twee uit de Ommelanden. In afwijking van Leiden werden ook de stedelijke vertegenwoordigers 'curatoren' genoemd. Het college van curatoren van de Franeker universiteit (gesticht in 1585), kwam in 1604 tot stand, en bestond uitsluitend uit vertegenwoordigers van de provincie, namelijk één uit het kwartier Oostergo, één uit Westergo, één uit Zevenwolden en één uit de Steden. Zo was ook de situatie in Harderwijk, waar uit elk Gelders kwartier (Nijmegen, Zutphen en Veluwe) twee curatoren werden gekozen (één uit de Ridderschap, één uit de steden). In Utrecht (gesticht in 1636) werd het college juist uitsluitend gevormd door vertegenwoordigers van de stad. Hun aantal was niet vast. Met de term curatoren werden daar aangeduid de burgemeesters van de stad en die leden van de vroedschap die op dat moment gecommitteerd waren om de zaken van de universiteit waar te nemen.[26]

De samenstelling van het Utrechtse universiteitsbestuur duidt al op de geringe rol die de provinciale Statenvergadering daar in universiteitszaken speelde. In feite

24 Zo meent ook Woltjer, 'positie', 487.

25 *Bronnen* 2, 265*.

26 G.Th. Jensma, 'Inleiding', in: G.Th. Jensma e.a. ed., *Universiteit te Franeker 1585-1811. Bijdragen tot de geschiedenis van de Friese hogeschool* (Leeuwarden 1985) 11-39, aldaar 16 en 24. G.W. Kernkamp, *De Utrechtsche academie, 1636-1815*. De Utrechtsche universiteit, 1636-1936 1 (Utrecht 1936) 93-94. Hermannus Bouman, *Geschiedenis van de voormalige Geldersche hoogeschool en hare hoogleeraren* 2 dln. (Utrecht 1847) dl. 1, 146-147. W.J.A. Jonckbloet, *Gedenkboek der hoogeschool te Groningen* (Groningen 1864) 31.

was het universitaire bestuur – de stad dus – geheel autonoom. Ook de Harderwijkse curatoren lijken de belangrijke zaken onafhankelijk van de Staten van Gelre en Zutphen te hebben kunnen bedisselen.[27] Aan de andere zijde van het spectrum vinden we op dit gebied Franeker en Groningen, waar het college van curatoren zich juist een veel grotere bemoeienis van de provinciale Statenvergaderingen moest laten welgevallen. Die inmenging vond vooral plaats bij de benoeming van nieuwe docenten.[28] Over de positie van het Leidse universitaire bestuurscollege ten opzichte van de soevereine provinciale overheid komen we later in dit hoofdstuk nog te spreken. Op deze plaats kunnen we alvast concluderen dat het college op het gebied van de 'kerntaken' – benoeming van docenten en overig personeel, beheer over de financiën en infrastructuur – een zeer grote handelingsvrijheid had. Toch moesten Curatoren en Burgemeesters zich, als het er werkelijk op aan kwam, wel degelijk onderwerpen aan het gezag van de Staten van Holland. Op de schaal van onafhankelijkheid nam het Leidse universitaire bestuurscollege derhalve een positie in tussen Franeker en Groningen aan de ene, en Harderwijk en Utrecht en aan de andere kant.

Alle universiteitsbesturen moesten zich, ongeacht hun positie ten opzichte van de Statenvergadering van hun provincie, in bepaalde perioden inmenging van de stadhouder laten welgevallen. Deze bemoeienis richtte zich vooral op de benoeming van hoogleraren. Ook op dit aspect komen we nog terug.[29]

De Curatoren: benoeming, ambtsduur, bekwaamheid

Benoeming van curatoren

Vier van de zeven zetels in het bestuur van de Leidse universiteit werden bezet door de Leidse burgemeesters. Dat betekende dat voor die zetels geen benoeming plaatsvond: wie burgemeester was had automatisch zitting in het universiteitsbestuur. De duur van de ambtstermijn lag daarmee vast op één jaar, want na die termijn werden in Leiden nieuwe burgemeesters gekozen.[30] Vanzelfsprekend werden burgemeesters niet in de eerste plaats verkozen op basis van hun kennis van academische zaken. Hoe lagen deze zaken – benoeming, ambtsduur en bekwaamheid – bij de overige drie zetels, die van curatoren?[31]

De verkiezing van curatoren was één van die zaken die bij de oprichting van de

27 Bouman, *Geldersche hoogeschool*, 141, 320-321 (benoeming van docenten) en 311 (beheer over de financiën). K.J.W. Peeneman, 'De financiële situatie van de academie van Harderwijk', in: J.A.H. Bots e.a. ed., *Het Gelders Athene. Bijdragen tot de geschiedenis van de Gelderse universiteit in Harderwijk (1648-1811)* (Hilversum 2000) 230-244, aldaar 230; de rentmeestersrekeningen werden door curatoren afgehoord.

28 Zie blz. 131-132.

29 Hieronder, blz. 52-55, en in hoofdstuk 5, blz. 132.

30 Eén der burgemeesters werd overigens altijd herbenoemd, en zat dus twee jaar achtereen. S. Groenveld ed., *Leiden. De geschiedenis van een Hollandse stad* 2, 1574-1795 (Leiden 2003) 57.

31 Zie voor een overzicht van de curatoren bijlage 1.

universiteit niet formeel waren vastgelegd. De onduidelijkheid leidde ertoe dat het onderwerp regelmatig aan de orde kwam in de Statenvergadering, voornamelijk gedurende de zeventiende eeuw. Al in de eerste decennia na de stichting leek een zekere gewoonte te ontstaan in de vervulling van twee van de drie curatorsplaatsen, die terugging op de hoedanigheden van twee van de eerste curatoren, Van der Does en De Coning. De benoeming van Jan van der Does in 1575 was ongetwijfeld een gevolg geweest van zijn ijver voor de totstandkoming van de universiteit en niet van zijn lidmaatschap van de Ridderschap van Holland. Toch werd na zijn overlijden in 1604 in zijn plaats wederom een lid van de Ridderschap benoemd, in de persoon van Adriaan van Mathenesse. Cornelis de Coning was burgemeester van Delft, maar dankte zijn benoeming vermoedelijk aan zijn goede verstandhouding met Oranje.[32] Niettemin waren ook zijn opvolgers Abraham van Almonde (1583-1593) en Johan de Groot (1594-1617) burgemeester van Delft.

Bij de derde curatorsplaats lagen de zaken wat gecompliceerder. Gerard van Hoogeveen was pensionaris van Leiden en als zodanig een geschikte tussenpersoon tussen de Staten en het Leidse stadsbestuur. Zijn opvolger Paulus Buys (1581-1594), die op dat moment landsadvocaat was, had ook bindingen met Leiden, want hij was er van 1561 tot 1572 stadspensionaris geweest. Bovenal was hij natuurlijk vertrouweling van Oranje, aan wiens voorkeur bij benoemingen niet voorbij gegaan kon worden. Na hem kwamen Johan van Banchem (1594-1601), van wie weliswaar geen concrete bindingen met Leiden bekend zijn, maar die wel een in Leiden bekende achternaam droeg, en Cornelis van der Nieuwstadt (1602-1606), een voormalig Leids hoogleraar. Zowel Van Banchem als Van der Nieuwstadt waren bij hun benoeming advocaat voor de Hoge Raad. Waarschijnlijk was echter hun binding met Leiden, en niet de functie bij de Hoge Raad het belangrijkste criterium voor hun benoeming tot curator, want Van der Nieuwstadts opvolger Cornelis van der Mijle (1606-1619) was niet aan de Hoge Raad verbonden.

De resolutie van de Staten van Holland van 17 november 1618, die een zuivering van het universitair bestuurscollege inhield[33], wekte wat betreft de recrutering van curatoren de indruk van bestendiging van een bestaande praktijk. Tot nieuwe curatoren werden namelijk benoemd Johan van Wassenaer, 'als vuyten staet van de heeren Ridderschap ende eedelen', Adriaen Pauw, 'vuyt t'midden van onse vergaderinge' en Rochus van den Honert, 'als vuyte collegien van justicie'.[34] Het recruteringsveld voor de tweede curatorspost werd hier derhalve omschreven als de gedeputeerden van de steden in de Statenvergadering. De Coning en De Groot waren op het moment van hun verkiezing afgevaardigden in de vergadering geweest – Van Almonde niet –, zodat de verkiezing van Pauw inderdaad de voortzetting van een bestaande praktijk genoemd kan worden. Wel was voor het eerst geen Delftenaar verkozen maar een Amsterdammer, en was Pauw geen burgemeester of oud-

32 A.J. van der Aa, *Biographisch woordenboek der Nederlanden* 6 dln. (Haarlem 1852-1878) dl. 3, 203.
33 Zie blz. 33.
34 *Bronnen* 2, 80*.

burgemeester maar pensionaris. De achtergrond van het besluit de derde curatorsplaats toe te wijzen aan iemand uit de colleges van justitie, te weten Hof van Holland en Hoge Raad, berustte daarentegen niet op een stevig verankerde praktijk, want alleen Van Banchem en Van der Nieuwstadt waren verbonden geweest aan het laatste college.

Of de resolutie nu als bestendiging van een bestaande situatie of als gedeeltelijk nieuwe regeling bedoeld was, zijn status als voorschrift voor toekomstige benoemingen werd al snel betwist. Toen in 1627 een nieuwe curator verkozen moest worden, werd aanvankelijk bepaald dat 'dewijle de heeren edelen daer een hebben [François van Aerssen], ende noch een uyt de hoven van justitie daerinne is [Nicolaes Cromhout]', de steden aan de beurt waren.[35] Enkele weken later echter maakten Haarlem, Delft en Leiden bezwaar tegen het hiermee impliciet aan de Ridderschap en de hoven van justitie toegekende recht op een curatorsplaats. De kwestie kwam echter nog niet tot een oplossing, waarschijnlijk omdat de steden op dat moment toch aan de beurt waren. In 1635 kwam de zaak uitgebreid aan de orde toen een nieuwe curator moest worden verkozen in de plaats van Nicolaes Cromhout, president van de Hoge Raad. Ditmaal wees Amsterdam erop dat de Staten niet verplicht waren iemand aan te wijzen uit de hoven van justitie. Bij het nazien van eerdere resoluties bleek dat het besluit van 1618 voor de verwarring had gezorgd. Weliswaar was daarin vermeld dat één curator uit de Ridderschap, één uit de hoven van justitie en één uit de steden was verkozen, maar dit betekende niet, zo was men nu van mening, 'dat precyss uyt die ordren de electie jaerlijcx geschieden most'.[36] Tot een besluit kwam het nog niet, want eerst moesten nog meer resoluties worden geraadpleegd. Nadat dit gebeurd was kwam men tot de conclusie dat doorgaans de verkiezing wel was gebeurd volgens de in de resolutie van 1618 weergegeven situatie, maar dat de Staten daaraan niet noodzakelijkerwijze gebonden waren en mochten kiezen wie zij wilden. De edelen roken onraad en bemerkten dat nu ook aan hun curatorsplaats werd getornd. Zij protesteerden met succes: de vergadering oordeelde dat de discussie zich voor het moment moest beperken tot het vermeende recht van de hoven van justitie en dat de curatorsplaats van de Ridderschap niet aan de orde was.[37] Op 22 februari 1635 kwam het definitieve besluit dat het de leden vrij zou staan iemand tot curator te kiezen uit 'de regeringe' dan wel de hoven van justitie.[38] In 1636 volgde nog een bekrachtiging van dit besluit.[39]

Uit de benoemingen die in de loop van de volgende jaren plaatsvonden, blijkt inderdaad dat de resolutie van 1618 na 1636 zijn betekenis grotendeels verloor. De curatorsplaats voor de Ridderschap bleef, maar over de vervulling van de overige twee plaatsen konden de Staten vrij beschikken. Niet alleen zien we tot 1694 geen be-

35 *Resolutien van de Heeren Staaten van Holland en Westvriesland 1524-1795* (RSH) 3-4-1627.
36 *Particuliere notulen* VII, 21-2-1635 (nog in bewerking bij het Instituut voor Nederlandse Geschiedenis te Den Haag, zie ook noot xx (132). De originelen berusten in het Westfries Archief te Hoorn).
37 Ibidem.
38 RSH 22-2-1635.
39 RSH 12-2-1636.

noemingen van curatoren meer uit de Hoge Raad of het Hof van Holland, maar ook behoefden zij niet noodzakelijkerwijze meer uit de Statenvergadering afkomstig te zijn. Tussen 1618 en 1636 waren het steeds pensionarissen die in de 'stedenplaats' benoemd werden: Adriaen Pauw (Amsterdam), Gillis de Glarges (Haarlem), Jacob Cats (Dordrecht) en Johannes Camerling (Delft). Vanaf 1641 worden in de twee 'vrije' curatorsplaatsen voornamelijk burgemeesters of oud-burgemeesters benoemd.

Na 1672 kwam de benoeming van curatoren, zoals die van alle belangrijke ambten, steeds meer onder invloed van Willem III.[40] De eerste benoemingen na die datum laten dit nog niet direct zien, want zowel Hiëronymus van Beverningh als Coenraad van Beuningen staan niet bekend als onvoorwaardelijk prinsgezind. Desondanks werden zij gekozen door Oranje uit een nominatie van drie personen, zoals nu gebruikelijk werd. Maar Cornelis Teresteijn van Halewijn en Hubertus Rosenboom, benoemd in 1691 en 1694, waren onbetwist aanhangers van Oranje. De Ridderschap behield zijn vaste curatorsplaats, maar moest zich na wat tegensputteren ook aan de nominatieplicht gaan houden.[41]

Na de dood van Willem III bleef Holland, op de periode 1747-1751 na, zonder stadhouder tot 1766 en dat betekende dat de Staten tot die tijd weer geheel zelf konden beslissen over de bezetting van de curatorsplaatsen. Van de negen curatoren die in de periode 1702-1766 in de 'vrije' plaatsen werden benoemd waren er acht burgemeester of oud-burgemeester van een stad en één (Pieter Steyn) raadpensionaris. Na 1766 werd de keuze gemaakt door stadhouder Willem V, uit een nominatie van drie personen door de Staten. Na Steyn werden tot 1795 nog vijf curatoren in 'vrije' plaatsen benoemd. Naast twee (oud-)burgemeesters, waren dat een pensionaris van Delft (Pieter van Bleiswijk), een thesaurier-generaal van de Unie (Johannes Hop) en een raad in de vroedschap van Haarlem (Willem Anne l'Estevenon).

De officiële documenten maken duidelijk dat de recrutering van curatoren voor de 'vrije' plaats vanaf 1641 doorgaans uit de stadsbesturen plaatsvond, maar niet door welke factoren binnen die grenzen de uiteindelijke verkiezing bepaald werd. De officiële stukken verhullen veel. Enkele benoemingen uit de achttiende eeuw waarover meer achtergrondinformatie beschikbaar is maken duidelijk dat het cura-

40 S. Groenveld, *Evidente factiën in den staet* (Hilversum 1990) 60-64. Zie ook blz. 53-54.

41 De koning-stadhouder had, na het overlijden van curator Daniël Oem van Wijngaerden, de Ridderschap op 7 juni 1689 vanuit Engeland gevraagd om een nominatie waaruit hij een nieuwe curator zou kunnen kiezen. De Ridderschap kon niet 'nalaten sijne majesteit eerbiedigljck te remonstreren, dat van alle oude tijden de heeren van de ridderschap alleen een heer uit haar ordre tot die bedieninge hebben gepresenteert, even gelijck in andere collegien mede gewoon sijn te doen, en dat desaengaande voor desen noit geen nominatie is gedaen' en stelden voor Jacob van Wassenaer, heer van Obdam, tot curator te laten benoemen. Het antwoord van Willem III is niet bekend, maar laat zich raden uit het besluit van de Ridderschap op 31 januari 1690 om toch een nominatie van drie personen op te stellen, volgens Oranjes wens. Het ging de laatste er zonder twijfel om de heren edelen hun plaats te wijzen, want in zijn brief van 17 februari maakte hij bekend de al door hen in eerste instantie voorgestelde Obdam te hebben gekozen. Nationaal Archief (NA), Archief van de Ridderschap en Edelen van Holland en West-Friesland, 1572-1795, inv. nr. 6, f. 16, 18, 43v, 44v en 49v. Overigens moest hierna de officiële benoeming van de gekozene door de Staten van Holland nog plaatsvinden, maar dat was een formaliteit.

torschap, zoals andere gewestelijke ambten die door de Staten van Holland werden vergeven, de inzet was van stedelijke naijver.

Op 4 oktober 1722 overleed curator en president van de Hoge Raad Hubertus Rosenboom, waarmee beide functies vacant kwamen. Voor de laatste post wenste Zeeland nu eens in aanmerking te komen, want hoewel dat gewest in 1596 met Holland was overeengekomen de Hoge Raad ook de rechtspraak over Zeeland op te dragen, was er sindsdien nooit een Zeeuwse president geweest. De kandidaat was Cornelis van Bijnkershoek, een rechtsgeleerde van formaat.[42] Uit zijn correspondentie met de Zeeuwse raadpensionaris Caspar van Citters blijkt echter dat hij zijn kansen laag inschatte.[43] Zijn opponent voor het ambt Simon Admiraal had, als voormalig lid van het stadsbestuur van Monnikendam, de steun van de zeven steden van het Noorderkwartier. Weliswaar was dat geen meerderheid van de vijfentwintig stemhebbende steden in de Statenvergadering, maar het was Bijnkershoek gebleken dat vier van de zeven steden 'in correspondentie' waren met zes steden uit het Zuiderkwartier. De zogenaamde correspondentiën, in de volksmond 'kuiperijen', bestonden vooral op stedelijk niveau. Een deel van de regenten maakte de afspraak bepaalde ambten onderling te verdelen en probeerde daarmee anderen buitenspel te zetten. Hoewel ongeoorloofd, was het bestaan van dit soort afspraken alom bekend.[44] Correspondentiën waren er ook, zoals onder andere uit de brief van Bijnkershoek blijkt, op provinciaal niveau en zelfs wel op 'landelijk' niveau. De tien in dit geval corresponderende steden hadden de afspraak dat de meerderheid besliste en de vier van het Noorderkwartier, zo redeneerde Bijnkershoek, behoefden derhalve maar twee steden uit het Zuiderkwartier te winnen voor de kandidatuur van Admiraal om deze benoemd te krijgen. Zes tegen vier binnen de correspondentie zou immers tien stemmen betekenen, en met de drie stemmen van de overige steden in het Noorderkwartier zou dit een meerderheid geven binnen de Staten van Holland. De kans dat de vier 'Noormannen' een Zuid-Hollandse stad konden overhalen voor Admiraal was vrij groot, omdat zowel Haarlem als Gouda een kandidaat had voor het curatorschap van de Leidse universiteit. De redenering was die van dienst en wederdienst: Haarlem of Gouda steunde Admiraal, de vier Noordelijke steden steunden de kandidaat van een van die steden voor het curatorschap. Al had Haarlem of Gouda maar één zuidelijke stad binnen de correspondentie tot bondgenoot, dan was dit genoeg om de benoeming van Admiraal gedaan te krijgen. Bijnkershoeks inschatting bleek juist te zijn, want Admiraal werd inderdaad benoemd tot president van de Hoge Raad en de Haarlemmer Cornelis van Valkenburg tot curator.

42 *Nieuw Nederlandsch Biografisch woordenboek (NNBW)* 10 dln. (Leiden 1911-1937) dl. 1, 533-535.

43 Gepubliceerd in O.W. Star Numan, *Cornelis van Bynkershoek. Zijn leven en zijne geschriften* (Leiden 1869) 97-100.

44 De semi-legaliteit van het verschijnsel uit zich in het feit dat diverse van deze groeperingen van samenspannende regenten, 'cabalen', schriftelijke sporen na te laten in de vorm van contracten of notulen, ofschoon die wel geheim dienden te blijven.

In 1733 probeerde Van Bijnkershoek, inmiddels president van de Hoge Raad na het overlijden van Admiraal in 1724, tot curator van de Leidse universiteit benoemd te worden, in plaats van de op 4 december 1732 overleden Johannes Trip. Ook de Haarlemse burgemeester Sylvius had interesse en liet dat zijn ambtgenoten weten. Op 7 december deden de Haarlemse burgemeesters aanbevelingsbrieven uitgaan naar de stemhebbende steden.[45] De kandidatuur van Van Bijnkershoek werd de Haarlemse heren op 11 januari 1733 door hun pensionaris Gillis bekend gemaakt.[46] Zij besloten daarop de rechtmatigheid van Bijnkershoeks kandidatuur bij de Staten te betwisten op grond van zijn Zeeuwse afkomst en probeerden het op een akkoordje te gooien met de burgemeesters van Amsterdam: Sylvius werd verzocht hen in het geheim te winnen voor zijn kandidatuur. En voor de toekomst moest worden geprobeerd 'om zoveel mogelijk is altoos een van de [...] curatorsplaatsen tussen de twee respectieve steden vice versa te doen ambuleren'.[47] Van Bijnkershoek ging in de tegenaanval. Zijn Zeeuwse geboorte zou, zo meende hij, geen beletsel mogen zijn: ook Jacob Cats kwam uit Zeeland en een andere curator, Paulus Buys, uit Utrecht. Hij voegde daaraan toe dat ook in andere ambten in Holland wel personen afkomstig uit andere provincies werkzaam waren. Bovendien was hij wel Zeeuw van geboorte, maar al zo'n dertig jaar actief in Holland. Als president van de Hoge Raad zag hij zich als gekwalificeerd kandidaat. Aan de hand van in het verleden genomen resoluties van de Staten probeerde Bijnkershoek aan te tonen dat er een gewoonte zou bestaan één curatorsplaats door de Ridderschap, één door de steden en één door de hoven van justitie, te weten Hof van Holland of Hoge Raad, te laten bezetten.[48] Burgemeesters van Rotterdam zagen intussen door de onenigheid tussen Bijnkershoek en burgemeesters van Haarlem hun kans schoon en schoven Hendrik Pelt als kandidaat naar voren.[49] Echter, de argumenten van Haarlem en wellicht een bereikt akkoord tussen Sylvius en burgemeesters van Amsterdam bleken uiteindelijk voor de overige leden van de Staten doorslaggevend, want zowel Pelt als Bijnkershoek visten achter het net. Op 23 maart kon pensionaris Gillis in zijn stad melden dat Sylvius verkozen was tot curator.[50]

Hoewel de twee voorbeelden uit de achttiende eeuw stammen, is er weinig reden aan te nemen dat de gang van zaken in de zeventiende eeuw sterk afweek.[51] Bekend

45 Archiefdienst voor Kennemerland (AVK), stadsarchief Haarlem, inv. nr. rood 651, f. 145v. Dit soort brieven bestaat ook van andere stadsbesturen. Vele zijn te vinden in de Gemeentelijke Archiefdienst Delft (GAD), Archief der Gemeente Delft, Eerste afdeling 1246-1795, inv. nrs. 27, 29, 30, 32 en 34, ingekomen brieven van de magistraten van Amsterdam, Dordrecht, Gouda, Haarlem en Rotterdam. Het zijn bijna standaardbrieven die ook ter verkrijging van andere provinciale ambten werden verstuurd.

46 AVK, stadsarchief Haarlem, inv. nr. 651 rood, missivenregister 1730-1734, f. 145v-149, 7-12-1732.

47 NA, Archief van de gedeputeerden van Haarlem ter dagvaart, inv. nr. 58.

48 Een zienswijze die niet geheel juist was, zoals eerder bleek. Ibidem.

49 GAD, Archief der gemeente Delft, inv. nr. 34, ingekomen brieven van de magistraten van Rotterdam, 5-2-1733.

50 AVK, stadsarchief Haarlem, inv. nr. rood 121, vroedschapsresoluties, f. 17v-18.

51 Zie bijvoorbeeld A.Th. van Deursen, 'Staatsinstellingen in de Noordelijke Nederlanden 1579-1780' in: *Algemene geschiedenis der Nederlanden* 5 (Haarlem 1980) 350-387, aldaar 376-377.

is dat al vroeg in de zeventiende eeuw factievorming op gewestelijk niveau plaatsvond.[52] Toch was er, wat betreft de vergeving van het curatorsambt, waarschijnlijk geen sprake van lang standhoudende afspraken tussen steden. Haarlem probeerde het wel met Amsterdam, maar de opeenvolging van curatoren na 1733 laat zien dat deze twee steden er niet in slaagden permanent een der zetels bezet te houden.

Een derde achttiende-eeuwse benoeming waarover we goed zijn ingelicht, week aan de ene kant af van de normale praktijk, omdat voor het eerst in meer dan een eeuw een raadpensionaris tot curator werd verkozen, maar was aan de andere kant 'gewoon', omdat ook hier de intriges niet van de lucht waren. Het gaat om de benoeming van Pieter Steyn in 1759, waarover we bijzonderheden kennen vanuit het gezichtspunt van Willem Bentinck. Niet langer dan een dag na het overlijden van curator Paulus Sebastiaan le Leu de Wilhem op 23 oktober 1759 maakte Johannes Hop, thesaurier-generaal van de Unie, Bentinck duidelijk dat hij het vacante ambt ambieerde. Hop meende dat zijn benoeming met de steun van iemand als Bentinck – president-curator van de universiteit (1745-1774), oudste lid van de Ridderschap van Holland en voorzitter van Gecommitteerde Raden van het Zuiderkwartier – een formaliteit was. De graaf maakte hem echter duidelijk '[...] qu' il y auroit certainement des cabales et des intrigues et que s'il ne vouloit pas cabaler et intriguer, comme les autres, il ne parviendroit à rien'.[53] 'Cet emploi est regardé comme très honorable', voegde hij er nog aan toe, er zouden meer gegadigden zijn en waarschijnlijk zou het ambt worden vergeven aan een burgemeester van een der Hollandse steden. Bentinck wees Hop verder op de oppositie die in Holland tegen zijn persoon bestond, waardoor hij betwijfelde of zijn steun de kandidatuur van de thesaurier-generaal veel zou helpen. Bovendien wilde hij pas zijn steun aan iemand verlenen als alle kandidaten bekend waren en er een aanwijsbare kans op succes was. Elke andere handelwijze zou in het nadeel uit kunnen vallen van zijn vrienden, en een toekomstig collega al bij voorbaat tegen hem in het harnas kunnen jagen.

Bentinck wilde Hop niet als collega-curator, zo wordt duidelijk. Maar zijn uitvluchten waren niet zonder grond: kuiperijen zouden er hoe dan ook komen. Hop doet in ieder geval niet meer mee, want Bentinck steunt hem niet en van intriges wil hij zich verre houden.[54] Na het gesprek begeeft Bentinck zich naar de vergaderplaats van Gecommitteerde Raden en treft daar raadpensionaris Pieter Steyn, die hem vraagt of hij bezwaren heeft de curatorsbenoeming toe te voegen aan de punten van beschrijving voor de Statenvergadering die op 1 november zal aanvangen. Hoewel de vervulling van de plaats pas voor een latere zitting gepland staat, gaat Bentinck akkoord. De gebeurtenissen komen nu in een stroomversnelling, omdat vóór de vergadering de kandidaten bekend moeten zijn. Nog dezelfde dag geeft Bentinck zijn steun aan Hendrik d'Acquet, burgemeester van Delft en op dat mo-

52 Groenveld, *Evidente factiën*. J. de Witte van Citters, *Contracten van correspondentie en andere bijdragen tot de geschiedenis van het ambtsbejag in de republiek der vereenigde Nederlanden* ('s-Gravenhage 1873) XVI.

53 Koninklijk Huisarchief, Archief Bentinck, inv. nr. 65 Ib-IIb.

54 Hop zou in 1772 alsnog curator worden.

ment afgevaardigde voor zijn stad in de Statenvergadering. Beiden vrezen dat ook de Amsterdamse staatsgezinde burgemeesters Hasselaer of Rendorp zich kandidaat zullen stellen. Hierna spreekt Bentinck weer met Steyn, die hij vertelt van zijn gesprek met thesaurier-generaal Hop. De raadpensionaris toont zich zeer verbaasd over diens hoogmoed en eigendunk. Op Bentincks opmerking dat het ambt wel naar een burgemeester zal gaan, antwoordt Steyn dat dit geenszins een vaste regel is. Bentinck zegt inderdaad bekend te zijn met het feit dat in het verleden ook enkele presidenten van het Hof van Holland en de Hoge Raad het ambt hebben bekleed en Steyn bevestigt dit; zelfs Cornelis van Bijnkershoek, toch een Zeeuw, was bijna benoemd tot curator. Ook twee raadpensionarissen, Cats en Fagel, waren curator.[55] 'Mais il ne me dit pas un mot directement ni indirectement par forme d'insinuation ni autrement, qu'il eut la moindre idée pour lui meme' schrijft Bentinck vervolgens over de raadpensionaris. Dat Steyn dit wel had blijkt pas later. Op het moment zelf denkt Bentinck dat de raadpensionaris zijn voorgangers slechts noemt om duidelijk te maken dat een thesaurier-generaal niet in aanmerking komt voor het ambt van curator. Nog onwetend spreekt Bentinck vervolgens met onder andere Van den Boetzelaer, Van Noordwijk, Van der Dussen en Blijdenberg,[56] en weet hen te winnen voor de kandidatuur van D'Acquet.

Twee dagen later, op donderdag 25 oktober, spreekt Bentinck met de Amsterdamse burgemeester Temminck. Deze vertelt hem dat hij het plan heeft opgevat Steyn de vacante curatorsplaats aan te bieden en dat Bentinck de eerste is aan wie hij het idee kenbaar maakt. Hij verwacht ieder moment te horen of er nog een Amsterdamse kandidaat voor het ambt zal zijn, maar wil zich intussen verzekeren van Bentincks steun bij de uitvoering van zijn plan. Deze wijst Temminck erop dat hij te laat komt; hij heeft zijn woord al aan D'Acquet gegeven en kan daar niet meer op terugkomen. Temminck probeert hem over te halen en uit zijn verbazing als hij inziet dat dit niet lukt: 'En dat voor soo een mijnheer D'Acquet.' Bentinck houdt echter voet bij stuk en gaat na het gesprek naar Gecommitteerde Raden, waar hij met Steyn praat en hem alles vertelt wat voorgevallen is. Uit de verwarde reactie van de raadpensionaris begrijpt hij dat alles anders is dan hij gedacht had: Steyn is al die tijd zelf al geïnteresseerd in het curatorschap. Temminck heeft hem al bezocht vóór hij met Bentinck sprak en wist op dat moment al dat er vanuit Amsterdam geen sollicitanten waren. Bentinck zegt Steyn dat hij als eerste lid der Ridderschap, voorzitter van Gecommitteerde Raden en president-curator meteen op de hoogte gesteld had moeten worden van de ambitie van de raadpensionaris, dan had hij hem zijn steun verleend zonder zich te verbinden aan D'Acquet. De raadpensionaris is hier-

55 Hier vergist Steyn zich: Fagel is nooit curator geweest. Cats werd pas tot raadpensionaris benoemd toen hij al curator was. Wie hij niet noemt is Paulus Buys, curator van 1581 tot 1592 en raadpensionaris van 1572 tot 1584.

56 Jacob Philip van den Boetzelaer en Wigbold Jan Theodoor van der Does, heer van Noordwijk (beiden zouden later curator worden, de eerste van van 1774-1781, de tweede van 1781-1787) waren evenals Bentinck lid van de Ridderschap, Nicolaas van der Dussen was oudraad van Dordrecht en afgevaardigde in de Staten van Holland, Willem Blijdenberg burgemeester van Purmerend en eveneens afgevaardigde in de Statenvergadering.

door in verlegenheid gebracht, maar ontkent nog steeds dat hij zich kandidaat stelt. Later op de dag krijgt Bentinck de bevestiging dat Steyn daags tevoren al van plan was zich kandidaat te stellen voor de curatorspost. Wanneer hij dan D'Acquet en Pieter van Bleiswijk, de latere raadpensionaris en op dat moment tweede pensionaris van Delft, weer ontmoet, vertellen zij hem dat burgemeesters van Amsterdam onderhands aan de gedeputeerden van de steden hebben voorgesteld Steyn het ambt van curator aan te bieden. Bentinck wil de kandidatuur van D'Acquet desondanks blijven steunen, maar de twee heren vinden het niet juist de sollicitatie door te zetten. De volgende dag meldt D'Acquet Bentinck dat ook zijn stad Steyn zal steunen en dat hijzelf definitief van kandidatuur afziet. Bentinck kan de raadpensionaris nu gaan vertellen dat ook hij hem zal steunen. Deze is echter geenszins dankbaar: 'Il ne dit pas le moindre mot obligeant ni pour d'Acquet ni pour moi.' Op 8 november wordt Steyn benoemd tot curator.

Ambtsduur van curatoren

Artikel 22 van de eerste statuten bepaalde over curatoren dat hun 'offitie altijt dueren zal'.[57] Pas bij overlijden zou een andere curator worden aangesteld. Tot 1618 was er slechts één curator die vóór zijn overlijden ontslag vroeg, namelijk Johan de Groot, vermoedelijk vanwege zijn benoeming tot raad van de graaf van Hohenlohe.[58] Paulus Buys was in feite in 1591 curator-af, omdat burgemeesters weigerden nog langer met hem te vergaderen. Door de Staten werd hij echter nooit formeel ontslagen en ook werd tot zijn dood geen nieuwe curator aangesteld.[59]

Na het ingrijpen van Maurits, waarbij de twee nog in functie zijnde curatoren werden afgezet, werd de duur van het ambt beperkt. In de al genoemde resolutie van 17 november 1618 werd bepaald dat 'tot welstant van de [...] universiteyt ende onderling contentement [...] de curateurs van deselve bij ordre, ende successivelijck werden verandert'.[60] Naast de zittende curatoren, die op 8 februari 1619 moesten aftreden stelden de Staten drie andere curatoren aan, waarvan er elke drie jaar één of twee vervangen dienden te worden.

Johan van Wassenaer, de nieuwe curator namens de Ridderschap, kreeg inderdaad in 1622 ontslag en in zijn plaats kwam Adriaan van Swieten. Ook de andere twee curatoren ruimden na enige jaren het veld, hoewel niet geheel volgens de in 1618 vastgestelde termijn. In 1626 werd Van den Honert vervangen door Nicolaes Cromhout, een jaar later verdween Adriaen Pauw ten faveure van Gillis de Glarges. Ook hierna bleef het voorschrift nog enige tijd van kracht: François van Aerssen, die in 1624 de voortijdig overleden Van Swieten was opgevolgd, maakte in 1633 plaats voor Johannes van Mathenesse, waarbij de resolutie van 1618 nog eens be-

57 *Bronnen* 1, 35*.
58 *Leidse universiteit 400. Stichting en eerste bloei 1575-ca. 1650* (Tentoonstellingscatalogus Rijksmuseum Amsterdam 1975) 40.
59 Zie blz. 42-43.
60 *Bronnen* 2, 80*.

krachtigd werd, Cromhout in 1635 voor Cats en De Glarges een jaar later voor Johannes Camerling. In de nieuwe statuten van de academie, in 1631 bekrachtigd door de Staten, werd onder verwijzing naar de Statenresolutie van 1618 vermeld dat het ambt 'maer voor een seeckeren tijt duyren [...] sal'.[61]

Door traag handelen van de Staten zelf begonnen de regels evenwel te verslappen. Cats stelde vanaf 1640 zijn plaats meerdere malen ter beschikking – hij was het ambt vanwege zijn werkzaamheden als raadpensionaris liever kwijt dan rijk[62] – maar werd keer op keer verzocht nog een jaar aan te blijven, meestal omdat de gedeputeerden van verschillende steden niet tijdig gelast waren voor de keuze van een vervanger. Wachtten zij te lang, dan verliep de periode waarbinnen een nieuwe curator aangesteld mocht worden.[63] Uiteindelijk werd Cats in 1644 vervangen door Cornelis van Beveren. Dit zou echter gedurende lange tijd de laatste benoeming zijn.

Pas in 1658 viel het blijkbaar enkele deputaties binnen de Staten op dat de zittende curatoren hun ambtstermijn ruim hadden overschreden: Cornelis van Beveren was inmiddels veertien, Amelis van den Bouckhorst zestien en Gerard Schaep zelfs al zeventien jaar curator. Besloten werd enige gecommitteerden op te dragen de retroacta aangaande het verkiezen van curatoren na te zien. Desondanks duurde het nog tot 1662 vooraleer de gecommitteerden met een rapport kwamen, waarin werd verwezen naar eerdere resoluties.[64] De Staten besloten op basis hiervan de tijdelijkheid van het curatorsambt nieuw leven in te blazen: één curator werd onmiddellijk vervangen – Van Beveren – en in het vervolg diende er elke drie jaar een vervangen te worden. Het maximum aantal zittingsjaren per curator werd daarmee op negen gesteld.[65]

Ook dit besluit raakte weer in onbruik. Weliswaar werd zowel in 1666 als 1669 een nieuwe curator aangesteld, maar dat was het gevolg van het overlijden van Schaep en van Van den Bouckhorst en niet van het naleven van de resolutie van 1662. Naar aanleiding van het overlijden van Van den Bouckhorst bracht Gouda de curatorswisseling nog eenmaal ter sprake in de Statenvergadering. De stad verzocht naleving van de resolutie van 1662 en Haarlem sloot zich hierbij aan.[66] De motivatie is duidelijk: de steden hadden bij de naleving van de ambtstermijn meer kans ook een kandidaat uit eigen gelederen in het college te krijgen. Ondanks het besluit de retroacta nogmaals in te zien, werd er in de vergadering niet meer op teruggekomen. Voor de meeste curatoren die hierna werden aangesteld eindigde het ambt dan ook pas bij hun overlijden. Dat een enkeling toch eerder uit zijn functie werd ontheven was te wijten aan de politieke situatie in de Republiek van dat moment.

61 Ibidem, 265*; artikel VII.
62 H. Smilde, *Jacob Cats in Dordrecht. Leven en werken gedurende de jaren 1623-1636* (Groningen/Batavia 1938) 79.
63 RSH 17-4-1640, 25-4-1640, 23-1-1643, 27-3-1643, 29-1-1644, 6-2-1644, 11-2-1644, 12-2-1644. De afloop van de termijn lag blijkens resolutie van 14-3-1630 in maart.
64 Die van 17-11-1618 en 16-2/26-3-1633.
65 RSH 13-12-1662.
66 RSH 27-9-1669.

Bekwaamheid van curatoren

'Gequalificeerde ende bequame persoonen', was volgens de eerste statuten de omschrijving voor kandidaten voor het curatorschap. Welke eigenschappen in concreto werden verlangd voor de vervulling van het ambt wordt duidelijk wanneer pensionaris Buys van Amsterdam een oud-burgemeester van die stad, Dirk Bas, in 1703 aanprijst bij raadpensionaris Heinsius als curator: hij is een man van goede geboorte en 'digniteit, maar ook van veel studiën en een liefhebber en kenner van geleerdheid en van geleerde luiden'.[67] De Staten wilden aanzienlijke, ervaren bestuurders, met interesse in de wetenschap en diverse contacten in binnen- en buitenland die aangewend konden worden bij de beroeping van hoogleraren.

Uit het voorgaande is evenwel gebleken dat in de praktijk bij verkiezing van een nieuwe curator bekwaamheid niet noodzakerlijkerwijze de doorslaggevende factor was. De vaste vertegenwoordiging van de Ridderschap betekende dat de keuzemogelijkheden voor die plaats zeer beperkt waren, gezien de geringe omvang van dat college.[68] Bij de vervulling van de andere twee plaatsen waren, zoals bleek, meer mogelijkheden, maar daar werd de keuze mede bepaald door politieke en persoonlijke factoren.

Desondanks beschikten de 63 curatoren die tussen 1575 en 1812 deel uitmaakten van het universitaire bestuurscollege in meerderheid over ruime ervaring op bestuurlijk gebied.[69] De gemiddelde leeftijd bij aantreden lag op bijna 50 jaar. Er waren wel zeer jeugdige curatoren zoals Jan van der Does, die bij zijn aanstelling nog 30 jaar moest worden, en Cornelis van der Mijle, geboren in 1578 of 1579 en dus bij zijn eerste aantreden in 1606 27 of 28 jaar oud, maar in meerderheid waren zij bij hun benoeming de veertig al gepasseerd. De oudste was Jan van de Poll, met 69 jaar. Van 51 curatoren is met zekerheid te zeggen dat zij een universitaire studie achter de rug hadden, waarvan niet minder dan 42 in de rechten. Van de 51 studeerden er 43 in Leiden, zodat aangenomen mag worden dat zij goed op de hoogte waren van de plaatselijke situatie. Veel curatoren hadden al voorafgaand aan hun benoeming een imposante loopbaan achter de rug. Al was de keuze bij benoeming van een curator uit de Ridderschap door de geringe omvang van dat college beperkt, degenen die uiteindelijk werden verkozen waren niet de minsten. Negen van de achttien hadden bijvoorbeeld voor hun benoeming al één of meerdere buitenlandse gezantschappen namens de Staten-Generaal vervuld. De mogelijkheid is groot dat zij als gezant contacten hebben opgedaan die zij tijdens hun curatorschap konden aan-

67 *De briefwisseling van Anthonie Heinsius 1702-1720* dl. II 1703, A. J. Veenendaal jr. ed. (Den Haag 1978) 439 nr. 1120, Buys aan Heinsius, 5 september 1703. De kandidatuur van Bas werd ingetrokken.

68 H.F.K. van Nierop, *Van ridders tot regenten. De Hollandse adel in de zestiende en de eerste helft van de zeventiende eeuw* (Z.pl. 1984) 184.

69 Cornelis van der Mijle en Petrus van Lelyveld waren ieder tweemaal curator, de eerste van 1606-1619 en van 1640-1642, de tweede van 1795-1797 en van 1798-1808. Voor gegevens over de loopbaan werd gebruik gemaakt van L. van Poelgeest, *De Curatoren 1575-1815* (Leiden, werkgroep elites, 1985). De curatoren die na 1795 vanwege de stad benoemd werden zijn buiten beschouwing gelaten (zie hieronder, blz. 60)

wenden bij de zoektocht naar docenten. Ook vinden we onder deze groep een president van het Hof van Holland (Van Dorp), een gouverneur van Willemstad (Jacob van Wassenaer) en driemaal een voorzitter van Gecommitteerde Raden, een functie die toekwam aan het langstzittende lid van de Ridderschap. Burgemeesters of oudburgemeesters van steden hadden vanzelfsprekend bestuurservaring, gezien het traject aan ambten dat men binnen het stedelijk bestuur moest doorlopen alvorens op die positie te belanden,[70] en hadden in veel gevallen al meer dan één termijn in die functie achter de rug. Opvallend is verder hoeveel bekende namen uit de landelijke politieke geschiedenis er onder de curatoren te vinden zijn: vijf raadpensionarissen bijvoorbeeld, Paulus Buys (toen nog landsadvocaat), Pieter Steyn, Jacob Cats, Adriaen Pauw en Pieter van Bleiswijk (hoewel de laatste drie deze functie pas na hun benoeming tot curator bekleedden) maar ook de invloedrijke Willem Bentinck, Coenraad van Beuningen, Hiëronymus van Beverningh, François van Aerssen en de al genoemde Cornelis van der Mijle. Los van bestuurlijke ervaring gaven veel curatoren blijk van geleerdheid of in ieder geval interesse in de wetenschap.[71]

Aldus kan men stellen dat de typische curator van de Leidse universiteit in Leiden rechten gestudeerd had, rond de vijftig jaar oud was, veel bestuurservaring opgedaan had in hoge ambten en van wetenschappelijke belangstelling blijk gaf. De officiële en inofficiële afspraken en gewoonten bij de verkiezing van curatoren hebben derhalve niet tot resultaat gehad dat zeer jeugdige, onervaren personen benoemd werden, waarvan redelijkerwijs al vooraf verondersteld mocht worden dat zij niet geschikt waren voor het ambt van curator. Dit valt te verklaren uit het feit dat de schifting al eerder plaats had gevonden. De kringen waaruit de kandidaten kwamen, Ridderschap, Hoge Raad, Hof van Holland en stadsbesturen, verondersteld al een grote bestuurservaring.

Toch kan niet bij voorbaat geconcludeerd worden dat eenmaal zittende curatoren zich ook naar behoren van hun taak kweten. Het besturen van een universiteit week op niet onbelangrijke onderdelen af van andere bestuursfuncties, bijvoorbeeld het aantrekken van hoogleraren of het beoordelen van het nut van aankoop van boek- of andere collecties, en dit waren zaken waarvoor geen leerschool bestond. Veel hing af van de persoonlijkheid en het enthousiasme waarmee het ambt werd waargenomen en de contacten met personen die wel bepaalde kennis bezaten. Overigens ging dit voor de Leidse burgemeesters in nog sterkere mate op. Zij kregen immers automatisch zitting in het universitaire bestuurscollege bij hun aantreden als burgemeester.

Omdat in de resoluties van Curatoren en Burgemeesters slechts sporadisch curatoren of burgemeesters met name worden vermeld zijn er zeer weinig aanknopingspunten om de betrokkenheid bij en de inzet voor de universiteit van alle individuele cura-

70 A.J.C.M. Gabriëls, *De heren als dienaren en de dienaar als heer. Het stadhouderlijk stelsel in de tweede helft van de achttiende eeuw* ('s-Gravenhage 1990) 332.

71 Voorbeelden in Otterspeer, *Groepsportret* 1, 281, 290 en 376, en ibidem 2, 52, 146 en 380. Zie ook nog blz. 132-133.

toren te beoordelen. Enkele curatoren springen er desondanks uit: hun namen zullen in de komende hoofdstukken nog terugkomen bij belangrijke initiatieven of maatregelen, waarmee het belang dat zij hadden voor de universiteit wordt onderstreept.

De praktijk van het besturen

Vergaderplaats

Aanvankelijk hadden Curatoren en Burgemeesters nog geen vaste vergaderplaats. Tot 1595 werd wisselend vergaderd in een kamer op de academie, in het tegenwoordige zweetkamertje, het stadhuis en soms in Den Haag, bij Van der Does thuis of bij de kastelein van het Hof.[72]

Op 20 februari 1595 besluiten burgemeesters een kamer 'in hare huysinge noortwestwaerts van 't stadthuys' toe te wijzen en in te richten voor vergaderingen van Curatoren en Burgemeesters.[73] Het betrof een ruimte in een voormalig woonhuis, dat vermoedelijk in 1579 bij het stadhuis getrokken was.[74] Op de eerste vergadering aldaar, op 20 maart 1595, wordt de zetelverdeling vastgesteld. De rector, als die tenminste aanwezig is[75], neemt plaats aan het hoofd van de tafel, de president-curator aan zijn linkerhand, 'om 't oge te mogen hebben op 't innecomen ende zulcx gelegentheyt mit de personen, daermede men ter voorsegde camere te besoigneren heeft, te mogen spreecken ende communiceren'[76] en de overige leden van het college aan weerszijden. Wanneer de Senaat ontboden werd, dienden alle Curatoren en Burgemeesters aan de zijde van de president-curator te gaan zitten zodat de professoren, met uitzondering van de rector, tegenover hen konden plaatsnemen. Tegenover de ingang van de nieuwe curatorenkamer werd een kantoor ingericht, waar de administratieve bescheiden bewaard zouden worden en het schrijfwerk verricht kon worden.[77]

Wanneer deze kamer zijn functie als vergaderplaats heeft verloren is niet duidelijk, maar Orlers meldt in zijn stadsbeschrijving van 1614 dat de vergaderplaats van Curatoren en Burgemeesters zich bevindt op de eerste verdieping van het stadhuis naast de burgemeesterskamer, aan de oostzijde van de ingang.[78] Deze ruimte schijnt

72 H.J. Witkam, *De dagelijkse zaken van de Leidse universiteit van 1581 tot 1596* 10 delen in 14 banden (Leiden 1970-1975) 2, 39.

73 *Bronnen* 1, 92-93.

74 B.N. Leverland, R.C.J. van Maanen en Ingrid W.L. Moerman, *Het Leidse stadhuis. Bouw-verbouw-brand-herbouw* (Leiden 1979). De woning was al in 1556 door de stad aangekocht. Ook de universitaire vierschaar ging er zijn zittingen houden.

75 *Bronnen* 1, 81; 21-11-1594, 'Rector, qui antea conventui curatorum interesse solet, non fuit vocatus, fortasse quia non erat conventus ordinarius'. (De rector, die voorheen gewoon was bij de vergadering van curatoren aanwezig te zijn, was niet uitgenodigd, misschien omdat het geen reguliere vergadering was)

76 Witkam, *dagelijkse zaken* 2, 40.

77 Ibidem, 40-41.

78 J.J. Orlers, *Beschrijvinge der stad Leyden* I (Leiden 1614) 116.

evenwel niet vast voor vergaderingen van het universiteitsbestuur gereserveerd te zijn, want een resolutie van het Gerecht van 31 juli 1659 wekt de indruk dat de vergaderingen op de begane grond plaatsvonden, in een ruimte die tot dan toe ook door de Leidse schepenen werd gebruikt.[79]

In 1681 valt het besluit dat 'tot de academische deliberatiën een bysondere vergaderplaets soude werden gedespicieert', waarbij gekozen werd voor de ruimte met uitzicht op de Breestraat waarin de burgerwacht tot dan toe haar nachtwacht hield.[80] In de kamer werden twee kasten getimmerd, een voor rekeningen, resoluties en ordonnanties, de ander voor overige documenten. Curatoren en Burgemeesters, de rentmeester en de secretaris kregen sleutels van de kamer. Alleen de rentmeester, de secretaris en conciërge van het raadhuis waren in het bezit van een sleutel van de kasten. Voor raadpleging van stukken konden individuele leden van het college deze sleutel bij de conciërge ophalen. Documenten mochten alleen met toestemming van de secretaris worden meegenomen, mits ze weer op de bestemde plaats werden teruggelegd. De kamer, die met een korte onderbreking bleef fungeren als vergaderruimte van Curatoren en Burgemeesters,[81] werd luisterrijk ingericht met dure tapijten, een monumentale schouw en drie schilderstukken door Theodorus van der Schuer. Boven de deur vervaardigde hij een Minerva en tegen het plafond een allegorie van de wetenschappen.[82] In 1711 kochten Curatoren en Burgemeesters van Boerhaave een afbeelding van een zeer zeldzame Surinaamse plant, die vervolgens ingelijst werd en opgehangen in de curatorenkamer.[83]

Vergaderpraktijk

Zoals bleek lag de kiem voor de uiteindelijke vorm die het bestuur van de universiteit aannam al in de statuten. De ontwikkeling naar een hecht samenwerkingsverband tussen curatoren en burgemeesters was echter een proces dat enkele jaren in beslag nam. Aanvankelijk lijken er geen vaste dagen te zijn geweest waarop de leden van het college bij elkaar kwamen om de zaken van de universiteit te bespreken. De beginfase bracht nog zo veel werkzaamheden met zich mee, met name de vrijwel voortdurende zoektocht naar nieuwe hoogleraren, dat van enige regelmaat nog weinig sprake kon zijn.

Pas in 1581 was er een eerste poging wat lijn aan te brengen in de vergaderpraktijk. Op de zesde april van dat jaar stellen burgemeesters curator Van der Does voor

79 J.C. Overvoorde, *Uit de geschiedenis van het Leidsche raadhuis* (Leiden 1916) 50. H. Hardenberg, *Het archief van Curatoren der Leidsche universiteit* (Zaltbommel 1935) 9, is van mening dat Curatoren en Burgemeesters van 1595 tot 1659 vergaderden in het genoemde woonhuis, maar de opmerking van Orlers is hiermee in tegenspraak.

80 *Bronnen* 3, 364; 17-5-1681.

81 Blijkens *Bronnen* 5, 343; 8-5-1751 en F. van Mieris, *Beschryving der stad Leyden* 3 dln. (Leiden 1762-1784) 2, 378. Van Mieris meldt dat de kamer in 1747 ingericht werd voor de commissarissen tot de ontvangst van de vijftigste penning, maar na 1748 weer door Curatoren en Burgemeesters gebruikt werd.

82 Overvoorde, *raadhuis*, 70.

voortaan elke woensdagochtend te vergaderen over universiteitszaken. Van der Does gaat akkoord en inderdaad wordt de rest van die maand wekelijks vergaderd. Maar die hoge vergaderfrequentie bleek moeilijk vol te houden. De andere werkzaamheden van de leden van het college zullen daarvan een reden zijn geweest, maar ook het feit dat er niet elke week voldoende gespreksstof was. De ene keer was er als gevolg van ontwikkelingen bij beroepingen een aantal snel opeenvolgende vergaderingen nodig, dan weer gebeurde er een aantal maanden niets. Het besluit van 6 mei 1586 was dan ook een stuk minder ambitieus en doet vermoeden dat het aantal bijeenkomsten in de tussenliggende jaren al wat was afgenomen: de gewone vergaderingen zouden voortaan gehouden worden op 8 februari, de dag van de inauguratie van de nieuwe rector, en 8 augustus. Individuele leden hadden het recht een tussentijdse vergadering te beleggen, wanneer de omstandigheden daarom vroegen.[84] Met de toename van de bestuurstaken, een gevolg van de aanwas van het aantal studenten en de oprichting van het Statencollege, achtte het college het zeven jaar later raadzaam het aantal gewone vergaderingen uit te breiden. Buiten 8 februari kwamen er nu vier bijeenkomsten, te houden tussen de 6e en de 10e van de maanden januari, april, juni en oktober, de tijdstippen dat de betalingsordonnanties van de kwartaalwedden van het personeel getekend dienden te worden.[85] Deze situatie veranderde alweer aan het einde van 1594, met het besluit de betalingstermijn van de jaarwedden te laten lopen tot 8 februari, in plaats van 10 januari.[86] De vergadertijden werden ook nu aangepast aan de vervaldata van de kwartaalbetalingen: 8 februari, 8 mei, 8 augustus en 8 november. De inauguratie van de rector viel nu samen met de reguliere vergadering, waardoor één bijeenkomst kon vervallen. In principe waren er nu jaarlijks vier gewone bijeenkomsten, waarvan er desondanks wel eens een kon vervallen, of werd verschoven wegens bezigheden van een of meerdere leden van het college.[87]

In het laatste kwart van de zeventiende eeuw kwamen er nog drie ordinaris vergaderingen bij. Met ingang van 1678 werd ook op 1 februari vergaderd, omdat men dan toch bijeen was om de vanaf dat moment jaarlijks wisselende secretaris van de Senaat te verkiezen.[88] Drie jaar later laste het bestuur, naar aanleiding van misstanden in het Statencollege, twee extra bijeenkomsten per jaar in 'om onvoorsiens in 't voorsegde collegie te gaan ende haer op de comportementen van den regens, subregens ende schaftmeester als van de bursalen, ende op de progressen van de studiën

83 *Bronnen* 4, 254; 8-8-1711.

84 Witkam, *dagelijkse zaken* 2, 33.

85 Ibidem, 47-48; 11-7-1593. De vergaderingen moesten wel op data vallen dat het Van der Does zou schikken met zijn werkzaamheden voor de Hoge Raad, wat de belangrijke positie tekent die deze curator innam.

86 Ibidem 4, 137. Het tegelijkertijd genomen besluit de betalingen aan hoogleraren voortaan tegen kwitantie te doen, zonder verlening van betalingsordonnantie, werd niet uitgevoerd, ibidem, 138.

87 In 1688 werd bepaald dat wanneer de achtste op een zondag viel, de maandag daaropvolgend werd vergaderd, wat later weer gewijzigd werd in de zaterdag eraan voorafgaand, UB, Archief van Curatoren van de Leidse universiteit 1574-1815 (AC) 28, f. 59; 31-1-1688 en AC 33, f. 556; 7-8-1756.

88 *Bronnen* 3, 341; 3-1-1678.

derselver bursalen te informeren'.[89] Het verrassingselement kwam al snel weer tot een einde. De bezoeken aan het Statencollege werden vanaf 1684 op vaste, enkele malen gewijzigde dagen gehouden.[90]

Buitengewone vergaderingen vonden met name plaats naar aanleiding van de bezetting van een vacante leerstoel. Uit de aard der zaak was hun aantal zeer variabel. In sommige jaren, zoals achtereenvolgend in 1604 en 1605, vonden geen buitengewone vergaderingen plaats, in andere jaren waren soms vijf of meer ingelaste vergaderingen nodig. Daarnaast waren oraties van professoren, bij de aanvaarding van een leerstoel of bij bijzondere gelegenheden, momenten waarop Curatoren en Burgemeesters bijeenkwamen, zonder dat daar overigens altijd een vergadering aan vastgeknoopt werd.

Bij nadering van de vergaderdatum stelde de secretaris van Curatoren en Burgemeesters de leden schriftelijk op de hoogte en noemde daarbij de punten van deliberatie. Doorgaans begon de bijeenkomst om tien uur 's ochtends, soms eerder.[91] In 1736 werd de aanvangstijd verplaatst naar 11 uur, met uitzondering van de zitting van 8 februari.[92] In navolging van de gebruikelijke bestuurspraktijk pauzeerde men 's middags, om de vergadering indien nodig 'nae noene' weer te hervatten. Soms waren meerdere dagen achtereen nodig om alle punten van bespreking af te ronden.

De vergadering begon met het doornemen van de besluiten die tijdens de voorgaande bijeenkomst genomen waren. Pas wanneer de besluiten bekrachtigd waren mochten ze worden uitgevoerd.[93] Omdat er tussen twee vergaderingen soms veel tijd verliep, kregen burgemeesters in 1686 toestemming in spoedeisende zaken buiten aanwezigheid van curatoren de resoluties te resumeren en ten uitvoer te brengen.[94] Bij gewone vergaderingen werden vervolgens de betalingsordonnanties voor professoren en ondersteunend personeel en overige betalingen doorgenomen en door ieder lid van de vergadering ondertekend.[95] Daarna kon de eigenlijke vergadering beginnen, over zaken die bij een voorgaande vergadering waren blijven liggen bijvoorbeeld, over bij de secretaris of afzonderlijke leden binnengekomen ver-

89 Ibidem, 368; 17-5-1681.

90 Aanvankelijk de eerste woensdag in juni en december. In 1728 werden beide samenkomsten verplaatst naar de eerste woensdag van april en oktober, met de motivatie dat Leiden in de winter voor curatoren slecht bereikbaar was. Ook dit bleek niet geheel naar tevredenheid uit te pakken: de april-bijeenkomst moest wegens Pasen vaak worden verschoven, die van oktober wegens de 3 oktober-viering. De eerste bijeenkomst zou voortaan plaats moeten vinden op de eerste maandag na Pasen, de tweede op de eerste maandag na 15 oktober. De laatste wijziging werd ten slotte in 1758 doorgevoerd. Omdat veel bursalen een dag na Pasen nog niet in het college waren, werd de eerste samenkomst bepaald op de eerste maandag na de paasvakantie. Ibidem 4, 30; 18-12-1684, AC 31, f. 132; 8-11-1728, idem 33, f. 349; 15-5-1752 en 34, f. 61; 8-5-1758.

91 AC 24, f. 288; 19-5-1653.

92 AC 32, f. 165; 26-7-1736.

93 Deze gang van zaken werd formeel vastgelegd in de vergadering van 8/9 mei 1620. AC 21, f. 52.

94 AC 28, f. 38; 4-12-1686.

95 Van verschillende jaren aan het einde van de achttiende eeuw zijn de betalingsordonnanties bewaard gebleven in de bijlagen bij de rekeningen berustend in het: NA, Archief van de rekenkamer ter auditie en opvolgende colleges, inv. nr. 4687-4726 (rekeningen 1780-1807).

zoeken, klachten of antwoorden op door het college gestuurde brieven, over de vervulling van vacant gekomen leerstoelen en in het algemeen over alle zaken die men op dat moment van belang achtte. Regelmatig kwamen personen in de vergadering, veelal professoren afzonderlijk, soms alleen de rector, soms de rector vergezeld van assessoren en soms een andere afvaardiging van de Senaat, maar ook vele andere lieden, met een mondeling verzoek, ter beantwoording van vragen van het college of om een berisping in ontvangst te nemen. Beslissingen over de besproken zaken vielen door hoofdelijke stemming, waarna de voorzitter, de president-curator, concludeerde.[96]

Regelmatig was de vergadering onvoltallig. Van verhindering, zo werd in 1653 vastgesteld, moesten de collega's acht dagen tevoren op de hoogte worden gesteld, zodat een nieuwe datum geprikt kon worden.[97] Desondanks gebeurde het ook later nog wel dat pas ter vergadering de absentie van een van de leden bleek.[98] Bij afwezigheid van één of meer curatoren werd het nemen van een besluit over de beroeping van hoogleraren meestal uitgesteld tot de volgende vergadering. Bij langdurige afwezigheid werd de mening over een bepaalde zaak per brief bekend gemaakt. Burgemeesters die verhinderd waren gaven hun mening voorafgaande aan de vergadering door aan hun collega's.[99]

Verhoudingen

Interne verhoudingen

De vorm die het bestuur van de Leidse universiteit aannam was in zekere zin bijna onvermijdelijk, omdat hij precies paste in de bestuurscultuur van de Noordelijke Nederlanden. Die 'lappendeken [...van] autonome steden en heerlijkheden, [...] adel en eigenerfden, [...] verschillende provinciën met geheel verschillend samengestelde statenvergaderingen en [...] generaliteitslanden'[100] stond garant voor een grote variatie aan belangen en meningen. In de Republiek zou de gebruikelijke bestuurs-

96 *Missive van den curator van Wassenaar en burgemeesteren der stad Leyden, houdende derzelver bericht, mitsgaders consideratiën en advis, ter voldoening van hun Ed. Groot Mogende aanschrijven van 28 july 1696* (gedrukt, onder andere aanwezig AC 263) 42.

97 AC 24, f. 289; 10-6-1653.

98 AC 25, f. 143; 2-4-1658, vergadering waarbij curator Gerard Schaep ontbreekt. De aanwezigen, Amelis van den Bouckhorst, Cornelis van Beveren en de burgemeesters Paedts, Van der Maerssche, Wittens en Groenendijck besluiten daarop de vergadering uit te stellen tot 10 april. Zoals hieronder zal blijken, ontbrak aan het einde van de zeventiende eeuw curator Rosenboom vaak bij vergaderingen, zonder bericht, *Bronnen* 4, 156; 27-4-1697, 157; 8-5-1697.

99 Bijvoorbeeld AC 30, f. 464; 4-3-1724, Curatoren en Burgemeesters schrijven aan collega Van den Honert of hij instemt met de benoeming van professor Haverkamp tot professor welsprekendheid, Grieks en geschiedenis. AC 23, f. 21v; 18-3-1639, vergadering waarbij slechts één burgemeester aanwezig is, die verklaart dat de overige burgemeesters instemmen met een besluit over de pachttermijn van een stuk grond.

100 H. Daalder, 'De erfenis van de Republiek', in: Idem, *Van oude en nieuwe regenten. Politiek in Nederland* (Amsterdam 1995) 146-151, aldaar 148.

vorm dan ook die van het college of de vergadering zijn,[101] waarin men met veel 'schikken en plooien' tot besluiten trachtte te komen.[102] Die vorm toegepast op het bestuur van de universiteit, een college met vertegenwoordigers van de Staten en de stad, kon in potentie problematisch zijn door mogelijk verschillende belangen. De samensmelting tussen de twee groepen bestuurders verliep inderdaad niet zonder horten of stoten.

Het onderzoek naar de beginfase van die samenwerking en de ontwikkeling in de ruim tweehonderd jaar die volgden, wordt bemoeilijkt door een symptoom van de zojuist geschetste bestuurscultuur: de weergave, of beter gezegd het gebrek aan weergave van het proces van besluitvorming. De besluiten die na het 'schikken en plooien' tot stand kwamen werden gewoonlijk gepresenteerd als gezamenlijk besluit, zonder dat iets duidelijk wordt over het verloop van de vergadering. Fruin sprak over 'den sluier, dien de regenten der Republiek gewoon waren over hun beraadslagingen te werpen'.[103] Ook de weergave van de beraadslagingen van Curatoren en Burgemeesters lijden aan dat euvel. Hoewel men er vanuit kan gaan dat in het college gedurende een periode van meer dan tweehonderd jaar ettelijke malen in meer of mindere mate onenigheid ontstaan zal zijn over tal van zaken, wekken de resolutieboeken de indruk dat het er over het algemeen zeer harmonieus aan toe ging. Besluiten worden genomen 'na deliberatie', zonder dat ook maar iets wordt medegedeeld over de uitgewisselde argumenten of de mening van afzonderlijke leden. Deze handelwijze en de schaarsheid van andere bronnen dan de resoluties maken het onmogelijk de verhoudingen binnen het universitaire bestuurscollege op de voet te volgen. Slechts in een beperkt aantal gevallen nam de onenigheid dusdanige vormen aan, dat het onmogelijk was de schijn in de resoluties op te houden. Daarbij geeft een enkele andere bron informatie over frictie binnen het college die geen weerslag vond in de resoluties. Aan de hand van deze bijeengegaarde gegevens kunnen de interne verhoudingen in algemene termen worden beschreven, waarbij men moet bedenken dat op specifieke momenten de situatie kon afwijken.

De eerste strubbelingen waren een direct gevolg van de toetreding van landsadvocaat Paulus Buys tot het universitair bestuurscollege in 1581. Buys was tot curator benoemd op verzoek van professoren om te fungeren als tegenwicht tegen de Leidse burgemeesters, die naar hun mening te veel invloed hadden op het bestuur van de universiteit.[104] De spanning bouwde zich op en kwam in 1584 tot een eerste uitbarsting, nadat curatoren op eigen houtje Thomas Sosius tot hoogleraar in de rechten hadden benoemd. Drie burgemeesters stelden hun te Delft verblijvende collega Claes Adriaensz. Brouwer op de hoogte van de gebeurtenissen en hoezeer die in strijd waren met de statuten: 'dat volgende de statuyten [...] de belooninge van professoren moet geschieden bij den curateurs ende burgemeesteren gesamentlijck

101 Zie voor het onderscheid Gabriëls, *heren,* 301-302.
102 Daalder, 'erfenis', 149. Zie ook Willem Frijhoff en Marijke Spies, *1650 Bevochten eendracht* (Den Haag 1999) 85.
103 R. Fruin, *Tien jaren uit den tachtigjarigen oorlog 1588-1598* (8e druk; 's-Gravenhage 1924) 71.
104 Woltjer, 'positie', 490.

[...] ende dat wij dyenvolgende in possessie zijn, omme gesamentlijck de professoren te beroupen [en] aen te nemen'.[105] Gevieren protesteerden zij bij Willem van Oranje en wezen erop dat de gang van zaken rond Sosius' benoeming geen uitzondering was. Eerder al – in 1583 – hadden curatoren Jacob Westerhoven buiten hun medeweten tot professor in de fysica benoemd en ook het toezicht over de financiën was hun ontnomen. Zij wezen Buys aan als de schuldige.[106] De bemiddeling van Oranje leidde tot een compromis waarbij burgemeesters akkoord gingen met Sosius' benoeming, mits aanstellingen in het vervolg slechts na hun goedkeuring zouden plaatsvinden.[107] Maar tussen hen en Buys zou het nooit meer goedkomen. In 1591 kwam het zover dat burgemeesters ieder contact met hem over universiteitszaken weigerden. Zij hielden Buys verantwoordelijk voor het diep betreurde vertrek van hoogleraar Justus Lipsius in 1591 en hadden het inmiddels ook met hem aan de stok gekregen in zijn hoedanigheid als hoogheemraad van Rijnland.[108] Buys bleef formeel nog curator tot zijn dood in 1594, zonder echter in praktijk deel te nemen aan het bestuur. Na zijn uitsluiting uit het bestuur verbeterden de verhoudingen en komen in de resoluties gedurende een eeuw lang geen onderlinge problemen meer aan de oppervlakte.

De problemen die aan het einde van de zeventiende eeuw binnen het college van Curatoren en Burgemeesters ontstonden vertonen zowel overeenkomsten als verschillen met de kwestie-Buys. Net als toen raakten burgemeesters gebrouilleerd met een curator, Hubertus Rosenboom, maar nu schaarde een andere curator, Jacob van Wassenaer, zich openlijk aan de zijde van burgemeesters.[109] De spanningen tussen Rosenboom aan de ene, en Van Wassenaer en burgemeesters aan de andere kant gingen ongetwijfeld al terug tot vóór Rosenbooms benoeming, en waren voor een belangrijk deel het gevolg van zijn weerbarstige persoonlijkheid. Al spoedig na zijn benoeming komen strubbelingen aan de oppervlakte in de resoluties: Rosenboom komt nauwelijks ter vergadering, wijzigt de redactie van resoluties zonder overleg met zijn collega's en neemt zonder toestemming stukken mee naar zijn woonplaats Den Haag. Tegen het einde van 1694 schijnen de gemoederen weer enigszins tot bedaren te zijn gekomen, want Rosenboom was weer enkele malen ter vergadering.[110] De slechte financiële omstandigheden waarin de universiteit verkeerde zouden de verhoudingen binnen het college echter snel tot een nieuw dieptepunt brengen. Op 15 maart 1696 richtten professoren op advies van de raadpensionaris en

105 *Bronnen* 1, 112*.
106 Ibidem 1, 113*-117*.
107 Ibidem, 118*-119*.
108 W. van Everdingen, *Het leven van mr. Paulus Buys, advocaat van den lande van Holland* (Leiden 1895) 167-168. Zie over de controverse tussen Buys en de Leidse burgemeesters én tussen hem en stads- en universiteitssecretaris Jan van Hout: Johan Koppenol, *Leids heelal. Het loterijspel (1596) van Jan van Hout* (Hilversum 1998) 38, 138 en 246.
109 De derde curator, Cornelis Teresteijn van Halewijn, was op dat moment slechts in naam nog lid van het college; hij was in 1693 samen met zijn broer beschuldigd van landverraad en uit al zijn overige functies ontslagen, *NNBW* 4, 705.
110 *Bronnen* 4, 119-121 en 46*-47*.

met goedvinden van Curatoren en Burgemeesters een rekest aan de Staten waarin zij wezen op de achterstand in de betaling van hun wedden en aandrongen op maatregelen ter verbetering van de financiën van de universiteit. De Staten besloten op 28 juli 1696 het universitaire bestuurscollege op te dragen een overzicht te verstrekken van de universitaire inkomsten en uitgaven, een verklaring van de financiële problemen te geven, te adviseren hoe de financiën verbeterd zouden kunnen worden en ten slotte de vraag te beantwoorden of het voor dat laatste doel niet noodzakelijk was een 'vast reglement ende ordre van ménage' op te stellen waaraan men zich in het vervolg strikt zou moeten houden.[111] Daar Van Wassenaer wegens een gezantschap in Engeland verbleef had Rosenboom als enige curator kennis van het verzoek van de Staten. Toen hij de brief in de vergadering van 8 augustus ter sprake wilde brengen, weigerden burgemeesters kennisneming van de inhoud omdat het schrijven tegen de gewoonte in door de griffie van de Staten slechts gericht was aan curatoren alleen. Rosenboom stelde nu op eigen houtje een lijvig rapport samen over de financiën van de universiteit, waarin hij stevige kritiek uitte op zijn voorgangers, op collega Van Wassenaer en op burgemeesters.[112] Een reactie kon niet uitblijven. Van Wassenaer en burgemeesters schreven een tegenrapport waarin zij de conclusies van Rosenboom onderuit haalden en op hun beurt forse kritiek op hun collega leverden. Rosenboom verscheen vervolgens weer maandenlang niet op vergaderingen.

Een tweede strijdpunt was in datzelfde jaar de rechtszaak tegen de erfgenamen van Isaac Vossius, wiens bibliotheek in 1690 door de universiteit was aangekocht. Nadat een bij het Hof van Holland aangespannen proces was verloren wendden Curatoren en Burgemeesters zich tot de Hoge Raad, en Rosenboom werd als president van dat college door zijn collega's logischerwijze als aangewezen persoon gezien om de belangen van de universiteit te behartigen.[113] Een jaar later had hij echter nog nauwelijks actie ondernomen en zijn collega's in het ongewisse gelaten over de stand van zaken. Aanmaningen om opening van zaken te geven hadden een averechts effect. Rosenboom gaf de naar hem afgevaardigde secretaris van het college van Curatoren en Burgemeesters, Van den Bergh, alle stukken over het proces mee naar Leiden en verklaarde de leiding van de zaak in handen te willen geven van advocaten en procureurs dan wel van zijn collega bestuurderen. Wat volgde was gesleep met processtukken en vinnig over en weer geschrijf, niet alleen over wie nu de belangen van de universiteit in het proces moest verdedigen, maar ook over het originele verzoek van de Staten van Holland van 28 juli 1696 dat nog steeds in Rosenbooms bezit was. Ondertussen waren raadpensionaris Heinsius en koning-stadhouder Willem III op de hoogte gesteld van Rosenbooms gedrag, welke laatste zich eind 1698 als scheidsrechter in het conflict mengde. Zijn eis dat 'alle voorgaande ge-

111 Ibidem, 136, n. 1.

112 De inhoud van dit rapport zal in hoofdstuk 7 nog uitgebreid aan de orde komen.

113 Over de aankoop van de Vossius-bibliotheek en de nasleep: P.C. Molhuysen, *Geschiedenis der universiteitsbibliotheek te Leiden* (Leiden 1905) 28-33.

1 Jacob van Wassenaer-Obdam (1645-1714), president-curator van de Leidse universiteit van 1690 tot 1714. Foto Iconografisch Bureau Den Haag

passeerde saeken, die eenigh onderlingh ongenoegen mogte hebben gegeven, in vergetelheit werden gebragt'[114] komt wat naïef over, maar de schrik voor maatregelen had desondanks effect. De verhoudingen zullen niet hartelijk meer geworden zijn, maar Van Wassenaer en Rosenboom maakten nog tot het overlijden van de eerste in 1714 gezamenlijk deel uit van het college van Curatoren en Burgemeesters, zonder dat het tot grote conflicten kwam.

Het derde conflict dat in de resoluties aan de oppervlakte komt, vond weer honderd jaar later plaats en had zijn oorzaak in de politieke omstandigheden in de Republiek. Toen Everard Scheidius slechts acht maanden na zijn benoeming tot professor in de oosterse talen en Hebreeuwse oudheden op 27 april 1794 overleed, moest een opvolger gezocht worden. In de vergadering van 13 september spraken de curatoren Willem Lodewijk Van Wassenaer en Van de Wall en burgemeester Harting zich uit voor benoeming van Sebald Fulco Johannes Rau, naast zijn in 1787 verworven professoraat in de theologie. Curator L'Estevenon en de burgemeesters Van der Meer en De Wildt – de vierde burgemeester was afwezig – waren echter tegen Rau en wilden Herman Muntinghe, hoogleraar theologie in Harderwijk. De bezwaren van met name de patriot L'Estevenon tegen Rau zullen niet zozeer ge-

114 *Bronnen* 4, 152-153, 156-157 en 67*-68*.

richt zijn geweest tegen diens bekwaamheid, maar op het feit dat hij aanhanger van de stadhouderlijke partij was. Maar de stemverhouding was drie tegen drie. Van Wassenaer wees op de (weer eens) slechte financiële situatie waarin de universiteit verkeerde en op het eerste artikel van de statuten, waarin stond dat het aantal gewoon hoogleraren de vijftien niet te boven mocht gaan, terwijl er op dat moment al zeventien waren. Met Rau kon de vacature opgevuld worden zonder een nieuwe hoogleraar aan te stellen. Als president-curator hakte Van Wassenaer de knoop door: Rau werd benoemd. Toen een jaar later de politieke situatie als gevolg van de komst van de Fransen drastisch veranderde haalde L'Estevenon zijn gram: Van Wassenaer en Van de Wall werden ontslagen en het nieuwe college, inclusief L'Estevenon, deed Rau het veld ruimen en beriep Muntinghe in zijn plaats. Die kwam overigens niet.[115]

Drie conflicten in ruim tweehonderd jaar: moet hieruit geconcludeerd worden dat over het algemeen de samenwerking binnen het college van Curatoren en Burgemeesters zeer harmonieus was, of dat alleen op deze momenten de tegenstellingen zo hevig waren dat ze niet buiten de resoluties gehouden konden worden? Het laatste is het meest waarschijnlijk.

De persoonlijke aantekeningen van Willem Bentinck, en de briefwisseling met zijn broer Charles over universiteitszaken, tonen het verschil dat kon bestaan tussen de werkelijke gang van zaken en de weerslag daarvan in de resoluties. In zijn op deze bronnen gebaseerde artikel over de invloed van Bentinck bij de benoeming van hoogleraren theologie, liet Van den Berg zien dat bij benoemingskwesties de harmonie binnen het bestuur ver te zoeken was.[116] Vooral het voorbeeld van de gelijktijdige benoemingen van Ewaldus Hollebeek en Petrus Couwenburg du Bois tot hoogleraar theologie in augustus 1762, waarbij Bentinck met behulp van burgemeesters zijn zin weet door te drukken ten koste van zijn mede-curatoren Pieter Steyn en Cornelis de Witt, geeft een levendig beeld van de beraadslagingen, compleet met wisselende emoties zoals het trekken van 'grimaces horribles' door Steyn en het gezamenlijk uitlachen van De Witt door de overige leden.[117] De aanvaringen bij benoemingskwesties kwamen voort uit het gegeven dat niet alleen wetenschappelijke, maar ook politieke motieven een rol speelden en rekening gehouden werd met een evenwichtige verdeling binnen de faculteit van vertegenwoordigers van verschillende stromingen, zoals later nog zal blijken.[118]

Bentincks aantekeningen werpen eveneens licht op de verhoudingen tussen curatoren en burgemeesters. Van den Berg zegt hierover: 'Voorts blijkt dat, al waren Curatoren bij het nemen van beslissingen dominant, het aandeel van burgemeesters geen "quantité négligeable" was: hun gezamenlijke stem kon bij verdeeldheid bin-

115 Ibidem 6, 474-477.
116 J. van den Berg, 'Willem Bentinck (1704-1774) en de theologische faculteit te Leiden', in: S. Groenveld e.a. ed., *Bestuurders en geleerden* (Amsterdam/Dieren 1985) 169-177.
117 Van den Berg, 'Bentinck', 173.
118 In hoofdstuk 5.

nen het curatorium soms beslissend zijn'.[119] Burgemeesters hadden binnen het college de meerderheid, maar gingen bij beroepingen van hoogleraren, althans in Bentincks tijd, grotendeels af op de namen die door curatoren werden voorgesteld. Dat curatoren ondanks hun minderheid binnen het college de boventoon voerden, is in de eerste plaats terug te voeren op de vooraanstaande rol die veel van hen binnen het bestuursapparaat van Holland of de Generaliteit speelden. Daarnaast zagen we al dat over het algemeen bestuurders werden verkozen met wetenschappelijke belangstelling. Van even groot belang was dat zij – uitzonderingen daargelaten – voor het leven werden benoemd, terwijl de Leidse burgemeesters jaarlijks wisselden. Bij het beperkte aantal jaarlijkse vergaderingen konden de burgemeesters dus nauwelijks thuisraken in de universiteitszaken. De informele krachtsverhouding tussen de twee groepen die hiermee naar voren komt, blijkt goed te worden weerspiegeld door de formele; bij openbare gelegenheden volgden burgemeesters in rangorde op de jongste curator.[120]

We mogen zonder twijfel stellen dat vaker sprake was van wrijving binnen het bestuurscollege dan de resoluties doen voorkomen. Tegelijkertijd kan geconcludeerd worden dat de onenigheid zich, na de beginperiode, niet per definitie afspeelde tussen curatoren aan de ene, en burgemeesters aan de andere kant. Het conflict aan het einde van de zeventiende eeuw was er een tussen twee curatoren, Rosenboom en Van Wassenaer, waarbij de laatste zich aan de zijde van burgemeesters schaarde. Honderd jaar later kreeg één curator, L'Estevenon, steun van twee burgemeesters, terwijl een derde de zijde van de andere twee curatoren koos. Burgemeesters fungeerden doorgaans als een partij in de strijd tussen curatoren onderling en niet als onafhankelijk machtsblok.

De verhouding tussen Curatoren en Burgemeesters en de Staten van Holland

In 1925 verscheen van de hand van E.M. Meyers een artikel getiteld 'De Leidsche universiteit als zelfstandig lichaam', waarvan de strekking was dat het college van Curatoren en Burgemeesters tot 1795 de universiteit zonder inmenging van wie dan ook, zelfs van de Staten van Holland, kon besturen.[121] Twee opvattingen die in dit artikel tot uiting komen zijn aanvechtbaar. Allereerst is dat de impliciete bewering dat het college van Curatoren en Burgemeesters een onderdeel van de universiteit was. Zonder veel moeite valt in te zien dat het bestuurscollege eerder te positioneren is tussen de universiteit en de Staten van Holland in. Curatoren werden immers benoemd door de Staten als hun vertegenwoordigers in het bestuur. Daarbij zagen we al dat zij in de statuten niet genoemd werden als onderdeel van het 'lichaem' van

119 Van den Berg, 'Bentinck', 175.
120 Van Mieris, *Beschryving* 2, 59*.
121 E.M. Meyers, 'De Leidsche universiteit als zelfstandig lichaam', in: *Pallas Leidensis MCMXXV* (Leiden 1925) 39-65.

de universiteit. Voor de Leidse burgemeesters gold dit eveneens. Zij vertegenwoordigden de stad in het bestuur.

In de tweede plaats is het de vraag of Curatoren en Burgemeesters wel zo onafhankelijk van de Staten waren als Meyers ons wil doen geloven. Aan het slot van het artikel blijkt dat die kijk op de materie sterk beïnvloed is door een afkeer van overheidsbemoeienis met de universiteit in Meyers' eigen tijd. Niettemin zullen we na moeten gaan welke argumenten de auteur aanvoerde om zijn stelling te bewijzen. Ter ondersteuning van zijn betoog wees hij op de positie van het college tegenover de Staten bij het ontslag van de hoogleraren Hugo Donellus in 1587 en Bavius Voorda in 1788. In het eerste geval vroegen de Staten Curatoren en Burgemeesters bij herhaling naar de redenen van het ontslag, maar accepteerden zij uiteindelijk de weigering van het bestuur die informatie te verstrekken. Vragen over de ontslagreden van Voorda werden door Curatoren en Burgemeesters succesvol gepareerd met een beroep op het precedent-Donellus. In die tussenliggende tweehonderd jaar, zo was de strekking van Meyers' betoog, was er niets veranderd.

J.J. Woltjer stelde zich later lijnrecht op tegen de opvatting van Meyers, vooral met betrekking tot de zestiende eeuw.[122] Naar zijn mening waren er in die beginperiode juist vele voorbeelden van ingrijpen van de Staten in het bestuur van de universiteit. De Staten droegen Curatoren en Burgemeesters in 1577 op Johannes Bollius als docent theologie in dienst te nemen.[123] Twee jaar daarna verzochten curatoren, samen met burgemeesters en landsadvocaat (en later curator) Paulus Buys, de Staten toestemming te mogen onderzoeken welke hoogleraren gehandhaafd moesten worden en welke moesten vertrekken. De Staten besloten akkoord te gaan, maar bepaalden dat er twee gecommitteerden uit hun midden bij het overleg aanwezig moesten zijn, en dat de resultaten hun in een rapport zouden worden aangeboden. De uiteindelijke beslissing lag dus bij de Staten. De door Meyers aangevoerde kwestie-Donellus weerlegde Woltjer door te wijzen op de bijzondere politieke omstandigheden op dat moment.[124] De Franse hoogleraar had zich in het conflict tussen Leicester en de Staten achter de eerste geschaard, maar deze ontslagreden kon naar het oordeel van Curatoren en Burgemeesters op dat moment niet schriftelijk bekend gemaakt worden, gezien de spoedige terugkeer van Leicester uit Engeland. Maar, zo stelde Woltjer, de reden was daags na het ontslag wel mondeling overgebracht aan Gecommitteerde Raden. De uitzonderlijke omstandigheden, en niet de macht van Curatoren en Burgemeesters, maakten dat de Staten zich bij het besluit neerlegden. De bemoeienis van de Staten met het bestuur van de universiteit in het laatste kwart van de zestiende eeuw, waarvan deze voorbeelden uitingen zijn, was naar Woltjers mening noodzakelijk vanwege onderlinge ver-

122 Woltjer, 'positie'.

123 Bollius verdween in november 1578 alweer naar Gent, om een beroep tot predikant aan te nemen. Hij had in Leiden sinds zijn aanstelling geen enkele maal wedde uitbetaald gekregen. Wellicht moet dat opgevat worden als een vorm van 'wegpesten', want hoewel de financiële situatie slecht was, kregen andere docenten in dat tijdvak wel salaris. Witkam, *financiën* 2, 132 n. 5.

124 Een zienswijze die al eens in 1789 door de Senaat was verdedigd, zie blz. 52.

deeldheid tussen curatoren en burgemeesters, met name tussen burgemeesters en curator Buys. Pas toen burgemeesters toestonden dat de curatoren binnen het bestuur de leidende rol kregen, en het college als een eenheid naar buiten trad, nam de bemoeienis van de Staten af en konden Curatoren en Burgemeesters grotendeels onbekommerd de universiteit besturen.

Woltjer toonde hiermee overtuigend het ongelijk van Meyers aan als het gaat om de beginfase van het universitaire bestuur. Voor de latere periode lag het standpunt van beide auteurs dichter bij elkaar, hoewel zij over de achtergronden verschillend dachten. Meyers zag het zelfstandig bestuur van Curatoren en Burgemeesters als een gevolg van het succesvol weerstaan van ongewenste inmenging van de Staten. Weliswaar geeft hij voorbeelden van besluiten van de Staten die betrekking hadden op de universiteit in de zeventiende en achttiende eeuw, maar deze hebben bij hem de status van schaarse uitzonderingen.[125] Bij Woltjer proeft men eerder de opvatting dat de Staten het universitaire bestuur zijn gang lieten gaan, zolang dat goed functioneerde en geen besluiten nam die tegen het landsbelang ingingen. Dat de handelingsvrijheid van het college, vooral ten opzichte van de kerk, slechts bestond bij de gratie van de vrijzinnig denkende Staten, bleek in 1618-1619.[126]

Omdat bij beide auteurs de zeventiende en achttiende eeuw er enigszins bekaaid afkomen, is het nodig na te gaan op welke momenten de Staten van Holland in die periode bij de zaken van de universiteit betrokken waren, en in hoeverre deze betrokkenheid resulteerde in direct ingrijpen in het bestuur. Alleen dan kan uitgemaakt worden aan welke visie de voorkeur gegeven moet worden.

Van de resoluties van de Staten van Holland aangaande de universiteit in de zeventiende en achttiende eeuw heeft de meerderheid betrekking op de financiën. Zoals later nog zal blijken kon de universiteit in de loop der tijd steeds minder uit de voeten met de bij aanvang toegezegde middelen, wat leidde tot een steeds verdere toename van subsidies uit de gewestelijke financiën. Maar waar bijvoorbeeld aan de Duitse universiteiten de toename van financiële afhankelijkheid van de landsheer hand in hand ging met een toename van diens zeggenschap in het bestuur,[127] leidde de toenemende afhankelijkheid van de Leidse universiteit van de gewestelijke financiën niet tot een blijvende bemoeienis van de Staten. Wanneer Curatoren en Burgemeesters een nieuwe subsidie verzochten, of continuatie van een oude, wensten de Staten doorgaans slechts een kort overzicht van de financiële situatie van de universiteit om zich ervan te vergewissen dat het tekort op geen enkele andere wijze kon worden aangezuiverd.[128] Voor de verkoop van landerijen, die in de jaren dertig en veertig van de zeventiende eeuw plaatsvond, moesten Curatoren en Burgemeesters toestemming van de Staten hebben, maar behoudens enkele voorwaarden over belegging van de opbrengst werd het universitaire bestuur geen strobreed in

125 Meyers, 'Leidsche universiteit', 45, noot 1.
126 Zie blz. 33.
127 K. Pleyer, *Die vermögens- und Personalverwaltung der Deutschen Universitäten. Ein Beitrag zum Problemkreis Universität und Staat* (Marburg 1955) 30 en 43.
128 RSH 18-3-1631 en 7-12-1644.

de weg gelegd.[129] De enige maal dat het tot een serieuze ingreep op de universitaire financiën leek te komen was in 1699. Naar aanleiding van grote financiële problemen namen de Staten op basis van de al vermelde rapporten van Rosenboom en Van Wassenaer diverse bezuinigingsmaatregelen. Bovendien was het Curatoren en Burgemeesters voortaan niet meer toegestaan zonder toestemming van de Staten nieuwe bouwwerken aan te vangen, vaste goederen aan te kopen, gelden te lenen en nieuwe traktementen in te stellen of bestaande te verhogen.[130] Curatoren en Burgemeesters protesteerden niet tegen deze inperking van hun zeggenschap, die inging tegen de statuten, maar hielden zich er ook niet aan. Zodra de grootste problemen voorbij waren ging het bestuur weer verder op de oude voet: van het vragen van toestemming aan de Staten voor genoemde zaken blijkt niets. De Staten op hun beurt drongen niet aan op naleving van de resolutie.

Wat betreft de financiën kunnen we concluderen dat het universitaire bestuur grotendeels zijn gang kon gaan, echter binnen door de Staten gestelde grenzen. In dit licht is het van belang te weten dat de kloostergoederen waaruit de universiteit een deel van haar inkomsten trok, nooit eigendom van de instelling werden. Ook behielden de Staten een controlemiddel over de universiteitsfinanciën, in de vorm van de jaarlijkse afhoring van de rentmeestersrekening voor de provinciale rekenkamer in Den Haag. Hiermee kon het provinciale bestuur het overzicht over de universiteitsfinanciën behouden, zonder zich er nadrukkelijk mee te bemoeien. Over beide zaken komen we later nog te spreken.[131]

Inmenging van de Staten bij het aannemen van hoogleraren, de andere pijler van het universitaire bestuur, deed zich eigenlijk alleen voor bij het geruchtmakende beroep van de Duitser Conrad Vorstius als hoogleraar theologie. Die inmenging bestond bovendien niet uit tegenwerking, maar uit steun voor het universitair bestuurscollege tegen de contra-remonstranten, die in Vorstius een aanhanger van Socinus zagen.[132] In de jaren die volgden was het provinciale bestuur nog wel enkele malen betrokken bij het beroep van een hoogleraar, maar alleen wanneer diens komst werd verhinderd door een vorst of een stadsbestuur en het door Curatoren en Burgemeesters werd verzocht om die plaatselijke overheden over te halen. Dit was het geval bij de pogingen Alting in 1633 uit Groningen, Bisterfeld in 1649 uit Weissenburg, Hottinger in 1666 uit Zürich en Heineccius in 1737 uit Frankfurt naar Leiden te krijgen, pogingen die overigens alle op niets uitliepen.

Met de inhoud van het onderwijs bemoeiden de Staten zich slechts eenmaal. De aanleiding was de strijd rond de ideeën van René Descartes, die de universiteit rond het midden van de zeventiende eeuw in vuur en vlam zetten. De Staten zagen zich gedwongen in te grijpen: theologen en filosofen mochten zich niet langer op elkaars gebied begeven en het werd hun verboden de opvattingen van Descartes te bespre-

129 RSH 22-3-1625, 21-9-1634, 13-12-1645.
130 AC 29, f. 136; 2-2-1699. Zie ook blz. 249-250.
131 In hoofdstuk 7.
132 Otterspeer, *Groepsportret* 1, 245-246. Vorstius heeft nooit college gegeven.

ken, zowel in positieve als in negatieve zin.[133] Overigens was een soortgelijk besluit al eerder door Curatoren en Burgemeesters zelf uitgevaardigd. Het is dus de vraag of we ook in dit geval niet eerder moeten spreken van ondersteuning van het beleid van het universitaire bestuurscollege door het provinciale bestuur, dan van inmenging.

De conclusie moet luiden dat de visie van Woltjer de voorkeur geniet. Curatoren en Burgemeesters bestuurden de universiteit grotendeels ongemoeid en hadden zo nu en dan ook wel degelijk pretenties van onafhankelijkheid, maar als het erop aankwam vormden de Staten toch het hoogste gezag. Er was geen sprake van een echte competentiestrijd; het was niet meer dan logisch voor de provinciale bestuurders de dagelijkse leiding over de academie over te laten aan de door hen aangestelde personen. Door de tijdrovende manier van vergaderen, inherent aan de samenstelling van de Staten, was het immers niet mogelijk zelf het bewind op slagvaardige wijze ter hand te nemen. Zelfs wanneer betrokkenen zich rechtstreeks tot de Staten richtten over zaken die de universiteit betroffen, wendden dezen zich veelal eerst om advies tot het college van Curatoren en Burgemeesters, dat veel beter in de materie thuis was.[134] De Staten vertrouwden op het oordeel van Curatoren en Burgemeesters in financiële zaken en bij de benoeming van docenten, zonder zich bedreigd te voelen in hun zeggenschap. Het universitaire bestuur van zijn kant kon op kritieke momenten niet zonder de steun van de Staten. Kerkelijke invloed kon zo buiten de deur worden gehouden, met als grote uitzondering de jaren 1618-1619, omdat toen door de wetsverzettingen de religieuze kleur van de Staten veranderde. Steun van de Staten was ook nodig bij het verijdelen van pogingen om nieuwe, concurrerende universiteiten op te richten in Holland of in de onmiddelijke nabijheid, zoals te Amsterdam – daar kwam wel een illustre school tot stand – en in Zeeland.[135]

Hoe moet nu het ontslag van Voorda in 1788 worden verklaard, dat door Meyers aangehaald werd om zijn visie te onderstrepen? De reden voor Voorda's ontslag was zijn weigering de nieuwe eed voor alle ambtenaren op het erfstadhouderschap af te leggen.[136] Voorda protesteerde met steun van de senaat tegen deze gang van zaken bij de Staten, waarop die Curatoren en Burgemeesters om uitleg verzochten. Curatoren en Burgemeesters lieten vervolgens een antwoord opstellen door een advocaat, waarin behalve naar de redenen van het ontslag ook verwezen werd naar het ontslag van Donellus in 1587 en Sylvius, Barlaeus, Vorstius en Episcopius in

133 *Bronnen* 3, 55*. Over het Cartesianisme aan de Leidse universiteit: Otterspeer, *Groepsportret* 1, 373-386.

134 *Particuliere notulen van de vergaderingen der Staten van Holland 1620-1640 door N. Stellingwerff en S. Schot*, dl. V, J.W. Veenendaal-Barth ed. (Den Haag 1995) 85, 211 en 239; 23-1-1631 en 27-1-1631, 973; 30-1-1632.

135 Otterspeer, *Groepsportret* 1, 327-328. W.Th.M. Frijhoff, 'Hoger onderwijs als inzet van stedelijke naijver in de vroegmoderne tijd' in: P.B.M. Blaas en J. van Herwaarden ed., *Stedelijke naijver. De betekenis van interstedelijke conflicten in de geschiedenis. Enige beschouwingen en case-studies* ('s-Gravenhage 1986) 82-127, aldaar 112-121.

136 Over deze kwestie L. van Poelgeest, 'Mr. Bavius Voorda (1729-1799) een rechtlijnig Fries jurist aan de Leidse academie', *Leids jaarboekje* 79 (1987) 96-123, aldaar 104-109.

1619.[137] In deze brief van 9 december 1788 betoogden zij dat de gebeurtenissen van 1619 een uitzondering hadden gevormd. Donellus werd ontslagen zonder dat de Staten daar wat aan hadden kunnen veranderen en ook later hadden Curatoren en Burgemeesters verschillende professoren ontslagen 'zonder dat hunne magt, authoriteyt of gezag ooit by iemand in controversie was getrokken.' En ook nu, zo meenden zij, waren zij niet verplicht 'aan iemand hunne redenen te openbaren, als in die zaake gebruikt hebbende hunne wettige magt en authoriteyt, zonder dat zijluiden de kennisse van dien aan U Edele Groot Mogende konden of vermogten toe te staan.' De senaat richtte op 10 januari 1789 een brief aan de Staten waarin het recht van Curatoren en Burgemeesters om professoren te ontslaan werd betwist, en met goede argumenten.[138] Er werd terecht op gewezen dat noch in de statuten noch elders het recht professoren af te zetten aan Curatoren en Burgemeesters was toegekend. Het precedent-Donellus, de basis van de argumentatie van Curatoren en Burgemeesters, werd weerlegd: de redenen van zijn ontslag waren wel degelijk, zij het mondeling, medegedeeld aan de Staten. Van eigenmachtig handelen van Curatoren en Burgemeesters was derhalve geen sprake geweest.

Het ontslag van Voorda bleef desondanks gehandhaafd en dat lijkt te passen in de visie van Meyers. Toch vertoont de kwestie overeenkomsten met de zaak-Donellus, want al meenden Curatoren en Burgemeesters geen verantwoording schuldig te zijn aan de Staten, ook nu werd deze wel degelijk afgelegd. De Staten zullen eerder akkoord zijn gegaan met het ontslag van Voorda omdat zij de reden – het niet afleggen van de door hen ingestelde eed – juist achtten, dan dat zij onmachtig waren tegenover het college van Curatoren en Burgemeesters.

De verhouding tussen Curatoren en Burgemeesters en de stadhouder

Statutair gezien had de stadhouder geen andere bemoeienis met de universiteit dan het jaarlijks verkiezen van de rector uit een door de senaat opgestelde nominatie van drie personen, alsmede het goedkeuren van wijzigingen in de statuten. Bij aanvang echter ging zijn bemoeienis nog veel verder dan dat, want Oranje voelde zich sterk betrokken bij 'zijn' universiteit. Hij zette zich in voor de beroeping van hoogleraren en ook werd meerdere malen zijn hulp ingeroepen voor het verkrijgen van meer financiële middelen. De stadhouder zette zich tevens in om Feugeraeus in 1579 en vijf jaar later Drusius te behouden, toen zij hun vertrek aankondigden.[139]

De invloed van zoon Maurits was, althans tot 1618, veel geringer. In 1587 wist hij Curatoren en Burgemeesters te bewegen Carolus Gallus op proef theologie te laten doceren, maar in andere gevallen bleek zijn gezag bij het bestuur lang niet zo groot als dat van zijn vader. Toen hij later dat jaar Rembertus Horraeus, de gewezen onderwijzer van zijn halfbroer Justinus, aanbeval als hoogleraar, beschikte het

137 *Bronnen* 6, 49*-55*.
138 Ibidem, 55*-61*.
139 Ibidem 1, 12 en 39.

college afwijzend.[140] Ook Mellaeus Brunsema bleef in 1592 met lege handen staan, ondanks een aanbevelingsbrief van de stadhouder voor de post van hoogleraar rechten.[141] Stadhouderlijke aanbevelingen voor hoogleraarsposten kwamen er voorlopig dan ook niet meer. Wel werd Maurits nog enkele malen vóór 1618 in verband met de universiteit genoemd, zonder dat sprake was van invloed op het bestuur. Curatoren en Burgemeesters vroegen en kregen zijn hulp bij de beroeping van Scaliger in 1592, Vorstius in 1610 en Molinaeus in 1611.[142] Daarnaast kwam op zijn initiatief de aan de universiteit verbonden opleiding voor landmeters, vestingbouwers en ingenieurs, de Duytsche mathematicque, tot stand.[143] Toch kon Maurits in 1615 niet voorkomen dat Curatoren en Burgemeesters niet zijn beschermeling Samuel Marolois, maar Frans van Schooten senior benoemden tot buitengewoon hoogleraar Duytsche mathematicque.[144]

In 1618 was het voorlopig gedaan met de onafhankelijke positie die de universiteit ten opzichte van de stadhouder kon innemen, zoals we al zagen.[145] Het vernieuwde college van Curatoren en Burgemeesters ontsloeg verschillende remonstrants gezinde hoogleraren en kandidaten voor de opengevallen plaatsen werden niet benoemd dan na goedkeuring van de stadhouder.[146] Na 1619 nam de directe bemoeienis van de stadhouder weer af, maar op afstand bleef zijn invloed merkbaar. Zo kon hoogleraar logica en ethica Gilbertus Jaccheus, in 1619 geschorst, in 1623 alleen terugkeren na goedkeuring door Maurits.[147]

Na Maurits' dood in 1625 was stadhouderlijke invloed vrijwel afwezig tot 1672. Zijn halfbroer Frederik Hendrik had het in landelijk politiek opzicht grotendeels voor het zeggen, maar in Leidse universiteitszaken mengde hij zich niet. Zijn zoon Willem II, stadhouder vanaf 1647, stierf al in 1650, waarna het tot 1672 zou duren voor in Holland weer een stadhouder werd benoemd.

Willem III (1672-1702) zou uiteindelijk een grotere greep op de universiteit krijgen dan welke stadhouder ook. Zijn eerste pogingen tot ingrijpen in het benoemingsbeleid waren echter nog geen overtuigend succes. Weliswaar besloten Curatoren en Burgemeesters in 1673 in te stemmen met zijn aanbeveling Samuel Maresius te benoemen tot hoogleraar theologie,[148] maar met de aanbevelingen voor Theodorus Trigland en Gerard van der Meulen een jaar later liep het anders. In het eerste geval wees het college hem erop dat de rechtenfaculteit geen vacature kende en dat de financiële situatie niet dusdanig was dat er nog een extra hoogleraar aan-

140 Ibidem, 52-53.
141 Ibidem, 71.
142 Ibidem, 72, dl. 2, 8 en 28.
143 Ibidem, 122.
144 *NNBW* 7, 1108-1110. Van Schooten doceerde al vanaf 1611; Marolois had vanaf 1612 zijn zinnen gezet op de functie.
145 Zie blz. 33.
146 *Bronnen* 1, 80* en 83*.
147 Ibidem 2, 111.
148 Ibidem 3, 272 en 273; 14-3-1673 en 8-5-1673. Maresius nam het beroep aan, maar overleed al voor zijn komst naar Leiden op 18 mei 1673.

genomen kon worden. Hun derde argument was minstens zo belangrijk: 'dat de Curateurs ende Burgemeesteren in de beroepinge van professoren altoos gewoon sijn alle gunst ende recommandatie tersijde te stellen ende soodanige persoonen te verkiesen, die sij in haer gemoet oordeelen de academie de nutste ende dienstighste te sijn'.[149] De aanbeveling voor Gerard van der Meulen voor een hoogleraarschap in de theologie werd door Curatoren en Burgemeesters 'in beleeffde ende eerbiedige termen' afgeslagen.[150] Twee jaar later is de houding van Curatoren en Burgemeesters geheel anders. Naar aanleiding van hernieuwde conflicten binnen de senaat over het cartesianisme zonden zij de stadhouder ter goedkeuring een door de hoogleraren Spanheim en Hulsius opgestelde lijst van onderwerpen waarover niet meer geschreven mocht worden en vroegen bovendien zijn mening over de voorgenomen benoeming van drie hoogleraren. Vanaf dat moment lijkt het college zich niet meer te kunnen onttrekken aan stadhouderlijke invloed, al is die tot 1695 niet direct aanwijsbaar in de resoluties.[151] Na dat jaar is ook in de resoluties te zien dat elk beroep eerst door de koning-stadhouder, inmiddels aangeduid als 'oppercurator', goedgekeurd moest worden. Oranjes invloed op de universiteit werd nog vergemakkelijkt doordat hij inmiddels ook de beslissende stem had als het aankwam op de benoeming van curatoren.[152]

Het is niet ondenkbaar dat Willem IV (1747-1751), had hij langer geleefd, een even grote greep op de universiteit had gekregen als zijn voorganger. Formeel gesproken had hij meer zeggenschap over staatszaken dan Willem III, maar hij beperkte zich er doorgaans toe de hem opgedragen taken uit te voeren.[153] Voor de universiteit lijkt hij echter bijzondere aandacht te hebben gehad, wat deels voortgekomen zal zijn uit zijn band met Willem Bentinck, die een belangrijke rol had gespeeld in zijn verheffing tot algemeen stadhouder.[154] In 1748 verplichtte hij het universiteitbestuur aan zich toen hij, om hulp gevraagd ter voortzetting van subsidies van 4.000 en 1.000 gulden, van mening bleek dat de eerste daarvan niet alleen voortgezet, maar zelfs verdubbeld moest worden. Op 5 augustus 1748 besloten Gecommitteerde Raden inderdaad in die zin. Een jaar later deden Curatoren en Burgemeesters nogmaals een beroep op de stadhouder, nu om de dreigende opheffing van verschillende belastingvrijstellingen voor leden van de academische gemeenschap te voorkomen.[155] Wederom had zijn invloed een gunstig effect. Bijkomstigheid was dat de stadhouder zich nu meende te kunnen bemoeien met het benoemingsbeleid. In 1750 pousseerde hij zijn protégé Johannes Esgers voor de positie van regent van het Statencollege.[156] Hoewel Esgers door het college nauwelijks

149 Ibidem, 286.
150 Ibidem, 294.
151 W. Otterspeer en L. van Poelgeest, *Willem III en de Leidse universiteit* (Leiden, tentoonstellingscatalogus Academisch Historisch Museum 1988) 12-13.
152 zie blz. 28.
153 Over Willem IV Gabriëls, *heren*, 97-100.
154 Ibidem, 163.
155 *Bronnen* 5, 296-297, 299 en 314-316.
156 Zie voor het Statencollege hoofdstuk 3.

serieus werd genomen, voelde Bentinck zich dusdanig aan de stadhouder verplicht dat hij de man op de post Hebreeuwse oudheden wist te krijgen, waar hij minder schade kon aanrichten.[157]

De laatste stadhouder, Willem V (1766-1795), was een zwakke en chaotische persoonlijkheid. Zijn aanwijsbare rol in de Leidse universiteitszaken bleef beperkt tot de verkiezing van nieuwe curatoren uit een nominatie van drie personen.[158] Gezien zijn aarzelende houding bij de vergeving van ambten in het algemeen, mogen we aannemen dat hij bij de keuze geheel afging op de mening van zijn adviseurs.[159] Op de invloed van het stadhouderlijk hof op de benoeming van docenten komen we later nog terug.[160]

De verhouding tussen Curatoren en Burgemeesters en de professoren

Zowel de gedaante van de senaat als de rol die dit college binnen de universiteit ging spelen verschilden in praktijk van wat in de statuten was voorzien: de omvang was kleiner, de zeggenschap groter.[161] De in Leiden gegradueerde *doctores* en *magistri* – bij aanvang waren die er uiteraard nog niet – zouden nooit zitting in het college krijgen, en zelfs de buitengewoon hoogleraren werden door de gewoon hoogleraren niet toegelaten. Al in 1594 werden de statuten in dit opzicht aangepast aan de werkelijke situatie.[162] De toestand in Leiden sloot hiermee derhalve aan bij ontwikkelingen elders in Europa.[163] De vergadering zou in Leiden aldus doorgaans zo'n vijftien à twintig leden tellen. Deze relatief kleine omvang zorgde ervoor dat vaker vergaderd kon worden dan in een meer uitgebreide vorm mogelijk was geweest. Resultaat was dat het college zich in praktijk met meer zaken bezig kon gaan houden dan in de statuten was voorzien. Niet rector en assessoren alleen, maar de senaat als geheel werd zo de meest gezaghebbende, en, zoals we zullen zien, soms taaie interne gesprekspartner van Curatoren en Burgemeesters.

Naast de in de statuten omschreven bevoegdheden – het vaststellen van de exameneisen (die overigens in praktijk onderhevig waren aan goedkeuring van Curatoren en Burgemeesters en de Staten van Holland), de formele toekenning van graden, de nominatie van de rector en de verkiezing van assessoren –, gingen de werkzaamheden van de senaat vooral bestaan uit het handhaven van de orde onder de studenten, het verdedigen van de universitaire privileges en het regelen van interne onderwijszaken, zoals de vaststelling van vakanties, het lesrooster en de te behandelen stof op colleges. Hoewel de vaststelling van vakanties statutair voorbehouden was aan rector, assessoren en curatoren, met advies van burgemeesters, lieten Curatoren en

157 Van den Berg, 'Bentinck', 171.
158 Sinds 1747 had de stadhouder 'een welhaast onbeperkt recht van benoeming tot alle ambten en buitencommissiën van enige importantie.' Gabriëls, *heren*, 62.
159 Over Willem V: Ibidem, 108-115.
160 Zie blz. 132.
161 Zie hiervoor ook Clotz, *Hochschule*, 41-43.
162 *Bronnen* 1, 304*.
163 De Ridder-Symoens, 'Management', 170. Zie blz. 19.

Burgemeesters deze taak over aan de senaat en grepen in wanneer zij dit nodig achtten. Dit was het geval tegen het einde van de zestiende eeuw, toen het bestuurscollege tot de conclusie kwam dat het aantal vrije dagen dat de senaat zich had toebedeeld, niet alleen wegens vakantie maar ook als gevolg van bijzondere omstandigheden als strenge kou, vergaderingen, aucties, begrafenissen, staatsbezoeken of publieke promoties, wel erg hoog was. Het bestuur stelde er paal en perk aan, uiteraard tegen de zin van professoren. Desondanks wist de senaat in de komende jaren de vakantieperiode vrij geruisloos weer tot het vroegere niveau terug te brengen. In de jaren zestig en zeventig van de zeventiende eeuw waren wederom vermaningen van Curatoren en Burgemeesters nodig om professoren in dit opzicht in het gareel te krijgen.[164]

Een soortgelijke gang van zaken is waarneembaar bij de toewijzing van collegeuren aan docenten en de inhoud van de publieke colleges, twee zaken die in de statuten toebedeeld waren aan rector, asssessoren en curatoren, de eerste met advies van burgemeesters.[165] De praktijk beantwoordde hier wederom niet aan de theorie, al is moeilijk vast te stellen hoe die praktijk er precies uit zag. Curatoren en Burgemeesters bemoeiden zich aanvankelijk in ieder geval weinig met de inhoud van de colleges. In 1578 vroegen zij professoren 'wat autor elc [...] zoude hebben voor te lezen', maar het blijkt niet of de gevraagde informatie daadwerkelijk verschaft werd.[166] Het was Justus Lipsius die in 1587 met succes aandrong op wat meer structuur in het onderwijsaanbod. Hij vroeg een regulering omtrent de te behandelen auteurs en de lesuren van de afzonderlijke hoogleraren.[167] Het resultaat waren de *series lectionum*, een aanvankelijk geschreven, later gedrukt halfjaarlijks lesprogramma. De *series* werden aangeplakt, zodat de studenten wisten welke publieke colleges op welke tijdstippen werden gegeven. De betrokkenheid van Curatoren en Burgemeesters bij het onderwijs werd er door vergroot, want uit hun resolutie van 9/10 augustus 1599 blijkt dat de door professoren opgestelde *series* eerst door hen goedgekeurd dienden te worden. Op die datum bepaalden zij tevens dat professoren voortaan moesten aangeven hoever zij met hun lessen gevorderd waren, opdat 'men telcken reyse sal mogen syen, wat progres een ygelijck van hen gedaen heeft.'[168] De controle was niet eenmalig, want eind 1602 wordt professoren gevraagd te melden welke lessen zij die winter willen gaan geven. Blijkbaar hadden zij verzuimd de *series* ter controle te overhandigen of zelfs geheel niet opgesteld.

In de resoluties van Curatoren en Burgemeesters van de zeventiende en achttiende eeuw zijn meerdere voorbeelden te vinden van betrokkenheid van het college bij het onderwijs, met voornamelijk aandacht voor de verdeling van de lesstof over de professoren binnen een bepaalde faculteit. Op 8 februari 1651 roepen zij 'in conformiteyt van het seste articul van de statuten'[169] rector en assessoren bij zich,

164 *Bronnen* 3, 203; 8-2-1666, 264-265; 21-10-1672 en 289; 8-5-1674.
165 Ibidem 1, 29* en 37*, artikel VIII en XXVI, zie ook blz. 22.
166 Ibidem, 57*; 9-5-1578.
167 Ibidem, 154*.
168 Ibidem, 120.
169 Het betreft hier het zesde artikel in de statuten van 1631. In de statuten van 1575 was dat het achtste

om hun mening te horen over de verdeling van de lessen in de medische en theologische faculteit.[170] Zij krijgen te horen dat over de verdeling binnen genoemde faculteiten al overeenstemming bereikt is en dat rector en assessoren ermee akkoord gaan. En zo schijnt de gewone gang van zaken te zijn: professoren konden onderling overeenstemming bereiken over de verdeling, Curatoren en Burgemeesters waren hierbij niet direct betrokken maar oefenden wel controle uit. Bij onenigheid tussen professoren onderling, of wanneer een nieuwe hoogleraar werd aangesteld wiens colleges in het programma moesten worden ingepast lieten zij zich eventueel adviseren door rector en assessoren, maar hadden het laatste woord.[171]

Net als de vakanties werd de waarneming van de publieke colleges door de docenten voor Curatoren en Burgemeesters een doorlopende zorg. In 1595 droeg het bestuur de pedellen op een boek aan te leggen waarin dit verzuim, inclusief de reden, moest worden bijhouden. Ongeoorloofd verzuim was desondanks een terugkerend fenomeen.[172] Curatoren en Burgemeesters voerden de nalatigheid van professoren in 1651 zelfs op als oorzaak van het teruglopen van de studentenaantallen.[173] Het college drong erop aan dat privé-bezigheden alleen op de collegevrije woensdag en zaterdag werden verricht, en gebruikte keer op keer het dreigement van kortingen op het salaris, zonder het overigens uit te voeren. Professoren verdedigden zich steeds door te wijzen op de omvang en het belang van hun andere bezigheden. Behalve beslommeringen van persoonlijke aard, zoals 'begraeffenissen ende diergelijcke beletselen', bestonden die uit het maken van theses, het nazien en corrigeren van theses die door studenten waren opgesteld, examineren, bezigheden die samenhingen met promoties, het beantwoorden van vragen van studenten, het onderhouden van contacten met andere geleerden en wat dies meer zij.[174]

Als belangrijkste bezigheid naast de publieke lessen noemden de professoren echter terecht de private colleges. Deze lessen bij de docent thuis, waarvoor studenten moesten betalen, namen een hoge vlucht in de tweede helft van de zeventiende eeuw. Volgens de Leidse docenten zelf was Jacobus Maestertius (hoogleraar rechten 1637-1658) één van de eersten geweest die in deze vorm onderwijs gaf, maar ook Everard Bronchorst (hoogleraar rechten 1587-1621) moet dat al aan het einde van de zestiende eeuw gedaan hebben.[175] De aantrekkelijkheid lag voor de docen-

artikel, zie noot 165.

170 Ibidem 3, 53.

171 Ibidem 2, 135; 11-5-1627, 258; 25-5-1641, 3, 76; 26-8-1653, 92-93; 17-8-1654, 139; 18-9-1658, 151-153; 8-8-1659, 16-9-1659 en 8-11-1659, 157; 7-2-1660, 179; 8-11-1662, 220; 13-11-1668, 4, 104; 18-6-1692, 111-112; 9-2-1693, 310; 8-5-1719, 5, 258; 8-6-1744, 6, 328; 22-12-1787.

172 Ibidem 1, 45; 6-5-1586, 2, 113; 7-8-1623, 298; 31-7-1645, 3, 30; 16-8-1649, 197; 29-8-1664, 4, 133-134; 8-11-1695, 176; 16-11-1699, 182; 16-2-1700 en 262; 17-12-1712.

173 Ibidem 3, 59; 8-11-1651.

174 Ibidem, 199*; febr. 1666.

175 Ibidem 2, 208; 3-11-1636, 214; 2-6-1637, 215; 3-6-1637, 255; 8-2-1641, 271; 19-11-1642, 276; 25-8-1643, 288; 22-8-1644 en 3, 244*; 25-1-1675. Otterspeer, *Groepsportret* 1, 231-233 en 310, en *Groepsportret* 2, 374-377. Ook door docenten die niet aan de universiteit verbonden waren werden al eerder privata gegeven, zie blz. 119.

ten uiteraard in de eerste plaats in de geldelijke vergoeding die ertegenover stond, maar daarnaast ook in het minder strakke keurslijf waaraan deze lessen onderworpen waren. Het contact met de studenten was directer en, wat op deze plaats van belang is, de keuze van de lesstof lag geheel in handen van de docenten. Wanneer de private colleges onderwerp van gesprek waren in de vergadering van Curatoren en Burgemeesters, dan ging het vooral om de tijdstippen waarop ze plaatsvonden. Maestertius bijvoorbeeld, werd meerdere malen gemaand zijn privata niet tegelijk te laten plaatsvinden met de publieke colleges van zijn collega's in de rechtenfaculteit.[176] De enige poging om in te grijpen in de lesstof vond plaats tijdens de cartesiaanse troebelen en kwam van de de Staten van Holland, die Curatoren en Burgemeesters vroegen of het niet mogelijk was het gebruik van bepaalde boeken bij de private colleges van de hoogleraren filosofie te verbieden. Het antwoord zal ontkennend zijn geweest, want we vernemen er niets meer van.[177] De private colleges gingen de publieke in de achttiende eeuw geheel overvleugelen, zoals ook aan de andere universiteiten in de Republiek.[178] Daarmee onttrok het grootste deel van het onderwijs zich aan het zicht van het bestuurscollege. Misschien was dat de reden dat Curatoren en Burgemeesters, in ieder geval in de zeventiende eeuw, bleven hameren op de verplichting die de docenten hadden in het geven van publieke lessen, ofschoon zij toch moeilijk heen konden om het verweer van de professoren dat het de private colleges waren die studenten trokken en niet de publieke. In de achttiende eeuw leggen de bestuurders zich bij de onomkeerbare gang van zaken neer, want over het vervullen van de publieke lessen horen we ze niet meer, en ook aan de controle van de pedellen op het lesverzuim blijkt een einde te zijn gekomen.[179]

De professoren legden zich, zo blijkt, nooit zonder tegenstand neer bij de suprematie van het bestuurscollege, en hadden vooral op het gebied van de inhoud van het onderwijs een aanzienlijke vrijheid. Niettemin was die suprematie er wel, en dat zien we vooral als het ging om kwesties van respect en voorrang. Ook op dat gebied was er genoeg onenigheid tussen senaat en bestuurscollege. Zo betwisten de professoren het in de statuten vastgelegde recht van curatoren te allen tijde aanwezig te zijn en mee te stemmen in de senaatsvergadering, hoewel curatoren van dit recht in praktijk niet veel gebruik gemaakt zullen hebben, gezien hun beperkte aanwezigheid in Leiden.[180] Ook ontstonden meermalen problemen wanneer de voltallige senaat ter vergadering van Curatoren en Burgemeesters geroepen werd. In 1595

176 *Bronnen* 3, 54-55; 9-2-1651, 116; 6-10-1656, 4, 303; 1-2-1719.

177 Ibidem 3, 116; 6-10-1656.

178 Ibidem 3, 242*-246*; 25-1-1675, 4, 48*-51*; 30-11-1695 en 81*-83*; 2-4-1700. Utrecht: J. Roelevink, *Gedicteerd verleden. Het onderwijs in de algemene geschiedenis aan de universiteit te Utrecht, 1735-1839* (Amsterdam/Maarssen 1986) 101-106. Groningen: Jonckbloet, *Hoogeschool te Groningen*, 305-310.

179 Zie blz. 183.

180 *Bronnen* 2, 176; 6-3-1632. Van aanwezigheid van Curatoren en Burgemeesters in de senaatsvergaderingen was meestal sprake bij ernstige ongeregeldheden, veroorzaakt door studenten, of wanneer de duur van de vakanties aan de orde was.

klaagde de rector namens de senaat dat Curatoren en Burgemeesters hun niet genoeg respect zouden betonen. Het antwoord was evenwel duidelijk: het college zag niet in waarom professoren zich vernederd zouden voelen, omdat zij nu eenmaal ondergeschikt waren. De senaat bond in, maar niet zonder de tegenwerping dat de statuten aan de rector de eerste plaats gaven. Curatoren wezen er vervolgens op dat zij vertegenwoordigers van de Staten waren en dat hun macht zo groot was, dat zowel rector als assessoren in hun handen eed moeten doen en dat zij naar eigen inzicht professoren konden ontslaan en aannemen.[181] Toch protesteerden ook in later jaren professoren steevast als zij zich voltallig bij Curatoren en Burgemeesters dienden te vervoegen.[182] Ook op andere momenten lieten Curatoren en Burgemeesters duidelijk weten wie er de baas was. Zo stelden zij in 1635 vast dat zij bij bezigheden buiten de stad, waarbij ook de senaat of leden van de senaat aanwezig zijn, altijd vóór de senaat zouden zitten.[183] En in 1702 en 1709 was het bestuurscollege verontwaardigd over aankondigingen van oraties door Perizonius en Boerhaave, waarin ten onrechte vermeld werd dat de opdracht tot het houden van de redes was gegeven door rector en senaat.[184]

Hoewel er veel werd tegengesputterd, kunnen we concluderen dat de hoogleraren zich doorgaans neerlegden bij hun beperkte zeggenschap in bestuurszaken. Wellicht was dit anders geweest als de senaat een eendrachtig geheel had gevormd, maar de vele onderlinge ruzies, over kleine zaken als het uur waarop iemand lesgaf, over iets belangrijker zaken als het betreden van andermans leeropdracht, of over fundamentele zaken als de predestinatie, verhinderden dit. Het zou te ver gaan om te beweren dat Curatoren en Burgemeesters, met hun wil verschillende wetenschappelijke en theologische richtingen in het professoraat vertegenwoordigd te zien,[185] een vorm van 'verdeel en heers' tactiek beoefenden, maar een gebrek aan eendracht binnen de senaat was wel een bij-effect van dit beleid. Bij dit alles kwam nog het niet onbelangrijke feit dat Curatoren en Burgemeesters beslisten over de hoogte van het salaris.

Dit neemt niet weg dat individuele professoren informeel wel invloed konden hebben op bepaalde besluiten. Dit komt met name tot uiting bij de aanstelling van nieuwe docenten, een onderwerp dat aan bod zal komen in hoofdstuk 5.

1795-1812 tanende zeggenschap

Een historische schets, in dit geval van het bestuur van de Leidse universiteit, leidt doorgaans vanzelf naar de uitzonderingen op een bepaalde situatie. Hier waren dat de 'stormen' binnen het bestuur van de Leidse universiteit en de momenten dat van

181 Witkam, *dagelijkse zaken*, 10, 23-25; 10-2-1595.
182 *Bronnen* 1, 145; 9-11-1602 en 2, 299; 14-11-1645.
183 Ibidem 2, 196; 8-6-1635.
184 Ibidem 4, 198; 18-12-1702 en 243; 8-5-1709.
185 Zie hoofdstuk 5.

buiten werd ingegrepen in het bestuur – men denke aan het ontslag van curatoren in 1619 en de bemoeienis van Willem III met de benoeming van docenten. Maar in zekere zin leiden die uitzonderingen de aandacht af van de grote continuïteit die het Leids universiteitsbestuur in de jaren 1575-1795 kenmerkte. Gedurende die gehele periode werd de universiteit bestuurd door een college van drie curatoren en vier burgemeesters, dat in principe naar eigen inzicht gebouwen, instellingen en financiën beheerde, onderwijzend en ondersteunend personeel aanstelde en verder alles deed wat nodig was om een goede voortgang van het onderwijs te waarborgen.

Wat opvalt is dat de rimpelingen in die stille vijver steeds verbonden waren met onrust op landelijk niveau. Het mag dan ook niet verwonderen dat met de grootste verandering op dat vlak, het einde van de oude Republiek in 1795, ook de vorm van het universiteitsbestuur grote wijzigingen onderging. En vele wijzigingen in het staatsbestel in de jaren die volgden, zorgden ook op universitair bestuurlijk niveau voor veranderingen die onvergelijkbaar waren met die in de vorige eeuwen.

Zo werd al direct in 1795, op 9 februari, de omvang van het bestuurscollege teruggebracht tot vijf personen.[186] Het provinciaal bestuur van Holland bleef het recht behouden, zoals vroeger, drie curatoren te benoemen. De stad Leiden, met nu een gemeentebestuur aan het hoofd, mocht in het vervolg slechts twee vertegenwoordigers benoemen, die eveneens curator werden. Dat betekende dat de provinciale vertegenwoordigers nu ook in aantal een overwicht kregen op de stedelijke representanten.

Maar daar stond tegenover dat de zeggenschap van het Curatorium als geheel in de jaren 1795-1812 steeds verder werd ingeperkt.[187] De eerste tekenen daarvan kwamen aan het licht in 1798, het jaar waarin op landelijk niveau onder andere een Agentschap van Nationale Opvoeding tot stand kwam, dat de zorg voor het onderwijs in de Bataafse Republiek kreeg toebedeeld. Curatoren begonnen aan de eerste Agent, Van Kooten, toestemming te vragen voor het nemen van besluiten die zij voor die tijd zonder overleg met wie dan ook genomen zouden hebben. Na enige tijd meende Van Kooten dat het Curatorium wel opgeheven kon worden, welk voorstel prompt op 2 augustus 1798 door het Intermediair Uitvoerend Bewind werd ingewilligd.[188] Spoedig bleek de ondoordachtheid van dat besluit, toen er vacatures in Grieks en Latijn ontstonden, waarop het Uitvoerend Bewind begin oktober 1798 door de senaat werd geattendeerd. Het Bewind stuurde het epistel door naar de Eerste Kamer van het Vertegenwoordigend Lichaam, dat op 23 oktober bepaalde dat het zoeken naar geschikte docenten bij uitstek een taak was van het juist opgeheven Curatorium. Bovendien achtte het een herstel van het college in overeenstemming met de kort tevoren vastgestelde instructie van de Agent van Natio-

186 *Bronnen* 7, 68*

187 Meyers, *Leidsche universiteit*, 50-52.

188 *Besluiten der Eerste Kamer van het Vertegenwoordigend Lichaam des Bataafschen volks.* Derde deel, tweede stuk, oktober 1798 (Den Haag 1799) 1124. Het voorstel van de Agent van Nationale Opvoeding NA, archief van het departement van Binnenlandse Zaken 1796-1813, inv. nr. 283 minuutnotulen 1 maart 1798-30 april 1799, 3 mei nr. 3.

nale Opvoeding, waarin was vastgelegd dat het bestuur van de universiteiten voorlopig op oude voet zou blijven. Aldus geschiedde.[189] De benoeming van docenten was daarmee weer geheel in handen van het Curatorium. Een bevestiging van die situatie vormde artikel 12 van het Reglement van de Raad van Binnenlandse Zaken uit 1801.[190]

Maar die terugkeer naar de oude situatie, met de oude bevoegdheden, bleek slechts tijdelijk. Onder koning Lodewijk Napoleon werd op 7 januari 1807 bepaald dat Curatoren zijn toestemming nodig hadden voor de vervulling van vacatures, en de kandidaten ook nog door de koning moesten laten goedkeuren. Daarmee werd zijn greep op de benoemingspolitiek wel zeer sterk en verdween één van de pijlers van de autonomie van het college vrijwel totaal. Op 22 oktober 1811 eindigde die autonomie geheel, toen de universiteit werd ingelijfd in de *Université Impériale*. Dat stelsel integreerde hoger en lager onderwijs in dat van het Franse Keizerrijk, in één hiërarchisch opgezet systeem. Onderaan stonden de *écoles primaires*, de lagere gemeentelijke scholen, daarboven kwamen de *écoles secondaires*, tot welke klasse de Utrechtse universiteit werd gedegradeerd. De nu Keizerlijke universiteit Leiden kwam samen met de Groningse universiteit in de hoogste klasse.[191] Met de totstandkoming van het Koninkrijk der Nederlanden in 1815 was die situatie weer ten einde en kreeg de Leidse universiteit, nu als één van de drie Nederlandse universiteiten, wederom een college van Curatoren aan het hoofd. Dat zou echter de vroegere zeggenschap nooit meer terugkrijgen.[192]

189 *Besluiten der Eerste Kamer*, 1124-1126. De Tweede Kamer van het Vertegenwoordigend Lichaam bekrachtigde dit besluit een dag later. *Besluiten van de Tweede Kamer en decreeten van het Vertegenwoordigend Lichaam des Bataafschen volks.* 3e deel, oktober 1798 (Den Haag 1798) 468-471.

190 'Dezelve [Raad] zal geene directe noch indirecte inzage hebben in het huishoudelijke der Hoge Scholen, de beroeping of bezoldiging der professoren en verdere beambten aan dezelve, [...].' Geciteerd in Meyers, *Leidsche universiteit*, 51.

191 V. Karady, 'De Napoléon à Duruy: les origines et la naissance de l'université contemporaine', in: Jacques Verger ed., *Histoire des universités en France* (Parijs 1986) 261-322, aldaar 261-276, Hervé Jamin, *Kennis als opdracht. De universiteit Utrecht 1636-2001* (Utrecht 2001) 102-104. De universiteiten van Franeker en Harderwijk werden opgeheven.

192 Voor de negentiende eeuw: Otterspeer, *wiekslag*.

Hoofdstuk 2

De academische infrastructuur

Inleiding

Een universiteit in het Ancien Régime was, om met Huizinga te spreken, 'meer dan nu, een louter geestelijk ding'.[1] Noodzaak was eigenlijk alleen de beschikking over een gebouw waarin colleges en plechtigheden konden plaatsvinden, al het overige was een luxe. Voor de Leidse universiteit ging dat in de begintijd inderdaad op, want in de eerste jaren was de fysieke aanwezigheid van de instelling in de stad beperkt tot één gebouw. Aanvankelijk was dat het Barbaraklooster op de hoek van het Rapenburg en de Voldersgracht, daartoe aangewezen door burgemeesters, die bovendien door de Staten werden gemachtigd voor de universiteit 'tallen tijden te moghen aenvaerden, gebruycken ende eygenen alsulcke gemeene ofte private plaetze ende huysingen als hemluyden goedtduncken zal'.[2] Het Barbaraklooster was slechts één van de mogelijkheden, want ook de overige conventen in de stad stonden leeg als uitvloeisel van de reformatie. De later gestichte Nederlandse universiteiten vonden hun behuizing eveneens veelal in voormalige kloostergebouwen, en ook in andere protestantse delen van Europa was dat het geval.[3]

Op de machtiging van de Staten berustte de taak van het college van Curatoren en Burgemeesters die hier aan de orde is: de zorg voor gebouwen en instellingen. Want al bleef het aanwijzen van gebouwen en terreinen voor universitaire doeleinden strikt genomen een aangelegenheid voor burgemeesters alleen, de samensmelting met curatoren tot één homogeen college maakte de uitbouw van de universiteit in ruimtelijk opzicht tot een gezamenlijke verantwoordelijkheid. In dit hoofdstuk wordt de ontwikkeling van de 'infrastructuur' van de universiteit geschetst en getoond hoe Curatoren en Burgemeesters die gezamenlijke verantwoordelijkheid vormgaven.

1 J. Huizinga, 'De academische gebouwen', in: *Pallas Leidensis MCMXXV* (Leiden 1925) 19.
2 In het octrooi van 6 januari 1575. *Bronnen* 1, 7*.
3 De Ridder-Symoens, 'Management', 191.

1575-1600 de uitbouw van de infrastructuur

De oorspronkelijke behuizing van de academie, het Barabaraklooster, moest reeds in 1577 worden verlaten om ingericht te worden tot 'Prinsenhof', een logement voor de Oranjes. Er volgde een verhuizing naar de Faliede Bagijnkerk, eveneens aan het Rapenburg, maar dat gebouw kon de goedkeuring van professoren niet wegdragen[4] en was vanwege de toename van het aantal studenten snel te klein. In 1581 betrok de universiteit de voormalige kapel van het klooster van de Witte Nonnen aan de westzijde van het Rapenburg, die tot op de dag van vandaag het hoofdgebouw van de universiteit is.[5]

De kapel dateerde al uit het begin van de zestiende eeuw en had een architectuur die zeldzaam was voor de Lage Landen: tweebeukig en door ligging evenwijdig aan het Rapenburg noord-zuid gericht. In zijn nieuwe bestemming voor de academie bleef de sacrale oorsprong voornamelijk aan de buitenzijde herkenbaar. De binnenkant werd grondig onder handen genomen om de ruimte geschikt te maken voor het geven van onderwijs. In de hoofdbeuk kwam tegen het aan de noordkant gelegen nonnenkoor een muur tussen vloer en kap, waardoor twee kleine, boven elkaar gelegen vertrekken ontstonden. Het bovenste werd in gebruik genomen voor de colleges van de faculteiten van de medicijnen en de *artes*. Toen de combinatie in 1591 te bezwaarlijk bleek, verhuisden de *artes*colleges eerst gedeeltelijk naar het benedenvertrek en in 1595 geheel. Dat vertrek, de gewelfkamer, was iets groter dan zijn pendant op de bovenverdieping, omdat ook het gedeelte van de zijbeuk waar later de ingang zou komen ertoe behoorde. Het zuidelijk gedeelte van de hoofdbeuk onderging eveneens een splitsing. Het grote vertrek beneden bestemde men tot *auditorium theologicum* ('groot auditorium'), waar naast theologische colleges ook de algemene universitaire plechtigheden plaats gingen vinden, en in de tegenhanger op de eerste verdieping kwamen de colleges van de juridische faculteit ('klein auditorium').

De zijbeuk werd overwelfd en kreeg op de eerste verdieping aan beide uiteinden twee kamers. In de noordelijke vergaderden tot 1595 Curatoren en Burgemeesters. Nadat het college een betere vergaderkamer had gekregen in het stadhuis, werd de ruimte gebruikt als opslagplaats voor turf.[6] In de zuidelijke kamer vergaderde vanaf 1581 de senaat en tot 1595 tevens de academische vierschaar. Ook vonden hier private promoties plaats, van studenten die opzagen tegen de hoge kosten van publieke promotie en de daaraan verbonden festiviteiten.

Hoewel de oude kapel van de Witte Nonnen nog bij aanvang van de negentiger

4 Professoren klaagden over het ontbreken van vensters en tafels. Witkam, *financiën* 2, 128.

5 Th.H. Lunsingh Scheurleer, C. Willemijn Fock en A.J. van Dissel ed., *Het rijck van Pallas.* Idem, Het Rapenburg. Geschiedenis van een Leidse gracht VI (Leiden 1992) 781-836. Alleen informatie uit andere werken zal in een noot vermeld worden. Zie ook: H. van Oerle, 'Het academiegebouw te Leiden. Geschiedenis der verandering van de oude kloosterkerk tot het universiteitsgebouw', in: *Oudheidkundig Jaarboek* 4e serie 6 (1937) 77-96.

6 *Bronnen* 2, 286-287; 24-5-1644 en 288; 22-8-1644.

jaren van de zestiende eeuw het enige fysieke bewijs van de universiteit in de stad was, was de instelling inmiddels op de Europese kaart gezet door de komst van mannen als Lipsius, Donellus en Vulcanius, schreven zich jaarlijks zo'n 100 nieuwe studenten in en ging het met de financiën, na de eerste moeilijke jaren, wat beter.[7] De universiteit was daarmee levensvatbaar gebleken en Curatoren en Burgemeesters namen de uitbouw met opvallende doortastendheid ter hand. Nog vóór 1600 zouden drie instellingen tot stand komen waarop menige oudere universiteit afgunstig kon zijn: een kruidtuin of *hortus medicus,* een bibliotheek en een anatomisch theater.

De idee van een kruidtuin voor medicinaal gebruik was al middeleeuws, maar de eerste universiteit die er een bezat was die van Pisa in 1543. De resoluties van Curatoren en Burgemeesters maken in 1587 voor het eerst melding van de voorgenomen aanleg van een hortus. In maart van dat jaar verzoeken de curatoren Van der Does en Buys burgemeesters de 'ledige plaetse' achter de Witte Nonnenkapel, waar voorheen de kloostergebouwen hadden gestaan, voor dat doel over te dragen aan de universiteit. Uit het voorstel blijkt dat de plannen al ouder waren.[8] Op 13 juli 1587 wordt de grond overgedragen aan de universiteit.[9] Desondanks liet de aanleg nog enige jaren op zich wachten. Gezocht werd naar een 'gequalificeerd' persoon om de tuin te ontwerpen en te beslissen welke planten erin moesten komen. Een beroep op Bernardus Paludanus, bekend om zijn omvangrijke plantencollectie, vond geen gehoor. Het zou Curatoren en Burgemeesters in 1592 echter lukken een meer dan geslaagd alternatief te vinden in de persoon van de befaamde botanicus Carolus Clusius, die in de herfst van 1593 in Leiden arriveerde. Inmiddels was, toen de onderhandelingen met Clusius nog gaande waren, Pieter Pauw opdracht gegeven met de aanplant van gewassen te beginnen.[10] Pauw had zowel in Leiden als in het buitenland gestudeerd (waaronder in Padua, dat al in 1545 over een kruidtuin beschikte), was in 1589 op proef tot *professor extraordinarius* in de medicijnen benoemd en had begin 1592 een vaste aanstelling als gewoon hoogleraar gekregen. Samen met Gerard Bontius ging hij onder andere plantkunde doceren – Clusius was daarvan vanwege zijn hoge leeftijd vrijgesteld – en bleef aldus betrokken bij de zaken van de tuin. In mei 1594 werd nog de Delftse apotheker Dirck Outgaertszoon Cluyt aangesteld, die met behulp van zijn zoon Outgert en een tuinman de daadwerkelijke aanleg voor zijn rekening ging nemen en daarna de dagelijkse werkzaamheden verrichtte.[11] Na Cluyts vroegtijdige dood in 1598 werd de dagelijkse leiding aan Pauw opgedragen. Omdat het tussen hem en Clusius niet boterde zou

7 Voor het belang van de studentenaantallen zie blz. 130, voor de financiën zie hoofdstuk 8.
8 *Bronnen* 1, 51 en 140*; 17-3-1587.
9 Witkam, *dagelijkse zaken* 9, 42.
10 *Bronnen* 1, 71 en 202*; 12-5-1592.
11 Cluyt was Curatoren en Burgemeesters al eind 1591 aanbevolen als alternatief voor Paludanus, maar niet aangenomen omdat hij geen doctorsgraad had. Witkam, *dagelijkse zaken* 9, 93 en 104; 4-12-1591 en 25-3-1592.

de laatste zich hierna niet meer bemoeien met de hortus en zich richten op wetenschappelijke arbeid.[12]

In eerste instantie leek de Leidse hortus niet alleen in idee, maar ook in uitvoering een slaafse navolging te worden van de Italiaanse universitaire kruidtuinen. De als eerste voor de prefectuur benaderde Paludanus, die zijn doctoraat had behaald in Padua, had voorafgaande aan zijn afzegging twee ontwerpen aan Curatoren en Burgemeesters gezonden waarvan er één een kopie was van het centrale gedeelte van de hortus in Padua: een tuin in vier vakken, elk weer onderverdeeld in vele, voor het onderhoud onpraktische perkjes.[13] De bedoeling was om de Leidse tuin op dezelfde wijze in te richten,[14] maar Clusius dacht daar anders over. De verdeling in vier vakken kwam er, maar binnen de vakken werd een strakke indeling aangehouden, zodat de gewassen gemakkelijk te planten en te onderhouden zouden zijn.[15] Clusius drukte ook zijn stempel op de plantencollectie. Het ging hem, in tegenstelling tot zijn opvolgers en waarschijnlijk ook in tegenstelling tot wat Curatoren en Burgemeesters in gedachten hadden, in hoofdzaak om de plantkunde en minder om het medicinaal gebruik van de gewassen.

De aldus aangelegde tuin, met een oppervlakte van slechts 1400 vierkante meter, was te bereiken via het Rapenburg door onder een stenen poort te gaan en het academieplein over te lopen, dat zich nog uitstrekte tot achter de academie. Tussen plein en tuin was na het studentenoproer van 1594[16] – studenten hadden toen planten vernield – eveneens een muur met een poort geplaatst. In de linkerhoek werd de tuin begrensd door het huis van de pedel, dat in 1599 tot dienstwoning van de professor in de botanie werd bestemd. In datzelfde jaar werd aan de zuidzijde een lange galerij gebouwd, het *ambulacrum*, waarin planten geborgen werden die de winterse kou niet konden verdragen. Van het oorspronkelijke kloostercomplex was aan de westkant het 'molckenhuys' blijven staan, dat al in 1584 was ingericht tot woning van de tweede pedel. In 1594 volgde nogmaals een verbouwing en kwam Cluyt er wonen. Aan de oostkant vormde de achterzijde van een groot pand dat zijn ingang aan het Rapenburg had een gedeeltelijke begrenzing van de hortus.

Van een bibliotheek was al sprake in 1581, toen de universitaire rentmeester van Curatoren en Burgemeesters opdracht kreeg in de Witte Nonnenkapel 'te doen vorderen ende maecken [...] in de librarie de vloer, glasen, tafelen, zittens ende cassen tot bewaernisse vande boucken'.[17] De bedoelde ruimte was de gewelfkamer on-

12 W.K.H. Karstens en Herman Kleibrink, *De Leidse Hortus. Een botanische erfenis* (Zwolle 1982), 17-22.

13 L. Tjon Sie Fat, en E. de Jong ed., *The authentic garden. A symposium on gardens* (Leiden 1991) 3.

14 *Bronnen* 1, 62.

15 Karstens en Kleibrink, *Leidse Hortus*, 21.

16 G.D.J. Schotel, *Een studenten-oproer in 1594. Bijdrage tot de geschiedenis van het staten-collegie te Leiden* (Leiden 1867). Zie ook hoofdstuk 3, blz. 96.

17 Elfriede Hulshoff Pol, 'The library', in: Th.H. Lunsingh Scheurleer en G.H.M. Posthumus Meyjes eds., *Leiden university in the seventeenth century. An exchange of learning* (Leiden 1975) 395-459, aldaar 397. *Bronnen* 1, 88*. Zie voor de Leidse universiteitsbibliotheek ook Molhuysen, *universiteitsbibliotheek* en Christiane Berkvens-Stevelinck, *Magna commoditas. Geschiedenis van de Leidse universiteitsbibliotheek 1575-2000* (Leiden 2001).

der het nonnenkoor. De werkzaamheden werden echter vooralsnog niet uitgevoerd, omdat er buiten een door Willem van Oranje geschonken, door Plantijn gedrukte, achtdelige bijbel nog niets op te bergen viel. Ernst werd het pas toen het bestuur op 1 maart 1585 uit zijn midden Jan van der Does tot bibliothecaris benoemde, waarmee voor de buitenwereld duidelijk werd dat de Leidse universiteit er een bibliotheek op na hield, of in ieder geval van zins was die op te bouwen. Het effect van de maatregel werd merkbaar in 1586, toen Johannes Holmannus Secundus, vanaf 1582 hoogleraar theologie, na zijn overlijden zijn boekenbezit bleek te hebben vermaakt aan de universiteit. De schenking van deze belangrijke collectie had tot gevolg dat de voorgenomen werkzaamheden in de gewelfkamer eindelijk werden uitgevoerd. Bovendien kon een collectie boeken van Bonaventura Vulcanius, professor Grieks, aan het bezit worden toegevoegd.

Na de opening van de bibliotheek op 31 oktober 1587 nam het boekenbezit snel toe.[18] Dat had als nadeel dat de gewelfkamer spoedig te klein bleek, ook al omdat er tevens colleges werden gegeven. Uitbreiding in het gebouw was niet mogelijk en dus moest een andere locatie worden gezocht. In het voorjaar van 1591 werd besloten tot een grootscheepse verbouwing van de Faliede Bagijnkerk, om er zowel de bibliotheek als een anatomisch theater onder te brengen.[19] Het gebouw was na de verhuizing naar de overzijde van het Rapenburg niet geheel ongebruikt gebleven. Donellus was er college blijven geven omdat hij bezwaar had tegen het trapklimmen in het nieuwe gebouw, en er vonden al anatomische lessen plaats.[20] De verbouwing van de Faliede Bagijnkerk was enigszins vergelijkbaar met die van de kapel van de Witte Nonnen aan de overkant van het Rapenburg: ook hier een lang gedeelte dat werd gescheiden in twee verdiepingen en een muur van vloer tot kap die in dit geval de absis aan de oostkant van het gebouw afscheidde van de rest van de kerk. De bibliotheek kwam op de bovenste verdieping in het lange, westelijke deel, een ruimte van meer dan 25 bij 9 meter.[21]

Het interieur van de nieuwe bibliotheek zal vermoedelijk niet veel hebben afgeweken van de tekening die Woudanus er zo'n vijftien jaar later van maakte.[22] Die laat een indeling zien naar de laat-middeleeuwse bibliotheektraditie. De groot formaat boeken stonden in kasten, of *pulpita*, gerangschikt naar wetenschapsgebied. Ze waren met een ketting bevestigd aan een ijzeren stang en daarmee alleen ter plaatse raadpleegbaar, op aan de kasten bevestigde lessenaars.[23] Achterin de zaal werden in kastjes de kleine formaten en de handschriften bewaard.

18 Zie voor de moeizame start van de bibliotheek Hulshoff Pol, 'The library', 398-402.

19 *Bronnen* 1, 58-59.

20 Molhuysen, *universiteitsbibliotheek*, 3. H.J. Witkam, *Iets over Pieter Paaw en zijn theatrum anatomicum en over het bouwen van de anatomieplaats en de bibliotheek* (ongepubliceerd manuscript 1967, aanwezig in de bibliotheek van het Academisch Historisch Museum) VIII.

21 Witkam, *Pieter Paaw*.

22 R.E.O. Ekkart, *De universiteit van Leiden 1610: anatomisch theater, schermschool, bibliotheek, hortus* (Alphen aan den Rijn 1975). Prenten door Swanenburgh, naar tekeningen van Woudanus.

23 In weergave van plaatsing van de boeken in de kast, met de snede naar voren, is de prent van Woudanus niet waarheidsgetrouw. Banden waarop het oorspronkelijke opschrift bewaard is gebleven zijn op

2 Het interieur van de Leidse universiteitsbibliotheek in 1712. Academisch Historisch Museum Leiden.

Slechts weinigen kregen aanvankelijk toegang. Sleutels van het gebouw waren voorbehouden aan curatoren, hoogleraren, de regent en subregent van het Statencollege en de magistraat van Leiden.[24] De heren professoren bleken, ondanks een expliciet verbod, hun sleutels uit te lenen aan studenten, die er duplicaten van lieten maken. De bibliotheek raakte in 'desordre' en er werd gevreesd voor verdwijning van boeken.[25] Curatoren en Burgemeesters benoemden op 24 februari 1597, in plaats van de overleden Van der Does junior,[26] Paulus Merula tot bibliothecaris. De hoogleraar historiën woonde op het Faliede Bagijnhof en zou beter toezicht kunnen houden. Desondanks bleven de problemen met de sleutels voortduren – vervanging van de sloten had weinig effect – en moesten drastische maatregelen genomen worden. Professoren werd tijdelijk het sleutelrecht ontzegd en konden alleen nog binnen worden gelaten door Merula of een van zijn familieleden. Omdat het Curatoren en Burgemeesters inmiddels duidelijk was geworden dat er bij de studenten een behoefte bestond om gebruik te maken van de bibliotheek, werd de

de rug gemerkt met de letter van de pulpit, een nummer van de plaats van de pulpit en een korte titel; deze opschriften waren slechts leesbaar wanneer de boeken ondersteboven in de kast waren geplaatst. *Leidse universiteit 400. Stichting en eerste bloei 1575-ca. 1650* (Catalogus Rijksmuseum Amsterdam 1975) 139-140.

24 *Bronnen* 1, 343*. Enige maanden later kregen ook de leden van het Hof van Holland en Gecommitteerde Raden een sleutel, vanwege hun schenking van een Talmoed en enkele andere Hebreeuwse werken. Ibidem, 93. Hulshoff Pol wees er op dat het tweede lid van de benaming 'Bibliotheca Publica', die vanaf 1585 gehanteerd werd, niet zozeer betrekking had op het gebruik als wel op het bezit van de bibliotheek. Hulshoff Pol, 'The library', 407.

25 AC 103, f. 13-14.

26 Van der Does junior was zijn vader in 1593 als bibliothecaris opgevolgd.

ruimte ook voor hen opengesteld en wel op woensdag en zaterdag – de dagen dat er geen publieke colleges werden gegeven – van vier tot zes uur 's middags, onder toezicht van een custos.[27]

Met de naar hedendaagse begrippen zeer beperkte openstelling scheen de vroegmoderne student wel tevreden. De meeste benodigde boeken schaften zij zelf aan en bovendien waren veel boeken die Leidse hoogleraren in hun lessen behandelden niet eens in de bibliotheek te vinden.[28] Diverse buitenlandse reizigers zouden later, in de achttiende eeuw, in hun reisverslagen optekenen dat het aantal studenten dat de bibliotheek bezocht gering was en dat de openingstijden nog gunstig afstaken tegen die van buitenlandse bibliotheken.[29] Daarbij kwam nog dat men met goede referenties van Curatoren en Burgemeesters wel toestemming kon krijgen om buiten de openingsuren, onder toezicht van de custos, in de bibliotheek te werken.[30]

De derde instelling die in deze dynamische fase tot stand kwam was het anatomisch theater, dat zoals al bleek eveneens in de Faliede Bagijnkerk onderdak vond. Het plan voor de bouw van een theater kwam van Pieter Pauw, die voorafgaand aan zijn vertrek uit Padua kennis had genomen van de plannen die zijn leermeester Fabricius had voor een vaste opstelling waar temidden van publiek secties op menselijke lichamen verricht konden worden.[31] In Leiden nam Pauw de anatomische lessen over van Gerard Bontius.

Voor het theater bleek de absis van de kerk, aan de oostkant, de meest geschikte plaats, omdat door het grote aantal ramen de lichtinval daar het beste was. De geplaatste scheidingsmuur deed een ruimte van zo'n 10 meter breed, ruim 9 meter diep en en 22 meter hoog – in de nok – ontstaan. Die ruimte werd weer opgedeeld in een kelder en twee verdiepingen, waarvan de bovenste bestemd werd voor het theatrum. Eind 1594 kon Pauw de eerste sectie in het nieuwe theater verrichten. Daarmee was hij zijn leermeester Fabricius te snel af, die zijn theatrum in Padua pas op 16 januari 1595 in gebruik kon nemen.[32]

Het houten amphitheater lag verzonken in de vloer van de tweede verdieping.

27 *Bronnen* 1, 373*. Molhuysen, *universiteitsbibliotheek*, 17. In juni 1598 kregen professoren het i*us clavium* weer terug. *Bronnen* 1, 112.

28 E. Hulshoff Pol, 'Een Leids bibliothecaris: Abraham Gronovius', *Boek* 35 (1961-1962) 91-120, aldaar 118-119. Idem, 'The library', 437.

29 E. Hulshoff Pol, 'What about the library? Travellers' comments on the Leiden library in the 17th and 18th centuries', *Quaerendo* 5 (1975) 39-51, aldaar 46-47.

30 Hulshoff Pol, 'Leids bibliothecaris', 105.

31 Lunsingh Scheurleer, Th.H., 'Un amphithéâtre d'anatomie moralisée' in: id., *Leiden university*, 217-277, aldaar 218. Alexander Benedetti richtte in 1493 als eerste een anatomisch theater op, echter niet in vaste opstelling. *Leidse universiteit 400*, 100. De eerste vaste opstelling was die van Montpellier (1530).

32 Witkam, *Pieter Paaw*, XIII-XIV. Ten onrechte wordt de start van het Leidse theatrum vaak in 1597 geplaatst: G. Wolf-Heidegger en A.M. Cetto, *Die anatomische Sektion in bildlicher Darstellung* (Basel 1967) 69; Gottfried Richter, *Das anatomische Theater* (Berlijn 1934) 42 ; G.C.B. Suringar, 'De vroegste geschiedenis van het ontleedkundig onderwijs te Leiden', *Nederlandsch tijdschrift voor geneeskunde* 5 (1861) 385-394, aldaar 386; M. Siegenbeek, *Geschiedenis der Leidsche hoogeschool: van hare oprigting in den jare 1575, tot het jaar 1825* 2 (Leiden 1832) en nog onlangs in De Ridder-Symoens, 'Management', 192.

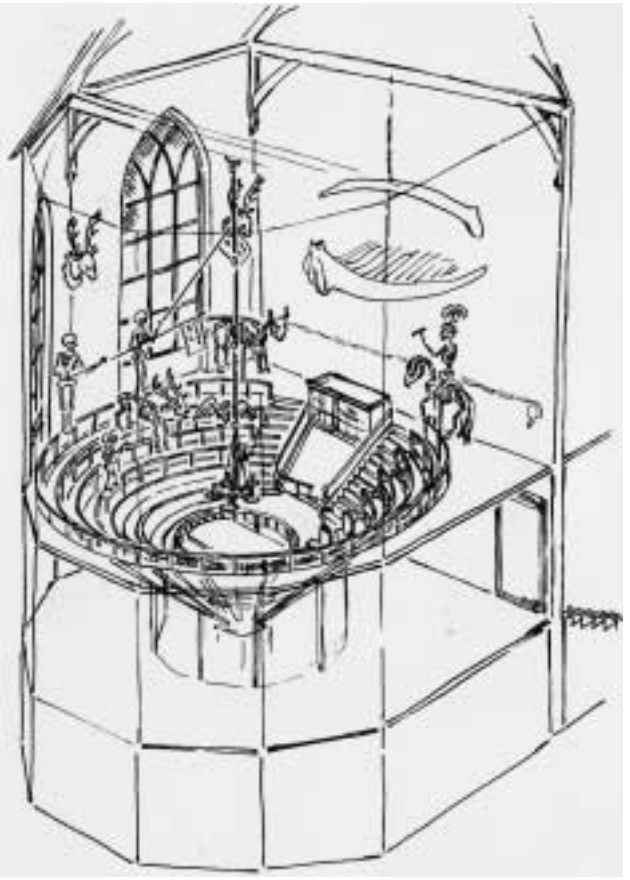

3 Reconstructie van het anatomisch theater door A.J.F. Gogelein, Museum Boerhaave Leiden.

De constructie was, wanneer men het kerkgebouw betrad via de noordelijke ingang, bereikbaar via twee trappen. De bezoeker bevond zich dan op het laagste punt, bij een draaibare sectietafel. Vandaar kon men zich over een trap naar één van de zes galerijen begeven. Die galerijen boden plaats aan zo'n 200 bezoekers.[33] Daaronder bevonden zich, naast studenten en professoren medicijnen, ook stadschirurgijns, notabelen en overige geïnteresseerden. Voor eenieder die geen student of docent medicijnen of chirurgijn was bedroeg de toegangsprijs 15 stuivers.[34] Tijdens secties op menselijke lichamen, die uit oogpunt van conservering doorgaans alleen in de wintermaanden plaatsvonden[35] werden aanvankelijk zelfs alle universitaire colleges stilgezet. De frequentie van de secties was afhankelijk van het aantal lichamen dat kon worden verkregen. Al in 1593 gaven de Staten van Holland de Leidse

33 *Leidse universiteit 400*, 101.

34 *Bronnen* 1, 287* nr. 1593; 18-10-1593.

35 Just Emile Kroon, *Bijdragen tot de geschiedenis van het geneeskundig onderwijs aan de Leidsche universiteit 1575-1625* (Leiden 1911) 52 vermeldt een sectie buiten de wintermaanden, die plaatsvond op 19 juni 1621.

universiteit het privilege de lijken van geëxecuteerde misdadigers in het gewest Holland voor secties te gebruiken, maar de effectiviteit van die maatregel hing af van de medewerking van stadsbesturen.[36] Werd de hoogleraar anatomie op de hoogte gesteld van de aanwezigheid van een lichaam, dan haalde de anatomiedienaar het op.[37]

De derde grote ruimte die met de verbouwing van de kerk gecreëerd was, onder de bibliotheek, werd aanvankelijk gebruikt als winteropslagplaats voor planten uit de hortus, tot de bouw van het *ambulacrum* in 1599 aan die noodoplossing een einde maakte. Vanaf 1594 vonden er (blijkbaar in de zomer) schermlessen plaats onder leiding van Ludolf van Ceulen, later tevens professor in de Duytsche mathematicque.[38] Een afbeelding van de schermschool[39] toont dat dat geen vreemde combinatie van beroepen was, omdat men het schermen op wiskundige grondslag beoefende. Aan de hand van de geometrische figuren die op de vloer van de zaal getekend waren leerden beginnende schermers de diverse voetposities. De prent laat zien dat studenten zich ook in vendelzwaaien, schieten en voltigeren konden bekwamen. Het scheppen van deze faciliteiten had voor het bestuur een tweeledig doel. Enerzijds werd de komst naar Leiden extra aantrekkelijk gemaakt voor studenten in spé. Vooral voor de adellijke jeugd maakte schermen en paardrijden een wezenlijk deel van hun vorming uit.[40] Anderzijds was het een middel om de energie van het studentenvolk, die zich al te vaak uitte in allerhande vormen van ordeverstoring, enigszins te kanaliseren. De faciliteiten voor het paardrijden zouden overigens aan het begin van de achttiende eeuw worden uitgebreid, onder invloed van concurrentie uit Utrecht.[41]

Met een bibliotheek, hortus en anatomieplaats was de Leidse universiteit, zo kan men stellen, 'volwassen' geworden, en zelfs meer dan dat, omdat veel oudere universiteiten over zulke faciliteiten niet beschikten. Vanwege de beknoptheid van de resoluties van Curatoren en Burgemeesters is het moeilijk vast te stellen wie de belangrijkste verantwoordelijken waren voor de snelle uitbouw.[42] De ideeën waren mogelijk voor een belangrijk deel afkomstig van de hoogleraren. Maar zelfs als dat waar is, kunnen we het bestuur de eer geven adequaat en doortastend te hebben gereageerd. In het algemeen gesproken blijkt dat curatoren voortdurend openstonden voor zaken die de universiteit 'compleet' en daarmee aantrekkelijker konden maken en dat burgemeesters alle ruimte gaven de plannen in ruimtelijk opzicht te realiseren. Binnen het college laat het zich raden dat Jan van der Does de motor was, de bestuurder-geleerde die in de eerste plaats al een van de belangrijkste mensen achter de idee van een universiteit voor de Noordelijke Nederlanden was geweest.

36 *Bronnen* 1, 77.
37 Een reconstructie van het anatomisch theater is te zien in het Boerhaavemuseum in Leiden, dat gevestigd is in het voormalig Ceciliagasthuis, zie hieronder, blz. 75.
38 Zie hieronder, blz. 72.
39 Zie noot 22.
40 Norbert Conrads, *Ritterakademien der frühen Neuzeit. Bildung als Standesprivileg im 16. und 17. Jahrhundert* (Göttingen 1982) 33. Jamin, *Kennis als opdracht*, 96-97.
41 Zie blz. 181.
42 Zie hiervoor ook Clotz, *Hochschule*, 65.

4 De poort naar het anatomisch theater en de bibliotheek. Gemeentearchief Leiden

Zijn benoeming tot bibliothecaris in 1585 toont dat hij in ieder geval in de totstandkoming van die instelling een belangrijk aandeel had. Daarnaast moet een persoon genoemd worden die strikt genomen buiten het college stond, namelijk de energieke stadssecretaris Jan van Hout. Tot 1596, toen zijn secretarisschap van de universiteit om onbekende redenen eindigde, was Van Hout van elk detail op de hoogte, iets dat treffend geïllustreerd wordt door zijn eigenhandige berekeningen van het aantal stenen waaruit de scheidingsmuur tussen anatomie en bibliotheek in de Faliede Bagijnkerk moest bestaan.[43]

43 Witkam, *Pieter Paaw*, 16. Over het einde van het secretarisschap van Van Hout: Witkam, *dagelijkse zaken*, Introductie, V-VI.

1600-1650 concurrentie van andere universiteiten

Nieuw

De grote uitbouwfase van de universiteit werd afgesloten met de totstandkoming van een vreemde eend in de Europese universitaire bijt: de opleiding in de Duytsche mathematicque. Het initiatief werd in 1600 genomen door prins Maurits, die wiskundige Simon Stevin de opdracht gaf een instructie voor de studie op te stellen. Stevin omschreef daarin als doel van de opleiding 'dat men den toehoorders, soe haest als mogelyck is, sal brengen om metterdaet het landt als ingenieurs te connen dienen', natuurlijk met het oog op de strijd tegen Spanje.[44] Het wiskundig onderricht zou zich dan ook moeten beperken tot datgene dat nodig was voor het landmeten en het bouwen van fortificaties. De voertaal was Nederlands, 'want degeene, die dadelyck met ingenieurshandel ommegaen, met malcander geen Latijn en spreecken'. Uit de ondertekening van een rekest, daterend uit de periode 1607-1611, blijkt inderdaad dat de toehoorders van de Duytsche mathematicque niet behoorden tot het normale studentenpubliek. Er waren landmeters onder, maar ook timmerlieden, steenhouwers en metselaars.[45] De opleiding stond los stond van de facultaire indeling en was in feite een hogere beroepsopleiding.

Voor het theoretisch onderricht werd een ruimte van zeveneneenhalf bij zeven meter afgeschoten in de Faliede Bagijnkerk, tussen het anatomisch theater en de schermschool. Wellicht gebruikten de docenten voor het onderwijs boeken uit de bibliotheek, maar mogelijk bevonden zich ook boeken in de ruimte zelf.[46] In de bibliotheek stonden ook enkele aan het einde van de zestiende eeuw aangekochte hemel- en aardgloben, die bij het theoretisch onderwijs gebruikt konden worden.[47] Voor demonstratie van de praktische onderdelen van het vak begaf men zich van ongeveer 1630 tot 1648 naar een terrein buiten de Rijnsburgerpoort, erna naar een perceel bij de paillemaillebaan.[48]

Met het wegvallen van Van Hout in 1596 en Van der Does – hij overleed in 1604 – trad wat betreft de instellingen een periode van stilstand in. De studentenaantallen groeiden tot grote hoogten – in de jaren twintig schommelde het aantal nieuwe inschrijvingen per jaar tussen de 300 en 400 – en binnen de Republiek was Leiden vrijwel onbedreigd. In het noorden waren er de universiteiten van Franeker (1585) en Groningen (1614), die zich qua studentenaantallen niet konden meten met Leiden. In Leiden was men alleen wat zenuwachtig geworden van de instelling van de

44 *Bronnen* 1, 389*.
45 Ibidem 1, 392*. Het rekest van de toehoorders behelst een verzoek als 'gewone' studenten vrijdom van accijns te mogen hebben, wanneer zij een examen in verschillende onderdelen met succes zouden afsluiten. Molhuysen dateert het rekest tussen 1600 en 1611, Schiller beperkt deze periode tot 1607-1611. Steffen Schiller, *...deur het cleyn verstaende, watter in groot moet gedaen sijn, ... Die Ausbildung von Ingenieuren an der Duytschen Mathematicque zu Leiden. 1600-1681* (ongepubliceerde doctoraalscriptie Leiden 1995) 29.
46 H.J. Witkam, 'Jean Gillot (Een Leids ingenieur)' 2e deel, *Leids jaarboekje* 61 (1969) 39-70, aldaar 39.
47 Hulshoff Poll, 'The library', 416-417 en 442.
48 Zie blz. 75.

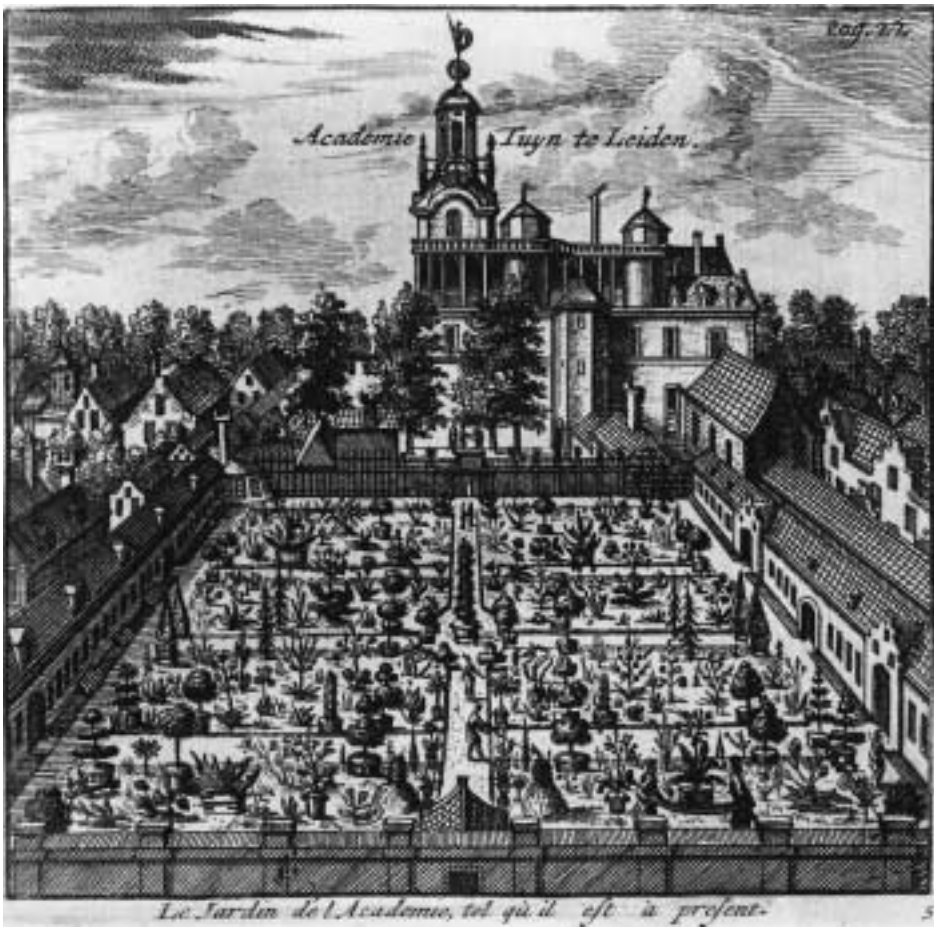

5 De hortus en het academiegebouw, waarop ook het astronomisch observatorium te zien is, 1712. Academisch Historisch Museum Leiden

Franeker 'burse', waar minder bedeelde studenten kost en inwoning kregen.[49] Verder beschikte Franeker vooralsnog alleen over een bibliotheek. De hortus zou daar pas vanaf het midden van de jaren zeventiende eeuw enige uitstraling krijgen.[50] Groningen was completer, met een bibliotheek (1615), een anatomisch theater (1615) en een hortus (1629), die voor het academische onderwijs gebruikt werd, maar in feite privé-bezit van de hoogleraar botanie was.[51] Hierover zal men in Leiden echter niet wakker hebben gelegen.

49 Zie blz. 95.
50 P. Karstkarel en R. Terpstra, 'Van Jeruzalem tot het Friese Athene: het kruisherenklooster en de academiegebouwen te Franeker', in: Jensma, *Franeker*, 206-222, aldaar 214.
51 Jonckbloet, *Groningen*, 388-400.

In de dertiger jaren moesten Curatoren en Burgemeesters zich wel zorgen gaan maken. De concurrentie werd niet alleen groter maar kwam ook naderbij met de oprichting van het Amsterdamse *Athenaeum Illustre* in 1632, waartegen Curatoren en Burgemeesters zich zonder succes verzet hadden, en de Utrechtse illustre school in hetzelfde jaar, die in 1636 werd verheven tot universiteit. De totstandkoming van drie nieuwe Leidse instellingen, het astronomisch observatorium, het *collegium medico-practicum* en de paillemaillebaan, kan niet los worden gezien van deze ontwikkelingen.

Het observatorium dat in 1632 op de academie werd gebouwd was een idee van hoogleraar Jacob Golius. Waarschijnlijk had hij niet zozeer de concurrentie in het achterhoofd, maar zijn plan bleek bij Curatoren en Burgemeesters op het juiste moment te komen. Het eerste observatorium bestond uit niet meer dan een plat, geplaatst op het noordelijk deel van de zijbeuk, vanwaar met behulp van een quadrant de hoogte van de hemellichamen boven de horizon kon worden gemeten. In 1633 en 1634 werd er een opbergruimte voor het instrumentarium en een achthoekig huisje bij geplaatst. Ondanks de beperkte omvang was Leiden de eerste universiteit die over zo'n voorziening kon beschikken. In Utrecht werd in 1642 een astronomisch observatorium op de Smeetoren ingericht, grotendeels naar het Leidse voorbeeld.[52]

Over voorzieningen elders die in Leiden ook aanwezig waren zullen Curatoren en Burgemeesters zich zoals gezegd weinig zorgen hebben gemaakt. Ten behoeve van de aanleg van de hortus in 1639 ontving de Utrechtse universiteit zelfs een aanzienlijke hoeveelheid zaden uit Leiden. De 'grote drie' – bibliotheek, hortus en anatomisch theater – waren daarmee in de Domstad compleet: de illustre school kon al vanaf de oprichting gebruik maken van de stadsbibliotheek en het stedelijk anatomisch theater werd vanaf 1636 gebruikt voor het onderwijs van medische studenten.[53] Anders lag het met vernieuwende instellingen. Dat bleek toen Otto Heurnius in 1636 het bestuur wees op de plannen van de Utrechtse stadsdokter Willem van Straten om aan de pas opgerichte universiteit met klinisch onderwijs aan te vangen. Heurnius stelde voor om Utrecht de wind uit de zeilen te nemen door zelf met klinisch onderwijs te beginnen. Daarnaast meende hij studenten voor de universiteit te kunnen behouden die voor het praktisch gedeelte van het medisch onderwijs naar Italië en Frankrijk vertrokken. Eerder, in 1591, was de tijd voor zo'n voorstel nog niet rijp geweest: toen had Otto's vader Johannes Heurnius te zamen met Gerard Bontius en – alweer – Pauw een soortgelijk voorstel naar voorbeeld van – alweer – Padua aan Curatoren en Burgemeesters gedaan, dat op niets was uitgelopen. Onder druk van de concurrentie werd nu wel tot uitvoering besloten.[54]

Het besluit hield in dat één of meerdere van de 'outste practicijns' van de faculteit – het zouden er doorgaans twee zijn – zich tweemaal in de week, op woensdag en op

52 Kernkamp, *Utrechtsche academie,* 213-218.

53 Ibidem, 197-208.

54 Ibidem, 243. Harm Beukers, 'Clinical teaching in Leiden from its beginning until the end of the eighteenth century', *Clio medica* 21 (1987-1988) 139-152, aldaar 140-142.

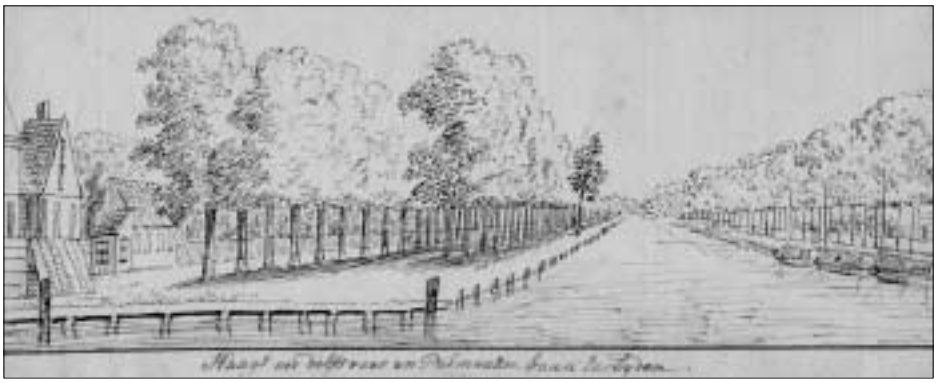

6 Gezicht op de trekvliet met Paillemaillebaan. Gemeentearchief Leiden.

zaterdag, naar de 'publycke sieckhuysen' begaven om daar studenten aan het ziekbed te onderrichten. De studenten zouden onderwezen worden in de kennis der ziekten, de oorzaken en symptomen en de wijze van genezing. Mits de publieke lessen medicijnen niet in het gedrang kwamen, kreeg de professor toestemming in geval een spoedoperatie nodig zou zijn de studenten ook op andere dagen te onderrichten. Hiernaast werd voorzien in assistentie van twee stadsdoctoren en een chirurgijn.[55] Aan deze vijf personen werd nog stadsapotheker Nicolaes Chimaer toegevoegd, die de studenten ging onderrichten in de farmacie.[56] Het *collegium medico-practicum* werd gevestigd in het Ceciliagasthuis, een filiaal van het grotere Catharinagasthuis dat beschikte over 24 cellen voor krankzinnigen en enkele proveniershuisjes. Twaalf bedden werden bestemd voor patiënten van het *collegium*: zes in de mannen- en zes in de vrouwenafdeling. In een van de proveniershuisjes werden secties verricht.

Met de aanleg van de paillemaillebaan in 1636, was Leiden Utrecht net te vlug af.[57] Eerder al, vanaf 1581, hadden Curatoren en Burgemeesters ten behoeve van studenten verschillende terreinen gehuurd voor de beoefening van balspelen als kaatsen en kolven.[58] Een van het Elizabethgasthuis gepacht terrein buiten de Haarlemmerpoort is als zodanig nog tot 1645 gebruikt.[59] Voor de aanleg van de paille-

55 Zie voor hun taken hoofdstuk 6, blz. 176.

56 Beukers, 'Clinical teaching', 143.

57 Al in 1633 was besloten tot aanleg van de baan. *Bronnen* 1, 184; 8-8-1633. De Utrechtse baan dateert van 1637, Kernkamp, *Utrechtsche academie*, 218-220.

58 Een terrein op de plaats van het voormalig convent van Abcoude, AC 18, f. 89v. De rekeningen van de rentmeester geven vanaf 1598 – de oudere zijn verloren gegaan – een uitgavenpost huur van een terrein buiten de Rijnsburgerpoort. Dat werd op verzoek van studenten in 1607 omheind. In de jaren 1611-1612 werd het stuk land bij de stadsvergroting getrokken, waarna het speelveld waarschijnlijk verlegd is tot buiten de nieuwe stadsvesten. Het is dit speelveld dat vanaf 1630 gebruikt werd als oefenterrein van de Duytsche Mathematicque. N.C. Kist, *Bijdragen tot de vroegste geschiedenis en den toekomstigen bloei der hoogeschool te Leiden* (Leiden 1850) 68-71.

59 In 1645 wordt besloten deze 'balonbaan' te laten vervallen en het bouwsel dat erop staat te verhuren. *Bronnen* 2, 295; 9-2-1645.

maillebaan werd daarentegen een stuk grond buiten de Witte Poort aangekocht. Het spel dat de studenten op de baan speelden vertoonde overeenkomst met het kolven en het latere croquet. De baan werd verhuurd aan een baanmeester, die een entree van drie stuivers per persoon hief.[60] Hij bewaarde ballen en 'mailles' van spelers, of verhuurde die spelattributen voor elk drie stuivers aan diegenen die ze niet zelf bezaten en zag toe op een ordelijke gang van zaken.[61] De baan bleek echter voor Curatoren en Burgemeesters allerminst een succes: de baanmeesters bleken vaak niet in staat hun huur te voldoen, waarna de huurprijs verlaagd moest worden. Daarbij liet het onderhoud te wensen over. Al in 1638 was een schoonmaak noodzakelijk en negen jaar later is de baan 'vervallen'.[62] Ook verschillende aanpassingen om het spelgemak te vergroten – een huisje waarin de spelers hun mantels en hun spelattributen konden opbergen en een schutting om te voorkomen dat de ballen in de naastgelegen vaart rolden – bleken weinig effect te sorteren.[63]

Oud

De omgeving van het academiegebouw had al vóór de bouw van het astronomisch observatorium op het dak een gezichtswijziging ondergaan. De toenemende studentenstroom die sinds 1581 de oude kapel van de Witte Nonnen bezocht om daar de publieke colleges te volgen, betrad het gebouw steeds vaker via een nieuwe ingang, vermoedelijk in de traptoren aan de westzijde. Men liep dan niet meer via de Nonnensteeg, maar via het Rapenburg over het academieplein. Voor Curatoren en Burgemeesters was dat een reden om in 1612 de eenvoudige poort daar te vervangen door een stijlvoller object. De opdracht werd vergund aan steenhouwer en meestermetselaar Willem Cornelisz. van Bilderbeeck, die een indrukwekkend natuurstenen bouwwerk vervaardigde. [64]

Vier jaar later kreeg de universiteit een ramp te verduren door de gevaarlijke combinatie van een onachtzame pedel, Matthijs Elzevier senior, en een turfopslagplaats: de kap van het academiegebouw brandde geheel af, de vloer van de eerste verdieping was grotendeels weg en ook de traptoren en de westelijke buitenmuur waren zwaar beschadigd. Het gebouw werd hersteld, maar tot 1618 moesten de colleges noodgedwongen plaatsvinden in het Barbaraklooster, inmiddels Prinsenhof, de oorspronkelijke behuizing van de universiteit.

De zoon van de onfortuinlijke en inmiddels ontslagen pedel, Isaac Elzevier, kreeg van Curatoren en Burgemeesters in 1621 toestemming zijn drukkerij en

60 De prins van Oranje was vrijgesteld van het betalen van contributie.

61 Zo blijkt uit de 'Ordonnantie op de maillebaen tot Leyden', die, na herhaalde verzoeken van de baanmeesters, pas in 1660 tot stand kwam, naar voorbeeld van de ordonnanties op de banen van Den Haag en Utrecht. *Bronnen* 3, 137*.

62 AC 23, f. 17v; 16-8-1638, AC 24, f. 35v; 3-12-1647.

63 AC 23, f. 17v; 16-8-1638, AC 29, f. 88; 3-3-1698 en AC 24, f. 130; 8-2-1649.

64 In 1828 werd een nieuwe vleugel aan de westzijde van de zijbeuk gebouwd, waardoor de ingang verplaatst moest worden naar de noordkant, waar hij nu nog is. Lunsingh Scheurleer, *Pallas*, 801.

boekwinkel aan de noordzijde van het plein uit te breiden op de plaats van één van de winkeltjes die met de sloop van de oude poort waren verdwenen, in de vorm van een galerij die haaks op het Rapenburg gebouwd werd.[65]

In de hortus bleek het *ambulacrum* spoedig ongeschikt als oranjerie, omdat de voorzijde op het noorden lag, en het gebouw met de achterzijde aan de panden aan de Nonnensteeg grensde. Voor de warmbloedige planten werd in 1612 ertegenover dan ook een nieuwe eenvoudige oranjerie opgetrokken. Daarmee was de Hortus voor het eerst geheel afgescheiden van de omgeving en had hij de aanblik gekregen van een middeleeuwse kloostertuin. Het *ambulacrum* werd gaandeweg voor andere doeleinden aangewend. Zo kon Jan Jansz. Orlers in zijn stadsbeschrijving van 1614 de aanwezigheid vermelden van 'vele ende verscheyden caerten en land-tafelen, desghelijcken met eenige vreemde gedierten ende gewassen, dewelcke uyt beyde de Indiën ende andere plaetsen alhier ghebracht zijn.'[66] De benamingen 'beestengalerij' of 'rariteitenkamer' voor de ruimte wonnen dan ook terrein.

De functie van zo'n verzameling was niet alleen ondersteuning van de studie. Evenzeer was het de bedoeling een bezienswaardigheid te creëren die bijdroeg aan de roem van stad en universiteit. Ook de bibliotheek werd, zoals elders, meer dan een bergplaats voor boeken.[67] Op de eerder genoemde prent van de boekerij zien we de wanden behangen met portretten van humanisten en stadhouders en een aanzicht op Constantinopel. Vooraan hadden enkele hemel- en aardgloben – waarschijnlijk vervaardigd door Jodocus Hondius – een plaats gevonden, waarvan twee op een kast met de door Scaliger in 1609 nagelaten boeken.

Voor een bezoek aan de bibliotheek moest waarschijnlijk wel een afspraak worden gemaakt, want aan de in 1597 ingestelde openingsuren was in 1605 alweer een einde gekomen, 'om te voorcomen de ongeregeltheid in de biblioteecque'.[68] Pas in 1630 werd de ruimte weer op vaste uren opengesteld, nu van twee tot vier op de woensdag- en zaterdagmiddag.[69] Aan het sleutelrecht van professoren was in 1617 voorgoed een einde gekomen.[70] Slechts grootheden als Golius en Salmasius kregen hierna nog sleutels.[71]

Dat de de bibliotheek op de collegevrije dagen geopend was lag voor de hand. Op die dagen werd op de benedenverdieping echter ook druk geschermd, gevoltigeerd en geschoten. De rust in de bibliotheek werd er ernstig door geschaad en de bibliotheekdienaar verzocht Curatoren en Burgemeesters in 1639 dan ook de acti-

65 Drukker Pieter van der Aa verhoogde in 1713 de galerij en trok deze bij zijn naastgelegen huis. Hij liet het geheel voorzien van een nieuwe gevel, waarin het rechterdeel van de academiepoort werd opgenomen. Dat gedeelte bleef behouden toen de rest van de poort in 1828 werd afgebroken en vervangen door het huidige ijzeren hek. Ibidem, 795.

66 Orlers, *Beschrijving,* 145.

67 Hulshoff Pol, 'Leids bibliothecaris', 106.

68 *Bronnen* 1, 160.

69 Hulshoff Pol, 'The library', 425. Margreet Ahsmann, *Collegia en colleges. Juridisch onderwijs aan de Leidse universiteit 1575-1630 in het bijzonder het disputeren* (Leiden 1990) 587.

70 *Bronnen* 2, 78; 8/10-2-1617

71 Hulshoff Pol, 'The library', 431.

viteiten in de schermschool tijdens openingsuren van de bibliotheek te verbieden.[72] Of het bestuur op het verzoek inging is niet duidelijk, maar in 1644 was het hoe dan ook met het schermen en de andere activiteiten gedaan, toen de Engelse gemeente toestemming kreeg in de ruimte kerk te gaan houden.[73]

De ontwikkelingen in hortus en bibliotheek kwamen nog duidelijker terug in het anatomisch theater. Daar werd een collectie gevormd van talloze voorwerpen die naast een onderwijskundige, ook een moraliserende functie hadden.[74] Het meest opvallend waren de op de galerijen bevestigde dierlijke en menselijke skeletten die, in combinatie met de spreuken op de vaandels die ze droegen, bezoekers confronteerden met hun sterfelijkheid en nietigheid. Het moralistische element kwam ook tot uiting in de vele prenten met allegorische voorstellingen die in de loop der tijd werden aangekocht. De aanleg van de collectie was vooral het werk van Otto Heurnius – hoogleraar medicijnen van 1601 tot 1650 –, die ook de ruimten onder het theater vulde met allerhande voornamelijk uitheemse voorwerpen. De oudste catalogus van dit anatomisch kabinet, vervaardigd door Heurnius in 1620, laat een verbazende variëteit aan objecten zien: menselijke en dierlijke skeletten of delen daarvan, gelooide huiden, zaden, vruchten, een mummie, gebruiksvoorwerpen uit diverse windstreken, en zelfs blaasstenen van Otto's vader en voorganger Johannes Heurnius.[75] De verzamelwoede beperkte zich derhalve geenszins tot anatomische objecten. Naast de collectie voorwerpen was ook een kleine hoeveelheid boeken aanwezig, zowel over anatomie als over geneeskunde in bredere zin.[76] De anatomieplaats was opengesteld voor publiek en geldt voor sommigen als eerste universitaire museum ter wereld.[77]

1650-1700 ruimte voor experimenten

Nieuw

Voor een groot deel van de uit Holland afkomstige Leidse studenten was het al voor 1650 gebruikelijk niet in Leiden, maar in het buitenland te promoveren. In de tweede helft van de zeventiende eeuw gebeurde dat echter meer en meer aan andere Noordnederlandse universiteiten, wat voor Leiden het risico met zich meebracht dat Hollandse studenten niet alleen de promotie, maar hun gehele studie in Utrecht, Groningen, Franeker of Harderwijk zouden gaan volgen. Dat leidde tot vergeefse pogingen in 1670, 1678 en 1692 om een Leids monopolie op het promo-

72 AC 23, f. 39; 16-6-1639. Zie over de schermschool: *Leidse Universiteit 400*, 18 en 54; Ekkart, *Universiteit 1610*.

73 *Bronnen* 1, 222, noot 1.

74 Zie hiervoor Lunsingh Scheurleer, 'Un amphithéâtre'.

75 J.A.J. Barge, *De oudste inventaris der oudste academische anatomie in Nederland* (Leiden/Amsterdam 1934) 34-74. De inventaris dateert uit 1620 en werd aangevuld in 1622 en 1628.

76 Hulshoff Pol, 'The library', 438.

77 A. Klasens, *Universiteit, universitaire collecties, musea* (Leiden 1970) 7.

veren van Hollandse studenten te verwerven.[78] Het tijdstip van de eerste poging hing samen met een nieuwe pestepidemie in Leiden, die tot een stagnatie in het aantal nieuwe immatriculaties had geleid.[79] De inrichting van twee nieuwe instellingen in dit tijdvak kan gezien worden als een andere manier om studenten voor Leiden te behouden. De mogelijkheid werd geschapen door nieuwe ontwikkelingen in de wetenschap.

In 1658 was Franciscus de le Boe Sylvius (1614-1672), die zich in de lijn van Paracelsus (1493-1541) bezighield met de beoefening van chemie voor geneeskundige doeleinden, benoemd tot hoogleraar praktische geneeskunde. Sylvius drong in 1664 bij Curatoren en Burgemeesters aan op de instelling van een afzonderlijke leerstoel in de chemie en oprichting van een universitair chemisch laboratorium voor het uitvoeren van experimenten. De bestuurderen zagen dat plan misschien wel zitten, maar gingen vooralsnog, vermoedelijk uit financiële overwegingen, niet tot uitvoering over. Toen zij rivaal Dusingius uit Groningen in 1666 tot hoogleraar medicijnen benoemden begon Sylvius te dreigen met vertrek en moesten zij wel overstag.[80] Dusingius overleed echter nog vóór het bericht van zijn benoeming hem kon bereiken, waarna het bestuur zich tegenover Sylvius blijkbaar alleen nog verplicht voelde tot directe uitvoer van het eerste besluit, namelijk zijn benoeming tot professor in de chemie.[81] Het laboratorium kwam er uiteindelijk alsnog in 1669, en ook nu gaven concurrentie-overwegingen de laatste zet. In Utrecht was een jaar eerder Carolus Dematius vergunning verleend lessen in de chemie te verzorgen.[82] Juist hij werd naar Leiden beroepen om, aanvankelijk als lector, later als gewoon hoogleraar, het laboratorium onder zijn hoede te nemen.

Voor de vestiging van het laboratorium werd volgens de inmiddels beproefde methode een bestaande ruimte ingericht. De keuze viel op een huisje aan de westzijde van de hortus, met de achterzijde gelegen aan de Achtergracht, dat al in 1670 te klein bleek waarna het naastgelegen huis bij het laboratorium werd getrokken. De uitbreiding van de hortus in 1686, waarvoor het laboratorium moest wijken, gaf Curatoren en Burgemeesters de gelegenheid een meer op het uitvoeren van chemische expirimenten toegesneden pand te laten bouwen aan de noord-westkant van de hortus. Van de binnenzijde van dit laboratorium bestaat geen afbeelding, maar de inrichting zal niet veel hebben afgeweken van de laboratoria van chemici aan andere universiteiten, waarvan wel prenten bestaan.[83] Het aanwezige instrumentari-

78 *Bronnen* 3, 237, 245, 228*-230*, 264*-266*; 4, 34*-39*, i.h.b. 38*, Frijhoff, 'Hoger onderwijs', 112-119.

79 Kernkamp, *Utrechtsche academie*, 264-265.

80 E.D. Baumann, *François dele Boe Sylvius* (Leiden 1949) 67-69.

81 J.W. van Spronsen, 'The beginning of chemistry' in: Lunsingh Scheurleer, *Leiden university*, 329-343, aldaar 336.

82 Kernkamp, *Utrechtsche academie*, 208.

83 Bijvoorbeeld dat van Barchusen in Utrecht. J.C. Barchusen, *Pyrosophia, succincte atque breviter iatrochemiam, rem metallicam et chrysopoeiam pervestigans. Opus medicis, physicis chemicis, pharmacopoeis, metallicis etc. non inutile* (Leiden 1698), tegenover 63.

um is bekend uit boedelinventarissen, opgesteld in de jaren 1690 en 1718.[84] In het laboratorium blijkt zich een soortgelijke constructie te hebben bevonden als die van het anatomisch theater – maar ongetwijfeld van kleiner formaat – die het publiek een goed zicht gaf op de demonstraties.[85]

De zeventiende-eeuwse ontwikkelingen in de fysica, die leidden van nagenoeg kritiekloze navolging van Aristoteles' metafysica tot het verrichten van zelfstandig onderzoek op basis van experimenten,[86] werden in Leiden belichaamd door Buchardus de Volder. De Volder, in 1670 benoemd tot professor in de filosofie, was in Engeland onder de indruk gekomen van Robert Boyle en kwam in 1675 met het plan een permanent fysisch laboratorium in te richten, waarin hij studenten met behulp van experimenten de fysica kon onderwijzen.[87] Curatoren en Burgemeesters zagen dat als een mogelijkheid studenten te trekken en gaven toestemming, waarmee het eerste universitaire fysische laboratorium van Europa geboren was. Als onderkomen werd het huis van rentmeester Van der Meer aangekocht, dat tegen de achterzijde van het *ambulacrum*, aan de Nonnensteeg lag. Evenals in het chemisch laboratorium verrees een amfitheater(tje) voor de toeschouwers van de demonstraties.

Hoewel het bezit van een fysisch laboratorium wederom een staaltje van vooruitstrevendheid was, gingen de demonstraties aanvankelijk niet verder dan het tonen van het reeds bekende en boden ze weinig variatie. De Volder, prefect van het laboratorium tot 1705, reserveerde één dag in de week voor de demonstraties. Hij gebruikte een door hem ontworpen en door Samuel van Musschenbroek vervaardigde luchtpomp om te demonstreren dat lucht gewicht bezat, iets dat reeds aangetoond was door onder andere Galileï en Huygens.

Intussen konden de andere universiteiten in de Republiek niet veel anders doen dan achter Leiden aanhobbelen. Utrecht kreeg in 1695 zijn chemisch laboratorium, Groningen in 1707, dat van Franeker kwam pas in 1753 tot stand. Een fysisch laboratorium kwam er in Utrecht in 1706, in Harderwijk – waar in 1648 de illustre school tot universiteit was verheven – aan het einde van de achttiende eeuw, in Groningen zelfs pas aan het begin van de negentiende eeuw, en in Franeker helemaal niet.[88]

84 W.P. Jorissen, 'Het eerste chemische laboratorium der Leidsche universiteit', *Chemisch weekblad* XVI (1919) 1054-1060, aldaar 22 (1690) en 36 (1718). Een afbeelding van chemisch instrumentarium in Barchusen, *Pyrosophia,* afbeelding 2, tegenover 67.

85 Z.C. von Uffenbach, *Merkwürdige Reisen durch Niedersachsen Holland und Engelland* (Frankfurt/Leipzig 1753-1754) III, 454-455; 24 januari 1711.

86 Overzichten van de ontwikkelingen in de fysica: C.A. Crommelin, 'Die holländische Physik im 18. Jahrhundert mit besonderer Berücksichtigung der Entwicklung der Feinmechanik', *Sudhoffs Archiv für Geschichte der Medizin und der Naturwissenschaften* 28, heft 3 (1935) 129-142, aldaar 129-131. C. de Pater, *Petrus van Musschenbroek (1692-1761). Een newtoniaans natuuronderzoeker* (Utrecht 1979) 4-5. id, 'Experimental physics', in: Lunsingh Scheurleer, *Leiden university*, 309-328. W.J. 's-Gravesande, *Welzijn, wijsbegeerte en wetenschap*, C. de Pater ed. (Baarn 1988) 46-53.

87 Tegelijkertijd kreeg Dematius toestemming fysische experimenten in het chemisch laboratorium te demonstreren.

88 Jonckbloet, *Groningen*, 298, 402-405. Bouman, *Geldersche Hoogeschool*, 354. Karstkarel en Terpstra, 'academiegebouwen', 218. W.B.S Boeles, *Frieslands hoogeschool en het Rijks Athenaeum te Franeker* 1

Oud

Voor de waarnemingen op astronomisch terrein was het plat op het academiegebouw intussen wat al te eenvoudig gebleken. Het dak van huisje werd in 1655 draaibaar gemaakt om de loop van de hemellichamen te kunnen volgen. Dertig jaar later lieten Curatoren en Burgemeesters het plat verlengen en verrijken met een tweede observatorium dat als behuizing ging dienen voor een nieuw aangekochte sextant.[89] Het gebouw zelf had inmiddels in 1670 wat meer aanzien gekregen met de bouw van een door stadsarchitect Willem van der Helm ontworpen klokkentoren. Willem Meester leverde een uurwerk, Petrus Hemony de klokken; één voor het hele en één voor het halve uur.

Als gevolg van het beleid van de opeenvolgende prefecten van de hortus – steeds een hoogleraar uit de medische faculteit – dat gericht was op verwerving van meer soorten zaden en planten, werd tegen het einde van de zeventiende eeuw duidelijk dat men met de beschikbare ruimte niet meer toekwam. Het bestuur ging in de jaren 1686-1688 over tot de aankoop van een aantal huizen aan de Achtergracht en liet die vervolgens slopen, waarmee de tuinoppervlakte toenam tot zo'n 2230 m2. De uitbreiding zal geïnitieerd of in ieder geval sterk gesteund zijn door curator Hiëronymus van Beverningh, die in die jaren als botanisch geïnteresseerde sterk bij de zaken van de tuin betrokken was.[90] Het huis op de noord-westhoek bleef staan en werd bestemd tot dienstwoning van de hortulanus. Rond dezelfde tijd deed de broeikas zijn intrede, waarin planten gehouden konden worden die zelfs in de oranjerie het Hollandse klimaat niet konden weerstaan.[91]

Ruimtegebrek was wat ook de bibliotheek parten speelde. Onder bibliothecaris Daniël Heinsius waren zoveel boeken aangekocht – Curatoren en Burgemeesters vermaanden hem keer op keer voor de hoge uitgaven – dat de toch al verouderde wijze van opbergen verlaten moest worden. Bij de verbouwing in 1653-1654 maakten de *pulpita* plaats voor hoge, open wandkasten, waardoor het midden van de zaal vrijkwam voor bezoekers. Voor de kasten kwam een hekje, waarachter zich alleen de custos mocht begeven. Hij haalde de boeken uit de kast en plaatste ze na gebruik weer terug.[92] De klein formaat boeken kwamen nu bij de grote formaten in de open

(Leewarden 1878) 417-427. In Franeker was wel een verzameling fysische instrumenten, maar die werden niet in een speciaal daarvoor ingerichte ruimte bewaard en gebruikt. Kernkamp, *Utrechtsche academie*, 208-213. Ook in Harderwijk was er een chemisch laboratorium, waarvan het tijdstip van aanvang mij niet bekend is.

89 In 1816 werd de constructie vervangen, in 1823 uitgebreid om uiteindelijk in 1864 geheel te worden afgebroken, na ingebruikname van de sterrenwacht in de hortus.

90 *Bronnen* 4, 42; 8/9-2-1686 en 45; 10-4-1686.

91 Ruim dertig jaar later toont een prent van Crucqius meerdere kleine kassen over de gehele lengte van de oranjerie en tevens een uit 1710 daterende grotere kas aan de westkant van het gebouw. Deze 'kas van Boerhaave' ruimde het veld in 1736 bij de vergroting van de tuin die hieronder nog aan de orde komt. In het nieuwe gedeelte kwam toen een 'trekkas'. Verwarming vond plaats door middel van op hout en turf gestookte kachels en stoven, die onder de planten geplaatst waren.

92 Hulshoff Pol, 'The library', 432.

kasten te staan. De handschriften bleven achter slot en grendel.[93] In een galerij aan de noordkant van de ruimte werd in 1670 de belangrijke collectie oosterse manuscripten geplaatst die Levinus Warner de universiteit had nagelaten.[94] De aankoop van een andere belangrijke boekerij, die van Vossius, noopte het bestuur de bibliotheek in 1690 wederom voor studenten te sluiten.[95] Het vergelijken van de aangekochte boeken met de catalogus op basis waarvan de aankoop was gedaan vond plaats in de bibliotheek, en dat karwei bracht blijkbaar zoveel chaos met zich mee dat gebruik van de bibliotheek nauwelijks mogelijk was. Pas vijf jaar later werd de bibliotheek weer, op de gebruikelijke tijden, opengesteld.

Het *collegium medico-practicum* maakte intussen goede tijden door onder Franciscus de le Boe Sylvius, de initiator van het chemisch laboratorium. Zijn secties in het Ceciliagasthuis trokken zoveel studenten dat hij Curatoren en Burgemeesters in 1660 met succes voorstelde 'twee opklimmende ommetrecken' te laten maken – wederom het anatomisch theater in het klein dus.[96] Voor de regenten van het gasthuis was de gedrevenheid waarmee Sylvius het klinisch onderwijs gestalte gaf belastend. Hij deed met uitzondering van de zondag een dagelijkse ronde en hield zich bovendien niet aan de voorgeschreven lijst van medicamenten voor de armen, waaronder de patiënten van het *collegium* vielen. Ter compensatie kregen zij voortaan van de universiteit jaarlijks 120 gulden voor het gebruik van de bedden en de kamer.[97]

Met de Duytsche mathematicque ging het minder goed. Na drie generaties van Schooten, Frans senior (1615-1645, gaf al onderwijs vanaf 1611), Frans junior (1646-1660) en Petrus (1661-1679), werd besloten de opleiding geheel te beëindigen. Aan die beslissing lag deels de financiële situatie ten grondslag, maar ook het verdwijnen van de directe oorlogsdreiging van Nederlandse bodem, waarmee 'de reedenen ende oorsaeken van de eerste instellinge van 't voorsegde professoraat al over eenigen tijd sijn gecomen te cesseren'.[98]

Slecht was het ook gesteld met de paillemaillebaan. Natuurlijk geven de resoluties alleen de negatieve berichten. In 1675 ligt de baan er nog steeds 'gedemolieert' bij sinds het rampjaar 1672, en in 1696 blijkt hij al weer drie jaar niet gebruikt. Desondanks kan men vermoeden dat de baan ook in de tussenliggende jaren geen florerend bestaan heeft gehad.[99]

93 *Bronnen* 3, 79, 87, 91.
94 Hulshoff Poll, 'Leids bibliothecaris', 94.
95 zie blz. 44 en 253.
96 AC 25, f. 217v; 7-2-1660.
97 AC 26, f. 68v; 6-5-1666, f. 71; 8-8-1666 en f. 76; 8-11-1666.
98 *Bronnen* 3, 364; 8-5-1681.
99 AC 23, f. 17v; 16-8-1638, AC 24, f. 35v; 3-12-1647, AC 27, f. 15; 20-2-1675 en AC 29, f. 3; 1-2-1696.

1700-1750 woekeren met ruimte

Als we de universitaire infrastructuur bij aanvang van de achttiende eeuw vergelijken met die van een eeuw daarvoor, dan valt op dat weliswaar een aanzienlijke uitbreiding had plaatsgevonden, maar vooral binnen de bestaande grenzen. De academische instellingen bevonden zich zoals in 1600 grotendeels rondom de academie en de Faliede Bagijnkerk. In het hoofdgebouw vonden de publieke colleges en de astronomische observaties plaats, erachter lag de hortus met eromheen de beestengalerij, de oranjerie en de twee laboratoria. De paillemaillebaan lag niet ver daar vandaan buiten de singel. De Faliede Bagijnkerk bood plaats aan bibliotheek en anatomie, die gaandeweg begonnen uit te puilen van boeken en rariteiten. 'Verder' weg lag alleen het Ceciliagasthuis, dat onderdak bood aan het *collegium medico-practicum*.

Een van de redenen van deze beperkte toename van de ruimte was dat de bevolking van Leiden na het beleg en in de loop van de zeventiende eeuw dusdanig in aantal was toegenomen, dat het stadsbestuur nagenoeg alle beschikbare ruimte moest aanwenden voor woningbouw.[100] Een tweede belangrijke oorzaak waren de financiële problemen waar de universiteit mee te kampen had. In de loop van de achttiende eeuw daalde het inwonertal van de stad als gevolg van economische achteruitgang sterk, zodat er in theorie voor de universiteit weer voldoende uitbreidingsmogelijkheden waren.[101] Deels werd daarvan inderdaad gebruik gemaakt – voor de hortus –, maar omdat financiële problemen voortdurend een rol bleven spelen zou het ook na 1700 voor een belangrijk deel woekeren met de ruimte blijven.

Nieuw

De enige nieuwe instelling die in de eerste helft van de achttiende eeuw tot stand kwam was in feite niet nieuw: de Duytsche mathematicque. De opleiding werd in 1701, met de strijd om de Spaanse successie in het vooruitzicht, op gezag van koning-stadhouder en 'oppercurator' Willem III nieuw leven ingeblazen. De docenten hadden in het vervolg echter niet de rang van buitengewoon hoogleraar, maar slechts die van lector. Het theoretisch onderricht gaven zij vermoedelijk als vanouds in de ruimte in de Faliede Bagijnkerk. Voor de demonstraties in het veld huurde de universiteit vanaf 1704 een perceel buiten de Witte Poort.[102]

100 D. de Vries ed., *Historische plattegronden van Nederlandse steden deel 7 Leiden* (Alphen aan den Rijn 1997) 11-12.
101 De Vries, *plattegronden*, 17.
102 H.J. Witkam, 'Jean Gillot', 39 met bijbehorende noten.

Oud

Het woekeren met de ruimte kreeg in het academiegebouw gestalte toen in 1733 besloten werd voor de senaat een nieuwe vergaderzaal in te richten, omdat de oude 'met veel ongemak [...] tot het houden van haer vergaderinge gebruykt' werd.[103] De keuze viel op de collegezaal van de medische faculteit, aan de noordzijde boven de gewelfkamer. Curatoren en Burgemeesters besloten de verbouwing te spreiden over twee tot drie jaar, om de financiën niet al te zeer te belasten. Het resultaat was een representatieve ruimte die met zijn beschilderd plafond en monumentale schoorsteen voldeed aan de eisen van de tijd.[104] De wanden werden behangen met portretten van professoren. Voor de medici werd nu een nieuwe ruimte gecreëerd door het auditorium van de juridische faculteit in twee ongelijke delen te splitsen. Het grootste deel, aan de zuidkant, bleef gereserveerd voor de juridische colleges. In het andere deel gingen de medische colleges plaatsvinden.[105] Het turfkamertje naast de nieuwe senaatskamer was na de brand van 1616 ingericht tot tweede senaatskamer, maar kreeg nu de functie van wachtkamer voor examinandi: het 'zweetkamertje'. De oude senaatskamer werd tweede senaatskamer.

Niettegenstaande de beperkte financiële middelen was uitbreiding voor de ontwikkeling van de hortus op een zeker moment onontkoombaar. De extra ruimte die bij de laatste vergroting was verkregen was al aan het begin van de achttiende eeuw beplant. Herman Boerhaave, prefect van 1709 tot 1730, zag geen andere mogelijkheid dan gewassen, bomen en heesters op grond bij de paillemaillebaan en zijn buitenplaats Oud-Poelgeest te planten.[106] Pas onder Adriaan van Royen (1730-1754), die Curatoren en Burgemeesters niet alleen wees op het ruimtegebrek maar ook op de betere situatie aan de universiteiten van Utrecht en Amsterdam, kwam in één keer een einde aan de ruimteproblemen. Met een speciale subsidie van de Staten kochten Curatoren en Burgemeesters in 1736 niet minder dan 83 huizen tussen Achtergracht en stadssingel op, en na sloop kon Van Royen beschikken over een tuinoppervlak dat was toegenomen van 2230 tot 7165 m2. Het concept van rechte paden en perkjes maakte plaats voor een meer weidse indeling. De veranderingen in de hortus waren daarmee nog niet ten einde. Aan de noordkant van het nieuw verworven terrein werd een nieuwe oranjerie geprojecteerd, ontworpen door stadsarchitect Van Werven. De fundamenten voor het gebouw lagen al vier jaar toen de Amsterdamse regent Van Papenbroek in 1741 kenbaar maakte zijn collectie portretten en antieke marmeren beelden aan de universiteit te willen legateren – een schenking die te danken was aan het contact dat curator Van der Dussen met Papenbroek had in zijn functie bij de VOC.[107] Om het legaat een waardige behuizing

103 *Bronnen* 5, 134; 19-8-1733.
104 Lunsingh Scheurleer, *Pallas*, 823.
105 *Bronnen* 5, 135; 17-11-1733.
106 Ibidem, 4, 247. Boerhaave kocht Oud-Poelgeest aan in 1724. Karstens en Kleibrink, *Leidse Hortus*, 33.
107 Ibidem, 39. Tot de schenking behoorde tevens boeken en handschriften, Berkvens-Stevelinck, *Magna commoditas*, 133.

te geven gaf men bij nader inzien de voorkeur aan de befaamde Daniël Marot in plaats van Van Werven. De collectie Papenbroek, de basis voor de verzameling van het latere museum van oudheden, werd opgesteld in de middenzaal van het in 1744 gereed gekomen gebouw.

De bibliotheek moest het blijven doen met de beschikbare ruimte, terwijl het aantal boeken tussen 1674 en 1741 met de helft toenam.[108] De vloer begon door te buigen onder het gewicht van een hoge kast in het midden van de zaal, die daar aan het begin van de achttiende eeuw was geplaatst om de Vossiusbibliotheek in op te bergen. Extra steunbalken in het plafond van de Engelse kerk moesten in 1731 verdere verzakking tegengaan.[109]

In het anatomisch theater en de onderliggende ruimten bleek nog niets van plaatsgebrek, hoewel het inmiddels behoorlijk vol moet hebben gestaan. De grotendeels door Otto Heurnius verzamelde rariteiten kregen in 1719 gezelschap van een meer belangrijke verzameling anatomische preparaten die hoogleraar anatomie en chirurgie Johannes Jacobus Rau bij zijn dood aan de universiteit bleek te hebben vermaakt. De stukken vonden een plaats in een speciaal ervoor vervaardigde kast.[110]

Ook het chemisch en fysisch laboratorium bleven waar zij waren, maar ondergingen wel wat veranderingen. Duizendpoot Boerhaave, die naast de medicijnen en de botanie in 1718 ook nog eens de leerstoel chemie bezette, wist Curatoren en Burgemeesters te bewegen nieuwe ovens voor het laboratorium aan te schaffen en het aantal plaatsen voor toehoorders van de demonstraties te vergroten.[111] Dat het aantal toehoorders ook in het fysisch laboratorium toenam was de verdienste van Willem Jacob 's-Gravesande, die weliswaar van 1724 tot 1742 prefect van het laboratorium was, maar daar al vanaf 1717 demonstraties verzorgde. 's-Gravesandes betekenis was met name gelegen in de verbreiding van de ideeën van Newton op het vasteland, gekenmerkt door het verrichten van experimenten ter verwerving van natuurkundige kennis.[112] Voor het laboratorium betekende dat een grote uitbreiding van het instrumentarium omdat 's-Gravesande veel meer variatie in zijn demonstraties bracht dan De Volder en Senguerdius hadden gedaan. Hij liet de instrumenten vervaardigen door Jan van Musschenbroek en kreeg voor de aanschaf van het bestuurscollege een jaarlijks budget toegewezen. Tijdens de prefectuur van Petrus van Musschenbroek (1742-1761) – de broer van instrumentmaker Jan – kocht de universiteit de persoonlijke collectie instrumenten van 's-Gravesande aan en onderging het laboratorium in 1743 een vergroting.

108 *Bronnen* 5, 131*.

109 AC 31, f. 305, 307 en 309. De balken waren het alternatief voor een eerder plan om een steunpilaar in de onderliggende Engelse kerk te maken. In AC 45, bijlagen bij resoluties 8-5-1731 een tekening en een kostenberekening van het maken van die pilaar.

110 AC 30, f. 357; 8-11-1719.

111 W.P Jorissen, *Het chemisch (thans anorganisch chemisch) laboratorium der universiteit te Leiden van 1859-1909 en de chemische laboratoria dier universiteit voor dat tijdvak en hen die er in doceerden* (Leiden 1909) 35.

112 C. de Pater, 'Willem J. 's-Gravesande (1688-1742)', in: A.J. Kox en M. Chamalaun ed., *Van Stevin tot Lorentz. Portretten van Nederlandse natuurwetenschappers* (Amsterdam 1980) 71-80, aldaar 79.

De paillemaillebaan was intussen een zachte dood gestorven – niet voor niets kon Boerhaave er zijn gewassen kwijt. Kopers stonden blijkbaar niet in de rij, want het stuk grond bleef in bezit van de universiteit. Om er toch wat profijt van te trekken werd het recht op het gras dat erop groeide verpacht.

1750-1812 roep om nieuwbouw

Nieuw

De eerste nieuwe instelling in de tweede helft van de achttiende eeuw kwam voort uit de al bestaande collectie rariteiten in het *ambulacrum* van de hortus. Van de oorspronkelijke langwerpige galerij resteerde inmiddels niet veel meer dan een kamer, omdat de naastgelegen woningen van prefect en hortulanus steeds verder waren vergroot.[113] Toen in 1751 curator Willem Bentinck zijn verzameling naturalia aan de universiteit schonk ontstond ruimtegebrek en werd besloten de gecombineerde collectie over te brengen naar de westelijke vleugel van de nieuwe oranjerie aan de overzijde, het gebouw waar ook de collectie Papenbroek was opgesteld. Dat was het begin van het 'kabinet van naturalia', waarover in 1753 Johannes le Francq van Berkheij tot prefect werd aangesteld.

Uitbreiding van de collectie nam aanvankelijk een grote vlucht. De gouverneur van Kaap de Goede Hoop zond in 1754 twee kasten vol opgezette vogels, vissen en zeegewassen, en van Conradus Zumbag de Koesfelt kochten Curatoren en Burgemeesters een verzameling minerale gesteenten.[114] Tot aan het begin van het prefectoraat van Sebald Justinus Brugmans in 1787 kwam er echter slechts weinig meer bij. Brugmans, die het kabinet in zeer slechte staat trof,[115] vulde de verzameling enigszins aan maar kon daarmee de achterstand die voornamelijk op het gebied van de naturalia bestond niet goedmaken. In een op verzoek van de 'Commissie tot de formatie der openbaare en koninklijke hogescholen en de aanmoediging der wetenschappen' opgesteld rapport over de universitaire instellingen en verzamelingen uit 1807, oordeelden Curatoren en Burgemeesters dan ook dat de collectie 'weinig aan den gevorderden staat der zoologie' beantwoordde. Met de minerale gesteenten was het beter gesteld. [116]

113 Else M. Terwen-Dionisius, 'Vier eeuwen bouwen in de hortus deel I (1587-1815)', *Leids Jaarboekje* 72 (1980) 35-65, aldaar 43. Karstens en Kleibrink, *Leidse Hortus*, 29 en 42.

114 AC 33, f. 456 en 498; 5-6-1754 en 8-11-1754.

115 Zie blz. 188.

116 Vóór Brugmans vermelden de resoluties de aankoop, in 1785, van een verzameling zeegewassen uit de nalatenschap van professor Hahn en een legaat van onder andere een verzameling schelpen door Lodewijk Chastelein Louiszoon, AC 35, f. 41-43v; 1-2-1785. Brugmans kocht in 1787 enige specimina uit het museum Geversinianum, in 1792 acht kastjes mineralen uit de nalatenschap van Twenth, in 1800 mineralia uit het museum van professor Nahuijs en in 1803 een foetus van een walvis, AC 35, f. 65v, 104v, 198v, 199, 200v en 244v; 6-9-1787, 8-2-1792, 28-4-1800 en 15-10-1803. Het rapport: AC 79, bijlagen bij de resoluties van 9-2-1807, 'Tafereel van zoodanige der universiteitsbezittingen en inrigtingen, welke als hulpmiddelen van het openbaar onderwijs kunnen beschouwd worden'.

Een tweede overgang van oud naar nieuw kwam tot stand in het klinisch medisch onderwijs. Al in 1772 had curator Johannes Hop een voorstel gedaan om het onderwijs aan het ziekbed, dat al vanaf de jaren '40 van de achttiende eeuw stil stond, weer nieuw leven in te blazen, maar zijn plan verdween met zijn overlijden in hetzelfde jaar in de lade.[117] Na Adriaan van Royen (1729-1775) en Hiëronymus David Gaubius (1731-1775), die slechts in naam professor *medico-practicum* waren geweest, waren in dat ambt geen opvolgers benoemd, totdat in 1787 het besluit viel de opzet van het klinisch onderwijs te wijzigen. Curatoren en Burgemeesters vernieuwden het aloude contract met de regenten van het Ceciliagasthuis door nu maximaal 20 in plaats van 12 bedden te reserveren tegen een jaarlijkse vergoeding van 4.620 gulden. Pas aan het einde van de achttiende eeuw echter namen de zaken een wending door toedoen van de in 1791 tot buitengewoon hoogleraar verloskunde en praktische heelkunde benoemde Meinhardus du Pui. Du Pui was niet tevreden met de bestaande faciliteiten en zette een *collegium casuale chirurgicum* op. Onder zijn leiding gingen studenten poliklinisch patiënten in het Sint Elisabethshofje aan de Oude Vest behandelen, bezochten patiënten thuis en begeleidden bevallingen van arme vrouwen in de stad. Eind 1797 pleitte Du Pui bij Curatoren voor een vergroting van het *collegium medico-practicum* naar veertig bedden. In zijn argumentatie was hij zo verstandig, behalve op de goede invloed die dat op de studie medicijnen zou hebben, te wijzen op de meerdere eer en glorie voor de academie die met uitvoering van het voorstel gepaard zou gaan, en op het gevaar dat Amsterdam en Utrecht Leiden anders voorbij zouden streven. Wat betreft Utrecht was er wel enige reden tot zorg, want daar was in 1791 het klinisch onderwijs na ook een lange periode van stilstand weer nieuw leven in geblazen door Mattias van Geuns. In het geval van het Amsterdamse *Athenaeum Illustre* is niet duidelijk welke concrete aanwijzingen Du Pui had voor het voorbij streven van Leiden. In ieder geval waren Curatoren voor dit soort argumenten altijd gevoelig en in 1799 was het *nosocomium clinicum* dan ook een feit.[118] In een aangekocht pand aan het Pieterskerkhof kwam op de eerste verdieping een afdeling voor zwangere vrouwen en kraamvrouwen, een verloskamer en twee vertrekken voor vrouwelijke zieke en heelkundige patiënten. De bovenverdieping bood plaats aan 16 interne en heelkundige mannelijke patiënten en een operatiezaal.

Oud

Hoewel de universiteit aan het eind van de 18e eeuw ruimschoots over haar hoogtepunt was en misschien wel juist daarom, ontstond vooral onder professoren de behoefte aan een geheel nieuw, groots academiegebouw. Het bestaande gebouw

117 Van Mieris, *Beschryving* 3, 48*.

118 M.M. Lamens-van Malenstein, *Oefening en bespiegeling. Het verloskunde onderwijs van M.S. du Pui (1754-1834) te Leiden* (Rotterdam 1997) 43-47 en 143-150. Zie voor Utrecht Kernkamp, *Utrechtsche academie*, 330 en 361.

was in hun ogen niet representatief en zij stonden in deze opvatting niet alleen: 'Ik ging de collegezalen bekijken, die aartslelijk zijn, en het academiegebouw, vermoedelijk een der slechtste gebouwen van de stad', schreef de Zweed Lidén in 1769.[119] Daar kwam nog het probleem van ruimtegebrek bij. Hoewel de financiën dat doorgaans verhinderden, was de droom van vele Europese universiteiten in de zeventiende en achttiende eeuw het bezit van een groots, prestigieus gebouw dat alle academische functies en instellingen – colleges, plechtigheden, verzamelingen, bestuur en bibliotheek – een plaats kon bieden.[120] Een plan van F.L. Gunkel uit 1785 voor de bouw van een nieuw academiegebouw in Leiden, op de plaats van het oude, voorzag daarin. Het kwam niet tot uitvoering, deels omdat de oppervlakte van de hortus anders tot bijna de helft gereduceerd zou worden, maar vooral omdat de financiële middelen ontbraken. Ook alle volgende plannen zouden daar uiteindelijk op stranden.[121]

De bibliotheek, in 1750 en 1760 verrijkt met collecties Griekse en Romeinse munten[122], groeide inmiddels definitief uit zijn jasje. Her en der waren extra kasten geplaatst, maar rond 1770 was de situatie zo nijpend dat boeken op de grond gestapeld moesten worden.[123] Toen duidelijk was dat de plannen van Gunkel geen doorgang zouden vinden werd in 1787 een aantal naburige huizen gehuurd om daar boeken onder te brengen. Op aandringen van hoogleraar en bibliothecaris Daniël Wijttenbach besloten Curatoren in 1801 tot aankoop van verschillende grote panden op de Papengracht, waaronder het Hof van Zessen, en drie huizen in de Houtstraat om daar boeken te plaatsen. Toen in 1803 de openingstijden van de 'hoofd'-vestiging in de Faliede Bagijnkerk wijzigden naar twaalf tot twee in de middag op woensdag en zaterdag, stelde het bestuurscollege tegelijkertijd de vestiging op de Papengracht woensdag op hetzelfde tijdstip open.[124]

De benedenverdieping van de Faliede Bagijnkerk onderging in de jaren 1772-1774 een verandering toen een plaats gevonden moest worden voor het aangekochte kabinet van anatomische preparaten van de in 1770 overleden hoogleraar medicijnen Bernhardus Siegfried Albinus.[125] De keuze voor de Faliede Bagijnkerk volgde op een rapport van Eduard Sandifort en Fredericus Bernhardus Albinus, de twee hoogleraren uit de medische faculteit die door Curatoren en Burgemeesters met de zorg voor het kabinet waren belast. Een voordeel van de plaatsing van het

119 E. Hulshoff Pol, 'Een Zweed te Leiden in 1769. Uit het reisdagboek van J.H. Lidén', *Leids Jaarboekje* (1958) 127-145, aldaar 132.

120 De Ridder-Symoens, 'Management', 193-194.

121 Over negentiende-eeuwse plannen: Otterspeer, *wiekslag*, 79-81, 144-146, 150-151 en id., 'De bakstenen van de droom, over het autonomie-streven van de Leidse universiteit op het breukvlak van de eeuw', in: Lunsingh Scheurleer, *Pallas*, 40-57.

122 1750: schenking door een onbekend heer, *Bronnen* 5, 319 en 166*; 2-2-1750. 1760: schenking door Richard Harris, Berkvens-Stevelinck, *Magna commoditas*, 133.

123 Hulshoff Pol, 'What about the library?', 47-51.

124 AC 35, f. 245; 12-11-1803. Overigens was vier jaar eerder de openingstijd van de bibliotheek op zaterdag gewijzigd naar elf tot één uur. AC 35, f. 190v; 9-11-1799.

125 *Bronnen* 6, 78; 21-10-1771.

7 Het kabinet van Bernhard Siegfried Albinus. Academisch Historisch Museum Leiden.

kabinet in de Faliede Bagijnkerk was in hun ogen dat de collectie dan onder één dak kwam met het anatomisch theater, zodat preparaten gemakkelijk gebruikt konden worden bij de secties en de lessen daar.[126] De houten afscheiding tussen de collegezaal van de Duytsche mathematicque en de Engelse kerk ruimde het veld voor een stenen muur en ernaast werd voor het kabinet een nieuwe ruimte gecreëerd door nogmaals een stuk van de Engelse kerk af te nemen.[127] Tezamen met de eerder verworven collectie-Rau begon nu een aanzienlijke verzameling anatomische preparaten te ontstaan, die nog uitbreiding kreeg met het gelegateerde kabinet van de acht jaar na zijn broer overleden F.B. Albinus en de aankoop van de kabinetten van Eduard Sandifort in 1783, en van Wouter van Doeveren een jaar later. Een deel van de verzameling liep schade op door de ontploffing van het kruitschip op 12 januari

126 Ibidem, 6, 16*-18*; 7-11-1771.
127 Witkam, *Pieter Paaw*, XXXVI-XL en idem, *Over de anatomieplaats, de Albinussen en de Sandiforts* (1968, aanwezig in de UB Leiden)

1807, die een aanzienlijk deel van het huidige Steenschuur, in het verlengde van het Rapenburg, in puin legde.[128]

Het rapport waarin van die jammerlijke beschadiging gewag wordt gemaakt wist over het chemisch laboratorium te vertellen dat het klein en donker was en dat geen scheikundige bereidingen verricht konden worden die zeer grote hitte vereisten. Voor zover de financiën dat toelieten waren wel verschillende werktuigen aangekocht waarmee 'thans genoegzaam alle grondwaarden der nieuwere Lavoisieriaansche[129] scheikunde met proeven kunnen bevestigd worden'. Ook de verzameling chemische preparaten beantwoordde aan de eisen des tijds en hetzelfde kon gezegd worden van de enkelvoudige geneesmiddelen zoals die in *Pharmacopoea Batava* voorkwamen, een verzameling die door Brugmans was geschonken.[130] Blijkens een later rapport van Cuvier en Noel konden in het kleine chemisch laboratorium toch tegelijkertijd 100 studenten worden onderwezen.[131]

Van de verzameling fysische instrumenten in het laboratorium aan de Nonnensteeg, met name welke waren aangekocht door 's-Gravesande en Van Musschenbroek, gaven Curatoren en Burgemeesters eveneens hoog op, maar zij dreigden aan bederf ten prooi te vallen door de vochtigheid van de ruimte waarin zij zich bevonden. Het probleem met deze instrumenten was dat zij weliswaar door hun oorspronkelijkheid van grote waarde waren, maar voor het praktische onderwijs niet veel betekenis meer hadden. Sinds de dagen van 's-Gravesande en Van Musschenbroek was het instrumentarium wel uitgebreid, maar het toegekende budget was ontoereikend om alles naar de stand van de wetenschap aan te vullen. '[...] het ware te wenschen, dat er modellen voorhanden waren van vele werktuigen naar de nieuwste uitvindingen, gelijk mede van vele sluizen, molens enz., waarop ons vaderland thans [...] mag roemen'.[132]

Het observatorium op de academie, hoe vooruitstrevend ook in de eerste helft van de zeventiende eeuw, was inmiddels hopeloos achterhaald. Een rapport van hoogleraar Van Beeck Calkoen somde aan het begin van de negentiende eeuw de belangrijkste gebreken op: het 'middagvertrek', waarvandaan de meeste waarnemingen werden gedaan, was niet afgesloten van de buitenlucht waardoor vocht en regen de instrumenten aantastten, het instrumentarium behoefde aanvulling, en er was geen vrij zicht op het hemelgewelf, waardoor juist het instrument dat wel aan de moderne eisen voldeed, een door J. van de Wal gelegateerde telescoop, niet goed benut kon worden.[133] De hoogleraar deed voorstellen tot verbetering, maar ver-

128 AC 79, bijlagen bij de resoluties van 9-2-1807. 'Tafereel van zoodanige der universiteitsbezittingen en inrigtingen, welke als hulpmiddelen van het openbaar onderwijs kunnen beschouwd worden'.

129 Antoine Lavoisier (1743-1794), grondlegger van de moderne scheikunde.

130 In 1795 was bepaald dat de professoren chemie de preparaten die door hen met door de universiteit bekostigde stoffen waren vervaardigd aan de universiteit moesten nalaten. AC 35, f. 128v; 7-11-1795.

131 G. Cuvier en J.F.M. Noel, *Rapport sur les établissemens d'instruction publique en Hollande, et sur les moyens de les réunir a l'université impériale : fait en exécution de l'article 50 du décret impérial du 18 octobre 1810* (Parijs 1811)

132 'Tafereel van zoodanige der universiteitsbezittingen' (zie noot 116).

133 AC 72; 10-4-1800.

geefs. Zeven jaar later komt het observatorium er niet beter vanaf in het rapport voor de commissie tot de formatie der openbare en koninklijke hogescholen. 'Het tegenwoordig locaal is ongeriefelijk, zonder huiselijk opzicht, koud en niet solide genoeg voor naauwkeurige astronomische waarnemingen', heet het dan.[134] Het instrumentarium werd voldoende geacht voor het eerste onderricht in de astronomische wetenschap, maar was niet toereikend voor observaties waarmee men op gelijke voet met geleerden elders zou kunnen omgaan. De stilstand van het observatorium was, naast de financiële problemen, mede te wijten geweest aan de opvolgers van prefect Johannes Lulofs (1742-1768), die weinig belangstelling voor de astronomie hadden getoond. Zo liet Dionysius van de Wijnpersse de astronomische lessen zelfs geheel over aan lector Johannes Arent Fas.

Conclusie

Als we de gehele periode met betrekking tot de universitaire infrastructuur overzien, dan springt vooral de periode van 1587-1594 in het oog. In die periode kwamen de instellingen tot stand die in grote mate zouden bijdragen aan het beeld van de Leidse universiteit: de bibliotheek, het anatomisch theater en de hortus. Met deze ontwikkelingen zijn de namen van curator Jan van der Does en secretaris Jan van Hout sterk verbonden, maar daarbij weerspiegelen ze ook het élan van de jonge Republiek die zich midden in de opkomst tot Europese grootmacht bevond. De motor achter de stichting van instellingen was vanaf het begin de concurrentie met andere universiteiten om de gunst van het studentenvolk én van docenten. Op de concurrerende instellingen in de Republiek had Leiden als oudste universiteit een voorsprong, die evenwel in de zeventiende en achttiende eeuw verdedigd moest worden. Uiteindelijk kon alleen de Utrechtse universiteit Leiden enigszins bijbenen en soms zelfs wat moeilijk maken.[135] Franeker, Groningen en Harderwijk volgden op eerbiedige afstand. De verdienste van het college van Curatoren en Burgemeesters was dat zij met het oog op de concurrentie doorgaans openstonden voor suggesties voor nieuwe, of aanpassingen van oude instellingen uit de kring van professoren, die als specialisten op de hoogte waren van wetenschappelijke ontwikkelingen en het beste wisten wat nodig was ter ondersteuning van het onderwijs of het verrichten van onderzoek. Zo ontstond niet alleen een geheel van voorzieningen dat dat van veel universiteiten overschaduwde, maar in menig opzicht – denk aan het astronomisch observatorium, het chemisch en fysisch laboratorium en het *nosocomium* – zeer vooruitstrevend was. De waarde van het geheel aan voorzieningen lag deels in hun nut voor het onderwijs, maar waarschijnlijk meer in hun bijdrage aan het beeld van de Leidse universiteit. De verscheidenheid en vooruitstrevendheid van de instellingen en de collecties moeten in ieder geval in de zeventiende eeuw een

134 AC 79; 9-2-1807.
135 Zie hiervoor ook blz. 181.

versterkend effect hebben gehad op de toeloop van studenten uit binnen- en buitenland. De achttiende eeuw was wat minder dynamisch als men kijkt naar het aantal nieuwe instellingen, maar dat wil niet zeggen dat het bestuur geen initiatieven of plannen voor uitbreiding steunde: zie het *nosocomium* en de uitbreiding van de hortus. De financiële mogelijkheden namen echter niet toe, terwijl het geld over meer instellingen en collecties verdeeld moest worden. Zo moest in die periode voortdurend geschipperd worden met de ruimte, en konden diverse instellingen en collecties de nieuwste ontwikkelingen in de wetenschap niet meer volgen.

Hoofdstuk 3

Het Statencollege

Inleiding

Eén instelling is in het voorgaande hoofdstuk niet aan de orde gekomen: het *Collegium Theologicum* of Statencollege. De reden om aan het college een afzonderlijk hoofdstuk te wijden is in de eerste plaats de relatie tussen Statencollege en universiteit, die een andere was dan die tussen de universiteit en de hiervóór behandelde instellingen, en in de tweede plaats de geringe aandacht die het college tot op heden in de literatuur heeft gekregen, terwijl zijn belang als opleidingsinstituut van Nederlandse en buitenlandse calvinistische predikanten een afzonderlijke studie zou rechtvaardigen.[1] Ook hier kunnen uiteraard niet alle aspecten van het college aan bod komen. De aandacht zal uitgaan naar de relatie tussen college en universiteit, het beurzenstelsel en het aantal bursalen, de weerslag van de financiën van het college op die van de universiteit, de gebouwen en het personeel van het college.

Maar alvorens daarmee aan te vangen dient nog het bestaan van een ander theologisch opleidingscollege in Leiden vermeld te worden. Het betreft het Waalse college, dat in 1606 gevestigd werd in een huis aan de Groenhazengracht, niet ver van de academie. Het college was veel kleinschaliger van opzet dan het Statencollege, en ook veel losser met de universiteit verbonden. Het toezicht werd uitgeoefend door de Waalse synode, en van een band met de universiteit was tot het einde van de jaren 1630 in het geheel geen sprake, behalve via de bursalen die er college liepen. Na het overlijden van de eerste regent Daniël Colonius in 1635 twijfelde de synode om twee redenen over het laten voortbestaan van het college. In de eerste plaats omdat de panden waarin het gevestigd was in bezit van Colonius waren gekomen, maar ook omdat de 'Waalse' bursalen een minderheid waren geworden tussen de bursalen van de particuliere fondsen van Anthonie Hallet en Hans Rombouts, die door de regent waren binnengehaald. Het universiteitsbestuur zag het nut van het college wél, omdat de pestepidemie die de stad in 1635-1636 trof – aan de ziekte was ook Colonius bezweken – veel studenten had weggejaagd en de vrees bestond dat de pas

1 Met buitenlandse predikanten wordt gedoeld op de Oost-Europeanen, zie blz. 99.

tot stand gekomen Utrechtse universiteit voor hen een goed alternatief voor Leiden zou vormen. De panden van het college werden in 1639 door de universiteit van de weduwe Colonius aangekocht. Een subsidie die de Staten van Holland aan de Waalse synode betaalden ging over op de universiteit, waaruit Curatoren en Burgemeesters het salaris van de nieuwe regent Louis de Dieu (1637-1642) gingen betalen. Na de dood van regent Daniël Massis (1642-1668) ontbrandde een strijd tussen de Waalse synode en de beheerders van het fonds Hallet over de opvolging. Die leidde er uiteindelijk toe dat de synode zich geheel terugtrok uit het college en haar benoemingsrecht aan het universiteitsbestuur liet. Het college bestond nog in kwijnende toestand – ook de bursalen van Hallet en Rombouts verlieten succesievelijk het college – tot 1699. De inmiddels bouwvallige panden aan de Groenhazengracht werden in het begin van de achttiende eeuw met groot verlies verkocht.[2]

De oprichting van het Statencollege

Hoewel de godsdienst niet de doorslaggevende reden was geweest voor het oprichten van de universiteit[3], werd de opleiding van predikanten wel degelijk van groot belang geacht voor de verbreiding van het calvinisme. Maar juist de theologie was van aanvang af een probleem voor het universitair bestuur. De studie was niet aantrekkelijk voor de doorsnee student – jonge mannen uit bemiddelde kringen – vanwege het geringe salaris dat als predikant in het vooruitzicht lag. En minder bemiddelden, uit een predikantengezin bijvoorbeeld, konden de kosten van een studie niet dragen.[4] Van kerkelijke zijde meende men dat probleem te kunnen oplossen door Hollandse steden beurzen te laten verstrekken aan jongelingen. Die bursalen moesten dan worden ondergebracht in een college, waar zij onder streng toezicht hun studie zouden doorlopen. Uit deze plannen kwam een *paedagogicum* tevoorschijn, dat van 1578 tot 1589 gevestigd was in het voormalig kloostercomplex van de Cellebroeders aan de gelijknamige gracht. De formele basis voor het beschikbaar stellen van het complex lag in het octrooi tot oprichting van de universiteit van 6 januari 1575, waarin de Leidse burgemeesters toestemming kregen panden te bestemmen 'tot commodite ende stichtinge van eenighe der doctoren ofte studenten woonplaetzen ofte collegiën'.[5] Waar zij op verschillende terreinen in de beginperiode zeer actief waren, daar waren Curatoren en Burgemeesters wat betreft de verdere ontwikkeling van het *paedagogicum* echter weinig toeschietelijk. Ondanks

2 G.H.M. Posthumus Meyjes, *Geschiedenis van het Waalse college te Leiden* (Leiden 1975). Otterspeer, *Groepsportret* 1, 164-167. Zie ook nog blz. 232.

3 Hoewel dat later, wanneer het zo uitkwam, wel beweerd werd. Ibidem, 68-69.

4 Overigens werden al door Groenhuis vraagtekens geplaatst bij de 'armoede' van de bursalen die uiteindelijk het Statencollege zouden gaan bevolken. Gerrit Groenhuis, *De predikanten. De sociale positie van de gereformeerde predikanten in de Republiek der Verenigde Nederlanden voor ± 1700* (Groningen 1977) 167.

5 *Bronnen* 1, 9*.

8 De binnenplaats van het Statencollege omstreeks 1788. Gemeentearchief Leiden.

herhaalde verzoeken van regent Volker Westerwolt[6] ondernamen zij geen actie om iets te verbeteren aan de erbarmelijke toestand waarin het kloostercomplex verkeerde. De voornaamste reden van de ondergang van het *paedagogicum* was evenwel een financiële: de steden konden of wilden niet voor de studiekosten opdraaien en stuurden nauwelijks bursalen.[7]

De reden dat het Statencollege wel goed van de grond kwam, hoewel het op dezelfde locatie gevestigd was en qua opzet nauwelijks verschilde van het *paedagogicum*, moet allereerst gezocht worden in de concurrentie met de in 1585 opgerichte Franeker universiteit. Daar werd al spoedig na de oprichting een 'burse' in het leven geroepen, bedoeld om arme theologiestudenten kost en inwoning te verschaffen.[8] Daarnaast was in de jaren 1580 van kerkelijke zijde steeds meer druk uitgeoefend op de Staten van Holland en het Leidse universiteitsbestuur om voor arme theologie-studenten 'boursen en ghemeijne tafelen' in te richten. Binnen de calvinistische kerk stond de Leidse theologische faculteit slecht bekend na het vertrek van Lambertus Danaeus in 1582 – hij was als voorstander van verregaande invloed van de kerkenraad in het stedelijk bestuur in conflict gekomen met de Leidse magistraat – en van Adrianus Saravia, die in 1586 ontslagen werd wegens betrokkenheid bij de plannen van Leicester om de universiteit naar Utrecht te verplaatsen. In een

6 Ibidem, 12; 8-4-1579, 25; 1-4-1581 en 37; 23-9-1583.
7 P.A.M. Geurts, *Voorgeschiedenis van het Statencollege te Leiden 1575-1593* (Leiden 1984)
8 Zie over de Franeker 'burse', Boeles, *Frieslands hoogeschool*, 381-393. E.H. Waterbolk, 'Vormende krachten bij de oprichting der hogeschool te Franeker', in: Jensma, *Franeker*, 40-55, aldaar 46, H. van der Meulen, 'De burse van de Franeker universiteit 1591-1774', in: Jensma, *Franeker*, 177-190.

afzonderlijk college zou de zo noodzakelijke opleiding van predikanten veel beter gewaarborgd kunnen worden.[9]

In 1590 leidden deze omstandigheden tot actie bij de Staten en Curatoren en Burgemeesters, eerst in de vorm van een grootscheepse opknapbeurt van het Cellebroedersklooster. Op 24 maart 1591 kwam ook de financiële problematiek tot een oplossing, toen de Staten besloten tot verkoop van een deel van het kerkelijk grondbezit waarvan de inkomsten waren aangewezen tot onderhoud van de universiteit. De opbrengst zou dienen ter financiering van de jaarlijkse kosten van het nieuwe college. Het belang dat aan de opleiding van predikanten werd gehecht blijkt uit de grote omvang van dit in de loop van 1591 en 1592 verkochte landbezit: meer dan elfhonderd hectare. Het betrof de landen van de abdij van Egmond en het grootste gedeelte van het grondbezit van de zogenaamde 'buitenconventen'.[10] De opbrengst werd belegd in losrenten op de stad Leiden waaruit jaarlijks 8.000 gulden getrokken zou worden. De steden en Ridderschap van Holland, die op deze wijze van hun financiële verplichting ontslagen waren, mochten tezamen 31 bursalen naar het college zenden. Intussen hadden de Staten op 3 mei 1591 formeel tot oprichting van het Statencollege besloten. Op 6 oktober 1592 volgde de plechtige opening.

De relatie tussen universiteit en Statencollege

Hoewel het nieuwe theologische internaat een stichting van de Staten van Holland was, en het provinciale bestuur ook besliste over de toelating van bursalen, lag het voor de hand het universitair bestuur sterk bij het college te betrekken. De noodzaak daarvan werd meteen al duidelijk in 1594, toen een algemeen studentenoproer naar aanleiding van een verbod op het dragen van wapens zich uitbreidde naar het Statencollege. De bursalen richtten samen met de gewone studenten vernielingen aan in de stad en brachten in weerwil van de voorschriften nachten op straat door. De kastijding van bursaal Daniël Alting door subregent Petrus Bertius en twee gerechtsdienaren deed de zaak ontploffen: één van de dienaars werd door woedende bursalen vermoord, de ander zwaar verwond. De daders werden in de kraag gevat en (licht) gestraft. De meeste van de oproerlingen verlieten het college.[11]

Na het oproer waren de steden terughoudend met het zenden van nieuwe bursalen. Eenzelfde houding hadden waarschijnlijk ook ouders van gewone studenten, want de curve van het aantal nieuwe inschrijvingen laat in de eerste jaren na het oproer een teruggang zien.[12] In het vernieuwen van de statuten van het college (1595) zagen de Staten blijkbaar een mogelijkheid om het geschonden vertrouwen terug te winnen. Er werd onder andere in bepaald dat Curatoren en Burgemeesters twee-

9 Otterspeer, *Groepsportret* 1, 151.
10 Zie blz. 192.
11 G.D.J. Schotel, *Een studenten-oproer in 1594. Bijdrage tot de geschiedenis van het staten-collegie te Leiden* (Leiden 1867). Otterspeer, *Groepsportret* 1, 214-217.
12 Zie grafiek 4.3, blz. 128.

maal per jaar onaangekondigd het college zouden gaan bezoeken.[13] Met dit versterkte toezicht door het universitaire bestuur hoopte het provinciale bestuur nieuwe, voor het Statencollege en de universiteit als geheel schadelijke ongeregeldheden te voorkomen.

Een tweede gebied waarop de Staten het universitaire bestuur bij het Statencollege betrok, was de benoeming van het personeel. Een nieuwe regent, het hoofd van het college, werd gekozen door het gewestelijke bestuur uit een voordracht van twee of meer personen door Curatoren en Burgemeesters. De aanstelling van al het personeel lager dan de regent werd zelfs geheel overgelaten aan Curatoren en Burgemeesters. In algemene zin namen de Staten zelden belangrijke besluiten over het college zonder eerst het advies van het universitaire bestuurscollege gehoord te hebben.

De andere verbindingslijn tussen Statencollege en universiteit liep via de hoogleraren. Kandidaten voor een plaats als bursaal in het college werden geëxamineerd door een commissie waarin naast de regent ook hoogleraren zitting hadden. Pas wanneer men voor dat examen was geslaagd kon bij de Staten om de beurs worden gesolliciteerd. Ook bij de voortgang en de controle op het gedrag van de bursalen bleven de universitaire docenten sterk betrokken. Bursalen volgden verschillende publieke colleges aan de universiteit, op welke wijze de docenten al met hen in contact kwamen. Daarbij schreven de opeenvolgende ordonnanties op het Statencollege voor dat een van de professoren uit de theologische of de *artes*faculteit zich wekelijks in het college moest begeven om de 'manieren ende 't leven' van de bursalen in ogenschouw te nemen.[14] Ook waren de hoogleraren verplicht in het Statencollege aanwezig te zijn wanneer hun vak werd gerepeteerd, en kwamen eens per maand alle professoren in de theologie en de *artes* naar de Cellebroedersgracht om te repeteren wat de bursalen die maand van hun colleges hadden opgestoken.

De derde, maar niet onbelangrijkste band was een financiële. Aanvankelijk waren de inkomsten en uitgaven van het college onderdeel van de stedelijke financiën geweest en werden de bedragen verantwoord in de jaarlijkse rekening van de thesaurier-ordinaris van de stad. In 1605 wilde de stad van die regeling af, vermoedelijk omdat de uitgaven van het college de inkomsten begonnen te overstijgen, en kwam het financieel beheer van het college onder de vleugels van de academie.[15] Vanaf dat moment nam de rentmeester van de universiteit de inkomsten en uitgaven op in zijn rekening. Wat dit voor de universitaire financiën betekende zullen we later zien.

13 Later werden dit vaste dagen, zie blz. 40.

14 *Bronnen* 1, 221*-222*. De examinatie door hoogleraren, aangewezen door de senaat, en hun wekelijks bezoek zijn ook terug te vinden in de ordonnantie van 1595, Ibidem, 217*-229*; 7-9-1592, 344*-359*; 24-5-1595, dl. 2, 268*-284*; 1-10-1631.

15 AC 20, f. 141; 7-11-1605.

Beurzen en bursalen

De beurzen

Bij opening van het college stelden de Staten 31 ordinaris beurzen in, in een vaste verdeling. De Ridderschap mocht zes bursalen zenden, de grote steden – Dordrecht, Haarlem, Delft, Leiden, Amsterdam, Gouda en Rotterdam – ieder twee en de elf kleine steden – Gorinchem, Schiedam, Schoonhoven, Brielle, Alkmaar, Hoorn, Enkhuizen, Edam, Monnikendam, Medemblik en Purmerend – elk één. Het aantal plaatsen werd spoedig uitgebreid. Johan van Duvenvoirde, heer van Warmond, stichtte twee beurzen in 1592,[16] de stad Heusden mocht een bursaal zenden vanaf 1593[17], hetzelfde gold voor de sociëteit van 's-Gravenhage vanaf 1595 en voor Oudewater en Geertruidenberg vanaf 1600.[18] Woerden en Naarden kregen een beursplaats, Gorinchem zelfs een tweede en ook de gewesten Utrecht en Overijssel zonden, in ieder geval na 1619, bursalen.[19] Dat nu ook bursalen van buiten Holland mochten komen, hoewel het college een provinciale stichting van Holland was, had te maken met de zuiveringen die ook in het Statencollege open plekken veroorzaakte.

Privé-personen en steden voegden aan deze ordinaris beurzen nog extraordinaris beurzen toe. Zo riep de stad Leiden al meteen in 1592 de beurzen 'Abraham', 'Isaac' en 'Jacob' in het leven en voegde daar in 1597 nog de beurs 'Ruben' aan toe.[20] De universiteit, de stad en het kapittel van Hoogland betaalden elk éénderde deel.[21] Andere extraordinaris beurzen waren die van de stad Haarlem,[22] de heer van Rhoon[23] en twee van de Leidse regent Jacob van Brouckhoven (1631).[24] Amsterdam stichtte in 1599 vijf extraordinaris beurzen en Dordrecht twee in 1605.[25] Met de bezetting van deze zeven beurzen was het evenwel slecht gesteld.[26]

Naast het verkrijgen van een ordinaris of een extraordinaris beurs was er nog een derde manier om in het college te komen. Lege plaatsen in het college mochten door de regent opgevuld worden met personen die in afwachting waren van een officië-

16 Witkam, *dagelijkse zaken* 6, 20; 13-11-1592. In 1670 blijft er nog één van deze beurzen over, AC 26, f. 210v en 220; 2-6-1670 en 8-9-1670.

17 In zijn rapport over het Statencollege uit 1739 vermeldt secretaris van Curatoren en Burgemeesters David van Royen het jaar 1594, *Bronnen* 5, 67*; 19-1-1739, maar zie Witkam, *dagelijkse zaken* 6, 187.

18 *Bronnen* 5, 67* en 68*.

19 De stichtingsdata zijn niet bekend; de eerste bursaal van Woerden kwam binnen in 1599, maar stichting van de beurs had vermoedelijk al vóór 1596 plaatsgevonden, ibidem 68*. De eerste bursaal van Naarden kwam in 1612 in het college. A.J. Lamping, *Het Staten-college te Leiden* (manuscript, aanwezig in de collectie van het Academisch Historisch Museum Leiden) bijlagen 13, nr. 216. Bursalen van Utrecht en Overijssel: *Bronnen* 2, 87; 8-8-1619 en 92*; 10-8-1619.

20 Lamping, *Staten-college*, 66.

21 Zoals blijkt uit de rentmeestersrekening van 1680, AC 367.

22 Lamping, *Staten-college*, 66.

23 Ibidem, de voetnoten bij blz. 10.

24 AC 681, f. 31. Dirk-Jaap Noordam, *Geringde buffels en heren van stand. Het patriciaat van Leiden, 1574-1700* (Hilversum 1994) 93.

25 AC 704 en AC 20, f. 135v.

26 Blijkens beschikbare lijsten, vermeld in noot 44.

le beurs, mits zijzelf, hun ouders of een stad de kosten van hun onderhoud betaalden en, zo valt aan te nemen, zij met succes het toelatingsexamen aflegden.[27]

Aan het eind van de zeventiende eeuw kwam er een vierde categorie beurzen bij, verstrekt aan Oost-Europeanen. Gereformeerden hadden daar niet de mogelijkheid om een universitaire opleiding te volgen en richtten zich bijgevolg op het westen, in het bijzonder op de Republiek. Voor de adellijke studenten was het daarbij niet zo'n probleem om in het levensonderhoud te voorzien, voor armlastiger studenten lag dat anders. De verstrekking van beurzen door de Staten bood die groep een uitgelezen kans een goede theologische opleiding te krijgen. De eersten in de rij waren twee Litouwers die in 1681 op verzoek van de superintendent van de daar onderdrukte gereformeerde kerk toegelaten werden tot het Statencollege, met het doel hen tot predikant op te leiden. Op 14 mei 1700 reageerden de Staten van Holland positief op het verzoek van de keurvorst van Brandenburg en de ouderlingen van de Verenigde Evangelische Kerken in Groot Polen en Pruisen twee studenten te zenden om in het Statencollege te worden opgeleid. In 1715 volgden twee beuzen voor Zevenbergse en in 1734 twee beurzen voor Hongaarse studenten.[28] De verstrekking van beurzen aan deze groep studenten was overigens eveneens een element in de concurrentiestrijd tussen de universiteiten. De Hollandse beurzen voor de Zevenbergers lokten een reactie uit van de Franeker academie, die binnen de Republiek al vanaf het begin van de zeventiende eeuw het meest populaire verblijfsoord voor studenten uit Zevenbergen en Hongarije was. Van de Friese Staten wisten de hoogleraren vier beurzen voor Hongaarse studenten los te krijgen. Dat aantal werd in de loop van de achttiende eeuw nog uitgebreid, omdat ook in Utrecht (1720, 1721 en 1761) en Groningen (1737) soortgelijke beurzen werden ingesteld.[29]

Intussen was het aantal ordinaris beurzen in het Statencollege in 1662 met de helft verminderd. De directe aanleiding was de moeilijkheid die de schaftmeester ondervond om rond te komen met de per bursaal verstrekte vergoeding voor mondkosten. De Staten konden verhoging van de vergoeding alleen bewerkstelligen door een verlaging van het aantal ordinaris bursalen. Resultaat was dat de Ridderschap nog drie beurzen overhield en de grote steden elk een, net als de heer van Warmond. De kleine steden mochten voortaan bij toerbeurt een bursaal leveren, zodat in totaal 20 ordinaris beurzen overbleven.[30] Op de achtergrond speelde ook

27 *Bronnen* 1, 228*en 358* en 2, 284*.

28 Ibidem 5, 71*-75*. Zie ook AC 681, f. 14, 17 en 19. Al in 1621 verbleven twee studenten uit de Palts in het college, omdat het Heidelbergse *Collegio Sapientiae,* waar zij tot dan toe waren opgeleid, als gevolg van de dertigjarige oorlog gesloten was. Toen zij vertrokken, kwamen er geen nieuwe bursalen in hun plaats. Voor de Hongaars-lezenden: Ödön Miklós, 'Magyar diákok a leideni Staaten College-ben [Hongaarse studenten in het Statencollege in Leiden]', *Theológiai Szemle* 4 (1928) 290-319.

29 G.H. van de Graaf, 'Ontmoetingen met Zevenburgse en Hongaarse studenten te Franeker. Impressies uit hun dagboeken en brieven', in: Jensma, *Franeker*, 90-101, aldaar 93-95. G.W. Kernkamp, 'Buitenlandsche studenten aan de Utrechtsche academie in vroegere eeuwen', *Historia. Maandschrift voor geschiedenis* 2 (1936) 128-132, aldaar 131-132. Franck Smit, 'Buitenlandse studenten te Groningen 1614-1815', in: A.H. Huussen jr., *Onderwijs en onderzoek: studie en wetenschap aan de academie van Groningen in de 17e* en 18e eeuw (Hilversum 2003) 261-282.

30 *Bronnen* 5, 70*.

mee dat er inmiddels veel minder nieuwe predikanten nodig waren dan bij aanvang van het college het geval was geweest. Tien jaar later werd om deze reden ook in Friesland het aantal alumniaten gehalveerd.[31]

De kosten van bursalen[32]

Bursalen mochten maximaal zes jaar in het college verblijven en zorgden bij aankomst zelf voor een bijbel, een psalmboek, een bed, wol, linnengoed en servetten. Eenmaal binnen konden zij, tot 1595, kiezen uit schafting aan twee tafels. Bij de eerste, meest rijkelijk voorziene tafel, kon aangeschoven worden voor het gehele beursbedrag, in 1592 vastgesteld op 120 gulden per jaar, bij de tweede voor 100 gulden. De twintig gulden die de bursalen van de tweede tafel overhielden mochten gebruikt worden om boeken en andere benodigdheden aan te schaffen. In 1595 werd het onderscheid tussen de tafels opgeheven, althans wat het eten betreft. Iedere bursaal at vanaf dat moment voor 100 gulden per jaar en hield dus 20 gulden zakgeld over. Het zakgeld werd aan de bursalen verstrekt door de subregent, die daarvan administratie bijhield en optekende wat bursalen uitgaven aan boeken, kleren, schoenen, reiskosten en andere zaken, waaruit blijkt dat de besteding niet vrij was.[33] Het onderscheid tussen de eerste en de tweede tafel was nu gerelateerd aan de mate waarin de bursalen met hun studie gevorderd waren.

Het gedeelte van de beurs dat voor het eten bestemd was, in de rekening mondkosten genoemd, betaalde de universitaire rentmeester in vier termijnen rechtstreeks aan de schaftmeester. Wel moest de regent er zijn goedkeuring aan hechten, om er zeker van te zijn dat de universiteit niet voor meer bursalen betaalde dan er daadwerkelijk in het college aanwezig waren.[34] De schaftmeester diende elke drie maanden een rekening op te maken van zijn huishouding, die door enkele gecommitteerden uit Curatoren en Burgemeesters werd gecontroleerd.[35] De vergoeding voor de mondkosten moest onder invloed van prijsstijgingen verschillende malen worden verhoogd: bij het aantreden van schaftmeester Christiaen Sir Jacob in 1613 van 100 naar 120 gulden per bursaal per jaar, in 1662 – toen het aantal ordinaris beurzen gehalveerd werd – naar 150 gulden en in 1780 naar 170 gulden.[36] Behalve de mondkosten en zakgelden waren er nog andere vaste kosten voor de bursalen.

31 J.J. Kalma, ''s Lands voedsterlingen en de Friese kerk. Het alumniaat in Friesland, studiebeurzen voor predikanten in spe', in: Jensma, *Franeker*, 147-160, aldaar 153.

32 Tenzij anders vermeld komen de gegevens uit de ordonnanties op het Statencollege uit 1592 en 1595, *Bronnen* 1, 217*-229 en 344*-359*.

33 AC 680 deel II, f. 319; 30-5-1603 en AC 138.

34 Witkam, *dagelijkse zaken* 7, 166.

35 Ibidem, 25 en 26.

36 AC 42, 8-5-1613 en idem 4-3-1614. Zie ook *Bronnen* 2, 75* (Statuten College 1631), *Bronnen* 3, 173*, AC 34, f. 322v, waarbij de schaftmeesteres 170 gulden mondkosten per bursaal per jaar krijgt toegezegd gedurende twee jaar. AC 35, f. 15v continuatie voor 1 jr. in 1781, idem f. 21 continuatie voor 5 jr. in 1782, idem f. 67 continuatie afgewezen in 1787, idem f. 92v, verzoek opnieuw afgewezen, maar idem f. 107 nieuw verzoek toegestaan, waarna betaling met terugwerkende kracht vanaf 1787 in 1792.

Het wassen van hun linnengoed kostte zes gulden per bursaal per jaar, een bedrag dat gaandeweg opliep tot 11 gulden.[37] Als maatregel tegen de sterk gestegen reparatiekosten aan kamers van bursalen kreeg iedere bursaal vanaf 1679 vijf gulden per jaar waarmee reparaties bekostigd konden worden. Alle kosten hierboven moesten voortaan door de bursaal zelf worden voldaan.[38]

In tabel 3.1 is weergegeven hoe de jaarlijkse vaste kosten per bursaal – mondkosten, zakgeld, wasgeld en reparatiegeld – zich ontwikkelden.

Tabel 3.1 *Ontwikkeling van de jaarlijkse vaste kosten per bursaal in het Statencollege in guldens (-stuivers-penningen).*

1592	126
1594	126-12-0
1595	128
1613	148
1629	151
1662	181
1679	186
1780	201

Bij de Oost-Europeanen kwam hier nog 21 gulden bovenop, omdat zij gedurende de vakanties in het college bleven.[39]

Onder de variabele kosten voor bursalen is in de eerste plaats de zogenaamde 'verbetering van het bier' te rekenen. Bier werd door de schaftmeester uit de mondkosten betaald, maar om de kosten te drukken was dat het bier van de laagste kwaliteit. In 1624 besloten Curatoren en Burgemeesters voortaan duurder bier in te laten slaan, waarbij de meerkosten in de rekening afzonderlijk werden vermeld.[40] Voor turf en kaarsen gold iets soortgelijks: gedeeltelijk moest de schaftmeester dat bekostigen uit de vergoeding voor mondkosten, voor een ander gedeelte betaalde de universiteit bij.[41] Het door de universiteit betaalde gedeelte valt onder de variabele kosten. Variabel waren ook de kosten gemaakt voor zieken en de drukkosten van theses.

37 Witkam, *dagelijkse zaken* 7, 85; 23-1-1593. Verhoging met 12 stuivers per bursaal per jaar, ibidem 6, 128; 10-10-1594. Vanaf 8-11-1595 is het 8 gulden per jaar AC 128, f. 97v, vanaf 1629 11 gulden, AC 22, f. 3v; 9-2-1629. Aan het einde van de achttiende eeuw is dit bedrag nog steeds hetzelfde, AC 35, f. 92v; 12-6-1790.

38 AC 681, f. 89; 1-6-1679.

39 *Bronnen* 5, 74*.

40 AC 21, f. 142v; 8-2-1624. Vanaf 1625 verschijnen de kosten voor bier in de rekeningen van de rentmeester als 'verbetering van het bier'. AC 303 en verder.

41 Aanvankelijk werd alle turf door de schaftmeester betaald, *Bronnen* 1, 285*. Uit de rekeningen van de rentmeester blijkt dat in ieder geval vanaf 1606 de universiteit jaarlijks een bedrag betaalde voor turf en kaarsen. Zie verder nog *Bronnen* 2, 271*, AC 26, f. 243v en AC 35, f. 47v.

Aantal bursalen

De vraag naar het aantal bursalen dat jaarlijks in het college verbleef, is gezien de lacuneuze en rommelige aard van de bewaard gebleven administratie niet eenvoudig te beantwoorden. Een methode om toch aaneensluitende gegevens te verkrijgen over de bezetting, is berekening van het aantal bursalen aan de hand van de totale uitgaven aan mondkosten en zakgelden zoals die in de rentmeestersrekeningen worden verantwoord. Die categorieën uitgaven hadden immers een vaste hoogte per bursaal. Deze methode heeft echter wel een belangrijke beperking. De jaarlijkse ontvangsten aan losrenten voor het college waren in beginsel alleen bestemd voor de betaling van de ordinaris beurzen, en later van de beurzen voor de Oost-Europeanen, zodat in principe ook alleen de kosten van deze twee categorieën onder de uitgaven in de rekeningen zijn opgenomen. Uitzonderingen waren het éénderde gedeelte dat de universiteit betaalde voor de extraordinaris beurzen van Leiden, en ook een beperkt aantal jaren voor de beurs van Rhoon[42], bedragen die afzonderlijk in de rekeningen zijn weergegeven. De betaling van het andere gedeelte van deze beurzen en van de overige extraordinaris en particuliere beurzen verliep direct via de betrokken steden of personen, zo mogen we aannemen. Hiervan zal de regent of de schaftmeester een aparte administratie bijgehouden hebben, die echter niet bewaard is gebleven.[43]

Een tweede probleem bij de gebruikte methode is dat berekening van het aantal ordinaris bursalen op basis van de mondkosten en op basis van de zakgelden tot 1642, maar met name in de jaren 1606-1618, om onbekende redenen sterk verschillende resultaten geeft. De berekening op basis van de zakgelden geeft in die jaren een hogere uitkomst dan op basis van de mondkosten, waarbij het verschil in enkele gevallen meer dan twintig bursalen bedraagt. Na 1618 wordt het verschil kleiner en vanaf 1642 zijn de hoeveelheden nagenoeg gelijk. Grafiek 3.1 geeft het resultaat van de berekeningen weer.

Slechts van een beperkt aantal jaren is uit andere bronnen dan de rekeningen informatie beschikbaar over de bezetting van ordinaris én extraordinaris beurzen. Van nog minder jaren is ook het aantal particuliere beurzen bekend. In tabel 3.2 is die informatie weergegeven, met tussen haken het op basis van de mondkosten berekende aantal ordinaris bursalen. Voor 1594 kon deze berekening niet gemaakt worden en hetzelfde geldt voor 1613, omdat gedurende dat jaar de mondkosten per bursaal werden verhoogd, waardoor een vertekend beeld zou ontstaan.

42 Bijv. 1691-1695. AC 378-382.

43 Een onderzoek in de archieven van de betreffende steden zou deze lacune kunnen opvullen.

Grafiek 3.1 *Aantal ordinaris bursalen in het Statencollege, 1606-1801.*

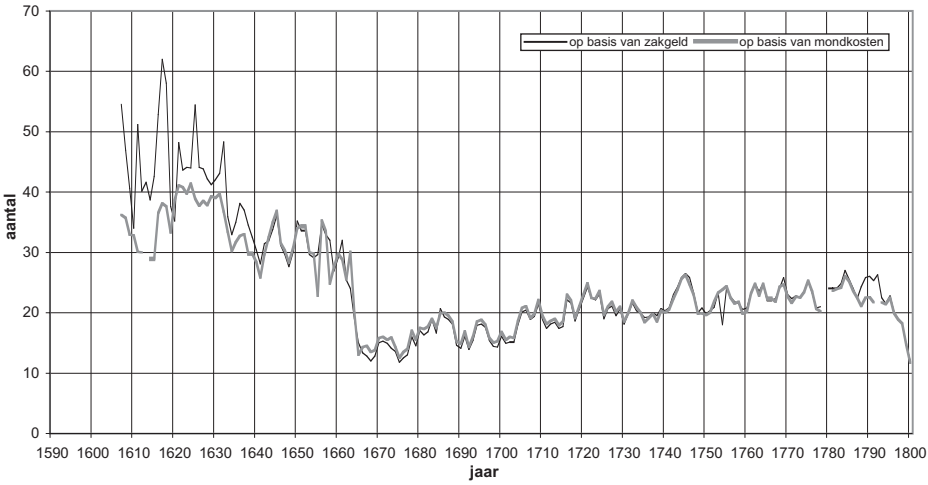

Tabel 3.2 *Ordinaris, extraordinaris en particuliere bursalen in het Statencollege.*[44]

jaar	ordinaris		extraordinaris	particulier	totaal
1594	30	(–)	3	5	38
1613	28	(–)	5	4	37
1615	27	(29)	7	–	34
1619		(33)	–	–	35
1621	–	(41)	–	–	60
1629	40	(39)	16	4?	60
1682	–	(18)	–	–	17
1699	–		–	–	24
1729	–	(21)	–	–	24
1749	–	(20)	–	–	35?
1751	–	(20)	–	–	24
1778	23	(20)	1	8	32

44 1594: Lamping, *Staten-college*, bijlage I, 1-3. 1613: AC 695 (d), 1615: AC 695 (a), 1619: Lamping, *Staten-college*, 80, noot 74. 1621: AC 85, I 51 rekest famulus, 1629: *Bronnen* 2, 293*, 1682: *Bronnen* 3, 274*, 1699: J. van Genderen, *Herman Witsius. Bijdrage tot de kennis der gereformeerde theologie* ('s-Gravenhage 1953) 98, noot 37, 1729: AC 681, 1749: H.D. Tjalsma, 'Een karakterisering van Leiden in 1749', in: H.A. Diederiks, D.J. Noordam en H.D. Tjalsma ed., *Armoede en sociale spanning. Sociaalhistorische studies over Leiden in de achttiende eeuw* (Hilversum 1985) 17-44, aldaar 38, 1751: AC 681, 1778: AC 681.

Uit de tabel blijkt overigens dat de methode van berekening van het aantal ordinaris bursalen op basis van de mondkosten betrouwbaar is, omdat de aantallen nauwelijks afwijken van die welke uit andere bronnen bekend zijn. De kleine verschillen zijn bovendien te verklaren uit de aard van de bronnen: berekening op basis van de mondkosten geeft een gemiddelde over een geheel jaar, terwijl de andere bronnen momentopnamen geven. Uit grafiek 3.1 en tabel 3.2 verkrijgen we aldus een globaal maar betrouwbaar beeld van de ontwikkeling van bezetting van het college. Kan er ook een verklaring voor de meest opvallende schommelingen worden gegeven?

Uit door Lamping verzamelde gegevens blijkt dat tussen de stichting van het college en het oproer twee jaar later, vrijwel alle ordinaris beurzen geleidelijk bezet werden.[45] Na het oproer is een groot gedeelte van de bursalen uit het college gezet, de rest vertrok vrijwillig. De aankomst van nieuwe bursalen verliep daarna zoals gezegd nogal langzaam, omdat de steden na de gebeurtenissen van 1594 terughoudend waren met het zenden van nieuwe studenten. Pas in 1598 kwam het aantal weer terug op het niveau van voor het oproer.[46] Dat het aantal bursalen in het begin van de zeventiende eeuw betrekkelijk bescheiden bleef was voornamelijk een gevolg van de omstreden positie van Petrus Bertius. De preciezen zagen het college onder zijn regentschap als een 'broeinest van Jesuïten en Arminianen',[47] waardoor de steden terughoudend waren met het zenden van bursalen. Na Bertius' ontslag in 1615 moet het college weer dichter bevolkt zijn geraakt, getuige het feit dat begin 1619, nadat als gevolg van de zuiveringen volgend op de Dordtse synode een aantal bursalen uit het college was gezet, het aantal overgeblevenen nagenoeg even groot was als in 1615.[48] In de periode 1619-1620, het begin van het regentschap van de rechtzinnige Hommius, neemt het aantal bursalen explosief toe, zodanig zelfs dat in laatstgenoemd jaar geen bursalenwoning meer vrij is en de regent van Curatoren en Burgemeesters toestemming krijgt de zolder van zijn ambtswoning te benutten voor het maken van extra kamers.[49] Hommius acht het aantal bursalen veel te groot in relatie tot het aantal jaarlijks in Holland vrijkomende predikantsplaatsen en schrijft daarover in 1629 een rapport, waarop echter noch door Curatoren en Burgemeesters, noch door de Staten van Holland actie wordt ondernomen. Toch blijkt uit de grafiek dat in ieder geval het aantal ordinaris bursalen wat afnam, maar of dat indirect een gevolg was van Hommius' geschrift is niet duidelijk. Pas ver na de dood van Hommius zou het aantal ordinaris beurzen teruggebracht worden, maar toen was de officiële motivatie vooral een financiële, zoals al eerder duidelijk werd. Ook de 21 ordinaris beurzen die toen overbleven werden, afgaande op de zakgelden en de mondkosten, zelden meer volledig bezet. De extraordinaris en de particuliere beurzen lijken eveneens nooit meer zeventiende-eeuwse hoogten bereikt te hebben.

45 Lamping, *Staten-college*, 32 en 67.
46 Ibidem 65-66.
47 Schotel, *studenten-oproer*, 90.
48 Lamping, *Staten-college*, 80 en noot 74.
49 *Bronnen* 2, 148*.

9 Het Statencollege gezien vanaf de Achtergracht omstreeks 1788. Gemeentearchief Leiden.

Zoals al bleek kwam dat doordat er al lang geen tekort aan predikanten meer bestond. Dat de grafiek vanaf ongeveer 1680 toch een geleidelijk stijgende lijn vertoont, is geheel en al te danken aan de Oost-Europeanen die hun intrede in het college deden.

Opbouw van de uitgaven en inkomsten en hun plaats binnen de universitaire financiën

De uitgaven van het Statencollege zijn uitgezet in grafiek 3.2, die de absolute opbouw om de tien jaar weergeeft. Men treft er enkele categorieën uitgaven aan die hierboven nog niet zijn genoemd: beurzen voor proponenten – voormalig bursalen die in afwachting waren van een betrekking als predikant – die voor een periode van maximaal twee jaar werden verstrekt,[50] kosten voor het personeel en uitgaven voor het onderhoud van het complex. Onder de categorie 'overig' vallen kosten die in de rentmeestersrekeningen aangeduid worden als 'verschillende behoeften' – bezems,

50 Een regeling die tot stand was gekomen op aanraden van Hommius. Lamping, *Staten-college*, 83.

strooizand, het legen van as- en vuilnispotten, de jaarlijkse vrolijke maaltijd op de stichtingsdag, bongeld, eten voor zieke bursalen, zwachtels, doeken, kolen, schoonmaakkosten en klapper- en lantaarngeld[51] –, erfpachten op de gebouwen van het college, kaarsen, turf, verbetering van het bier, wasgeld, drukkosten, medicamenten en chirurgijnskosten.

Grafiek 3.2 *Absolute opbouw uitgaven Statencollege, 1611-1791.*

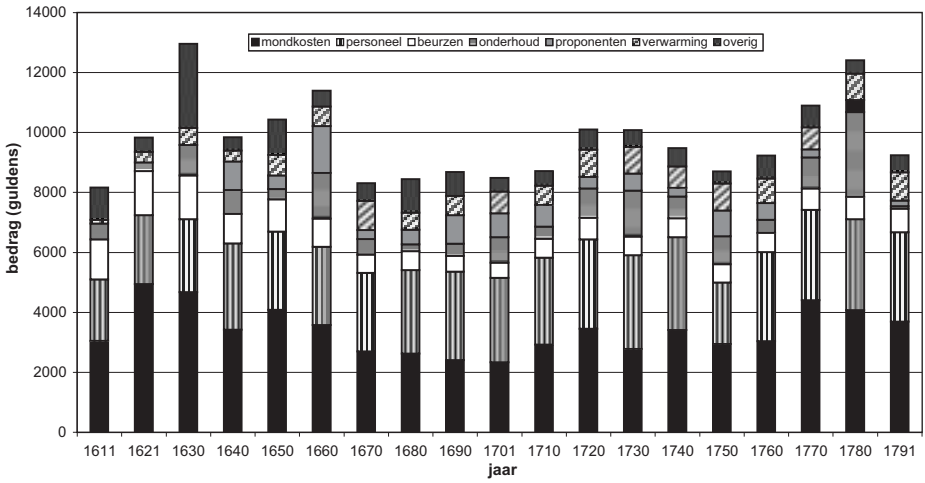

Het zal niet verrassen dat de meest omvangrijke posten de vergoeding voor mondkosten, de beurzen en de personeelswedden waren. In beginsel veel minder belangrijk waren de onderhoudskosten aan de gebouwen van het college, al waren hier grote uitschieters mogelijk.

De inkomstenkant van het Statencollege is zeer overzichtelijk, omdat die voor het overgrote deel bestond uit jaarlijks gelijkblijvende losrenten.[52] Een zeer klein deel kwam uit huishuur van enkele panden in de nabijheid van het college. Voor enige vertroebeling zorgen de rentereducties die de stad Leiden in 1640 en 1655 in navolging van de Staten van Holland[53] doorvoerde, waardoor de oorspronkelijke 8.000 gulden aan inkomsten terug werden gebracht tot 6.400 gulden. De universiteit ontving weliswaar een subsidie ter compensatie, maar in de rentmeestersrekening is die niet onder de inkomsten van het Statencollege opgenomen. De compensatie-subsidie kreeg een afzonderlijk hoofdstuk te zamen met de compensatie voor het verlies van de 'universitaire' losrenten. Alles bij elkaar kunnen we de inkomsten van het

51 NA, Archief van de rekenkamer ter auditie, inv. nr. 4700: bijlagen bij de rekening van de rentmeester van de universiteit 1792.

52 zie blz. 96.

53 zie blz. 246 en 251.

Statencollege de gehele periode op iets meer dan 8.000 gulden per jaar stellen.

In die wetenschap kan geconcludeerd worden dat de incorporatie van de financiën van het college in die van de universiteit in 1605 negatieve gevolgen had. Want zoals in grafiek 3.3 te zien is, overtroffen de uitgaven voor het college dat bedrag doorgaans. Met name in de perioden 1610-1660 en 1720-1800 moest de universiteit jaarlijks zo'n 2.000 gulden toeleggen op het Statencollege.

Grafiek 3.3 *Uitgaven en inkomsten van het Statencollege, 1606-1801.*

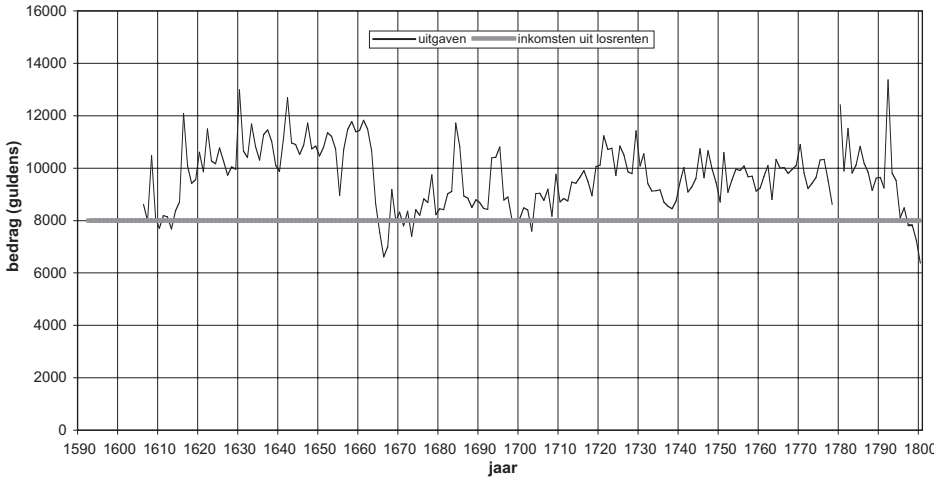

De gebouwen

Het voormalig klooster van de Cellebroeders was na de reformatie overgedragen aan de meesters van het Heilige Geestweeshuis. Zij droegen het op hun beurt ten behoeve van het Statencollege in 1589 over aan de universiteit tegen een jaarlijkse recognitie van 120 gulden. Landmeter Salomon van Dulmanshorst kreeg de opdracht het gehele terrein, in het oosten begrensd door de Cellebroedersgracht, in het westen door de Achtergracht, in het noorden door de Kolfmakerssteeg en in het zuiden door de Zegersteeg, op te meten en in kaart te brengen. Vervolgens werden de kloostergebouwen verbouwd om ze geschikt te maken voor het college. Na een felle brand, niet lang na de opening, kochten Curatoren en Burgemeesters nog enkele percelen grond bij en lieten daarop nieuwbouw uitvoeren. Te zamen met het herbouwde gedeelte kreeg het Statencollege het uiterlijk dat in de twee eeuwen daarna weinig wijzigingen zou ondergaan.

Dat uiterlijk kan uit verschillende bronnen – de plattegrond van Van Dulmanshorst, diverse ontwerptekeningen, plattegronden van Leiden en schriftelijke gegevens – globaal worden gereconstrueerd. Door een poort aan de Cellebroedersgracht kwam men op een pad, dat leidde naar het vrijwel vierkante, rondom een

binnenplaats gelegen complex.[54] De regentenwoning, waar het pad op uitkwam, had een doorgang naar de binnenplaats, die afgesloten kon worden met een tweede poort. Aan de zuidzijde van het complex stonden de woning van de schaftmeester, met daarin de keuken en de eetzaal van de bursalen,[55] en een auditorium, waar de bursalen werden overhoord, waar zij konden studeren en waarin zich waarschijnlijk ook een bescheiden bibliotheek bevond.[56] Net als de regent en de schaftmeester had ook de subregent een aparte woning, waarvan de locatie echter niet geheel zeker is.[57] De rest van het complex bestond uit kamers van de bursalen, volgens Orlers zo'n vijftig in getal.[58]

In 1668 brandde wederom een gedeelte van het college af. De exacte omvang van de schade is onduidelijk. De rentmeestersrekeningen van 1668 vermelden alleen reparatiekosten aan het huis van de regent, waaruit men de conclusie zou kunnen trekken dat de schade zich daartoe beperkt had.[59] Waarschijnlijker is echter dat men de wederopbouw spreidde over meerdere jaren, waardoor de kosten in de rekeningen niet herkenbaar zijn. De plattegrond van Leiden door Hagen uit 1670 wijst op een aanzienlijke schade, geoordeeld naar de open plekken in de bebouwing van het complex die op de plattegrond van Bleau van 1649 nog niet te zien zijn. Vreemd lijkt dat ook de plattegrond van Seutter uit 1735 dezelfde open plekken heeft. Seutter heeft echter het kaartbeeld van Hagen van 1670 overgenomen, zonder wijzigingen die in de tussentijd waren opgetreden in zijn kaart op te nemen.[60] Op een afbeelding van de binnenplaats van het college uit 1788 zijn geen open plekken in de omringende gebouwen te zien.[61] Gezien het bescheiden aantal bursalen in de achttiende eeuw is het niet waarschijnlijk dat het college tussen 1735 en 1788 herbouwd is. Dat zal dus al in de jaren direct na de brand zijn gebeurd.

In welke vorm ook, het complex als geheel ontwikkelde zich voor Curatoren en Burgemeesters steeds meer tot een blok aan het been. Meerdere malen moest het bestuurscollege de kosten van herstelwerkzaamheden beperken. Zo werd in 1679 een maximum van 50 gulden per jaar gesteld aan de reparatiekosten van de woningen van regent, subregent en schaftmeester en vijf gulden per bursalenkamer. Alles daar-

54 Op 8-8-1622 werd besloten een nieuwe poort te maken, die blijkens Van Mieris, *Beschryving* 2, 557, pas vier jaar later voltooid werd. Zie afbeelding 10.

55 Orlers, *Beschrijving*, 249-250 en Witkam, *dagelijkse zaken* 7, 74.

56 AC 23, f. 320v; 29-6-1646. Curatoren en Burgemeesters geven in deze resolutie toestemming extra planken te maken tegen de muur van het auditorium, boven al gevulde boekenplanken. Mogelijk waren in het auditorium boeken geplaatst die veel gebruikt werden en de rest in een aparte ruimte, maar de resolutie lijkt toch te wijzen op een aanzienlijk aantal boeken. Zie ook over het boekenbezit van het college Hulshoff Pol, 'The library', 437. Nog in 1724 blijken de boeken in de bibliotheek van het college aan koperen kettingen bevestigd te zijn, zoals dat tot 1654 in de bibliotheek aan het Faliedebagijnhof het geval was. AC 30, f. 452; 8-2-1724.

57 Waarschijnlijk was dit het huis dat op de kaart van Leiden van Nicolaes van Geelkercken (ca. 1619) tegen de noordzijde van het regentshuis staat.

58 Orlers, *Beschrijving*, 172.

59 AC 355. Zie ook AC 26, f. 118; 11-6-1668.

60 De Vries, *plattegronden*, 91.

61 Zie afbeelding. 8.

boven was voor eigen rekening.[62] Net als voor de andere universitaire gebouwen stelde de opziener van de universiteitsgebouwen in de achttiende eeuw voor het Statencollege bestekken op, met daarin de door de aannemer te verrichten werkzaamheden. Buiten deze bestekken om mocht hij geen reparaties verrichten zonder toestemming van het bestuur.[63] De bezuinigingen hadden hun weerslag op de staat van het gebouw, want in 1790 bleek tijdens inspectie dat het gedeelte waar de bursalen verbleven aan totale vernieuwing toe was. De geraamde kosten van 26.500 gulden vielen evenwel totaal buiten het universitair budget. Negen jaar later was het college dan ook een bouwval en bijna geheel onbewoonbaar.[64] Niet alleen de vervallen staat van het complex, maar ook de politieke veranderingen na 1795 zorgden uiteindelijk voor de definitieve sluiting van het college in 1801. Het Statencollege werd door de Agent van Nationale Opvoeding gezien als uiting van de bevoorrechting van één godsdienst boven de andere, die niet meer in de omstandigheden van het moment paste.[65] Na de sluiting werden nog wel beurzen verstrekt, maar woonden de ontvangers net als gewone studenten verspreid over de stad.

Personeel binnen het college[66]

Hoger personeel

De regent was het hoofd van het college en stond, wanneer hij niet tevens doceerde aan de universiteit, in de universitaire hiërarchie tussen de gewoon en buitengewoon hoogleraren in.[67] Hij examineerde, tezamen met een aantal professoren, kandidaten voor een beurs in het college, zorgde dat het overige personeel van het college zijn taken naar behoren uitvoerde en was sterk betrokken bij de studie van voornamelijk de gevorderde bursalen. Hij controleerde de voortgang, repeteerde de in de academie gevolgde colleges theologie, legde de catechismus uit en doceerde de geloofsbelijdenis in de vakanties van de universiteit. Een belangrijke taak was ook het onderhouden van contacten met het thuisfront van de bursalen.[68]

De subregent was nog meer dan de regent bij het onderwijs aan de bursalen betrokken. Om de bursalen te kunnen overhoren diende hij behalve in het Nederlands ervaren te zijn in Grieks, Latijn, Hebreeuws en filosofie, onderdelen die zij

62 AC 27, f. 125; 11-5-1679 en AC 681, f. 89; 1-6-1679.

63 AC 681, f. 52; 8-2-1727. Zie ook blz. 172.

64 AC 35, f. 92 en 169; 12-6-1790 en 1-2-1799.

65 NA, Archief van het Uitvoerend Bewind 1798-1801, inv. nr. 352 ingekomen stukken, exh. 25 juli 1798 nr. 23, als bijlage bij exh. 5 september 1798 nr. 33, te vinden onder exh. 27 augustus 1799 nr. 57.

66 De gegevens over de werkzaamheden en verantwoordelijkheden van het hogere personeel komen voornamelijk uit de drie ordonnanties op het Statencollege, van 7-9-1592, 11-7-1595 en 1-10-1631. *Bronnen* 1, 217*, 344* en idem 2, 268*.

67 *Bronnen* 2, 21; 8/12-2-1611, ibidem, 269-270; 19-8-1642 en ibidem 5, 80-82; 17-10-1729 en 1-2-1730. Vijf van de vijftien regenten – Hulsius, Witsius, A. Schultens, J.J. Schultens en Boers – waren gewoon hoogleraar en daarmee volwaardig lid van hun faculteit.

68 AC 694.

onder de knie moesten hebben voor zij aan de theologische studie mochten beginnen. Na de halvering van het aantal ordinaris beurzen in 1662 leek handhaving van het subregentschap niet langer noodzakelijk. Curatoren en Burgemeesters vervingen de dat jaar overleden Franciscus Burmannus niet en besloten twee jaar later zelfs tot opheffing van de functie.[69] Vier jaar later zagen zij zich gedwongen op dat besluit terug te komen, omdat weliswaar de hoeveelheid ordinaris bursalen in het college was gedaald, maar het aantal extraordinaris bursalen niet. Er bleek toch een subregent nodig om de bursalen in het gareel te houden.[70] Aan het begin van de achttiende eeuw gingen wederom stemmen op om het ambt van subregent te laten vervallen, ditmaal omdat vele nieuwe bursalen de onderdelen die de subregent onderwees al onder de knie hadden. Curatoren en Burgemeesters besloten echter niet het subregentschap op te heffen, maar zulke vergevorderde kandidaten voortaan niet meer in het college op te nemen.[71]

De derde persoon in de hiërarchie van het college was de schaftmeester, ook wel dispensier of *oeconomus* genoemd. Als hoofd van de huishouding ontving hij de bedragen voor de mondkosten van de bursalen, verzorgde daarvan de maaltijden en overige benodigdheden als kaarsen, turf en olie en betaalde er bovendien huishoudelijk personeel mee. Omdat de vergoeding voor mondkosten per bursaal in beginsel vaststond, was het mogelijk dat de werkelijke kosten van de schafting in dure perioden hoger uitvielen. Voor de schaftmeester kon dan een moeilijke situatie ontstaan. De statuten schreven nauwkeurig de inhoud van de maaltijden voor, maar hij wilde uiteraard liever niets uit eigen zak bijbetalen. Enkele schaftmeesters losten dat op door te bezuinigen op het eten of voedsel van mindere kwaliteit aan te schaffen, wat hen natuurlijk op klachten van de bursalen kwam te staan.[72] Gedurende de eerste veertig jaar van het bestaan van het Statencollege werd de schaftmeester vermoedelijk ook ingezet bij onderwijstaken. Zeker is dat alleen voor Cornelis Boissens, die per 1 september 1619 werd aangesteld op voorwaarde dat hij bursalen die dat wilden onderrichtte in de schrijfkunst, maar ook de achtergrond van andere schaftmeesters in die periode wijst in de richting van een onderwijs-ondersteunende functie. Zo was de eerste *oeconomus* Henricus Bredius tevens buitengewoon hoogleraar retorica, zijn opvolger Franck Willemsz. van Dobben gewezen predikant,[73] verruilde Johannes Luntius het rectoraat van de Latijnse school in Zutphen voor het schaftmeesterschap en was Boissens' voorganger Christiaen Sir Jacob gedurende veertien jaar schrijfmeester in de Latijnse school geweest.[74] Van een van Boissens' opvolgers, David Bailly, is nog bekend dat hij kunstschilder was. Vanaf

69 *Bronnen* 3, 195.
70 Ibidem 3, 216, *Missive van den curator van Wassenaar*, 35
71 AC 29, f. 563; 19-1-1711.
72 AC 24, f. 61; 3-12-1647, AC 681, f. 58; 17-7-1691, AC 29, f. 367 en 379; 9-2-1705 en 17-6-1705, AC 34, f. 233v, 234, 237v, 240v, 241v; 8-5-1768, 16-5-1768, 31-5-1768, 29-8-1768 en 10-10-1768.
73 Hoewel zonder opleiding, A. Th. van Deursen, *Bavianen en Slijkgeuzen. Kerk en kerkvolk ten tijde van Maurits en Oldenbarnevelt* (3e druk; Franeker 1998) 10-11.
74 *Bronnen* 2, 43.

zijn opvolger Willem Heerman, een pasteibakker, aangesteld in 1657,[75] gingen Curatoren en Burgemeesters de nadruk meer op de hoofdzaken van het ambt leggen.

De hiërarchie in de leiding van het Statencollege kwam duidelijk tot uiting in de hoogte van de wedden. De regent ontving een ordinaris wedde van eerst 1.000, later 1.200 gulden per jaar, en vanaf 1632[76] een jaarlijkse extraordinaris wedde van 200 gulden. De subregent moest het doen met 600 gulden ordinaris en van 1630 tot 1677 200 gulden extraordinaris wedde. De jaarlijkse wedde van de schaftmeester bedroeg niet meer dan 250 gulden. Normaal gesproken kon hij echter verdienen aan het verschil tussen het toegelegde bedrag aan mondkosten en de werkelijke kosten van het ingeslagen voedsel, dat bij aanschaf in grotere hoeveelheden waarschijnlijk onder de marktprijzen lag. Maar zoals al bleek ging dat in periode van duurte niet op, en om de aantrekkelijkheid van het ambt nog enigszins in stand te houden besloten Curatoren en Burgemeesters in 1675 aan het ambt een extraordinaris wedde van 150 gulden te verbinden.[77] Buiten de wedden konden regent, subregent en schaftmeester nog van andere voordelen genieten. De eerste twee kregen evenals universitaire hoogleraren 30 gulden tabbaardgeld. Aan emolumenten ontvingen zij voor elk examen van een kandidaat voor een beurs (vanaf 1631) een gulden[78], hetzelfde bedrag voor het voorzitterschap van een disputatie, terwijl een examen van een gevorderde bursaal zelfs zes gulden opleverde. Voor alledrie was er bovendien vrijstelling van imposten zoals de overige lidmaten van de universiteit, en vrije bewoning van de woning in het college.[79]

Lager personeel

In de tweede ordonnantie op het Statencollege, die van 1595, werd de schaftmeester verplicht ten dienste van het college op eigen kosten een 'gemeen dienaer' te onderhouden.[80] Dat dat niet meer was dan de bekrachtiging van een al bestaande situatie mag blijken uit de gebeurtenissen na het oproer van 1594, waarin een *famulus* Walraven een belangrijke rol speelde. Tezamen met bursaal Daniël Alting had hij laster verspreid over subregent Petrus Bertius en geweigerd hem en de regent bij te staan in het nemen van disciplinaire maatregelen jegens bursalen.[81] Ongetwijfeld met deze gebeurtenissen in het achterhoofd keurden Curatoren en Burgemeesters in 1595 een verzoek van Bertius en de nieuwe regent Cuchlinus goed, waarin gevraagd werd de

75 AC 25, f. 126v; 8-11-1657.
76 Ibidem, 179; 16-11-1632.
77 Ibidem 3, 253*.
78 Ibidem 2, 276*; artikel III van het tweede deel van de ordonnantie van het Statencollege van 1631 en AC 22, 54v; 9-2-1632, NA, Archief van de rekenkamer ter auditie en opvolgende colleges, inv. nr. 4700, bijlage bij de rentmeestersrekening van 1792 en AC 694; 8-8-1729 declaratie regent. Zie artikel V deel 1 statuten 1631, waarschijnlijk betreft het hier een examen om naar tweede deel van de studie door te gaan.
79 *Bronnen* 1, 71. Zie voor de impostvrijstellingen blz. 123.
80 Ibidem, 347*, artikel 15.
81 Ibidem, 288*, Witkam, *dagelijkse zaken* 6, 169. Zie ook L.J.M. Bosch, *Petrus Bertius* (Meppel 1979) 58-59.

famulus van de schaftmeester voortaan ook in dienst van de regent te stellen, en hem een jaarwedde van universiteitswege te geven. Dit, tezamen met de verplichting een eed af te leggen in handen van de regent en een nieuwe taak, het letten op het spreken en handelen van de overige bursalen, was ongetwijfeld bedoeld om een loyaler opstelling van de *famulus* jegens de regent en subregent af te dwingen.[82] Behalve de verplichting tot 'spionage' werden in de instructie de huishoudelijke plichten van de *famulus* omschreven. Die omvatten het aankondigen van middag- en avondeten door het schellen van de bel op de binnenplaats, het openen en sluiten van de poort,[83] het buiten het college brengen van het vuil, het schoonmaken van de gemeenschappelijke gang en de grote plaats – waarschijnlijk de gemeenschappelijke ruimte van de bursalen –, het tweemaal daags vegen van auditorium en eetzaal en het inzamelen, naar de wasvrouw brengen en weer aan de bursalen uitdelen van wasgoed. De taken die de *famulus* voor de schaftmeester verrichte zijn niet omschreven in een instructie. Zeker is wel dat hij de tafel van de bursalen bediende – vandaar de benaming *famulus ad mensam*, die later opduikt ter onderscheiding van de *famulus ad portam*, of portier. Daarnaast zal hij allerhande werkzaamheden verricht hebben die hem door de schaftmeester werden opgedragen.[84] De *famulus* was net als de andere bursalen student en genoot dus kost en inwoning.[85] Het verschil was dat hij niet op een beurs van buitenaf stond, maar voor rekening van de schaftmeester kwam. Voor het werk dat in de instructie van Cuchlinus en Bertius genoemd werd, ontving hij van universiteitswege een jaarwedde van 30 gulden. Curatoren en Burgemeesters gaven in 1622 gehoor aan een verzoek om verhoging van *famulus* Pieter Joosten, die wees op verzwaring van zijn werkzaamheden als gevolg van sterke toename van het aantal bursalen. Hij en zijn opvolgers kregen voortaan 40 gulden.[86] De functie van *famulus ad mensam* verviel uiteindelijk in 1734. De reden moet het slechte functioneren van de laatste twee famuli, Rossijn en Le Francq geweest zijn. Beiden namen hun dienst zeer slecht waar en vertrokken uiteindelijk zelf uit het college.[87] De portier, die de werkzaamheden na het vertrek van Le Francq tijdelijk had overgenomen, werd nu definitief belast met de taken van de *famulus ad mensam* en die situatie bleef bestaan tot het einde van het college.[88]

Van aanvang af had de schaftmeester twee vrouwelijke dienstboden in betrekking. Dit mag althans blijken uit de nasleep van het bursalenoproer van 1594, waar-

82 AC 676; 8-8-1595.

83 Vanaf 1615 moest ook bijgehouden worden wie in- en uitging AC 42; 8-5-1615.

84 Het bedienen van de tafel blijkt al uit Witkam, *dagelijkse zaken* 6, 85; 6-4-1593. Ook in de ordonnantie op het college van 1631 wordt deze taak genoemd, *Bronnen* 2, 272*.

85 AC 32, f. 22; 12-7-1734.

86 AC 21, f. 111v; 6/7-6-1622. In deze resolutie wordt vermeld dat de *famulus* ook nog twee slaaplakens kreeg. Onduidelijk is of dit ook voor de verhoging het geval was.

87 AC 681, f. 127; 15-11-1729, AC 32, f. 22; 12-7-1734.

88 In de registers van het Statencollege zijn na 1734 geen famuli meer te vinden. Secretaris van Curatoren en Burgemeesters David van Royen bevestigt in zijn rapport over het Statencollege uit 1739 dat de dienst wordt waargenomen door de *famulus ad portam*. *Bronnen* 5, 69*. Hoewel in de rentmeestersrekeningen ook na 1734 sprake blijft van aparte betalingen aan *famulus ad mensam* en *famulus ad por-*

bij Willemijntgen en Adriaentgen Mathijsdr. als getuigen worden gehoord.[89] Het verblijf van vrouwelijke dienstmaagden in het college had er voorafgaande aan het oproer toe geleid dat een van hen 'buyten echt bevrucht ende van kinde bevallen'[90] was, hetgeen de naam van het college geen goed deed. Om die reden werd het de schaftmeester in de nieuwe ordonnantie van 1595 verboden vrouwen in dienst te nemen.[91] Lang blijkt aan dat besluit niet de hand te zijn gehouden. In een verzoek om een 'horlogie' voor het college stelt de schaftmeester in 1624 dat zijn 'meijssens' de stadsklok niet altijd goed horen en daardoor niet goed weten wanneer zij het eten gereed moeten hebben.[92] De aanwezigheid van vrouwen in het college bleek aan het einde van de zeventiende eeuw weer voor problemen te zorgen. In 1686 vertoefden er regelmatig bursalen ten huize van de portier en zijn vrouw, waarbij drank, koffie en chocolade werd genuttigd. Ook in het huis van de schaftmeester vonden 'conversatien of familiariteiten' plaats. Dat lokte een verbod uit van Curatoren en Burgemeesters, die de schaftmeester bovendien maanden voortaan welgemanierde, zedige dienstboden in dienst te nemen en personeelsleden die familiaire betrekkingen met bursalen hadden te ontslaan. De portiersvrouw of andere 'bedaegde luiden' moesten voortaan de bedden van de bursalen opmaken.[93] Ook de regent en subregent hadden dienstboden in huis, die echter eerder tot hun particuliere huishouding te rekenen zijn.[94]

Zoals hierboven bleek behoorde het openen en sluiten van de poort aanvankelijk tot de taken van de *famulus ad mensam*, hoewel de schaftmeester al in de ordonnantie van 1595 werd toegestaan in plaats van dienstmaagden onder andere een portier aan te nemen. Het ambt van portier van het college zou zich pas in de eerste helft van de zeventiende eeuw ontwikkelen uit dat van ziekenverzorger. Andries Suijder verzorgde vanaf 1604 zieke bursalen in een huisje naast de poort, een taak die later werd overgenomen door Reinier Douw.[95] Douw nam in de jaren 1627-1631 de taken van de *famulus ad mensam* waar, waaronder ongetwijfeld het openen en sluiten van de poort.[96] Vermoedelijk bleef hij dat laatste doen toen er weer een *famulus ad mensam* was. Mathijs Pietersz. van Sitteren, vanaf 1639 huurder van het

tam is het in feite steeds dezelfde persoon die beide bedragen ontvangt. Zie bijvoorbeeld de bijlagen bij de rekening van 1792, NA, Archief van de rekenkamer ter auditie, inv. nr. 4700. Zie ook AC 32, f. 22; 12-7-1734 waarneming door portier.

89 Witkam *dagelijkse zaken* 6, 182.

90 *Bronnen* 1, 288*

91 Ibidem, 347*, artikel 15 van de ordonnantie van 1595.

92 AC 21, f. 143; 8-2-1624.

93 Van Mieris, *Beschryving* II, 558. De resoluties van Curatoren en Burgemeesters vermelden bijna een eeuw later weer een incident rond het vrouwelijk personeel. Enkele bursalen hadden keukenmeiden bedreigd. AC 694; na 16-5-1768.

94 GAL, Stadsarchief 1574-1816, inv. nr. 4096: registers van opschrijving ten behoeve van de omslag, 1748, nr. 230 en 231. De subregent, Petrus Couwenburg du Bois, had 2 dienstboden in huis, regent Albertus Schultens drie.

95 AC 680, deel II, f. 383; 6-10-1604. Ook genoemd in rekeningen van de rentmeester vanaf 1607, AC 281 e.v. Douw: AC 21, f. 196v; 9/10-2-1627 aangeduid als ziekenverzorger.

96 AC 21, f. 107v en 213; 9/10-8-1627 en 9-2-1628, AC 22, f. 39v; 8-8-1631.

ziekenhuisje, wordt in 1650 als eerste portier genoemd.[97] Na van Sitteren is er steeds een afzonderlijke *famulus ad portam* in dienst. Een officiële taakomschrijving voor de portier ontbreekt, maar uit verschillende resoluties komen zijn werkzaamheden voldoende naar voren. Reinier Douw nam ook het verzamelen en afleveren van het wasgoed over van de *famulus ad mensam*, omdat zijn echtgenote en later zijn dochter fungeerden als wasvrouw van het college.[98] Ook later bleef de portier hiermee belast, niet alleen wanneer de portiersvrouw tevens als wasvrouw optrad, maar ook wanneer het wassen werd uitbesteed buiten het college.[99] De portier of zijn vrouw maakten tevens de bedden van de bursalen op.[100] Met het verdwijnen van het ambt van *famulus ad mensam* in 1734 ten slotte, nam de portier al diens taken over. Waarin tot 1734 precies de verdiensten van de portier lagen is niet geheel duidelijk. Andries Suijder had in ruil voor het verzorgen van de zieke bursalen vrije bewoning van het huisje naast de poort, maar Matthijs van Sitteren betaalde gewoon huur.[101] Mogelijk werd hij betaald door de schaftmeester, voor het overnemen van verschillende taken van de *famulus ad mensam*. Vanaf 1735 ontving de portier van de universitaire rentmeester 60 gulden per jaar, bovenop de 40 gulden die hij voor het overnemen van de taken van de *famulus ad mensam* kreeg.[102]

De structuur van de organisatie van het Statencollege was duidelijk geënt op de organisatie van stedelijke instellingen als gast- en weeshuizen. Weliswaar verschilde het doel en had de organisatie van het college daardoor zijn specifieke trekjes, toch stond ook hier een college van regenten – in het college een regent en een subregent – aan het hoofd, was er een echtpaar dat zorgde voor de huishoudelijke zaken – de schaftmeester en zijn vrouw in het college, de binnenvader en -moeder in gast- en weeshuizen – en werkte hieronder het lagere personeel.

Personeel buiten het college

Al vanaf de aanvang van het college was er in de persoon van hoogleraar Johannes Heurnius een medicus die zich ontfermde over zieke bursalen van het Statencollege. Op 10 maart 1593 werd hij formeel aangesteld op een jaarwedde van 100 gulden. Hij schreef medicijnen voor, die vervolgens door een apotheker werden bereid. Het stond de medicus vrij raad te vragen aan de andere hoogleraren medicijnen wanneer sprake was van 'heftige, zware of gevaerlicke ziecten'[103] In 1638 werd vastgesteld dat bursalen alleen op vertoon van een briefje van de medicus recht hadden op ver-

97 AC 23, f. 30; 10-2-1639. AC 24, f. 191 en 247; 9-8-1650 en 8-11-1651.
98 AC 22, f. 191v; 8-11-1635.
99 AC 31, f. 238; 1-2-1730, AC 34, f. 273; 26-4-1773 en AC 35, f. 92v; 12-6-1790.
100 AC 25, f. 66 en AC 681, f. 91 en 98, 8-11-1686. Jan van Heemskerck, portier van 1681 tot 1701, noemt zichzelf in een niet gedateerd rekest aan Curatoren en Burgemeesters beddemaker van het college. AC 85, H 45.
101 AC 281, f. 204v.
102 AC 443.
103 Witkam, *dagelijkse zaken* 7, 100.

10 De poort van het Statencollege omstreeks 1788. Gemeentearchief Leiden.

blijf in het ziekhuisje van het college.[104] De medicus controleerde en ondertekende voorts de declaratie van de chirurgijn van het college.[105] Tot 1647 was de *medicus collegii* steeds een hoogleraar medicijnen, na die datum waren het voornamelijk andere, in Leiden woonachtige, doktoren.

Bestond de behandeling van de medicus uit het voorschrijven van medicijnen, voor de uitvoering van het 'handwerk' had het college een chirurgijn in dienst. Een

104 AC 23, f. 15v; 16-8-1638.
105 NA, Archief van de rekenkamer ter auditie, inv. nr. 4700; bijlagen bij de rekening van 1792.

specificatie van de chirurgijn uit het einde van de achttiende eeuw toont typische chirurgijnshandelingen als aderlaten en kiezen trekken.[106] Hij ontving tot 1681 een jaarwedde van 50 gulden – 30 gulden ordinaris en 20 gulden extra-ordinaris – en vanaf 1664 bovendien 44 gulden per jaar ter compensatie voor het mislopen van impostvrijdom.[107] Van 1681 tot 1730 was er geen vaste chirurgijn in dienst. Na 1730 ontving de chirurgijn geen jaarwedde meer, maar werd hij net als de apotheker per behandeling betaald.

In dit boek worden slechts personen die een jaarwedde uit de middelen van de universiteit ontvingen tot het personeel gerekend.[108] Drukker, apotheker en wasvrouw van het Statencollege werden betaald voor het geleverde en maakten derhalve geen deel uit van het personeel. Toch verdienen ze hier genoemd te worden, omdat ze wel een formele aanstelling van Curatoren en Burgemeesters ontvingen. Voor de drukker gold dat vanaf 1620. Hij kreeg het monopolie op het drukken van de theses van de bursalen, waarvan de kosten grotendeels door de universiteit werden betaald. Meestal was de betrekking van drukker van de universiteit en drukker van het college gescheiden, maar enkelen, zoals Pieter van der Aa en de leden van de familie Luchtmans, combineerden beide ambten. Wat de apotheker betreft was de keuze ten tijde van Heurnius als medicus van het college nog vrij geweest. Daarna kreeg één van de Leidse apothekers van Curatoren en Burgemeesters het alleenrecht op de levering van medicijnen voor het college.[109] Als wasvrouw van het college fungeerde vaak de vrouw van de portier, maar ook werden wel vrouwen van buiten het college aangesteld. Zij haalde het door de *famulus ad mensam* en later de portier verzamelde linnengoed – 'hemden, cragen, frasen, noosdoucken, slaeplaeckenen ende dwalen' – op zondag op, om het een week later weer af te leveren.[110]

Conclusie

Ondanks de afzonderlijke positie die het Statencollege had was de binding met de universiteit zo sterk dat het theologisch opleidingsinternaat gerust beschouwd kan worden als een van de universitaire instellingen. De dagelijkse leiding over de bursalen – hun aantal schommelde in de onderzochte periode tussen de 20 en de 60 – was in handen van een regent en een subregent, die zich ondersteund wisten door een aantal personeelsleden binnen en buiten het college. De Staten van Holland vormden het opperbestuur, maar zaten zij te ver van het vuur om effectief toezicht op de gang van zaken te houden. Dat werd daarom overgelaten aan Curatoren en Burgemeesters. De bindingen met de universiteit liepen echter niet alleen via het be-

106 Ibidem.
107 AC 351.
108 Zie blz. 165.
109 Zie bijvoorbeeld het verzoek van Willem Dircxsz. om tot apothecaris van het college benoemd te worden, in plaats van de overleden Jacob Pietersz., dat vóór 1604 gedateerd moet worden. AC 85, T 76.
110 Witkam, *dagelijkse zaken* 7, 84; 23-2-1593.

stuur, maar ook via de hoogleraren en, vanaf 1605, via de financiën. Dat laatste aspect bracht voor de universiteit een groot nadeel met zich mee: op de instandhouding van het college werd geld toegelegd. Uiteindelijk zou de druk op de financiën dan ook een van de belangrijkste redenen zijn voor de opheffing van het Statencollege.

Hoofdstuk 4

Het docentencorps

Hiërarchie

Gewoon en buitengewoon hoogleraren

Aan alle Europese universiteiten bestond tussen de docenten een hiërarchie, die soms zeer gedifferentieerd kon zijn. Een sprekend voorbeeld is Leuven, waar onderscheid gemaakt werd tussen hoogleraren die binnen hun faculteit bestuurlijke bevoegdheid hadden (*professores regentes*) en hoogleraren die dat niet hadden (*professores legentes*), tussen hoogleraren die op vaste tijden doceerden en de meest belangrijke onderwerpen behandelden (*professores ordinarii*) en zij die van zulke voorrechten waren uitgesloten (*professores extraordinarii*), en dat een afzonderlijke groep hoogleraren kende die benoemd en betaald werd door de koning of zijn plaatsvervangers (*professores regii of caesarii*).[1]

Hoewel de eerste statuten van de Leidse universiteit in het geheel niet repten over een hiërarchie tussen docenten, week de praktijk niet af van wat elders gebruikelijk was. Hooguit was de differentiatie minder groot. Vrijwel vanaf het begin werd het onderscheid tussen de gewoon hoogleraar of *professor ordinarius* en de buitengewoon hoogleraar of *professor extraordinarius* gehanteerd. Zoals elders was de *extraordinarius* op verschillende terreinen achtergesteld bij de *ordinarius*. Hoewel de statuten van 1575 bepaalden dat de senaat zou bestaan uit alle lidmaten van de universiteit, zagen we al dat de gewoon hoogleraren in praktijk niet alleen de studenten uit de vergadering weerden, maar ook de buitengewoon hoogleraren.[2] Dit bracht vanzelf met zich mee dat slechts *ordinarii* de waardigheden van rector en assessor konden bekleden. Buitengewoon hoogleraren werden bij voorkeur belast met het onderwijs in de basisvakken van hun vakgebied, de onderdelen die het laagst in aanzien stonden. In de juridische en de medische faculteit waren dit de instituten, in de letterenfaculteit de logica. En die vakken doceerden zij dan weer op

1 Peter A. Vandermeersch, 'Teachers', in: De Ridder-Symoens, *Universities in early modern Europe*, 210-255, aldaar 213. E. Lamberts en J. Roegiers ed., *Leuven university 1425-1985* (Leuven 1990) 46-48.

2 Zie blz. 55.

verfoeilijk vroege of juist late uren, of zelfs op woensdag, een dag waarop normaal gesproken geen publieke colleges werden gegeven. Het standsverschil uitte zich bovendien in betaling. Het mag derhalve niet verwonderen dat het streven naar het ordinariaat voor menig *extraordinarius* een levensvervulling leek. Sommigen ervaarden de achtergestelde positie zelfs als ronduit beledigend. Dominicus Baudius beschouwde het feit dat hij in 1605 nog geen gewoon hoogleraar was – twee jaar na zijn aanstelling tot *extraordinarius* in de welsprekendheid – als een schande voor de academie en achtte bovendien zijn goede naam in het geding.[3]

Maar ook binnen de groep van de gewoon hoogleraren was de status niet gelijk. Allereerst leefde de middeleeuwse hiërarchie tussen de faculteiten voort, waarbij de hoogste positie was weggelegd voor de theologische faculteit, gevolgd door rechten, medicijnen en *artes*. Binnen de faculteiten werd één der hoogleraren soms door Curatoren en Burgemeesters tot *primarius* benoemd. Normaal gesproken ging dat op basis van anciënniteit, waarschijnlijk als eerbetoon en dankzegging voor lange en goede diensten. Zo nu en dan werd de titel ook als lokaas gebruikt voor een hoog in aanzien staand geleerde die men voor de universiteit wilde winnen.[4] De hiërarchie tussen de hoogleraren kwam voor de buitenwereld tot uiting bij officiële gelegenheden als openbare promoties, de opening van het academisch jaar en oraties. Menigmaal was de rangorde de reden tot twist binnen de senaat, met ingrijpen door Curatoren en Burgemeesters tot gevolg.[5]

Bezoldigde en onbezoldigde lectoren

Het Leidse docentencorps was op zijn beurt een van de studentenpopulatie duidelijk afgebakende groep, waarmee een ontwikkeling weerspiegeld werd die al aan de veertiende-eeuwse Italiaanse universiteiten was begonnen en zich gedurende de vroegmoderne tijd over alle Europese universiteiten verspreidde.[6] In Leiden, zoals elders, bestond wel een tussengroep: vergevorderde studenten of personen die hun studie voltooid achtten en doceerden zonder dat daar een betaling van universiteitswege tegenover stond. Deze lectoren of praelectoren verzorgden in Leiden publieke of private colleges of presideerden over disputaties. Daar was in theorie toestemming voor benodigd, in ieder geval vanaf 1608,[7] en wel van de rector, van de senaat als geheel of van Curatoren en Burgemeesters. Getuige de vele klachten die de senaat tot het bestuurscollege richtte, werd echter veelvuldig 'zwart' gedoceerd, waardoor weinig concreets te zeggen valt over het aantal van dit soort docenten.

Hun geld verdienden de lectoren uit de betalingen die studenten deden voor het volgen van hun colleges. Hoewel zij van deze verdiensten mogelijk goed konden le-

3 P.L.M. Grootens, *Dominicus Baudius. Een levensschets uit het Leidse humanistenmilieu 1561-1613* (Nijmegen/Utrecht 1942) 134.
4 Otterspeer, *Groepsportret* 1, 414.
5 Zie blz. 59.
6 Vandermeersch, 'Teachers', 211-212.
7 *Bronnen* 1, 178. Een gelijksoortig besluit in 1643: Ibidem 2, 275.

ven – dat hing uiteraard van hun populariteit af – moeten hun inspanningen in de eerste plaats opgevat worden als een middel om onder de aandacht te komen van Curatoren en Burgemeesters.[8] Een aanstelling als hoogleraar was gewild, vanwege het uitzicht op een vaste jaarwedde en, niet minder belangrijk, de statusverhoging binnen de wetenschappelijke wereld die ermee gepaard ging.[9] Van de kant van het universitaire bestuur gezien vormde de groep van onbezoldigde docenten een reservoir waaruit regelmatig geput kon worden.

Vanaf de jaren tachtig van de zeventiende eeuw kan men spreken over het lectoraat als een heuse derde rang onder de Leidse universitaire docenten. De 35-jarige Duitser Carolus Schaaf was in 1681 al ruim een jaar actief als privaatdocent Hebreeuws, toen hij inging op het verzoek van Curatoren en Burgemeesters zijn werkzaamheden nog vier jaar voort te zetten tegen een beloning van 300 gulden per jaar.[10] Daarmee was hij de eerste lector die aangesteld was op een jaarwedde en na hem zouden er meer volgen.[11] Omdat hiernaast het onbezoldigde docentschap bleef voortbestaan zal in het vervolg van dit boek een onderscheid gemaakt worden tussen lectoren en onbezoldigde lectoren, waarbij slechts de eerste groep beschouwd zal worden als personeel van de universiteit.[12]

Een carrière binnen de universiteit

Nieuwe docenten werden door Curatoren en Burgemeesters in de meeste gevallen direct benoemd in de rang van *professor ordinarius*. Van de 267 benoemingen die tussen 1575 en 1812 plaatsvonden waren er 171 tot *professor ordinarius* (64 %), 77 tot *extraordinarius* (29 %) en 19 tot lector (7 %).[13] Van de laatste groep waren er vijf

8 Ahsmann, *Collegia*, 17.

9 P.T. van Rooden, *Constantijn l'Empereur (1591-1648) professor Hebreeuws en theologie te Leiden. Thelogie, bijbelwetenschap en rabbijnse studiën in de zeventiende eeuw* (Leiden 1985) 226-227.

10 *Bronnen* 3, 354 en 369.

11 Weliswaar ontvingen verschillende lectoren vóór Schaaf betalingen van Curatoren en Burgemeesters, maar het betrof in die gevallen altijd incidentele vereringen achteraf. De bezoldigde lectoren na Schaaf waren Herman Boerhaave (1701), Hendrik Coets (1701), Jacques Bernard (1705), Bernhard Siegfried Albinus (1719), Siegbertus Haverkamp (1720), Adriaan van Royen (1729), Hieronymus David Gaubius (1730), Willem la Bordus (1731), Joannes Conradus Rücker (1733), Joachimus Schwartz (1737), Fredericus Bernhardus Albinus (1745), David Ruhnkenius (1757), Adrianus Cuijpers (1758), Pibo Steenstra (1759), Johannes Arent Fas (1763), Johannes le Francq van Berkheij (1773), Simon Speijert van der Eijk (1796) en Elias Annes Borger (1807)

12 C.A. Siegenbeek van Heukelom-Lamme, *Album scholasticum academiae Lugduno-Batavae MDLXXV-MCMXL* (Leiden 1941) schept in dit opzicht verwarring, omdat daarin onbezoldigde lectoren voorkomen, zonder onderscheid met bezoldigde. Wat betreft de onbezoldigde lectoren wordt zo ten onrechte de schijn van volledigheid gewekt.

13 De basis van de hier vermelde kwantitatieve gegevens is een database, die alle door de universiteit bezoldigde docenten en alle officieel voor een docentschap benaderde personen in de periode 1575-1812 bevat. Deze database zal nog uitgebreider aan de orde komen in hoofdstuk 5. Docenten die tegelijkertijd in twee faculteiten actief waren (bijvoorbeeld Brugmans en Dodonaeus) en docenten die aansluitend in twee faculteiten actief waren (bijvoorbeeld Craanen en l'Empereur) worden slechts éénmaal geteld, de eerste groep in de faculteit die volgens de formele rangorde het hoogste was, de tweede in de

die tot het einde van hun carrière in Leiden lector bleven, twee voor wie de grens het extraordinariaat was en drie die de complete route via het extraordinariaat naar het ordinariaat aflegden. De meesten, namelijk negen, werden na verloop van tijd zonder tussenstop benoemd tot *ordinarius*. De lectoren die het tot *ordinarius* schopten deden er gemiddeld zo'n vier jaar over om die positie te bereiken. Van de 77 *extraordinarii* stroomden er 54 door naar het ordinariaat, terwijl er 23 tot het einde van hun Leidse loopbaan in de rang bleven waarin zij waren aangenomen.

Bij een onderverdeling in faculteiten valt het verschil op tussen de theologische faculteit en de andere faculteiten. Van de 55 benoemde docenten in de theologische faculteit werden er niet minder dan 50 direct tot *ordinarius* benoemd (91%), tegen 121 van de 212 (57%) in de andere drie faculteiten gezamenlijk. Binnen die laatste groep week de *artes*faculteit af met slechts 59 direct tot *ordinarius* benoemden van de 117 in totaal (50%). Deze cijfers tonen dat Curatoren en Burgemeesters vooral in de *artes*faculteit docenten aannamen die hun sporen nog niet verdiend hadden en pas na 'proefperiode' doordrongen tot het ordinariaat. Ook in de faculteiten van de rechten en medicijnen was dit het geval, maar in mindere mate. In de belangrijke, en met het oog op de buitenwereld gevoelig liggende theologische faculteit durfde het college minder risico te nemen. Dat beeld wordt nog versterkt als we kijken naar de gemiddelde leeftijd van Leidse docenten tijdens hun aanstelling. Waar die in de faculteiten van de rechten en de medicijnen op 37 jaar lag en in de *artes*faculteit op 38 jaar, daar was de leeftijd van een docent theologie bij zijn aanstelling gemiddeld 43 jaar. Een bijkomende reden dat docenten theologie meestal meteen tot *ordinarius* benoemd werden, waren de verdiensten. Door hen tot gewoon hoogleraar te benoemen kon het universiteitsbestuur deze groep docenten, die geen verdiensten uit private colleges hadden,[14] ook het bijbehorende hogere salaris bieden.

Bezoldiging door de universiteit

De vaste bezoldiging die het onderwijzend personeel van universiteitswege ontving, bestond aanvankelijk enkel uit een wedde. Het door Curatoren en Burgemeesters vastgestelde jaarbedrag werd uitbetaald in vier gelijke delen, eerst op de tiende van de maanden januari, april, juli en oktober en met ingang van eind 1594 op de achtste van februari, mei, augustus en november.[15] Vanaf 1593 ontvingen professoren – en ook de regent, subregent en schaftmeester van het Statencollege – hun wedden thuis, daarvóór moest het geld nog worden afgehaald bij de rentmeester.[16]

faculteit waarin zij begonnen. Docenten die na een eerste vertrek wederom werden aangenomen (Bertius), zijn wel tweemaal geteld. Onder de 267 docenten bevinden zich ook tien docenten in de Duytsche mathematicque, een studierichting die geen volwaardig onderdeel van het academische curriculum was. De docenten in dit vak werden niet toegelaten tot de senaat en dus ook niet hoger reiken dan het extraordinariaat, dat voor vijf van hen was weggelegd.

14 Zie ook hieronder, blz. 125.

15 Witkam, *dagelijkse* zaken 4, 137; 7-11-1594.

16 Ibidem, 140; 11-7-1593.

Nadat in 1594 besloten was de jaarlijkse gratis maaltijd voor professoren af te schaffen, wist de senaat ter compensatie voor elke *ordinarius* een tabbaardgeld van 30 gulden per jaar te bedingen.[17] In 1597 werd, na lang aandringen, besloten de *ordinarii* voortaan naar analogie van de leden van de Hoge Raad jaarlijks een portie konijnen te verstrekken. Deze betaling in natura lijkt geleidelijk vervangen te zijn door een vast jaarlijks bedrag.[18] In feite vormde zowel het tabbaard- als konijngeld een permanente verhoging van de jaarwedde.

Een andere structurele verhoging ontwikkelde zich geleidelijk uit de zogenaamde vereringen, bedragen die Curatoren en Burgemeesters aan individuele hoogleraren toekenden voor specifieke zaken als het opdragen van een boek aan het college, geboden hulp bij de beroeping van een collega naar Leiden, of algemener als blijk van waardering voor bewezen diensten in de voorgaande jaren. Rond 1610 begon zich een ontwikkeling af te tekenen die leidde naar een meer structurele toekenning van vereringen. De hoogleraren Vulcanius en Coddaeus ontvingen toen al jaarlijks 100 gulden extra en in de jaren erna kregen steeds meer professoren een jaarlijkse verering, die in feite net als het tabbaard- en konijngeld een permanente verhoging van de ordinaris wedden betekende. In 1620 werden deze structurele vereringen voor het eerst in de rentmeestersrekening aangeduid met de term extraordinaris wedden. Gaandeweg ontwikkelde zich de gewoonte in ieder geval *ordinarii*, maar soms ook de *extraordinarii* boven hun ordinaris wedde een extraordinaris wedde te verstrekken. Overigens bleven de vereringen voor specifieke zaken naast de extraordinaris wedden bestaan.

Behalve de ordinaris en extraordinaris wedde en het tabbaard- en konijngeld waren er voor sommige docenten met extra werkzaamheden, voornamelijk gewoon hoogleraren, nog andere regelmatige betalingen. Aan de prefectuur van de bibliotheek was een jaarwedde van 150, vanaf 1605 200 gulden verbonden, een gelijk bedrag ontving Pauw als prefect van de hortus (1598-1617) en de professoren van het *collegium medico-practicum* (1636-1799) en daarna het *nosocomium*. Petrus Cunaeus kreeg 300 gulden voor de leiding over het *collegium oratorium* (1621-1638), Boxhorn 200 gulden voor eenzelfde *collegium* (1636-1648), Bernardus Schotanus verdiende boven zijn wedde 300 gulden voor zijn *collegium practicum juridicum* (1641-1652) en nog eens 300 gulden als raad van de universiteit (1641-1652). Een jaarwedde was er ook voor de jaarlijks wisselende rector (50 gulden), de om het jaar aftredende assessoren (24 gulden) en de secretaris van de senaat (72 gulden).[19]

17 *Bronnen* 1, 304*, art. 20; 2-8-1594 en Witkam, *dagelijkse* zaken 4, 192; 8-2-1595. Hierbij werd vastgesteld dat professoren in tabbaard de publieke colleges dienden te geven, op straffe van 6 stuivers boete.

18 Ibidem, 187, *Bronnen* 1, 374*; RSH 30-8-1597. Op 21-11-1606 meldt zich een deputatie uit de senaat bij Curatoren en Burgemeesters om te klagen over de stagnatie in de levering van de konijnen in dat en het voorgaande jaar. Wel is geld ontvangen. Curatoren en Burgemeesters besluiten dat wie geen geld krijgt in plaats van de konijnen, het recht heeft de konijnen thuis te laten bezorgen, ibidem, 166. Of er later nog daadwerkelijk konijnen werden geleverd is niet duidelijk, wel is zeker dat er in de rentmeestersrekening een jaarlijks vast bedrag per hoogleraar voor wordt uitgetrokken.

19 De vergoeding voor de meeste van deze bijbaantjes werd niet per kwartaal, maar eens per jaar uitbetaald, zoals is op te maken uit de rentmeestersrekeningen.

Variabele betalingen aan docenten waren er ook. De meesten ontvingen bij hun aanstelling een eenmalige vergoeding voor verhuiskosten, in hoogte afhankelijk van de plaats van waaruit men naar Leiden kwam. Hoogleraren kregen een vergoeding voor het presideren over disputaties en examens in de academie, het examineren van aankomende bursalen van het Statencollege en voor de statutair voorgeschreven visitatie van dat college.[20] Enkele professoren konden aanspraak maken op een vergoeding voor huishuur, zoals Scaliger, Salmasius en Heinsius. Voor speciale bezigheden voor de universiteit werd vacatiegeld genoten.

Betalingen van de universiteit vormden geenszins alle inkomsten die een universitair docent uit zijn professie genoot, want voor het private onderwijs, voor examens en voor disputaties werd hij door de studenten betaald. De ontvangsten daaruit konden de betalingen van de universiteit ver te boven gaan: Boerhaave, een exceptioneel voorbeeld, verdiende met zijn colleges jaarlijks zo'n 30.000 gulden.[21] Hiernaast waren docenten, net als de studenten, vrijgesteld van de betaling van verschillende stedelijke en provinciale belastingen. Spoedig na de oprichting kwam er een vrijstelling van de bieraccijns op tien vaten bier voor huishoudende en zes vaten voor niet-huishoudende docenten, en de halve wijnaccijns op tachtig stopen per jaar. Krachtens de statuten al genoten lidmaten van de universiteit vrijstelling van tolbetaling voor het vervoer van 'boucken, cleederen ende andere meubelen'. In 1595 volgde de vrijdom op buitenlands bier, in 1603 de vrijdom op de zoutbelasting voor huishoudende professoren. Op 25 maart 1662 namen de Staten van Holland het besluit elke geïmmatriculeerde van de Leidse universiteit vrij te stellen van de gemenelandsbelastingen. In 1679 bepaalden de Staten dat het daarbij alleen om de accijns op bier en wijn ging, maar in de jaren tot 1693 kon de universiteit ook de vrijstelling van accijns op zout, zeep, heren- en redemptiegeld, en op koffie, thee en chocola voor elkaar te krijgen. In 1751 kregen de docenten en de bibliothecaris vrijstelling van alle provinciale belastingen.[22]

De ontwikkeling van de gemiddelde jaarwedden van de Leidse docenten kende vooral tussen 1575 en 1640 een spectaculair verloop, zoals grafiek 4.1 laat zien. In die periode van 65 jaar was sprake van meer dan een verdrievoudiging. Daartegenover stond de tweemaal zo lange periode tot 1780, waarin slechts een relatief beperkte stijging van 52,5 procent plaatsvond. Deze ontwikkeling verliep in grote lijnen parallel met de algemene loonontwikkeling in de Republiek: ook de lonen van geschoolde en ongeschoolde arbeiders kenden een zeer sterke stijging vanaf het einde van de zestiende tot het midden van de zeventiende eeuw, gevolgd door een verstarring.[23] Waar echter de lonen in het algemeen in de Republiek ook na 1780

20 Tot 1614 werd de betaling voor toelatingsexamens in het Statencollege in de rekeningen afzonderlijk vermeld, daarna werden ze opgenomen in de verzamelpost '*rationes Academiae*', zoals blijkt uit *Berigt van den curator Rooseboom van 27 sept.b. 1696 rakende de finantie der universiteyt tot Leyden* (gedrukt, onder andere aanwezig in UB, AC 263) 100-102.

21 G.A. Lindeboom, 'Boerhaaves vermogen', *Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde* 100 (1956) 919-928, aldaar 924-925.

22 Otterspeer, *Groepsportret* 1, 117-120 en 2, 157-161.

nog lange tijd star bleven, daar namen de Leidse docentenwedden plotseling weer sterk toe: tot 1812 stegen ze met meer dan 40 procent. Concrete oorzaken van deze snelle stijging zijn uit de resoluties van het bestuur nauwelijks te destilleren, maar we kunnen wel een tweetal voor de hand liggende redenen bedenken. De dalende studentenaantallen hadden een minder grote toeloop naar de private colleges tot gevolg, en daarmee een aanzienlijke afname van de verdiensten van de docenten. Dit zal in ieder geval gedeeltelijk gecompenseerd zijn door stijging van de jaarwedden. Daarnaast namen voor het bestuur de mogelijkheden af om buitenlandse docenten aan te stellen, enerzijds door de afnemende aantrekkingskracht van de Republiek, anderzijds door toenemende concurrentie van Duitse universiteiten. Over deze ontwikkelingen komen we later nog uitgebreider te spreken.[24] Op deze plaats is van belang te constateren dat hierdoor binnen de Republiek de concurrentie tussen de universiteiten om goede docenten verhevigde. Wilde men iemand losweken, dan moest de geboden wedde in ieder geval niet lager zijn dan wat de beoogde docent al verdiende, en zo mogelijk natuurlijk hoger. En waar er eerder vooral een eenrichtingsverkeer was van Duitse geleerden naar de Republiek, daar werd het nu voor docenten aan Nederlandse universiteiten steeds aantrekkelijker gemaakt om naar Duitsland te vertrekken. Een voorbeeld hiervan vinden we in het beroep van Ruhnkenius naar Göttingen in 1785. De hoogleraar bleef in Leiden, maar kreeg in ruil daarvoor wel een weddeverhoging van 400 gulden.[25]

Grafiek 4.1 *Gemiddelde jaarwedden docenten, 1575-1810.*

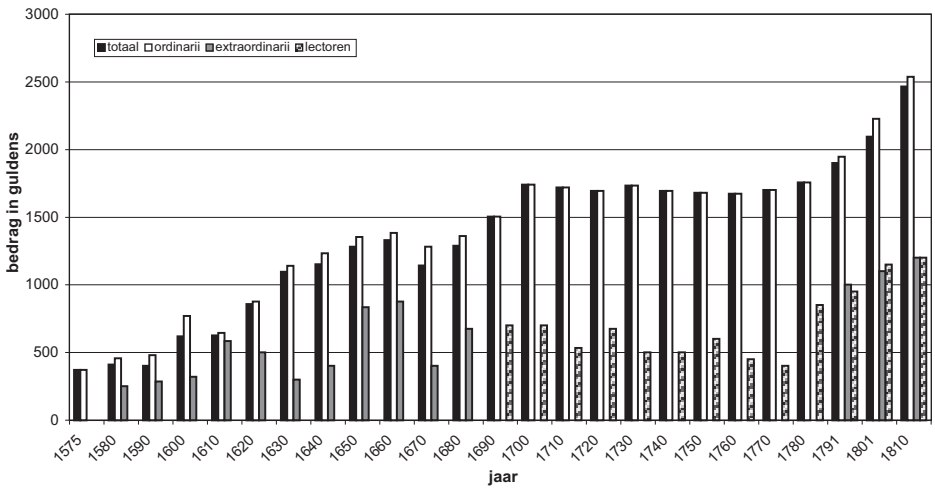

23 Jan de Vries, *Dutch rural economy in the golden age, 1500-1700* (New Haven/Londen 1974) 183.
24 Zie blz. 159 en 269-270.
25 Zie hoofdstuk 5, noot 136.

Het werken met gemiddelde wedden verhindert het zicht op de verschillen in salariëring die wel degelijk tussen docenten onderling bestonden. Het zal weinig verwondering wekken dat die verschillen voor een groot gedeelte een weerspiegeling waren van de bestaande hiërarchie. Allereerst was er het onderscheid tussen gewoon hoogleraren, buitengewoon hoogleraren en lectoren. De laatsten verdienden grofweg tussen de 500 en 1.000 gulden per jaar. Johannes le Francq van Berkheij was in 1780 de eerste lector wiens jaarwedde de 1.000 gulden te boven ging. Opmerkelijk was dat hij met zijn 1.300 gulden nog meer verdiende dan *extraordinarius* Meinardus du Pui in 1791. Le Francq echter was al bijna 18 jaar in dienst als lector, en Du Pui net aangesteld. Hij streefde Le Francq dan ook spoedig voorbij. Een *extraordinarius* verdiende weer minder dan een *ordinarius*. Zoals te zien is in bijlage 2 bedroeg de jaarwedde van buitengewoon hoogleraren gemiddeld ruwweg de helft van wat gewoon hoogleraren ontvingen. Maar ook binnen de groep van gewoon hoogleraren waren er verschillen. Scaliger (1593-1609) verdiende met 2.200 gulden driemaal zoveel als de gemiddelde *ordinarius*. Albinus (1702-1721) stak met 2.500 gulden zo'n 1.000 gulden uit boven de rest, Wijttenbach (1799-1817) kreeg met 5.000 gulden ruim tweemaal zoveel als prof. Modaal.

Op faculteitsniveau waren de hoogleraren theologie het beste af. Aanvankelijk was dat nog niet heel duidelijk, maar vooral van ongeveer 1600 tot 1770 staken zij qua salaris duidelijk boven hun collegae in andere faculteiten uit. Van de andere faculteiten was die van de rechten het best bedeeld aan het einde van de zestiende eeuw en tussen 1670 en 1700, die van de medicijnen tussen 1600 en 1630. De docenten in de *artes*faculteit waren van 1600 tot 1730 wat achtergesteld bij die in de medicijnen en de rechten. Toch kan men niet zeggen dat de formele hiërarchie tussen de faculteiten steeds de belangrijkste rol speelde bij de verschillen in salariëring. Dat theologie-hoogleraren meer wedde kregen, vond zijn oorzaak in het voor hen geldende verbod op het vragen van geld voor private colleges, dat weer was ingegeven door de relatieve armoede van theologiestudenten. Dit was overigens ook aan de andere universiteiten het geval. Dit gegeven verklaart ook waarom de theologen in de eerste periode nog niet boven hun colega's in de andere faculteiten uitstegen: de tijd van de grote verdiensten uit private colleges was toen nog niet aangebroken. Dat de theologische faculteit qua salariëring na 1770 werd bijgehaald door de andere faculteiten, hangt hoogstwaarschijnlijk samen met de daling van het aantal studenten, die de opbrengsten uit de private colleges deden afnemen. De gemiddelde wedde van de *artes*docenten werd tot 1660 gedrukt door het ten opzichte van de andere faculteiten grote aantal buitengewoon hoogleraren. Het salaris dat de *ordinarii* in de *artes*faculteit ontvingen was gelijkwaardig aan dat van de collega's in de rechtenfaculteit en de medische faculteit. Dit is volledig in overeenstemming met de positie van de *artes* aan de Nederlandse universiteiten: niet ondergeschikt, zoals bijvoorbeeld in Duitsland, maar gelijkwaardig.[26] In zijn algemeenheid

26 Roelevink, *Gedicteerd verleden*, 59-60. Overigens dachten Leidse hoogleraren als Rivet en l'Empereur hier anders over, maar dat waren dan ook buitenlanders: Rivet was een Fransman, l'Empereur was in Bremen geboren uit ouders die afkomstig waren uit de Zuidelijke Nederlanden. Van Rooden, *l'Empereur*, 227.

kunnen verschillen in salariëring tussen de faculteiten in de verschillende perioden gedeeltelijk 'weg'verklaard worden door incidentele factoren: wanneer het bestuur niet gemakkelijk een nieuwe docent aan kon trekken, ging het geboden salaris, en daarmee het gemiddelde van de faculteit, omhoog.

Al die verschillen waren wel een voedingsbodem voor aanhoudend gebedel om meer salaris bij Curatoren en Burgemeesters. Vragen om weddeverhoging werd echter ook wel op andere wijze gemotiveerd: prijsstijgingen bijvoorbeeld, of gezinsuitbreiding.[27] Om de verzoeken kracht bij te zetten werd wel gedreigd met vertrek.[28] Gezien de sterke stijging van de prijzen van levensmiddelen tot de jaren vijftig van de zeventiende eeuw, mag evenwel gesteld worden dat docenten tot dat tijdstip niet zonder reden om weddeverhoging verzochten.[29] Met de inwilliging van verzoeken om weddeverhoging ging het bestuur overigens voorzichtig om. Weddeverhoging werd veelal gekoppeld aan uitbreiding van het aantal college-uren of een extra leeropdracht. Het gevaar was immers groot dat men bij een verhoging zonder tegenprestatie binnen een oogwenk het voltallige docentencorps met een soortgelijk verzoek kon verwachten.[30]

Vergeleken met de meeste andere Europese universiteiten ontvingen docenten in Leiden een goed salaris.[31] Daartegenover stond echter dat in Holland de prijzen van het levensonderhoud beduidend hoger lagen dan elders en Leiden daarmee een zeer dure universiteitsstad was.[32] Wat het effect van wedden en prijzen in Leiden was op de bereidheid van docenten van elders om een beroep naar Leiden te aanvaarden zal later nog aan de orde komen.[33]

Aantal docenten

In de statuten van 1575 werd plaats ingeruimd voor in totaal elf 'professeurs', twee in de theologie, twee in de rechten, één in de medicijnen en zes in de *artes* (logica, fysica, mathematica, Latijn, Grieks en Hebreeuws). Uitbreiding was mogelijk, afhankelijk van de ontwikkeling van de studentenaantallen. Het aantal inschrijvingen nam inderdaad al snel sterk toe, en zoals grafiek 4.2 toont steeg het aantal professoren gestaag. Al in 1604 was het aantal *ordinarii* en *extraordinarii* tezamen dubbel zo groot als in de statuten was aangegeven.[34]

27 Zie bijvoorbeeld Witkam, *dagelijkse zaken* 9, 110 en 133.
28 Zie ook blz. 162.
29 Jan de Vries en Ad van der Woude, *Nederland 1500-1815. De eerste ronde van moderne economische groei* (Amsterdam 1995) 718-719.
30 Clotz, *Hochschule*, 102, waar in noot 66 ook enkele voorbeelden worden gegeven. Voor Utrecht gaat hetzelfde op, Roelevink, *Gedicteerd verleden*, 50.
31 Vandermeersch, 'Teachers', 232-239.
32 Frijhoff, 'Hoger onderwijs', 90. Cuvier en Noel, *Rapport*, 137.
33 Zie blz. 148-150 en 267.
34 Bij de telling werd steeds uitgegaan van de situatie op 1 januari. Door meting op één moment in het jaar ontstaan geringe vertekeningen, namelijk wanneer een *ordinarius* overleed of vertrok vóór deze peildatum en zijn opvolger pas erna werd aangesteld.

Grafiek 4.2 *Aantal docenten, 1575-1812.*

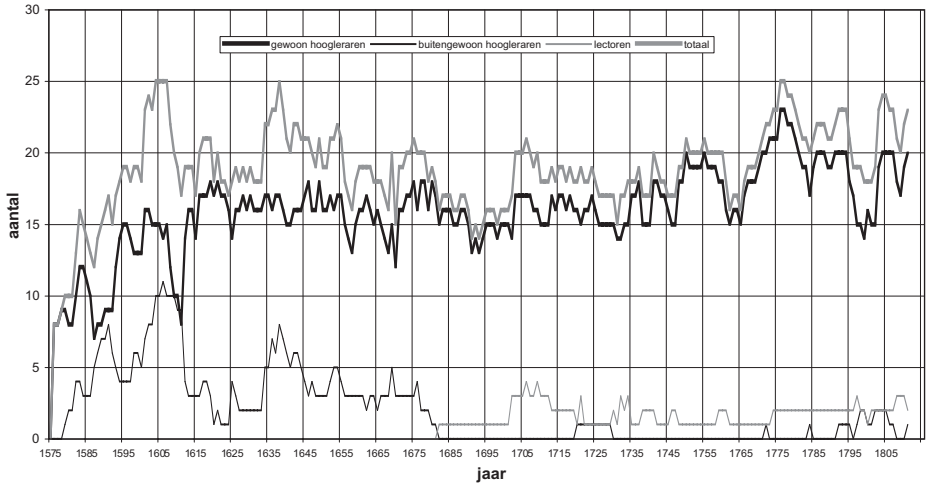

Die situatie was echter in meerdere opzichten onwenselijk. Weliswaar was de financiële situatie van de universiteit sinds de eerste jaren verbeterd, maar een zo grote stijging van de groep wier salariëring veruit de grootste druk op de geldmiddelen legde moest wel tot financiële problemen leiden. Daarnaast begonnen er vanuit de senaat klachten te komen over het grote aantal *ordinarii*. De gezeten hoogleraren hadden er belang bij dat hun eigen kring zo beperkt mogelijk werd gehouden: meer *ordinarii* betekende per hoofd minder inschrijf- en promotiegelden en bovendien meer concurrentie op het gebied van de private colleges.[35]

In de nieuwe statuten van 1631 kwamen Curatoren en Burgemeesters tegemoet aan het bezwaar van de senaat. Het aantal gewoon hoogleraren werd op twaalf gesteld – drie per faculteit – waarbij Curatoren en Burgemeesters, afhankelijk van de omstandigheden, het aantal konden verkleinen of vergroten, echter tot een maximum van vijftien. Aan het bezwaar voor de universiteitsfinanciën was daarmee slechts gedeeltelijk tegemoetgekomen. Een maximum aantal professoren – gewoon en buitengewoon tezamen – kwam er niet, maar omdat gewoon hoogleraren duurder waren dan buitengewone, kan de beperking van het aantal *ordinarii* opgevat worden als een bescheiden besparingsmaatregel.

Dat was de theorie. De realiteit op het moment dat de nieuwe statuten van kracht werden was een aantal van zestien gewoon hoogleraren en twee buitengewoon hoogleraren. En ook na 1631 zou het aantal *ordinarii* zelden op het beoogde maximum liggen. Op 8 mei 1681 moest het bestuur uit financiële noodzaak bepalen 'dat de plaetsen van de supernumerare professoren, soo wanneer eenige van dien sullen komen te vaceren, niet wederom sullen werden gesuppleert, nemaer dat het getal

35 *Bronnen* 3, 93-94. Protest van de senaat tegen de aanstelling van Henricus Bornius tot *ordinarius*; 28-9-1654.

alsdan vast sal blijven staan op 15 persoonen sondermeer': drie theologen, drie rechtsgeleerden, vier medici en vier docenten in de *artes*.[36] Ook nu echter werd, zoals de grafiek toont, aan de maatregel slechts een aantal jaar de hand gehouden.

Hoe is het te verklaren dat het universiteitsbestuur zijn eigen maatregelen om het aantal *ordinarii* beperkt te houden binnen kort tijdsbestek steeds weer aan de kant schoof? Als de oorzaak schommelingen in de studentenaantallen waren, dan zou een stijging daarvan geleid moeten hebben tot een stijging van het aantal gewoon hoogleraren, totdat het dak van de financiële mogelijkheden bereikt was en maatregelen genomen moesten worden. Zo'n verband tussen het aantal nieuwe inschrijvingen van studenten en het aantal *ordinarii* kan echter slechts aangetoond worden voor het laatste kwart van de zestiende eeuw. (zie grafiek 4.3)

Grafiek 4.3 *Aantal ordinarii en nieuwe studenten, 1575-1812.*

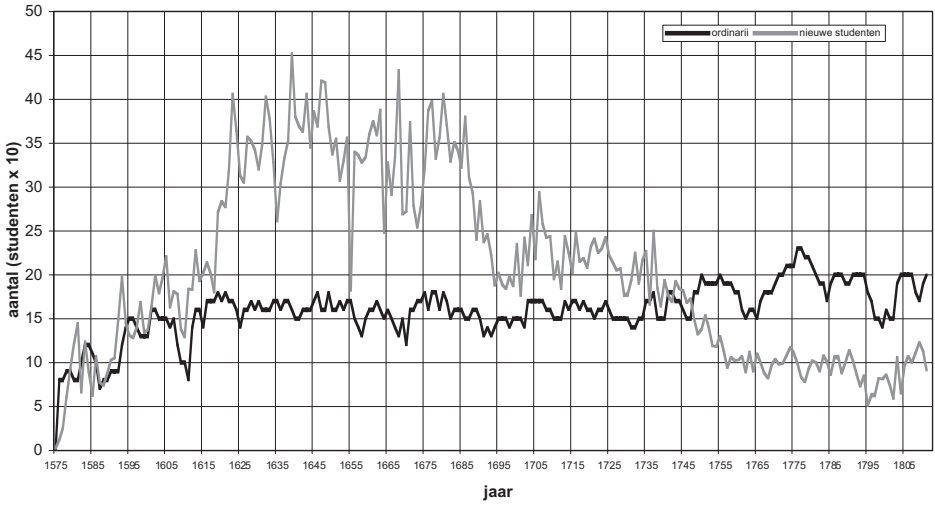

Er is bovendien geen enkele aanwijzing dat *ordinarii* problemen gehad zouden hebben met hoge studentenaantallen en om meer onderwijzend personeel vroegen. Zij waren juist gebaat bij een klein aantal *ordinarii*, zoals al bleek. Aannemelijker is dat het zichzelf herroepend beleid van Curatoren en Burgemeesters veroorzaakt werd door de voortschrijdende specialisatie in de wetenschap, in combinatie met de concurrentie van andere universiteiten. Niet alleen werden nieuwe vakken in het lesprogramma geïntroduceerd, zoals Arabisch en andere Oosterse talen (1613) en chemie (1666), ook vroeg de verdiepte kennis binnen de vier hoofddisciplines steeds meer om specialisten.[37] Duizendpoten als Boerhaave, die van 1718 tot 1729 de leerstoelen geneeskunde, botanie en chemie tegelijkertijd bemande, en Brugmans, van-

36 Ibidem, 365.
37 Vandermeersch, 'Teachers', 239.

af 1799 tegelijkertijd hoogleraar botanie, natuurlijke historie en chemie, waren in de achttiende eeuw een uitzondering, en hun combinatie van leerstoelen was eerder een noodoplossing, ingegeven door financiële problemen. Voor de kwaliteit van het onderwijs, en daarmee voor de aantrekkelijkheid van de academie ten opzichte van andere universiteiten, achtte het bestuur het noodzakelijk dat een grote diversiteit aan vakken werd onderwezen. Het beperkt houden van het aantal *ordinarii* was daarmee strijdig. De motivatie voor het instellen van een vierde leerstoel in de juridische faculteit in 1686 was het herstel van de faculteit in oude luister, en ook aan de benoeming van een extra hoogleraar medicijnen veertien jaar later lag een soortgelijke beweegreden ten grondslag.[38] In 1805 motiveren Curatoren een subsidieverzoek aan het Departementaal Bestuur door te stellen dat een verhoging van het aantal professoren noodzakelijk was geweest door de ontwikkeling van kunsten en wetenschappen.[39] Een verlaging van het aantal leerstoelen zou tevens het verdwijnen van een onderdeel van het curriculum betekenen en daarmee wellicht weer een daling van de studentenaantallen. Eenzelfde mechanisme van stijging en daling van het aantal hoogleraren is waarneembaar bij de andere universiteiten in de Republiek.[40] De ontwikkelingen aan verschillende Duitse universiteiten in de achttiende eeuw – waarover later nog[41] – zorgde ook nog eens voor geduchte buitenlandse concurrentie.

De financiële toestand van de universiteit deed Curatoren en Burgemeesters steeds weer met een harde klap in de werkelijkheid belanden. Daarbij kwam dat het benoemen van *extraordinarii*, waaraan de statuten geen maximum stelden, bijna automatisch neerkwam op een stijging van het aantal *ordinarii*. Docenten van buitenaf kwamen veelal uit de betrekking van hoogleraar aan een andere universiteit, zoals in het volgende hoofdstuk getoond zal worden. Voor een extraordinariaat waren weinigen te porren. En ook de 'eigen kweek' uit de rijen der studenten en lectoren verwachtte na enige jaren extraordinariaat een bevordering. Wilde men talentvolle lieden behouden voor de universiteit, dan was het op een zeker moment niet meer mogelijk de steeds dringender wordende verzoeken af te houden.

38 *Bronnen* 4, 42 en AC 29, f. 218; 2-6-1700.

39 AC 36, f. 30; 6-9-1805.

40 Kernkamp, *Utrechtsche academie*, 123-124. F.R.H. Smit en G.Th. Jensma, 'Universiteiten van Friesland en Groningen, 1585-1811: een dubbelportret', in: *Academisch onderwijs in Franeker en Groningen, 1585-1843. IJver en wedijver* (Groningen 1985) 13-32, aldaar 21-25. Jensma, 'Inleiding', 28-29.

41 Zie blz. 269-270.

Hoofdstuk 5

Beroeping, benoeming en behoud van docenten

Inleiding

In 1591 verliet Justus Lipsius de Leidse universiteit. Curator Jan van der Does wijdde aan die voor de jonge instelling schokkende gebeurtenis een gedicht, dat de indruk wekt geschreven te zijn in een vlaag van neerslachtigheid na het horen van het slechte nieuws.[1] Van der Does' droefheid zou twee jaar later omslaan in vreugde toen hij in de persoon van Josephus Justus Scaliger een man van vergelijkbaar kaliber in Leiden kon begroeten. De universiteit gaf deze grote filoloog een astronomisch hoog salaris en stelde hem vrij van het geven van colleges. Scaligers enige opdracht was het verschaffen van roem aan de academie door zijn aanwezigheid in Leiden.

De emoties rond het vertrek van Lipsius en de komst van Scaliger maken duidelijk hoe belangrijk het aannemen van docenten als bestuurstaak werd geacht. Aansprekende geleerden vergrootten de naamsbekendheid van de universiteit in Europa en lokten studenten.[2] Van de hoogte van de studentenaantallen, en het aandeel van de buitenlanders daarin, hing voor de bestuurders voor een belangrijk deel het gevoel van tevredenheid over 'hun' universiteit af. Ook voor de buitenwereld was de benoeming van docenten zonder twijfel de meest in het oog springende taak die Curatoren en Burgemeesters te vervullen hadden. Benoemingen van hoogleraren theologie in het rumoerige begin van de zeventiende eeuw trokken landelijke en in enkele gevallen zelfs internationale belangstelling en inmenging.[3]

Tegelijkertijd moet men zich realiseren, dat de gang van zaken rond de benoeming van grootheden en controversiële figuren niet representatief was voor de gehele docentenpopulatie die in de loop van ruim twee eeuwen de universiteit bevolkte. De aandacht die historici aan dergelijke benoemingen hebben geschonken

1 Chris L. Heesakkers en Wilma M.S. Reinders, *Genoeglijk bovenal zijn mij de Muzen. De Leidse Neolatijnse dichter Janus Dousa (1545-1604)* (Leiden 1993) 77-78.

2 Een aantal Leidse voorbeelden geeft Roelevink, *Gedicteerd verleden*, 52.

3 Met name die van Conrad Vorstius. H.C. Rogge, 'Het beroep van Vorstius tot hoogleraar te Leiden', *De gids*, 3e serie, 11e jaargang, 2e deel (1873) 31-70 en 499-558.

was terecht en noodzakelijk, maar inmiddels moet verder worden gekeken dan alleen het bijzondere. Dit hoofdstuk zal dan ook bestaan uit een analyse van de benoemingspraktijk als geheel, met beperkte aandacht voor individuele gevallen. Na een korte schets van de doorsnee benoemingsprocedure worden de belangrijke elementen uit het traject gelicht: bemiddeling, advies en bemoeienis, de factoren die voor Curatoren en Burgemeesters een rol speelden bij de keuze voor een bepaalde kandidaat, en de redenen die een kandidaat had om een beroep uit Leiden aan te nemen of te weigeren. Wat volgt is een kwantitatieve analyse van de groep benoemden én weigeraars, op basis van een voor dat doel samengestelde databank. Tot slot wordt bekeken of, en op welke wijze Curatoren en Burgemeesters docenten voor de universiteit wisten te behouden.

Bemiddeling en bemoeienis

Wanneer in Leiden een vacature ontstond, of het bestuur besloot het aantal docenten uit te breiden, zochten de leden van het college gezamenlijk of individueel naar geschikte kandidaten. In een gewone of speciaal bijeengeroepen vergadering maakten zij een keuze en vervolgens peilden zij de interesse van de kandidaat. Was die interesse aanwezig, dan volgde een officiële beroepingsbrief met daarin de financiële voorwaarden en de aan het ambt verbonden emolumenten en belastingvrijstellingen. Eventueel volgden nog onderhandelingen over het salaris.[4] Uiteindelijk stemde de beoogde docent toe en kwam naar Leiden, na afhandeling van zaken in de verblijfplaats, of hij zag van een overgang af. Individuele beroepingsprocedures konden op verschillende punten afwijken van deze globale loop van gebeurtenissen. Het bestuurscollege kon ook meerdere kandidaten tegelijkertijd benaderen. Deze fase ging soms vooraf aan het maken van een definitieve keuze, zodat Curatoren en Burgemeesters met de bereidwilligheid van de kandidaten rekening konden houden en geen gezichtsverlies leden indien onverhoopt voor een beroep bedankt werd.

Zoals al eerder bleek waren Curatoren en Burgemeesters, op enkele intermezzo's na, autonoom bij de benoeming van docenten. Die onafhankelijke positie was binnen de Republiek niet voor alle universiteitsbesturen weggelegd. In Franeker was de benoeming van hoogleraren tot 1636 geheel en al een zaak van de Staten van Friesland (tot 1596) en Gedeputeerde Staten (daarna). Vanaf 1636 hadden de curatoren daar een nominatierecht, dat in 1660 werd vastgelegd. In overleg met de stadhouder deden zij een voordracht van drie personen uit een door de Senaat opge-

4 Voorbeelden: Bastingius: Witkam, *dagelijkse zaken* 9, 34 en 35; 5-4-1587 en 24-4-1587. Johannes Preiswerck (syndicus Bremen): *Bronnen* 2, 178; 15-11-1632. Dauber (pro-cancellarius Marburg,): ibidem 3, 139; 8-8-1658. Johann Heinrich Hottinger (Zürich): ibidem, 210; 5-3-1667. Mathias Sladus (Amsterdam): ibidem, 211; 2-4-1667. Frederik Spanheim jr. (Heidelberg): ibidem, 242; 15-4-1670. Ulricus Huber (Franeker): ibidem, 244; 30-9-1670. Schnurrer (Tübingen): ibidem 7, 15; 19-9-1795. l'-Huilier (Genève): ibidem, 15; 19-9-1795. Wijttenbach (Amsterdam): ibidem, 46: 20-3-1796.

stelde lijst van vijftien à twintig kandidaten. De definitieve keuze maakten Gedeputeerden Staten.[5] In Groningen kwam doorgaans in gemeenschappelijk overleg tussen curatoren en professoren een voordracht aan de Statenvergadering tot stand. De Staten maakten vervolgens de keuze. In 1748 nam de stadhouder de rol van de Statenvergadering bij benoemingen over.[6] In Utrecht en Harderwijk was de situatie wél vergelijkbaar met die in Leiden, in ieder geval formeel. Ook daar was inmenging in benoemingszaken door de provinciale overheid of de stadhouder niet vastgelegd in de statuten. De inmenging van bovenaf, vooral van de zijde van het stadhouderlijk hof, bleef beperkt tot een aantal incidentele gevallen, althans tot 1748. Daarna werd onder Willem IV en Gouvernante Anna van Hannover een patronagestelsel opgebouwd dat bij de ambtsbegeving in de Republiek bepalend werd, en zich ook uitstrekte over de benoeming van docenten aan de universiteiten. Voor Utrecht en Harderwijk is wel duidelijk dat er van de zijde van het stadhouderlijk hof vanaf die tijd een vrijwel permanente bemoeienis met de benoeming van docenten was.[7] Gezien de eerder geconstateerde ongeschiktheid voor staatszaken van Willem V,[8] waren het vermoedelijk zijn adviseurs, voornamelijk de hofpredikant, die voor hem de keuzes maakten.

De vraag of zulke vergaande invloed van het stadhouderlijk hof ook in Leiden bestond is niet gemakkelijk te beantwoorden. De resoluties van het bestuur tonen het niet, maar dat wil niet zeggen dat er via de informele kanalen geen bemoeienis was. In ieder geval de benoeming van Johannes Esgers tot hoogleraar theologie kwam zoals we al zagen tot stand onder druk van Willem IV.[9] Waarschijnlijk is wel dat curator Willem Bentinck soortgelijke druk in het vervolg grotendeels heeft weerstaan, omdat hij de kwaliteit van het docentencorps voorop stelde.[10] Er zal echter meer gedetailleerd onderzoek nodig zijn dan in dit kader verricht kon worden om de mate van invloed van het stadhouderlijk hof op Leidse benoemingen in kaart te brengen.

Terugkerend naar de beginfase van de beroepingsprocedure kunnen we ons de vraag stellen of Curatoren en Burgemeesters zelf over voldoende kennis beschikten van mogelijke kandidaten en hun kwaliteiten, en of zij gemakkelijk contacten met hen konden leggen. Van de burgemeesters mag dat nauwelijks verwacht worden, omdat zij immers alleen op grond van hun functie in het Leidse stadsbestuur zitting in het college hadden. Bij de curatoren ligt dat anders, omdat zij mede om hun wetenschappelijke interesse en hun contacten in de geleerde wereld benoemd wer-

5 F.R.H. Smit, 'Over honderdzevenenzeventig Franeker professoren', in: Jensma, *Franeker*, 102-118, aldaar 107-108.

6 Jonckbloet, *Hoogeschool te Groningen*, 220, 262 en 266-267.

7 Bouman, *Geldersche hoogeschool*, 386-390. Kernkamp, *Utrechtsche academie*, 95. Jamin, *Kennis als opdracht*, 37-39. Roelevink, *Gedicteerd verleden*, 57, 59, 144. Zie over de beroepingsprocedure in Utrecht ibidem, 49-50.

8 Zie blz. 55.

9 Zie blz. 54.

10 Van den Berg, 'Bentinck', 175.

den.[11] Enkele curatoren springen er wat dat betreft wel uit. De eerste, in meerdere opzichten, is natuurlijk Jan van der Does, de bestuurde-geleerde die in nauw contact stond met geleerden in heel Europa. Ook Cornelis van de Nieuwstadt (1602-1606) mogen we tot het selecte groepje rekenen, want hij had voorafgaande aan zijn curatorschap als hoogleraar rechten in Leiden op het katheder gestaan (1575-1580) en was dus een man van de wetenschap. Curator Jeronimo de Bosch (1798-1811) was actief op letterkundig gebied en correspondeerde met Daniël Wijttenbach, Petrus Burmannus secundus, Pieter Fontijn en andere binnen- en buitenlandse geleerden.[12] Ook Willem Bentinck (1745-1774) bezat een meer dan noodzakelijke belangstelling voor de wetenschap, maar had waarschijnlijk al weer minder diepgaande kennis over geschikte kandidaten dan de eerstgenoemden.[13]

Ondanks al deze wetenschappelijke belangstelling was bij beroeping en benoeming van docenten de hulp van adviseurs en bemiddelaars onontbeerlijk. Dat konden bestuurders en diplomaten zijn, de kringen waarin vooral curatoren veel contacten hadden. Eenieder die geschikte kandidaten wist, of een positief besluit kon bewerkstelligen van een kandidaat of van de autoriteiten die over diens vertrek moesten beslissen, werd ingeschakeld. Voor buitenlandse beroepingen waren de aldaar residerende vertegenwoordigers van de Republiek de aangewezen personen, omdat ze de situatie ter plaatse kenden. Zo werd resident te Hamburg Foppe van Aitzema ingezet bij het beroep van Preiswerck in 1621, en vroeg het college in 1667 buitengewoon ambassadeur in Engeland Johan Meerman in Oxford te informeren naar een geschikt medicus.[14] Ambassadeurs in Frankrijk Coenraad van Beuningen – de latere curator – en Willem Boreel zetten zich in voor de komst van Carolus Drelincourt als medisch hoogleraar in 1668, en agent te Keulen Bilderbeeck bemiddelde in 1689 bij de poging Johann Ludwig Fabricius naar Leiden te halen.[15] Suggesties konden ook komen van geleerden die zelf een overgang naar Leiden niet zagen zitten, zoals hoogleraar Hebreeuws Johannes Buxtorf, die in 1625 vanuit Basel een beroep afwijst, maar tegelijk zijn zoon aanprijst.[16] Hoe uitgebreid en divers een groep bemiddelaars kon zijn, wordt het meest duidelijk bij het beroep van Scaliger. Naast de Leidse hoogleraar Dominicus Baudius waren daarbij de geneesheren François de Saint-Vertunien en Charles de Falaizeau, de Franse gezant in de Republiek Paul Choart de Buzanval, J.A. de Thou, Louis de Chasteigner de la Roche-Posay, Philippe du Plessis-Mornay, de Staten van Holland, prins Maurits en zelfs de Franse koning Hendrik IV betrokken.

Veruit de belangrijkste adviseurs en bemiddelaars waren echter de zittende Leidse hoogleraren. Formele zeggenschap zoals hun Franeker collega's hebben zij nooit

11 Zie blz. 35.
12 *NNBW* 4, 235-239.
13 Van den Berg, 'Bentinck', 169-170.
14 *Bronnen* 3, 212; 8-11-1667.
15 Zie voor bijzonderheden omtrent de resident en de ambassadeurs O. Schutte, *Repertorium der Nederlandse vertegenwoordigers residerende in het buitenland 1584-1810* ('s-Gravenhage 1976)
16 Van Rooden, *l'Empereur*, 92.

gekregen, al heeft het daar korte tijd wel naar uitgezien. Op 9 februari 1593 behandelen Curatoren en Burgemeesters in hun vergadering een voorstel de senaat voortaan als geheel om advies te vragen bij benoemingen van nieuwe docenten, 'naerdemael het qualic voecht ende wanschiclic is, dat men eenige personen tot professoren roupt ende der senaet van der universiteyt sonder heurluyder voorweten off kennisse opschict ende toeseynt, onaengesien zij van derzelven bequaemheyt, naem en faem zouden connen oordelen'.[17] Het bestuur besluit tot een proefperiode.[18] Een week later verklaart de senaat bij monde van rector Heurnius akkoord te gaan met het voorgenomen beroep van Janus Gruter tot professor ethica. Maar blijkbaar willen Curatoren en Burgemeesters de ongedeelde zeggenschap toch niet uit handen geven, want hierna blijkt uit de resoluties niets meer van structurele, officiële betrokkenheid van de senaat bij benoemingen. Pas jaren later komt de kwestie weer ter sprake, zo leert ons het dagboek van hoogleraar rechten Everard Bronchorst. Met een aantal andere afgevaardigden van de senaat stelt hij het bestuur in 1620 onder andere voor het formele recht van de senaat om te adviseren bij benoemingen te herstellen. De afgevaardigden verwijzen daarbij naar beroepingen van Sosius, Gruter en Gomarus, allen aan het einde van de zestiende eeuw, waaruit blijkt dat het experiment van Curatoren en Burgemeesters inderdaad geen vervolg heeft gekregen.[19] Ook het verzoek van 1620 blijft zonder resultaat.

Bemiddeling en advisering door Leidse docenten vond dus officieel alleen plaats bij de gratie van Curatoren en Burgemeesters. Bemiddelen deden de docenten in het laatste deel van de zestiende en het eerste deel van de zeventiende eeuw nog regelmatig door middel van een persoonlijk bezoek. Gerardus Tuning doorstaat in 1591 gevaren in het door burgeroorlog geteisterde Frankrijk bij de eerste poging Scaliger naar Leiden te halen, ruim vijfentwintig jaar later is het de beurt aan Thomas Erpenius om geleerden in Frankrijk voor het hoogleraarschap theologie te interesseren en Burgersdijk wordt in 1632 naar Bremen gestuurd om Preiswerck over te halen een Leids professoraat in de rechten aan te nemen.[20] Vaker echter verloopt het contact per brief.[21] Inwinnen van advies deden Curatoren en Burgemeesters een enke-

17 *Bronnen* 1, 249*.

18 Hetgeen althans mijn interpretatie is van de formulering: ''t welc zulx wel goet gevonden, maer in naerder bedencken es gehouden'. Ibidem.

19 Everard Bronchorst, *Diarium Everardi Bronchorstii sive adversaria omnium quae gesta sunt in academia Leydensi (1591-1627)*, J.C. van Slee ed. ('s-Gravenhage 1898) 149. De directe aanleiding tot het verzoek blijkt de kwestie rond de benoeming van Arnold Vinnius tot hoogleraar in de rechten te zijn geweest. Vinnius lag niet goed bij de andere hoogleraren omdat hij zich in negatieve zin over hen zou hebben uitgelaten. Zie ook *Bronnen* 2, 147*, i.h.b. voetnoot 1.

20 Vulcanius: Witkam, *dagelijkse Zaken* 9, 41; 3-7-1587. Ratloo: *Bronnen* 1, 11; 19-3-1579. Tuning: ibidem, 187*-191*, 2, 28 en 31 december 1591. Erpenius: Hans L. de Jonge, 'De *Tractatus de peregrinatione Gallica* van de arabist Thomas Erpenius (1584-1624)', *Leids jaarboekje* 91 (1999) 83-98, aldaar 87. Burgersdijk: *Bronnen* 2, 177; 9-8-1632.

21 Voorbeelden: Rudolph Snellius wordt in 1611 gevraagd te onderzoeken of Herman Vultejus bereid zou zijn een betrekking als professor in de rechten te aanvaarden, een aantal niet met name genoemde professoren dient in 1625 Buxtorf te polsen voor de professie Hebreeuws, Rivet wordt vijf jaar later ingezet bij het beroep van Salmasius, Salmasius zelf zet zich in voor het beroep van Jacobus Gothof-

le keer bij een gehele faculteit, zoals in 1597 en in 1713,[22] maar meestal werden individuele hoogleraren geconsulteerd, op basis van hun kennis, persoonlijkheid en prestige. Zo ontbood het bestuur in 1647 Constantinus l'Empereur en Jacob Golius met het verzoek voorstellen te doen voor de vervulling van de vacature Hebreeuws, die was ontstaan door de overgang van L'Empereur naar de theologische faculteit.[23] Er zijn meer voorbeelden. In 1660 mocht wederom Golius zich buigen over de vraag wie een geschikte opvolger van de overleden Frans van Schooten jr. zou zijn en werd Stephanus Marchand benoemd tot *professor extraordinarius* in de rechten op advies van de professoren Beeckerts van Thienen en Rusius. In 1705 benoemen Curatoren en Burgemeesters op advies van Burchardus de Volder Jacques Bernard tot lector filosofie en wiskunde.[24] En Herman Boerhaave werd, net als L'Empereur, betrokken bij zijn eigen opvolging. Toen hij in 1729 kenbaar maakte zijn leeropdrachten botanie en chemie te willen neerleggen, die hij naast de geneeskunde bekleedde, verzocht het college hem een geschikte opvolger aan te wijzen.[25] Negen jaar later werd Boerhaave op zijn sterfbed wederom advies gevraagd, nu over de vervulling van zijn leeropdracht geneeskunde.[26]

Wanneer professoren en anderen in de resoluties optreden als adviseurs van Curatoren en Burgemeesters, betreft het voornamelijk gevallen waarbij het initiatief van het bestuurscollege uitging. Uit andere bronnen blijkt echter dat ongevraagd advies, ofwel bemoeienis, eerder regel dan uitzondering was. Vooral correspondentie tussen geleerden wijst uit dat vacatures aan universiteiten binnen de internationale geleerdengemeenschap – de zogenaamde 'Republiek der Letteren' – zeer snel bekend waren. De kwestie van de vervulling van die vacatures leidde steevast tot

redus als opvolger van Cunaeus (1639), Valckenier bemiddelt tussen Ulricus Huber en Curatoren en Burgemeesters (1670), Heidanus polst dan ook Franciscus Burmannus, terwijl Frederik Spanheim een jaar later hetzelfde doet met Johann Heinrich Heidegger. In 1698 wordt Petrus Hotton verzocht Brunner te polsen voor de medicijnen. In de achttiende eeuw zien we Weiss Pestel polsen voor de professie publiek en privaat recht (1762), Ruhnkenius de onderhandelingen leiden met L'Huilier (1795) en met Wijttenbach (1796). *Bronnen* 2, 20; 8/12-2-1611, 121; 12-5-1625, 151; 20-6-1630, 229; 11-1-1639, ibidem 3, 244; 30-9-1670, 247; 12-1-1671, ibidem 4, 167; 8-7-1698, ibidem 5, 471; 10-5-1762, ibidem 7, 15; 1-7-1795 en 46; 20-3-1796.

22 In 1597 gaat het om de vraag aan de juridische faculteit of Swanenburg dan wel Pijnacker de Instituten moet gaan doceren, Ahsmann, *Collegia*, 152-153. Meer dan een eeuw later werd de juridische faculteit wederom advies gevraagd in een benoemingskwestie. Zij adviseert Schultingh aan te stellen als opvolger van Voet, *Bronnen* 4, 267; 19-9-1713.

23 Ibidem 3, 7; 27-8-1647. L'Empereur opperde Revius, regent van het Statencollege en Johannes Buxtorf, hoogleraar te Basel, die echter een beroep van Curatoren en Burgemeesters eerder al had afgeslagen. Golius werd gevraagd naar de bekwaamheid van zowel Revius als Levinus Warner, op dat moment verblijvend in Constantinopel. Warner achtte hij geschikt, over Revius had hij niet voldoende kennis. Curatoren en Burgemeesters besloten Warner te beroepen en benoemden intussen Alhardus Uchtmannus, conrector op een Latijnse school, tot *extraordinarius* Hebreeuws.

24 Ibidem 4, 221.

25 Ibidem 5, 69; 8-2-1729. Voorlopig benoemden Curatoren en Burgemeesters alleen Boerhaaves leerling Adriaan van Royen tot lector in de botanie, ibidem, 71; 12-3-1729. Pas twee jaar later werd Hieronymus David Gaubius tot lector chemie benoemd, ibidem, 95; 9-1-1731.

26 Ibidem, 62*-65*; mei 1738. Op advies van Boerhaave werd zijn vacature intern opgevuld. Bernhardus Siegfried Albinus, Hieronymus David Gaubius en Adrianus van Royen namen zijn onderwijs over.

een verheviging van het briefverkeer. In wezen vormde het uitwisselen van informatie over vrijkomende betrekkingen, het werven van steun bij de verkrijging van een post en het introduceren of onder bescherming brengen van jonge geleerden bij andere, invloedrijke mannen, een zeer belangrijke functie van het netwerk. Vriendschappen tussen geleerden onderling en betrekkingen tussen geleerden en bestuurders dienden niet in de laatste plaats een praktisch nut, daar kwam men openlijk voor uit.[27] De betrekkingen waren gebaseerd op dienst en wederdienst en een van die diensten was het aanwenden van invloed om een ander te helpen aan een aanzienlijke betrekking. Was er in Leiden een vacature, dan was het zaak contacten aan te wenden van wie de mening gewicht in de schaal legde bij Curatoren en Burgemeesters.

Verschillende publicaties hebben duidelijk gemaakt welke informele activiteiten bij Leidse benoemingskwesties schuil konden gaan achter de zwijgzame resoluties. De benoeming van Thomas Erpenius tot hoogleraar Arabisch in 1613 was bijvoorbeeld grotendeels te danken aan de Leidse hoogleraar Daniël Heinsius en de befaamde Isaac Casaubonus, die bij Curatoren en Burgemeesters twijfel wisten te zaaien over de capaciteiten en de religieuze overtuiging van Erpenius' tegenstrever Jan Theunisz.[28] Voor de opvolging van Erpenius, die in 1624 overleed, waren eerst Johannes Buxtorf senior, hoogleraar te Basel, en Sixtinus Amama, hoogleraar in Franeker, in beeld, maar beiden sloegen een aanbod af. Vervolgens ijverde Everhard Bronchorst voor de benoeming van Daniël Sinapius en zijn Leidse ambtsgenoot in het Latijn Petrus Cunaeus voor Johannes Buxtorf junior. Cunaeus kon rekenen op de steun van curator Rochus van den Honert, maar diens collega Adriaan Pauw was tegen. Pauw wist de benoeming te bewerkstelligen van L'Empereur.[29] Bij de vervulling van de vacature botanie in 1709, ontstaan door het overlijden van Petrus Hotton, ging het tussen Herman Boerhaave en de Zwitser Jacob Scheuchzer. De laatste had, in tegenstelling tot Boerhaave, zijn sporen in de botanie verdiend, en kreeg bovendien steun van ondermeer de voormalige gezant voor de Republiek in Zwitserland Pieter Valckenier, de bestuurder-geleerde Gijsbert Cuper en John Woodward. Boerhaave was echter al lector medicijnen in Leiden sinds 1701 en had twee jaar later op verzoek van Curatoren en Burgemeesters aanbiedingen uit Groningen en Franeker afgeslagen onder de belofte hem de eerste vrijkomende leerstoel in de medicijnen te gunnen. Het was met name de invloedrijke Leidse burgemeester Van den Bergh die zijn collegae wist te overtuigen zich aan die belofte te houden.[30]

27 Zie voor vriendschap en patronage binnen de Republiek der Letteren Saskia Stegeman, *Patronage en dienstverlening. Het netwerk van Theodorus Janssonius van Almeloveen (1657-1712) in de Republiek der Letteren* (Nijmegen 1996) 113-135. Anne Goldgar, *Impolite Learning. Conduct and community in the republic of letters, 1680-1750* (Yale university press, New Haven en Londen 1995) met name 241.

28 H.F. Wijnman, 'De Hebraïcus Jan Theunisz. Barbarossius alias Johannes Antonides als lector in het Arabisch aan de Leidse universiteit (1612-1613). Een hoofdstuk Amsterdamse geleerdengeschiedenis', *Studia Rosenthaliana* 2 (1968) 1-29 en 149-177, aldaar 155-158 en 164-170.

29 Van Rooden, *l'Empereur*, 92-93.

30 Maarten Ultee, 'The politics of professorial appointment at Leiden, 1709', *History of universities* 9 (1990) 167-194.

In hoeverre Curatoren en Burgemeesters zich lieten beïnvloeden door de meningen van anderen was afhankelijk van de persoonlijkheid van de individuele leden, en ongetwijfeld ook van de verhoudingen binnen het college. Dat zij echter niet klakkeloos ingingen op adviezen en altijd het laatste woord hadden blijkt meer dan eens. Toen hoogleraar theologie Franciscus Gomarus zich op 9 november 1602 door rector Paulus Merula in de vergadering van Curatoren en Burgemeesters liet aandienen en voorstellen deed voor de opvolging van zijn dat jaar overleden collegae Junius en Trelcatius sr., hoorden de bestuurders hem beleefd aan, maar legden zijn voorstellen naast zich neer. Eenmaal weer onder elkaar oordeelden zij dat zijn voorstel 'nyet en quaeme uyt soo goeden hert als wel in een theologo gerequireert worde'.[31] Everard Bronchorst trachtte in 1621 vergeefs curator Adriaen Pauw over te halen te ijveren voor de benoeming van Bernhard Sutholt tot hoogleraar in de rechten en ook zijn poging vijf jaar later Daniël Sinapius als docent Hebreeuws aangesteld te krijgen liep zoals reeds bleek op niets uit.[32] Het plan van André Rivet, ook niet de minste, om in 1642 de Franse hoogleraar Samuel Petit in Leiden benoemd te krijgen, faalde.[33] Zelfs de suggesties van Justus Lipsius, op wiens advies in 1587 professoren in de logica en rhetorica werden aangesteld en die ook op andere terreinen zeer invloedrijk was, vonden niet altijd gehoor.[34]

Factoren bij de keuze van docenten

Doordat het Curatoren en Burgemeesters waren die uiteindelijk bepaalden wie werd aangesteld, kwam het in Leiden niet zover als aan menige andere Europese universiteit, waar familierelaties gaandeweg het meest belangrijke criterium bij benoemingen werden.[35] In het algemeen streefde men naar de benoeming van docenten met een grote wetenschappelijke reputatie of goede didactische kwaliteiten, en in het ideale geval natuurlijk met beide. Jammer genoeg is het in de meerderheid van de gevallen onduidelijk welke capaciteiten voor het bestuur de doorslag gaven. Door de bank genomen lijkt echter bij de reeds gevestigde namen die werden aangetrokken het zwaartepunt te hebben gelegen op de wetenschappelijke reputatie, waarschijnlijk omdat die nu juist de meeste studenten zal hebben aangetrokken. Voor grootheden als Lipsius, Scaliger en Salmasius is dit evident, maar het gaat ook

31 *Bronnen* 1, 142-143. Zie ook van G.P. van Itterzon, *Franciscus Gomarus* (Leiden 1929) 82-86.

32 Bronchorst, *Diarium*, 161; 7, 8, 9 en 10-1-1621 en 198; 10 en 11-8-1626.

33 Van Rooden, *l'Empereur*, 226-227. Rivets bedoeling was L'Empereur benoemd te krijgen tot hoogleraar theologie, waarna Petit kon doorschuiven naar de vrijgekomen leerstoel Hebreeuws.

34 Robert-Jan van den Hoorn, 'On course for quality: Justus Lipsius and Leiden university', in: Karl Enenkel en Chris Heesakkers ed., *Lipsius in Leiden* (Voorthuizen 1997) 73-92, aldaar 83-84. M.E.H.N. Mout, 'Justus Lipsius at Leiden university 1578-1591', in: Aloïs Gerlo ed., *Juste Lipse (1547-1606). Colloque international tenu en mars 1987* (Brussel 1988) 85-99, aldaar 89-91.

35 Vandermeersch, 'Teachers', 225. Hoewel het zelfbestuur van universiteiten in het algemeen afnam in de loop van de zeventiende en achttiende eeuw, bleef de invloed van faculteiten op benoemingen van professoren groot. Zie ook nog hieronder, blz. 152-154.

wel op voor de klasse van docenten die (soms net) onder die 'buitencategorie' te rangschikken is: Petrus Tiara, Hugo Donellus, Johannes Fredericus Gronovius, Gerard Noodt, Bernardus Albinus, Antonius Schultingh, om een aantal willekeurige voorbeelden te noemen.[36] Zoals we nog zullen zien in het kwantitatieve gedeelte van dit hoofdstuk, werd echter ook regelmatig geput uit een reservoir van lieden die in de stad privélessen gaven. Het spreekt voor zich dat deze vaak jonge docenten nog geen grote wetenschappelijke reputatie genoten. Het zullen dus vooral hun docerende gaven, alsmede hun intellectuele capaciteiten in het algemeen zijn geweest die Curatoren en Burgemeesters deden besluiten hen aan te nemen. In de beginperiode hanteerde men zelfs zo nu en dan het middel van het concours om uit te maken wie een vacature mocht vervullen.[37]

Deze algemene kenmerken van het benoemingsbeleid, namelijk samenstelling van het docentencorps als een mengeling van grote namen, kundige docenten en veelbelovende jongelingen, en de geringe rol van verwantschapsrelaties bij benoemingen, vond men overigens ook aan de concurrerende universiteiten in de Republiek terug.[38] Het verschil was dat Leiden de bovenste plaats in de hiërarchie der universiteiten bezette en daardoor meer docenten kon aantrekken met een reeds gevestigde naam.

Daarmee is niet gezegd dat wetenschappelijke of docerende kwaliteiten altijd het meeste gewicht in de schaal legden. Curatoren en Burgemeesters hielden met meer factoren rekening. De religieuze kleur van een kandidaat, zijn politieke overtuiging, de wetenschappelijke stroming waartoe hij behoorde, zijn gerichtheid op praktijk dan wel theorie, zijn herkomst, dat alles was werd afgewogen alvorens een benoeming plaatsvond. Deze factoren komen hieronder puntsgewijs aan de orde, waarbij in het oog gehouden moet worden dat de scheidslijn niet altijd scherp te trekken is. De grote splijtzwammen van de zeventiende eeuw, de strijd tussen remonstranten en contra-remonstranten en het cartesianisme, droegen zowel theologische, politieke als wetenschappelijke elementen in zich.

Religieuze overtuiging

De teloorgang van de geloofseenheid in de zestiende eeuw had voor de universiteiten tot gevolg gehad dat zij de confessionele kleur kregen van het gebied waarin zij lagen. In principe konden alleen docenten aangesteld worden met de 'juiste' religieuze overtuiging. Veelal was het afleggen van een eed op het geloof een voorwaarde voor de aanvaarding van het ambt.[39] Zoals we al zagen was in de eerste statuten

36 Zie voor meer bijzonderheden over de individuele docenten Otterspeer, *Groepsportret* 1, 105-112, 141-145, 170-172, 206-213, 248-254, 283-288, 330-335, 376-383, 427-434, idem, *Groepsportret* 2, 52-58, 72-79, 99-103, 149-154, 182-186, 224-231, 269-273, 326-331, 333-334, 382-383, 385-389.

37 Otterspeer, *Groepsportret* 1, 142, 210-211.

38 Zie de literatuur over de verschillende universiteiten die in het vervolg van dit hoofdstuk wordt aangehaald.

39 Vandermeersch, 'Teachers', 226.

van de Leidse universiteit ook zo'n godsdiensteed opgenomen, maar al in 1578 geschrapt, omdat hij te veel studenten zou weerhouden naar de universiteit te komen.[40] Aan de later opgerichte academies binnen de Republiek was het afleggen van een godsdiensteed evenmin verplicht voor studenten. Franeker en Groningen kenden wel zo'n verplichting voor docenten.[41] De religieuze tolerantie die in het laatste kwart van de zestiende eeuw nog overheerste onder de gewestelijke bestuurders en binnen het college van Curatoren en Burgemeesters maakte de inschrijving van menig rooms-katholiek student in Leiden mogelijk, en zelfs de aanstelling van enkele niet-calvinistische docenten. Justus Lipsius, Bonaventura Vulcanius, Rembertus Dodonaeus en Thomas Sosius bekeerden zich nooit tot het calvinisme.[42] Aan het begin van de zeventiende eeuw veranderde het religieuze klimaat, waardoor aanstelling van rooms-katholieken ondenkbaar werd. In een omgeving waar al binnen de calvinistische richting splitsing ontstond (remonstranten/contra-remonstranten), was voor niet-calvinisten helemaal geen plaats meer. Een voorbeeld vinden we in de eerder genoemde Jan Theunisz., wiens lidmaatschap van de doopsgezinde gemeente waarschijnlijk ook een rol speelde bij het mislukken van zijn gooi naar de leerstoel Arabisch.[43]

In de loop van de zeventiende eeuw raakt de scherpslijperij wat op de achtergrond en blijkt het lidmaatschap van de 'ware' kerk minder zwaar te gaan wegen. De in 1646 tot hoogleraar Nederduytsche mathematicque benoemde Frans van Schooten jr. stond bekend als arminiaan[44], twaalf jaar later wordt de lutheraan J.F. Gronovius ogenschijnlijk zonder problemen tot hoogleraar Grieks benoemd en ook de gelijke gezindheid van Paulus Herman vormt in 1678 geen bezwaar hem aan te stellen tot professor in de botanie. Godefridus Bidloo kan als doopsgezinde in 1694 aantreden als professor in de medicijnen. Buchardus de Volder daarentegen krijgt zijn aanstelling tot hoogleraar wijsbegeerte in 1670 pas na een overgang van de doopsgezinde naar de gereformeerde gemeente. De verbondenheid tussen de filosofie en de theologie maakte dat voor de religieuze overtuiging van aanstaande professoren in die vakken strengere eisen golden dan voor hun collega's in andere vakgebieden.[45]

Ook in de achttiende eeuw waren er diverse niet-gereformeerde kandidaten, van wie er enkele daadwerkelijk werden benoemd. Het beroep van de rechtsgeleerde Gottlieb Heineccius vindt in 1732 nog geen doorgang, omdat niet het gehele bestuurscollege zich kan verenigen met de keuze voor een lutheraan,[46] maar vijf jaar later stapt men over dat bezwaar heen en wordt Heineccius alsnog beroepen – hij moet het beroep overigens afwijzen.[47] Het gewicht dat Curatoren en Burgemees-

40 Zie blz. 21.
41 Clotz, *Hochschule*, 171.
42 J.J. Woltjer, 'Introduction', in: Lunsingh Scheurleer, *Leiden university*, 1-19, aldaar 2-3.
43 Wijnman, 'Jan Theunisz.', 172-173. Zie ook hierboven, blz. 136.
44 *NNBW* 7, 1111.
45 Gerhard Berthold Wiesenfeldt, *Leerer Raum in Minervas Haus* (Hamburg 1999) 54-55.
46 *Bronnen* 5, 119; 28-4-1732.
47 Ibidem, 176; 30-10-1737.

ters aan de religieuze gezindheid van kandidaten geven wordt aan het einde van de achttiende eeuw nog geringer. In 1761 proberen zij – tevergeefs – Johann Daniël Ritter aan de universiteit te verbinden, 'niettegenstaande de gem. heer professie doet van de gevoelens van dr. Martinus Lutherus'.[48] Wie wel komen zijn de lutshersgezinden Joan Luzac, als hoogleraar Grieks en Vaderlandse geschiedenis, Christiaan Hendrik Damen[49], hoogleraar wis-, krijgs-, waterweg- en burgerlijke bouwkunde (1785)[50], en de doopsgezinde Matthijs Siegenbeek als hoogleraar Nederduitse Welsprekendheid (1799).

De conclusie moet zijn dat Curatoren en Burgemeesters in beginsel kozen voor gereformeerde kandidaten, maar dat er wel enige ruimte was hiervan af te wijken. Rooms-katholieken konden na de eerste 'tolerante' periode niet meer worden aangenomen, maar vanaf het midden van de zeventiende eeuw leverde het aannemen van lutheranen en doopsgezinden, met uitzondering van docenten theologie en wijsbegeerte, geen grote problemen meer op.[51]

Politieke overtuiging

Politiek en religie waren in het Ancien Régime nog niet die gescheiden entiteiten die ze vanaf de omwenteling van 1795 zouden worden. Tijdens de gebeurtenissen van 1618-1619 kwam dat duidelijk tot uiting. Om die reden is het voor de periode erna nauwelijks mogelijk de rol die de religieuze overtuiging van een kandidaat voor een docentschap speelde, te scheiden van zijn politieke gezindheid: een remonstrantse gezindheid ging in de meeste gevallen ongetwijfeld gepaard met een afkeer van het stadhouderlijk stelsel. Voor de periode Willem III (1672-1702) gaat dit gedeeltelijk ook op: onder de Voetianen vond men meer prinsgezinden dan onder de Coccejanen.[52] Anders ligt dat aan het einde van de achttiende eeuw, toen de religieuze overtuiging van kandidaten een beperktere rol ging spelen. De polarisatie tussen orangisten en patriotten werd daarentegen in alle geledingen van de maatschappij voelbaar en kreeg ook zijn weerslag op het benoemingsbeleid van Curatoren en Burgemeesters in Leiden. De orangist Jona Willem te Water verhaalt in zijn autobiografie hoe zijn benoeming tot hoogleraar theologie in 1785 doorgang vond ondanks grote bezwaren van curator en raadpensionaris Pieter van Bleiswijk, een opportunist die zich gezien de politieke situatie te lande op dat moment in het patriotse kamp bevond.[53] Twee jaar later speelde binnen het bestuur de kwestie

48 Ibidem, 452; 14-1-1761

49 *NNBW* 6, 371.

50 G.C.B Suringar, 'Het onderwijs in de natuurkundige wetenschappen, aan de Leidsche hoogeschool, gedurende het dertigjarig tijdvak van 1785-1815', *Nederlandsch tijdschrift voor geneeskunde* tweede reeks 6 (1870) 1-75, aldaar 2-3.

51 Vgl. W.Th.M. Frijhoff, *La société Néerlandaise et ses gradués, 1575-1814* (Amsterdam/Maarssen 1981) 56.

52 Zie hieronder, blz. 143.

53 Jona Willem te Water, *Levens-berigt van Jona Willem te Water, te Leyden overleden den 19 october des jaars 1822* (z.p. 1823) 200-204.

rond Herman Muntinghe. Drie patriotse bestuursleden zagen in de Harderwijkse hoogleraar de meest geschikte opvolger van hoogleraar Hebreeuws Everard Scheidius, maar zij verloren het pleit van hun medebestuursleden die een voorkeur hadden voor de aanhanger van de stadhouderlijke partij Sebald Fulco Johannes Rau. Na de verandering van het politieke bestel in 1795 konden de patriotten hun gelijk halen en Muntinghe alsnog beroepen, die prompt bedankte.[54] Inmiddels waren de hoogleraren Pestel (rechten), Luzac (*artes*), Kluit (*artes*) en Boers (theologie) en de lector le Francq van Berkheij ontslagen vanwege hun orangistische sympathieën. In 1802 werden ze door het meer moderate regime in hun functie hersteld.

Wetenschappelijke stroming

Op 8 mei 1603 benoemden Curatoren en Burgemeesters Jacobus Arminius tot hoogleraar theologie, naast Franciscus Gomarus. Drie dagen daarna werd Lucas Trelcatius jr. als buitengewoon hoogleraar aan het duo toegevoegd. Met de benoemingen continueerden de bestuurders, zo concludeerde Carl Bangs in zijn biografie over Arminius, 'their policy of maintaining balance in the faculty between the two theological tendencies in the Dutch churches.'[55] De twee theologische richtingen waren die van de 'rekkelijken' en 'preciezen' en hun meningsverschillen dateerden al van ruim voor de benoeming van Arminius. Met de vraag naar de verhouding tussen kerk en staat was het begonnen, en ten tijde van Arminius' benoeming was daar het bekende conflict over de predestinatie bijgekomen.

Van een bewuste 'evenwichtspolitiek' door Curatoren en Burgemeesters in de benoemingen van theologiehoogleraren vóór Arminius lijkt echter, in weerwil van Bangs woorden, nog geen sprake geweest te zijn. Aanvankelijk was het al problematisch de faculteit te bezetten met gekwalificeerde personen. Het tekort aan geschoolde, Nederlandstalige predikanten werkte niet in het voordeel van de universiteit, want gemeenten die er na veel moeite een aan zich hadden weten te binden, lieten hem uiteraard niet zonder slag of stoot weer vertrekken, zoals de pogingen Wernerus Helmichius naar Leiden te halen aantonen.[56] Het merendeel van de hoogleraren theologie in de eerste vijfentwintig jaar was dan ook van buitenlandse of Zuid-Nederlandse afkomst: Capellus, Feugeraeus, Danaeus en Junius uit Frankrijk, Holmannus en Sturmius (*extraordinarius*) uit Duitsland, Saravia, Trelcatius sr. en Gomarus uit de Zuidelijke Nederlanden. Problemen met deze theologen waren er genoeg. Ze stierven snel (Holmannus), vertrokken spoedig om persoonlijke redenen (Capellus, Sturmius), omdat men ze elders nodig had (Feugeraeus) of omdat zij verwikkeld raakten in politieke zaken (Danaeus en Saravia). Maar een specifiek patroon in de benoemingen op basis van hun strengere of minder strenge overtuiging

54 *Bronnen* 7, 123; 3-5-1799. zie blz. 45.
55 Carl Bangs, *Arminius. A study in the Dutch reformation* (Nashville/New York 1971) 239.
56 In 1581 uit Utrecht, in 1591 uit Delft. J. Hania, *Wernerus Helmichius* (Utrecht 1895) 27-28 en 58-66, Woltjer, 'Introduction', 16 en 19, n. 47.

is niet te ontdekken. In praktijk overheerste in de theologische faculteit aan het einde van de zestiende eeuw, met de drie hoogleraren Junius, Trelcatius sr. en Gomarus, het orthodoxe element, waarbij de eerste twee bekend staan als gematigder dan Gomarus.[57]

De benoeming van Arminius kan derhalve gelden als de eerste uiting van de wil een bepaald evenwicht te bereiken tussen de verschillende stromingen binnen de theologische faculteit, hoewel de resoluties van Curatoren en Burgemeesters deze wens dan nog niet expliciet tot uitdrukking brengen. Na de dood van Trelcatius jr. in 1607 en Arminius twee jaar later doen zij dit wel. Alles staat dan in het teken van de geschillen en het bestuur stelt zichzelf ten doel naast scherpslijper Gomarus een gematigde figuur aan te stellen. Aanvankelijk zetten zij hun zinnen op Johannes Uittenbogaert, vriend en geestverwant van Arminius, die echter zelf zijn geschiktheid voor het ambt in twijfel trekt. Zijn belangrijkste bezwaar is echter dat hij in deze 'periculose ende knibbelige' tijden zo'n last niet wil aanvaarden. Uiteindelijk belooft de hofpredikant schoorvoetend zijn medewerking. Hij zal komen indien hij Conrad Vorstius, hoogleraar te Steinfurt, 'een seer moderaet man [...], bequaem om alle twisten ende gescillen te helpen weeren', als collega kan krijgen.[58] De daarop volgende benoeming van Vorstius wekt echter internationale beroering en zorgt er bovendien voor dat de universiteit in 1611 kortstondig geen enkele hoogleraar theologie meer heeft: Gomarus neemt ontslag, Vorstius zal door alle tegenwerking zijn ambt nooit kunnen uitoefenen en Uittenbogaert komt om die reden niet.[59] Toch kiest het college van Curatoren en Burgemeesters, hoewel remonstrants van kleur, ook na het vertrek van Gomarus voor evenwicht. Benoemd worden Johannes Polyander à Kerkhoven en Simon Episcopius, de een contra-remonstrants, de ander remonstrants. Als voorwaarde aan Polyander stelt het bestuur dat hij 'diegeene soude connen ende willen dulden beneffens hem, die in de vijff pointen van de predestinatie ende 't geene daeraen cleeft anders dan hij van gevoelen souden mogen weesen.'[60] Na de overwinning van de contra-remonstranten in 1618 en de daaruit voortvloeiende gevolgen voor de universiteit[61] is van de vertegenwoordiging van verschillende stromingen binnen de theologische faculteit voorlopig geen sprake meer. Het gezuiverde college van Curatoren en Burgemeesters ontslaat Episcopius en Vorstius en benoemt naast Polyander de contra-remonstranten Antonius Thysius, Antonius Walaeus en André Rivet. Met de opvolgers van Rivetus en Walaeus, Jacobus Triglandus en Frederik Spanheim, wordt deze lijn voortgezet gedurende de eerste helft van de zeventiende eeuw.

De nieuwe splijtzwam heette vanaf het midden van de zeventiende eeuw het cartesianisme. De vooropstelling van de rede als basis voor wetenschap die Descartes bepleitte had met name consequenties voor de filosofie, maar zorgde ook in theo-

57 Ibidem, 4.
58 *Bronnen* 2, 6-8.
59 Rogge, 'Vorstius'.
60 *Bronnen* 2, 31-32.
61 Zie blz. 33.

logische kring voor beroering. De nieuwe zienswijze strookte niet met het scholastische Aristotelisme waarmee de heersende orthodoxe geloofsleer was verweven. Hoewel Johannes Cocceius, sinds 1650 hoogleraar theologie in Leiden, anders dan veel van zijn navolgers de cartesiaanse filosofie niet omarmde[62], werd hij daar door zijn tegenstanders wel van beschuldigd, omdat hij in methode en verwijdering van Aristoteles raakvlakken had met de Franse filosoof. Voor- en tegenstanders kwamen bekend te staan onder de namen coccejanen en voetianen, de laatsten naar hun leidsman Gisbertus Voetius, hoogleraar theologie in Utrecht. Na de dood van coccejus hadden de coccejanen kortstondig de overhand in de theologische faculteit: Heidanus en Valckenier en diens opvolger Wittichius waren coccejaan, Frederik Spanheim jr. voetiaan. In de jaren zeventig begon de voetiaanse overheersing en dat had alles te maken met het aantreden als stadhouder van Willem III, die een voorkeur had voor de voetiaanse denkbeelden. Alle tijdens zijn stadhouderschap benoemde theologen in Leiden – Stephanus le Moyne, Antonius Hulsius, Jacobus Trigland jr. en Johannes à Marck waren vertegenwoordigers van de *theologia traditiva*.[63] De Leidse theologische faculteit werd op die wijze eenzijdig voetiaans, net als aan Voetius' eigen Utrechtse universiteit, maar in tegenstelling tot het predikantencorps in de meeste steden, waar de stadsbesturen in navolging van Amsterdam (vanaf 1677) beurtelings een coccejaan en een voetiaan benoemden om het evenwicht te bewaren.[64] Hetzelfde is aan de Harderwijkse academie waarneembaar, waar de curatoren afwisselend vertegenwoordigers van beide stromingen in de theologische faculteit benoemden.[65] Aan zo'n evenwichtspolitiek kwam het Leidse universitair bestuur net als het Utrechtse pas weer toe na de dood van Willem III. Drie maanden na zijn overlijden in 1702 benoemde het Salomon van Til, drie jaar later Franciscus Fabricius, beide coccejaan.[66] Hoewel men uit het verleden wist dat een dergelijke benoemingspolitiek tot problemen kon leiden, was de gedachte dat hoogleraren van onderscheiden richtingen binnen een faculteit ook studenten van verschillende richtingen zouden trekken.[67]

62 Christiaan Sepp, *Het godgeleerd onderwijs in Nederland, gedurende de 16e en 17e eeuw* deel 2 (Leiden 1874) 219-220.

63 Zie over deze hoogleraren Sepp, *godgeleerd onderwijs* 242-266. J. van Genderen, *Herman Witsius. Bijdrage tot de kennis der gereformeerde theologie* ('s-Gravenhage 1953). Hoewel Witsius eerder als een middenfiguur gekarakteriseerd kan worden, C. Graafland, 'Structuurverschillen tussen voetiaanse en coccejaanse geloofsleer', in: F.G.M. Broeyer en E.G.E. van der Wall, *Een richtingenstrijd in de gereformeerde kerk. Voetianen en Coccejanen 1650-1750* (Zoetermeer 1994) 28-53, aldaar 32-33.

64 Jonathan I. Israel, *The Dutch republic. Its rise, greatness, and fall, 1477-1806* (herz. paperback ed.; Oxford 1998) 667 en 839. A. de Groot, 'Geschiedenis van de faculteit der godgeleerdheid aan de Utrechtse universiteit', in: idem en Otto J. de Jong ed., *Vier eeuwen theologie in Utrecht* (Zoetermeer 2001) 11-97, aldaar 25-26.

65 Remieg Aerts en Liesbeth Hoogkamp, *De Gelderse Pallas. Gymnasium illustre, Gelderse universiteit, rijksathenaeum te Harderwijk 1600-1818* (Barneveld 1986) 43-45.

66 J. van den Berg, 'Toch een wegbereider? Salomon van Til (1643-1713)', in: Kees Fens ed., *Verlichte geesten. Een portrettengalerij voor Piet Buijnsters* (Amsterdam 1996) 107-118.

67 Sepp, *godgeleerd onderwijs*, 266. Met dit argument zou in 1762 curator Pieter Steyn zijn voorkeur voor een voetiaan in de vacature van Van Schelle verklaren. Van den Berg, 'Bentinck', 173.

Met name onder de coccejanen ontstond vanaf het einde van de zeventiende eeuw meer diversiteit. Campegius Vitringa sr. (hoogleraar theologie Franeker 1683-1722) en Friedrich Adolph Lampe (hoogleraar theologie Utrecht 1720-1727)[68] probeerden beide richtingen dichter bij elkaar te brengen en kregen navolgers, naar hen vitringianen en lampeanen genoemd. De aantekeningen van curator Willem Bentinck over benoemingen van hoogleraren theologie in de jaren 1750-1764, gebruikt door Van den Berg,[69] tonen dat bij de beraadslagingen van Curatoren en Burgemeesters de richting van een kandidaat, naast zijn wetenschappelijk gewicht, het belangrijkste gespreksonderwerp was. Voortdurend werd het evenwicht tussen de verschillende richtingen binnen de faculteit in de gaten gehouden, en meningsverschillen daarover leidde tot hevige aanvaringen. Over het algemeen waren de coccejanen in de achttiende eeuw aan de Leidse universiteit, zoals ook aan andere universiteiten in de Republiek,[70] in de meerderheid. Bernhardinus de Moor (1745-1779) kan gelden als de laatste voetiaan aan de Leidse universiteit.[71]

Hoewel het streven naar aanstelling van docenten van verschillende richtingen het duidelijkst aan het licht komt in de theologische faculteit, is het ook in de andere faculteiten waarneembaar. Allereerst natuurlijk in de *artes*faculteit, bij de filosofen. De vinnige strijd tussen sympatisanten en tegenstanders van Descartes lokte weliswaar een verbod op het verwijzen – positief of negatief – naar diens ideeën uit, maar dit was vooral bedoeld om de rust te herstellen en niet om de nieuwigheden geheel de kop in te drukken. Want tegelijkertijd benoemden Curatoren en Burgemeesters naast aanhangers van de 'oude filosofie' docenten van wie bekend was dat zij positief tegenover de opvattingen van de Franse filosoof stonden. Een volmaakt evenwicht streefden zij daarbij niet na. Belangrijk was eerder dat beide richtingen vertegenwoordigd waren. In de jaren zeventig van de zeventiende eeuw was evenwel het aandeel van de modernen onder de filosofen zo overheersend geworden (Christiaan Melder, Gothofredus Spinaeus en Burchardus de Volder), dat Curatoren en Burgemeesters zich zorgen begonnen te maken. Het dreigend vertrek van Gerardus de Vries, subregent van het Statencollege en onbezoldigd lector filosofie, naar Utrecht in 1674 moest naar hun mening worden afgewend, 'omdat deselve de oude Aristotelische philosophie seer toegenegen wesende aen yder een occasie ende gelegentheyt geeft om daerin geoeffent ende geinstrueert te werden'. Zij boden hem dan ook een ordinariaat in de filosofie aan.[72] De Vries vertrok toch en Curatoren en Burgemeesters benoemden begin 1675 Wolferd Senguerdius, die zich tot die tijd verstandig genoeg geprofileerd had als trouw navolger van de peripatetische filosofie.[73] Dat hij zich, eenmaal aangesteld, intensief bezig ging houden met experimen-

68 G. Snijders, *Friedrich Adolph Lampe* (Harderwijk 1954)
69 Van den Berg, 'Bentinck'.
70 Graafland, 'Structuurverschillen', 37.
71 Van den Berg, 'Bentinck', 174 noemt ook Aegidius Gillissen (1765-1789) Voetiaan, maar vgl. Christiaan Sepp, *Johannes Stinstra en zijn tijd* II (Amsterdam 1865) 41.
72 *Bronnen* 3, 290-291; 30-05-1674.
73 Ibidem, 307; 20-2-1675.

tele fysica doet aan de opzet van het bestuurscollege niets af.[74]

Ook in de medische faculteit blijkt de scheiding tussen het 'oude' en het 'nieuwe' van belang. In 1658 kreeg buitengewoon hoogleraar wijsbegeerte Johannes de Raei toestemming voortaan tevens onderwijs in de medische instituten te verzorgen. Hoewel De Raei geen slaafs navolger van Descartes was – hij trachtte diens ideeën in overeenstemming te brengen met de Aristotelische wijsbegeerte – zagen de hoogleraren medicijnen, zelf niet allen Aristotelici, liever een hoogleraar uit de medische faculteit de instituten doceren in plaats van iemand 'die eene nieuwe philosophie [...] gebruycken, overmits de studenten ende candidaten der medicine, die met de voorsegde nieuwe philosophie sijn geïmbueert, daermede in examinibus niet en konnen volstaen.' De medische hoogleraren waren dus zelf van de noodzaak tot evenwicht doordrongen en raakten daarmee bij Curatoren en Burgemeesters de juiste snaar. Johannes Antonides van der Linden[75], zo besloot het faculteitsberaad, zou het doceren van de instituten op zich nemen. Als opvolger van Van der Linden zelf wordt door Curatoren en Burgemeesters een aantal jaren later expliciet naar een medicus gezocht 'de oude Galenisse maniere profiterende en volgende', als tegenwicht tegen Sylvius.[76] Uiteindelijk vindt men deze niet in Engeland, zoals aanvankelijk de bedoeling was, maar in Frankrijk, in de persoon van Carolus Drelincourt.

Praktijkkennis

Naast het nastreven van een evenwicht in het lesaanbod in de vorm van vertegenwoordiging van verschillende stromingen, is in het benoemingsbeleid van Curatoren en Burgemeesters ook de tendens waarneembaar om naast theoretisch sterke ook meer praktijkgerichte docenten aan te stellen. In de juridische faculteit vinden we die opzet het duidelijkst terug in de eerste halve eeuw. In 1597 wordt Arend van Berendrecht, advocaat bij het Hof van Holland, vanwege zijn ervaring in de advocatuur benaderd als opvolger van Julius à Beyma, en hetzelfde argument is te beluisteren bij de aanstelling van Cornelius Sylvius in 1615.[77] Petrus Cunaeus, die al in 1612 tot buitengewoon, een jaar later tot gewoon hoogleraar Latijn benoemd was, koesterde tevens de ambitie hoogleraar in de rechten te worden en wist dat een verzoek praktijkervaring bij het Hof van Holland op te mogen doen zijn kansen daarop sterk zou verhogen.[78] Ook Nicolaas Dedel werd mede aangesteld vanwege zijn kennis van de praktijk.[79] Deze lijn vond zijn voortzetting in de benoemingen van

74 Wiesenfeldt, *Leerer Raum*, 78-84.

75 G.A. Lindeboom, 'Johannes Antonides van der Linden (1609-1664), medisch hoogleraar te Franeker en Leiden. Zijn betekenis voor de Friese hogeschool', in: Jensma, *Franeker*, 356-370.

76 *Bronnen* 3, 213*; 28-1-1668.Woltjer, 'Introduction', 19, noot 51.

77 Van Berendrecht: AC 20, f. 32. Geciteerd in Ahsmann, *Collegia*, 142, noot 8. Sylvius: AC 20 f. 351v-352 en 354v-355, Ahsmann, *Collegia*, 173.

78 Ibidem, 184.

79 Ibidem, 222.

Arnoldus Vinnius, Jacobus Maestertius en Bernardus Schotanus.

Hoewel in de medische wetenschap van echte specialisatie nog nauwelijks sprake was – binnen de medische faculteit wisselden diverse docenten van leervak – zullen Curatoren en Burgemeesters voor de praktische onderdelen over het algemeen docenten aangezocht hebben die daar al ervaring mee hadden. Te denken is dan natuurlijk aan de anatomiecolleges, maar ook aan het onderwijs in het *collegium medico-practicum*. Desondanks zien we dat de voortvarendheid waarmee dat onderwijs ter hand werd genomen sterk afhing van de persoon. Na Boerhaave bijvoorbeeld lag het universitaire praktisch medisch onderwijs meer dan veertig jaar stil, omdat de hoogleraren Van Royen en Gaubius er geen belangstelling voor hadden.

Herkomst

Promoties aan een door de Paus erkende universiteit gaven in de middeleeuwen het recht in de gehele christelijke wereld te doceren (*ius ubique docendi*) en van dat recht werd druk gebruik gemaakt. Een van de ontwikkelingen die de universiteiten na de middeleeuwen doormaakten was daarentegen juist die van een afnemende internationale mobiliteit van het docentencorps. De *peregrinatio academica* werd steeds minder gebruikelijk in de zeventiende en achttiende eeuw, en zo het nog gedaan werd bezocht men minder universiteiten dan voorheen. Leiden wordt met enkele andere jonge universiteiten beschouwd als uitzondering, met een relatief internationaal getint docentencorps.[80] De kwantitatieve aspecten van dit onderwerp zullen later in dit hoofdstuk aan de orde komen. De vraag is hier of, en zo ja welk beleid Curatoren en Burgemeesters hadden ten aanzien van het benoemen van docenten van buitenlandse herkomst.

Uit diverse cijfers blijkt dat de komst van een vermaard buitenlands geleerde kon leiden tot een aanwas van studenten met dezelfde herkomst. De aanstelling van Justus Lipsius (1578), afkomstig uit de Zuidelijke Nederlanden, deed het aantal studenten uit die regionen fors toenemen, en hetzelfde gold voor het aantal Fransen na de komst van Scaliger in 1593 en Rivet in 1620. De aanstelling van Bernhardus Albinus (1702) zorgde voor een toename van de inschrijving van Duitse studenten en die van Johannes Jacobus Vitriarius (1719, geboren Genève) van jeugdige adel uit Bohemen en Oostenrijk, zij het dat het effect in deze gevallen veel minder groot was dan bij Lipsius, Scaliger en Rivet.[81] Aan het einde van de achttiende eeuw raadt J.H.

80 Vandermeersch, 'Teachers' , 229-231.

81 Van 1575-1577 bedroeg het aantal inschrijvingen van studenten uit de Zuidelijke Nederlanden in totaal 3, na de komst van Lipsius, tot de val van Antwerpen in 1585, was dat 144. Overigens had het binnenhalen van Lipsius grote invloed op de toename van het totaal aantal studenten. In het jaar van aankomst van Scaliger schreven 27 Franse studenten zich in, tegen 5 het voorafgaande jaar. Gedurende Scaligers 17-jarig verblijf in Leiden bedroeg het aantal nieuwe inschrijvingen van Franse studenten in Leiden gemiddeld 9 per jaar, tegen 1,4 in een even lange voorafgaande periode, en 6,1 in de tien jaar die volgden. Tijdens het verblijf van André Rivet in Leiden (1620-1632) was het gemiddelde zelfs 18,5. In de tien jaren die volgden bedroeg het 8,6. De cijfers zijn afkomstig uit een database van Leidse stu-

van Swinden het Leidse bestuurscollege aan Georg Christoph Lichtenberg, hoogleraar fysica te Göttingen, te beroepen als opvolger van Pieter Nieuwland, onder andere omdat het 'zeer dienstig [kan] zijn om van tijd tot tijd, op eene academie vreemde professoren te beroepen, vooral een' man, die zo veele discipelen heeft als Lichtenberg, ten einde daardoor wederom eenen stroom van vreemdelingen naar zich te trekken.'[82]

Desondanks blijkt keer op keer dat Curatoren en Burgemeesters een voorkeur hadden voor landslieden, net als overigens de bestuurders van de Franeker universiteit.[83] In 1589 stellen zij de Noord-Nederlander Pieter Pauw aan tot buitengewoon hoogleraar medicijnen 'daertoe zy raedsamer vinden te vorderen ende mittertijt op te queecken een geboren lantsaet, [...], dan een vreemde'.[84] Met het aanbod van Janus Gruter om in Leiden te komen doceren waren de bestuurders zeer gelukkig, 'te meer daerbij comende dat wij u kennen niet alleen in ons lant van onse tale geboren ende dezelve (als veel andere) niet te versmaeden, mer daerentegens voor een die doer ouffeninge, verrijckinge ende vermeerderinge dezelve tale altijts gesocht heeft haer behoorlicke eere ende achtinge te helpen'.[85] En niet alleen de kwaliteiten van Arminius waren in 1602 reden hem te beroepen, maar ook het feit dat hij 'Hollander' was.[86]

De regelmaat waarmee de voorkeur voor een landsman in de eerste jaren wordt geuit is opvallend, omdat juist in dit tijdvak de meeste buitenlanders onder de docenten zijn te vinden.[87] Voor de theologische faculteit verklaarden Curatoren en Burgemeesters dit zelf uit het feit dat 'in dese landen landen weynich personen, tot der voorsegde professien bequaem, waren te becomen'.[88] Die verklaring is eveneens toepasbaar op de andere faculteiten, gezien de voorkeur die het bestuur ook daar aan de dag legde voor landslieden. Toen er meer gekwalificeerde Noord-Nederlanders beschikbaar kwamen – voor een groot deel opgeleid in Leiden – daalde het aandeel van buitenlanders binnen het docentencorps. De voorkeur voor landslieden werd in 1729 nog eens onderstreept door Boerhaave, in zijn eerder genoemd advies omtrent zijn opvolging in de professies botanie en chemie: 'dat het beste scheen te volgen de oude voet van deese universiteit, hetgunt meest met een goeden uytslag was gepaert gegaan, te weten, dat men het oog wierp op jonge en bequame luyden van onse landtaerdt'.[89]

denten, samengesteld door Martine Zoeteman. Zie ook J.A. Bots, 'André Rivet en zijn positie in de Republiek der Letteren', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 84 (1971) 24-35, aldaar 30. Albinus: *NNBW* IV, 22. Vitriarius: Sepp, *Stinstra* I, 141.

82 AC 67, 1 juli 1795.

83 In Franeker was de voorkeur voor ingezetenen zelfs opgenomen in de instructie van curatoren, Smit, 'Franeker professoren', 104.

84 *Bronnen* 1, 55; 9-2-1589.

85 Witkam, *dagelijkse Zaken* 2, 138.

86 *Bronnen* 1, 144.

87 zie hieronder, blz. 155-156.

88 *Bronnen* 1, 199*; 13-4-1592.

89 Ibidem 5, 70.

In de voorkeur voor landslieden was de beheersing van de landstaal een belangrijk argument. Voor theologen was dat het geval omdat zij studenten ook onderwijs in het preken gaven, wat in de landstaal gebeurde, maar zoals in het geval van Gruter bleek was beheersing van het Nederlands ook voor docenten in de andere faculteiten belangrijk. In de voorkeur voor Nederlanders speelde ook het prozaïsche aspect van de financiën een niet onbelangrijke rol. Zo werd het voorstel van Paulus Merula om Gryphius Buys uit Rostock te beroepen niet gehonoreerd wegens de hoge kosten: landslieden waren goedkoper.[90] Daar komt nog bij dat Curatoren en Burgemeesters het trekken van buitenlandse studenten niet als speciaal voordeel van een buitenlands docent schenen te zien. De Utrechter Johannes Heurnius had naar hun mening het niveau van de medische faculteit door zijn publicaties sterk verhoogd, 'tot aenlockinge herwaerts van seer veel wtheemsche studenten van verscheydene natien'. De inschrijvingscijfers van medische studenten in de jaren na Heurnius' komst (1581) geven aan deze mening evenwel geen steun.[91]

Aannemen of weigeren?

De rol van het geld

In zijn bijdrage voor het tweede deel van *A History of the university in Europe* noemt Peter A. Vandermeersch Leiden als voorbeeld van een universiteit die met hoge salarissen gerenommeerde buitenlandse geleerden wist te trekken. Bij deze opvatting zijn wel enkele nuanceringen aan te brengen. We zagen al dat Curatoren en Burgemeesters bij voorkeur binnen de Republiek naar nieuwe docenten zochten, onder andere om financiële redenen. Zoals later in dit hoofdstuk nog zal blijken was het aantal als echt buitenlands aan te merken beroepenen klein, en het aantal van hen dat het beroep ook aannam nog veel kleiner. Daarbij is het de vraag of voor deze groep de hoogte van het salaris wel zo'n belangrijk argument was om naar Leiden te komen. Weliswaar lagen de wedden aan buitenlandse universiteiten gemiddeld veel lager dan die in Leiden en aan andere universiteiten in de Republiek, maar terecht merkt Vandermeersch zelf op dat de *ordinarii* aan gerenommeerde buitenlandse universiteiten een goed salaris kregen.[92] En dat was nu juist een belangrijke groep waarop Curatoren en Burgemeesters hun aandacht richtten wanneer zij binnen de Republiek geen geschikte kandidaat konden vinden. Veel juristen en medici hadden naast hun ambt als hoogleraar een praktijk die geld binnen bracht, wat een overgang naar Leiden vanwege het salaris nog minder noodzakelijk

90 AC 20, f. 40; 8/9-11-1597.

91 *Bronnen* 2, 191; 14-11-1634. Tot 1594 kwam het aantal studenten dat zich in de medische faculteit inschreef jaarlijks nooit hoger dan tien. Pas daarna begon zich een stijging in te zetten, die nauwelijks in verband kan worden gebracht met de persoon van Heurnius. Ook bij het beroep van Johannes Uijttenbogaert blijkt het bestuur de verwachting te koesteren van een toeloop van buitenlanders, *Bronnen* 2, 6; 17-3-1610.

92 Vandermeersch, 'Teachers', 231 en 235-236. Zie ook nog blz. 267.

maakte. Onder de buitenlanders die geen docent aan een universiteit waren, bevonden zich veel predikanten die hun ambt uitoefenden in een grote stad of aan een hof. Ook dat waren goedbetaalde functies.

Zelfs voor beroepenen binnen de Republiek zal het geboden salaris niet altijd een doorslaggevende factor geweest zijn. Weliswaar lag in Franeker, Utrecht en Groningen het gemiddelde salaris wat minder hoog dan in Leiden[93], maar juist de topdocenten ontvingen een wedde die niet zoveel verschilde van die van hun Leidse collega's. In Utrecht verdienden hoogleraren theologie en rechten op bepaalde momenten zelfs meer. Bovendien pareerden universiteitsbesturen een beroep uit Leiden voor een van hun docenten niet zelden met een salarisverhoging.[94] Advocaten en medici met een goedlopende praktijk hoefden ook niet voor het salaris naar Leiden, net als predikanten in de grote steden.[95]

Ook met het argument van de hogere studentenaantallen in Leiden, die voor hoogleraren een groter bedrag aan verdiensten uit promoties, disputaties en vooral private colleges zouden opleveren, kon het bestuurscollege niet iedere beroepene overtuigen. Hermannus Cannegieter, een Franeker hoogleraar rechten die zij in 1765 benaderden om de vacature van Scheltinga te vervullen, meende dat 'de experientie leert, dat dit onseker is, en dat het tractement het eenigste is, waarop men vastelijk staat kan maken.' Cannegieter ontving in Franeker een jaarwedde van 1.700 gulden, tegen de door Curatoren en Burgemeesters in Leiden geboden 1.200 gulden, en zijn private colleges trokken bovendien veel meer studenten dan die van Scheltinga.[96]

Voor een geleerde van naam en faam, binnen of buiten de Republiek, zal het salaris kortom zelden de belangrijkste reden geweest zijn om een beroep uit Leiden aan te nemen. Voor die categorie binnen de Republiek zal het met name de status van Leiden als internationaal vermaarde universiteit zijn geweest die hen over de streep trok. Bij buitenlanders speelde dat argument ook een rol, maar was over het algemeen de relatieve vrijheid in de Republiek ten opzichte van de situatie in eigen land of aan de eigen universiteit doorslaggevend. Duidelijk is dit te zien bij Bernhardus Albinus, die in 1702 een jaarwedde van 5.000 gulden als lijfarts van Frederik I van Pruisen opgeeft en voor de helft van dat bedrag naar Leiden komt, naar eigen zeggen 'om sigh te ontlasten van de groote fatigues, die hy genecessiteert was te ondergaen om 't hoff te volgen.'[97]

Anders lag het voor docenten aan illustre scholen en een kleine universiteit als

93 Voor Franeker zie Smit, 'Franeker professoren', 112. Zijn getallen zijn tienjaarlijkse gemiddelden. Groningen: Jonckbloet, *Hoogeschool te Groningen*, 126 en 272. Utrecht: Kernkamp, *Utrechtsche academie*, 131-135. De getallen voor Leiden zoals weergegeven in hoofdstuk 4 zijn gebaseerd op de situatie op 1 januari van elk jaar.

94 In Utrecht werd in 1740 de bepaling ingevoerd, dat de salarisverhoging die was verkregen in ruil voor het afslaan van een beroep gerestitueerd moest worden wanneer men later alsnog vertrok. De regeling werd na protesten van de senaat veertien jaar later weer ingetrokken. Ibidem, 132-133.

95 Zie ook nog hieronder, blz. 160.

96 Koninklijk Huisarchief, archief Willem Bentinck, inv. nr. 65 IIb; 'Correspondentie (acht stuks) over het beroepen van eenen professor te Leijden in plaats van wijlen de heer Scheltinga'.

97 *Bronnen* 4, 197; 29-6-1702.

die van Harderwijk. De jaarwedde van de hoogleraren theologie aan de illustre school te Deventer werd in 1681 op 800 gulden bepaald, terwijl die in Leiden toen al op 2.000 lag.[98] De tractementen in Harderwijk lagen in de zeventiende eeuw gemiddeld op 800 gulden, daalden tussen 1680 en 1720 zelfs naar 600 gulden, stegen daarna weer, maar bleven steken onder de 1.000 gulden.[99] Voor deze docenten was het salaris wel een goede reden voor een overgang naar Leiden. Hetzelfde gold voor de groep beroepenen die in andere lager betaalde functies actief waren. Daaronder natuurlijk de jonge, veelbelovende geleerden die nog doende waren hun wetenschappelijke reputatie op te bouwen.

Redenen voor weigering

In het licht van het voorgaande kunnen we voor geleerden met een grote reputatie het geboden salaris vaker onder de redenen voor weigering dan voor aanname van een beroep plaatsen, zie het voorbeeld van Cannegieter. Naast het salaris werden, voornamelijk door buitenlandse beroepenen, nog andere redenen aangevoerd voor weigering. De Franse rechtsgeleerde François Hotman, hoogleraar in Genève, sloeg in 1579 een beroep naar Leiden af omdat hij jonge kinderen had, zijn bibliotheek moest achterlaten en de moeilijke reis niet zag zitten.[100] Familieomstandigheden waren aanvankelijk eveneens een bezwaar voor André Rivet. Zijn echtgenote wilde onder geen beding naar Leiden. Uiteindelijk vertrok hij dan maar zonder haar.[101] Ook Bernardus Paludanus, in 1591 door Curatoren en Burgemeesters aangezocht om de prefectuur van de hortus op zich te nemen, kon 'zijn huysvrouw niet en [...] inducyren om met hem naar Leiden te trecken'.[102] Lichamelijke zwakheid, ziekte of ouderdom in het algemeen waren redenen een aanbod uit Leiden af te wijzen voor Heinrich Möller, op het moment van beroep ambteloos burger in Hamburg, Jacobus Gothofredus, hoogleraar in Genève en Theodorus Zuingerus, hoogleraar te Basel. Ook Lichtenbergs gezondheid liet te wensen over, waarbij nog kwam dat de politieke situatie hier te lande aan het einde van de achttiende eeuw hem niet zinde.[103] Gothofredus vreesde bovendien niet ten onrechte het Hollandse klimaat.

Een externe factor die een vertrek naar Leiden moeilijk dan wel onmogelijk kon maken was de toenemende invloed van regionale of landelijke overheden op universiteiten.[104] Overgang van buitenlandse hoogleraren naar Leiden behoefden dan

98 J.C. van Slee, *De illustre school te Deventer 1630-1878. Hare geschiedenis, hoogleeraren en studenten, met bijvoeging van het album studiosorum* ('s-Gravenhage 1916) 34.

99 J.A.H. Bots, 'Harderwijkse professoren (1648-1812) en het benoemingsbeleid van de Gelderse Curatoren', in: Idem, *Het Gelders Athene*, 51-61, aldaar 55 en 60.

100 *Bronnen* 1, 59*-60*; 25-1-1579, ook in Ahsmann, *Collegia*, 56.

101 H.J. Honders, *Andreas Rivetus als invloedrijk gereformeerd theoloog in Holland's bloeitijd* ('s-Gravenhage 1930) 11-20.

102 Karstens en Kleibrink, *Leidse hortus*, 18-19.

103 Möller: *Bronnen* 1, 51; 9-3-1587, Gothofredus: ibidem 2, 240; 17-9-1639. Zuingerus: ibidem 4, 183; 2-8-1700. Lichtenberg: Hans Ludwig Gumbert, *Lichtenberg und Holland* (Utrecht 1973) 62-65.

104 Vandermeersch, 'Teachers', 229.

ook meermalen toestemming van een vorst en vaak kwam die niet. Spanheim jr. kreeg wel toestemming van de keurvorst van de Palts Karel Lodewijk een beroep naar Leiden aan te nemen, in een ruilhandel waarbij Georgius Hornius naar Heidelberg werd beroepen, en Philippus Reinhardus Vitriarius mocht van de senaat van Genève naar Leiden vertrekken.[105] Maar Paltsgraaf Johann Casimir verhinderde Zanchius' overgang van Neustadt naar Leiden, Hottinger kreeg van het stadsbestuur van Zürich slechts toestemming de plaatselijke universiteit te verlaten indien hij beloofde na enkele jaren weer terug te komen – hij overleed echter op weg naar Leiden – en Bisterfeld werd het tot tweemaal toe door prins Rakoczi, vorst van Transsylvanië, verboden naar Leiden te gaan. Soortgelijke verboden kregen Heineccius en Schnurrer van koning Frederik Willem I van Pruisen en de hertog van Württemberg.[106] Curatoren en Burgemeesters riepen bij weigering van vorsten diverse malen de hulp van de Staten van Holland of de Staten-Generaal in, maar erg succesvol was dat niet.

Binnen de Republiek konden universiteitsbesturen benoemingen naar Leiden nauwelijks tegenhouden. Beroepingen van personen die niet doceerden aan een universiteit, predikanten bijvoorbeeld, of rectoren van Latijnse scholen, konden door kerkenraden of schoolbesturen wel flink worden tegengewerkt. Dit zagen we al in het geval van Helmichius, maar er zijn meer voorbeelden waarin Curatoren en Burgemeesters slechts met veel moeite een 'losmaking' konden bewerkstelligen.[107]

De resultaten van het benoemingsbeleid: een kwantitatieve benadering

Wanneer men het geringe aantal publicaties in aanmerking neemt waarin een kwantitatieve analyse wordt gemaakt van docentenpopulaties van universiteiten, moet geconstateerd worden dat de Leidse universiteit op dit punt niet slecht bedeeld is. Woltjer wijdde in de jaren zeventig een artikel aan de mate waarin buitenlanders vertegenwoordigd waren onder de Leidse docenten en Henrike Clotz presenteerde een aantal jaren geleden de resultaten van een kwantitatieve analyse met gegevens over Leidse docenten én weigeraars van een beroep.[108] Toch is voor dit hoofdstuk

105 Spanheim jr., *Bronnen* 3, 244; 30-9-1670. Vitriarius, ibidem 4, 15; 3-11-1682.

106 Bisterfeld: ibidem 2, 270; 1-10-1642, ibidem 3, 28 en 57; 27-6-1649 en 17-6-1651. Hottinger: ibidem 3, 211, 212; 2-4-1667 en 9-7-1667. Heineccius: ibidem 5, 176 en 62*; 30-10-1737. Schnurrer: ibidem 7, 16; 7-11-1795.

107 Bijvoorbeeld voor Bastingius bij de regenten van Dordrecht, Witkam, *dagelijkse Zaken* 9, 40-41; 3-7-1587, Arminius uit Amsterdam, Bangs, *Arminius*, 231-239, Jacobus Baselius, predikant in Bergen op Zoom, *Bronnen* 1, 151; 8-8-1603 en een uitgebreid verslag van de losmaking van de predikanten Esgers uit Amsterdam en Alberti uit Haarlem in AC 32, f. 416; 12-9-1740.

108 J.J. Woltjer, 'Foreign professors', in: Lunsingh Scheurleer, *Leiden university*, 461-465. Clotz, *Hochschule*, 107-124. Kwantitatief onderzoek naar docenten van andere universiteiten: Jan Roegiers, 'Professorencarrières aan de oude universiteit Leuven (1425-1797)', in: A. Jans e.a. ed., *Liber amicorum Dr. J. Scheerder. Tijdingen uit Leuven over de Spaanse Nederlanden, de Leuvense universiteit en historiografie* (Leuven 1987) 227-239. Smit, 'Franeker professoren'. Rob Welten, 'Utrechtse hoogleraren in de rechten (1636-1815). Enkele aspecten van de geschiedenis van de rechtenfaculteit te Utrecht', *Tijd-*

nieuw onderzoek verricht, omdat Woltjer zich beperkte tot het aspect van herkomst en Clotz' onderzoek zich niet verder uitstrekt dan tot het jaar 1619. Dit heeft geresulteerd in een database die alle Leidse docenten en weigeraars van een beroep in de periode 1575-1812 bevat.[109] Aan de hand van de hierin verzamelde gegevens kunnen enkele aspecten van de docentenwerving die eerder in dit hoofdstuk aan de orde kwamen gekwantificeerd worden. Overigens moet er op worden gewezen dat het alleen beroepingen betreft waarvan melding wordt gemaakt in de resoluties van Curatoren en Burgemeesters. Zoals eerder bleek werd er ook regelmatig gepolst of er wel interesse was voor een overgang naar Leiden alvorens men een officieel voorstel deed.[110] Niet altijd is daarvan een schriftelijke weerslag te vinden in de besluiten van het universiteitsbestuur.

Verwantschap tussen docenten

Eén van die eerder genoemde aspecten is de toenemende rol van familiebetrekkingen tussen zittende hoogleraren en kandidaten voor een docentschap aan Europese universiteiten in de zeventiende en achttiende eeuw. Meer en meer gingen leerstoelen over van vader op zoon, en aan sommige, vooral Duitse universiteiten scheen het trouwen van een professorendochter een voorwaarde voor toetreding tot het docentencorps.[111] Hoe was het in dit opzicht met de Leidse universiteit gesteld?

In de eerste honderd jaar vinden we twee families met drie vertegenwoordigers in het Leids professoraat, namelijk de familie Bontius met vader Gerard en zoons Gulielmus en Regnerus, en de familie Van Schooten met vader Frans sr., zoons Frans jr. en Petrus. Ook in de achttiende eeuw waren er twee van dergelijke families: Albinus, met Bernhardus en zijn zoons Bernhardus Siegfried en Fredericus Bernhardus, en Schultens, met Albertus, zoon Joannes Jacobus en kleinzoon Hendrik Albert. Meerdere families hadden twee Leidse hoogleraren in de gelederen, waarbij overigens lang niet altijd van directe opvolging sprake was.[112]

schrift voor rechtsgeschiedenis 55 (1987) 67-101. Helmut Wolff, *Geschichte der Ingolstädter Juristenfakultät 1472-1625* (Berlijn 1973). Regina Meÿer en Günther Schenk, 'Akademischer Karrieremuster im 18. Jahrhundert: Das Beispiel der Philosophischen Fakultät Halle', in: Joh. Christian Förster, *Übersicht der Geschichte der Universität zu Halle in ihrem ersten Jahrhunderte*, opnieuw uitgegeven (eerste druk Halle 1794) en van bijlagen voorzien door Meÿer en Schenk (Halle 1998) 360-391.

109 Wat betreft de gegevens over de docenten ben ik in hoge mate schatplichtig aan L. van Poelgeest en A.A. Bantjes, *Leidse hoogleraren en lectoren 1575-1815* 7 dln. (Leiden 1983-1985).

110 Zie hierboven, blz. 131.

111 Ultee, 'professorial appointement', 168 en 186-187. Vandermeersch, 'Teachers', 227-229.

112 Johannes Heurnius (1581-1601) en zoon Otto (1601-1650), Rudolph Snellius (1581-1613) en zoon Willebrordus (1613-1626), Lucas Trelcatius (1587-1602) en zoon Lucas jr. (1603-1607), Aelius Everhardus Vorstius (1598-1624) en zoon Adolphus (1624-1663), Caspar Barlaeus (1617-1619) en broer Lambertus (1641-1655), Antonius Thysius (1619-1640) en zoon Antonius jr. (1637-1665), Antonius Walaeus (1619-1639) en zoon Johannes (1633-1649), Jacobus Trigland (1633-1654) en kleinzoon Jacobus jr. (1686-1705), Frederik Spanheim (1641-1649) en zoon Frederik jr. (1670-1701), Adamus Stuart (1645-1654) en zoon David (1662-1664), Johannes Fredericus Gronovius (1658-1671) en zoon Jacobus

Het aantal schoonvader-schoonzoon relaties in het Leids docentencorps is op de vingers van één hand te tellen: Gerardus Johannes Vossius trouwde de dochter van hoogleraar theologie Franciscus Junius, Arnoldus Vinnius de stiefdochter van professor in de rechten Jacobus Letting (1618), Albertus Kyperus de dochter van hoogleraar rechten Johannes Lindershausen (1644), Georgius Hornius (waarschijnlijk) de dochter van Antonius Thysius sr., hoogleraar theologie en de schoonvader van Adriaan van Royen was Johannes Wesselius, eveneens hoogleraar theologie. Enkele hoogleraren waren zwagers: Otto Heurnius en Ewaldus Schrevelius en de religieuze tegenpolen Bertius en Hommius. Bij anderen was de aangetrouwde verwantschap minder nabij.[113] Nu betekent het vaststellen van een familierelatie die ontstond via een huwelijk op zichzelf niet automatisch dat deze ook een rol gespeeld heeft bij een benoeming. Adriaan van Royen bijvoorbeeld was reeds vijf jaar docent op het moment van zijn huwelijk en bovendien is bekend dat hij zijn aanstelling dankte aan zijn leermeester Boerhaave.[114] Junius en Lindershausen waren al enige tijd gestorven op het moment dat Vossius en Kyperus werden benoemd, zodat zij in ieder geval geen rechtstreekse steun van hun schoonvaders gehad zullen hebben. Maar zelfs een optelling van alle benoemingen van Leidse docenten die enige familierelatie hadden of zouden krijgen met zittende of gewezen hoogleraren levert geen hoger getal op dan circa 50, ofwel 19% van de 267 nieuwe benoemingen in de periode 1575-1812.[115]

(1679-1716), Christophorus Wittichius (1671-1686) en oomzegger Jacobus (1718-1739), Philippus Reinhardus Vitriarius (1682-1719) en zoon Johannes Jacobus (1719-1745), Taco Hajo van den Honert (1714-1734) en zoon Johannes (1734-1758), Hermannus Oosterdijk Schacht (1719-1744) en kleinzoon Nicolaas George Oosterdijk (1775-1815), Adrianus van Royen (1729-1732 lector, 1732-1775 professor) en oomzegger David (1754-1786), Lodewijk Caspar Valckenaer (1765-1785) en zoon Jan (1795-1796), Dionysius van de Wijnpersse (1768-1805) en zoon Samuel Joannes (1803-1822), Eduard Sandifort (1770-1771 lector, 1771-1813 professor) en zoon Gerard (1799-1801 lector, 1801- 1848 professor). Hiernaast was Petrus Burmannus (1715-1741) een kleinzoon van Abrahamus Heidanus (1648-1676), Hermannus Oosterdijk Schacht (1719-1744) een stiefzoon van Lucas Schacht (1670-1689), Lodewijk Caspar Valckenaer (zie ook hierboven) een achterkleinzoon van Jacobus Gaillard (1686-1688), Johannes David Hahn (1775-1783) oomzegger van Hiëronymus David Gaubius (1731-1734 lector, 1734-1775 professor) en Jean Luzac (1785-1796 en 1802-1807) een achterneef van Lodewijk Caspar Valckenaer (zie hierboven) en diens zoon Jan (zie hierboven).

113 De vader van de tweede echtgenote van Constantijn l'Empereur was een broer van Antonius Thysius sr., dezelfde L' Empereur was familie van de echtgenote van Johannes Hoornbeek, de schoonvader van David Stuart was een broer van L'Empereur, zijn schoonmoeder een dochter van Antonius Thysius jr., Petrus van Musschenbroek was een aangetrouwde neef van Johannes Ortwinus Westenberg, Frans van Schooten sr. was een aangetrouwde neef van Jacobus Golius, de laatste was daarmee verwant met van Schootens zoon Petrus, Senguerdius' schoonmoeder was een nicht van Golius, Caspar Barlaeus was verwant met Petrus Cunaeus, de schoonzuster van Adriaan Kluit was getrouwd met Lodewijk Caspar Valckenaer, de broer van Nicolaas Dedel getrouwd met de zuster van Albertus Rusius' schoonvader, Carolus Dematius' moeder was een halfzuster van de echtgenote van Marcus Zuërius van Boxhorn, de grootmoeder van Tiberius Hemsterhuis' echtgenote was een kleindochter van Jacobus Arminius, haar grootvader ten slotte hertrouwde met een kleindochter van Barlaeus (mij niet bekend welke, Caspar of Lambertus).

114 Zie hierboven, blz. 135.

115 Zie blz. 137.

Deze cijfers geven een kwantitatieve onderbouwing aan de mening van Vandermeersch dat het verschijnsel in Leiden een relatief geringe rol speelde, net als aan andere universiteiten in de Republiek, en in het buitenland in Padua in de zestiende en zeventiende, en Göttingen en Halle in de achttiende eeuw.[116] De twee laatstgenoemde universiteiten waren in Duitsland een uitzondering. Dat aan andere Duitse universiteiten wetenschappelijke of docerende kwaliteiten zo'n geringe rol speelden vond zijn oorzaak in de verwevenheid van de hooglerarenstand en het bestuurlijk milieu van de universiteitsteden in kwestie. Leerstoelen aan de universiteit maakten daardoor deel uit van de plaatselijke bestuurlijke patronagestelsels. De plaats in het sociale netwerk van de stad, en daarmee automatisch in de familiale netwerken, was bij een benoeming belangrijker dan de reputatie als geleerde. De situatie in de Republiek was anders, omdat hier de regentenstand en de docentenstand veel meer gescheiden waren.[117] Daarbij komt dat de invloed die de docenten zelf op benoemingen konden uitoefenen in Duitsland veel groter was dan in de Republiek.

Vanzelf spreekt dat aan die universiteiten waar het criterium van verwantschap bij benoemingen meer gewicht in de schaal legde dan kennis, het algemeen niveau van onderwijs en wetenschap een deuk opliep. Echter, in gevallen waar de zoon de vader opvolgde behoefde dit niet noodzakelijkerwijze op te gaan. De zonen werden door hun vader vanaf jonge leeftijd onderwezen, waardoor zij een geduchte voorsprong hadden op leeftijdsgenoten.[118] Bovendien zullen personen die het benoemingsrecht hadden veel beter op de hoogte zijn geweest van de capaciteiten van een hoogleraarszoon dan van die van buitenstaanders. Daarbij komt nog dat het aantrekkelijk kon zijn een bepaalde lijn in het onderwijs voort te zetten. Dat het Leidse universiteitsbestuur in ieder geval niet lukraak professorenzoontjes aanstelde bewijst de afwijzing van Johannes Henricus Schaaf als opvolger van zijn vader Carolus.[119] Driekwart eeuw daarvoor kreeg hoogleraar rechten Arnoldus Vinnius slechts met moeite voor elkaar dat zijn zoon Simon op woensdagen en zaterdagen – de dagen dat hoogleraren geen openbare colleges gaven – publiek enkele onderdelen uit het recht mocht doceren en mocht presideren over disputaties, echter 'sonder dat men nochtans verstaet hiermede den voornoemde doctor Simon Vinnen eenigen voet off hoope te geven tot den titul van professor, veel min totte professie van de rechten in dese universiteijt off tot eenige belooninge.'[120]

116 Vandermeersch, 'Teachers', 229 en 231. Roelevink, *Gedicteerd verleden*, 150.

117 Ibidem, 55-57. W.Th.M. Frijhoff, 'De betekenis van de Harderwijkse universiteit in nationaal perspectief', in: Bots, *Het Gelders Athene*, 15-36, aldaar 19.

118 *Bronnen* 5, 2*-4*; oktober 1725. Verzoek aan Curatoren en Burgemeesters van Carolus Schaaf, *professor extraordinarius* Oosterse Talen, om zijn zoon, 'die ick van sijn kindheijt aan mijn werck daarvan gemaeckt heb om hem de Oostersche taalen grondigh te leeren', als ondersteuning naast hem aan te stellen en hem aan te wijzen als opvolger van zijn vader. Zie ook Wiesenfeldt, *Leerer Raum*, 78, 'die Abstammung aus einer Professorenfamilie [galt] als ein gewisser Beweis eigener Gelehrsamkeit'.

119 *Bronnen* 5, 19, 41-42; 6-10-1725, 8-2-1727 en 8-5-1727.

120 Ibidem 3, 43; 1-12-1650.

Herkomst

Bij een indeling naar geografische herkomst van docenten doemt het probleem op dat de landsgrenzen in de loop van de onderzochte periode zijn verschoven. Voor een deel van hen stond daardoor de wieg in een gebied dat ten tijde van hun beroep naar Leiden tot een ander land behoorde. De Republiek bestond zelfs nog niet officieel toen de universiteit werd opgericht. Hier is er voor gekozen de herkomst aan te duiden volgens de Europese grenzen zoals die bij de vrede van Westfalen in 1648 werden vastgesteld. Een ieder die bijvoorbeeld binnen de toenmalige grenzen van de Republiek is geboren, ook vóór het ontstaan van de Republiek, wordt beschouwd als daaruit afkomstig.[121]

Aan de hand van die criteria is een tabel opgesteld van de geografische herkomst van de 267 nieuw benoemde docenten in Leiden in het tijdvak 1575-1812 (tabel 5.1).[122] Daaruit blijkt dat de overgrote meerderheid geboren werd op het grondgebied van de Republiek. Van deze groep van 165 personen was meer dan de helft (88) afkomstig uit Holland.[123] Onder de buitenlanders waren Duitsers het meest talrijk, op grote afstand gevolgd door Zuid-Nederlanders, Fransen, Zwitsers en Schotten. Van de overige vijf docenten kwam er één uit Polen en één uit Engeland. Van drie docenten is de plaats van herkomst niet bekend. Door de periode 1575-1812 te verdelen in kleinere tijdvakken worden de verschuivingen goed zichtbaar (grafieken 5.1-5.6). Duidelijk is dat het aantal docenten uit de Republiek alleen maar toenam: van 41% in de periode 1575-1600 tot 87% in het laatste tijdvak. Daartegenover stond een daling van het aandeel van de docenten uit de Zuidelijke Nederlanden en Frankrijk, die vooral in de eerste periode sterk vertegenwoordigd waren, maar na 1700 bijna tot nul waren gereduceerd. Duitsers waren er aanvankelijk nauwelijks, maar groeiden in de loop van de zeventiende eeuw uit tot veruit de grootste groep na de Nederlanders. De meeste Schotten zijn te vinden tussen 1600 en 1650, de meeste Zwitsers in het tijdvak 1650-1750.

121 Met dien verstande dat ik het hertogdom Bremen en Voorpommeren niet tot Zweden, maar tot Duitsland reken. Onder Italië versta ik grofweg het huidige Italië minus zuid-Tirol en Istrië. Zie voor de grenzen-kwestie ook Woltjer, 'Foreign professors', 461.

122 De tabellen 5.1 tot en met 5.12 zijn te vinden in bijlage 3. Zie bijlage 4 voor de namen.

123 Hiernaast 17 uit Gelderland, 14 uit Friesland, 14 uit Utrecht, 7 uit Zeeland, 7 uit Overijssel, 6 uit de Generaliteitslanden, 6 uit Groningen, 2 uit Drente, 3 onbekend. Eén persoon, die ik hier onder de Republiek reken, namelijk Florentius Jacobus Voltelen, werd geboren in de Kaapkolonie.

Grafiek 5.1-5.6 *De herkomst van Leidse docenten.*

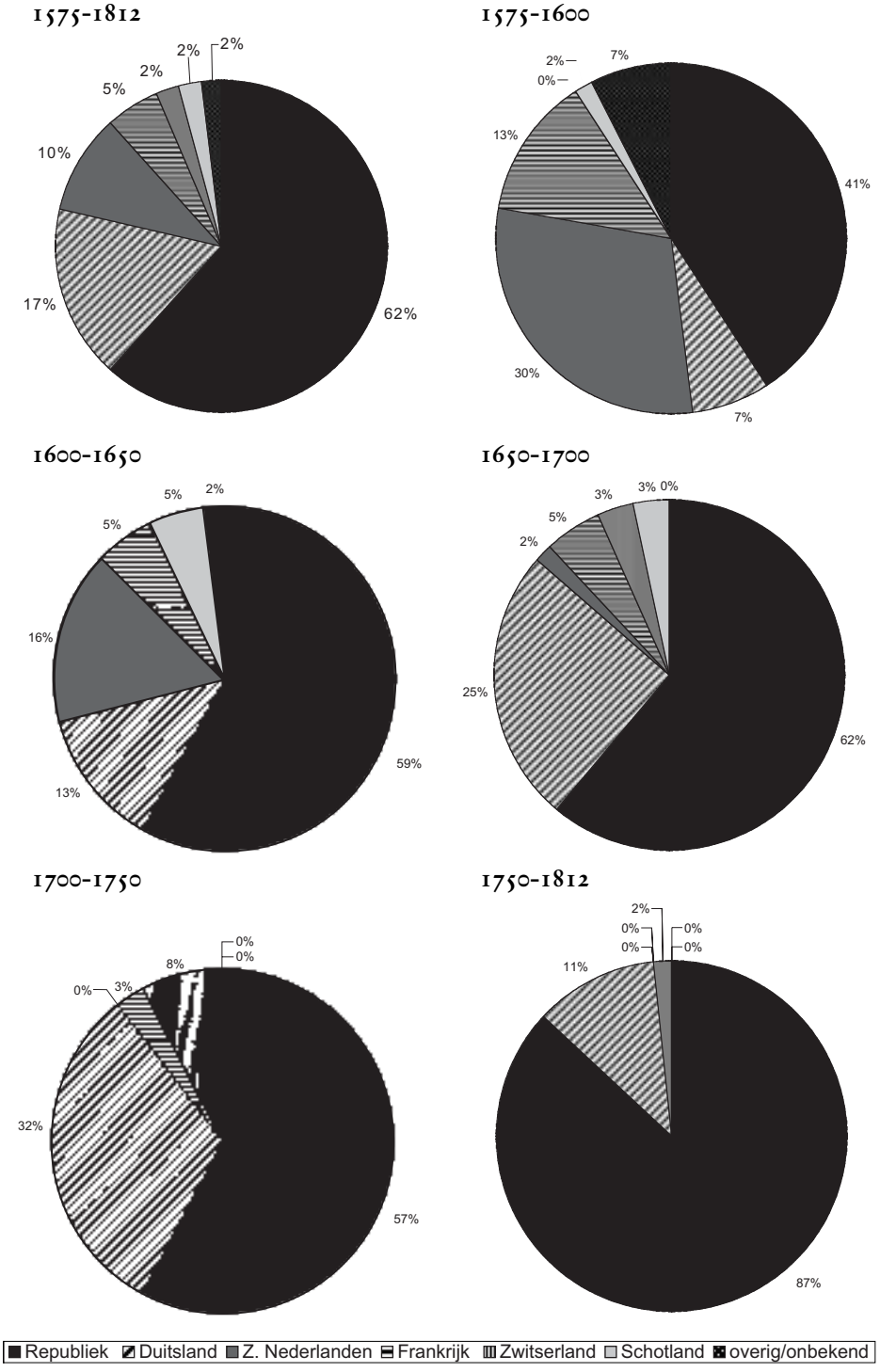

Bij een vergelijking met de geografische herkomst van hoogleraren aan de universiteiten van Franeker, Groningen, Utrecht, en Harderwijk vallen vooral de grote overeenkomsten op. Ook daar waren de docenten in overgrote meerderheid afkomstig uit de Republiek, met daarbinnen, althans in Franeker en Harderwijk, een hoofdrol voor inboorlingen van het gewest.[124] Onder de buitenlanders waren de Duitsers eveneens het meest talrijk, vooral in de jaren 1650-1750.[125] Engelsen waren onder de docenten nagenoeg afwezig. Overal liep het aantal buitenlanders van geboorte onder de docentenpopulatie in de tweede helft van de achttiende eeuw zeer sterk terug. In Franeker waren er onder de 39 professoren van 1751-1811 nog maar 5 buitenlanders (13%), in Utrecht zelfs nog maar 1 van de 30 van 1761-1815 (3%), in Harderwijk 2 van de 18 van 1788-1812 (11%). Met het relatief grote aantal Fransen en Zuid-Nederlanders week Leiden af, maar dat is verklaarbaar: tegen de tijd dat Utrecht en Harderwijk universiteitsstad waren geworden, was de stroom uit het zuiden al opgedroogd.

Woltjer relateerde de bereidheid van buitenlanders om docentschappen in Leiden te bekleden tot 1670 vooral aan de tolerante situatie in de Republiek in vergelijking tot de politiek-religieuze situatie in het land van herkomst.[126] Het relatief grote aantal Franse docenten in eerste periode kan dan ook voor een groot deel verklaard worden uit de burgeroorlog die in eigen land woedde, terwijl het toenemend aantal Duitse docenten na 1650 onmiskenbaar samenhing met de voorafgaande dertigjarige oorlog die velen naar de Republiek had doen uitwijken. De buitenlanders die ná 1670 in Leiden doceerden – vooral Duitsers – zouden daartoe vooral bewogen zijn door het geestelijk klimaat in de Republiek in het algemeen, maar evenzeer vanwege de specifieke aantrekkingskracht van de Leidse universiteit.[127] Bij die laatste verklaring kunnen vraagtekens worden geplaatst, gezien de grotendeels overeenkomstige ontwikkelingen in Franeker, Utrecht en Harderwijk. Het lijkt erop dat het ook na 1670 vooral de aantrekkingskracht van de Republiek in het algemeen was die de buitenlanders hierheen bracht. Aan de hand van deze tijdsindeling – voor 1670, na 1670 – bood Woltjer ook een voorzichtige verklaring voor de afwezigheid van Engelsen onder de docenten.[128] Die afwezigheid kan opvallend genoemd worden, omdat zich wel vele Engelse studenten in Leiden inschreven en er levendige contacten bestonden tussen Engelse en Nederlandse geleerden. 'Should we conjecture', zo schreef Woltjer, 'that before 1670 such English intellectuals as would have felt at home at Leiden – even between 1640 and 1660 – did not have sufficient reason to emigrate, while after

124 Smit, 'Franeker professoren', 104. Bots, 'Harderwijkse professoren', 51-61. Kernkamp, *Utrechtsche academie*, 124. Smit, 'Buitenlandse studenten', 281.

125 Groningen wijkt af; daar vond men de meeste Duitsers in de periode 1614-1653. Ibidem.

126 Zie hiervoor ook Heinz Schneppen, *Niederländische Universitäten und Deutsches Geistesleben* (Münster 1960) 68.

127 Woltjer, 'Foreign professors', 464.

128 De enige Engelsman in tabel 5.1 was er in feite geen, want Lucas Trelcatius junior werd in Londen geboren tijdens de ballingschap van zijn uit Erin bij Arras afkomstige vader.

1670 the country of Newton and Boyle had so much to offer, both academically and socially, that, in comparison, the attraction of Leiden paled?'[129]

De herkomst van de docenten vertelt echter niet het hele verhaal. Als de groep 'acceptanten', zij die als docent in Leiden werden aangesteld, uitgebreid wordt met die van de weigeraars, kan ook het verschil in bereidheid een beroep aan te nemen tussen de diverse nationaliteiten getoond worden (tabel 5.2 en grafiek 5.7). Niet verrassend is dat de Nederlanders zeer bereidwillig waren: slechts 41 van de 206 beroepenen weigerden (20%). Nagenoeg hetzelfde percentage weigeraars was er onder de Zuid-Nederlanders. Het deel van de Fransen en Duitsers dat een beroep naar Leiden afsloeg lag wat hoger, dat van de Zwitsers zelfs op tweederde. Uit de verschillen per tijdvak (tabellen 5.3-5.7) blijkt de aantrekkelijkheid van een docentschap in Leiden voor Duitsers in de tweede helft van de de zeventiende en de eerste helft van de achttiende eeuw: 27 van de 33 accepteerden het beroep van 1650 tot 1750. De kans dat een Duitser aan een beroep gehoor gaf was in de voorafgaande en volgende perioden veel minder: 11 van 27 van 1575 tot 1650 en 7 van 13 van 1750 tot 1812.

Grafiek 5.7 *Bereidwilligheid van beroepenen, 1575-1812.*

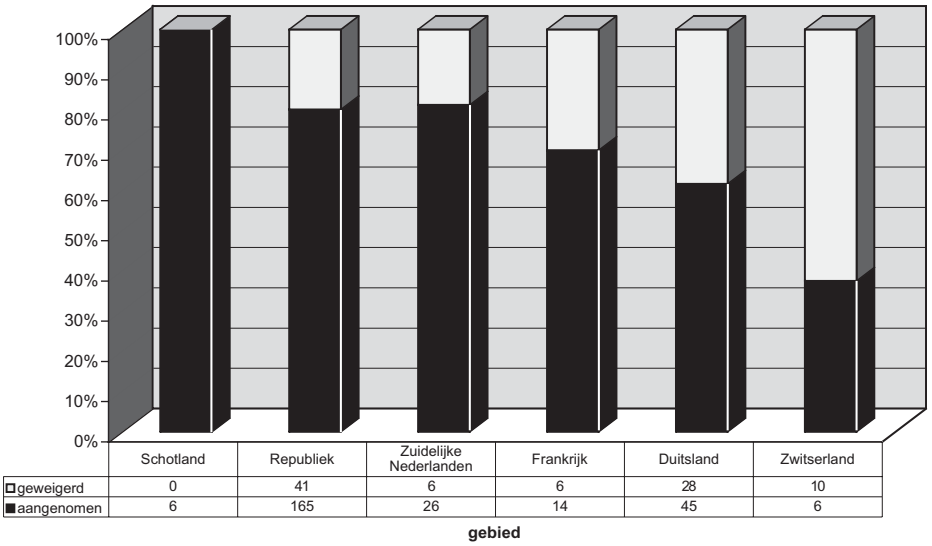

Over het geheel genomen valt op dat er in de achttiende eeuw niet alleen minder docenten uit het buitenland werden benoemd, maar dat er ook minder beroepen werden. Curatoren en Burgemeesters beperkten dus zelf hun blikveld en richtten zich voor het vinden van nieuwe docenten nog meer dan voorheen op het eigen land. Voor Frankrijk en de Zuidelijke Nederlanden valt dit te verklaren uit de onderdrukking van de gereformeerde godsdienst door de overheid, waardoor de meeste aanhangers inmiddels gevlucht of onder dwang bekeerd waren. De teruggang in het

129 Woltjer, 'Foreign professors', 464.

aantal Duitsers dat beroepen werd manifesteerde zich pas goed na 1750. Het beroepen van Duitsers zal toen grotendeels tot een einde zijn gekomen omdat het Duitse universitaire docenten door de plaatselijke vorsten steeds meer werd verboden naar elders te vertrekken, en in de tweede plaats omdat er aantal vernieuwende universiteiten was gesticht – waarop we in het laatste hoofdstuk nog terugkomen –, die het voor Duitsers aantrekkelijker maakten om te blijven in plaats van te vertrekken naar de toch al aftakelende Republiek. De kans dat het bestuur ze nog kon overhalen moet zo gering zijn geacht, dat er nauwelijks nog officiële beroepingen werden gedaan. De afwezigheid van Engelsen onder de beroepenen gedurende de gehele periode is minder eenduidig te verklaren. Als aanvulling op de verklaring van Woltjer kunnen we aannemen dat Curatoren en Burgemeesters zich ervan bewust waren dat Engelsen voor de Leidse academie moeilijk te winnen waren, en dat zij dus uit angst voor gezichtsverlies beroepingen in die richting nalieten. Maar er moeten ook andere factoren een rol hebben gespeeld. In het algemeen kan het afwijkende onderwijssysteem in Engeland, gebaseerd op onderricht in de colleges, het bestuur weerhouden hebben Engelsen naar Leiden te halen. Dat er geen Engelse theologen werden beroepen was mogelijk een gevolg van de groeiende verschillen tussen de Anglicaanse kerkleer en die van het continentale protestantisme. Wat betreft de juristen gold iets soortgelijks. De Engelse rechtspraktijk was vooral gebaseerd op het gewoonterecht, dat buiten de universiteiten werd onderwezen. Het onderwijs in het Romeins recht, dat wel aan de universiteiten plaatsvond, kwam door het geringe belang ervan nooit tot grote bloei.[130] In het Leidse rechtenonderwijs nam het Romeinse recht juist wel een centrale plaats in, waardoor het begrijpelijk wordt dat het universiteitsbestuur zijn aandacht niet op Engeland richtte.

Verblijfplaats en functie op het moment van beroep

Het percentage buitenlanders van het totaal aantal beroepenen (acceptanten en weigeraars) bedraagt niet minder dan 44% (164 van 370). Maar zoals Woltjer terecht opmerkte is een aanzienlijk deel van de buitenlandse Leidse docenten niet volledig als buitenlands aan te merken. Verschillende van hen waren weliswaar elders geboren, maar uit één of twee Nederlandse ouders, anderen hadden buitenlandse ouders, maar waren al op jonge leeftijd met hen naar de Republiek gekomen of al vóór hun beroep hier werkzaam. Onder een van deze criteria, of een combinatie, vielen 78 van de 164 buitenlanders. Dat betekent dat het aantal als echt buitenlands aan te merken beroepenen slechts 86 bedroeg. Niet verwonderlijk is dat de 'vernederlandste' buitenlanders eerder geneigd waren aan een beroep gehoor te geven: 66 van de 78 (85%) deden dit, tegen 36 van de 86 (42%) personen zonder genoemde connecties met de Republiek.

Naast de connectie met de Republiek was ook de positie die men bekleedde van invloed op het al of niet aannemen van een beroep. Tabel 5.8 toont dat ongeveer

130 Hammerstein, 'Relations', 135.

éénderde van alle beroepenen doceerde aan een andere universiteit of illustre school. Van hen accepteerde iets meer dan de helft het beroep naar Leiden. Binnen deze categorie waren de docenten aan universiteiten of illustre scholen in de Republiek niet verrassend het best te vinden voor een overgang naar Leiden, namelijk 55 van de 80, tegen 15 van de 45 aan buitenlandse universiteiten.

De tweede belangrijke werkkring was die van de praktijk. Voor de theologen was dat het predikantsambt, voor de juristen de advocatuur en aanverwante ambten en voor de medici de artspraktijk.[131] Voor de *artes* bestond zo'n specifiek ambt niet, of het moet het docentschap aan de Latijnse school zijn geweest. De bereidheid om een docentschap aan de Leidse universiteit te aanvaarden was in deze groep aanzienlijk groter dan bij de docenten aan andere universiteiten (71 %). De universiteit was voor deze lieden niet alleen qua aanzien, maar ook qua salaris een stap vooruit. Of de overgang naar Leiden voor artsen en advocaten financieel gezien voordelig was is maar de vraag, qua status in ieder geval wel. Ook predikanten die op het moment van hun beroep naar Leiden in de grote Hollandse steden stonden, zullen de overstap naar de universiteit niet uit financiële overwegingen hebben gemaakt, omdat zij daar al veel verdienden. De jaarsalarissen die Amsterdamse Dienaren des Woords rond 1700 toucheerden, vertoonden zelfs een opvallende gelijkenis met de bedragen die in die tijd aan Leidse hoogleraren theologie werden betaald, wat doet vermoeden dat Curatoren en Burgemeesters de salarissen afstemde op die van Amsterdam.[132] Bij predikanten uit kleinere plaatsen kan het hogere salaris wel een motief zijn geweest.

De derde categorie is die van de onbezoldigde lectoren in Leiden. Omdat hun docentschap in feite een sollicitatie vormde naar een betaalde positie aan de universiteit, is het niet verwonderlijk dat hun bereidwilligheid 100% was. In het oog springend, maar verklaarbaar, is overigens de nagenoeg totale afwezigheid van theologen in deze groep. Zoals eerder bleek mochten theologen geen betaling voor private colleges vragen, waardoor het voor iemand zonder aanstelling bij de universiteit niet lonend was zulke lessen te geven.[133] Bovendien vervulde in Leiden vanaf 1592 in wezen het Statencollege deze taak.

Categorie vier omvat regenten en subregenten van het Statencollege, die (tevens) een ordinariaat of extraordinariaat aan de universiteit verkregen.

De categorie 'anders', bij de theologen, juristen en medici marginaal, is druk bezet bij de personen die voor een docentschap in de letteren werden aangezocht. Een niet onbelangrijk deel was tevens theologisch, juridisch of medisch geschoold en hield zich dan ook met de praktijk van die onderdelen bezig: van de 40 waren er acht predikant, vier advocaat en drie arts. Daarnaast bekleedden negen personen

131 Combinatie van een docentschap aan een universiteit en activiteiten als predikant, jurist of arts kwamen veelvuldig voor. In deze gevallen is voorrang gegeven aan het professoraat.

132 Groenhuis, *predikanten*, 137.

133 Zie blz. 125. De enige bij naam bekende onbezoldigde lector theologie in Leiden is de Duitser Hubertus Sturmius. Veelzeggend is dat hij, hoewel hij spoedig tot *professor extraordinarius* werd benoemd op een jaarwedde van 300 gulden, in 1584 wegens zijn grote armoede naar Duitsland terugkeerde. *NNBW* 10, 989.

een functie op een Latijnse school. De bezigheden van de zestien anderen liepen uiteen van drukker (Franciscus Raphelengius) tot het maken van een studiereis in het Midden-Oosten (Levinus Warner en Johannes Heyman), van Agent van Nationale Opvoeding (Johan Hendrik van der Palm) tot beheerder van de door de erfprins van Oranje gekochte goederen in Polen (Hermannus Tollius).

Van de groep puur buitenlandse beroepenen was éénvijfde deel voor de studie in Leiden geweest, of althans geïmmatriculeerd. Onder de in de Republiek geborenen en diegenen die een connectie met de Republiek hadden was dit aantal uiteraard veel groter, namelijk 64% (181 van 284). Zoals te verwachten is waren alumni in het algemeen bereidwilliger een beroep te accepteren dan niet-alumni: 84% (167 van 198) tegen 58% (100 van 172). Overigens zijn er weinig aanwijzingen dat een studie in Leiden kandidaten voor een docentschap bij Curatoren en Burgemeesters veel voorsprong gaf op andere gegadigden. Slechts bij de aanstelling van Pieter Pauw is een argument van deze strekking te beluisteren.[134]

Faculteiten

Op faculteitsniveau was er een opvallend verschil tussen de theologie en de overige faculteiten (tabellen 5.9-5.12). Hoewel het bestuur het liefst theologen van Nederlandse afkomst had, of die in ieder geval de Nederlandse taal machtig waren, was het vooral in de eerste jaren moeilijk geschikte of gewillige kandidaten in eigen land te vinden, zoals eerder bleek. In de eerste vijfentwintig jaar werden slechts zes Nederlanders beroepen, waarvan er maar één daadwerkelijk kwam (Carolus Gallus). Voor theologen richtte men zich vooral op Duitsers, Fransen en Zuid-Nederlanders (21 personen). In de 50 jaar die volgden waren nog steeds twaalf van de achttien beroepen theologen van Duitse, Franse of Zuid-Nederlandse afkomst, tegen slechts vijf uit de Republiek. De buitenlandse inbreng in de theologische faculteit nam in de loop van de zeventiende en achttiende eeuw steeds verder af. Het eindpunt van die ontwikkeling lag in de periode 1750-1812, toen alle zestien beroepenen uit de Republiek afkomstig waren.

In de andere faculteiten was het aantal buitenlanders onder de beroepenen over het geheel genomen lager. Per periode zien we in de *artes*faculteit een met de theologische faculteit vergelijkbare ontwikkeling: veel buitenlanders in de beginperiode, gevolgd door een steeds verdere afname. Bij rechten en medicijnen was de ontwikkeling niet rechtlijnig. Beide faculteiten hadden al in de eerste periode een zeer groot percentage docenten van Nederlandse afkomst. In beide faculteiten valt juist het grote aandeel van de buitenlanders in de eerste helft van de achttiende eeuw op. Voor de rechtenfaculteit lag de verklaring deels in het onderwijs in het publiek recht, dat gericht was op Duitse en Oostenrijkse studenten en waarvoor Duitse en Zwitserse docenten werden aangezocht.[135] Voor de medische faculteit is een derge-

134 Witkam, *dagelijkse Zaken* 9, 61.
135 Woltjer, *Leidse universiteit,* 34-35.

lijke verklaring niet voorhanden. Wel kan gezegd worden dat het beeld hier enigszins vertekend is omdat niet minder dan vier van de zes buitenlanders in de genoemde periode al in de Republiek werkzaam waren.

Behoud van docenten

Zoals Leiden aan buitenlandse en binnenlandse professoren, predikanten en anderen trok, zo kregen natuurlijk ook de Leidse docenten nu en dan aanbiedingen om naar elders te vertrekken. Curatoren en Burgemeesters probeerden, net als andere universiteitsbesturen, vertrek van hoogleraren af te wenden door het aanbieden van salarisverhoging. Zulks was het geval met Gilbertus Jacchaeus, die na een beroep uit Engeland te hebben ontvangen, zijn wedde met 100 gulden verhoogd zag en Maestertius, wiens wedde in 1641 wordt gelijkgetrokken met die van zijn collega's Dedel en Vinnius, in ruil voor de belofte de universiteit niet te verlaten zonder toestemming van Curatoren en Burgemeesters. Salmasius wist men na een lucratief aanbod van de koning van Frankrijk voor de universiteit te behouden door middel van een salarisverhoging van 1.000 gulden. Ook Schaaf, Bernhardus Siegfried Albinus, Ruhnkenius en Sebald Fulco Johannes Rau weerhield het bestuur door middel van een weddeverhoging van vertrek.[136] Een andere manier was het geven van een uitbreiding van de leeropdracht, zoals aan Vossius het Grieks toen hij een beroep uit Cambridge ontving en aan Voet het praktijkrecht – en daarmee een extra traktement van 400 gulden jaarlijks – als reactie op zijn beroep naar Utrecht, of een vrijstelling van de collegeverplichtingen en toekenning van de titel *professor primarius* van de universiteit, die Spanheim ten deel vielen na zijn beroep naar Heidelberg.[137] Lector Haverkamp kon weerhouden worden van een vertrek naar Franeker door hem tot professor te benoemen.[138]

Over het algemeen waren docenten in Leiden echter minder geneigd gehoor te geven aan een beroep dan professoren aan andere universiteiten in de Republiek.[139] Leiden vormde binnen de Republiek het eindpunt van de voorbeeldige professorencarrière.[140] Van de 177 professoren in Franeker beëindigde 62 % hun carrière aldaar, in Harderwijk was dat percentage 65 %, tegen Leiden 77 % (169 door overlijden, 36 emeritaat/ziekte, totaal 205 van 267).[141] Hiernaast werden achttien docenten ontslagen (7 %) en werden er twee (Petrus Hotton en Johan van der Meij van Adrichem) slechts tijdelijk aangesteld. Cornelis de Groot keerde na zijn ziekte weer

136 Jacchaeus: *Bronnen* 2, 134; 9-2-1627. Maestertius: ibidem, 256; 26-2-1641. Salmasius: ibidem, 289; 15-11-1644. Schaaf: ibidem 4, 24; 8-11-1683. Bernhardus Siegfried Albinus: ibidem 5, 246; 8-2-1743. Ruhnkenius: ibidem 6, 281; 3-9-1785. Rau: ibidem, 375; 12-6-1790.

137 Vossius: ibidem 2, 121; 12-5-1625. Spanheim: ibidem 4, 29; 28-8-1684. Voetius: ibidem, 54; 7-1-1688.

138 Ibidem, 328; 8-8-1721.

139 Aerts en Hoogkamp, *Gelderse Pallas*, 68 en 81, Smit, 'Franeker professoren', 106-107.

140 Frijhoff, 'Harderwijkse universiteit', 23.

141 Voor Harderwijk zijn als 'blijvers' de docenten meegeteld die na de opheffing van de academie gedwongen naar een andere werkkring moesten uitzien.

terug als hoogleraar. Van de 40 vertrekkers (15 %) gingen er slechts dertien naar een andere universiteit of illustre school (tien naar een instelling in de Republiek), veertien van hen vonden een betrekking buiten de universiteit. Van de overige dertien is niet bekend wat zij direct na hun docentschap in Leiden gingen doen. Wat opvalt is dat de helft van de vertrekkers de Leidse universiteit in de eerste vijfentwintig jaar verliet. Toen de naam van Leiden eenmaal gevestigd was, was ook het vermogen docenten blijvend te binden groter.

Conclusie

Over de gehele periode kunnen een aantal kenmerken van het benoemingsbeleid van Curatoren en Burgemeesters worden onderscheiden. Het uitgangspunt was de kwaliteit van de docenten, zowel in wetenschappelijk als lesgevend opzicht. Omdat het alleen al uit financieel oogpunt niet mogelijk was alleen topdocenten aan te trekken, bestond het docentencorps in de praktijk uit een mengeling van één of twee grootheden met internationale aantrekkingskracht, een aantal docenten die niet tot de absolute top behoorden maar wel hun sporen elders verdiend hadden, bijvoorbeeld aan een andere universiteit in de Republiek, en een groep veelbelovende jongeren.

Dat het niveau van het docentencorps over het geheel genomen hoog was, was te danken aan het tweede kenmerk, namelijk de geringe rol die verwantschapsrelaties bij benoemingen speelden in vergelijking tot veel buitenlandse universiteiten. Dit was op zijn beurt te danken aan de structuur van het bestuur van de universiteit, die de zittende professoren geen formele zeggenschap gaf over nieuwe benoemingen.

Desondanks ging het Leidse universiteitsbestuur niet alleen af op wetenschappelijke en docerende kwaliteiten. Het streefde ook – een derde kenmerk – naar een zeker evenwicht in het docentencorps tussen vertegenwoordigers van verschillende wetenschappelijke, theologische en politieke stromingen. Ook dit kan, net als de samenstelling van het bestuurscollege zelf, worden gezien als uiting van de bestuurscultuur van de Republiek, gericht op het tevreden stellen van zoveel mogelijk partijen en belanghebbenden. Eveneens was het in overeenstemming met de eclectische wijze waarop in Leiden onderwijs werd gegeven en wetenschap beoefend.[142] Wel werd het evenwicht soms verstoord door ingrijpen van bovenaf.

Een vierde kenmerk was de voorkeur voor landslieden, die voortkwam uit het gewicht dat Curatoren en Burgemeesters gaven aan de beheersing van het Nederlands door docenten en de geringere financiële lasten voor de universiteit. Deze voorkeur kwam tot uiting in de resoluties van Curatoren en Burgemeesters, en werd bevestigd door de kwantitatieve analyse van benoemden en weigeraars. Weliswaar was een aanzienlijk deel van de beroepenen niet geboren op het grondgebied van de Republiek, maar bleek een groot deel van de buitenlanders ten tijde van hun

142 Woltjer, *Leidse universiteit*, 9.

beroep al 'vernederlandst'. Echte buitenlanders werden door Curatoren en Burgemeesters vooral aangezocht als 'gezicht' voor de universiteit – denk aan Lipsius, Scaliger, Rivet en Salmasius. In de tijd gezien bleek het Leidse docentencorps, in overeenstemming met internationale ontwikkelingen, steeds nationaler te worden. Dat kwam niet alleen doordat steeds minder buitenlanders zich geroepen voelden om naar Leiden te komen, of eenvoudigweg geen toestemming kregen dat te doen, maar ook doordat Curatoren en Burgemeesters zich bij de zoektocht naar docenten vooral vanaf de tweede helft van de achttiende eeuw nog meer dan voorheen richtten op landslieden. Een verklaring moeten we zoeken in het besef dat het beroep van een buitenlander weinig kans op succes meer had, door de vermindering van de aantrekkingskracht van de Republiek in het algemeen en de toenemende concurrentie van buitenlandse universiteiten. Om gezichtsverlies te voorkomen ging het bestuur daarom zelden meer over tot een officiële beroeping.

De verschillende kenmerken van het Leidse benoemingsbeleid waren niet uniek binnen de Republiek. Ook aan andere universiteiten zocht men vooraanstaande wetenschappers en docenten en bestond het docentencorps uit ervaren en minder ervaren lieden, ook daar speelden verwantschapsrelaties een beperkte rol, ook daar doceerden vertegenwoordigers van verschillende theologische en wetenschappelijke stromingen, en ook daar waren docenten in meerderheid afkomstig uit de Republiek en zette de 'vernederlandsing' in hun gelederen steeds verder door. Het verschil was dat de Leidse universiteit door haar vooraanstaande positie ook de meest vooraanstaande geleerden kon werven, en die vervolgens ook het beste wist vast te houden.

Hoofdstuk 6

Het ondersteunend personeel

De ontwikkeling van het personeelsbestand

Hoewel het docerend personeel veruit het belangrijkst was, werd de universiteit als organisatie voor een groot deel draaiende gehouden door een groep werknemers die we 'ondersteunend personeel' zullen noemen. Bij de vaststelling wie daartoe behoorde stuit men op verschillende problemen, omdat wat tegenwoordig onder 'personeel' wordt verstaan – iemand die een overeenkomst met een werkgever heeft om tegen loon arbeid te verrichten[1] – niet goed toepasbaar is op de vroegmoderne periode.[2] De schepenen van de stad bijvoorbeeld hadden zitting in de academische vierschaar en ontvingen daarvoor met ingang van 1603 een beloning van twaalf gulden per jaar uit de universiteitskas, maar een formele overeenkomst met de universiteit was er niet, omdat de werkzaamheden tot hun stedelijk takenpakket behoorden. Omgekeerd waren er functionarissen die geen wedde ontvingen, maar wel benoemd werden door Curatoren en Burgemeesters. De beloning zal dan bestaan hebben uit de vrijstelling van imposten. Om deze en andere problemen te vermijden moet een wat anachronistische afbakening gemaakt worden. Tot het ondersteunend personeel van de universiteit zullen hier gerekend worden de niet-onderwijzende personen die een bepaalde taak voor de instelling verrichtten en daarvoor een jaarwedde uit universitaire middelen ontvingen. Het personeel van het Statencollege reken ik vanaf de oprichting in 1592 tot het personeel van de universiteit, hoewel de administratie van de financiën van die para-universitaire instelling pas in 1605 overging van de stedelijke thesaurier-ordinaris naar de rentmeester van de universiteit. Het zevenkoppig bestuur van de universiteit blijft buiten beschouwing,

1 *Burgerlijk wetboek*, artikel 610 lid 1.

2 Deze problematiek, die opdoemt wanneer men hedendaagse begrippen wil toepassen op de vroegmoderne realiteit, is vergelijkbaar met welke zich voordoet bij het onderzoek naar 'de ambtenaar' tijdens het Ancien Régime, O. Vries, 'Geschapen tot een ieders nut. Een verkennend onderzoek naar de Noordnederlandse ambtenaar in de tijd van het Ancien Régime', *Tijdschrift voor geschiedenis* 90 (1977) 328-349.

hoewel dat wel een jaarwedde ontving. Men kan het bestuur echter niet als 'ondersteunend' beschouwen.

Aldus gedefinieerd telde de universiteit in 1575 slechts twee personeelsleden: een rentmeester en een pedel. Het tekent de kleinschaligheid van de begindagen. Maar daar kwam snel verandering in, zoals tabel 6.1 toont:

Tabel 6.1 *De ontwikkeling van het ondersteunend personeel.*[3]

jaar	*aantal*
1575	2
1600	16
1650	26
1700	28
1750	32
1801	32

In de zeventiende en achttiende eeuw beschikt de universiteit dus over zo'n 30 werknemers. Naar maatstaven van de tijd was dat tamelijk imposant. Qua personeelsomvang dringt de vergelijking met grote stedelijke weeshuizen zich op, en wanneer we ook het docerend personeel erbij betrekken dan kan de universiteit zelfs als zeer grote werkgever gelden. Niettemin was aandeel van de personeelsleden van de universiteit in de totale Leidse bevolking natuurlijk zeer gering.[4]

Organisatie en werkzaamheden

Een schets van de organisatie van het ondersteunend personeel levert, evenals de vaststelling wie tot dat personeel behoorde, tot op zekere hoogte een constructie achteraf op. Omdat het personeelsbestand niet voortkwam uit een vooropgezet plan maar geleidelijk toenam, waren ook de organisatiestructuur en de gezagsverhoudingen niet vooraf geregeld. De bestaande structuur was daardoor eerder het resultaat van gegroeide gewoonten. Omdat Curatoren en Burgemeesters maar een beperkt aantal maal per jaar samenkwamen om de zaken van de universiteit te be-

3 Bij dubbel- of tripelfuncties, zoals die van de hortulanus in de jaren 1669-1723 – hij had toen tevens de zorg over het observatorium en het fysisch laboratorium – is één personeelslid gerekend. Ook wordt in deze tabel, om het beeld niet te vertekenen, uitgegaan van twee schepenen in de universitaire vierschaar en één stadschirurgijn (vanaf 1686 betrokken bij het collegium medico-practicum), in plaats van de aantallen acht respectievelijk vier zoals men die uit de rentmeestersrekeningen zou kunnen opmaken. In praktijk namen twee schepenen en één chirurgijn bij toerbeurt de dienst voor de universiteit steeds een kwartaal waar. In bijlage 5 zijn de functionarissen te vinden die de basis vormen van de telling. In bijlage 1 de namen en ambtstermijnen.

4 Frijhoff, 'Hoger onderwijs', 90.

spreken, kon het college het ondersteunend personeel geen dagelijkse leiding geven. Burgemeesters waren weliswaar in Leiden aanwezig en konden wel een aantal zaken zonder ruggespraak met curatoren regelen, maar hielden zich net als curatoren niet dagelijks met het universiteitspersoneel bezig. Het was de secretaris van Curatoren en Burgemeesters die aan de top van de piramide van het ondersteunend personeel stond. Hij vertegenwoordigde het bestuur en zijn woord woog het zwaarste wanneer Curatoren en Burgemeesters niet direct beschikbaar waren. De secretaris zal dan ook in voorkomende gevallen problemen hebben opgelost die bij personeelsleden rezen. De andere intermediairs tussen bestuur en personeel waren de prefecten van de instellingen, die door hun vrijwel dagelijkse aanwezigheid als hoogleraar en hun kennis van het vakgebied de aangewezen personen bleken om de dienaars leiding te geven. Uiteraard ontaardde dat verschillende malen in onenigheid en moest de hulp van Curatoren en Burgemeesters worden ingeroepen, zoals hieronder nog zal blijken. Maar in grote trekken functioneerde het systeem goed.

Op basis van de werkzaamheden kan men het personeel verdelen in drie groepen en een 'rest'groep. Tot de eerste groep reken ik de secretaris van Curatoren en Burgemeesters en zijn klerk, de pedellen en de bode. Hun taken waren voor een groot deel gericht op ondersteuning van bestuurswerkzaamheden. De tweede groep, de meest omvangrijke, wordt gevormd door dienaren van de instellingen, waaronder het Statencollege.[5] De derde groep functionarissen was betrokken bij de rechtspraak: niet alleen bij de universitaire vierschaar, maar ook bij processen die de universiteit aanspande tegen personen of instellingen of processen die tegen de universiteit gericht waren.

Wat betreft de omvang van de werkzaamheden bestonden tussen de personeelsleden grote verschillen. Jan Pelgrom, dienaar van het chemisch laboratorium, verzocht Curatoren en Burgemeesters in 1784 om verhoging van zijn wedde, omdat hij sedert het aantreden van professor in de chemie Voltelen van 's ochtends tot 's avonds in de weer was voor het laboratorium, waardoor hem de tijd ontbrak nog op andere wijze geld voor zijn gezin te verdienen.[6] Ook de pedellen, de hortulanus en de dienaren van enkele andere instellingen zullen vrijwel 'full-time' voor de universiteit gewerkt hebben. De schoonmakers van anatomische en astronomische instrumenten daarentegen waren instrumentmakers voor wie de werkzaamheden in dienst van de universiteit slechts een bijbaantje vormde. Ook iemand als de veger van het academieplein – al was dat wat groter dan tegenwoordig – was vermoedelijk niet meer dan een paar uren per week kwijt met zijn taak.

5 De werkzaamheden van dat personeel zijn behandeld in hoofdstuk 3.
6 AC 35, f. 32v; 17-1-1784.

Personeel verbonden met het bestuur

Secretaris van Curatoren en Burgemeesters en zijn klerk

De oorsprong van het ambt van secretaris van Curatoren en Burgemeesters is niet concreet aan te wijzen. Zoals al eerder bleek[7], was de ontwikkeling van het college van Curatoren en Burgemeesters tot centraal bestuursorgaan van de universiteit nog niet voorzien in de eerste statuten, zodat het niet mag verwonderen dat er ook nog geen melding werd gemaakt van een secretaris speciaal voor het college. Ook voor curatoren of burgemeesters afzonderlijk was niet in een secretaris voorzien. Burgemeesters echter beschikten ter ondersteuning van hun taken als stadsbestuurders over secretaris Jan van Hout, die ook sterk betrokken was geweest bij de oprichting van de academie, en het lag voor de hand dat hij burgemeesters ook in hun werkzaamheden voor de universiteit ondersteunde. Met het steeds meer vanzelfsprekend samengaan van Curatoren en Burgemeesters als bestuursorgaan van de universiteit werd Van Hout geruisloos secretaris van het college.[8] Pas in 1586 werd hij formeel in die functie benoemd, nadat hij het college een beloning had verzocht voor zijn werkzaamheden van de voorgaande elf jaar.

Deze gang van zaken bracht ook met zich mee dat niet bij aanvang al een instructie werd opgesteld waarin de werkzaamheden van de secretaris duidelijk werden omschreven. Pas in 1681 komen Curatoren en Burgemeesters tot de ontdekking dat de secretarissen 'tot nogh toe geen ander prescript hebben gehad als hare commissien ende den eed by haer daer op gedaan'.[9] Er volgt een instructie, 'in sijn meeste ingredienten overeencomende met hetgeen by den tegenwoordige secretaris tot nogh toe is gepractiseert'. De instructie is acht punten groot en bevat voornamelijk onderdelen die betrekking hebben op de administratieve nazorg van de vergaderingen van Curatoren en Burgemeesters. Het gaat dan om het in net overschrijven van de besluiten in het 'groot register', nadat de zogenaamde 'resumptie' en 'extensie' (controle en uitwerking) tijdens de eerstvolgende vergadering had plaatsgevonden. Aan het net-resolutieboek stelde het bestuur de eis dat het onderwerp van ieder besluit kort werd weergeven in de marge, dat de pagina's genummerd waren en er een alfabetische index op onderwerp aanwezig was. Van resoluties die afzonderlijke personen aangingen moest de secretaris een 'extract authentycq' vervaardigen en dat binnen acht dagen na resumptie aan de belanghebbende overhandigen, opdat deze later geen onwetendheid kon voorwenden. De betalingsordonnanties, 'soo wanneer deselve haere complete leden sullen hebben' – ofwel door alle curatoren en burgemeesters ondertekend zijn[10] – 'ende behoorlyck

7 Zie blz. 22-25.

8 Door 'eenige van de curateurs' was in 1583 Jacob Blondeel aangenomen tot secretaris, maar deze heeft slechts een gering aantal werkzaamheden uitgevoerd, Witkam, *dagelijkse zaken* 1, 165-168 en 2, 177. De benoeming zal ongetwijfeld uit de koker van Paulus Buys zijn gekomen, die zoals eerder bleek voortdurend met de burgemeesters en secretaris Jan van Hout in de clinch lag. Zie blz. 43.

9 *Bronnen* 3, 366.

10 Zulke betalingsordonnanties bevinden zich onder andere in de bijlagen bij de rekening van 1792, NA,

geregistreerd sullen sijn', moesten zonder uitstel overhandigd worden aan diegenen voor wie ze waren 'geslaagen'. Het college kon de secretaris verzoeken een eerder genomen resolutie na te trekken. Hij moest zijn bevindingen dan op de eerstvolgende vergadering kenbaar maken. Zaken die in een vergadering onbehandeld bleven moest hij op de eerstvolgende vergadering als 'poincten van deliberatiën' naar voren brengen en hetzelfde gold alle zaken in het algemeen die naar mening van de secretaris behandeling verdienden.

De overige in de instructie genoemde taken waren controlerend van aard. Controle moest er zijn op het navolgen van de resoluties: wanneer iemand in gebreke bleef, moest dat in de eerstvolgende vergadering van Curatoren en Burgemeesters worden gemeld. De resolutie van 5 december 1679, die drukkers verplichtte van op octrooi gedrukte boeken een exemplaar aan de Leidse universiteitsbibliotheek te schenken, werd met name genoemd.[11] Controle ook moest er zijn op de financiële situatie van de universiteit en over de gang van eventuele rechtszaken waarbij de universiteit betrokken was. De secretaris moest in staat zijn het bestuur hierover op elk gewenst moment informeren. Met betrekking tot het overschrijven in het net van de resoluties vermeldt de instructie overigens dat de secretaris dit persoonlijk ter hand kon nemen, maar ook mocht overlaten aan een klerk. Omdat de instructie een weergave was van de praktijksituatie op dat moment, kunnen we er vanuit gaan dat het gebruik van een klerk – waarschijnlijk een die op het stadhuis werkzaam was – al voor 1681 al aan de orde was, al schreef de secretaris van dat moment Pieter van Burgersdijk (1670-1689) ook zelf net-resoluties.[12] Vanwege zijn regelmatige afwezigheid werd in 1686 echter een klerk in universitaire dienst genomen, die de wedde kreeg toegewezen die tot dat moment aan de bode toekwam.[13] Naast het netschrijven van de resoluties ging de klerk zich bezighouden met het kopiëren van brieven en andere documenten. Verscheidene taken die men in een instructie van een secretaris zou verwachten werden niet genoemd, waarschijnlijk omdat ze zo vanzelf spraken: het bijeenroepen van de vergadering, het notuleren en het opstellen van brieven.

Uit alle genoemde bezigheden is al op te maken dat de positie van de secretaris van Curatoren en Burgemeesters binnen de universiteit van groot belang was: men zou hem de achtste curator kunnen noemen. Hoewel hij formeel geen deel uitmaakte van het bestuur kwamen bij hem alle bestuurlijke lijnen tezamen en belichaamde hij de bestuurlijke continuïteit. Dit was vooral uit stedelijk oogpunt belangrijk, omdat de burgemeesters jaarlijks wisselden.[14] Ongetwijfeld was de secretaris even goed, en wellicht zelfs beter in de academische zaken ingevoerd dan de curatoren, en in ieder geval beter dan de burgemeesters. Doordat de functie was gegroeid uit die van stadssecretaris was de benoeming ook na Van Hout in handen

archief van de rekenkamer ter auditie en opvolgende colleges, inv. nr. 4700.

11 Molhuysen, *universiteitsbibliotheek*, 26.

12 *Bronnen* 3, 241, noot 4.

13 AC 28, f. 29v; 8-8-1686.

14 Zie ook blz. 47.

van het bestuurscollege zelf. Voor het bestuurscollege had dit als voordeel dat het niet op de vingers werd gekeken door een functionaris die door de Staten benoemd was. Niet verwonderlijk is dat alle secretarissen afkomstig waren uit het Leidse regentenpatriciaat, niet alleen vanwege de aanwezigheid van de Leidse burgemeesters in het bestuur, maar ook omdat een in Leiden woonachtig secretaris altijd bereikbaar was. Naast deze functie bezetten de secretarissen, zoals nog zal blijken, veelal hoge stedelijke posities. Zij waren dus mannen van gewicht, die niet geschroomd zullen hebben hun eigen ideeën over bepaalde zaken naar voren te brengen. Zeker wanneer hij het ambt een lange periode bekleedde, zoals Jan van Hout, Jan van Wevelinchoven en David van Royen dat deden, was een secretaris meer dan 'een' dienaar van het bestuurscollege. Het beste voorbeeld van die positie was natuurlijk Jan van Hout zelf. Van David van Royen is bekend dat hij een van de weinige vertrouwelingen van curator Willem Bentinck was.[15] Deze relatie toont overigens aan dat de secretaris, hoewel afkomstig uit het Leidse patriciaat, niet noodzakelijk een vertrouweling was van de burgemeesters tegenover curatoren.

Pedellen

De pedel was een functionaris die men al in de ontstaansperiode van universiteiten terug kan vinden. Zijn meest in het oog springende functie was – en is – de ceremoniële: hij ging de rector vooraf met de staf, het symbool van de zelfstandige rechtsgemeenschap die de universiteit was. Bij alle officiële universitaire gelegenheden, van promoties tot begrafenissen, was hij aanwezig. De Leidse statuten van 1575 voorzagen in de aanstelling van twee pedellen, één die specifiek ten dienste van de rector zou staan, de ander van de overige professoren. Toch kreeg de eerste pedel Claes Buyser Claesz. – hij was al bij de openingsplechtigheid op 8 februari 1575 aanwezig – pas na vier jaar, waarschijnlijk als gevolg van de beperkte financiële armslag, een collega in de persoon van Joost Stalpaert Augustijnsz. Vanaf dat moment zouden er steeds twee pedellen zijn. De meest eervolle positie was die van pedel van de rector, een functie die toekwam aan de pedel die het langst in dienst was.[16] Over het recht tot aanstelling van de pedel, dat aanvankelijk geheel in handen was van Curatoren en Burgemeesters, ontstond in de jaren negentig van de zestiende eeuw onenigheid met de senaat, die meende dat de pedellen zijn dienaars waren. Dit was niet geheel waar, zoals ook Curatoren en Burgemeesters wisten – de pedellen verrichtten ook taken voor het bestuurscollege en werden bovendien door hen betaald – maar voor het bewaren van de lieve vrede werd een compromis gesloten: de senaat mocht voortaan drie personen nomineren, waaruit Curatoren en Burgemeesters vervolgens de pedel kozen.[17]

15 Van den Berg, 'Bentinck', 169.

16 Een uitzondering hierop was juist de genoemde Augustijnsz., die meteen bij indiensttreding pedel van de rector werd. *Bronnen* 1, 11; 28-2-1579.

17 Ibidem, 58 en 103; 24-11-1590 en 12-8-1597. De aanleiding voor de bezwaren van de senaat in 1597 was ongetwijfeld het gedrag van pedel Bailly, die in dat jaar voor de vierschaar werd gedaagd wegens straatgeweld. Otterspeer, *Groepsportret* 1, 96.

Naast de ceremoniële taken hadden de pedellen zeer uiteenlopende bezigheden. Zij verrichtten bodediensten binnen de stad, zoals het nodigen van professoren en stadsregeerders naar promoties en het bijeenroepen van de senaatsvergadering, plakten stellingen voor disputaties en promoties aan, leidden bij die gelegenheden vrienden, professoren en anderen naar hun plaats, stookten collegezalen warm en bewaakten de orde tijdens oraties. Zij voerden de jaarlijkse recensie van lidmaten van de universiteit uit ten behoeve van de impostvrijstelling. Voor de universitaire vierschaar fungeerden zij regelmatig als curatoren van boedels van overleden leden van de universitaire gemeenschap en dagvaardden zij partijen. Tot zover was het takenpakket grotendeels gelijk aan andere universiteiten. Specifiek voor Leiden was het organiseren van disputaties van onvermogende Hongaarse studenten, het signaleren van benodigde reparaties aan universiteitsgebouwen waarmee de oudste pedel in 1687 werd belast, en de controle op het geven van de publieke colleges door professoren, die de pedellen aan het einde van de zestiende eeuw werd opgelegd door het college van Curatoren en Burgemeesters.[18]

Bode

Op 12 januari 1580 werd Cornelis Adriaensz. aangesteld als eerste universiteitsbode, 'ad commoda studiosorum augenda' ('ter vergroting van het gemak der studenten').[19] Instructie en loon, zo werd bepaald, zouden vastgesteld moeten worden door rector en assessoren en ook de eed werd gedaan in handen van de rector.[20] Maar van het opstellen van een instructie blijkt niets en het loon werd vastgesteld door Curatoren en Burgemeesters. Misschien maakten de studenten van de diensten van de bode gebruik, maar dan onttrekt zich dat aan ons gezichtsveld. Zeker is dat hij vanaf het begin door Curatoren en Burgemeesters gebruikt werd voor het bezorgen van brieven buiten de stad. Dat moet ruim worden opgevat. Adriaensz. bijvoorbeeld ondernam van 26 januari tot 7 februari 1581 een reis naar Antwerpen om beroepingsbrieven aan een niet met name genoemd rechtsgeleerde over te bren-

18 Een instructie voor de pedellen werd door de senaat vastgesteld op 5 augustus 1604. *Bronnen* 1, 154. Deze bevat alleen de taken die zij voor professoren moesten verrichten. De andere bezigheden: verzorgen van vuur en bijeenroepen van vergaderingen: AC 42, bijlagen bij resoluties 1617. Bodediensten binnen de stad: Martinus Soermans, *Academisch register* (Leiden 1704) 129. Ordebewaking tijdens oraties: AC 33, f. 15; 8-11-1746. Aanplakken van theses: AC 26, f. 76v; 8-11-1666. Taken voor de vierschaar: *Bronnen* 1, 69* art. 6, 8, 9, 36, AC 60, bijlage bij resoluties 1-2-1786, Soermans, *register*, 129 en NA, archief der academische vierschaar, inv. nr. 30, civiel dingboek 1783-1787; 5-2-1787. Recensie: AC 41, bijlagen bij resoluties mei 1600. Bijhouden presentie hoogleraren: *Bronnen* 1, 89; 8-2-1595. Overigens blijkt deze bezigheid aan het einde van de achttiende eeuw in onbruik. AC 35, f. 154; 22-9-1797. Toezicht op reparaties: AC 28, f. 52v; 23-8-1687. Bezorgen van brieven binnen de stad: Soermans, *register*, 129. Een overzicht van de taken van pedellen aan Nederlandse universiteiten in Jan van Herwaarden e.a. ed., *De pedel geboekstaafd* (Rotterdam 1998)

19 *Bronnen* 1, 10; 12-1-1580. Uit AC 718, nr. 29 blijkt dat de aanstelling met terugwerkende kracht aanving op 1 januari.

20 Witkam, *financiën* 2, 142, noot 1.

gen.[21] Adriaensz. en zijn opvolgers waren tevens als bode in dienst van de stad Leiden en in die hoedanigheid uitgerust met een 'busse' (een zilveren ketting) of 'roede' (een staf) ten teken van hun officiële status. Voor zijn werkzaamheden als bode van de universiteit werd voor Adriaensz. in 1587 door Claes Gysbrechtsz. van Campen een afzonderlijke reisbusse vervaardigd.[22] In 1681 werd, als onderdeel van bezuinigingsmaatregelen, de jaarwedde van de bode 'gemortificeerd'.[23] Naar de hier gehanteerde normen betekende dat het einde van de bode als personeelslid van de universiteit. Niettemin stelden Curatoren en Burgemeesters ook na die datum universiteitsboden aan, die van de universiteit om het jaar nog twintig gulden tabbaardgeld bleven beuren.

Opzichters van reparatiewerkzaamheden

Om de in hun ogen hoge reparatiekosten terug te dringen, was al in 1597 door Curatoren en Burgemeesters besloten de toezichthouder over de stedelijke openbare werken, de thesaurier-extraordinaris, te belasten met het toezicht op de reparaties aan of in universiteitsgebouwen. Concreet betekende dit dat hij ging beslissen of een reparatie noodzakelijk was. Pas vanaf 1671 ontving hij een jaarlijkse vergoeding voor zijn bezigheden en kwam daarmee in universitaire dienst.[24] De controle van de thesaurier op de reparaties bleek, ook toen hij werd betaald, keer op keer niet afdoende, hetgeen in 1760 leidde tot de aanstelling van een opzichter. Diens instructie bevatte het opstellen van drie- of vijfjarige bestekken, op basis van 'memoriën van defecten', die weer waren opgesteld door de pedellen, de professor in de botanie, de professor in de anatomie, de bibliothecaris en de regent van het Statencollege, respectievelijk voor het academiegebouw, de hortus met dienstwoning, het anatomisch theater, de bibliotheek en de gebouwen van het Statencollege. Na aanbesteding van de werkzaamheden oefende de opzichter toezicht uit op de uitvoering.[25]

Personeel van de instellingen

Hortus

Pieter Pauw, die op 12 mei 1592 van Curatoren en Burgemeesters de opdracht had gekregen voorbereidingen te treffen voor de inrichting van de hortus, diende in de zomer van 1593 een rekening in voor verschillende daarvoor gemaakte kosten, waaronder arbeidsloon van een zekere Aernt de tuynman.[26] Deze Aernt of Aert Pietersz. Woutiers, een knecht van curator Van der Does,[27] was aanvankelijk in per-

21 Witkam, *dagelijkse zaken* 1, 170, nr. 324.
22 *Bronnen* 1, 149*. Ook in 1732 is sprake van deze busse, die dan door de erven van bode de Koningh wordt overgedragen aan opvolger Harde. AC 31, f. 366; 8-8-1732.
23 *Bronnen* 3, 366; 17-5-1681.
24 Eerste betaling in rekening van 1673, voor drie jaar ineens, AC 360.
25 AC 51, bijlagen resoluties 8-11-1760.
26 Witkam, *dagelijkse zaken* 4, 70; 10-7-1593.
27 Ibidem 1, 147; 29-3-1593 en *Bronnen* 1, 258*.

soonlijke dienst van Pauw, want van een aanstelling door Curatoren en Burgemeesters was nog geen sprake. Pas in de vergadering van 8 en 9 augustus 1601 werd zijn officiële aanstelling in dienst van de universiteit een feit, waarmee hij als eerste dienaar van de Leidse hortus de geschiedenis ingaat.[28]

Hoewel de uitbreidingen van de hortus in de loop van de zeventiende eeuw geen spectaculaire vergroting van de tuinoppervlakte opleverden,[29] nam het aantal plantensoorten en zaden wel sterk toe en daarmee de hoeveelheid werk voor de hortusdienaar.[30] De seizoenswisselingen zorgden uiteraard voor sterke schommelingen in de omvang van de werkzaamheden. In de drukke perioden maakte de hortulanus – Lambert van Cathagen was in 1667 de eerste die zo werd aangeduid[31] – gebruik van knechts. Omdat die echter over weinig kennis van planten beschikten, kreeg hortulanus Hiëronymus Meijer (1669-1699) vanaf 1675 de beschikking over een vaste knecht.[32] In 1686 komt het zelfs tot aanstelling van een tweede knecht,[33] maar die situatie lijkt niet langer geduurd te hebben dan tot 1696.[34] Het voorstel van curator Rosenboom om het knechtsambt voor rekening van de universiteit zelfs geheel op te heffen vond geen doorgang door toedoen van curator Van Wassenaer en burgemeesters, die van mening waren dat een knecht niet alleen noodzakelijk was vanwege het vele werk, maar ook omdat hij zo door de *hortulanus* tot opvolger kon worden opgeleid.[35] Op de achtergrond speelde vermoedelijk mee dat Meijer connecties met Van Wassenaer had.[36]

De taken van hortulanus en knecht zijn tot in detail bekend uit de instructies van 1686 en 1692 en het rapport van Van Wassenaer en burgemeesters.[37] Ze zijn onder te verdelen in het pure tuinwerk (aanvoeren en mengen van aarde en mest, verpotten en water geven van de planten, wieden van onkruid, snoeien van bomen etcetera), de zorg voor het 'nageslacht' van de planten (het verzamelen van zaden en het sorteren in zaadbakken), het verwerven van planten die nog niet in de hortus aanwezig waren of eruit waren verdwenen, het verrichten van bijkomende klussen (legen van prullenbakken, schoonhouden van paden, het openen en sluiten van de blinden in de galerij in de winter) en toezicht houden (verhinderen van vernieling van planten door studenten en voorkomen dat particulieren hun gewassen 's winters in de oranjerie plaatsen).

28 AC 20, f. 96v.
29 Zie hoofdstuk 2.
30 Karstens en Kleibrink, *Leidse hortus*, 34.
31 Ibidem, 29.
32 AC 27, f. 29v; 30-5-1675.
33 AC 28, f. 23v; 8-5-1686.
34 Zoals blijkt uit de rentmeestersrekeningen.
35 *Berigt*, 32, *Missive*, 21.
36 Zie hieronder, blz. 187.
37 Op 8-5-1723 volgt nog een kleine aanvulling op de instructie, *Bronnen* 4, 164*.

Bibliotheek

Tegelijk met de openstelling van de bibliotheek voor studenten stelden Curatoren en Burgemeesters in 1597 een custos aan in de persoon van Franck Willemsz. van Dobben, die eveneens schaftmeester van het Statencollege was.[38] Van Dobben zou de functie niet langer bekleden dan tot 1605, toen het bestuurscollege de bibliotheek alweer verboden terrein voor studenten verklaarde. Pas bij de heropening in 1630 kwam er een nieuwe custos. Na de herindeling van de bibliotheek in de jaren vijftig van de zeventiende eeuw stelden Curatoren en Burgemeesters een beknopt reglement op, dat ook een tweetal taken van de custos noemt: hij moest de boeken uit de kasten halen, die van de bezoekers waren afgescheiden met een hekwerk en kreeg de verplichting buiten openingstijden, eventueel tegen betaling, toegang te verschaffen aan personen die daarvoor toestemming van de prefect hadden.[39] In de uitgebreide instructies van 1683, 1709 en 1724 kwam dat voorschrift niet meer voor, maar lag er nog steeds veel nadruk op de toezichthoudende taken van de custos: controle op het tijdig terugbrengen van uitgeleende boeken en de fysieke staat van de boeken, de zorg dat de sleutels niet in verkeerde handen kwamen, het voorkomen van bekladding of beschadiging van boeken door bezoekers en de controle op het naleven van de verplichting van de drukker van de universiteit om de bibliotheek een exemplaar te schenken van ieder boek dat van zijn persen kwam.[40] De instructie van 1709 bepaalde ook nog dat de custos assistentie moest verlenen bij de dat jaar ingestelde periodieke recensie van het boekenbezit. Een taak die blijkens diverse resoluties eveneens tot de werkzaamheden van de custodes behoorde, maar niet in de instructies genoemd werd, was het reinigen en repareren van beschadigde boeken.[41]

Inmiddels was in 1692 een tweede custos aangesteld, vanwege de toename van het boekenbezit als gevolg van de aankoop van de bibliotheek van Vossius. Twee custodes was vanaf dat moment het 'normale' aantal, al zorgden verschillende omstandigheden voor tijdelijke veranderingen. In 1694 werd Casimir Oudin als extraordinaris dienaar aan Jan Voorn en Johannes Verbessel toegevoegd. De financiële malaise noopte in 1704 tot een teruggang naar twee en toen in 1717 Oudin overleed, bleef er één custos over. Acht jaar later werd wederom een tweede custos aangesteld.

Anatomie

Op 10 oktober 1594, kort voordat hij het anatomisch theater in de Faliede Bagijnkerk in gebruik kon nemen, drong Pieter Pauw bij Curatoren en Burgemeesters aan op een aantal maatregelen die zijn anatomie-onderwijs ten goede zouden komen.[42] Daaronder was een voorstel hem een *famulus* toe te voegen om hem te ontlasten van de voorbereidende taken van het anatomiseren. Pauw dacht aan werkzaamheden als het halen van turf, het maken van vuur voor warm water, het in redelijke

38 Zie hoofdstuk 2, blz. 110.
39 *Bronnen* 3, 34*-35*; febr. 1655.
40 Ibidem 4, 7*-9*; 31-5-1683, 117*-120*; 12-2-1709 en 181*-184*; 23-2-1724.
41 Bijv. AC 25, f. 9 en 29v; 9-2-1654 en 18-8-1654. Ook AC 352, rentmeestersrekening 1665.
42 Witkam, *dagelijkse zaken* 1, 24.

staat houden van het lichaam,[43] het wegnemen van voorzetramen,[44] het aansteken van kaarsen, de zorg dat geen onbevoegden de sectieruimte betraden, het bedekken van het lichaam met een kleed na, en het wegnemen van dat kleed voorafgaand aan een sectie. Curatoren en Burgemeesters stonden toe dat Pauw 'mit zeecker naerstich ende getrou persoon bij provisie sal mogen handelen, omme hem als dienaer in 't doen vande anatomien behulpich te zijn'.[45] Dit is vrij snel gebeurd, want op 18 november betaalde Pauw Aert Pietersz. Woutiers, die hem al eerder in de hortus ten dienste had gestaan, veertien stuivers voor zijn assistentie bij de anatomisering van een lever en een hart. Uit de oudste universiteitsrekening die bewaard is gebleven blijkt dat Woutiers in 1598 een jaarwedde van de universiteit ontving en daarmee tot het personeel behoorde.

Naast de al genoemde taken gebruikte Pauw de anatomiedienaar ook voor het verkrijgen van lichamen van ter dood gebrachte misdadigers uit de steden in Holland, waarop de universiteit volgens resolutie van de Staten van Holland van 1593 recht had.[46] Tezamen met de eerder genoemde werkzaamheden is zo al een vrij gedetailleerd beeld voorhanden van het takenpakket van de dienaar, dat nog meer reliëf krijgt door de instructie die werd opgesteld aan het begin van 1619.[47] Nog niet eerder vermelde taken zijn daarin het in de wintertijd dagelijks overbrengen van beenderen van de anatomieplaats naar de academie ten behoeve van het onderwijs in de osteologie, het verwerven van nieuwe beenderen in omliggende dorpen, het onderhouden van de gebruikte instrumenten door ze af te wrijven met olie en zand en vervolgens gebruiksklaar te maken met een mengsel van olie en gevijld lood, het onderhouden van de skeletten die in de zomer het theatrum sierden, het inkopen van de benodigdheden voor secties, het schoonhouden en jaarlijks witten van de ruimtes van de anatomie en het openen en sluiten van de ramen bij goed weer.

Astronomisch observatorium

Een instructie voor de dienaar van het astronomisch observatorium op de academie is nooit opgesteld, maar van zijn takenpakket is een goed beeld te vormen uit diverse aanstellingsbesluiten. De eerste dienaar, Pieter Vincentsz. van Heemskerck, kreeg als opdracht het ontsteken en doven van kaarsen en lantaarns op de trappen van de academie en op het observatorium voor en na de lessen van Golius – die vonden uiteraard 's avonds plaats – en tevens het openen en sluiten van de deuren.[48] Later blijkt de dienaar ook de instrumenten schoon te houden, de studenten in hun wensen van dienst te zijn, krijt te verschaffen en sponsen en leien schoon te houden.[49]

43 Wat naar ik aanneem bedoeld wordt met 'het lichaem te houden'.
44 'hordes' in het origineel.
45 Witkam, *dagelijkse zaken* 1, 25; 10-10-1594.
46 *Bronnen* 1, 77. Zie blz 69-70.
47 AC 21, f. 2; 8-2-1619.
48 AC 22, f. 148; 23-5-1634.
49 AC 22, f. 177v, AC 23, f. 194v en AC 25, 78; 29-5-1643, 8-6-1635 en 8-5 1656.

Collegium medico-practicum en nosocomium[50]

De twee medici van het in 1636 aangevangen *collegium medico-practicum* kregen tot taak de hoogleraar medicijnen te informeren over het verloop van de ziekten op de dagen van zijn afwezigheid en hem tijdig in te lichten over zeldzame ziektebeelden en benodigde operaties. Daarnaast moesten zij de verstrekte medicijnen per patiënt noteren en de studenten die dat wilden vrije toegang verlenen en onderrichten. Hoogleraar Franciscus de la Boe Sylvius (1658-1672) maakte een dagelijkse ronde langs de zieken, waardoor niet langer twee medici nodig waren. Toen een van hen in 1665 overleed, werd zijn vacature dan ook niet vervuld. Na 1683 was het geheel gedaan met de hulp van medici voor het *collegium medico-practicum*.

De aan het *collegium* verbonden chirurgijn opende in het bijzijn van de hoogleraar de lichamen van patiënten die aan inwendige ziekten gestorven waren, waarna de studenten de aangetaste organen konden waarnemen. De chirurgijn moest, vanwege de aanwezigheid van buitenlandse studenten, uitleg in het Latijn kunnen geven.[51] Aanvankelijk benoemden Curatoren en Burgemeesters steeds één chirurgijn, maar vanaf 1686 namen de vier stadschirurgijns de dienst bij toerbeurt elk een kwartaal waar.

De medische staf van het in 1799 tot stand gekomen *nosocomium* kende naast drie hoogleraren weer twee doctoren, zoals in de begintijd van het *collegium*, maar nu twee chirurgijns in plaats van één. Omdat het *nosocomium* niet zoals het *collegium* behuisd was in een gasthuis, maar een geheel universitaire instelling vormde, was er nu ook lager personeel benodigd voor de huiselijke taken. Naar voorbeeld van de gast-, wees- en oudeliedenhuizen kwam er een echtpaar als binnenvader en -moeder aan het hoofd van het huishouden te staan. Daarbij werden drie oppassers aangesteld, één voor de vrouwenzalen, één voor de mannenzaal en één voor de kraamzaal, en twee meiden.[52]

Chemisch laboratorium

Ook voor de dienaar van het in 1669 tot stand gekomen chemisch laboratorium werd, zoals bij de meeste andere dienaren, pas jaren na de instelling van het ambt de eerste formele instructie opgesteld. Dit gebeurde in 1718 op aandringen van Boerhaave, die dat jaar de leiding over het laboratorium overnam van de overleden Jacobus le Mort, en precies wilde weten voor welke werkzaamheden hij de knecht kon gebruiken. Curatoren en Burgemeesters lieten Boerhaave zelf een ontwerpinstructie opstellen die zij na lezing goedkeurden.[53] De instructie telde vijf artikelen, waarvan het eerste de knecht gebood 'ten dienst te staan aan de professor chymiae, ende alles naukeurigh en vlijtig doen, wat deselve hem sal belasten, soowel in de openbare chymische demonstratien, lessen ende werkingen, die in het laboratorium

50 Zie ook Beukers, 'Clinical teaching'.
51 Ibidem, 143.
52 AC 35, f. 181v; 31-5-1799.
53 *Bronnen* 4, 302-303 en 150*; 8-8-1718 en 26-9-1718.

geschieden, als ook in de private demonstratien, lessen ende werckingen, die in hetselve laboratorium door den professor ten dienste der studenten ende ten nutte van de academie sullen werden gedaen in de chymie'. Voorts diende hij erop toe te zien dat studenten niet aan de spullen gingen zitten tijdens chemische proefnemingen en dat zij zich niet binnen het staketsel begaven. Het derde artikel schreef voor dat hij pas het laboratorium mocht verlaten zodra het vuur in de ovens bij wind of onweer geen gevaar meer kon opleveren. Daarnaast kocht hij alle benodigdheden voor de chemische proeven en bereidde deze toe voorzover dat nodig was. Ten slotte was het zijn plicht bij de prefect melding te maken van beschadiging van alles dat tot de inboedel van het laboratorium behoorde. Een nieuwe instructie kwam tot stand in 1789, ongetwijfeld naar aanleiding van het slechte functioneren van custos Jan Pelgrom.[54] Niet toevallig bevatte het nu een artikel waarin de professor het recht kreeg de dienaar te schorsen wanneer deze slecht functioneerde. Andere aanvullingen, die eveneens kunnen wijzen op gebleken misstanden, omvatten de schoonmaak van het laboratorium, het onderhoud van het instrumentarium, en het verbod om personen binnen te laten of spullen mee te geven zonder toestemming van de professor. Wanneer de dienaar ontslag wilde nemen moest hij Curatoren en Burgemeesters daarvan drie maanden tevoren in kennis stellen.

Fysisch laboratorium

De zorg voor het fysisch laboratorium lijkt zich aanvankelijk beperkt te hebben tot het schoonmaken van het instrumentarium, zoals op te maken is uit de aanstelling van Hiëronymus Meijer in 1676. Als er meer te doen was zal dat niet erg veel geweest zijn, getuige het feit dat Meijer de functie kon combineren met die van hortulanus en knecht van het astronomisch observatorium. Ook hortulani Willem de Hertogh en Jacobus Ligtvoet waren tegelijkertijd hortulanus en dienaar van het fysisch laboratorium. Anthony Rinsen was in 1752 de eerste afzonderlijke dienaar. De reden was vermoedelijk het omvangrijker worden van het takenpakket. De instructie voor de dienaar die op 31 oktober 1800 werd vastgesteld laat zien dat de dienaar meer en meer tot het persoonlijke hulpje van de hoogleraar fysica verworden was. Op collegedagen moest hij zich 's-morgens naar het huis van de professor in de fysica begeven om diens boeken en andere benodigdheden naar de collegezaal te brengen, 's winters maakte hij daar eerst de kachel aan en in het algemeen diende hij de orders van de professor met betrekking tot het kabinet en de lessen fysica strikt op te volgen. Bij de lessen assisteerde hij wanneer de professor dat wilde en na afloop volgde hij diens instructies op met betrekking tot de gebruikte instrumenten. Ten slotte was het zijn plicht alle inkopen te doen die nodig waren voor het instrumentarium en de lessen.

54 Zie hieronder, blz. 189. De instructie: AC 61, 9-2-1789.

Kabinet van naturalia

Bij wijze van uitzondering werd al vrij snel na de oprichting van het kabinet van naturalia en de aanstelling van een opziener, Johannes le Francq van Berkheij, een negen punten omvattende instructie opgesteld.[55] Omdat Van Berkheij meer capaciteiten bezat dan de doorsnee dienaar van een universitaire instelling – hij bezat zelf een kabinet van rariteiten en zou later lector in de natuurlijke historie worden – kreeg hij ook verantwoordelijker taken toebedeeld. De opziener ging de aanwinsten selecteren. De beste exemplaren droogde hij of zette hij in het vocht, naar gelang hun aard. Van Berkheij verbond zich in algemene zin de in het kabinet aanwezige stukken en in de toekomst te verwerven stukken 'in goede orde na derselver vereyschte en qualiteit te houden en conserveren'. Hierbij gemaakte kosten kreeg hij vergoed. Zo snel mogelijk moest in tweevoud – één exemplaar voor de opziener zelf, één voor professor Allamand of zijn opvolger – een inventaris worden opgesteld van de aanwezige stukken. In zijn eigen exemplaar moest hij elke nieuwe aanwinst meteen aantekenen, dat van de professor kwam eenmaal per jaar aan de beurt. Zowel opziener als professor mochten de sleutels van het kabinet niet uit handen geven, ter voorkoming van ontvreemding of vernieling van de 'specimina'. Personen 'door rangh off wetenschap gedistingueert' mochten het kabinet bezoeken, wanneer zij toestemming hadden van de professor en in diens afwezigheid van de opziener. De laatste moest dan wel van begin tot einde een oogje in het zeil houden. De opziener werd onder autoriteit geplaatst van professor Allamand of de toekomstige prefecten. Allamand mocht dubbele exemplaren naar zijn goeddunken aan Van Berkheij schenken.

In 1800, bij het aantreden van Lodewijk Moritz als opziener en tevens amanuensis van de professor in de natuurlijke historie, werd het nodig geacht een nieuwe instructie op te stellen. De aanleiding zal het slechte functioneren van zijn voorganger Engelbertus Heenck geweest zijn.[56] Ook hierin vinden we de artikelen over conservatie van de objecten zoals die al in de instructie van Van Berkheij te vinden waren, maar nu ook expliciet de verplichting 'de ordres van den prof. hist. nat. op [te] volgen.'

Personeel verbonden met de rechtspraak

Hoewel de Leidse universiteit als de meeste andere academies over een eigen rechtbank beschikte, had de plaatselijke overheid er een sterke greep op. Binnen de elfkoppige vierschaar was zelfs een meerderheid weggelegd voor stadsfunctionarissen, in de persoon van vier burgemeesters en twee schepenen. De universiteit was ver-

55 *Bronnen* 5, 185*-186*; 8-8-1753. Ook AC 35, 71; 7-4-1788 geeft enige taken van de dienaar weer: ook daar het verzorgen van de voorwerpen en het bijhouden van een catalogus. Specifieker wordt het verschonen van de 'wijngeest' (sterk water dus) genoemd, en het plaatsen van opgezette dieren onder glazen stolpen.

56 Zie hieronder, blz. 188. De instructie: AC 72; 31-10-1800.

tegenwoordigd met vijf personen: de rector en de vier assessoren. Van de leden van de vierschaar worden hier burgemeesters, rector en assessoren niet tot het ondersteunend personeel gerekend. De pedellen behoorden daar wel toe, maar hun werkzaamheden voor de vierschaar kwamen eerder al aan de orde.[57]

Secretaris van de vierschaar
De secretaris was, net als zijn evenknie van het college van Curatoren en Burgemeesters, een centrale figuur voor de vierschaar. Van deze functionaris is geen taakomschrijving bekend, maar uit kostendeclaraties blijkt dat hij, behalve het 'gewone' secretariswerk als notuleren van vergaderingen en allerhande schrijfwerkzaamheden (brieven, vonnissen, kopieën), getuigen hoorde, verklaringen opnam, curatoren over boedels aanstelde of zelf als zodanig optrad, betalingen aan crediteuren deed, lijken schouwde, huizen bekeek die voor de verkoop bestemd waren, goederen inventariseerde en rekeningen taxeerde.

Promotor en schepenen
Uit het voorrecht van een eigen rechtbank voor haar lidmaten vloeide voor universiteiten de weinig dankbare taak voort de orde onder de niet bepaald als rechtschapen bekend staande studentenpopulatie te bewaren. Elke universiteit had wel één of meer functionarissen die met deze taak belast waren, zij het onder verschillende benamingen. In Leiden heette hij, zoals in Leuven, promotor, een functie die altijd werd waargenomen door de schout van de stad. Ordehandhaving op zich was echter niet het enige waarmee de promotor belast was. Net als zijn Leuvense collega verenigde hij in zijn persoon 'de huidige taken en bevoegdheden van een politiecommissaris, een onderzoeksrechter, een openbaar aanklager en een gevangenisdirecteur'.[58] Bij betrapping op heterdaad zal de promotor zoals zijn Leuvense collega tot arrestatie hebben mogen overgaan. Was alleen van verdenking sprake, dan kon hij met toestemming van rector, professoren en assessoren en in het bijzijn van twee schepenen een onderzoek starten naar de vermeende 'delicten ende mesusen'. Na bekendmaking van de resultaten kon alsnog een arrestatie verricht worden. Bij behandeling van een zaak voor de voltallige vierschaar fungeerde de promotor als openbaar aanklager.[59] Hoewel dat niet geboekstaafd is, ligt het voor de hand dat hij eveneens het toezicht had op de universiteitskerker in het stadhuis. Het daadwerkelijke toezicht op de gevangenen werd uitgeoefend door een cipier.

Van de acht Leidse schepenen hadden er steeds twee een kwartaal lang zitting in de universitaire vierschaar. Naast hun betrokkenheid bij het gerechtelijk vooron-

57 Zie over de vierschaar Otterspeer, *Groepsportret* 1, 123-136 en 2, 161-178.
58 Carl Vandenghoer, *De rectorale rechtbank van de oude Leuvense universiteit (1425-1797)*. Verhandelingen van de Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België 49 nr. 124 (Brussel 1987) 121.
59 *Bronnen* 1, 74*, art. 45-46 en 48-49; juli 1579.

derzoek van de promotor spraken zij samen met rector, burgemeesters en assessoren recht wanneer een zaak voor de voltallige vierschaar kwam.

Notarissen, procureurs en advocaten
Notarissen, procureurs en advocaten waren niet alleen ten behoeve van de universitaire vierschaar actief. De universiteit maakte ook van hun diensten gebruik in allerhande rechtzaken voor andere rechtbanken, zoals het proces over de oprichting van de Amsterdamse Illustre school tegen burgemeesters van Amsterdam in de jaren dertig van de zeventiende eeuw en het proces tegen de erfgenamen van Isaac Vossius. Desondanks zijn zij naar de hier gehanteerde definitie slechts beperkte tijd onder het universitaire personeel te rangschikken: advocaten van 1632 tot 1684, notarissen van 1756 tot 1787 en procureurs van 1637 tot 1652.

Overig personeel

Drukker
Al spoedig na de stichting werd het belang ingezien van de verbinding van de universiteit met een hoogwaardige drukkerij, die het wetenschappelijk werk van de docenten kon produceren, publiceren en verkopen. De Staten van Holland stelden in 1577 dan ook Willem Sylvius uit Antwerpen aan tot academiedrukker en drukker van de Staten. Sylvius stierf al spoedig, maar zijn opvolgers – nu door Curatoren en Burgemeesters benoemd en dus alleen academiedrukkers – Plantijn, diens schoonzoon Franciscus Raphelengius senior en in de zeventiende eeuw de Elzeviers waren voor de ontwikkeling van de universiteit van groot belang. Zij schiepen een 'kommunikatiemedium op internationaal niveau', dat aantrekkingkracht uitoefende op geleerden en studenten.[60] Al in 1593 probeerde de Franse gezant in Den Haag, Buzanval, Scaliger naar Leiden te lokken met het argument dat daar de beste drukkerij van het land gevestigd was.[61] Naast publicaties van hoogleraren produceerde de universiteitsdrukker allerhande materiaal voor 'intern' universitair gebruik, zoals de theses van studenten, lesroosters en lofredes. Van 1666 tot 1712 had hij daar zelfs een monopolie op. Na de dood van Abraham Elzevier in 1712 zag de senaat zijn kans schoon om Curatoren en Burgemeesters – niet voor de eerste maal – te wijzen op de problemen die tijdens diens leven waren opgetreden: het papier was slecht en duur, de gebruikte drukletters oud, de correctie van het drukwerk slecht. Curatoren en Burgemeesters lieten voortaan studenten vrij in hun keuze van de drukker, beëindigden de betaling van jaarwedde en vanaf die tijd was het ambt van drukker van de universiteit niet veel meer dan een titel.[62]

60 E. van Gulik, 'Drukkers en geleerden. De Leidse Officina Plantiniana (1583-1619)', in: Lunsingh Scheurleer, *Leiden university*, 367-393, aldaar 367-369.
61 P.C. Molhuysen, 'De academiedrukkers', in: *Pallas Leidensis MCMXXV* (Leiden 1925) 307-322, aldaar 307.
62 *Bronnen* 4, 259 en 261; 8-8-1712 en 27-8-1712.

Pikeur

Hoewel al in de zeventiende eeuw in Leiden voor studenten de mogelijkheid bestond paardrijlessen te volgen en Curatoren en Burgemeesters enkele pikeurs vrijstelling van verschillende imposten hadden vergund, duurde het tot 1704 voordat het bestuurscollege een pikeur aanstelde op een jaarwedde. Zoals bij de instellingen was ook hier de concurrentie van andere universiteiten het motief om actie te ondernemen. Professoren constateerden dat vele buitenlandse studenten, vooral edellieden voor wie paardrijden een onmisbaar deel van de opvoeding was,[63] Leiden meden en naar Utrecht togen omdat daar de faciliteiten beter waren. Al vanaf 1671 was in Utrecht een pikeur aangesteld, die de studenten het paardrijden bijbracht op een van stadswege beschikbaar gesteld terrein. In 1705 kwam de 'Academie- of Ridderschool' tot stand – als uitkomst van een overeenkomst tussen het stadsbestuur en de Staten van Utrecht uit 1704 –, een internaat voor rijke aristocratische studenten, die niet alleen paardrijlessen kregen, maar ook werden onderwezen in dansen, schermen en vestingbouw. De school had tussen de 24.000 en 27.000 gulden gekost, in de manege bevonden zich niet minder dan 36 paarden.[64]

Zo grootschalig werd het in Leiden niet aangepakt. De pikeurs, die school hielden in de Schuttersdoelen, hadden in de achttiende eeuw tussen de tien en twintig paarden beschikbaar en onderwezen waarschijnlijk ongeveer evenveel leerlingen tegelijkertijd. De stad en universiteit betaalden ieder de helft van de wedde tot 1728, toen de universiteit van de Staten van Holland een jaarlijkse subsidie kreeg toegekend van 1.000 gulden voor het tractement van de pikeur.[65]

Muziekmeester[66]

Ook een muziekmeester was al aan de universiteit verbonden voordat sprake was van een jaarwedde. Johan Hendrik Weissenbergh, in de muziekgeschiedenis bekend als Albicastro, schreef zich al in 1686 in als *musicus academiae,* maar niettemin stelden Curatoren en Burgemeesters pas zeven jaar later Carel le Vray in die functie aan op een jaarwedde. Zijn taak ging bestaan uit het verzorgen van de muziek bij oraties en andere voordrachten. Voor de muzikale opluistering van de inauguratie van de nieuwe rector op 8 februari betaalde de universiteit de kosten van de bijeengezochte muzikanten, bij andere bijeenkomsten kwamen die kosten voor rekening van de muziekmeester zelf. Gezien de bescheiden jaarwedde van 200 gulden konden Le Vray en zijn opvolgers bij deze gelegenheden slechts een orkest van bescheiden omvang optrommelen, meestal bestaand uit een organist en enkele violis-

63 Zie blz. 70.

64 Jamin, *Kennis als opdracht*, 96-97.

65 A. Mathijsen, '"Een manaige ... omme te leeren ... wel te peerde te rijden". Rijscholen te Utrecht en Leiden in de 18e eeuw, benevens de avontuurlijke levensloop van Gaspard Saunier', *Argos. Bulletin van het Veterinair Historisch Genootschap* 20 serie 2 (1999) 419-438, aldaar 425-426.

66 *Jan A.F. Doove en J. Luc Knödler, Een ding van parade. Muziekhistorische overwegingen over academische muziek te Leiden* (Leiden 1975). E. Pelinck en C.C. Vlam, 'De ordinaris muzikanten van de Leidse universiteit', *Leids Jaarboekje* 55 (1963) 50-60.

11 Gaspar Saugnier, pikeur van de universiteit van 1717 tot 1737. Gemeentearchief Leiden

ten en vocalisten. Bij bijzondere gelegenheden als de lustrumvieringen van 1725 en 1775 of het bezoek van een Oranje kon de omvang van het orkest op kosten van de universiteit wat worden uitgebreid. Met ingang van 1748 gaven Curatoren en Burgemeesters een vergoeding van 30 gulden voor de muziek bij een inaugurele rede.[67]

Schilder, schoonmakers en instrumentmakers

De uitbreiding van de universitaire instellingen en de aanwezige collecties en instrumenten zorgde ook voor een toename van personeel dat belast was met schoon-

67 AC 33, f. 191; 1-2-1748.

maak en onderhoud. Dat het academieplein regelmatig geveegd werd door een speciaal daarvoor aangestelde straatveger zagen we al eerder. Voor het onderhoud aan het orgel in het groot auditorium was eveneens een schoonmaker in dienst. Curatoren en Burgemeesters vertrouwden het onderhoud van het instrumentarium van het anatomisch theater en het astronomisch observatorium vanaf 1710 niet langer toe aan de dienaren van die instellingen, maar namen daarvoor instrumentmakers aan.[68] In de bibliotheek kwam regelmatig een horlogemaker langs voor reparatie en onderhoud aan het daar opgestelde planetarium, dat vaker stil leek te staan dan te lopen.[69] En in de jaren dertig van de achttiende eeuw stelde het bestuur een schilder aan die belast werd met het schoonhouden van de portrettengalerij in de nieuwe senaatskamer.

Wedden, tabbaards en konijnen

De ontwikkeling van de hoogte van de wedden van het ondersteunend personeel verliep in grote lijnen op dezelfde wijze als die van het onderwijzend personeel: een sterke stijging van 1575 tot grofweg halverwege de zeventiende eeuw, een stabilisatie in de jaren 1650-1775 en een stijging in de jaren daarna. Als voorbeeld kunnen de hortulani gelden. Waar Aert Pietersz. in 1601 in dienst kwam voor niet meer dan 36 gulden, kon zijn opvolger Claes Blanckert twee jaar later al 150 gulden incasseren. In 1627 wist Hendrik Stoffelsz. van Cathagen nog een verhoging naar 200 gulden te bewerkstelligen, maar toen was het met de grote stijging wel gedaan. Nog in 1776 lag het niveau van de jaarlijkse betaling aan de hortulanus niet hoger dan 300 gulden. Het jaar daarna volgde ineens een verdubbeling. De directe aanleiding was het dreigend vertrek van Nicolaas Meerburgh naar Utrecht, maar deze verhoging weerspiegelde wel degelijk de algemene tendens.[70]

Zoals bij het onderwijzend personeel bestonden de jaarlijkse betalingen in eerste instantie alleen uit wedden, maar gaandeweg kwamen daar ook voor het ondersteunend personeel meer betalingen bij. De extraordinaris wedde deed zijn intrede en het hogere personeel – de secretarissen en de rentmeester – kon aanspraak maken op tabbaard- en konijngeld. Ook ontvingen zij vanaf 1671 en 1751 twee vaste sommen ter compensatie van het verlies aan belastingvrijstellingen. Daarnaast konden werkzaamheden die bij het takenpakket kwamen extra betalingen opleveren, zoals de assistentie die de secretaris van Curatoren en Burgemeesters aan de vierschaar gaf, en de controle op het lesverzuim van professoren en het opnemen van uit te voeren reparaties aan gebouwen door de pedel. Zulke betalingen maakten Curatoren en Burgemeesters zelden weer ongedaan, ook wanneer de werkzaamheden weer vervielen. In 1797 komt het bestuur tot de ontdekking dat de pedellen al lan-

68 AC 29, f. 548; 15-4-1710.
69 Zie hoofdstuk 2.
70 Zie hieronder, noot 77.

ge tijd het collegeverzuim van professoren niet meer aantekenen, maar dat de betaling daarvoor nooit is gestopt. Zij besluiten dat met ingang van 8 februari 1798 alsnog te doen, maar blijkens de rentmeestersrekeningen is dat besluit niet uitgevoerd. Als betaling door de universiteit zou men ook de beschikking over een gratis dienstwoning kunnen opvatten, zoals de pedellen die in de aanvangsjaren genoten[71] en ook de vrijstelling van belastingen die de meeste functionarissen als lidmaten van de universiteit genoten.[72]

Naast de vaste betalingen en voordelen waren aan verschillende ambten variabele inkomsten verbonden, die niet ten laste van de universiteit kwamen, maar wel een groot deel van de aantrekkelijkheid van het ambt bepaalden. Dienaar van de hortus Jan Jansz. van Aelst vroeg wegens zijn benarde financiële situatie Curatoren en Burgemeesters rond 1620 of hij voortaan een deel van de entreegelden van de bezoekers van de hortus mocht hebben, die op dat moment nog ten goede kwamen aan de professor botanicus.[73] Waarschijnlijk kreeg van Aelst zijn zin – de resoluties vermelden dit niet – want aan het einde van de zeventiende eeuw constateert curator Rosenboom in zijn rapport over de financiën van de universiteit dat 'veele van opinie zijn, dat de emolumenten, daeromtrent [namelijk het ambt van hortulanus] vallende, het tractement van een professor niet behoeven te wijken'.[74] Een deel van deze emolumenten bestond uit betaling voor het 'strooien en gerief der kruiden' bij promoties[75], maar het meest lucratief waren ongetwijfeld de entreegelden. In 1749 kon de hortulanus rekenen op zo'n 500 gulden aan emolumenten.[76] Hortulanus Nicolaas Meerburgh zei in 1777 per jaar zo'n 800 gulden aan entreegelden van bezoekers te ontvangen.[77] Daarbij moet men wel bedenken dat de hortulani zo nu en dan een beroep deden op noodhulpen die zij uit eigen zak betaalden. Meerburgh betaalde ook nog een meid die rondleidingen in de tuin verzorgde.[78] De dienaar van de anatomie kon rekenen op de entreegelden van bezoekers van het anatomisch theater buiten publieke secties. Het toegangsgeld tijdens secties, dat twee stuivers bedroeg,[79] kwam in beginsel toe aan de professor in de anatomie, al bleek de dienaar

71 H.J. Witkam, 'Dienstwoningen der pedellen', *Leids Jaarboekje* 63 (1971) 65-78.

72 Zie blz. 123

73 AC 85, ongedateerde rekesten, ingediend bij curatoren. Van Aelst werd op 8 augustus 1604 aangesteld tot dienaar van de hortus; in het rekest vermeldt hij 15 of 16 jaar werkzaam te zijn. Dit, en het feit dat één van zijn verzoeken, een vergoeding voor het onderhoud van een arend, op 8-2-1621 door Curatoren en Burgemeesters werd ingewilligd, wijst op een datering van het rekest op eind 1620, begin 1621.

74 *Berigt*, 33.

75 *Het welvaren van Leiden. Handschrift uit het jaar 1659*. Felix Driessen ed. ('s-Gravenhage 1911) 34.

76 AC 48, bijlage bij resoluties 22-9-1749, 'Specifique lijste van alle ampten, officiën en bedieningen [...]', opgemaakt naar aanleiding van de resolutie van de Staten van Holland van 5-7-1749.

77 Getransscribeerd in Karstens en Kleibrink, *Leidse hortus*, 45. Het stuk wordt door de auteur gedateerd tussen 1777 en 1782. Het eerstgenoemde jaar is het meest aannemelijk, omdat Meerburgh toen dreigde te vertrekken naar de hortus van de Utrechtse universiteit en vervolgens een verdubbeling van zijn wedde kreeg. Waarschijnlijk is het genoemde 'interview' de basis voor de weddeverhoging.

78 Ibidem en *Missive*, 23.

79 *welvaren*, 34; 1659 en AC 34, f. 298v; 17-10-1775. *Missive*, 18. De toegangsprijs was blijkbaar verlaagd, zie blz. 69.

zich in de jaren zeventig van de zeventiende eeuw daarvan ook een gedeelte toe te eigenen.[80] De daaruit voortvloeiende onenigheid tussen dienaar en professor leidde ertoe dat de dienaar in 1688 uit de entreegelden een vast bedrag van 25 gulden per publieke sectie kreeg toegewezen.[81] In 1749 blijkt de dienaar van de anatomie jaarlijks zo'n 600 gulden aan emolumenten te trekken.[82] Voor de pedellen waren er de zogenaamde 'placcae', een bedrag van 12 stuivers dat zij jaarlijks per student kregen toegeschoven voor hun werkzaamheden voor de accijnsvrijstelling, en de verdiensten verbonden aan disputaties en promoties.[83] Hoe lucratief dit alles was blijkt in 1749, wanneer opgegeven wordt dat iedere pedel jaarlijks gemiddeld 720 gulden aan emolumenten kan incasseren.[84] Blijkens dezelfde opgave konden ook andere functionarissen rekenen op emolumenten, zij het in mindere mate dan de dienaren van hortus en anatomie en de pedel: de portier van het Statencollege ruim 169 gulden jaarlijks, de universiteitsdrukker 89 gulden, de notaris van de vierschaar 66 gulden, de eerste custos van de bibliotheek 50 à 60 gulden, de bode circa 50 gulden, de klerk van de secretaris van Curatoren en Burgemeesters 7 gulden en de tweede custos van de bibliotheek niet meer dan zo'n 4 gulden. Tot de emolumenten is ook het vacatiegeld te rekenen, de betaling voor een specifieke bezigheid voor de universiteit, zoals een reis of een bespreking. En evenals bij het onderwijzend personeel was er zo nu en dan een verering voor een personeelslid, een douceur van Curatoren en Burgemeesters, die hun tevredenheid uitdrukte over de verrichtte werkzaamheden of vervulling van een bepaalde taak in het bijzonder.

Gezien al deze voordelen kan geconcludeerd worden dat de universiteit als werkgever in financieel opzicht aantrekkelijk was. Voor personen die een andere hoofdbetrekking hadden was een baantje bij de universiteit een aardige bijverdienste. Voor de 'full-timers' gold dat hun vaste jaarwedde niet hoger en eerder wat lager lag dan wat een geschoold ambachtsman in een jaar kon verdienen.[85] Maar de aantrekkelijkheid was gelegen in de belastingvoordelen en vooral in de emolumen-

80 AC 25, f. 36v; 15-1-1664 en AC 27, f. 28-29; 15-5-1675.

81 AC 28, f. 64; 8-5-1688. Ook hierna verliep alles nog niet gladjes: professor Bidloo is zeven jaar later van mening dat de dienaar voor die 25 gulden wel erg weinig werk verricht en meent dat de vergoeding wel naar 2 gulden kan, waarop Curatoren en Burgemeesters hem gelasten zich aan het eerdere besluit te houden. AC 28, f. 253v; 8-2-1695. De onenigheid duurt voort tot 1707, zoals blijkt uit AC 29, f. 415 en 439; 8-5-1706 en 12-3-1707.

82 AC 48; 22-9-1749.

83 Voor de placcae Witkam, *dagelijkse zaken* 4, 151-152 en *Bronnen* 1, 8; 28-5-1579. De hoogte was toen nog een stuiver per trimester per persoon. In 1749 blijkt het al lange tijd 12 stuivers per persoon per jaar te zijn, ibidem 5, 166*; 6-2-1749. Uit dit stuk blijkt overigens dat de vergoeding korte tijd afgeschaft is geweest, maar weer opnieuw werd ingevoerd. De vergoeding bij disputaties, die in 1621 werd afgeschaft, bedroeg in 1617 tenminste een daalder. De vergoeding bij publieke en private promoties, die respectievelijk vier en twee gulden opleverden, werd gehandhaafd. Ahsmann, *Collegia*, 287.

84 Vervaardigd in opdracht van de Staten, RSH 5-7-1749.

85 Van omstreeks 1575 tot 1630 steeg het jaarloon van timmerknechts, uitgaande van een maximum van 275 werkdagen per jaar, van ongeveer 140 tot 320 gulden. Het loonniveau bleef vervolgens ongeveer op gelijke hoogte tot in de negentiende eeuw. L. Noordegraaf, *Daglonen in Alkmaar 1500-1800* (1980) 33-35, 49, 58.

ten, die voor de hortulanus, de pedel en de anatomiedienaars in de achttiende eeuw zelfs de jaarwedde te boven gingen.[86]

Werving

Wie in de vroegmoderne tijd werk zocht was aangewezen op persoonlijke contacten. In de hogere maatschappelijke echelons was het aanwenden van invloed en contacten om in de eerste plaats de eigen kinderen, in tweede instantie verdere verwanten en ten slotte buren en ondergeschikten aan functies te helpen, onderdeel van het grotere uitwisselingsverband van complimenten, visites en uitnodigingen, waarmee vriendschapsrelaties tot stand gebracht en onderhouden werden. Dat was geaccepteerd, zolang er geen betaling aan te pas kwam: diensten werden beantwoord met wederdiensten. Een positie als burgemeester was in dit opzicht zeer begeerlijk, omdat men in die functie een scala aan stedelijke ambten en baantjes te vergeven had. Met die banen verschaften zij de eigen clientèle werk, of zij lieten de benoeming over aan verwanten en vrienden, waarmee zij weer een wederdienst vervulden of het recht op een wederdienst verwierven.[87]

Ook de begeving van universitaire functies moet voor een belangrijk deel in deze context worden bezien. Diverse functies waren, zoals we al zagen, automatisch verbonden met een stedelijk ambt, zoals dat van schout-promotor. Maar ook de andere hogere ambten, waartoe we het rentmeester- en secretarisschap rekenen, vergunden Curatoren en Burgemeesters aan personen uit de stedelijke bestuurs- of hoge Leidse ambtenaarskringen, hoewel dat nergens formeel omschreven was. Van de rentmeesters zullen we dat nog zien.[88] De eerste secretaris van Curatoren en Burgemeesters Jan van Hout was tevens stadssecretaris, zijn opvolgers Nicolaas van Zeyst, Rombout Hogerbeets, Jan en Joachim van Wevelinchoven en Pieter van Burgersdijk pensionaris van Leiden. Na hen stelde het universiteitsbestuur onervarener lieden aan als secretaris, die echter allen een voorbeeldige carrière in het stedelijk bestuur zouden maken en goede connecties bezaten. Johan van den Bergh kreeg het met zijn andere functies na ruim twintig jaar secretarisschap te druk en hielp schoonzoon Pieter Gijs, die aan het begin van zijn loopbaan stond, aan de functie. Na Gijs werd een andere schoonzoon van Van den Bergh, de pas 26-jarige David van Royen aangesteld, die van 1749 tot 1753 stadspensionaris zou zijn. Zoon Jan volgde hem op dezelfde leeftijd op, niet alleen als secretaris van Curatoren en Bur-

86 Dat met name in de eerste helft van de zeventiende eeuw de situatie voor de *hortulanus* en de anatomiedienaar nog niet zo gunstig was, bleek uit de extra betalingen die Jan Jansz. van Aelst in de jaren 1619-1621 boven zijn jaarwedde ontving wegens zijn armoede en de 40 gulden extra die Gerrit Courten in 1632 ontving omdat hij in de schulden zat; rekeningen rentmeester 1619-1621, AC 297-299 en AC 22, f. 52; 9-2-1632.

87 Luuc Kooijmans, *Vriendschap en de kunst van het overleven in de zeventiende en achttiende eeuw* (Amsterdam 1997) 54, 136-148.

88 In hoofdstuk 7.

gemeesters, maar ook als pensionaris. Josias Johan Hubrecht was van 1764 tot 1775 secretaris van de universitaire vierschaar geweest en werd tot secretaris van Curatoren en Burgemeesters benoemd in het jaar dat zijn vader Jan burgemeester was. Jacobus de Fremery ten slotte had de functie van thesaurier bekleed.[89]

Over de lagere functionarissen is minder informatie beschikbaar, maar ook daar blijken connecties met het bestuur van belang te zijn geweest. Hortus- en anatomiedienaar Aert Pietersz. Woutiers was oorspronkelijk dienaar van curator Jan van der Does geweest, pedel Pieter van den Hoven van Amelis van den Bouckhorst, schaftmeester van het Statencollege Mathias Havius van Jacob Cats en hortulanus Hiëronymus Meijer had een achtergrond als hovenier van curator Van Wassenaer.[90] Naast het bestuur schoven ook de prefect-hoogleraren bij de aanstelling van personeel van de instellingen hun kandidaten naar voren.[91]

Interessant is de vraag of deze manier van ambtsbegeving betekende dat in het geheel niet werd geselecteerd op geschiktheid. Voor verschillende personeelsleden is die vraag niet relevant omdat zij juist vanuit hun specifieke vakgebied of hun functie voor de stad hun diensten aan de universiteit verleenden. Dat gold voor de promotor en de schepenen, maar ook voor de drukkers, pikeurs, horlogemakers of de medici en chirurgijns van het *collegium-medico-practicum*. Notarissen, advocaten en procureurs waren vanzelfsprekend jurist, hetzelfde gold voor de secretarissen van de vierschaar.[92] De boden van de universiteit waren, zoals we al zagen, vrijwel allen actief als bode met de bus of met de roede in dienst van de stad. Maar hoe zat dat met functies die specifiek waren voor de universiteit? Kwam 'het verstand met het ambt'[93], of was er al enige kennis van de uit te voeren werkzaamheden aanwezig? Voor de dienaars van de bibliotheek blijkt dat het geval, want vanaf de heropening in 1630 waren dat in meerderheid boekverkopers/-binders uit Leiden. Voor een ambt als hortulanus moet men meer in zijn mars gehad hebben dan het kunnen hanteren van een schop en voor Hiëronymus Meijer gold dat waarschijnlijk wel want hij was, zoals bleek, al hovenier voordat hij aan de Leidse hortus verbonden werd. Vanaf het einde van de zeventiende eeuw was het beleid van Curatoren en Burgemeesters erop gericht de hortulanus zijn knecht te laten opleiden zodat die hem te zijner tijd kon opvolgen.[94] Een andere func-

89 Zie voor de secretarissen vanaf Van den Bergh M. Prak, *Gezeten burgers. De elite in een Hollandse stad, Leiden 1700-1780* (Amsterdam 1985), met name de genealogische overzichten op bladzijde 368-422.

90 Aert Pietersz.: Witkam, *dagelijkse zaken* 9, 147; 29-3-1593. Pieter van den Hoven: *Bronnen* 3, 19; 8-5-1648. Mathias Havius: ibidem 2, 198; 17-10-1635. Meijer: *Berigt*, 84.

91 Zo werd Claas Vlasveld op aanraden van Boerhaave aangesteld tot knecht in de hortus en Frans Pasteur en Jan Pieter Diepenbach tot custos van het fysisch laboratorium op verzoek van Speijert van der Eijk, AC 30, f. 440; 9-8-1723, AC 72; 18-6-1800 en AC 79; 4-2-1807.

92 Hoewel in 1584 werd vastgesteld dat de secretaris van de vierschaar een Leidse notaris moest zijn, blijkt dit in meerderheid van de gevallen niet op te gaan. *Bronnen* 1, 120* en W.J.J.C. Bijleveld, *Inventaris van de oude notariële archieven van Leiden 1564-1811* (Leiden 1916).

93 Vries, 'Geschapen', 337.

94 *Missive*, 21. De lijst van hortulani en knechten toont dat dit beleid inderdaad in praktijk werd gebracht. In ieder geval één knecht, de latere hortulanus Claas Vlasveld, was al van jongs af bekend met 'thuijn en warmoesierswerck'. AC 30, f. 440: 9-8-1723.

95 De Ridder-Symoens, 'Management', 173.

tie waarvoor men specifieke kennis mag veronderstellen was die van opziener van het kabinet van naturalia, zoals we al gezien hebben in het geval van Johannes le Francq van Berkheij. Over zijn opvolger bestaan minder geruststellende berichten, waarover hieronder nog. De middeleeuwse pedel was vaak een academisch gegradueerde[95], maar in Leiden was dat geen voorwaarde om het ambt te kunnen bekleden. De enige Leidse pedel waarvan bekend is dat hij studeerde was Joost Stalpaert Augustijnsz. (1579-1586), die echter na het behalen van zijn doctorsgraad in de medicijnen ontslag nam om aan een beroep uit Schiedam gehoor te geven. Het takenpakket van de pedel bevatte ook geen werkzaamheden waarvoor een studie benodigd was. De schrijfkunst moest men in ieder geval wel machtig zijn. Over de achtergrond van de dienaren van het astronomisch observatorium, het fysisch en chemisch laboratorium en het anatomisch theater is nauwelijks iets bekend. Voor de vervulling van de eerste twee functies lijkt niet veel aanvangskennis benodigd te zijn geweest, getuige het feit dat deze in verschillende perioden, om redenen van besparing, in dubbel- of zelfs tripelfunctie werden vervuld door hortulani, bibliotheekdienaars of pedellen.[96]

Functioneren

De wijze waarop het ondersteunend personeel georganiseerd was bracht met zich mee dat eventuele problemen in het functioneren in eerste instantie een zaak was van de personen die direct leiding gaven. Slechts de meer serieuze gevallen van wangedrag en slecht functioneren zullen zijn doorgedrongen tot het bestuur. Zo'n geval treffen we aan bij Engelbertus Heenck, die Johannes le Francq van Berheij in 1761 opvolgde als opziener van het kabinet van naturalia. Of Heenck er meteen al met de pet naar gooide is niet bekend, maar Sebald Justinus Brugmans trof in 1787, toen hij aantrad als hoogleraar natuurlijke historie, het kabinet in zeer slechte staat: enige ordening in de voorwerpen ontbrak, er was geen catalogus, de opgezette dieren bevatten motten en de wijngeest waarin ander organisch materiaal werd bewaard was al jaren niet verschoond.[97] Bibliotheekdienaar Jan Honkoop (1795-1803) werd door Curatoren en Burgemeesters vermaand vanwege zijn veelvuldige absentie.[98] Pedel Jacob Poereep had in 1718 al verschillende aanvaringen met zowel senaat als Curatoren en Burgemeesters achter de rug toen hij ontslagen werd omdat hij zijn vrouw en kinderen mishandelde.[99]

Gebrekkige vervulling van de taken kon een gevolg zijn van het combineren van diverse ambten, waardoor er weinig tijd overbleef, maar hing ook vaak samen met een slechte relatie tussen dienaren en prefecten. In de vergadering van Curatoren en Burgemeesters van 8 augustus 1685 waren 'desordres en onbehoorlyckheden' in 'de

96 Zie bijlage 4.
97 AC 35, f. 71; 7-4-1788.
98 Ibidem, f. 233v; 1-2-1803.
99 AC 30, f. 279; 17-2-1718. Zie ook f. 212, 215, 229; 1-11-1714, 8-11-1714 en 29-5-1715.

saeken van den thuyn' geconstateerd, die, zoals later zou blijken, het gevolg waren van de slechte relatie tussen hortulanus Meijer en prefect Paulus Herman (1678-1695).[100] Problemen met de taakwaarneming waren vaak de reden voor het opstellen van instructies, zoals al bleek bij de dienaren van het chemisch en het fysisch laboratorium. Ook in het geval van Meijer en Herman is dat zonneklaar, want in 1686 keuren Curatoren en Burgemeesters een reglement goed waarin met nadruk wordt gewezen op de autoriteit van de prefect over de hortulanus en de knecht: 'Dat het opperbeleyt van denselven hoff voortaen sal sijn ende blijven absoluyt ende privative onder de opsight, voorsorge ende directie van den professor botanicus'. De aanvulling op de instructie in april van hetzelfde jaar vraagt van hortulanus en knecht dat zij 'sullen [...] by alle occasien aen den gemelten Professor dragen alle behoorlyck respect'.[101] In 1691 werd alweer een uitgebreider reglement nodig geacht, omdat de problemen nog steeds niet waren opgelost.[102] Bij de anatomie leidde de vraag wie nu eigenlijk de entreegelden van bezoekers van secties toekwamen – de dienaar of de professor in de anatomie – in het laatste kwart van de zeventiende eeuw tot onenigheid, die door opvolgers werd voortgezet tot in het eerste decennium van de achttiende eeuw. Resultaat was een slechte taakwaarneming door de dienaar.[103] Twee dienaren van het chemisch laboratorium in de achttiende eeuw, Abraham Tijken (1732-1735) en Jan Pelgrom (1760-1790), konden niet door één deur met de prefecten Gaubius en Voltelen. Beiden kregen de waarschuwing hun houding jegens de prefect te verbeteren, maar trokken zich daar blijkbaar weinig van aan en werden ontslagen.[104]

Het valt op dat men het blijkbaar wel heel bont moest maken wilden Curatoren en Burgemeesters overgaan tot ontslag, terwijl men mag veronderstellen dat het vinden van een vervanger niet moeilijk was. Heenck bijvoorbeeld, toch verantwoordelijk voor het verwaarlozen van de collectie naturalia, bleef nog tot 1800 in functie. Meijer mocht eveneens blijven en werkte nog met Herman samen tot diens dood in 1695. Deze terughoudendheid bij het ontslaan van personeel komt overeen met de heersende praktijk bij de overheid, waar beambten pas na een rechterlijke uitspraak uit hun ambt ontheven konden worden.[105]

100 *Bronnen* 4, 38.
101 Ibidem, 15* en 17*; 9-2-1686 en 10-4-1686.
102 AC 28, f. 158; 30-4-1691.
103 AC 27, f. 28-29; 15-5-1675.
104 Tijken: AC 32, f. 34; 9-8-1734 en f. 64-65; 26-2-1735. Pelgrom: AC 35, f. 86v, 91v; 7-11-1789 en 12-6-1790 en AC 62, 12-6-1790. Het grafschrift van Pelgrom in de Hooglandse kerk verwijst naar zijn ontslag, Jorissen, *Chemisch laboratorium*, 47 noot 2.
105 Vries, 'Geschapen', 345.

Conclusie

Wat in eerste instantie opviel bij het ondersteunend personeel van de Leidse universiteit, hier gedefinieerd als zij die een jaarwedde uit de universiteitskas ontvingen, was de sterke groei, vooral in de periode 1575-1650, als gevolg van de uitbreiding van de universitaire organisatie als geheel. De organisatie die daaruit voortvloeide was niet het resultaat van zorgvuldige planning, maar door de praktijk bepaald: de directe leiding aan het lagere personeel kwam van een laag tussen hen en het bestuur in, namelijk de prefecten van de instellingen en de secretaris van het college van Curatoren en Burgemeesters.

In de loop van dit hoofdstuk werd de vraag gesteld in welke mate geschiktheid voor een bepaald ambt een rol speelde bij de werving van personeelsleden. Het bleek dat de werving vooral via informele kanalen verliep: de hogere functies gingen naar stedelijke bestuurders of ambtenaren en maakten zo deel uit van de stedelijke ambtsbegeving, de lagere functies werden over het algemeen vergeven aan persoonlijke dienaars van bestuursleden en prefecten van de instellingen. Voor een deel van het personeel vormden de werkzaamheden voor de universiteit een onderdeel van hun functie voor de stad. Deze wijze van werving, die overigens niet afweek van wat gebruikelijk was, stond uiteraard niet altijd garant voor de bezetting van functies door de meest geschikte personen. Vooral in de gespecialiseerdere functies, zoals hortulanus of dienaar van het chemisch laboratorium, kon dat een nadeel zijn. Desondanks moeten de negatieve kanten aan zo'n wervingsbeleid niet worden overdreven. Prefecten en bestuurders zullen bepaalde personen mede hebben voorgedragen omdat zij goede ervaringen met hen hadden. Bovendien was slecht functioneren of kwalijk gedrag van een werknemer schadelijk voor de reputatie van de curator, burgemeester of hoogleraar die hem voor de functie had voorgedragen. Reden temeer om in ieder geval geen personen met een baantje van dienst te zijn waarvan tevoren al duidelijk was dat ze niet zouden functioneren. De dienaar, pedel of hortulanus zelf zal van zijn kant juist door de persoonlijke binding met zijn meerdere over het algemeen geneigd zijn het vertrouwen niet te beschamen. Over de gehele periode genomen heeft het systeem voor de universiteit bevredigend gewerkt.

De problemen met het functioneren die zich desondanks voordeden werden door Curatoren en Burgemeesters niet altijd met voortvarendheid aangepakt. Zoals in het geval van Heenck bleek, leidde het toebrengen van schade aan één van de universitaire collecties door nalatigheid niet eens automatisch tot ontslag. Naast een algemene terughoudendheid om dat drastische middel toe te passen, speelden hier ongetwijfeld ook de persoonlijke bindingen tussen bestuurders en personeelsleden een rol.

Hoofdstuk 7

Baten en lasten

Inleiding

De zaken die hiervoor aan bod kwamen – instellingen, gebouwen, personeel – veronderstellen een financiële basis. Het belang van de omvang van de financiële middelen en het beheer over die middelen is moeilijk te overschatten. Niet minder dan het voortbestaan en het succes van de universiteit hing er van af, vooral omdat het grootste beslag op de middelen werd gelegd door betalingen aan docenten. Regelmatige betaling van wedden hield zittende docenten tevreden en gaf kandidaten voor een docentschap in Leiden vertrouwen. Verhoging van de wedde kon voor een docent die dacht aan een overstap naar een andere universiteit een reden zijn om toch te blijven. Anderzijds konden problemen met de betaling de naam van de universiteit aantasten en geleerden huiverig maken voor een overgang naar Leiden.

Het belang van de financiën voor de universiteit maakt een behandeling in twee hoofdstukken noodzakelijk. Het eerste is thematisch van aard. De belangrijkste thema's zijn de basis van de universiteitsfinanciën die in de eerste jaren werd gelegd, de inrichting van de financiële administratie en het gebruik daarvan als bron voor de financiële geschiedenis van de universiteit, alsmede de samenstelling van de inkomsten en uitgaven.

1575-1581 de voedende moeder ondervoed

Het verschaffen van financiële middelen aan de universiteit was een van de belangrijkste zaken die geregeld moesten worden in de korte periode vanaf 28 december 1574, de dag dat Willem van Oranje de Staten van Holland voorstelde een universiteit op te richten, tot de opening op 8 februari 1575. Het voorstel van Oranje aan de Staten van 2 januari 1575 sprak over het aanwenden van 'geestelijcke ende der kercken goederen'.[1] De jaarlijkse kosten voor de universiteit werden begroot op

1 Kerkelijke goederen waren grofweg goederen 'van die fundatiën, wier inkomsten bestemd waren eenige zaak in stand te houden, welke met den openbaren eeredienst verband hield, of in de kerk in nauwe

6.000 gulden, waarvan Zuid-Holland de helft voor zijn rekening moest nemen en Zeeland en Noord-Holland ieder 1.500 gulden.

Het oppertoezicht over de geestelijke en kerkelijke goederen was na de Reformatie door de Staten van Holland overgenomen van de Rooms-katholieke geestelijke overheid, of 'geannoteerd', zoals de eigentijdse term luidde.[2] Ook de goederen van geestelijke en wereldlijke vluchtelingen werden geannoteerd, maar zouden aan hun eigenaars worden teruggegeven wanneer zij zich binnen twee weken na afkondiging van het besluit meldden. Een gedeelte van de inkomsten uit de geannoteerde goederen wendde men aan voor de oorlogvoering, maar de opzet was ze in beginsel bestemd te houden *ad pios usus*, voor religieus gebruik, alleen nu voor een andere denominatie. Wel werd uit de inkomsten van kloostergoederen vóór alles alimentatie betaald aan voormalig kloosterlingen.[3]

De Staten stelden in 1572 voor het beheer over de geannoteerde goederen ontvangers aan[4]: voor Leiden en omgeving werd dat Andries Schot. Hij diende zorg te dragen voor de inning van de inkomsten en de betaling van alimentaties aan voormalig conventualen en de zakelijke lasten die op de goederen rustten. Wat overschoot kwam ten goede aan het gemene land, in casu de oorlogvoering. De alimentaties bleken echter van een dusdanige omvang, dat het in de eerste rekening van 1572-1573 geboekte overschot al in het volgende jaar veranderde in een tekort, dat het jaar erna nog toenam. Bovendien was van de geboekte inkomstenposten, als gevolg van de oorlogssituatie, slechts een klein deel daadwerkelijk te innen. Het werkelijke tekort was daardoor nog groter dan uit de rekening bleek. Toch was het dit geheel van goederen dat moest gaan dienen tot onderhoud van de universiteit. Op 2 juni 1575, toen de academie op papier al bijna vier maanden bestond, bestemden de Staten 5.000 gulden uit de inkomsten van de goederen waarover Schot de administratie voerde – 1.000 gulden minder dan in het voorstel van Oranje een half jaar eerder – voor de universiteit. In concreto waren dit goederen van vluchtelingen die nog niet ten bate van de gemene zaak waren verkocht, de inkomsten van alle kloosters en vrouwenconventen binnen de stad Leiden[5] en de inkomsten van vier conventen buiten de stad, te weten Mariënpoel, Rodenburg, de Regulieren te Leiderdorp en de Bernardieten en Elfduizend Maagden te Warmond. Zeeland en Noord-Holland konden op vrijwillige basis meebetalen. Alles wat de twee gewesten bijdroegen zou dan van de 5.000 gulden afgetrokken worden die uit het bestemde complex van goederen moest komen. Hiermee was kennelijk de verplichte bijdrage waarover

betrekking daarmede verricht werd'; geestelijke goederen 'die, welke in verwijderd verband met den eeredienst stonden, als kloosterfundatiën en dergelijke.' J.F. van Beeck Calkoen, *Onderzoek naar den rechtstoestand der geestelijke en kerkelijke goederen in Holland na de reformatie* (Amsterdam 1910) 77.

2 Van Beeck Calkoen, *kerkelijke goederen*, 35-47 en 213. De auteur wijst er met klem op dat annotatie niet gelijk te stellen is aan confiscatie.

3 Witkam, *financiën* 1, 18-19. Vanaf 1574 werd overgegaan tot definitieve confiscatie en verkoop van onroerende goederen van personen die aan dit ultimatum geen gehoor hadden gegeven.

4 Van Beeck Calkoen, *kerkelijke goederen*, 42.

5 Abcoude, St. Michiels, St. Catharina, Witte Nonnen, St. Barbara, Nazareth, Roma, Agnieten en Schagen.

Oranje in zijn voorstel van 2 januari 1575 sprak van de baan. Andries Schot werd vervangen door Claes Dircxsz. van Montfoort, die daarmee de eerste rentmeester van de universiteit werd.

In theorie was met de toewijzing van inkomstenbronnen en de aanstelling van een rentmeester een stevige basis gelegd voor het onderhoud van de universiteit, maar in praktijk bleek de regeling voorlopig een farce. Het eerste halfjaar van zijn rentmeesterschap was Van Montfoort voornamelijk in touw om onwillige particuliere rentmeesters de kohieren van de conventen afhandig te maken. Pas aan het einde van 1575 leek die operatie geslaagd. Maar de moeilijkheden waarmee Schot te kampen had gehad bleven voorlopig ook gelden voor Van Montfoort: hoge betalingen aan alimentaties en weinig daadwerkelijk te innen gelden als gevolg van de oorlog. Omdat de alimentaties als eerste uit de inkomsten betaald dienden te worden, bleef er voor de universiteit zo goed als niets over.

Door de ongunstige financiële situatie werden de eerste jaren van de universiteit op financieel gebied gekenmerkt door een voortdurende betalingsachterstand aan professoren en ander personeel en kunstgrepen van de Staten van Holland om dit te verhelpen. Die maatregelen bestonden ondermeer uit het toevoegen en weer onttrekken van inkomstenbronnen aan de administratie van Van Montfoort, waardoor een scherp zicht op de financiële basis van de universiteit in die jaren niet mogelijk is. Het begon al met het Statenbesluit van 30 juni 1575 waarbij, op voorstel van Van Montfoort zelf, ook de goederen van het convent Galilea in Noordwijk aan zijn administratie werden toevoegd.[6] Op 3 november van dat jaar kreeg Van Montfoort ook alle andere geannoteerde goederen in en buiten Leiden onder zijn administratie.[7] Om welk gebied het exact ging wordt niet duidelijk, wel dat er ook bezittingen van wereldlijke vluchtelingen onder vielen.[8] Als uitvloeisel van de Pacificatie van Gent kregen die hun goederen in 1577 echter weer terug, een maatregel die de betalingsproblemen van Van Montfoort vergrootte. De Staten besloten daarop tevens de inkomsten uit alle geannoteerde goederen van abdijen, conventen, kerken en kapittels in Rijnland aan de universiteit toe te wijzen, met aftrek van verschillende traktementen aan predikanten en alimentaties aan conventualen die uit dat complex van goederen betaald werden.[9] Steeds weer bleken de maatregelen niet toereikend, wegens de hoge uitgaven aan alimentaties en de haperende ontvangsten.

De weg naar een meer structurele oplossing werd in 1578 ingeslagen, toen voor het eerst de inkomsten uit de goederen van de abdij van Egmond voor de universiteit werden aangewend. Aanvankelijk had ook dit weinig succes, omdat de twee ontvangers van de goederen van de abdij, Gerrit Boot in het Noorderkwartier en Nicolaas van der Wiele in het Zuiderkwartier, dezelfde problemen kenden als Van Montfoort en zijn voorganger Schot. Aan de opdracht van de Staten van 9 septem-

6 RSH 30-6-1575.
7 RSH 3-11-1575.
8 Witkam, *financiën* 2, 83-86.
9 *Bronnen* 1, 53*.

ber 1578 2.500 gulden aan Van Montfoort te betalen, konden zij eenvoudigweg niet voldoen. Op de laatste dag van dat jaar besloten de Staten, omdat ook een eerder besluit een deel van de opbrengst van de 100e penning van Rijnland voor de universiteit te bestemmen in praktische zin weinig betekend had,[10] alle inkomsten van de abdij van Egmond, die in 1578 na aftrek van alimentaties aan voormalig kloosterlingen overschoten, aan de universiteit toe te wijzen. Op verzoek van Curatoren en Burgemeesters volgde drie maanden later de toezegging dat voortaan ieder jaar Van Montfoorts tekort aangezuiverd zou worden uit de inkomsten van Egmond. Maar nog waren de problemen niet ten einde. De rentmeesters van Egmond konden niet betalen en zagen zich gedwongen beide 2.000 gulden van de Staten te lenen. Zelfs dat lukte Boot niet, omdat zijn kwartier te zwaar met schulden was belast.[11] In september 1580 steeg de nood zo hoog, dat burgemeesters van Leiden 2.600 gulden voor de universiteit uit de kas van de ontvanger der gemene middelen lieten halen en de Staten meldden dat zij dit elk kwartaal zouden doen zolang geen goede inkomstenbronnen waren gevonden.[12] Op 7 juli 1581 werd een door de Leidse magistraat opgesteld concept goedgekeurd door de Staten, dat eindelijk voor een goede financiële basis zou zorgen.

Het besluit hield in dat de universiteit, op basis van een begroting opgesteld door Jan van Hout, jaarlijks een bedrag van 8.000 gulden kreeg toegewezen. In beginsel moest dat bedrag komen uit de goederen van de vier buitenconventen, maar omdat de inkomsten daaruit in werkelijkheid nog niet eens 3.000 gulden bedroegen, werd bepaald dat het tekort voorlopig aangezuiverd moest worden uit de inkomsten van de abdij van Egmond in het Zuiderkwartier, totdat de alimentatiebetalingen zover zouden zijn afgenomen dat het overschot uit de goederen van de buitenconventen 8.000 gulden bedroeg, of tot de Staten zelf het overschot konden aanvullen tot dat bedrag.[13] De rentmeester van de abdijgoederen in het Noorderkwartier zou voortaan de betaling van de alimentaties van de Egmondse conventualen voor zijn rekening nemen. Omslagen en niet-reële lasten die ten laste kwamen van de eigenaar van de goederen behoefden niet betaald te worden.[14] Van Montfoort werd gecontinueerd als rentmeester van de universiteit, Van der Wiele van de abdij van Egmond in het Zuiderkwartier. De laatste moest zijn overschotten afdragen aan Van Montfoort.[15]

Uit het besluit van de Staten blijkt dat verschillende inkomstenbronnen die tussen 1575 en 1581 aan de universiteit waren toegewezen weer aan de administratie werden onttrokken. Wat overbleef waren de inkomsten uit de goederen van de bui-

10 Wel kregen Curatoren en Burgemeesters toestemming 3.000 gulden te lenen, totdat dit bedrag uit de 100e penning ontvangen was. Witkam, *financiën* 2, 96.

11 Ibidem, 102.

12 Ibidem, 107.

13 In praktijk zouden de goederen van de Abdij van Egmond in het Zuiderkwartier de gehele bestudeerde periode onder de rentmeester van de universiteit blijven vallen.

14 *Bronnen* 1, 90*.

15 Witkam, *financiën* 2, 115.

tenconventen en van de abdij van Egmond in het Zuiderkwartier. Onder de onttrokken inkomsten bevonden zich ook de goederen van de negen binnenconventen.[16] De beweegreden voor de Staten was dat die inkomsten naar verwachting voorlopig geheel zouden opgaan aan alimentaties. Voor de administratie van deze goederen besloten zij een afzonderlijke rentmeester aan te stellen. Opmerkelijk is echter dat uit Van Montfoorts rekening van 1598 – de voorgaande zijn verloren gegaan – blijkt, dat de inkomsten uit de goederen van de binnenconventen op dat tijdstip wél weer onder zijn administratie vallen en voor de universiteit aangewend worden, terwijl een besluit van de Staten in die richting niet bekend is.[17] Ook blijkt niets van de aanstelling van een afzonderlijke rentmeester, zodat aangenomen moet worden dat Van Montfoort in deze functie is gecontinueerd. Hij bleef na 1581 niet alleen de alimentaties van de voormalige bewoners van de buiten-, maar ook die van de binnenconventen betalen.[18] Het zou vreemd zijn wanneer hij in deze periode ook niet de administratie van de inkomsten van de binnenconventen heeft gehad. Feit is dat de inkomsten uit de goederen van de binnenconventen niet voorkomen in begrotingen voor de universiteit tussen 1581 en 1597, zodat er vanuit moet worden gegaan dat ze inderdaad niet aangewend werden voor de universiteit.[19]

Boekhouding in de vroegmoderne tijd

Voor het beheer van inkomsten en uitgaven stelden instellingen als gasthuizen en weeshuizen, en stedelijke, provinciale en landelijke overheden beheerders aan, die bij de overheid doorgaans met de benaming ontvanger of thesaurier getooid werden en in andere gevallen met rentmeester. Deze functionarissen stelden hun jaarlijkse rekeningen op volgens de zogenaamde enkelvoudige boekhoudmethode: eerst werden de inkomsten opgesomd, onderverdeeld in rubrieken, vervolgens de uitgaven. Aan het einde van de rekening trok men de uitgaven van de inkomsten af, waardoor een tekort of overschot zichtbaar werd. De reden dat men de enkelvoudige boekhoudmethode gebruikte en niet het dubbel of Italiaans boekhouden, dat in commerciële kring al vanaf de 16e eeuw werd gebruikt, was een verschil in behoefte. Ondernemers wilden – en willen nog steeds – op elk gewenst moment inzicht hebben in het zuiver vermogen van de onderneming. In hun boekhouding wordt dan ook tot uiting gebracht welke offers, zowel geld als goederen, tegenover de opbrengsten staan, en vindt registratie plaats van elke verandering in goederen, vorderingen en schulden. Overheden, kloosters, liefdadigheidsinstellingen en ook universiteiten waren niet geïnteresseerd in de waarde van gebouwen en hun totale

16 Zie noot 5.
17 De rekening bevat een verkorte staat over 1597, waarin ook de inkomsten uit de binnenconventen zijn opgenomen, AC 264.
18 Dit blijkt uit GAL, archieven van de kloosters, inv. nr. 1670.
19 Met uitzondering wellicht van de 'Staet van den innecomen van de universiteyt' van 9 februari 1591.

vermogen. De rol van inkomsten en uitgaven is en was bij ondernemingen en instellingen radicaal verschillend: in het eerste geval is het doen van uitgaven een middel om op een zeker moment meer inkomsten te vergaren, in het andere geval zijn de uitgaven het doel op zich. Voor instellingen zijn de inkomsten het middel om datgene te bekostigen waaraan zij hun bestaan ontlenen.

Het gebruik van de enkelvoudige boekhoudmethode brengt complicaties met zich mee, wanneer men de rekeningen wil gebruiken voor een analyse van de financiële gesteldheid van instellingen en overheden.[20] Eén daarvan is de positie van de persoon van de beheerder van de financiën. Een overschot op de rekening was, in theorie althans, aanwezig in de kas van de rentmeester. Een tekort kon betekenen dat er betalingsachterstanden waren, maar ook dat bedragen door de rentmeester persoonlijk waren voorgeschoten bij gebrek aan kasgeld. Die bedragen werden in een enkel geval aan het einde van het boekjaar terugbetaald aan de rentmeester, maar meestal overgeboekt naar het volgende rekenjaar. De instelling bleef dan geld schuldig aan de rentmeester. Aan de andere kant kon een rentmeester, wanneer er een bepaalde tijd lag tussen inning en betaling van bedragen, de beschikking hebben over grote hoeveelheden geld, die hij tijdelijk ten eigen voordele kon beleggen. Deze geaccepteerde manier van geld verdienen was waarschijnlijk een van de grootste aantrekkingskrachten van het rentmeesterschap.[21] Maar de aldus ontstane verwevenheid van privé-financiën met de financiën van instellingen en overheden deed Aerts opmerken dat een rekening in deze periode eerder opgevat moet worden als een 'getuigenis [...] van het beheer van een ambtenaar aan wie bepaalde fondsen toevertrouwd waren',[22] dan als boekhouding van een instelling. 'De balans of het saldo', zo zegt van Buyten, 'geeft dan ook slechts een beeld van de financiële eindsituatie van de rentmeester ten opzichte van zijn opdrachtgevers.'[23] In concreto betekent dit dat een rentmeestersrekening niet noodzakelijk alle inkomsten en uitgaven van een instelling weergeeft, omdat voor sommige zaken aparte kassen, onder beheer van aparte personen bestonden.[24] Bij overheden was er vaak een hiërarchische verhouding tussen ontvangerijen, waarbij in de rekening van de hoogste ontvanger de overschotten en tekorten van de lagere ont-

20 Erik Aerts, 'De inhoud der rekeningen van de Brabantse algemeen-ontvangerij (1430-1440). Moeilijkheden en mogelijkheden voor het historisch onderzoek', *Bijdragen tot de geschiedenis* 59 (1976) 165-199. L. van Buyten, 'Theorie en praktijk voor de financiële instellingen van het Ancien Régime: de verborgen facetten van het rentmeesterschap' in: *Recht en instellingen in de oude Nederlanden tijdens de middeleeuwen en de nieuwe tijd. Liber amicorum Jan Buntinx* (Leuven 1981) 549-566. Eddy van Cauwenberghe, *Het vorstelijk domein en de overheidsfinanciën in de Nederlanden (15de en 16de eeuw). Een kwantitatieve analyse van Vlaamse en Brabantse domeinrekeningen* (oorspr. doctoraatsthesis Leuven 1975; Brussel 1982) 36-51. Meer in het algemeen over enkelvoudige boekhouding: Jean Fourastié, *La comptabilité* (Parijs 1968). C. Steneker, *De oude en nieuwe kameralistische boekhouding* (Leiden 1926) 7-8.

21 Van Buyten, 'Theorie'.

22 Aerts, 'rekeningen', 173.

23 'Van Buyten, 'Theorie', 549-550.

24 Aerts, 'rekeningen', 169-171. Een Noord-Nederlands voorbeeld: F.P. Wagenaar, *"Dat de regeringe niet en bestaet by het corpus van de magistraet van den Hage alleen". De sociëteit van 's-Gravenhage (1587-1802). Een onderzoek naar bureaucratisering* (proefschrift Leiden 1997) 84.

vangerijen samen kwamen. Daarbij komt nog dat een boekjaar korter of langer kon zijn dan een kalenderjaar, wanneer een rentmeester overleed of om andere redenen zijn ambt neerlegde.

Een tweede belangrijk bezwaar van de enkelvoudige boekhoudmethode is het gebruik van te-betalen en te-ontvangen waarden. Een groot deel van de inkomsten en uitgaven van overheden en instellingen was, anders dan die van commerciële ondernemingen, van te voren al bekend. Ze werden, of betaling of ontvangst nu plaats had of niet, in de rekening opgenomen, mogelijk omdat de rekening zo ook als begroting kon dienen.[25] Betalingsuitstel of kwijtschelding maakten op voorhand ingeschreven bedragen echter tot fictieve posten. Als duidelijk werd dat betaling of ontvangst niet meer plaats zou gaan vinden, vond een correctie in dezelfde of een latere rekening plaats. De correctie kon bestaan uit het eenvoudig doorstrepen van de post in kwestie, maar ook uit een tegenboeking. Uitstel van betaling werd na de middeleeuwen steeds gebruikelijker. Voor zeventiende-eeuws Holland gold dat een schuldeiser pas 'na drie jaar het morele recht verwierf, ongeduldig te mogen worden.'[26] Het gevolg voor financiële administraties was dat aparte registers van achterstallen moesten worden aangelegd om te kunnen achterhalen van wie nog geld ontvangen moest worden en aan wie nog betaald. Voor de latere onderzoeker betekent deze manier van werken dat rentmeestersrekeningen nauwelijks gebruikt kunnen worden om de werkelijke financiële situatie van een instelling op een bepaald moment te bepalen, laat staan de kastoestand. De zaak kan nog gecompliceerder worden wanneer rentmeesters betalingen of ontvangsten in een rekening opnamen die buiten het boekjaar vielen.

De boekhouding van de universiteit

De rentmeester

De universitaire rentmeester ontving zijn aanstelling van de Staten van Holland en kreeg daarbij een commissiebrief. Daarin werden de goederen genoemd waarover hij de administratie had, en zijn rechten, die ook op te vatten zijn als een bondige taakomschrijving: hij kreeg 'volkoomen magt ende authoriteit, de penningen uit de voorschreeve goederen ende inkoomen procedeerende, te innen ende te ontfangen, ende daar van te geeven sijne recepissen ende acquiten [bewijzen van ontvangst respectievelijk uitgaaf], omme deselve pagters ende schuldenaars betaalinge te strek-

25 Aerts, 'rekeningen', 180.

26 E.H.M. Dormans, 'De economie en de openbare financiën van de Republiek' in: J.Th. de Smidt e.a ed., *Van tresorier tot thesaurier-generaal. Zes eeuwen financieel beleid in handen van een hoge Nederlandse ambtenaar* (Hilversum 1996) 89-110, aldaar 100. Die termijn wordt bevestigd door een resoluties van Curatoren en Burgemeesters, die op 8 mei 1656 gewag maken van het recht van de universiteit twee uiterdijken in Leiderdorp in bezit te nemen, omdat de daarop rustende erfpacht gedurende drie jaar niet betaald is. AC 25, f. 79v.

ken als het behoort'.[27] Bij aanvang van het ambt moest een niet geringe borgsom van 3.000 gulden worden voldaan.

De beloning was in vergelijking met andere rentmeesterschappen zeker niet buitensporig.[28] De ordinaris wedde bedroeg aanvankelijk 600 gulden, werd enkele malen verhoogd en bereikte in 1668 een maximum van 1.275 gulden. In 1699 volgde, als onderdeel van omvangrijke bezuinigingsmaatregelen,[29] een verlaging naar 900 gulden. Daarnaast waren er verschillende vaste extra's: het tabbaard- en konijngeld van ruim 41 gulden, een vergoeding voor reis- en teerkosten van in totaal bijna 60 gulden voor het ontvangen van de erfhuren in Delfland, het innen van de gelden uit de goederen van de abdij van Egmond en de aanwezigheid bij het afhoren en sluiten van de rekening in Den Haag. Variabel waren de vacatiegelden, vergoedingen voor reis- en teerkosten die daarboven nog werden gemaakt en het schrijfloon. Die laatste betaling was gekoppeld aan het aantal bladen dat de rekening telde – zes stuivers per blad – tot 1667, toen het tot Curatoren en Burgemeesters doordrong dat de rekening in de loop der jaren wel erg omvangrijk was geworden en zij de vergoeding bevroren op 171 gulden per rekening.[30] Van 1595 tot 1672 was de rentmeester vrijgesteld van de betaling van imposten. Na dat jaar kreeg hij jaarlijks een vergoeding van 100 gulden ter compensatie van de opheffing van dat voorrecht. Incidentele vergoedingen bestonden uit het makelaardijgeld voor het afsluiten van leningen ten bate van de universiteit en een vergoeding van twee stuivers voor het overboeken van pachten, huren en dergelijke op een andere naam.[31]

De rentmeester werd bij de uitvoering van zijn taken ondersteund door verschillende personen, zo valt althans op te maken uit het *Album Studiosorum*, dat de namen geeft van zaakgelastigden, knechten en secretarissen die met hun inschrijving het recht verworven zullen hebben op impostvrijstellingen. Betaling van zijn personeel door de universiteit kwam slechts een enkele keer voor. Normaal gesproken betaalde de rentmeester zijn personeel uit eigen zak.

De rentmeester was, hoewel aangesteld door de Staten en ook nog rekenplichtig aan de rekenkamer ter auditie van Holland in het Zuiderkwartier (na 1752 de provinciale rekenkamer van Holland), ontegenzeglijk een functionaris van de universiteit en niet van het provinciaal bestuur.[32] Voor de eerste rentmeesters, Claes Dircxsz. van Montfoort (1575-1599) en Nicolaas van der Wiele (1599-1609), gold dat al, al lijken Curatoren en Burgemeesters geen stem te hebben gehad in hun benoeming en had de tweede voor zover bekend geen binding met het Leidse stadsbestuur.[33] Hun opvolgers waren wel allen stevig geïncorporeerd in de hoogste Leid-

27 De aanstelling van Van Montfoort, RSH 10-6-1575.
28 *Missive*, 13.
29 Zie blz. 249-250.
30 AC 354, de rekening van 1667, f. 336v.
31 AC 25, 239; 8-2-1661.
32 Zie ook blz. 202.
33 Van Montfoort was vermoedelijk een zoon van de Leidse burgemeester Dirk Jacobsz. van Montfoort, die in 1580 op zeventigjarige leeftijd zijn lidmaatschap van de veertigraad opgaf. Noordam, *buffels*, 18-19.

se regentenkringen. Velen bekleedden één of meerdere malen het ambt van burgemeester, vaak al voordat zij tot rentmeester werden benoemd. Die situatie was een gevolg van de gewoonte die de Staten ontwikkelden om bij de benoeming van een nieuwe rentmeester af te gaan op een voordracht van Curatoren en Burgemeesters. Het ambt maakte daarmee in feite deel uit van de Leidse baantjesmolen. De rentmeester zal zich ook eerder een dienaar van het college van Curatoren en Burgemeesters hebben gevoeld omdat hij de meeste betalingen op hun ordonnantie verrichtte[34] en omdat het college ook nog eens besliste over weddeverhoging of -verlaging. Een gevolg van benoeming van een rentmeester uit de Leidse regentenklasse was dat zij zo nu en dan de juiste verhoudingen uit het oog konden verliezen. Dat gold althans voor Nicolaas van der Meer (1643-1653), die door Curatoren en Burgemeesters al in zijn eerste jaar te verstaan gegeven werd zich in de vergadering te gedragen als zijn voorganger: geen mededelingen doen zonder toestemming en de zitting verlaten nadat het zegje gedaan was.[35] Vaak was de lijn niet zo scherp te trekken, want dan had de rentmeester op grond van zijn stedelijke functie als burgemeester tegelijkertijd zitting in het bestuurscollege.

Uit het feit dat het rentmeestersambt deel uitmaakte van het Leidse ambtscircuit – verschillende malen was zelfs sprake van opvolging door een familielid – blijkt dat in ieder geval de Staten zich er nauwelijks om bekommerd hebben of kandidaten wel geschikt waren. Toch komt over het algemeen het beeld naar voren van rentmeesters die hun taken naar behoren uitvoeren en, het moet gezegd, die waren nu ook weer niet zo complex. Ervaring met financiën had de meerderheid van de rentmeesters al opgedaan als royeermeester, een ambt waarin men rekeningen van de thesaurier-ordinaris en -extraordinaris, van de ontvanger van de gemenelandsmiddelen en van de rentmeesters van de verschillende stedelijke instellingen controleerde. Problemen die desondanks optraden zijn doorgaans terug te voeren op de eerder gesignaleerde verwevenheid van privé- en instellingsfinanciën. Rentmeester Van der Wiele leende 1.600 gulden in naam van de universiteit zonder toestemming van Curatoren en Burgemeesters en verzuimde herbelegging van afgeloste losrenten, die hij blijkbaar gebruikt had voor privé-doeleinden. Hij ging bankroet en vluchtte in mei 1609 uit de stad.[36] Zijn opvolger Clemens van Baersdorp, door Curatoren en Burgemeesters toch als getrouw en naarstig omschreven[37], verklaarde na zijn terugtreden 676 gulden in kas te hebben waarvan hij niet wist welk gedeelte van hem persoonlijk was en welk van de universiteit.[38] En in 1656 blijkt Harmen van der Meer (1653-1679) een onverklaarbaar kasoverschot te hebben van 2.000 gulden, hoewel dat nauwelijks een probleem te noemen is.

34 In 1631 werd de rentmeester toegestaan bedragen beneden de 3 gulden te betalen zonder ordonnantie, een jaar later werd dit verhoogd naar 6 gulden. AC 22, 32; 10-3-1631 en AC 22, 96v; 15/16-11-1632. De uitgaven zonder ordonnantie waren de zakelijke lasten op het van de conventen en de abdij van Egmond afkomstige bezit, bijvoorbeeld erfpachten en verpondingen.

35 AC 23, 213v; 17-11-1643.

36 *Bronnen* 1, 184-185; 9-5-1609.

37 AC 21, 211v; 15/15-11-1627.

38 AC 23, 266v, 283, 293v; 15-11-1644, 23-5-1645 en 14-11-1645.

De rekeningen

Voor de Leidse universiteit bestaat de gelukkige omstandigheid dat het overgrote deel van de rentmeestersrekeningen bewaard is gebleven. Helaas zijn juist die uit de beginperiode, van 1575 tot 1598, verloren gegaan, maar dit gemis wordt voor een belangrijk gedeelte goed gemaakt door het gedetailleerde werk van Witkam.[39] In het universiteitsarchief ontbreken ook de rekeningen over de jaren 1779, 1788-1790, 1792-1794 en 1797-1800. Op de eerste na zijn die echter allen aanwezig in het archief van de rekenkamer van Holland, berustend in het Nationaal Archief in Den Haag.[40]

In opzet en uiterlijke verschijningsvorm verschillen vroegmoderne rentmeestersrekeningen niet opvallend van elkaar en die van de Leidse universiteit vormen daarop geen uitzondering. De voorzijde vermeldt de naam van de rentmeester, het getal van de rekening sinds zijn aantreden en het boekjaar. Het eerste beschreven blad geeft in het jaar van aanstelling van een nieuwe rentmeester de tekst van zijn commissiebrief. De rekening zelf vangt aan met de ontvangsten, onderverdeeld in inkomsten uit de goederen van de abdij van Egmond[41] en inkomsten uit de conventsgoederen. Hierbinnen werden de afzonderlijk posten gegroepeerd in rubrieken. De basis van die rubrieken was grofweg de aard van de ontvangst – losrenten, landpachten, tienden etcetera – maar er konden meerdere rubrieken zijn van hetzelfde type: 'losrenten op verkochte landen' was er één, 'afgeloste renten, overgenomen door Leiden' een ander. De rentmeester bleef bovendien ook binnen de rubrieken tot in de negentiende eeuw weergeven van welk convent de goederen afkomstig waren.[42]

Ook de uitgaven werden in verschillende rubrieken ondergebracht. Begonnen werd met verschillende zakelijke lasten: erfpachten, renten, verpondingen op gebouwen en tienden. Hierna kwamen de alimentaties aan de voormalige kloosterlingen en vervolgens de eigenlijke uitgaven voor de universiteit, gedaan op ordonnantie van Curatoren en Burgemeesters. De volgorde was weinig logisch, maar min of meer vaststaand. Dan volgden betalingen op ordonnantie van burgemeesters, herbeleggingen van afgeloste losrenten,[43] extra-ordinaris uitgaven – desondanks ieder jaar terugkerend, zoals kosten van de tiend- en landverpachting en het vacatiegeld

39 Witkam, *financiën*.

40 Universiteitsrekeningen (met bijlagen) in het NA, archief van de rekenkamer ter auditie en opvolgende colleges, inv. nrs. 4685-4726. Alleen de rekening over 1779 ontbreekt ook daar.

41 Althans na de combinatie van de rentmeesterschappen van de abdij van Egmond in het Zuiderkwartier en de universiteit, die plaatsvond na de dood van Claes Dirxz. van Montfoort (zie blz. 203). De laatste rekening van deze rentmeester had nog een afwijkende indeling.

42 Dat was niet slechts een kwestie van traditie: omdat de goederen geannoteerd waren en niet geconfisqueerd, bestonden de kloosters in wezen als fundatie nog voort. De Staten hadden Van Montfoort verplicht de inkomsten van de conventen in de rekening apart te houden. RSH 30-6-1575. Ook bij andere rentmeesters bleef de administratie van geannoteerde goederen van de verschillende kloosters gescheiden. Van Beeck Calkoen, *kerkelijke goederen*, 215.

43 Weliswaar niet als 'echte' uitgaven op te vatten. Zie blz. 205.

voor de rentmeester – eventueel interest en aflossing van leningen en ten slotte de betalingen aan de rentmeester en aan de deurwaarder en klerk van de Haagse Rekenkamer. De laatste bladzijden waren gereserveerd voor de berekening van het tekort of overschot van het betreffende rekenjaar, het cumulatief saldo over alle rekeningen die tot dat moment waren gedaan, de datum van afhoring en de ondertekening door de controleurs. Zoals elders gebruikelijk was schoot de rentmeester geen bedragen voor, maar nam een negatief saldo mee naar het volgende boekjaar. In praktijk betekende dit het opschorten van betalingen wanneer er niet genoeg geld in kas was, zoals nog zal blijken.

In de loop van de periode werden rubrieken aan de rekening toegevoegd, zoals aan de inkomstenzijde de subsidies van de Staten van Holland en aan uitgavenkant de kosten van het Statencollege, maar verdwenen er ook. Voorbeelden zijn de alimentaties, toen eenmaal alle voormalig kloosterlingen waren gestorven, en de uitgaven verricht op ordonnantie van burgemeesters. Maar de basisindeling van de rekening bleef in grote trekken gelijk.

Binnen de rubrieken werden de afzonderlijke posten opgesomd, met daarnaast de bedragen. Die waren tot 1805 gesteld in ponden, schellingen en denieren, in de verhouding 1:20:240. Het ging hier om rekeneenheden, teruggaand op reële middeleeuwse munten. Eén rekenpond was gelijk aan één zilveren carolusgulden, die in het normale geldverkeer werd gehanteerd, hoewel ook niet gedurende de gehele periode.[44] De carolusgulden was gelijk aan 20 'echte' stuivers, zodat de verhouding tussen de reële stuiver en de rekenmunt schelling eveneens 1 op 1 was. Gecompliceerder lag het bij de denier: 1 reële stuiver was gelijk aan 16 reële penningen, 1 schelling aan 12 denieren. Hier kwam de verhouding op 12 denieren = 16 penningen. Pas vanaf 1805 werden de bedragen in de rekeningen weergegeven in guldens-stuivers-penningen (1:20:320). De weergave van de bedragen vond tot 1744 plaats in romeinse cijfers, daarna werden arabische cijfers gebruikt.[45]

Controle

Het eerder genoemde Statenbesluit van 7 juli 1581 bepaalde dat de rentmeester binnen zes maanden na afloop van elk jaar zijn rekening moest overdragen, zodat die voor de Rekenkamer in Den Haag gehoord en gesloten konden worden. Die verplichting gold voor alle door de Staten aangestelde ontvangers.[46] Aangezien Van Montfoort op dat moment al vijf rekeningen vervaardigd had, gelastten de Staten hem op 14 september van hetzelfde jaar zijn rekeningen tot en met 1580 voor half oktober in te leveren.[47] Bij de afhoring moest de rentmeester de bewijsstukken voor ontvangsten en uitgaven overleggen, waarna in de marge werd aangetekend dat het bewijs geleverd was. Kon een post niet worden verantwoord, dan werd deze geroyeerd.

44 H. Enno van Gelder, *De Nederlandse munten* (5e druk Antwerpen 1972) 261.
45 Tussentijdse optellingen werden tot 1750 nog in Romeinse cijfers gesteld.
46 Van Beeck Calkoen, *kerkelijke goederen*, 50-51.
47 Witkam, *financiën* 3, 196.

Dat was voor de rentmeester een goede stok achter de deur om de bewijzen zorgvuldig te bewaren, want als hij de betaling wel gedaan had, maar geen bewijs had, schoot hij er zelf bij in. De auditeurs krabbelden verwijzingen naar eerdere rekeningen of naar rekeningen van andere rentmeesters in de marge, verwezen naar verpachtingsrollen en gaven de rentmeester opdrachten.[48] Bij de afhoring werden pas alle bedragen opgeteld en genoteerd: de hoofdstuktotalen, het gehele totaal van de rekening, het jaarsaldo én het cumulatieve saldo van alle tot dan toe gedane rekeningen. De rekening werd ondertekend door de auditeurs en daarmee was hij gesloten.

In theorie hadden de Staten in de persoon van de door hen benoemde rentmeester en in de werkzaamheden van de Rekenkamer twee middelen om controle uit te oefenen op het uitgavenpatroon van het universitair bestuurscollege. De rentmeester was echter, zoals al bleek, meer loyaliteit aan het universitair bestuurscollege verschuldigd dan aan de Staten. Het tweede controlemiddel werd aanvankelijk wel benut. Van Montfoorts rekeningen van van 1584 en 1585 lieten voor het eerst een overschrijding van het door de Staten toegestane budget van 8.000 gulden zien, en waren ongetwijfeld om die reden in 1586 nog steeds niet aan de Rekenkamer overgedragen. Op 6 mei van dat jaar verzochten Curatoren en Burgemeesters de Staten via de pensionaris van Leiden, Pouls Vos, of zij voortaan bij de afhoring van de rekeningen voor de Rekenkamer ook afgevaardigden mochten hebben, en of zij een kopie van de rekeningen konden krijgen om die te bewaren op de vergaderplaats. Deze verzoeken werden blijkbaar afgewezen, want een jaar later krijgt secretaris Jan van Hout opdracht die kopiëen te lichten, zowel van de rekeningen van Van der Wiele als Van Montfoort.[49] Op 8 augustus 1588 bepalen Curatoren en Burgemeesters zelfs dat Van Montfoort zijn nog niet gedane rekeningen vóór 1 september aan hen moet overleveren, zodat die gehoord en gesloten kunnen worden. Dat besluit willen zij zelfs voorlopig geheim houden.[50] De Staten trappen daar evenwel niet in en wijzen het bestuur erop dat de universiteit onderhouden wordt uit 'des gemeenelandts goederen ende incompsten' en dat de rentmeester daarom verplicht is zijn rekening te doen voor de Rekenkamer in Den Haag. Wel staan zij toe dat gecommitteerden van Curatoren en Burgemeesters daarbij aanwezig zijn.[51] De afhoring in september 1588 leverde zoals verwacht 'zwaricheyden' op. De Rekenkamer wenste enkele uitgavenposten die op ordonnantie van burgemeesters waren gedaan te royeren en maakte bezwaar tegen de vermelding van inkomsten uit de goederen van de Karthuizers te Geertruidenberg omdat deze tot de domeinen zouden behoren. Een gang naar Den Haag van de curatoren Van der Does en Buys en burgemeester Adriaensz. om de plooien glad te strijken had echter succes, want de Staten bepaal-

48 Bijvoorbeeld in de rekening van 1710, AC 399, f. 29: bij een post opstallen, cijnsen en erfpachten in Nieuw-Mathenesse die door de magistraat van Schiedam in pandschap zijn genomen en dus niet geïnd kunnen worden, wordt de rentmeester opgedragen Curatoren en Burgemeesters te adviseren de pandschap af te lossen; hij moest hiervan verslag doen aan de Rekenkamer.

49 Witkam, *dagelijkse zaken* 5, 36-37.

50 Witkam, *financiën* 3, 197.

51 Witkam, *dagelijkse zaken* 2, 119-120.

den dat de Rekenkamer hun voortaan eerst toestemming moest vragen voor het royeren van posten op de universiteitsrekening, en ook de inkomsten uit de goederen van de Karthuizers bleven voor de academie behouden.[52] Dat was een breekpunt, want daarmee was in feite de grens van 8.000 gulden verlaten. De Staten moeten beseft hebben dat dat budget met de groei van de universiteit al snel niet haalbaar meer was. In de jaren die volgden bleef de controle op de rekeningen bij de Rekenkamer, maar die lag nooit meer op essentiële punten dwars.[53] De Staten zelf probeerden enige tijd later de uitgaven nog in te dammen, maar zonder veel succes.[54]

Kaseenheid

Zoals gezegd kan bij de bestudering van instellings- of overheidsfinanciën de complicerende factor zich voordoen dat inkomsten en uitgaven soms over meerdere kassen en administraties verspreid waren, of dat er een hiërarchie tussen ontvangerijen bestond, waarbij de rekening van de hoogste ontvanger voor een groot deel bestond uit een verzameling saldi van lagere ontvangers. Voor de universiteit doet zo'n complicatie zich voor in de periode 1581-1598. Toen was sprake van twee administraties waarbij de ene rentmeester, Van der Wiele, de plicht had zijn overschotten af te dragen aan de andere, Van Montfoort. Maar in 1599, na het overlijden van Van Montfoort, werden de oorspronkelijk twee rentmeesterschappen gecombineerd in één persoon, Van der Wiele, en vanaf dat moment bestond kaseenheid. Wanneer na dat jaar in de vergaderingen van Curatoren en Burgemeesters de financiële situatie van de universiteit ter sprake komt, gebeurt dat op basis van de gegevens van één functionaris, de rentmeester, die één administratie voor de universiteit voert. Zijn rekeningen zijn een representatie van álle ontvangsten en uitgaven ten behoeve van de universiteit.

Na 1726 is er in strikte zin geen sprake meer van kaseenheid, al is het verschil met de jaren ervoor minimaal. Dat jaar wordt de bibliothecaris en de prefect van het fysisch laboratorium een jaarlijks budget van 300 respectievelijk 200 gulden toegekend voor de aankoop van boeken en instrumenten. Zij gingen derhalve een aparte kas beheren. In de rentmeestersrekeningen worden vanaf dat jaar de budgetten opgenomen en niet langer de werkelijke uitgaven. Een afzonderlijke kas vormde in feite ook het fonds Chastelein. De filoloog Lodewijk Chastelein bleek in 1785 de universiteit tot zijn universeel erfgenaam benoemd te hebben. Van de jaarlijkse opbrengsten uit zijn bezittingen mocht de bibliothecaris boeken aanschaffen.[55] De administratie van het fonds werd echter niet in de rentmeestersrekeningen verant-

52 Witkam, *financiën* 3, 198-200.

53 Curatoren en Burgemeesters bepalen in 1595 dat de rentmeester veertien dagen voor de afhoring in Den Haag de rekening aan hen ter examinatie moet overgeven. Witkam, *dagelijkse zaken* 5, 43; 24-5-1595.

54 Zie blz. 241.

55 *Bronnen* 6, 271; 1-2-1785 en Berkvens, *Magna Commoditas*, 145. Aldaar wordt overigens ten onrechte vermeld dat het testament van Chastelein pas in de vergadering van Curatoren en Burgemeesters van 22 oktober 1787 ter sprake kwam. In die vergadering ging het echter om het testament van mr. Cornelis Chastelein, die een kruidenboek van Rumphius in 15 delen aan de universiteit naliet, *Bronnen* 6, 328.

woord. Wel in de rekeningen kwamen de uitgaven voor het in 1787 op nieuwe leest geschoeide *collegium medico-practicum*. Maar zoals voor de bibliotheek en het fysisch laboratorium betrof het een jaarlijks toegekend budget. De professoren die over het *collegium* de scepter zwaaiden beheerden zelf de kas voor het verrichten van de noodzakelijke uitgaven.

Boekjaar

Hoewel het opschrift van de universitaire rentmeestersrekeningen altijd vermeldt dat zij betrekking hebben op de periode 1 januari tot en met 31 december, is aan de hand van de weddebetalingen de onjuistheid daarvan vrij eenvoudig aan te tonen. De wedden van de docenten en het andere personeel werden uitbetaald per kwartaal. De vervaldagen waren op 7 november 1594 vastgesteld op 8 februari (de aanvang van het academisch jaar), 8 mei, 8 augustus en 8 november.[56] Het boekjaar begon met de weddebetalingen van november, zoals vooral blijkt bij de indiensttreding van een nieuwe hoogleraar. Een voorbeeld: Ewaldus Hollebeek werd op 14 augustus 1762 benoemd tot hoogleraar theologie en hield op 22 november van datzelfde jaar oratie. In de rekening van 1763 wordt vermeld dat hij 3/4e jaar, 2 maanden en 18 dagen wedde uitbetaald heeft gekregen, wat overeenkomt met de periode 22 november 1762 tot en met 8 november 1763. Ook bij betalingen aan timmerlieden, metselaars en andere werklieden werd grofweg deze periode gehanteerd. Mogelijk was dit boekjaar van november tot november afgekeken van de stedelijke thesaurier-ordinaris.[57]

Erg strikt werd overigens niet met het boekjaar omgesprongen. Regelmatig zijn betalingen opgenomen die eigenlijk in een eerder boekjaar thuishoorden, en een enkele keer zelfs in verschillende boekjaren eerder. Zo werd in de rekening van 1639 een betaling van ruim 47 pond aan de prefect van de hortus vermeld, als vergoeding voor uitgaven die hij al in 1636 had verricht. In zulke gevallen is het niet duidelijk of de rentmeester de bewuste betalingen pas daadwerkelijk verrichtte in het jaar van de boeking, of dat hij vergeten was ze te vermelden in de rekening waar ze thuishoorden.

Vertekenende elementen

Dat ook de rekeningen van de universitaire rentmeester gebaseerd waren op te-betalen en te-ontvangen waarden, wordt duidelijk uit de talloze correcties op voorgaande rekeningen. Zo werd in de rekening van 1780 een bedrag van 1.800 pond subsidie ten behoeve van de Zevenbergse en Litouwse studenten in het Statencollege in ontvangst gebracht, dat in de rekening van 1782 weer onder de uitgaven te vin-

56 Zie hoofdstuk 4, blz. 121.

57 P. Nagtegaal, 'Stadsfinanciën en stedelijke economie. Invloed van de conjunctuur op de Leidse stadsfinanciën', *Economisch- en sociaal-historisch jaarboek* 52 (1989) 96-147, aldaar 108. Het stedelijke boekjaar begon in november omdat de thesaurier-ordinaris jaarlijks op de 10e van die maand werd benoemd.

den is. Reden: de som was nog steeds niet ontvangen. De correcties zijn een toevallige mogelijkheid om waar te nemen of een in een rekening vermeld bedrag werkelijk in dat boekjaar was ontvangen of uitgegeven. Van bedragen die uiteindelijk wel, maar met uitstel werden voldaan of ontvangen is het daarentegen in de meeste gevallen niet mogelijk na te gaan wanneer betaling exact heeft plaatsgevonden. Afgaande op de rekeningen zou men kunnen concluderen dat de hoogleraren gedurende ruim 200 jaar stipt op tijd hun wedden kregen uitbetaald. Uit de resoluties van Curatoren en Burgemeesters is op te maken dat dit allerminst het geval was en dat de betaling aan professoren en ander personeel regelmatig enkele maanden achterliep. Van onbelangrijker posten weten wij dit niet.

De complicaties nemen nog toe wanneer duidelijk wordt dat bedragen werden geboekt die op geen enkele wijze geïnterpreteerd kunnen worden als reële ontvangsten en uitgaven, maar vermeld werden voor administratieve doeleinden. Een door een renteplichtige afgeloste hoofdsom werd doorgaans door de rentmeester direct opnieuw belegd, hetzij bij de thesaurier-ordinaris van Leiden, hetzij de gemenelandsontvanger in Rijnland hetzij de ontvanger-generaal van Holland. In de rekening bracht de rentmeester het bedrag zowel in ontvangst als in uitgaaf, maar van een werkelijke toename van de ontvangsten en uitgaven was natuurlijk geen sprake, de rente was slechts 'overgeboekt'. Toch was hier wellicht nog sprake van een daadwerkelijk fysieke verplaatsing van geld, namelijk van renteplichtige naar rentmeester en van rentmeester naar thesaurier of ontvanger. Bij het weergeven van nog uitstaande leningen gold zelfs dat niet. Jaar na jaar werden de hoofdsommen zowel aan ontvangst- als uitgavezijde opgevoerd, waardoor in het totaal van inkomsten en uitgaven een sterke vertekening optreedt.[58] Een derde voorbeeld is de door de Staten opgelegde vermogensbelasting – meestal de 100e of de 200e penning – waarvan de universiteit vrijstelling verkreeg. Ook hier werd het gehele bedrag zowel aan de inkomsten- als uitgavenkant in de rekening opgenomen.[59]

Bruikbaarheid

Alle genoemde complicaties moeten in acht worden genomen wil men zicht krijgen op de werkelijke financiële toestand van de universiteit op basis van de rentmeestersrekeningen. Desondanks moeten de negatieve aspecten niet worden overdreven. Nodig is alleen vast te stellen welke informatie er wel en welke er niet uitgehaald kan worden. Duidelijk is dat voor de daadwerkelijke hoeveelheid geld die zich in de kas van de rentmeester bevond de rekeningen geen bruikbare informatie bieden. Op andere zaken kunnen ze wel licht werpen. Ontdoen we elke beschikbare rekening van de elementen die de hoogte van inkomsten en uitgaven vertekenen, namelijk de genoemde dubbele boekingen[60] en de uit de correcties blijkende

58 Gezien de afwijking in handschrift van de rest van de rekening werd dit gedaan door de controleurs van de Rekenkamer.

59 Zie hieronder, blz. 219-220.

60 Hieronder vallen ook de zeer hoge bedragen uit landverkopen, vooral in de jaren '30 en '40 van de 17e

nooit-ontvangen bedragen,[61] dan blijft een beeld over van de hoogte van de jaarlijkse inkomsten en uitgaven dat dicht tegen de realiteit aanligt. Met de aldus verkregen totalen is, vooruitlopend op het volgende hoofdstuk, een grafiek op te stellen (grafiek 7.1). Vertekenende elementen die nu nog overblijven, zoals de met vertraging ontvangen of betaalde bedragen, of het niet gelijk lopen van boekjaar en weddebetalingen, zijn minder bezwaarlijk door de lange periode waarop de getallen betrekking hebben. Een fictief voorbeeld: de rentmeester boekt in de rekening van jaar x 50.000 pond aan ontvangsten. In werkelijkheid heeft hij maar 40.000 pond ontvangen. De overige 10.000 pond worden pas in jaar x+1 betaald. In jaar x+1 ontvangt de rentmeester wederom 40.000 pond, maar nu ook de 10.000 pond aan achterstallen van jaar x. Totaal: 50.000 pond. Voortgezet is er aldus geredeneerd alleen voor het eerste en het laatste jaar van een periode sprake van een grote vertekening. Dit is een versimpelde voorstelling van zaken, want natuurlijk was de hoogte van de achterstallen niet ieder jaar gelijk en werden achterstallen niet steeds een jaar later al voldaan, maar desondanks zullen de werkelijke inkomsten en uitgaven de in de grafiek weergegeven cijfers relatief weinig ontlopen hebben. Eenzelfde redenering gaat op voor het gedeelte van de ontvangsten en uitgaven dat afweek van het boekjaar 1 januari tot 1 januari en bijvoorbeeld, zoals de weddebetalingen, van 1 november tot 1 november liep. Op de totale hoogte van de jaarlijkse wedden had het boekjaar geen invloed. Enige vertekening treedt pas op, wanneer niet één geheel jaar werd weergegeven maar bijvoorbeeld driekwart, zoals de weddebetalingen aan professoren in 1599, en wanneer wedden een tussentijdse verhoging ondergingen of er een nieuwe hoogleraar werd aangenomen. Deze vertekening is echter relatief klein.

Een ander belangrijk punt waarop de rekeningen licht kunnen werpen, is de opbouw van inkomsten en uitgaven. Op de kwijtscheldingen en de 'dubbele' boekingen na geven de rekeningen bedragen weer die vroeg of laat betaald moesten worden. Wanneer we geïnteresseerd zijn in de verhouding tussen de verschillende soorten inkomsten en uitgaven is het tijdstip waarop daadwerkelijke betaling plaatsvond dan ook van weinig belang. Immers, wanneer in de rekening van 1630 de ontvangst aan losrenten 47,4 procent bedraagt van de totale ontvangsten – ontdaan van 'dubbele' boekingen en eventuele latere kwijtscheldingen – dan verandert het gegeven dat bijvoorbeeld de helft van de losrenten pas in 1631 wordt voldaan aan dit percentage niets. Slechts de kleine vertekeningen zoals die hierboven werden vermeld zijn hier van toepassing. In de grafieken 7.2 tot en met 7.5 is steeds om de tien jaar weergegeven hoe de opbouw van de universitaire inkomsten en uitgaven was, zowel absoluut als procentueel. Meting per tien jaar blijkt frequent genoeg om een goed beeld te krijgen van de ontwikkelingen, omdat veranderingen zich ge-

eeuw, waarmee meteen losrenten werden gekocht. In de rekeningen werden deze bedragen zowel in ontvangst als uitgave gebracht, terwijl er in feite slechts sprake was van het omzetten van landbezit in rentebezit.

61 Waarbij twijfelgevallen ongemoeid worden gelaten. Hieronder vallen bijvoorbeeld correcties waarvan uit de rekening niet duidelijk blijkt op welk jaar zij betrekking hebben.

leidelijk voltrokken. Wel werd de periode hier en daar een jaar uitgebreid dan wel ingekort, wanneer de rekening van het 'ronde' jaar niet representatief was voor een periode, bijvoorbeeld door extreem veel uitgaven aan reparaties of nieuwbouw.

Grafiek 7.1 *Totale inkomsten en uitgaven, 1599-1812.*

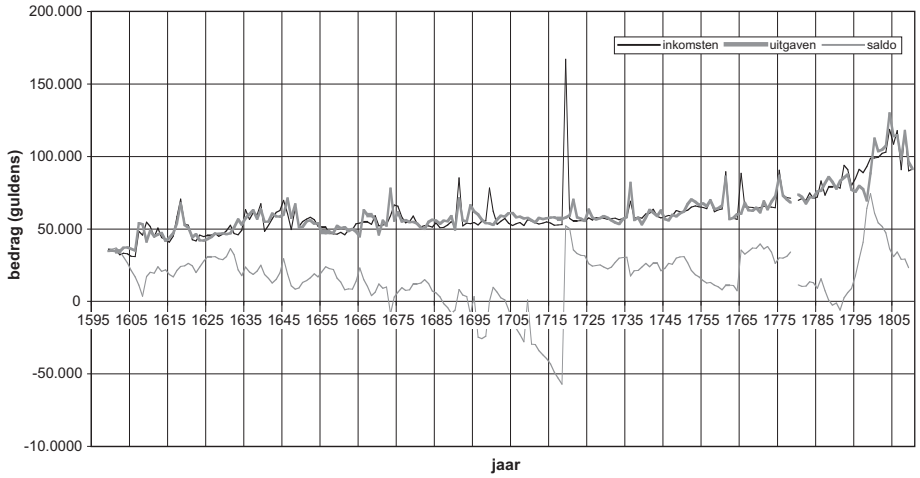

Grafiek 7.2 *Absolute opbouw inkomsten, 1600-1812.*

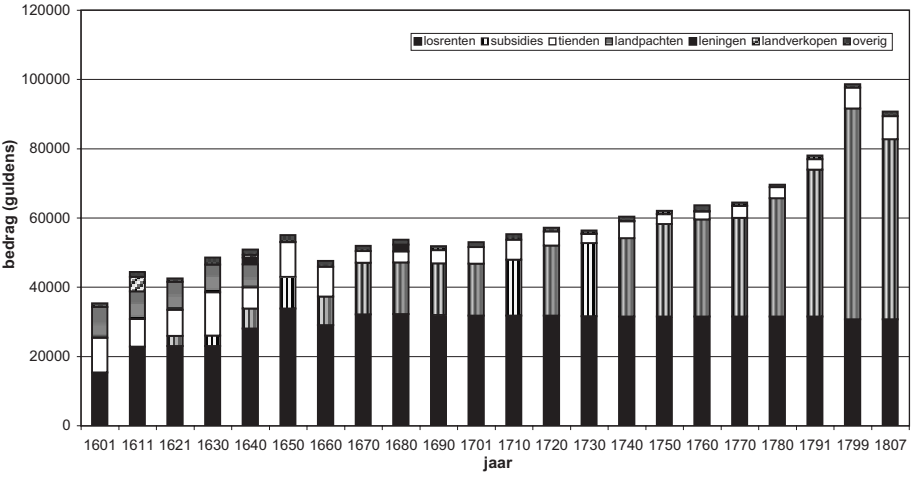

Grafiek 7.3 *Procentuele opbouw inkomsten, 1600-1812.*

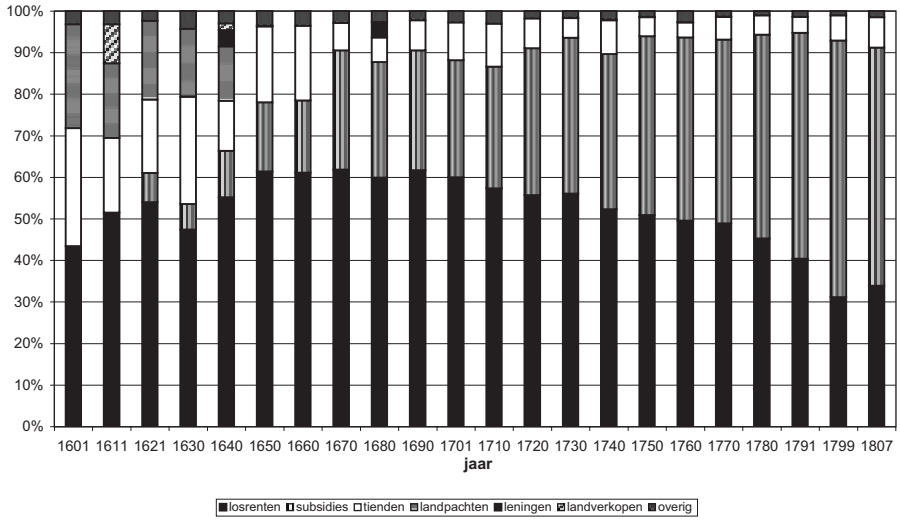

Grafiek 7.4 *Absolute opbouw uitgaven, 1600-1812.*

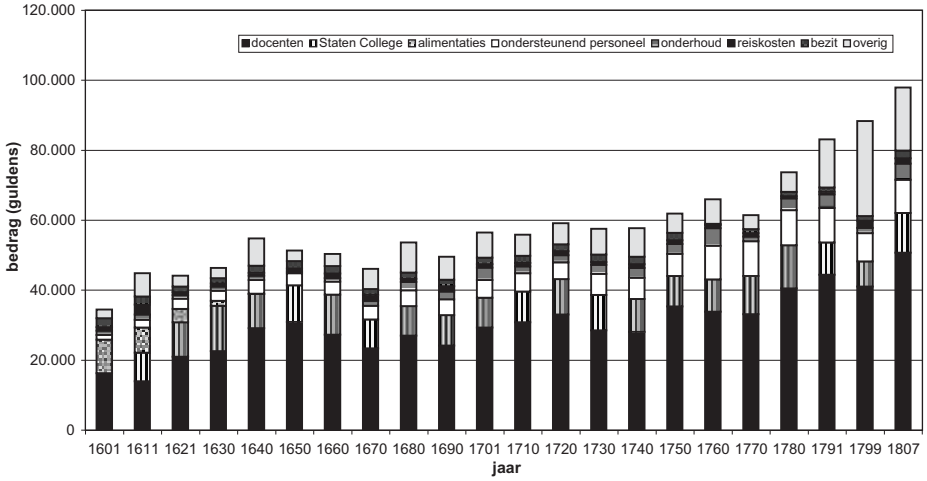

Grafiek 7.5 *Procentuele opbouw uitgaven, 1600-1812.*

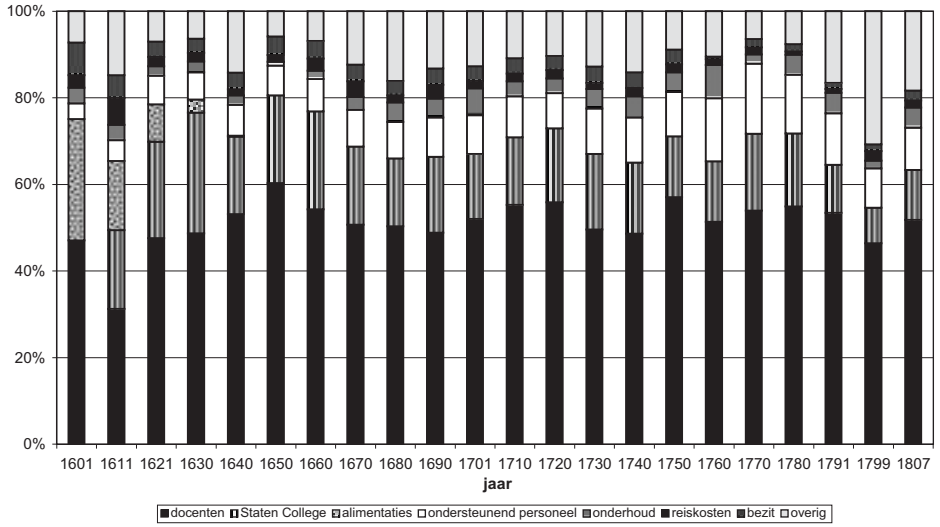

Kastoestand

Over het geld dat in werkelijkheid in de kas van de rentmeester aanwezig was, leren de rekeningen ons zoals gezegd niets. Voor enkele jaren zijn echter wel overzichten beschikbaar van de kastoestand, die vanaf 1760 elk kwartaal door de rentmeester werden opgemaakt in opdracht van Curatoren en Burgemeesters. Hieronder zijn de gegevens uit de overzichten van het jaar 1761 weergegeven.

Tabel 7.1 *Kastoestand in 1761 (in hele guldens).*[62]

datum	*ontvangen*	*uitgegeven*	*saldo*
1 januari		5.359	
1 april	16.189	15.670	5.878
1 juli	8.190	12.614	1.454
1 oktober	19.098	12.899	7.653
31 december	41.425	41.827	7.252
totaal	84.902	83.010	

In tabel 7.2 is te zien wat de situatie van de kas zou zijn in het theoretische geval dat alle bedragen ontvangen en betaald zouden zijn op de verschijningsdata die de rekening van hetzelfde jaar vermeldt.

62 AC 52.

Tabel 7.2 *Rekening 1761 (in hele guldens).*[63]

datum	*ontvangen*	*uitgegeven*	*saldo*
1 januari		7.846	
1 april	13.307	17.860	3.293
1 juli	3.687	11.838	-4.858
1 oktober	25.380	39.089	-18.567
31 december	46.886	17.162	11.157
totaal	89.260	85.949	

Vergelijking van de tabellen laat in de eerste plaats duidelijk het verschil zien tussen werkelijke kastoestand aan het einde van het jaar en de balans die in de rentmeestersrekening wordt gegeven. Volgens de rekening zou de rentmeester op 31 december 1761 11.157 gulden in kas moeten hebben, terwijl dat in werkelijkheid niet meer was dan 7.252 gulden. Het tweede dat opvalt is de ongelijke verdeling van de verschijndata van inkomsten en uitgaven over het jaar. De bulk van de inkomsten verscheen pas in de periode na 1 oktober, terwijl de uitgaven meer verspreid over het jaar moesten worden gedaan. We kunnen duidelijk zien tot welke problemen dat kon leiden: wanneer de rentmeester daadwerkelijk alle uitgaven op de voorgeschreven data had verricht, dan zou tussen 1 april en 1 juli de bodem van de kas in zicht zijn gekomen. De kasoverzichten van hetzelfde jaar bewijzen echter dat dat niet het geval was. De rentmeester stelde betalingen uit tot later in het jaar, wanneer er weer wat meer geld binnen was. Als betalingplichtigen meerdere jaren achter raakten, of als de uitgaven de inkomsten gingen overstijgen konden ernstige financiële crises ontstaan. De betalingsverplichtingen van de universiteit gingen zich op zulke momenten ophopen. Zo blijkt aan het einde van 1808 dat de rentmeester weliswaar meer dan 25.000 gulden in kas heeft, maar daartegenover staat voor bijna 28.000 gulden aan onbetaalde rekeningen en 12.000 gulden aan teveel ontvangen subsidie.[64] De betalingen aan de docenten zullen zoveel mogelijk voorrang hebben gekregen boven andere betalingen, maar verschillende malen blijkt de financiële situatie dusdanig slecht te zijn geweest dat zelfs die niet meer voldaan konden worden. Uit dit alles blijkt eveneens dat de rentmeester van de Leidse universiteit niet

63 Van niet alle inkomsten en uitgaven wordt in de rekening de verschijningsdatum vermeld. Van uitgaven aan timmerlieden etc. wordt de periode vermeld waarbinnen de werkzaamheden zijn verricht. Voor de berekening in de tabel is dan als verschijningsdatum de laatstgenoemde datum genomen. Overige bedragen waarvan de verschijningsdatum niet werd genoemd – bij de inkomsten 2.050 gulden en bij de uitgaven 1.411 gulden in totaal – werden verdeeld over de vier kwartalen. De totalen van inkomsten en uitgaven en dus het uiteindelijke saldo over 1761 wijken licht af van mijn eigen optellingen; bij de inkomsten bereken ik 31 gulden minder, bij de uitgaven 5 gulden meer, bij het saldo derhalve 36 gulden minder. Ik houd dit op een fout in de rekening.

64 AC 615. Hierin antwoord van de rentmeester op een vraag van de Minister van Eredienst en Binnenlandse Zaken van 22-7-1809.

of nauwelijks tussentijds gelden ten eigen voordele kon beleggen zoals rentmeesters dat elders wel konden.[65]

Inkomsten

Landpachten

De kloostergoederen die de Staten in 1581 bestemden tot onderhoud van de universiteit bestonden voor een groot gedeelte uit landbezit. Het grondbezit van de abdij van Egmond in het Zuiderkwartier omvatte ruim 747 rijnlandse morgen (636 hectare), verspreid over geheel Zuid-Holland, dat van de vier buitenconventen ruim 863 morgen (735 hectare). Dit omvangrijke areaal werd in de jaren 1591-1592 verkocht, met uitzondering van ruim 293 morgen van de buitenconventen, ter bekostiging van de bouw en de inrichting van het Statencollege.[66] Het landbezit van de negen binnenconventen, waarvan de goederen met ingang van 1597 weer voor de universiteit werden aangewend, bedroeg 238 morgen (451 ha.).[67]

Inkomsten verkreeg de universiteit door die in totaal ruim 500 morgen grond te verpachten. In 1587 stelden Curatoren en Burgemeesters vast dat verpachting in het openbaar diende plaats te vinden, in het bijzijn van de rentmeester, ten minste één curator en één burgemeester.[68] De openbare verpachting waarborgde een zo hoog mogelijke pachtsom.[69] Door op relevante plaatsen biljetten aan te plakken werden belangstellende landbouwers geattendeerd op de naderende verpachting, die meestal plaatsvond in een logement of een herberg in Leiden.[70] Na het voorlezen van de voorwaarden ging de veiling van start.[71] Over de precieze procedure zijn we niet ingelicht, maar er hoeft niet aan getwijfeld te worden dat die gelijk was aan wat elders in Holland en ook daarbuiten gebruikelijk was. Een partij werd ingezet op een be-

65 Dat het geschetste probleem gedurende de gehele periode aan de orde was, bewijst een voorbeeld uit de jaren 1615-1616, dat gegeven wordt in het rapport over de universiteitsfinanciën door curator van Wassenaer en de Leidse burgemeesters. Het cumulatieve rekeningoverschot bedroeg op 31 december 1615 18.668 gulden; daarvan had rentmeester Clemens van Baersdorp op 1 juli evenwel nog 3.420 aan achterstallige betalingen tegoed, terwijl hij op dat moment slechts 6.000 gulden aan inkomsten voor het jaar 1616 had binnengekregen en al 20.500 gulden had uitgegeven. In kas bevond zich dus niet meer dan zo'n 700 gulden. *Missive*, bijlagen blz. 13.

66 Witkam, *financiën* 5, 334. Zie hoofdstuk 3.

67 Verkorte staat Van Montfoort 1597, ibidem 2, 115, noot 1.

68 Ibidem 3, 193.

69 De procedure is niet in detail weergegeven in de universiteitsarchieven, maar lijkt, bij beschouwing van de wel beschikbare gegevens, in grote lijnen dezelfde als andere verpachters in Holland hanteerden, zoals de Grafelijkheidsrekenkamer, verschillende gasthuizen, de kerkmeesters van Leiderdorp en Oegstgeest en de rentmeester van de kapittelgoederen in Leiden. J. Kuys en J.T. Schoenmakers, *Landpachten in Holland, 1500-1650* (Amsterdam 1981) 11 en 26-30. Bovendien zijn meer gegevens beschikbaar over de wijze waarop de verkoop van land, de verpachting van tienden en de uitbesteding van werkzaamheden aan gebouwen door de universiteit plaatsvond en deze zal niet of nauwelijks hebben afgeweken van de landverpachting.

70 AC 24, f. 59; 3-12-1647 verkoop van land in herbergen 'Manshooft' en 'Schilt van Vrancrijc', AC 500; 9-10-1755, verkoop van land in het logement bij de burcht in Leiden, AC 34, f. 307v; 12-6-1778, idem.

71 AC 34, f. 307v; 12-6-1778.

paald bedrag, dat men vervolgens met vaste stappen verlaagde totdat 'gemijnd' werd. Daarna verhoogde men de prijs weer met vastgestelde bedragen, wat duurde zolang de kaars brandde. Uiteindelijke pachter was diegene die bij het uitgaan van de kaars het hoogste bod had gedaan.[72] De geluksvogel veranderde in een pechvogel wanneer hij geen borgen had, want dan werd de partij op zijn kosten opnieuw geveild. Was de opbrengst bij die tweede veiling lager, dan moest hij het verschil betalen.[73] Had hij wel borgen en werden deze geaccepteerd, dan volgde de opstelling van een pachtceduul in tweevoud door een notaris.[74] In het universiteitsarchief bevinden zich geen pachtcontracten; waarschijnlijk zijn ze vernietigd zodra de pachttermijn was afgelopen. De inhoud zal echter niet wezenlijk verschild hebben van pachtcontracten van andere instellingen. Daarin stond de termijn van verpachting, de hoogte van de jaarlijkse pacht met de vervaldata van betaling, de wijze van verpachting – waarover zo dadelijk meer – en verschillende ge- en verboden voor de pachter.

De verpachting kende in de meeste gevallen een termijn van vijf jaar.[75] In praktijk kwam het wel voor dat een goed onderhands voor een nieuwe termijn aan dezelfde persoon werd verpacht, de zogenaamde 'nahuur'. Officieel was dat echter verboden[76] en het was ook niet in het belang van de universiteit, omdat bij openbare verpachting een hogere pachtprijs verwacht mocht worden. Toch moest, ook al bleef de pachter gelijk, na elke pachttermijn een nieuw contract worden opgesteld. Dit bood de universiteit de mogelijkheid de pachtsom te verhogen: de landpachten vormden dus een 'inflatie-vaste' inkomstenbron. Wat dit betreft was de situatie geheel anders dan bij de Engelse universiteiten en colleges, die hun landerijen vaak verpachtten voor een periode van meer dan twintig jaar.[77]

De vervaldata van de pachten waren traditioneel bepaald, waarbij Petrus ad Cathedram (22 februari) favoriet was. In geval van slechte betaling ondernam de universiteit soms gerechtelijke stappen.[78] De instelling stelde zich evenwel niet altijd op als hardvochtige landeigenaar, want menigmaal werd rekening gehouden met de

72 De beschrijving van de veiling berust op: E.J.M.G. Roebroeck, *Het land van Montfort. Een agrarische samenleving in een grensgebied 1647-1820* (Utrecht 1967) 220. Het ging hier om een tiendverpachting. Overigens beschijft Paul Brood, *Belastinghеffing in Drenthe 1600-1822* (Amsterdam 1991) 102 een omgekeerde gang van zaken bij de verpachting van impost aldaar: eerst opbod en vervolgens afslag.

73 AC 24, f. 67v en 85; 7-2-1648 en 8-5-1648. Lijmzieder Hasius had op 28 december 1647 'uijt pure onbedachtheijt, ende door den dranck van sijn verstandt berooft zijnde' (het gevaar van een veiling in een herberg) 872 roeden land gekocht. Hij had geen borgen. De partij werd in tweede verkoop op 11 januari 1648 aan professor Maestertius verkocht, voor ruim 213 gulden minder. Hasius moest dit verschil betalen en de onkosten van de tweede verkoop. Deze laatste kosten heeft hij voor een gedeelte betaald, maar voor het overige gedeelte verzocht hij op 7 februari 1648 kwijtschelding aan Curatoren en Burgemeesters. Deze waren coulant, want zij lieten Hasius slechts het overig gedeelte van de onkosten betalen (45-8-0) en scholden hem de rest kwijt.

74 AC 24, f. 63v; 14-12-1647. Kuys en Schoenmakers, *Landpachten*, 25.

75 Incidenteel kwamen langere termijnen voor.

76 Ibidem, 24.

77 G.E. Aylmer, 'The economics and finances of the colleges and university c. 1530-1640', in: James McConica ed., *The collegiate university*. The history of the university of Oxford 3 (Oxford 1986) 521-558, aldaar 524-525.

78 AC 24, f. 124v; 17-11-1648. Zie ook blz. 216.

persoonlijke omstandigheden van pachters. Toen Pieter Sijbrantsz. Pinaeck in 1645 uitstel van betaling verzocht van een pachtachterstand van 800 gulden omdat hij vader van dertien kinderen was en bovendien in een jaar tijd twaalf koeien en een paard verloren had, stonden Curatoren en Burgemeesters hem betaling in vier termijnen toe.[79] Een weduwe van een pachter met elf kinderen had acht jaar eerder zelfs kwijtschelding van 250 gulden gekregen.

Een stuk grond kon worden gepacht tegen vrijgeld of onvrijgeld. In het eerste geval droeg de pachter de lasten die op een stuk grond drukten – de tiende penning, de verponding, polder- en dijklasten en morgengeld, maar ook incidentele bedragen, als bijdragen aan reparaties of nieuwbouw van molens, kades en omheiningen in het gebied waar zo'n stuk grond lag – in het tweede geval draaide de universiteit als eigenaar er voor op. Bij vrijgeld was de pachtsom natuurlijk lager.[80]

Kuys noemt onder de condities die in pachtcedulen in Holland voorkwamen het verbod op het verbouwen van bepaalde gewassen (lijnzaad, vlas, kaarde groente), het verbod op onderhuur of het geheel overdoen van de huur en het verbod op het hooien en scheuren van weiland. In ieder geval de laatste bepaling moet ook in de pachtcedulen van de universiteit opgenomen zijn geweest, gezien de eis tot schadevergoeding van een oudschepen van Delft wegens het 'insteken' van universiteitsland, waartoe Curatoren en Burgemeesters in de vergadering van 10 en 11 augustus 1626 besloten.[81] Ook het verbod op het hooien lijkt aanwezig, want een verzoek van een pachter om dit te doen wordt in 1633 afgewezen.[82]

In het areaal waren zowel hooiland, turfland, warmoesland, teelland, geestland als weiland vertegenwoordigd, maar de rekeningen bieden niet voldoende informatie om de verhoudingen tussen die verschillende typen te bepalen. Rond 1645, zo blijkt uit een kaartboek van landmeter Johannes Dou, bestond het landbezit voornamelijk uit weiland, maar toen was een groot deel reeds verkocht.[83] Met de verkoop was een begin gemaakt in de periode 1607-1634, toen Curatoren en Burgemeesters zo'n 75 morgen van de hand deden om financiële problemen het hoofd te bieden.[84] In de jaren 1634-1652 verkochten zij het gehele resterende landbezit.[85]

79 AC 23, f. 287v; 23-5-1645, f. 316; 25-5-1646, f. 324; 21- 8-1646, AC 24, f. 17; 7-2-1647, f. 38; 26-8-1647, f. 95; 8-5-1648.

80 Kuys en Schoenmakers, *Landpachten*, 27-30. Welke lasten wel en welke niet betaald werden door de pachter was niet eenduidig.

81 AC 21, f. 187v.

82 AC 22, f. 112v; 12-5-1633.

83 Universiteits Bibliotheek Leiden, BPL 1823. Al in 1611, toen het landbezit nog vrijwel intact was, hadden Curatoren en Burgemeesters besloten de landen in kaart te laten brengen, maar waarschijnlijk is dat besluit nooit uitgevoerd; in de resoluties wordt niet meer op de zaak teruggekomen, er werd geen betaling aan een landmeter in rekeningen van later jaren gevonden en een kaart is niet aanwezig. AC 20, 321v; 6-11-1611.

84 Bijv. AC 20, f. 321v; 6-11-1611, AC 21, f. 148v; 12-8-1624.

85 Het verschil tussen de verkochte oppervlakte, totaal 514 morgen, en de omvang van het areaal in 1597, 531 morgen, komt voort uit de uitgifte van diverse stukken grond in erfpacht, zie bijvoorbeeld AC 20, f. 127v; 8-2-1604, idem f. 130; 6/7/8-8-1604. Die stukken behoorden als gevolg daarvan in feite al niet meer tot het bezit en konden derhalve niet verkocht worden. Ook vonden enkele landkavelingen plaats. AC 20, f. 328v; 8-5-1612.

12 Pagina uit het kaartboek van het landbezit van de Leidse universiteit door Johannes Dou, 1645. Donkergekleurd de bezittingen in de ambachten Warmond en Alkemade. Universiteitsbibliotheek Leiden, collectie Bodel Nijenhuis

Tienden

Tiendrecht was, in officiële bewoordingen, 'de gerechtigheid, rustend op een land of huis, krachtens welke de rechthebbende aanspraak heeft op een evenredig gedeelte (meestal een tiende) van zekere op dat land wassende vruchten of op dat land of in dat huis geboren wordende of gedurende zekere langere of kortere tijd vertoevende beesten.'[86] Tienden werden onderverdeeld in grove tienden, ook wel grote, koren-, maal- of gaffeltienden genoemd, gevormd door graangewassen, en kleine of smalle tienden, bestaande uit de overige veldvruchten en kleine dieren als kalveren, lammeren, biggen en ganzen. Deze laatste groep noemde men ook wel 'krijtende-' of 'bloedtienden'. Wanneer de gewassen rijp waren diende de tiendplichtige ze in schoven of garven op het land te plaatsen en vervolgens de heffer een *wete* te doen. De tiendheffer, of een vertegenwoordiger, kwam vervolgens vertienden. Hij liep langs de schoven en wees steeds de tiende (in Holland soms de elfde) aan als de zijne.[87]

Onder de goederen van de universiteit bevonden zich uitgebreide tiendrechten op landerijen in Rijnland, Delfland en Schieland, afkomstig uit het bezit van de ab-

86 J. Kosters, *Het oude tiendrecht* ('s-Gravenhage 1899) 165.
87 Kosters, *tiendrecht*, 52-53 en 124.

dij van Egmond in het Zuiderkwartier. De exacte ligging van sommige van deze gronden was aanvankelijk zelfs de rentmeester niet bekend, maar in 1659 besloten Curatoren en Burgemeesters ze op een kaart te laten intekenen.[88] Anders dan het landbezit bleven de tiendrechten gedurende het gehele Ancien Régime behoren tot de universitaire inkomstenbronnen. Wel vonden enkele wijzigingen in het areaal plaats, zoals in 1662 en 1663, toen Wigbold van der Does, heer van Noordwijk, en de abdij van Rijnsburg, waarvan de goederen na de reformatie door de Ridderschap van Holland werden beheerd, enkele grote partijen van de universiteit aankochten. In 1668 kocht de universiteit uit defensieve overwegingen enkele door de Staten van Holland te koop gestelde tiendrechten in Noordwijkerhout, grenzend aan landen waarop de universiteit tiendrechten had. Curatoren en Burgemeesters vreesden dat de rechten anders door particulieren zouden worden aangekocht, waaruit dan vervolgens processen zouden voortvloeien over de begrenzingen van de landen waarop het tiendrecht rustte.[89]

In praktijk liet de rentmeester de tienden niet zelf innen, maar verpachtte hij jaarlijks het recht op de heffing. Dat was al de gewoonte geweest in de tijd van de abdij, omdat het vervoer vanaf de soms vergelegen gebieden bezwaarlijk was en veel kostte.[90] Tot inning van universiteitswege kwam het slechts in een enkel geval, wanneer de verpachting niet genoeg opbracht.[91] De meeste tienden werden verpacht per blok ('bloktienden' of 'cirkeltienden'), een complex van bij elkaar gelegen landen.[92] De methode van verpachting was gelijk aan die van de landerijen.[93] In 1654 bepaalde het bestuur dat de verpachting moest geschieden door de rentmeester ten overstaan van twee schepenen van Leiden. Of dit betekende dat bij de verpachting, zowel die van tienden als van de landerijen, geen burgemeester en curator meer aanwezig behoefde te zijn is niet duidelijk. In ieder geval was ook hier, zoals bij de landverpachting, een notaris aanwezig.[94] De betaling van de pacht moest gedaan worden ten huize van de rentmeester.[95]

Omdat de tiendrechten jaarlijks werden verpacht en niet om de vijf jaar, hingen de opbrengsten veel sterker samen met de landbouwconjunctuur dan die uit de landpachten. Een extreem voorbeeld is het verschil in opbrengst van de tiendverpachtingen van 1653 en 1654: 9.363 tegenover 5.044 gulden.[96] Voor de universiteit konden deze opbrengsten derhalve een grote opsteker zijn, maar ook een fikse tegenvaller. De tiendpachten vormden een van de weinige grillige elementen in het geheel van inkomsten.

88 AC 25, f. 198v; 16-9-1659.
89 AC 26, f. 105 en 109v; 5-5-1668 en 22-5-1668.
90 J.Hof, *De abdij van Egmond van de aanvang tot 1573* ('s-Gravenhage/Haarlem 1973) 460.
91 Zo in AC 26, f. 61v; 10-10-1665 en ibidem, f. 79; 8-2-1667.
92 Kosters, *tiendrecht*, 10-11 en 160.
93 Er was dus sprake van openbare verpachting, hoewel eenmaal een onderhandse verpachting van tienden in de resoluties werd vermeld; de 'Vettenoordse' tienden. AC 24, f. 109v; 13-9-1648.
94 AC 24, f. 63v; 14-12-1647.
95 In vele bijlagen bij rekeningen bijv. AC 420.
96 AC 340 en 341.

De sterke fluctuering van de opbrengsten was niet het enige nadeel dat aan aan de tienden kleefde. Ook van de tiendrechten waren de originele eigendomsakten niet of nauwelijks in bezit van de universiteit, wat meermalen leidde tot onenigheid met steden, lokale edelen of andere particulieren. Zo werden de 'Vettenoordse' tienden in 1648 dubbel verpacht, namelijk door de universiteit en de burgemeesteren van Schiedam. Drie jaar later was er een geschil met de heer van Goudriaan over het recht op de tienden in de Coolpolder bij Rotterdam en in 1657 betwistte een koopman uit Rotterdam de universiteit het recht op de tienden in de Kleine Polder in Delfland. Soortgelijke geschillen deden zich regelmatig voor.[97] Meestal was de claim van de universiteit gerechtvaardigd, maar waren wel processen nodig om de rechten voor de toekomst te waarborgen. Dat bracht vaak hoge kosten met zich mee. Ook de tiendplichtigen bezorgden de universiteit nogal eens problemen. Vanzelfsprekend betekende het afstaan van een gedeelte van de oogst of de levende have een niet geringe belasting. Vanaf de jaren veertig van de zeventiende eeuw komt het meerdere malen tot verzet tegen de verplichting tot afdracht van tienden. De verpachting van de tienden van Rijnland werd op 13 juli 1656 ruw verstoord door boeren die luidkeels protesteren tegen de verplichting tot afdracht. Er was dreiging met een proces voor nodig om hen weer in het gareel te krijgen.[98] Enige tijd later klaagden tiendpachters bij Curatoren en Burgemeesters dat verschillende tiendplichtigen reeds enkele jaren het gewas van de velden haalden zonder de verplichte *wete* gedaan te hebben. De rentmeester werd daarop gelast waarschuwingen aan te laten plakken. De problemen waren hiermee echter allerminst opgelost. In 1661 kwam het tot een handgemeen tussen een tiendpachter en een der 'huijsluijden'.[99] In 1667 waren er problemen met de inning van de smaltienden in Delf-, Schieland en Vlaardingerambacht en zeven jaar later volgde een proces tegen een boer te Lisse wegens het achterwege laten van een *wete*.[100]

Losrenten

Als antwoord op het kerkelijk verbod op het uitlenen van geld tegen rente was in de middeleeuwen de rentekoop bedacht, in de vorm van lijfrenten en losrenten. In plaats van het geld uit te lenen, kocht men een periodieke uitkering ter hoogte van een percentage van de aankoopsom. Bij de lijfrente eindigde de verplichting tot betalen voor de verkoper met het overlijden van de rentekoper, bij de losrente met aflossing van de koopsom, die slechts kon plaatsvinden op initiatief van de verko-

97 AC 24, f. 109v; 13-9-1648, 114v; 28-9-1648, 122; 17-11-1648, 132v; 8-2-1649, 244; 4-10-1651, 251v; 9-2-1652, AC 25, f. 115; 8-8-1657, 123; 2-10-1657, 125; 8-11-1657, 150; 20-5-1658, 256v; 9-8-1661, AC 26, f. 49v; 8-11-1664, 54v; 8-5-1665, 97; 8-8-1667, AC 28, f. 55; 8-11-1687, AC 29, f. 302; 8-11-1702, 326; 8-8-1703, 331; 24-9-1703, 332; 20-11-1703, 352; 18-8-1704, 370; 10-3-1705, AC 33, f. 97; 30-8-1745, 101; 27-9-1745, 106; 20-10-1745, 114; 27-10-1745, 118; 29-11-1745, 120; 1-2-1746, AC 34, f. 305; 25-8-1777, 308; 12-6-1778, 308v; 22-8-1778, 311; 11-12-1778, 313; 8-2-1779.

98 AC 25, f. 84v; 8-8-1656, 99v; 8-2-1657, 149; 20-5-1658.

99 AC 25, f. 163; 8-8-1658, 256; 9-8-1661, AC 26, f. 7v; 8-5-1662.

100 AC 26, f. 79; 8-2-1667, 92v; 8-5-1667, 97; 8-8-1667, 342v; 8-11-1674, 344; 3-12-1674.

per.[101] De overeenkomst legden beide partijen vast in een rentebrief, die bepalingen bevatte om de betaling van de rente te waarborgen. Bij een stad als verkoper waren in theorie alle poorters met hun eigendommen aansprakelijk, maar in praktijk was dat een dode letter.[102] Als onderpand van een losrente kon ook een stuk land gelden. Dit soort losrenten werd doorgaans gevestigd bij de verkoop van zo'n stuk land. De verkoopprijs van de grond zal dan onder de werkelijk waarde gelegen hebben, maar de landverkoper had op deze wijze in ieder geval een jaarlijkse rente ter compensatie van zijn verlies aan landpacht. Bij particulieren als renteplichtigen zal grond als onderpand eerder nodig zijn geweest dan bij een stad of hogere overheid, die de betaling voor langere tijd kon garanderen.[103]

Uit de bezittingen van de conventen kwamen, bij de oprichting van de universiteit, losrenten van deze aard, met grond als onderpand. De renteplichtigen waren particulieren of hun nakomelingen die in het verleden land van een van de conventen hadden gekocht. Bij de verkoop van de landen van de abdij van Egmond en de vier buitenconventen ten bate van het Statencollege werd de methode van vestiging van losrenten op verkochte landerijen eveneens toegepast. De koopsommen kwamen in handen van de stad Leiden, omdat het de stedelijke thesaurier-ordinaris was die tot 1605 de financiën van het Statencollege onder zijn hoede had, maar de inkomsten uit de gevestigde losrenten vloeiden naar de kas van de rentmeester van de universiteit. De hoogte van elke rente was gelijk aan de laatste pachtsom van de verkochte landen.[104]

De opbrengst van alle landverkopen die na 1592 plaatsvonden ging wel naar de universitaire rentmeester. Een klein deel van het geld gebruikte hij om achterstallige betalingen mee te voldoen, maar dat was in feite kapitaalvernietiging. Met de hoofdmoot werden dan ook direct renten gekocht van de stad Leiden en de provincie.[105] Daarboven werden losrenten gevestigd op de verkochte landen, die de kopers van de grond dan weer moesten voldoen. De grondkopers bleken over het algemeen niet gelukkig met zo'n langlopende verplichting en losten de aldus gevestigde rente meestal vrij snel af, soms direct bij de aankoop van de grond. Van de hoofdsommen kocht de rentmeester dan weer nieuwe losrenten van de gemenelandsontvanger in Leiden of de ontvanger-generaal van Holland. Gaandeweg bleven de gewestelijke en de Leidse stedelijke overheid daardoor over als enige renteplichtigen van de universiteit. In 1673 viel ook de stad af, toen in keer alle renten

101 J.H. Kernkamp, *Vijftiende-eeuwse rentebrieven van Noordnederlandse steden* (Groningen 1961) 5 en 10-11. A.S. de Blécourt, *Kort begrip van het oud-vaderlands burgerlijk recht* (6e druk, bewerkt door H.F.W.D. Fischer; Groningen/Djakarta 1950) 197-201. De auteur schrijft dit met betrekking tot losbare grondrenten, maar het gaat uiteraard evenzo op voor losrenten zonder onderpand.

102 Kernkamp, *rentebrieven*, 12-13.

103 Ibidem, 6.

104 Witkam, *financiën* 5, 330.

105 AC 23, f. 232; 24-5-1644. De rentmeester vraagt Curatoren en Burgemeesters hoe te handelen bij aflossing van renten. Curatoren en Burgemeesters besluiten hem op te dragen hoofdsommen van oude renten (uit de tijd van de conventen) volgens het oude gebruik te beleggen op de stad Leiden, en nieuwe op het kantoor van de gemenelandsmiddelen over Leiden en Rijnland.

werden afgelost, ten bedrage van bijna 367.000 gulden. Ook deze som werd belegd op het gemene land.[106]

De praktijk van de verkoop van land en de koop van losrenten met de opbrengst betekende voor de inkomsten van de universiteit in feite niets anders dan het omzetten van landpachten in losrenten. Toch zou deze handelwijze op den duur belangrijke consequenties hebben, die later nog aan de orde zullen komen.

Subsidies

Met name als gevolg van de hierboven aangestipte ontwikkeling kwam de opzet van de Staten van Holland uit de beginjaren – toewijzing van goederen waaruit de universiteit zichzelf kon bedruipen – steeds meer in het gedrang. De universiteit ging steeds meer leunen op rechtstreekse bijdragen van de Staten van Holland en hun bestuurlijke opvolgers na 1795.

Die provinciale subsidies aan de universiteit zijn in drie groepen te verdelen. Een deel van de subsidies had geen bijzondere bestemming, maar werd jaarlijks verstrekt om een structureel tekort aan inkomsten op te vangen. De tweede groep kwam eveneens jaarlijks binnen – sommige subsidies dienden wel na een bepaalde periode opnieuw te worden aangevraagd – maar waren bestemd voor de bekostiging van een concrete zaak, zoals het tractement van de pikeur en de beurzen van Statencollegianten uit Hongarije en Zevenbergen. Onder deze categorie kan men ook de compensaties scharen voor het verlies aan inkomsten als gevolg van rentereducties van 1640 en 1655.[107] De derde groep is die van de incidentele subsidies, verstrekt om financiële tekorten in één keer teniet te doen, of voor speciale gebeurtenissen, zoals de aankoop van Arabische boeken in 1627 of de viering van het 200-jarig bestaan van de universiteit in 1775.

Leningen

Zoals bleek verkeerde de rentmeester door de verschillende tijdstippen van ontvangst en betaling van gelden gedurende het jaar nogal eens in betalingsproblemen. In verschillende perioden bestonden er ook structurele tekorten. Het verkrijgen van een nieuwe subsidie van de Staten of verhoging van een bestaande bijdrage kwam echter vaak niet van de ene op de andere dag tot stand, en de rentmeester schoot voor zover bekend geen geld uit eigen zak voor. In tijden waarin de kas leeg was en er toch betaald moest worden, was het afsluiten van een lening een mogelijkheid. Het opschorten van betalingen mocht dan een geaccepteerd fenomeen zijn, maar vooral met de wedden van docenten liet men het liever niet te ver komen, want dat kon potentiële docenten afschrikken. Sporadisch werden ook wel leningen af-

106 AC 26, f. 276v; 19-1-1673, 288v; 8-5-1673, 313; 8-2-1674.
107 Zie blz. 246-251.

gesloten voor de betaling van grote aankopen, zoals de genoemde tiendrechten in 1668 en de Vossius-bibliotheek.

Voorschieten deed de rentmeester dus amper, maar zijn eigen geld uitlenen aan de universiteit was een ander verhaal, zoals de rekeningen tonen. Ook Curatoren en Burgemeesters zien we onder de schuldeisers van de universiteit goed vertegenwoordigd. Wellicht is dit vanuit het huidig tijdsgewricht bezien een wat vreemde situatie, maar het kon een belangrijk voordeel opleveren: van 'eigen mensen' kon minder snel verwacht worden dat zij door het opeisen van hun uitgeleende geld op een ongeschikt moment de universiteit in grote verlegenheid brachten. Dat de vrees voor opeising van de geleende som niet geheel ongegrond was bleek in 1644, toen Curatoren en Burgemeesters eenzijdig een verlaging van de rentevoet van 5 naar 4% aankondigden.[108] De crediteuren konden volstaan met wat dreigen. Omdat zich geen andere geldschieters aandienden die wel genoegen wilden nemen met 4%, moesten Curatoren en Burgemeesters wel bakzeil halen. De poging tot verlaging kwam duidelijk op een te vroeg tijdstip, want het algemeen geldende rentpercentage, het percentage dat Holland betaalde op zijn losrenten, lag toen nog op 5%. De schrik zat er in ieder geval goed in, want het duurde tot 1679 vooraleer het universitair bestuurscollege wederom een verlaging durfde door te voeren. Ditmaal ging het goed. Een verdere verlaging naar 3½%, vijf jaar later, stuitte echter op dezelfde weerstanden als in 1644, zodat er voor Curatoren en Burgemeesters in 1689 niets anders opzat weer 4% uit te gaan betalen.[109]

Vrijstelling van vermogensbelasting

Hoewel geen inkomsten in de ware zin van het woord, moeten vrijstellingen van vermogensbelastingen hier worden genoemd, omdat de universiteit zonder deze vorm van ondersteuning het hoofd niet boven water had kunnen houden. Deze belastingen werden al vanaf 1621 geheven, maar blijkbaar was vrijstelling voor de universiteit toen nog een vanzelfsprekendheid. Na het rampjaar 1672 was dat anders. De oorlog tegen Frankrijk leidde voor Holland – dat veruit het meeste bijdroeg in de generaliteitsfinanciën – tot een enorme verhoging van de uitgaven, die onder meer door hogere belastingen en vrijwillige en gedwongen leningen het hoofd werd geboden.[110] Vanzelfsprekend was de provinciale overheid in deze financiële nood minder dan voorheen bereid vrijstellingen te verlenen. Vanaf de gedwongen lening van 1673 verschenen dan ook uitgaven van deze aard in de rekening van de rentmeester. Curatoren en Burgemeesters probeerden meteen vrijstelling te verkrijgen, maar dat lukte uiteindelijk pas aan het begin van de jaren negentig. De vrijstelling gold met terugwerkende kracht, zodat de universiteit in 1693 een restitutie van

108 AC 23, f. 229v en 241v; 24-5-1644 en 22-8-1644.

109 AC 27, f. 228; 28-8-1684, AC 28, f. 83; 9-3-1689.

110 R. Liesker, 'Tot zinkens toe bezwaard. De schuldenlast van het Zuiderkwartier van Holland 1672-1794', in: Groenveld, *Bestuurders en geleerden*, 151-160. Het Zuiderkwartier nam 80%, later 90% van de gewestelijke financiën voor zijn rekening.

18.500 gulden ineens ontving.[111] Vanaf dat moment werd ieder jaar een nieuw verzoek tot ontheffing bij de Staten ingediend, dat vervolgens elke keer werd ingewilligd. In de rentmeestersrekeningen bleef de betaling wel steeds opgenomen, maar deze som viel weg tegen een even groot bedrag aan vrijstelling aan de kant van de ontvangsten.

Overig

Een zeer beperkt deel van de inkomsten bestond uit erfpachten – ook wel erfhuren of erfcijnsen genoemd –, lijfrenten, houtverkoop, huishuur en rantsoenen – een percentage van een rente of pacht, betaald bij het overschrijven op een andere naam of een percentage van de verkoopprijs van land. De erfpachten brachten van deze inkomsten nog het meest op, maar boetten relatief steeds meer aan betekenis in, omdat het jaarlijkse bedrag gelijk bleef. Het totaalbedrag aan lijfrenten van voormalig conventualen nam af met het overlijden van elke conventuaal. In 1633 droogde deze bron met de dood van de laatste geheel op. Het bezit van enkele huizen kwam aan de universiteit in 1607. De panden werden in 1684 verkocht.[112]

Uitgaven

Het overzicht van de uitgaven vangt aan met twee categorieën die in de voorgaande hoofdstukken al aan de orde zijn geweest, te weten de betalingen aan docenten en het ondersteunend personeel.[113] Hier zullen deze posten dan ook slechts kort worden behandeld.

Docenten

Betalingen aan docenten vormde veruit de meest omvangrijke uitgavenpost van de universiteit. Stijging van de gemiddelde wedden per docent en stijging van het aantal docenten deed deze post vooral van 1575 tot 1600 in absolute en procentuele zin sterk toenemen. Waar in 1575 nog maar zeven professoren voor jaarlijks 2.600 gulden op de loonlijst stonden, waren dat er halverwege het jaar 1600 24 voor 15.240 gulden. Daarbij kwamen dan nog de extra betalingen voor bijkomende diensten zoals die eerder al aan de orde zijn geweest. Het grote aandeel van de betalingen aan docenten in de totale uitgaven komt duidelijk tot uiting in grafiek 7.6.

111 AC 380, f. 170, waar verwezen wordt naar RSH 17 februari en 15 juli 1693.
112 AC 27, f. 232v huis in de Nieuwsteeg, ibidem 235 huis op de Doelgracht.
113 Zie hoofdstuk 4 en 6.

Grafiek 7.6 *Betalingen aan docenten als onderdeel van de totale uitgaven, 1599-1812.*

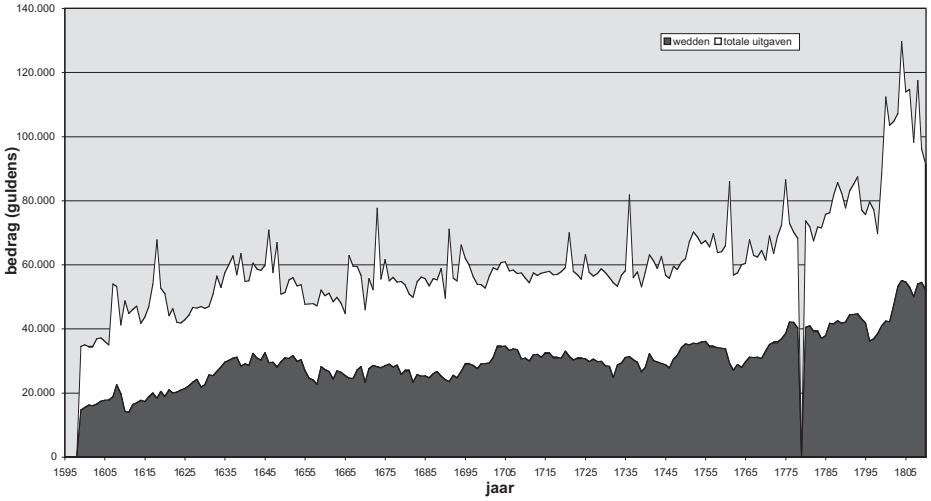

Ondersteunend personeel

In vergelijking tot de betalingen aan docenten waren de kosten voor het ondersteunend personeel weinig imposant. Desondanks vormden ze een van de grootste uitgavenposten. Een stijgende bovendien, als gevolg van inflatie en de uitbreiding van het aantal universitaire instellingen. De stijging was geleidelijk tot ongeveer 1750. In 1760 zijn de kosten plotseling zo'n 50% hoger. Tot aan het einde van de 18e eeuw blijven ze nagenoeg gelijk, om vervolgens weer explosief te stijgen.

Reparaties

Met de toename van het aantal universitaire instellingen namen vanzelfsprekend ook de reparatiekosten toe. Tot de reparatiekosten worden hier niet alleen herstel- of onderhoudswerkzaamheden aan bestaande universitaire gebouwen of inboedel gerekend, maar ook nieuwbouw, inrichting van bestaande gebouwen voor universitaire doeleinden en geleverde materialen.

De nieuwe projecten en grote reparaties zorgden voor de grote pieken in grafiek 7.7: de grootste uitschieters waren de herbouw van het academiegebouw na de brand van 1616, de vergroting van de hortus in 1736, de bouw van de nieuwe oranjerie in de hortus in 1744 en werkzaamheden aan de Faliede Bagijnkerk in de jaren 1773-1774. Voor de bekostiging van deze en andere grote projecten verschaften de Staten van Holland echter doorgaans subsidie en belangrijker voor het zicht op de universiteitsfinanciën is dan ook de algemene trend die de reparatiekosten vertoonden. De trendlijn geeft aan dat tot ongeveer 1665 de gemiddelde jaarlijkse repara-

tiekosten rond de 1.000 gulden lagen, ofwel niet meer dan zo'n twee procent van de totale uitgaven. Hierna beginnen de veroudering van de gebouwen en de toename van het aantal instellingen, met de daarmee gepaard gaande hogere onderhoudskosten een rol te spelen en nemen de kosten geleidelijk toe, niet alleen absoluut, maar ook als percentage van de totale uitgaven. Het verdere verloop toont de grafiek: rond 1690 is de grote stijging voorbij, daarna schommelen de uitgaven gemiddeld tussen 2.000 en 4.000 gulden. Pas aan het einde van de 18e eeuw tekent zich weer een aanmerkelijke stijging af.

Grafiek 7.7 *Onderhoudskosten, 1599-1812.*

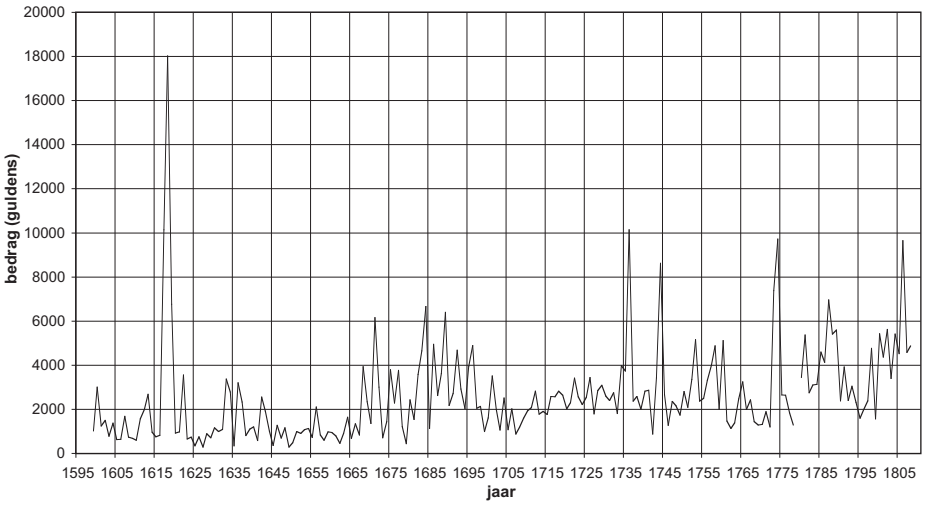

De reparatiekosten waren, getuige de vele maatregelen in de resoluties van Curatoren en Burgemeesters, voor het bestuur een bron van aanhoudende zorg. Het college zag de reparatiekosten zelfs als één van de belangrijkste oorzaken van financiële problemen van de universiteit. Opvallend is dat die bezorgdheid nauwelijks enige grond had, gezien het bescheiden aandeel van deze categorie uitgaven in de totale uitgaven van de universiteit. We mogen dit uitleggen als een uiting van de geringe kennis die de universiteitsbestuurders hadden van de financiële gesteldheid van de eigen instelling. Dat gebrekkige inzicht zal in het volgende hoofdstuk nog aan de orde komen.

Alimentaties

De betaling van alimentaties aan voormalig conventualen en enkele monniken van de abdij van Egmond, waartoe de universitaire rentmeester verplicht was, vormden voor de universiteit in de beginjaren een aanzienlijke kostenpost. De voorrang die deze uitgaven hadden boven uitgaven voor de universiteit bracht de instelling in de

jaren 1575-1581 zelfs menigmaal aan de rand van de afgrond. Weliswaar was duidelijk dat de alimentaties uiteindelijk met het overlijden van de oud-conventualen zouden ophouden, maar de daling voltrok zich slechts langzaam, omdat de hoogte van het genoten bedrag toenam met de leeftijd. Rond 1600 lag het aandeel van de alimentaties in de totale uitgaven nog rond de 30 procent. Pas in 1640 was er aanleiding tot ingetogen vreugde: de laatste conventuaal was overleden.

Instellingskosten

Tot de kosten van de universitaire instellingen worden niet de vaste jaarwedden van het personeel gerekend, die hierboven al apart zijn behandeld. Wel inbegrepen zijn arbeidslonen die zij in sommige gevallen nog boven de reguliere wedden ontvingen, voor werkzaamheden die niet binnen hun normale takenpakket vielen. Als gevolg van beperkte informatie in de rekeningen van de universitaire rentmeester zijn deze arbeidslonen niet af te zonderen van overige kosten die voor de verschillende instellingen gemaakt werden. Hiernaast is een scheiding aangebracht tussen instellingskosten en reparatiekosten van binnen een instelling gebruikt meubilair. De kosten bijvoorbeeld van het vervaardigen en repareren van een boekenkast voor de bibliotheek, een broeikas in de hortus of een instrumentkast voor het anatomisch theater worden geschaard onder reparatiekosten, maar het herstel van beschadigde boeken zelf, de aanschaf van planten en van instrumenten onder instellingskosten. Voornaamste reden zijn wederom de declaraties van werklieden, die over het algemeen niet voldoende gespecificeerd zijn om te onderscheiden op welke instelling de kosten betrekking hadden.

Verder moet er op worden gewezen dat de uitgaven die de universiteit deed voor haar instellingen, zoals die zijn weergegeven in de grafieken 7.8 t/m 7.11, niet noodzakelijk alle uitgaven voor die instellingen vertegenwoordigen.[114] Het ontbreken van een scherpe scheiding tussen privé-financiën en de financiën van de instelling waarvoor men werkte, zoals die al geconstateerd werd met betrekking tot de rentmeester in het Ancien Régime, is ook waar te nemen bij de prefecten van de universitaire instellingen. Verschillende malen blijkt dat zij persoonlijk uitgaven verrichten ten behoeve van hun instelling. Wat prefecten met eigen geld kochten bleef wel hun eigendom. Soms kocht de universiteit aldus vergaarde verzamelingen na het overlijden van een prefect aan.

114 Voor enkele jaren konden de uitgaven voor de hortus en de bibliotheek (grafiek 7.8) niet worden onderscheiden. De verhoudingsgewijs extreem hoge uitgaven voor de aankoop van de bibliotheek van Vossius zijn uit de grafiek gelaten.

Grafiek 7.8 *Uitgaven bibliotheek en hortus, 1599-1812.*

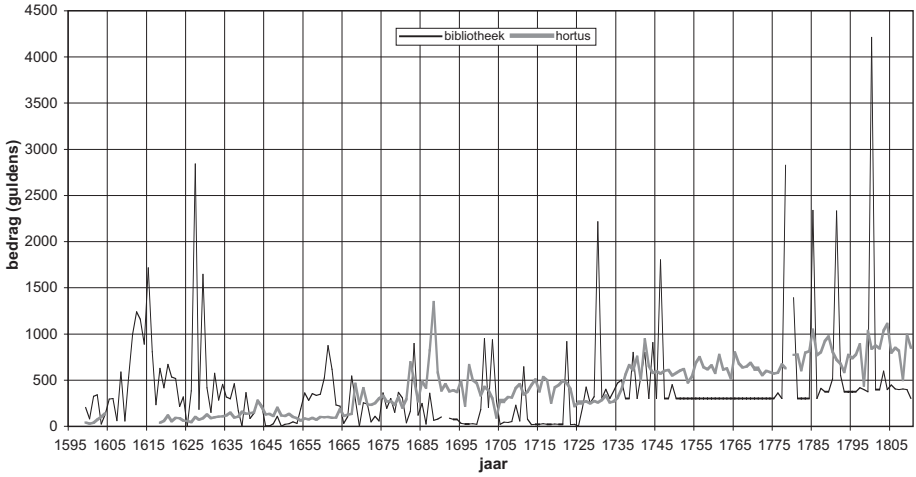

Grafiek 7.9 *Uitgaven anatomie, astronomie en kabinet van naturalia, 1599-1812.*

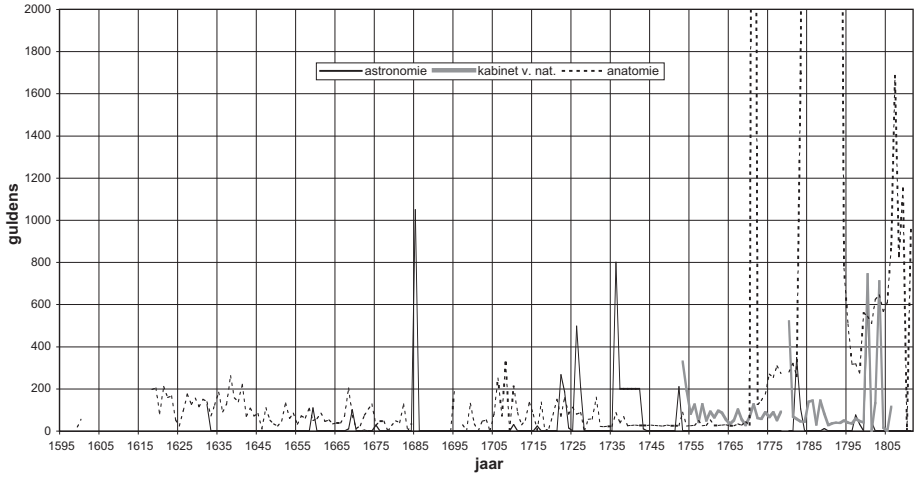

Grafiek 7.10 *Uitgaven voor het chemisch en fysisch laboratorium, 1670-1812.*

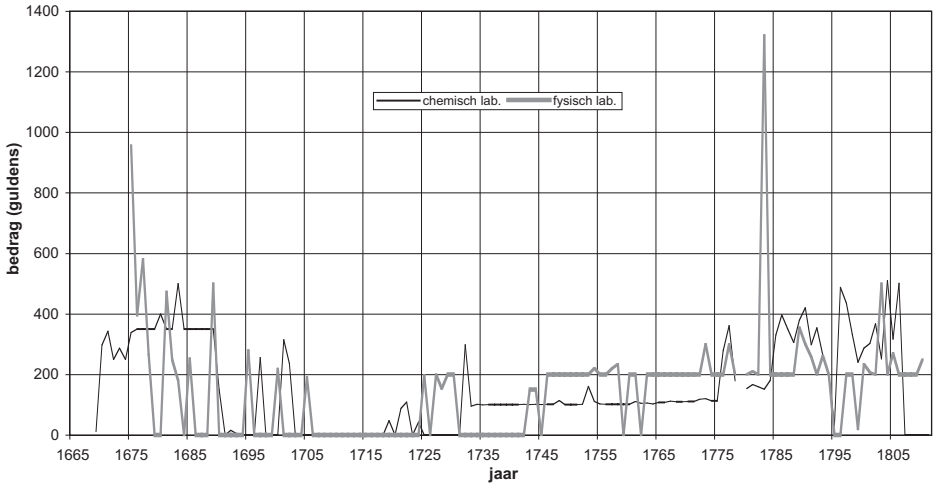

Grafiek 7.11 *Uitgaven voor het medisch practicum, 1665-1812.*

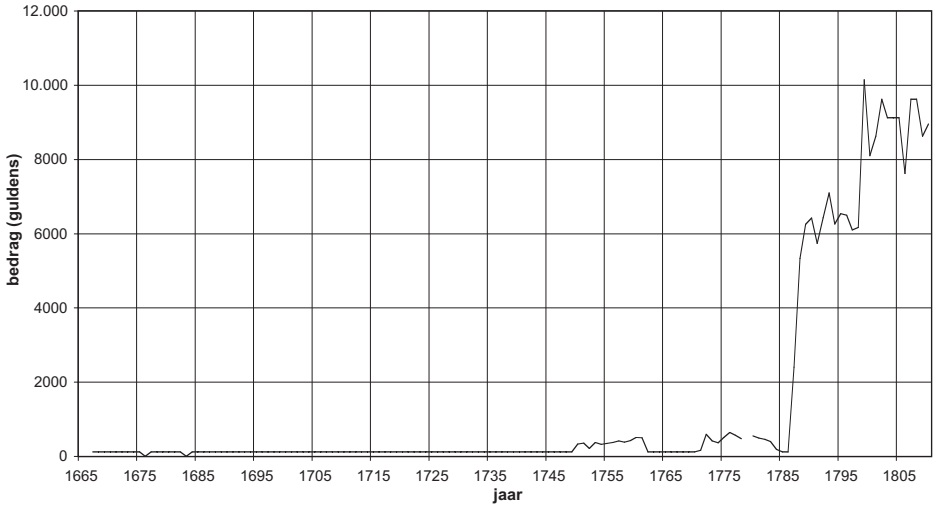

Bibliotheek

De kosten voor de bibliotheek waren, vooral in vergelijking tot een grote post als de professorenwedden, van bescheiden omvang. Niet altijd onderscheidde de rentmeester in zijn rekening waarop de gemaakte kosten betrekking hadden, maar duidelijk is dat aankoop van boeken en handschriften de voornaamste component vormde. Op de tweede plaats kwamen de bindkosten, die verhoudingsgewijs zeer

gering waren. Tot de nieuwe indeling van de bibliotheek in het midden van de zeventiende eeuw was er nog de regelmatig terugkerende kostenpost van de koperen kettingen waaraan de bibliotheekboeken vastlagen.[115] Hiernaast zullen bibliothecaris en dienaren voor hun werkzaamheden pennen, inkt en papier nodig hebben gehad. Kosten van deze aard zijn inderdaad weergegeven in de rekeningen van de rentmeester, maar daarbij is niet aangegeven welk deel tot de uitgaven van de bibliotheek behoorde en welk deel gemaakt werd door andere universitaire functionarissen. In grafiek 7.8 zijn de kosten weergegeven waarvan zeker is dat ze voor de bibliotheek gemaakt zijn.

Aanvankelijk had de bibliothecaris de vrije hand in de aankoop van boeken en handschriften. In 1615 kwam hieraan een einde, omdat Daniël Heinsius wel erg ver ging in zijn koopdrift. Curatoren en Burgemeesters stelden per jaar een maximum van 400 gulden vast voor aankoop van boeken. Slechts met toestemming van Curatoren en Burgemeesters mocht dit budget worden overschreden, zoals het geval was bij de aankoop van Oriëntaalse boeken voor ruim 2.000 gulden in 1627.[116] Heinsius hield zich, zoals in de grafiek te zien is, allerminst aan het vastgestelde maximum en werd dan ook keer op keer vermaand. Aan het einde van zijn prefectuur werd nogmaals een budget vastgesteld door Curatoren en Burgemeesters, nu van 300 gulden, met als aanvullende bepaling dat de bibliothecaris voor aankoop toestemming benodigde.[117] Evenwel ging ook prefect Spanheim (1672-1701) meermalen zijn budget te boven.[118] In 1681 werd wederom gewezen op de 300 gulden-limiet en kreeg de prefect de verplichting opgelegd de secretaris van Curatoren en Burgemeesters jaarlijks een lijst te overhandigen met daarop de aan te schaffen boeken.[119] Pas na toestemming van Curatoren en Burgemeesters mocht de bibliothecaris tot aankoop overgaan. De regel had effect. In 1690 werd weliswaar juist voor de bibliotheek van Vossius het astronomische bedrag van 33.000 gulden uitgegeven, maar de kosten van de reguliere aankopen daalden sterk, zo sterk dat in het eerste kwart van de achttiende eeuw juist het ontbreken van nieuwe boeken als een probleem werd gezien.[120] De in 1724 aangetreden prefect Burmannus was blijkbaar niet eens meer op de hoogte van de resolutie uit 1681, want hij verzocht Curatoren en Burgemeesters in het jaar van zijn aantreden om een 'sekere somme by hem jaarlycx [...] te besteden tot aencoop van [...] nootsakelyke boeken'.[121] Curatoren en Burgemeesters stemden toe. Vanaf 1726 is in de rekeningen van de rentmeester een vast budget voor de aankoop van boeken te vinden: eerst 200 gulden (1726), vervolgens 250 gulden (1727 en 1728) en ten slotte 300 gulden (de rest van de periode). De prefect overhandigde Curatoren en Burgemeesters elk jaar een lijst van aankopen en schenkingen. Het ene jaar overschreed hij zijn budget, het andere bleef hij

115 Zie blz. 66.
116 *Bronnen* 2, 59 en 208*.
117 AC 25, 14v; 5-3-1654.
118 AC 27, 44v; 6-12-1675 en ibidem, 77; 23-8-1676.
119 *Bronnen* 3, 366; 17-5-1681. Het bibliotheekreglement van 1683 geeft ook deze bepaling.
120 Hulshoff Pol, 'What about the library?', 47. *Bronnen* 4, 187*.
121 Ibidem.

er onder. Los van het budget bleef er de mogelijkheid bijzondere aankopen te doen, onderhands of op veilingen. In 1730 werd 2.000 gulden uitgetrokken voor aankoop van boeken en handschriften op de auctie van Samuel Huls. Zestien jaar later werden voor een bedrag van 1.000 gulden drie dictionaires in het Koptisch, Armeens en Slavonisch aangeschaft.

Anatomie

Ook voor de anatomie gold dat de kosten die gemaakt werden doorgaans een gering deel vormden van de universitaire uitgaven als geheel. In zijn rekeningen geeft de rentmeester meestal het bedrag weer dat de prefect en de dienaar van de anatomie gedurende het jaar hebben voorgeschoten, zonder nadere specificatie. Uit declaraties van hoogleraar Pieter Pauw uit het einde van de zestiende eeuw blijkt evenwel waaruit de kosten precies bestonden: betalingen aan schoutdienaars en een scherprechter voor de verkrijging van een lichaam, reis- en teerkosten voor de anatomieknecht en studenten die hem vergezelden om het lichaam op te halen, kaarsen en turf, gebruikt tijdens de sectie en ten slotte kosten die samenhangen met de begrafenis van het geanatomiseerde lichaam.[122] Andere declaraties vermeldden nog het gebruik van lakens, betaling aan een wasvrouw, die tevens water verwarmde dat benodigd was bij de sectie en instrumenten. Zo nu en dan werden kadavers van dieren of delen daarvan aangekocht.[123] Kosten die ook gerekend kunnen worden tot de anatomie, maar die niet direct te maken hadden met de anatomisering van lichamen, waren die voor de opbouw van de eerder beschreven collectie rariteiten.[124] Sporadisch schafte de prefect enige boeken aan.

Chemisch laboratorium

Instrumenten voor het chemisch laboratorium werden veelal persoonlijk aangeschaft door de prefect, maar uit de rekeningen van de rentmeester blijkt dat hij ook op kosten van de universiteit instrumentarium kocht. De eerste prefect Carolus Dematius ontving hiervoor jaarlijks 250, later 350 gulden, van welk bedrag hij ook de stoffen voor de experimenten moest bekostigen, alsmede de 'turffkoolen' die de ovens verwarmden.[125] In grafiek 7.10 is te zien dat de universiteit in verschillende perioden in het geheel geen kosten voor het chemisch laboratorium maakte. Daaruit mag men echter niet concluderen dat het laboratorium toen niet in gebruik was. Bekend is dat Herman Boerhaave na 1704 demonstraties in het laboratorium ging verrichten en hiervoor onder meer aanschaf van een aantal ovens en vermeerdering van het aantal zitplaatsen voor toehoorders wist te verkrijgen.[126] Toch werd volgens de rekeningen in de periode 1703-1718 niets uitgegeven aan turf, stoffen en instru-

122 Ibidem 1, 372*
123 Witkam, *dagelijkse* zaken 1, 27.
124 Zie blz. 78.
125 J. Heniger en J.W. van Spronsen, 'Driehonderd jaar scheikunde in Leiden', *Chemisch weekblad* XXXII (1969, 8 augustus) 17-21, aldaar 19-20.
126 Zie blz. 85.

menten, die toch voor het houden van demonstraties benodigd waren. De verklaring zal zijn dat Boerhaave deze zaken zelf bekostigde, bijvoorbeeld uit entree-gelden van studenten. Dat Boerhaave chemisch instrumentarium in bezit had blijkt in 1731, toen hij een deel schonk aan de universiteit ten bate van zijn opvolger Gaubius. Andersom ligt het bij J.D. Hahn, prefect van 1775 tot 1784, die volgens Jorissen geen activiteit in het chemisch laboratorium ontplooide, terwijl uit de rekeningen blijkt dat hij wel degelijk jaarlijks restitutie kreeg van gemaakte kosten voor het laboratorium.

Fysisch laboratorium

De kosten voor het fysisch laboratorium beperkten zich voornamelijk tot de aankoop van instrumenten waarmee natuurkundige proeven werden gedemonstreerd, zoals vacuumpompen en elektriseermachines. In het oog springend was de aankoop van de particuliere collectie instrumenten van 's-Gravesande na zijn dood in 1742. Intussen hadden Curatoren en Burgemeesters in 1725 besloten jaarlijks een bedrag van 200 gulden uit te trekken voor aanschaf van instrumenten. Zoals de bibliothecaris mocht de prefect van het laboratorium naar eigen inzicht aankopen doen. Aan het eind van het jaar leverde hij een lijst in bij Curatoren en Burgemeesters van de nieuwe aanwinsten en de balans van zijn kas, waarna hem opnieuw 200 gulden werd toegezegd. Voor buitengewone aankopen vroeg de prefect toestemming aan Curatoren en Burgemeesters. Overigens was de financiële toestand van de universiteit dusdanig slecht, dat de prefecten de benodigdheden die zij noodzakelijk achtten lang niet allemaal uit de rentmeesterskas konden aanschaffen. Ook zij kochten uit eigen zak instrumenten en andere zaken aan. Senguerdius bijvoorbeeld gaf daar in de jaren 1705 meer dan 1.000 ducatons (3.150 gulden) aan uit.[127]

Astronomie

Met het Leidse astronomisch observatorium, hoe vooruitstrevend het bezit voor een universiteit ook was, lag het al net zo als bij de andere instellingen: de aanschaf van het noodzakelijke instrumentarium kwam grotendeels neer op de schouders van de prefecten. Bij de start in 1632 werd weliswaar een grote quadrant aangekocht van de erfgenamen van hoogleraar mathematica Willebrord Snellius, maar hierna blijft het vijftig jaar nagenoeg stil in de rekeningen. Pas in 1682 wordt voor een bedrag van 1.050 gulden een door Metz in Amsterdam vervaardigde sextant aangeschaft. Ook hierna bekostigde de universiteit geen instrumentarium, hoewel de catalogus van instrumenten die Buchardus de Volder in 1705 naar aanleiding van zijn vertrek als prefect opmaakte, behalve de genoemde quadrant en sextant nog twee andere quadranten, een 12-voets telescoop, twee objectieven, verschillende oculairen, kleinere telescopen, twee klokken en enkele kleinere instrumenten vermeldt.[128] De Volder

127 *Bronnen* 4, 259; 15-2-1712. Senguerdius kreeg, na ijveren van curator Rosenboom, ter compensatie een weddeverhoging van 400 gulden per jaar.

128 *Bronnen* 4, 107*.

moet deze instrumenten aan de universiteit hebben geschonken. Na de Volder stonden de demonstraties enige jaren stil. Wel werd het observatorium van 1706 tot 1708 gebruikt door Lotharius Zumbag de Koesfelt en was de zorg voor de instrumenten van 1708 tot 1717 toevertrouwd aan instrumentmaker Jan van Musschenbroek, maar of de laatste zich serieus van zijn taak kweet mag betwijfeld worden, aangezien de nieuwe prefect 's-Gravesande in 1717 bij Curatoren en Burgemeesters aan de bel trok over de slechte toestand van verschillende instrumenten.[129] 's-Gravesande wist te bewerkstelligen dat de universitaire uitgaven voor het observatorium op een wat regelmatiger voet kwamen. Bij zijn dood bevond het observatorium zich dan ook in goede staat.[130] Johan Lulofs, prefect van 1742 tot 1768, trachtte bij Curatoren en Burgemeesters voornamelijk geld voor verbeteringen aan het observatorium zelf los te krijgen, maar slaagde daar niet in. Gedurende zijn prefectuur werden door de universiteit geen grote aankopen van instrumentarium meer gedaan. Wel kreeg Lulofs toestemming een instrument te laten bouwen voor de observatie van de venusovergang van 1769. Korte tijd later stierf hij echter, waardoor de bouw geen doorgang vond. Ook de opvolgers van Lulofs wisten Curatoren en Burgemeesters niet te bewegen tot aanschaf van instrumentarium, enerzijds door de benarde financiële situatie van de universiteit, anderzijds vanwege hun geringe belangstelling voor de astronomie. Overigens was de situatie in Utrecht niet beter. Ook daar werden geen structurele uitgaven voor observatorium gedaan. Zo nu en dan werd wat instrumentarium aangeschaft, maar voor het overige was het gebruik van het torentje afhankelijk van de hoogleraar die de astronomie onder zijn hoede had.[131]

Onder kosten van de astronomie kunnen ook die voor de zogenaamde *Sphera movens* worden gerekend. Dit was een in 1710 door de vroedschap van Rotterdam aan de universiteit geschonken planetarium, dat wegens ruimtegebrek niet op het observatorium, maar in de bibliotheek geplaatst werd.[132] Defecten aan dit apparaat waren aan de orde van de dag, zodat elk jaar wel kosten werden gemaakt voor reparatie of onderhoud.

Hortus

De weergave van de kosten voor de academische kruidhof beperken zich in de rentmeestersrekeningen tot een driemaandelijkse restitutie van door de hortulanus voorgeschoten bedragen en, van 1621 tot 1652, een vast bedrag voor het onderhoud van een in de tuin gehouden arend. Waaruit de door de hortulanus gemaakte kosten bestonden is bekend uit andere bron.[133] De hortulanus kocht turf en hout in ter verwarming van de oranjerie en de broeikassen, 'run' (afgewerkte eikenschors) en wit zand voor de paden, met daarbij inbegrepen de vervoerskosten, aarde, mest,

129 AC 30, 269; 8-8-1717.

130 W. de Sitter, *Short history of the observatory of the university at Leiden 1633-1933* (Haarlem 1933) 16.

131 Kernkamp, *Utrechtsche academie*, 213-218.

132 AC 29, 551, 553 en 554; 7-6-1710, 9-8-1710 en 8-11-1710. Het planetarium was van 1710 tot 1712 in Den Haag, voor reparatie bij instrumentmaker van der Cloesen.

133 *Missive*, bijlage, 33.

potten, ronde tobbes voor bomen, watertonnen en emmers, tuingereedschap, manden, tenen, touw en bindgaren om planten op te binden en andere 'onnoemlijke kleinigheden' als was, kaarsen, papier voor zaden, zaadbakken en etiketten. Onregelmatiger waren de kosten voor aankoop van gewassen en reis- en vacatiekosten. In drukke tijden van het jaar maakten de hortulanus en zijn knecht gebruik van een noodhulp die betaald moest worden. De hortulanus nam tevens het onderhoud van zeilen die 's winters voor de glazen kassen hingen voor zijn rekening. Het overzicht vermeldt dat hij hiernaast de twee galerijen schoonmaakte (oranjerie en ambulacrum) alsmede het fysisch laboratorium en het astronomisch observatorium, met de daarin bewaarde instrumenten. Ook declareerde hij de kosten van de daartoe benodigde materialen als bezems en boenders. De jaarwedden die hij ontving voor de zorg van de twee laatstgenoemde ruimten staan apart vermeld in de rentmeestersrekening. Of zijn arbeidsloon voor het schoonmaken van de galerijen begrepen is onder het voorschot of verwerkt is in zijn jaarwedde als hortulanus wordt niet geheel duidelijk. Hier is dus een kleine vertekening mogelijk, omdat zoals gezegd personeelskosten in dit boek niet onder de instellingskosten worden gerekend.

Zoals te verwachten was vertoonden ook de uitgaven voor de hortus in absolute zin een stijgende lijn. Ook hier geldt dat materialen in de loop der tijd eenvoudigweg duurder werden, maar ook de uitbreidingen van de hortus-oppervlakte en de toename van het aantal gewassen waren belangrijke oorzaken. Overigens hebben we ook hier te maken met een soms vage scheiding tussen privé-eigendom van prefecten en universiteit. Zo wordt in 1678 de hortulanus opgedragen een catalogus van planten te vervaardigen naar aanleiding van een geschil tussen universiteit en erfgenamen van prefect Seyen over het bezit van verschillende planten. Van de gewassen die Boerhaave op zijn buitenplaats Oud-Poelgeest uitzaaide zal zeker een deel door de universiteit bekostigd zijn. Of ze na zijn dood naar de hortus verplaatst zijn mag betwijfeld worden.[134]

Medisch practicum

Aanvankelijk zijn in de rentmeestersrekeningen geen kosten vermeld voor het in 1636 gestarte *collegium medico-practicum*. Vanaf 1667 ontvangen de regenten van het Catharina/Ceciliagasthuis een bedrag van 120 gulden per jaar voor huur van een kamer en het gebruik van de bedden in het Ceciliagasthuis.[135] Vanaf 1750 ging de universiteit ook voor de medicijnen betalen, die voorheen voor rekening van het gasthuis kwamen. Met de veranderingen in 1787 namen de jaarlijkse kosten toe tot 4.620 gulden. Hierbij inbegrepen was het eten en drinken voor de patiënten. Ook de kosten voor medicamenten namen sterk toe. De opening van het *nosocomium academicum* in 1799 deed de uitgaven voor het klinisch onderwijs toenemen tot nagenoeg 10.000 gulden per jaar.

134 Karstens en Kleibrink, *Leidse hortus*, 33-34. Zie blz. 84.
135 Zie blz. 82.

Duytsche mathemicque
Onder instellingskosten van de Duytsche mathematicque valt slechts de vanaf 1704 jaarlijkse betaling van 18 gulden pacht van een demonstratieterrein.

Kabinet van naturalia
Naast de aankopen om de collectie aan te vullen, zoals die eerder werden beschreven, maakte de dienaar van het kabinet jaarlijks terugkerende onkosten, die in de rentmeestersrekeningen als ongespecificeerd bedrag zijn opgenomen. Het ging hier ongetwijfeld hoofdzakelijk om materialen waarmee bederfelijke objecten uit de collectie werden geconserveerd, zoals glazen stolpen, flessen, en vloeistof om die flessen mee te vullen.[136]

Paillemaillebaan
De paillemaillebaan leverde voor de universiteit wel onkosten op, bijvoorbeeld voor de bouw en reparatie van een huisje, maar deze zijn gevat onder de reparatiekosten. Aanschaf van spelmaterialen zoals ballen en stokken kwamen voor rekening van de baanmeester en de gebruikers van de baan.

Overig

Een aantal andere uitgavenposten moet nog genoemd worden. In de eerste plaats zijn dat de drukkosten. Curatoren en Burgemeesters besloten in 1596 theses van promotiekandidaten voortaan op kosten van de universiteit te laten drukken, omdat velen zelf deze lasten niet konden voldoen. De drukkosten werden echter voor de universiteit net zo'n zorgenkind als de reparatiekosten. Aan de ene kant was het belang van een vergoeding voor het drukken van theses groot, vooral toen in de Republiek meer en meer universiteiten tot stand kwamen. Studenten zouden wel eens elders kunnen gaan promoveren als de kosten daar lager waren. Aan de andere kant legde de vergoeding voor de drukkosten in de ogen van Curatoren en Burgemeesters een te groot beslag op de financiële middelen. Vooral de zeventiende eeuw gaf als gevolg van deze tegenstelling vele veranderingen in de vergoeding van de drukkosten te zien. De algemene tendens die uit de opeenvolgende regelingen gedestilleerd kan worden is dat er steeds een beperking tot een bepaalde groep was, zoals arme medische studenten. De bursalen van het Statencollege waren de enigen die de gehele periode zeker waren van bekostiging van de drukkosten van hun theses. Daarnaast betaalde de universiteit ook drukkosten van tractaten, oraties en dergelijke, geschreven door professoren. De academiedrukkers waren verplicht voor hen zelfs één of anderhalve pers vrij te houden, zodat met voorrang gedrukt kon worden. De drukkosten zijn weergegeven in grafiek 7.12.

136 Dit blijkt uit uit de klachten die professor Brugmans had over dienaar Engelbertus Heenck. Zie blz. 188.

Gr

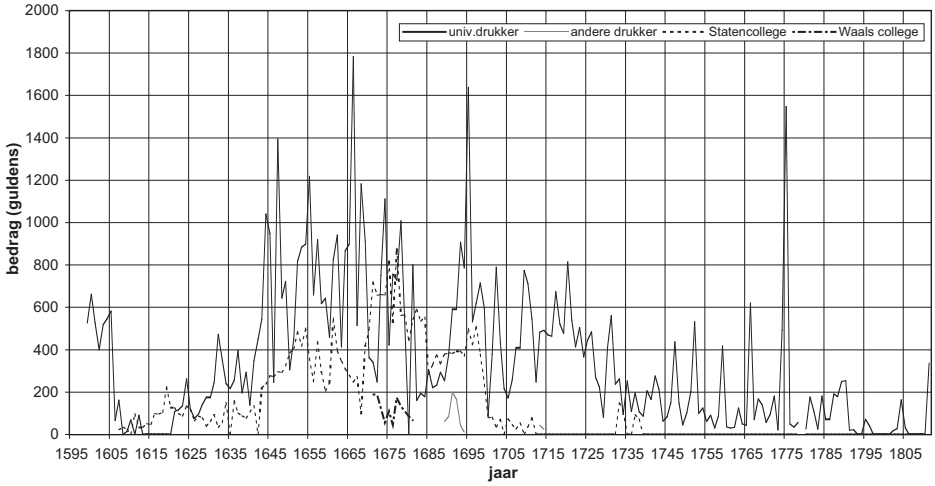

afiek 7.12 *Drukkosten, 1599-1812.*

Met ingang van 1640 verrichtte de universitaire rentmeester betalingen voor het Waals college.[137] Behalve de verponding en de onderhoudskosten van het bezit van de panden waarin het college gevestigd was, bestonden de kosten uit een deel van de wedde van de regent. Per jaar kostte dit de universiteit 800 tot 1.000 gulden, tot 1699, toen het college werd opgeheven. Daarna bleef de rentmeester nog een aantal jaren bedragen voor verponding en kosten van kleine reparaties aan de vervallen panden betalen, totdat die met moeite en met groot verlies werden verkocht.

Een kostenpost die vanaf 1801 in de rekeningen van de universitaire rentmeester verschijnt is de jaarlijkse subsidie van 500 gulden aan de tekenacademie in Leiden. Aanleiding voor het verstrekken van deze subsidie was de beëindiging van de financiële ondersteuning van de instelling door het Leidse gemeentebestuur. Curatoren achtten de tekenacademie van dusdanig belang 'voor de beschaafdheid en de vorming van den smaak voor het schoone' dat zij een subsidie toekenden, op voorwaarde dat getalenteerde studenten vrije toegang tot de wekelijkse oefeningen werd verleend.[138]

Daarnaast waren er nog de verschillende jaarlijks terugkerende kosten die voortvloeiden uit het bezit. Het ging hier om belastingen, zoals de verponding op gebouwen, landerijen – dit bij verpachting tegen onvrijgeld – tiendrechten, erfpachten en renten. De kosten op het bezit hadden aan het begin van de zeventiende eeuw nog een flink aandeel in de uitgaven, maar door de afstoting van het landbezit en de stijging van de uitgaven in het algemeen daalde het aandeel zowel absoluut als procentueel.

137 Zie blz. 94.
138 *Bronnen* 7, 179.

Ten slotte werden jaarlijks diverse incidentele uitgaven gedaan, die zeer uiteenlopend van aard waren. Daaronder treft men vaak een beloning voor de opdracht van een boek aan het college van Curatoren en Burgemeesters aan, maar ook, om een aantal willekeurige voorbeelden te noemen, een betaling van 50 gulden aan de tot armoede vervallen weduwe van de sub-prior van de Bernardieten in 1604, 28 gulden en 13 stuivers aan Johannes Dou, voor het meten en in kaart brengen van de Babberspolder in 1657, ruim 312 gulden aan een stempelsnijder, in 1738, voor het vervaardigen van een stempel waarmee een medaille gemaakt kon worden ter schenking aan jongelingen die een oratie hadden gehouden, en 289 gulden aan pastijbakker Andreas, voor gemaakte kosten voor het bezoek van 'zijne doorluchtige Hoogheijd' Willem V op 15 juli 1776.

Het vermogen van de universiteit en de kwestie eigendom of bezit

Bepaling van de waarde van de bezittingen van de universiteit is een hachelijke aangelegenheid, omdat met allerlei factoren rekening gehouden moet worden. Elk van de drie grote bezitscategorieën – losrenten, grondbezit en tiendrechten – kent zijn eigen obstakels. Bij de losrenten ligt de zaak nog het meest eenvoudig: de hoofdsommen kunnen berekend worden aan de hand van het rentepercentage. Wel hebben veranderingen van het rentepercentage automatisch een wijziging van de hoofdsom tot gevolg. Voor het landbezit ligt de zaak veel gecompliceerder, omdat de waarde afhing van marktwerking, soort – weiland, teelland, houtland etcetera –, en kwaliteit. Informatie over deze variabelen is grotendeels afwezig. Weliswaar werd het gehele landbezit verkocht en zijn de verkoopprijzen bekend, maar die verkoop vond verspreid over een aantal jaren plaats, waardoor de waarde van het landbezit niet op één moment te bepalen is. Voor de tiendrechten gelden deels dezelfde bezwaren. Er waren verschillende soorten tiendrechten, de kwaliteit van het land waarop de rechten rustten was van belang, en ook hier was de waarde afhankelijk van de marktwerking. Een bijkomend bezwaar is dat de waarde van rechten moeilijker te bepalen is dan die van materiële goederen.

Het enige moment waarop we wat zicht kunnen krijgen op de waarde van de tienden is, net als bij het landbezit, het tijdstip van verkoop. De tiendblokken die in 1663 aan Wigbold van der Does en de beheerders van het goederencomplex van de voormalige abdij Rijnsburg in de heerlijkheden Noordwijk en Rijnsburg verkocht werden, hadden tezamen in de voorgaande vijf jaren gemiddeld bijna 1.300 gulden per jaar opgeleverd en gingen voor een bedrag van ruim 40.000 gulden van de hand, wat overeenkwam met ruim 30 maal de gemiddelde jaarlijkse opbrengst. Vermenigvuldiging van de gemiddelde jaarlijkse opbrengst van alle universitaire tiendrechten over dezelfde periode (ruim 38.000 gulden) met 30 levert een waarde van 240.000 gulden op. De inkomsten aan losrenten bedroegen in 1663 ruim 25.000 gulden, wat op dat moment 4% van het uitgezette kapitaal vertegenwoordigde. De totale hoogte van het uitgezette kapitaal was daarmee meer dan 625.000 gulden. De

totale waarde van tiendrechten en losrenten tezamen in 1663 kan derhalve ruwweg op 865.000 gulden worden gesteld. Daarbij zou dan nog de waarde van de gebouwen moeten worden opgeteld, die echter onmogelijk te bepalen is.

Als we spreken over het vermogen van de universiteit, rijst wel de vraag in hoeverre dat terecht is. Wat de gebouwen betreft: wat er in de beginperiode gebeurde was in feite niet meer dan het beschikbaar stellen van panden door het Leidse stadsbestuur aan de universiteit. In 1577 moet de instelling zondermeer uit het Barbaraklooster weg, omdat men daar het Prinsenhof heeft gepland. Daaruit valt af te lezen dat het stadsbestuur naar believen met de oude kloostergebouwen kon omspringen. Voor de andere vermogensbestanddelen geldt iets soortgelijks. De Staten van Holland wezen de universiteit inkomsten uit goederen toe waarover zij zelf het oppertoezicht behielden. Enkele malen onttrekken zij zelfs nog inkomstenbronnen aan de administratie van de rentmeester, of voegen zij er juist enige aan toe. Het besluit tot verkoop van grond ten bate van de stichting van het Statencollege werd genomen door de Staten van Holland en niet door Curatoren en Burgemeesters, en de verkoop van land in de eerste helft en van tiendrechten in de tweede helft van de zeventiende eeuw kon slechts plaatsvinden met toestemming van de Staten.[139] Daarbij bleef de rentmeester in de rekening onderscheid maken tussen inkomsten uit goederen van de verschillende kloosters, waarmee in theorie de mogelijkheid open bleef ze van bestemming te wijzigen.

We kunnen dus stellen dat de goederen, in juridische zin, eigendom bleven van de Staten (de gebouwen van de stad Leiden), maar bezittingen waren van de universiteit. Omdat echter het complex van goederen, weliswaar door de verkopen verkleind, generaties lang aan de universiteit toebehoorde, werd de instelling gaandeweg als eigenaar beschouwd. Secretaris van Staat A.R. Falck wist in 1814 niet beter of de universiteit had 'eigene [...] goederen'. Pas later in de negentiende eeuw maakte de overheid zich geleidelijk aan (weer) meester van de universiteitsbezittingen. Meyers zag hierin een uiting van de ongewenste vergaande staatsbemoeienis met de universiteit die in 1795 was ingezet. In feite was er echter aan deze handelwijze niets wederrechtelijks.[140] Weliswaar was de speelruimte van het Leidse universiteitsbestuur vóór 1795 op financieel gebied groot, toch bleef het altijd gedelegeerde macht. De Staten hadden altijd het laatste woord.

139 Zie blz. 49.
140 Meyers, *Leidsche universiteit*, 53-57 en 60. Zie over zijn opvattingen blz. 48.

Hoofdstuk 8

Financiën en financieel beheer

Inleiding

Met de kennis van de financiële administratie en de samenstelling van de inkomsten en uitgaven kan nu de vraag gesteld worden naar de ontwikkeling van de financiële situatie van de universiteit en de rol van het bestuur daarin. Om die ontwikkeling waar te nemen is een chronologische benadering noodzakelijk. De bestudeerde periode is daarom verdeeld in vijf tijdvakken, die niet het bestaan van scherpe scheidingen in de universitaire financiën willen suggereren, maar wel zo zijn gekozen dat ze globaal samenvallen met voor de financiën belangrijke gebeurtenissen. Het eerste tijdvak loopt van 1581, waar de beschrijving in de inleiding bij het vorige hoofdstuk eindigde, tot ongeveer 1600. Dat jaar valt nagenoeg samen met de combinatie van de rentmeesterschappen van de abdij van Egmond in het Zuiderkwartier en de conventen.[1] Het daaropvolgende tijdvak 1600-1650 werd in financieel opzicht beheerst door de verkoop van het landbezit, waardoor in de universitaire inkomsten een belangrijke verschuiving optrad. De derde periode loopt tot het einde van de zeventiende eeuw, toen het rapport over de universitaire financiën van de curator Hubertus Rosenboom het licht zag en zijn collega bestuurders hun tegenrapport vervaardigden.[2] Van het voorlaatste tijdvak is het einde op 1760 gesteld, omdat zich na die datum een opvallende stijging van zowel inkomsten en uitgaven begon te voltrekken, en er dat jaar wederom een rapport over de financiën verscheen, ditmaal van de hand van curator Pieter Steyn en secretaris Jan van Royen.

Het presenteren van cijfermateriaal is onvermijdelijk, maar zal niet het hoofddoel van dit hoofdstuk zijn. Het uitgangspunt is het beschrijven van een tot nu toe sterk onderbelicht aspect van de universitaire geschiedenis, waarbij het gezichtsveld niet beperkt blijft tot het weergeven van een afwisseling van gunstige en minder gunstige perioden. Er zal ook gezocht worden naar de dieperliggende oorzaken van financiële voor- of achteruitgang, de rol van het college van Curatoren en Burge-

1 Zie blz. 203.
2 Zie o.a. hoofdstuk 1.

meesters en de Staten van Holland hierin, en de weerslag van omstandigheden van financiële aard op de 'buitenkant' van het academische leven. Financiën speelden immers een niet geringe rol bij de verwezenlijking van zaken die voor het prestige van de universiteit van groot belang waren.

Hiernaast zal ook, voor zover mogelijk, een vergelijking worden gemaakt met de financiën van andere universiteiten in de Republiek en in het Duitse Rijk. De beperking tot Duitsland heeft twee redenen. De eerste is dat er over een aantal Duitse universiteiten studies verschenen zijn die specifiek de financiën tot onderwerp hebben. De mogelijkheden voor een vergelijking met Leiden zijn daardoor groter dan voor andere landen het geval is. De tweede reden is dat van de buitenlandse studenten en docenten in Leiden het grootste deel uit de Duitse gebieden afkomstig was. Dat maakt de financiële gesteldheid van Duitse universiteiten interessant in het licht van de onderlinge concurrentie: in hoeverre speelden de verschillen tussen de financiële situatie van de Leidse universiteit en van de Duitse universiteiten een rol bij de aantrekkingskracht van Leiden tot 1750, en het verlies van die aantrekkingskracht na 1750?

Voor de financiële geschiedenis van de universiteit vormen de rentmeestersrekeningen natuurlijk een belangrijke bron, maar zoals het voorgaande hoofdstuk aantoonde gelden nogal wat voorbehouden bij het gebruik. Ze kunnen dan ook alleen in combinatie met de resoluties van Curatoren en Burgemeesters tot een betrouwbare analyse van de financiële situatie leiden. Een nadeel van de resoluties is dat ze doorgaans weinig gedetailleerde informatie over de financiën geven. Logischerwijze kwamen de financiën vooral ter sprake als de omstandigheden er aanleiding toe gaven: bij betalingsproblemen. De resoluties geven bovendien in de meeste gevallen slechts een constatering van de situatie zonder nadere kwantificering, gevolgd door een eventueel besluit. Incidenteel zijn nog andere bronnen voorhanden, die licht werpen op de financiën van de universiteit en het financieel beheer door Curatoren en Burgemeesters. De belangrijkste zijn de genoemde rapporten van curator Rosenboom en de reactie daarop uit het einde van de zeventiende eeuw, en het rapport Steyn-Van Royen uit het midden van de achttiende eeuw. Deze stukken zullen nog uitgebreid aan bod komen.

1581-1600 stabilisatie

'Wanneer men de eerste decennieën van de Leidse universiteit overziet, treffen vooral de grootse visie en de stuwkracht van Curatoren. [...] Zij waren niet tevreden met de oprichting van "een" universiteit, maar hebben er met alle kracht naar gestreefd de nieuwe academie meteen een vooraanstaande plaats te geven', schreef Woltjer in 1965.[3] Hij dacht daarbij in de eerste plaats aan Janus Dousa, die door zijn prestige als humanist, historicus en dichter grote namen naar de jonge academie

3 Woltjer, *Leidse universiteit*, 12.

wist te lokken.[4] Witkam schreef later over dezelfde periode: 'Doorgaans verkeerde de universiteit in financiële nood; er werd meer uitgegeven dan was toegewezen en om de kwartaalbetalingen der wedden te kunnen doen, moest soms worden geleend [...]'[5] Uit deze twee citaten kan men concluderen dat het college van Curatoren en Burgemeesters, met zijn wil de Leidse universiteit tot een van de belangrijkste in Europa te maken door het aantrekken van aanzienlijke geleerden, het zicht op de financiële werkelijkheid wel eens verloor, en misschien zelfs het voortbestaan van de academie op het spel zette. Of die conclusie juist is zal moeten blijken.

Eerder bleek dat de financiële situatie in de periode 1575-1581 inderdaad desastreus was, zo desastreus dat de hoogleraren Lipsius en Tiara en de curatoren Dousa en Van Hoogeveen in september 1579 de Staten verzochten om extra fondsen omdat anders de universiteit niet langer zou kunnen bestaan.[6] Die fondsen kwamen er met de toewijzing van inkomsten uit de goederen van de abdij van Egmond in het Zuiderkwartier op 7 juli 1581. In ieder geval kon vanaf dat tijdstip aan de achterstanden in de betaling van professorenwedden voorlopig een halt worden toegeroepen. Dat was evenwel nog niet direct een gevolg van meer inkomsten, maar vooral van het afsluiten van leningen. Al vóór dat jaar was de rentmeesters door de Staten verschillende malen opgedragen geld te lenen, maar dat bleek toen nog problematisch: in heel Holland waren betalingsproblemen en wie wilde geld uitlenen aan rentmeesters die misschien niet eens in staat zouden zijn het weer terug te betalen?[7] Na 1581 leek het gemakkelijker te gaan, vermoedelijk omdat de financiële basis wat meer vertrouwen wekte bij de geldschieters, zodat de docenten bij stagnatie van de inkomsten in ieder geval op tijd betaald konden worden. De keerzijde was uiteraard de verschuldigde interest, maar die daalde in de loop van de tachtiger en negentiger jaren. Waar Nicolaes van der Wiele in 1582 nog 1.000 gulden leende tegen een interestpercentage van 13 procent, daar betaalden beide rentmeesters vijf jaar later 10 procent en in 1595 nog 'slechts' 8 procent.[8] Dat was nog steeds veel, maar in ieder geval in overeenstemming met het rentepercentage dat de Staten van Holland betaalden op de losrenten van de provincie.[9]

Zelfs na de toewijzing van de inkomsten uit de goederen van de abdij van Egmond was het dus regelmatig nodig geld te lenen. Betekent dit dat de inkomsten nog steeds structureel achterbleven bij de uitgaven? Om die vraag te beantwoorden moet het niveau van inkomsten en uitgaven en de ontwikkeling daarin bekeken worden. Dat wordt echter door drie factoren bemoeilijkt. Allereerst is er een bronnenprobleem, omdat de rekeningen van Van Montfoort van voor 1598 verloren zijn gegaan. Dat verlies is slechts gedeeltelijk op te vangen met bronnen die van de re-

4 Ibidem, 3.
5 Witkam, *dagelijkse* zaken 5, 37.
6 Witkam, *financiën* 2, 143.
7 Ibidem, 94 en 102.
8 Witkam, *dagelijkse* zaken 5, 43 en 156.
9 D. Houtzager, *Hollands lijf- en losrenteleningen vóór 1672* (Schiedam 1950) 45 en 57. Later zou dat rentepercentage nog verder dalen, zie hieronder, blz. 251.

keningen zijn afgeleid, zoals ramingen, verkorte staten van inkomsten en uitgaven en betalingsordonnanties. In de tweede plaats is het problematisch om voor de periode tot 1599 te spreken over *de* financiën van de universiteit, omdat we te maken hebben met twee rentmeesterschappen, waarbij van de één slechts een deel van de inkomsten toekwam aan de universiteit. Volgens het Statenbesluit van 7 juli 1581 werd immers niet het gehele overschot van Van der Wieles rekening toegewezen aan de universiteit, maar alleen het bedrag dat nodig was om het overschot van Van Montfoort aan te vullen tot de voor de academie begrote som van 8.000 gulden. Hoewel dat budget in praktijk spoedig werd overschreden, zoals hieronder zal blijken, betaalde Van der Wiele Van Montfoort nooit zijn gehele overschot. Dit betekent dat de situatie vóór 1599 niet op een lijn gesteld kan worden met die erna, toen het gehele surplus van de abdij samensmolt met dat van de universiteit. Een derde factor is dat de inkomstenbronnen in beide perioden niet gelijk waren, omdat pas in 1597 de inkomsten uit de goederen van de voormalige binnenconventen weer voor de universiteit werden aangewend.

Op basis van het beschikbare bronnenmateriaal is het in ieder geval mogelijk de uitgaven die puur voor de universiteit werden verricht van jaar tot jaar te volgen. Tot en met 1583 konden Curatoren en Burgemeesters met het toegewezen budget, waarvan het leeuwendeel opging aan wedden van docenten en ander personeel, nog wel uit de voeten,[10] maar daarna stegen de uitgaven onmiskenbaar. Van 1584 tot en met 1590 lagen ze doorgaans tussen de 9.000 en 10.000 gulden per jaar. Hierna zouden ze niet meer onder de 10.000 gulden komen: 13.139 gulden in 1591,[11] 11.677 gulden in 1592,[12] 18.319 gulden in 1593[13] en 17.213 gulden (geraamd) in 1595.[14] Daarmee was een niveau bereikt dat vergelijkbaar is met dat uit de eerste beschikbare rekening van Van Montfoort uit 1598, waar de uitgaven voor de universiteit 17.766 bedragen.[15] Aangezien de voornaamste component van de uitgaven voor de universiteit bestond uit de docentenwedden, was stijging daarvan de voornaamste oorzaak van de stijging van de totale uitgaven.[16] De stijging van de wedden was juist in deze periode aanzienlijk, als gevolg van de snelle inflatie. Ook andere uitgaven namen om die reden sterk toe, zoals de reparatiekosten. Daarnaast was er de schaalvergroting van de universiteit, die zich uitte zich in een stijging van het aantal hoogleraren en de inrichting en het vervolgens draaiend houden van de bibliotheek, de anatomie en de hortus.

10 Witkam, *financiën* 3, 217 en 227.

11 Hierin 1.671 gulden, betaald door Van der Wiele voor de bouw van de anatomieplaats en bibliotheek in de Faliedebagijnkerk. Ibidem 4, 327 en noot 2 aldaar.

12 De rekening van Van der Wiele over dit jaar ontbreekt, waardoor de hoogte van de uitgaven voor anatomie en bibliotheek niet bekend is. Witkam, *financiën* 5, 367.

13 Ibidem, 396. Van Montfoort 14.122 gulden en Van der Wiele 4.197 voor bibliotheek en anatomie en restant van de kosten van de komst van Scaliger.

14 Witkam, *dagelijkse zaken* 5, 93. Voor 1594 is geen opgave bekend.

15 AC 264. De aflossing van een lening van 5.000 gulden is niet bij de uitgaven opgeteld, omdat deze ook bij de inkomsten wordt genoemd.

16 Zie blz. 220-221.

Gegevens over de inkomsten uit Van Montfoorts rentmeesterschap zijn slechts te destilleren uit een zeer beperkt aantal staten of ramingen. Deze gegevens zijn bovendien moeilijk met elkaar te vergelijken, omdat de wijze van berekening steeds verschilt: dan weer worden de inkomsten verminderd met verschillende lasten waardoor een netto-bedrag overblijft, dan weer lijkt er sprake van een bruto-bedrag. Een redelijk betrouwbare berekening van de netto-inkomsten – wat hier betekent: de inkomsten na aftrek van alle lasten behalve die van de universiteit – in de jaren 1581 en 1594 is evenwel mogelijk: in eerstgenoemd jaar bedroegen ze ongeveer 2.500[17] gulden, in laatstgenoemd jaar 6.676.[18] Deze stijging werd vooral veroorzaakt door stijging van de opbrengst van de landpachten, omdat dit de enige inkomstenbron was die periodiek verhoogd werd. Dat de landpachten in deze periode in het algemeen sterk stegen is bekend[19] en die tendens is ook duidelijk waarneembaar bij de landpachten van de abdij van Egmond. Hierop zal nog worden teruggekomen. De stijging van de uitgaven bleef derhalve niet geheel onbeantwoord. Desondanks is duidelijk dat het gat tussen Van Montfoorts inkomsten en uitgaven, in tegenstelling tot wat de Staten van Holland in 1581 hadden gehoopt, steeds groter werd. De beantwoording van de vraag of de totale inkomsten structureel achterbleven bij de uitgaven hangt dus af van de vraag of Van der Wiele in staat was het groter wordende gat steeds weer op te vullen.

In de rekeningen van Van der Wiele, die vrijwel allemaal bewaard zijn, is aan de uitgavenkant het bedrag te vinden dat hij jaarlijks afdroeg aan Van Montfoort. Het lijkt logisch te veronderstellen dat de Staten de hoogte van het bedrag jaarlijks afgestemden op het tekort van Van Montfoort. Het ontbreken van diens rekeningen maakt controle onmogelijk, maar een ondersteuning voor deze gedachte is dat de stijging van afdrachten een duidelijke samenhang vertoont met de stijging van de uitgaven voor de universiteit. Aanvankelijk, in 1581, werd 2.945 gulden verstrekt, het jaar erna al 5.585, in 1583 5.900, in 1584 6.600. Tot en met 1590 bleef het bedrag vervolgens rond de 6.000 gulden schommelen, om vervolgens weer te stijgen. In 1597 had het een niveau bereikt van boven de 10.000 gulden. In 1590 betaalde Van der Wiele bovendien nog rechtstreeks een bedrag van 1.671 ten behoeve van de bouw van de anatomieplaats en de bibliotheek, in 1593 wederom 1.860 gulden voor bibliotheek en anatomie en nog een restant van 2.337 gulden voor de kosten van de beroeping van Scaliger. Op papier lijkt Van der Wiele dan ook voldoende middelen beschikbaar gehad te hebben voor de universiteit.[20] Deze waarneming wordt nog versterkt door het feit dat ondanks de stijging van de afdrachten aan Van Montfoort Van der Wieles rekeningen na 1584 vrijwel voortdurend overschotten vertoonden. Het cumulatieve overschot van al zijn rekeningen bedroeg in 1595 meer dan 12.000 gulden.

17 Witkam, *financiën* 2, 111.
18 AC 101, f. 200 e.v.
19 Kuys en Schoenmakers, *Landpachten*.
20 Witkam *dagelijkse* zaken 5, 37.

Toename van de inkomsten uit de goederen van de abdij van Egmond in het Zuiderkwartier kon tot stand komen door verhoging van de land- en tiendpachten. De verpachting van het landbezit in Rijn- en Delfland leverde in 1581 nog niet meer dan 2.861 gulden op, maar bedroeg over vrijwel hetzelfde areaal in 1591 bijna 5.200 gulden.[21] Bij de tienden was de stijging nog spectaculairder: 3.476 gulden in 1581 tegen 9.050 gulden tien jaar later. De landverkoop voor het Statencollege had voor Van der Wiele eveneens een gunstig effect: de losrenten die op het verkochte areaal werden gevestigd brachten 400 gulden meer op dan de landpachten die hij kwijtraakte.[22]

Mag uit dit alles geconcludeerd worden dat Witkam ernaast zat met zijn bewering dat de universiteit doorgaans in financiële problemen verkeerde? Maar waarom dan de leningen? De tegenstrijdigheid tussen de aanwezigheid van voldoende middelen, blijkend uit de rekeningen, en het feit dat leningen werden aangegaan, is te verklaren uit het eerder geconstateerde tijdsverschil tussen ontvangsten en uitgaven.[23] In theorie, volgens zijn rekeningen, betaalde Van der Wiele elk kwartaal een deel van zijn afdrachten aan Van Montfoort. In werkelijkheid echter zal hij veruit het grootste deel pas hebben kunnen voldoen op het moment hij de sommen voor land- en tiendpacht (na 1591 losrenten en tiendpacht) binnen had. Niet voor niets hadden de leningen steevast een looptijd van slechts drie of zes maanden; aan het eind van het jaar konden ze weer worden afgelost.[24] Dit verklaart hoe het kon gebeuren dat de Staten in 1595 Van Montfoort authoriseerden een bedrag van 10.000 gulden te lenen, terwijl het cumulatieve overschot van Van der Wieles rekening over hetzelfde jaar bijna 12.000 gulden was. Het geld bevond zich eenvoudig niet op het juiste moment in Van der Wieles kas.[25] Een bijkomend verschijnsel was dat achterstallen van betalingplichtigen niet tot uitdrukking kwamen in de rekeningen. Hierdoor waren de cumulatieve kasoverschotten die, zoals aangetoond, op zichzelf al een vertekenende momentopname van einde van het jaar vormden, nog geflatteerd hoog. Restantlijsten waaruit de hoogte van die achterstallen kan blijken zijn er voor deze periode niet. Bekend is wel dat er aanzienlijke achterstallen zijn geweest in de jaren vlak na de stichting van de universiteit.[26] Met het afnemen van de oorlogshandelingen op Hollandse bodem zal de situatie vermoedelijk verbeterd zijn, maar vooral particuliere betalingplichtigen zullen niet altijd even regelmatig betaald hebben.

21 AC 714 rekening Van der Wiele 1581, f. 12v, 34v, 36v, 48v, 86 en 88. AC 716 idem 1591, f. 3, 16, 17v, 32, 51v en 53.

22 Witkam, *financiën* 3, 202 en ibidem 5, 332, 335 en 336. Zie ook hoofdstuk 3.

23 Zie hoofdstuk 7.

24 De hoofdsommen van leningen werden door de rentmeesters zowel in ontvangst als uitgaaf gebracht. Deze bedragen vallen tegen elkaar weg en kunnen derhalve niet gelden als verklaring van de tegenstelling.

25 Weliswaar ging zoals gezegd niet het gehele overschot van Van der Wiele automatisch naar Van Montfoort, maar de stelling dat de Staten Van Montfoort het geld lieten lenen, terwijl Van der Wiele het in zijn kas had is onverdedigbaar, temeer omdat Van der Wiele in 1597 en 1598 wel op blijkt te draaien voor de aflossing van de leningen. AC 717.

26 Zie blz. 192-193.

Welke rol speelde het bestuur in dit alles? Duidelijk is allereerst dat het college voor een groot deel verantwoordelijk was voor de stelselmatige overschrijding van het budget van 8.000 gulden per jaar die na 1584 optrad. Wedden werden verhoogd, het aantal hoogleraren uitgebreid en er kwamen instellingen tot stand. Vanuit het standpunt van Curatoren en Burgemeesters was dit alles echter nodig om de academie uit te doen stijgen boven de middelmaat. Het toegekende budget was veel te krap. Zittende hoogleraren konden alleen tevreden gehouden worden door hun wedden aan de stijgende prijzen aan te passen, de aanwas van het aantal hoogleraren was al statutair voorzien. De concurrentie van de Franeker universiteit – de docenten Drusius (in 1585), Tiara (1586) en à Beyma (1596) vertrokken daarheen – stuwde de wedden nog verder omhoog. Hortus, bibliotheek en anatomisch theater werden gezichtsbepalende factoren voor de universiteit, maar kostten wel geld.

Op basis van de analyse van de financiën kan achteraf bovendien vastgesteld worden dat het risico dat het college nam beperkter was dan het op het eerste gezicht leek. Van Montfoort kon de kostenstijging slechts gedeeltelijk volgen, maar Van der Wiele had op papier voldoende middelen om het tekort aan te vullen. De problemen lagen voornamelijk in het tijdsverschil tussen inkomsten en uitgaven, een probleem dat na 1581 opgelost werd door het lenen van geld voor een beperkte tijdsduur. Wel waren Curatoren en Burgemeesters afhankelijk van de welwillendheid van de Staten van Holland, die immers de toewijzing van inkomsten uit de goederen van de abdij van Egmond als slechts tijdelijk hadden bedoeld, maar in plaats daarvan werden geconfronteerd met juist stijgende behoeften van de universiteit. In het geschil met de rekenkamer in 1588 kozen de Staten echter de zijde van Curatoren en Burgemeesters en accepteerden daarmee impliciet dat het budget ontoereikend was.[27] Wel meenden drie gecommitteerden van de Staten in 1591 dat op verschillende uitgaven wel enige besparing mogelijk was: er waren liefst vijf professoren in de rechten, waar men met drie kon volstaan, het aantal secretarissen kon worden teruggebracht van drie naar twee en de kosten van de jaarlijkse diesmaaltijd moesten drastisch omlaag.[28] Uiteindelijk werd in 1597 alleen de diesmaaltijd afgeschaft, waarvoor in de plaats echter konijnen aan professoren geleverd gingen worden.

In deze eerste 25 jaar van het bestaan van de universiteit ziet men al twee belangrijke ontwikkelingen die de financiën van de instelling de gehele periode door zouden kenmerken. De eerste was het probleem de uitgaven in bedwang te houden. De moeilijkheid was daarbij dat die voor het grootste gedeelte bestonden uit de docentenwedden, die op hun beurt weer voor een belangrijk deel opgestuwd werden door de concurrentiestrijd met andere academies. De tweede ontwikkeling was de steun van de Staten van Holland, die de universiteit steeds weer zou behoeden voor de ondergang.

27 Ibidem.
28 *Bronnen* 1, 173*, 24-3-1591.

1600-1650 subsidies, leningen en landverkopen

Het omvangrijke rapport dat curator Hubertus Rosenboom in 1696 schreef over de universiteitsfinanciën is al verschillende malen zijdelings behandeld, echter nauwelijks inhoudelijk. Rosenboom wilde er de diepere oorzaken van de financiële crisis in zijn eigen tijd mee bloot te leggen, en achtte het daarom nuttig 'de saecken van des universiteytsfinantie wat hooger, en *ab ejus fundatione*'[29] op te halen. Het stuk is daardoor ook van belang voor eerdere perioden. Rosenbooms stuk, en de even omvangrijke reactie van zijn medebestuurders erop, vormen het uitgangspunt van deze en de volgende paragraaf, niet alleen met het doel de eigentijdse analyses van de universitaire financiën op hun inhoudelijke waarde te schatten door ze te stellen tegenover een moderne, maar ook om te achterhalen in welke mate inzicht in de financiën van de door hen bestuurde universiteit bij Curatoren en Burgemeesters aanwezig was. In beide rapporten ontbreekt een periodisering zoals die hier wordt gehanteerd, zodat de gebruikte voorbeelden en argumenten met betrekking tot het tijdvak vóór en het tijdvak na 1650 enigszins kunstmatig gescheiden zijn. Hierdoor kan het voorkomen dat sommige voorbeelden en argumenten weer terugkomen.

Naar de mening van Rosenboom was de periode 1600-1650 er vooral een van voorspoed geweest. Die gedachte baseerde hij in belangrijke mate op de rekeningen van de rentmeesters, die vrijwel elk jaar grote overschotten lieten zien. Desondanks meende de curator dat de wortels van de financiële problemen aan het einde van de zeventiende eeuw al in deze vroegere periode lagen. Zijn eerste bezwaar richtte zich op de gewoonte van de rentmeesters hun ruime overschotten in kas te houden en niet tegen rente uit te lenen. Daarnaast waren de verschillende tractementen voor lieden die eerder kosteloos hun arbeid voor de universiteit hadden verricht hem een doorn in het oog, zoals voor schout en schepenen van Leiden.[30] Ook anderen hadden in zijn ogen een onnodige weddeverhoging of toevoegingen als tabbaardgeld gekregen: de secretaris van Curatoren en Burgemeesters, zijn collega van de vierschaar en ook de rentmeester, hoewel zijn werk als gevolg van de landverkoop juist verminderd was. De dienaars van hortus en anatomie hadden volgens Rosenboom hun ambt ook wel zonder tractement waar kunnen nemen, omdat de entreegelden van bezoekers al genoeg opbrachten. Samenvattend betichtte Rosenboom zijn voorgangers van te zorgeloos en onnadenkend omspringen met de, toen nog, ruime financiële middelen.

In hun reactie gaven Van Wassenaer en burgemeesters blijk van een betere kennis van financiële zaken. Naar hun opvatting was de situatie in de eerste helft van de zeventiende eeuw helemaal niet zo rooskleurig als Rosenboom haar voorspiegelde. Uit de cumulatieve overschotten van de rentmeestersrekeningen kon 'met geen het minste fondament [...] werden vastgesteld, dat de penningen daerinne ver-

29 *Berigt*, 4.

30 De schepenen kregen blijkens de rentmeestersrekeningen voor het eerst in 1603 een vergoeding voor hun werk voor de academische vierschaar, de schout in 1611.

meld, in kasse van de [...] rentmeesters geweest zijn'.[31] Zij waren zich dus bewust van het tijdsverschil tussen het moment van de ontvangst van het merendeel van de baten, en uitgaaf van de meeste lasten. De rentmeester kon, zelfs bij een groot cumulatief overschot, niet denken aan belegging van geld op interest, maar moest alle zeilen bijzetten om de kwartaalbetalingen op tijd te voldoen. De verhogingen van bestaande en de instelling van nieuwe wedden achtten Van Wassenaer en burgemeesters niet meer dan terecht. Voor de schepenen was twaalf gulden per jaar een geringe beloning voor hun moeiten, hetzelfde gold voor de betaling aan de schout. Die laatste had bovendien, in tegenstelling tot wat Rosenboom beweerde, ook vóór 1630 al regelmatig een vergoeding voor zijn werkzaamheden ontvangen.[32] Ook de secretaris van Curatoren en Burgemeesters was zijn wedde geheel waard. Het tractement van de secretaris van de vierschaar verdedigen ze met het argument dat het ook bij andere rechtscolleges gebruikelijk was de secretaris boven zijn emolumenten een wedde toe te voegen.[33] Voor de dienaren van hortus en anatomie was de jaarwedde onontbeerlijk, want van de emolumenten alleen konden zij onmogelijk leven. Deze stijgingen als geheel achtten Van Wassenaer en burgemeesters van een dusdanig gering niveau dat ze onmogelijk als een oorzaak van de latere crisis konden gelden.

Zowel het rapport van Rosenboom als dat van Van Wassenaer en burgemeesters schenkt weinig aandacht aan de stijging van de betalingen aan de docenten. Rosenboom signaleerde wel een stijging van de wedden, maar wilde er niet op bezuinigen, omdat ze 'het voornaemste, soo niet het eenighste middel [...] tot conservatie van de universiteyt' zouden vormen.[34] Beknibbeling zou ertoe kunnen leiden dat men 'alhier geen professoren van naem, uyt andere academien, nae dese konnen toe trecken'[35] Van Wassenaer en burgemeesters wezen ook op de stijging van de wedden, maar omdat hun hele rapport slechts was gericht op het ontzenuwen van Rosenbooms argumenten, gingen zij er in navolging van hem niet verder op in.[36] Uit de grafieken 7.4-7.6 bleek al dat de geringe aandacht voor deze uitgavenpost allerminst terecht was. De betalingen aan professoren vormden voortdurend veruit de belangrijkste factor in de uitgaven en stijging van deze kostenpost was, zoals in de periode 1575-1600, steeds de voornaamste oorzaak van stijging van de uitgaven als geheel. Hiernaast is het voor een betrouwbare analyse van de financiën nodig ook de inkomsten in het verhaal te betrekken, iets dat Rosenboom en Van Wassenaer nalieten. Zodra de inkomsten de structurele verhoging van met name de professorenwedden niet meer konden beantwoorden, werd de kans op betalingsproblemen steeds groter. Als illustratie van de financiële problemen in de gehele eerste helft van

31 *Missive*, 7.
32 Ibidem, 9-10.
33 Ibidem, 13.
34 *Berigt*, 36-37.
35 Ibidem, 36.
36 *Missive*, 47-48.

de zeventiende eeuw en tevens van de oplossingen die werden gezocht, kan de eerste crisis fungeren, die zich al kort na het begin van de zeventiende eeuw aandiende.

In 1600 leek er nog geen vuiltje aan de lucht. Het cumulatieve overschot op de rekening van rentmeester Van der Wiele bedroeg 35.811, voldoende om gedurende het jaar de regelmatige kwartaalbetalingen zonder problemen te kunnen voldoen. De rekening van 1601 liet zelfs nog een iets hoger cumulatief overschot zien. Intussen waren de betalingen aan professoren echter al stijgende en die stijging zette door: in 1599 werd 14.677 betaald aan professoren, in 1605 al 17.665 gulden. De oorzaak van de toename was gedeeltelijk gelegen in het aannemen van een dure hoogleraar als Arminius, maar ook in verhoging van de wedden van zittende professoren. Pas vanaf 1602 uitte deze stijging zich in tekorten op de rentmeestersrekening, omdat toen de inkomsten uit tiendpacht begonnen te dalen: 10.050 gulden in 1601 tegen 7.279 gulden het jaar erna. Ook in de zes jaren die volgden bleef de opbrengst vrij laag. Dit gecombineerd met de stijgende professorenwedden maakte dat van 1602 tot en met 1607 de totale inkomsten jaarlijks zo'n 5.000 gulden achterbleven bij de totale uitgaven. Ook de incorporatie van de financiën van het Statencollege in die van de universiteit droeg bij aan het slinken van het overschot, omdat de uitgaven van het college doorgaans hoger waren dan de ter beschikking staande 8.000 gulden.[37] Resultaat was een daling van het cumulatieve overschot naar 11.149 gulden in 1607.

Al vanaf 1605 echter berichtte de rentmeester Curatoren en Burgemeesters regelmatig over daadwerkelijke of dreigende betalingsachterstanden. In feite is de gehele eerste helft van de zeventiende eeuw, die in andere opzichten voor de universiteit juist zo succesvol was, één langgerekte financiële crisis. Zoals grafiek 7.6 toonde bleven de uitgaven aan professoren zeer sterk stijgen tot ongeveer 1635. Dit kon onmogelijk gecompenseerd worden door een stijging van de land- en tiendpachten alleen. De landpachten stegen wel, maar niet meer zo sterk als vóór 1600 en bovendien kon de rentmeester de pachtsommen slechts periodiek verhogen. De tiendpachten waren zeer variabel en ook hier was de grootste stijging tot een einde gekomen. Als geheel was het aandeel van land- en tiendpachten in de inkomsten bovendien gedaald, door verkopen van 1592.

Curatoren en Burgemeesters moesten dus andere oplossingen bedenken om de inkomsten gelijke tred te laten houden met de stijgende uitgaven. De eerste financiële crisis in de zeventiende eeuw, culminerend in het faillissement van rentmeester Van der Wiele,[38] kon uiteindelijk het hoofd worden geboden door drie zaken die symptomatisch bleken voor de rest van de eerste helft van de zeventiende eeuw: leningen, subsidies en landverkopen.

De leningen die werden afgesloten om de betalingsproblemen in 1605 op te lossen waren slechts de eerste in een lange rij. Het grote verschil met de jaren vóór 1600 was dat de financiën te zeer onder druk bleven staan om tot spoedige aflossing van

37 Zie blz. 107.
38 Zie blz. 199.

het geleende over te kunnen gaan. De schuld en de interestlasten liepen daardoor steeds verder op. Eind 1616 stond de rentmeester al 8.000 gulden in het krijt.[39] Ook in de jaren daarna bleven leningen noodzakelijk en werd slechts sporadisch afgelost. Het dieptepunt was 1642, toen de totale schuld 36.000 gulden bedroeg.[40] Dit toont en passant nog een tekortkoming aan van Rosenbooms gebrekkige analyse: tegenover de toch al geflatteerde cumulatieve rekeningoverschotten, die hij ten onrechte voor een financiële realiteit hield, stonden ook nog eens aanzienlijke schulden.

Waren de eerste subsidies van de Staten van Holland nog incidenteel, de brand die het academiegebouw trof op 11 november 1616 leidde tot de eerste regelmatige financiële ondersteuning aan de universiteit. Op 17 januari 1617 besloten de Staten op basis van een schaderapport tot toekenning van 12.000 gulden, verdeeld over drie jaarlijkse termijnen. De stad Leiden stelde 6.000 gulden beschikbaar. Eind 1618 doneerden de Staten nog eens 6.000 gulden, na een verzoek van Curatoren en Burgemeesters; de reparatiekosten waren hoger uitgevallen dan begroot. Een jaar later waren de reparatiekosten weer tot een normaal niveau gedaald, maar desondanks werd wederom een driejarige subsidie verstrekt, nu in totaal 9.000 gulden. Vanaf dat moment behoorden provinciale subsidies tot een vast onderdeel van de universitaire inkomsten. Weliswaar was het universiteitsbestuur verplicht na elke periode van drie jaar weer een nieuwe aanvraag in te dienen, maar die werd steeds zonder al te veel problemen gehonoreerd. In 1634 verhoogden de Staten het jaarlijkse bedrag zelfs met 1.000 gulden. Een nieuwe jaarlijkse subsidie, bovenop de oude, kwam tot stand in 1642 en gold ter compensatie van de algemene rentereductie van twee jaar eerder.[41] De universiteit kreeg hiervoor jaarlijks een bedrag van 4.255-7-0. De toenemende financiële ondersteuning door de Staten van Holland moet in het licht worden gezien van de grotere, en meer nabije concurrentie waarmee de universiteit te kampen kreeg. In 1632 was immers het Amsterdamse *Athenaeum Illustre*, in 1636 de Utrechtse universiteit tot stand gekomen. De Staten beseften terdege dat de universiteit op eigen kracht de beide instellingen nauwelijks voor zou zou kunnen blijven.

De verkoop van land, de derde manier om op korte termijn de inkomsten te verhogen, nam een aanvang in de jaren 1607-1611. Het minst waardevolle deel van het bezit, zo'n 18 morgen houtland en uiterdijken, werd verkocht. In de jaren 1618, 1627 en 1632 werd nog eens ruim 55 morgen verkocht.[42] De grote verkoop vond echter pas plaats in de periode 1634-1652, toen de universiteit het gehele resterende landbezit, 514 morgen groot, van de hand deed. Steeds werd bij verkoop naast het verkoopbedrag een losrente bedongen, die een compensatie vormde voor het bedrag aan landpacht dat verloren ging. In veel gevallen losten kopers die losrenten meteen af, waarna de rentmeester met de hoofdsommen nieuwe losrenten kocht

39 De rekeningen zijn op dit punt niet geheel duidelijk.
40 Daaronder 13.000 gulden voor aankoop van het Waals college.
41 Zie hieronder blz. 218.
42 De kwaliteit van deze grond is niet bekend.

van de Leidse thesaurier-ordinaris, de ontvanger van de gemene middelen in Rijnland of de ontvanger-generaal van Holland. De aankoopbedragen zelf kwamen steeds binnen in drie termijnen (custingen). De rentmeester wendde die van de verkopen in 1607-1611 geheel aan om de betalingsproblemen het hoofd te bieden en enkele uitstaande leningen af te lossen. Van de koopsommen van de latere verkopen gebruikte hij eveneens een deel ter aflossing van schulden, maar het grootste deel belegde hij. Het bedrag aan 'compensatie'losrenten en nieuwe losrenten tezamen was daardoor aanvankelijk fors hoger dan de som aan landpachten die met de verkoop verloren was gegaan. Op de langere termijn was vervanging van landpachten door losrenten echter ongunstig, omdat, anders dan bij de land- en tiendpachten, geen sprake kon zijn van periodieke verhoging van de inkomsten. De opbrengst uit de losrenten, met andere woorden, kon op geen enkele wijze aangepast worden aan de inflatie. Had men het landbezit intact gelaten, dan had de universiteit nog tot aan het einde van de zeventiende eeuw kunnen profiteren van stijgende pachtopbrengsten.[43] Zorgwekkender was aanvankelijk nog dat de opbrengst uit de losrenten zelfs daalde als gevolg van een rentereductie door de Staten van Holland: in 1640 verlaagden zij de rentevoet van de provinciale losrenten van 6¼% (de 'penning 16') naar 5% (de 'penning 20').[44] De jaarlijkse inkomsten van de universiteit daalden hierdoor met ruim 4.000 gulden. Maar we zagen al dat de Staten de universiteit voor dat verlies compenseerden.

De inzet van middelen als leningen, subsidies en landverkopen om de financiële problemen het hoofd te bieden, geeft aan dat het Curatoren en Burgemeesters niet lukte het probleem bij de bron, de stijgende uitgaven, aan te pakken. Soms werden maatregelen in die richting genomen, maar de effectiviteit daarvan was gering. Zo besloot het college op 9 augustus 1631, na een ronde van verhogingen, de professorenwedden de eerstvolgende zes jaar op hetzelfde niveau te laten, maar al op 26 januari 1632 werd André Rivet een extra-ordinaris wedde van 200 gulden toegestaan en ook in de jaren daarna scheen het besluit in de vergetelheid te zijn geraakt.[45] Op 16 augustus 1638 bevroor het college de wedden wederom, ditmaal 'voorlopig'. Hierbij zal evenwel aan een langer tijdsbestek zijn gedacht dan tot 21 november 1639, de dag waarop de wedden van Maestertius en Vinnius werden verhoogd.[46] In 1649 maakte de secretaris van Curatoren en Burgemeesters op hun verzoek een lijst op van de tractementen van het universiteitspersoneel (inclusief professoren), om te zien of besparingen mogelijk waren. Het resultaat was dat Heurnius voortaan moest afzien van zijn extra-ordinaris wedde, Heinsius van zijn jaarlijkse toelage voor correspondentie en de drukkers Bonaventura en Abraham Elzevier van hun gehele jaarwedde. Alles bij elkaar een magere besparing van 700 gulden per jaar.[47]

43 Jan de Vries, *The Dutch rural economy in the golden age, 1500-1700* (New Haven en Londen 1974) 186-189.

44 Zie hiervoor Joh. de Vries, *De economische achteruitgang der republiek in de achttiende eeuw* (2e druk; Leiden 1980) 63. Houtzager, *losrenteleningen*, 57-64.

45 *Bronnen* 2, 163, 170, 191, 194, 196, 202, 203.

46 Ibidem, 240.

De nieuwe drukkers Johan en Daniël Elzevier ontvingen vanaf 1654 echter alweer een jaarwedde.[48]

Het bleek voor Curatoren en Burgemeesters vrijwel ondoenlijk de totale uitgaven aan wedden te verlagen of zelfs maar op gelijk niveau te houden. Niet alleen moesten zij nieuwe hoogleraren een aantrekkelijk salaris bieden om hen over te halen naar Leiden te komen, ook moesten zij zittende professoren tevreden houden zodat zij niet naar elders vertrokken. De kans daarop was immers aanzienlijk toegenomen met de stichting van de twee naburige concurrenten. Het college poogde eveneens andere kosten in te perken, maar ook daar was nauwelijks eer te behalen. Op reparaties was moeilijk toezicht uit te oefenen en bovendien leidde de veroudering van de gebouwen automatisch tot toename van de kosten. Bezuinigen op de vergoeding van drukkosten voor studenten was vrijwel onmogelijk, omdat er anders kans bestond dat zij naar andere universiteiten vertrokken. Een kleine besparing was het afschaffen van de diesmaaltijd op 8 februari – die blijkbaar na de afschaffing aan het einde van de zestiende eeuw weer was ingevoerd –, maar slechts negen jaar later kwam het college alweer terug op dit besluit.[49]

Hoewel Van Wassenaer en burgemeesters een betere kijk op de universiteitsfinanciën in de eerste helft van de zeventiende eeuw hadden dan Rosenboom, kan diens kritiek op het financieel beheer van zijn voorgangers niet worden verworpen, ook al was die kritiek gebaseerd op de verkeerde argumenten. Aan de gestage stijging van de uitgaven was weinig te doen door de voortschrijdende inflatie in combinatie met de toenemende concurrentie. Maar de reactie van het college op de omstandigheden kwam veelal erg laat. Van een regelmatige controle op de financiën lijkt geen sprake geweest te zijn, van het opmaken van enige vorm van begroting, zoals in de jaren voor 1600 nog wel regelmatig gebeurde, al helemaal niet. Als gevolg hiervan kwamen financiële problemen doorgaans slechts aan de oppervlakte wanneer de rentmeester er gewag van maakte. Resultaat was het nemen van overhaaste beslissingen met het doel zo snel mogelijk aan geld te komen, om de betaling van professorenwedden niet in gevaar te brengen. Op één moment waren Curatoren en Burgemeesters zelfs direct verantwoordelijk voor verzwakking van de financiën toen zij in 1636, ondanks aandringen van de rentmeester, verzuimden bij de Staten continuatie te vragen van de jaarlijkse subsidie van 4.000 gulden.[50] Weliswaar kwam de subsidie in 1639 alsnog met terugwerkende kracht los, maar intussen was een deel van de opbrengst van de landverkopen uit de jaren 1634 en 1635 al aangewend voor betalingen, waardoor dit kapitaal voorgoed voor de universiteit verloren ging. De verkoop van land en de koop van losrenten met de opbrengst bleek op de langere termijn een verzwakking van de financiën. De verkoop van een gedeelte van de grond was onvermijdelijk gezien de financiële problemen, maar het van de hand doen van het gehele areaal was niet noodzakelijk. Een verklaring voor deze

47 Ibidem 3, 38.
48 AC 341.
49 *Bronnen* 2, 299; 31-7-1645 en 3, 93; 17-8-1654.
50 AC 22, f. 198; 13-5-1636 en 23, f. 23; 11-1-1639.

handelwijze is mogelijk de algemene zeventiende-eeuwse tendens om geld te beleggen in een meer 'moderne' vorm dan landbezit.[51]

1650-1700 tegenslagen van buiten

Naar de opvatting van Rosenboom was het jaar 1687 het keerpunt in de financiële levensloop van de universiteit. In dat jaar daalde het cumulatieve saldo op de rentmeestersrekening – voor hem dé indicatie van de financiële gezondheid van de universiteit – tot beneden de nul gulden. Tot die tijd zou de universiteit nog financieel gezond zijn geweest, al zag Rosenboom wel een steeds verdere toename van de kosten, die geleidelijk de financiën ondergroeven en uiteindelijk resulteerden in de crisis in zijn eigen tijd. Die kostenstijgingen lagen in de instelling van nieuwe ambten, zoals een klerk voor de secretaris van Curatoren en Burgemeesters en twee knechten voor de hortus, maar ook in verhoging van betalingen aan zittende functionarissen.[52] Rosenboom wees eveneens op geld dat Curatoren en Burgemeesters zichzelf hadden toegeschoven: de vergoeding voor kamerhuur aan curatoren, vanaf 1667 met terugwerkende kracht vanaf 1644, en de jaarlijkse compensatie voor de wijnbelasting van 100 gulden per burgemeester. Die post was ten onrechte gehandhaafd, nadat de Staten de burgemeesters op 16 maart 1679 hadden vrijgesteld van betaling.[53] Rosenboom vestigde verder de aandacht op een stijging van de drukkosten, de reiskosten, de jaarlijkse kosten van de hortus, de *rationes academiae*, de onderhoudskosten van de gebouwen, de instelling van de betaling van 120 gulden aan de regenten van het Ceciliagasthuis voor het *collegium medico-practicum*, het onderhoud van twee Litouwse bursalen in het Statencollege, de kosten voor het Waalse college, de omvangrijke uitgaven voor uitbreiding van het astronomisch observatorium in 1685, en de uitgaven voor aankoop van huizen om ruimte te creëren voor de vergroting van de hortus, die een jaar later zou aanvangen. Maar pas vanaf 1687 ging het naar de mening van Rosenboom definitief mis. De ambten van custos van de bibliotheek en dienaar van de anatomie, vanaf 1681 gecombineerd, werden in 1692 weer gesplitst. Zelfs namen Curatoren en Burgemeesters dat jaar een tweede custos aan, en in 1694 zelfs een derde. De betalingen aan de stadsbode voor het bezorgen van brieven namen sterk toe en het universiteitspersoneel kreeg versterking in de persoon van een muzikant. De aankoop van de Vossiusbibliotheek noopte bovendien tot het lenen van 33.000 gulden tegen 4% rente, waardoor de totale interestuitgaven met 1.320 gulden per jaar stegen. Een aanbod van Rosenboom de universiteit het gehele bedrag te lenen tegen een rente van 3½% was afgeslagen.

De tegenargumenten van collega Van Wassenaer en burgemeesters zijn al bekend: de cumulatieve saldi waren niet meer dan fictieve grootheden en weerspie-

51 Noordam, *buffels*, 90-92.
52 *Berigt*, 9-15.
53 Ibidem, 19-21.

gelden geenszins de reële inhoud van de kas. De uitgaven waren gestegen, maar dit was onvermijdelijk geweest. Rosenbooms opponenten wezen erop dat de betalingsachterstanden in de jaren negentig niet het gevolg waren van verhoging van bestaande en instelling van nieuwe tractementen, maar vooral van verschillende omvangrijke incidentele, maar noodzakelijke uitgaven in de jaren tachtig en negentig. Zij noemden evenals Rosenboom de hortus en het astronomisch observatorium, maar onder andere ook de inrichting van een vergaderplaats voor Curatoren en Burgemeesters in het Leidse stadhuis, reparatie van het dak van de Faliede Bagijnkerk, aankoop van een sextant voor de astronomie, de tweehonderdste penning en een vergoeding aan de schaftmeester van het Statencollege wegens duurte van de levensmiddelen.[54]

De voorstellen die Rosenboom deed om de crisis het hoofd te bieden vloeiden logisch voort uit de door hem aangevoerde oorzaken. Hij pleitte voor het ongedaan maken van onterechte weddeverhogingen en nieuw ingestelde tractementen en functies. Ook moesten met name reparatiekosten en reiskosten worden teruggedrongen. Van Wassenaer en burgemeesters zagen niets in deze voorstellen. Zij meenden dat verhogingen en instelling van nieuwe wedden en functies onomkeerbaar waren en vreesden dat bij beknotting van de uitgaven de universiteit aan luister zou inboeten. De oplossing kon naar hun inzicht dan ook alleen liggen in het verstrekken van omvangrijker subsidies door de Staten. Om hun verzoeken kracht bij te zetten ging het gehele college in het voorjaar van 1698 voorafgaande aan de Statenvergadering langs bij de logementen van de leden van de Ridderschap en de gedeputeerden van de steden.[55]

De Staten kozen voor het compromis. De wedden van de secretaris van Curatoren en Burgemeesters en de rentmeester moesten omlaag, echter pas bij overlijden van de zittende functionarissen. Wat betreft de drukkosten drongen zij aan op naleving van een resolutie van Curatoren en Burgemeesters van 11 november 1678, die voorschreef dat de universiteit alleen de drukkosten van theses vergoedde van studenten die op een publieke beurs stonden of geen middelen hadden om zelf de kosten te dragen. Het tractement van 300 gulden voor de universiteitsdrukker ten behoeve van het instandhouden van de oriëntaalse drukkerij diende verminderd of zelfs beëindigd worden. Tevens wees de provinciale overheid op naleving van resoluties van 18 februari en 10 april 1686 met betrekking tot de inperking van de reparatiekosten, en besloot men het proces tegen de erfgenamen van Vossius voort te zetten. Verder werd besloten de opname van Litouwse studenten in het Statencollege te stoppen – iets dat uiteindelijk niet door ging – en het Waalse college geheel op te heffen. Het gebouw zou verkocht of verhuurd worden. Curatoren en Burgemeesters dienden het hiernaast onderling eens te worden over aanpassing van verschillende wedden en verlaging van andere door Rosenboom genoemde kosten, en hierover binnen vier maanden een reglement op te stellen. Zij mochten voortaan

54 *Missive*, 39-40.
55 *Bronnen* 4, 166; 3-3-1698.

geen nieuwe bouwactiviteiten starten, vaste goederen aankopen, gelden lenen, nieuwe wedden instellen of oude verhogen zonder toestemming van de Staten. De Staten spraken de verwachting uit dat, indien hun besluiten werden nagevolgd, de universiteit zonder extra subsidie verder zou kunnen, buiten 500 gulden per jaar met terugwerkende kracht vanaf 1681 voor het onderhoud van de Litouwse bursalen. De bestaande betalingsproblemen werden gedeeltelijk opgelost door restitutie van de 200e penning en halve verponding van 1687 en 1688 (8.453 gulden) en een eenmalige subsidie die dat bedrag aanvulde tot 20.000 gulden.

Curatoren en Burgemeesters kwamen op 27 april 1699 met hun antwoord. De drukker kreeg voortaan 200 gulden betaald, burgemeesters deden afstand van de elk 100 gulden die zij jaarlijks ontvingen ter compensatie van niet genoten belastingvrijdom en betaling van het tabbaardgeld van de secretaris van de vierschaar zou worden opgeheven. Enkele andere betalingen aan personeel zouden worden beëindigd of verlaagd bij overlijden of vertrek van de betrokken functionarissen. Dit gold voor de muzikant, die zelfs geen opvolger zou krijgen,[56] de rentmeester, de secretaris van Curatoren en Burgemeesters en de subregent en schaftmeester van het Statencollege. Het bestuur beloofde naleving van de resoluties met betrekking tot het inperken van de reparatiekosten, alsmede een betere controle op de rechtmatigheid van de declaraties die professoren indienden wegens het presideren over disputaties.[57] Verder zou het proces tegen de erfgenamen van Vossius worden voortgezet, gingen brieven voortaan mee met de gewone post of met vrachtschuiten in plaats van bezorging door de stadsbode, zou voortaan minder scheutig worden omgegaan met de verstrekking van medailles en vereringen en moest een overgang van gedrukte theses van bursalen naar geschreven corollaria een besparing van zo'n 250 gulden per jaar opleveren. De wedden van schepenen en promotor bleven zoals zij waren, aan de hoeveelheid dienaren van bibliotheek, anatomie en hortus kon niet worden getornd. Ook de betaling van 120 gulden voor *het collegium medico-practicum* in het Caeciliagasthuis kon niet worden beëindigd.

Of die maatregelen voldoende waren zal bij de bespreking van de volgende periode aan de orde komen. Eerst moet de vraag worden beantwoord hoe voor deze periode een analyse van de financiën zich verhoudt met de inhoud van de rapporten van Rosenboom en Van Wassenaer.

Allereerst wordt daarbij duidelijk dat ook nu het inkomstenpatroon even belangrijk is voor de verklaring van de crisis als de ontwikkeling van de uitgaven. De tweede helft van de zeventiende eeuw ging de universiteit in met een inkomstenpatroon dat voor 81,6% bestond uit jaarlijks gelijkblijvende inkomsten – 61,4% interesten uit belegd kapitaal, 16,6% subsidies en 3,6% 'overig' – en nog maar voor 18,3% uit variabele tiendopbrengsten. De verstarring van de universitaire inkom-

56 Le Vray zou echter nog lang leven. En toen hij in 1742 te oud was om zijn functie nog verder uit te oefenen, werd besloten toch een opvolger aan te stellen, in de persoon van Frederic Ernst Fisscher. *Bronnen* 5, 237; 18-9-1742.

57 Zie blz. 123.

sten als gevolg van de landverkopen in het voorgaande tijdvak maakten dat iedere verhoging van de uitgaven onvermijdelijk voor problemen zorgde.

Meteen al in de eerste jaren na 1650 zijn in de resoluties van Curatoren en Burgemeesters aanwijzingen te vinden dat de financiën enigszins onder druk stonden. Ditmaal nam het college meer en effectievere maatregelen om de uitgaven in te perken. In 1651 besloot het alleen nog reizen van professoren te vergoeden waarvoor toestemming was gegeven, tenzij spoed geboden was.[58] De reiskosten waren echter een relatief kleine uitgavenpost en belangrijker was dan ook de bepaling van 8 juni 1654 die betrekking had op de hoogte van de professorenwedden. Het bestuur stelde de bovengrens van de ordinaris wedden vast op 1.200 gulden voor theologieprofessoren en 1.000 gulden voor de overige hoogleraren. De extraordinaris wedde mocht de ordinaris wedde niet te boven gaan. Bovendien bepaalden Curatoren en Burgemeesters in 1662 dat de wedde van een buitengewoon hoogleraar die tot gewoon hoogleraar werd benoemd niet automatisch omhoog ging.[59] Bijna twintig jaar later volgde een beperking van het aantal hoogleraren.[60] Hoewel aan die laatste maatregel niet lang de hand werd gehouden, maakten alle maatregelen tezamen wel een einde aan de grote stijging van de betalingen aan professoren die de voorgaande periode gekenmerkt had. Curatoren en Burgemeesters konden nu beter weerstand bieden aan verzoeken tot weddeverhoging omdat het voorheen gehanteerde argument van duurder levensonderhoud minder aan de orde was: de inflatie was over haar hoogtepunt heen. De concurrentie van de andere universiteiten deed de kosten nog wel geleidelijk stijgen, maar die stijging werd pas rond 1695 weer zeer geprononceerd.

Daarmee lopen we op de zaken vooruit. Rond 1655, dus kort na de eerste maatregel om de uitgaven aan docentenwedden te beperken, zag de financiële situatie er nog niet zeer ongunstig uit, omdat ook nog eens een grote kostenpost was weggevallen door het overlijden van Salmasius. Maar een besluit van de Staten van Holland van 7 augustus 1655 bracht de universiteit weer in de problemen. Voor de tweede maal besloot de gewestelijke overheid tot een algemene rentereductie, ditmaal van 5 naar 4%, per 1 oktober.[61] De stad Leiden volgde de renteverlaging en betaalde na 1655 eveneens nog maar 4% interest op het door de universiteit belegde kapitaal. Het gevolg was dat de rentmeester het jaarlijks met bijna 6.500 gulden minder moest doen, een vermindering van de inkomsten met ruim 10%. Een verzoek aan de Staten om compensatie door een nieuwe subsidie leidde tot een onderzoek van Gecommitteerde Raden, die concludeerden dat de universiteit maar verschillende partijen tienden moest verkopen. Met de opbrengst zouden dan nieuwe losrenten gekocht moeten worden, waarvan de opbrengst hoger zou uitvallen dan de tiendpacht opleverde.[62] Curatoren en Burgemeesters, die wellicht lering hadden

58 AC 24, f. 212v, 228 en 256; 8-2-1651, 9-2-1651 en 20-5-1651.
59 *Bronnen* 3, 177; 8-5-1662
60 Zie blz. 127-128.
61 De Vries, *economische achteruitgang*, 63.
62 Houtzager, *losrenteleningen*, 82.

getrokken uit het resultaat van de landverkopen, gaven er desondanks de voorkeur aan te wachten op subsidie. Die zou er pas in 1663 komen, en in de tussenliggende periode liepen de problemen fors op. Het cumulatieve rekeningoverschot daalde van 20.250 gulden in 1655 tot 8.558 gulden in 1663. Zo'n laag cumulatief saldo leidde tot betalingsproblemen. Op 9 augustus 1661, wanneer de rentmeester Curatoren en Burgemeesters weer eens wijst op de onmogelijkheid aan alle betalingsverplichtingen te voldoen, gelast het college hem voorlopig alleen die personen te betalen die het het meest nodig hadden.[63] Daarmee zullen de professoren bedoeld zijn, waarvan altijd het meeste geklaag te verwachten viel. Uiteindelijk verkocht het bestuurscollege in de jaren 1662-1664 dan toch verschillende tiendblokken.[64] De alsnog toegekende subsidie zorgde evenwel slechts een aantal jaren voor lucht. Voor aankoop van tiendrechten in Noordwijkerhout moest voor het eerst sinds lange tijd – in 1651 was de laatste lening afgelost – weer worden geleend.[65]

Bij de tweede grote financiële tegenslag in deze periode waren wederom de Staten betrokken. In 1673 werd de universiteit aangeslagen in de vermogensbelasting, op dat moment de 200e penning. Blijkens de rentmeestersrekeningen van 1673 en 1674 kostte dit de universiteit bijna 28.000 gulden. Verzoeken om restitutie werden door de Staten niet gehonoreerd. Curatoren en Burgemeesters mobiliseerden daarop de hoogleraren en het ondersteunend personeel, om de Staten schriftelijk te wijzen op de betalingsachterstanden die de aanslag ten gevolge had. Maar als gevolg van de oorlogsinspanningen die voortvloeiden uit het rampjaar 1672 had ook de provincie geen geld beschikbaar.[66] Het universitair bestuurscollege ging over tot verkoop van enige erfpachten, ter waarde van 2.775 gulden[67] en kon voor het overige niet veel anders doen dan de rentmeester opdracht te geven opnieuw geld te lenen en te trachten de uitgaven naar beneden te krijgen.[68] Bij aanvang van de jaren tachtig bedroeg de schuld alweer ruim 30.000 gulden.

Aan het eind van de jaren tachtig dreigde een nieuwe catastrofe, toen wederom grote bedragen aan vermogensbelasting betaald moesten worden. Curatoren en Burgemeesters beijverden zich weer voor vrijstelling en ook nu werden professoren aangespoord zich met klachten over betaling direct tot de Staten te richten om de verzoeken meer kracht bij te zetten. De rekeningen van 1687 en 1688 wijzen uit, dat van de 13.080 gulden die de rentmeester betaalde aan belasting op de bij de ontvanger-generaal belegde losrenten en halve verponding op de tienden, voorlopig niet

63 AC 25, f. 257; 9-8-1661. Betalingsproblemen waren er al eerder. De rentmeester verklaarde tijdens de vergadering van 7 augustus 1660 dat hij nog net de wedden van 8 augustus kon voldoen, maar die van 8 november niet. AC 25; 7-8-1660.

64 AC 26, f. 16, 20, 21v, 22, 25, 28, 28v, 30-31, 32, 34v en 39; 6-10-1662, 8-11-1662, 15-12-1662, 8-2-1663, 8-5-1663, 4-6-1663, 8-8-1663, 12-11-1663 en 8-2-1664.

65 Zie blz. 215.

66 Zoals ook duidelijk wordt uit AC 27, f. 101v; 6-6-1678.

67 AC 361.

68 De reparatiekosten moesten omlaag, en ook de eerder genoemde beperking van het aantal hoogleraren en het vacant laten van het buitengewoon hoogleraarschap in de Duytsche mathematicque behoorde tot deze pogingen, zie blz. 82.

meer dan 4.627 gulden werd gerestitueerd. Een tegenvaller van 8.453 gulden derhalve, met als resultaat een negatief cumulatief saldo op de rentmeestersrekening. Pas in 1690 werd de universiteit vrijgesteld van vermogensbelasting, en voortaan zouden de Staten ieder jaar positief reageren op een formeel verzoek tot vrijstelling.

Elk decennium in deze periode kende zijn eigen financiële catastrofe en voor de jaren negentig was dit de aankoop van de Vossiusbibliotheek. De lening die werd afgesloten ter voldoening van de koopsom van 33.000 gulden loste in 1694 tijdelijk een deel van de betalingsproblemen op, omdat de rentmeester van het bestuur toestemming kreeg een bedrag van 11.000 gulden, dat in afwachting van de uitslag van het proces tegen de erfgenamen van Vossius nog niet betaald was, aan te wenden om de docenten en het andere personeel te betalen.[69] Na de negatieve uitspraak van de Hoge Raad aan het einde van het jaar moest het bedrag alsnog worden voldaan.[70]

Alle financiële tegenvallers in de tweede helft van de zeventiende eeuw tezamen culmineerden in de crisissituatie aan het einde van de eeuw. Halverwege het jaar 1696 liepen de weddebetalingen al drie kwartalen achter, in juli 1698 bedroeg de totale achterstand 40.950 gulden.[71] Aan leningen stond de universiteit meer dan 60.000 gulden in het krijt, goed voor ruim 2.500 gulden aan rentelasten per jaar. Financiële ruimte voor aflossingen was er niet. Op hetzelfde moment begonnen de betalingen aan de docenten aan een structurele stijging, waardoor ze weer op het niveau van de jaren 1635-1655 kwamen. De verhoging bedroeg ongeveer de som van 3.000 à 4.000 gulden die Van Wassenaer en burgemeesters becijferden als jaarlijks structureel tekort van de universiteit en die zij ten minste als subsidie van de Staten wensten.[72]

Evenals voor de periode 1600-1650 toonden Wassenaer en burgemeesters zich wat betere analytici dan Rosenboom. Meer dan de beperkte uitgavenverhogingen die Rosenboom in zijn rapport noemde, waren incidentele tegenslagen de oorzaak van de financiële crisis. Ook Wassenaer en burgemeesters vertelden evenwel niet het gehele verhaal en verzuimden op de verstarring van de inkomsten te wijzen, die voor de universiteit in financieel opzicht leidde tot een steeds grotere afhankelijkheid van de Staten van Holland. De diverse oorlogen waarin de Republiek in de tweede helft van de zeventiende eeuw verwikkeld was hadden zo via de financiën van Holland grote invloed op de financiën van de universiteit.[73]

Als we de rol van Curatoren en Burgemeesters in deze periode bekijken, zien we dat het college er onmiskenbaar beter slaagde de structurele uitgaven te beperken dan in de vijftig jaar ervoor. Het wist, geholpen door een lager inflatieniveau, de zwaar op de uitgaven drukkende betalingen aan docenten tot ongeveer 1695 omlaag te brengen en vrij stabiel te houden. Niettemin was ook nu weinig sprake van lange termijndenken. In het algemeen blijkt uit de rapporten over de universitaire fi-

69 AC 28, f. 224; 5-1-1694.
70 AC 28, f. 237v; 9-10-1694.
71 AC 29, f. 105; 8-7-1698.
72 *Missive*, 53.
73 Liesker, 'Tot zinkens toe bezwaard'.

nanciën die aan het einde van de zeventiende eeuw verschenen, dat financieel inzicht geen voorwaarde voor zitting in het college was. Voor Van Wassenaer en burgemeesters ging dit minder op dan voor Rosenboom, maar ook zij konden als oplossing voor de problemen niet veel meer bedenken dan het aanvragen van meer subsidie. Net als in de voorgaande periode moet de conclusie getrokken worden dat het korte termijn handelen voortvloeide uit een gebrekkig inzicht in de financiële toestand van de universiteit. Uit niets blijkt dat Curatoren en Burgemeesters voorafgaande aan een nieuw jaar een begroting lieten opmaken of dat zij op regelmatige basis de rekeningen van de rentmeester raadpleegden. Als er aan dit gegeven een positieve kant zat, dan was het de onbezorgdheid waarmee soms bedragen werden uitgegeven aan zaken die van groot belang bleken voor de universiteit. Niet gehinderd door de toen toch al slechte financiële situatie stak de universiteit zich in 1690 in de schulden om de bibliotheek van Vossius aan te kopen, waarvan de inhoud spoedig op zijn juiste waarde geschat werd.[74] De aankoop toont, tezamen met de uitbreiding van de hortus en het astronomisch observatorium en de oprichting van het chemisch en fysisch laboratorium, dat de bestuurders de vooraanstaande positie van de universiteit wilden waarborgen en ondanks het soms onbeholpen financiële beleid sterk bij de gang van zaken betrokken waren.

1700-1760 van crisis naar crisis

Van een hoopvolle start van de achttiende eeuw op financieel gebied was, ook na het ingrijpen van de Staten, geen sprake. Weliswaar waren een groot deel van de directe betalingsproblemen opgelost, maar zolang de inkomsten niet structureel waren verhoogd was een nieuwe crisis niet ver weg. Het niveau van de uitgaven was met de vrij beperkte maatregelen die de Staten hadden voorgeschreven nauwelijks omlaag te brengen, zeker niet als de universiteit haar verworven faam wilde behouden. Een illustratie hiervan is het beroep van Albinus bij aanvang van de achttiende eeuw, dat Curatoren en Burgemeesters noodzakelijk achtten voor de verbetering van de vervallen studie in de medische faculteit. Albinus was lijfarts van de koning van Pruisen en ontving in die hoedanigheid een salaris van 5.000 gulden. Curatoren en Burgemeesters mochten van geluk spreken dat hij akkoord ging met de relatief geringe wedde van 2.500 gulden, die echter vergeleken met de andere hoogleraren buitengewoon hoog te noemen is.

Uiteindelijk zou zich in de periode 1700-1719 een financiële crisis ontwikkelen die nog veel ernstiger was dan die van het einde van de zeventiende eeuw. Die crisis werd niet veroorzaakt door een opvallende stijging in het niveau van de uitgaven. De stijging in de betalingen aan professoren, die in de jaren negentig van de zeventiende eeuw was ingezet, eindigde in 1705. Hierna daalden deze uitgaven zelfs iets, om vervolgens tamelijk constant te blijven tot 1720. Van hogere reparatiekos-

74 *Bronnen* 5, 115*; 11-8-1741.

ten, waar Curatoren en Burgemeesters bijvoorbeeld in 1702[75] op wezen, was in werkelijkheid nauwelijks sprake. De reparatiekosten waren in de jaren 1690 met succes ingeperkt en zouden tot ongeveer 1775 geen spectaculaire stijgingen doormaken. Ook de wedden van het niet-onderwijzend personeel bleven stabiel. Hetzelfde gold voor alle overige 'kleine' kosten.

De problemen waren dan ook geheel terug te voeren op het structureel achterblijven van de inkomsten bij de uitgaven, zoals dat al aan het einde van de zeventiende eeuw het geval was. Het rentmeesterssaldo daalde hierdoor van 9.638 in 1700, vlak na de ontvangst van de subsidie van de Staten, tot ruim 57.000 negatief in 1719. Het werkelijke tekort was nog veel omvangrijker: ruim 114.000 gulden. In de resolutiës komen de problemen vooral tot uiting in de vorm van klachten van professoren over de weddebetaling. In 1702 zagen Curatoren en Burgemeesters zich alweer gedwongen bij de Staten om een financiële ondersteuning van 5.000 gulden te verzoeken, omdat de rentmeester anders de wedden niet kon voldoen. Nieuwe klachten van docenten in 1706 deed Curatoren en Burgemeesters besluiten hun een korte staat van de universitaire financiën ter hand te stellen, zodat zij met eigen ogen konden zien hoe ernstig de situatie was. Drie jaar later is er bijna vijf kwartalen achterstand in de betaling van professorenwedden, en in 1717 is de achterstand zelfs opgelopen tot acht kwartalen.

Ondertussen hadden Curatoren en Burgemeesters wel enige maatregelen genomen om de uitgaven terug te dringen, of in ieder geval niet te laten stijgen. Al in 1700 was vastgesteld dat de *rationes academiae* jaarlijks niet boven de 500 gulden uit mochten komen, een besluit dat in 1720 nog eens herhaald werd.[76] In 1709 werd de regent van het Statencollege, toen hij kwam verzoeken of hij een galerij aan zijn huis mocht bouwen, te verstaan gegeven dat dit onmogelijk was gezien de financiële situatie.[77] Curatoren en Burgemeesters zagen in 1713 om dezelfde reden af van de aankoop van drukletters uit de boedel van Abraham Elzevier[78] en twee jaar daarna werd het opdragen van boeken aan het bestuurscollege zonder toestemming verboden.[79] In 1717 werd besloten in het geheel geen verering meer te verstrekken aan diegenen die hun pennevruchten opdroegen aan Curatoren en Burgemeesters.

Maar deze maatregelen waren slechts de spreekwoordelijke druppels op een gloeiende plaat: er was harde actie nodig. Wanneer professor Wesselius op 1 december 1717 namens zijn collega's bij Curatoren en Burgemeesters weer eens klachten uit over de weddebetaling en er dreigend aan toevoegt dat geleerden uit het buitenland op deze manier weinig brood zullen zien een beroep uit Leiden aan te nemen, antwoorden de bestuurders dat de bezwaren geheel terecht zijn. Zij verzoeken professoren hun klachten rechtstreeks tot de Staten te richten – een inmiddels bijna routinematige handeling – waarna zij zich bij de inhoud van de brief zul-

75 AC 29, f. 292; 14-7-1702.
76 Ibidem, f. 231; 8-11-1700 en AC 30, f. 368; 8-2-1720.
77 AC 29, f. 520; 8-8-1709.
78 AC 30, f. 70; 1-2-1713.
79 AC 30, f. 228 en 272; 29-5-1715 en 8-11-1717.

len aansluiten.[80] Het duurt nog enige tijd voordat de stukken gereed zijn en in de Statenvergadering behandeld kunnen worden. Voorafgaand aan vergadering van 15 maart 1719 oefenen Curatoren en Burgemeesters extra druk uit door een ronde te maken langs de logementen van de leden van de Ridderschap en de gedeputeerden van de steden om hen te overtuigen van de noodzaak van een subsidie. De reacties zijn over het algemeen gunstig, maar toch besluiten Curatoren en Burgemeesters in juni ook nog de raadpensionaris te verzoeken bij de Staten aan te dringen op verstrekking van subsidie.[81] Op 18 augustus is er succes: de Staten besluiten het gehele tekort van ruim 114.000 gulden in een keer aan te zuiveren. Voor de langere termijn was de 4.000 gulden extra jaarlijkse subsidie belangrijk, die voorlopig voor zeven jaar werd toegekend. Dit was immers het bedrag dat de universiteit bij benadering jaarlijks te kort kwam.

Tussen het besluit van de Staten en de daadwerkelijke ontvangst van de subsidie zat nog zo'n anderhalf jaar. Op 1 februari 1721 kon de rentmeester aan Curatoren en Burgemeesters melden dat de achterstallen betaald waren.[82] Hieraan voorafgaand moest nog zuinig met de financiën worden omgesprongen. In oktober 1719 bepaalt het bestuur, na indiensttreding van twee nieuwe hoogleraren, dat de plaatsen van de jurist Vitriarius, de twee oudste professoren uit de medische en de oudste hoogleraar uit de letterenfaculteit bij vertrek of overlijden niet opgevuld zouden worden.[83] In deze periode valt ook het hernieuwde besluit de *rationes academiae* tot 500 gulden jaarlijks te beperken en slaat het bestuurscollege een verzoek van een Hongaarse universiteit tot plaatsing van zes studenten in het Statencollege af met het oog op de financiële situatie.[84] Maar met het geld in aantocht worden meteen de wedden van 's-Gravesande, Wittichius en Albinus verhoogd, die in afwachting van betere tijden op een gelijk niveau waren gehouden. De financiële injectie geeft Curatoren en Burgemeesters eveneens de mogelijkheid de rentmeester enkele leningen te laten aflossen, waardoor de schuld van 63.125 naar 51.800 gulden daalt.[85]

Hoewel hierna aan aflossing van leningen niet meer gedacht kon worden, is de periode tot aan 1750 in financieel opzicht als tamelijk voorspoedig te karakteriseren. Behoudens de eerste vijf jaren na 1720 hielden de inkomsten en de uitgaven elkaar vrij goed in evenwicht. Het rekeningoverschot, na de aanzuivering van het tekort door de Staten van minus 57.000 gestegen tot ruim 50.000 positief, was als gevolg van de aflossing van diverse leningen, en het feit dat de universiteit pas in 1720 voor de eerste maal de nieuwe subsidie van 4.000 gulden ontving, in 1721 alweer gedaald tot ongeveer 35.000 gulden. De daling zette nog enige jaren voort, onder andere door incidentele uitgaven als die voor de festiviteiten rond het 150-jarig bestaan, maar ook omdat de uitgaven structureel nog een fractie hoger lagen dan de

80 AC 30, f. 273.
81 AC 30, f. 321, 323 en 335.
82 AC 30, f. 395
83 AC 30, f. 353; 21-10-1719.
84 AC 30, f. 374; 9-5-1720.
85 AC 410; rekening 1721.

inkomsten. Curatoren en Burgemeesters slaagden er echter in de betalingen aan professoren nog ongeveer 2.000 gulden omlaag te krijgen en vrij stabiel op zo'n 30.000 gulden per jaar te houden tot 1748. Hierdoor bleef het cumulatieve rekeningoverschot in die jaren gemiddeld rond de 25.000 gulden liggen, een goede basis om betalingsproblemen te vermijden.

De enige voorvallen die de universitaire financiën onder druk konden zetten waren incidentele verhogingen van de uitgaven, en in deze periode waren dat vooral de kosten die gemoeid waren met de vergroting van de hortus in het midden van de jaren dertig, de aankoop van de instrumenten van 's-Gravesande in 1742 en de bouw van de nieuwe oranjerie in de hortus twee jaar later. Wat opvalt is dat Curatoren en Burgemeesters bij de grootste kostenpost, de uitbreiding van het hortus-terrein, bedachtzamer te werk gingen dan bij aankoop van de Vossius-bibliotheek. Vooraf werden nauwkeurige kostencalculaties gemaakt en verzekerde het college zich van een extra subsidie van de Staten waarmee een belangrijk deel van de kosten gedekt was. Gedurende 22 jaar ontving de universiteit jaarlijks 1.000 gulden, waaruit ook de interestlasten van een lening van 10.000 gulden voor de financiering van het resterende bedrag voldaan werden. De enige substantiële structurele verhoging van de uitgaven in deze jaren was het tractement van 1.000 gulden voor de pikeur. Ook hier echter verzekerden Curatoren en Burgemeesters zich vooraf van een subsidie.

Tegen het einde van de veertiger jaren was er dus nog weinig mis met de universitaire financiën. Toch zouden in de vijftiger jaren de betalingsproblemen weer de kop op steken. De rentmeester overhandigde Curatoren en Burgemeesters in hun bijeenkomst van 1 februari 1759 een memorie, waaruit bleek dat het cumulatieve saldo op de rekeningen van 1750-1756 gedaald was van 30.776 tot 12.550 gulden. In 1757 waren er weliswaar meer inkomsten dan uitgaven, maar dit was het gevolg van ontvangst van een achterstallige subsidie.[86] De rentmeester verwachtte op de rekening van het jaar 1758 – die was nog niet gesloten – wederom een tekort, waardoor het cumulatieve saldo met nog eens 2.000 gulden tot 10.500 gulden zou afnemen.[87] Tot aan de voldoening van de ordonnanties van 8 februari 1759, die 13.000 gulden zouden bedragen, verwachtte hij nog 1.669 gulden binnen te krijgen, maar opgeteld bij de 10.500 uit het voorgaande jaar zou er zo'n 800 gulden tekort zijn. De rentmeester luidde de noodklok: als in de situatie geen verbetering kwam, dan konden hij de ordonnanties de komende jaren niet meer tijdig voldoen.[88] Exact een jaar later gaven Curatoren en Burgemeesters hun secretaris, Jan van Royen, en uit hun midden curator Pieter Steyn de opdracht de inmiddels gesloten rekening van 1758 en de financiën van de universiteit in het algemeen te onderzoeken.

Hun rapport, dat op 30 juni 1760 in vergadering kwam, getuigt van een beter inzicht in de universitaire financiën dan Rosenboom ruim een halve eeuw eerder aan

86 Dit wordt niet ondersteund door de rekeningen; hieruit blijkt juist een vooruitbetaling van de subsidie van 1758 in 1757.

87 Blijkens de rekening van 1758 was dit 11.089-14-10. AC 503.

88 AC 34, f. 87.

de dag had gelegd, al blijken niet alle waarnemingen geheel juist. De aanmerkelijke overschotten die Van Royen en Steyn vóór 1750 zagen waren omgeslagen in schrikbarende tekorten, op grond waarvan zij berekenden dat het cumulatieve saldo op de rekening in 5 à 6 jaar onder de nul-grens zou komen. De oorzaak lag naar hun mening in de eerste plaats in de toename van het aantal professoren en hun wedden, ondanks de bepaling van de Staten van 17 januari 1699 die dat had willen tegengaan. Daarnaast zagen de rapporteurs een groei van de reparatiekosten. Maar belangrijk was naar hun mening ook het gebrekkige inzicht in de financiële situatie van Curatoren en Burgemeesters: de rekeningen gingen naar de provinciale rekenkamer, kwamen gesloten terug en verdwenen vervolgens in het universiteitsarchief, zonder dat het college er naar om keek. Bovendien had het bestuur geen zicht op wat zich in de rentmeesterskas bevond. Hier werd zwart op wit gezet wat hierboven al is geconstateerd.

Uit analyse van de rekeningen blijkt dat het na 1747 inderdaad kwam tot een verhoging van de uitgaven aan professoren, die echter niet veroorzaakt werden door verhoging van de wedden per hoogleraar, maar door toename van hun aantal. Had het aantal hoogleraren in de jaren vóór 1748 meestal rond de zeventien gelegen, in dat jaar steeg het naar achttien en van 1750 tot 1759 kwam het niet meer beneden de negentien. In 1754 en 1755 stonden zelfs twintig professoren op de loonlijst. Uitgaande van een gemiddeld professorensalaris – ordinaris en extraordinaris wedde tezamen – kostte de gemiddeld twee extra professoren de universiteit per jaar al gauw ruim 3.000 gulden meer, nog afgezien van de extra betalingen aan tabbaard- en konijngeld. Wat Van Royen en Steyn echter verzuimden te vermelden, was dat het door inmenging van stadhouder Willem IV in 1748 was gekomen tot een verdubbeling van de subsidie van 4.000 gulden die de Staten in 1719 hadden toegekend. Deze subsidie was voor een deel juist de aanleiding voor Curatoren en Burgemeesters geweest het aantal professoren te laten stijgen: de toegenomen uitgaven aan docentenwedden kunnen derhalve niet de oorzaak geweest zijn van het achteruitgaan van de financiën.

De tweede verklaring uit het rapport, de toename van de reparatiekosten, was wel valide. Gemiddeld gaf de rentmeester daar in de jaren 1751-1756 1.000 gulden per jaar meer aan uit dan in de zes jaar voor 1751. Hiermee is echter nog maar zo'n 6.000 gulden verklaard van de afname van het rentmeesterssaldo met ongeveer 18.000 gulden van 1751-1756. Het blijkt dat voornamelijk incidentele factoren leidden tot achteruitgang van de financiën. Zo kwam in de jaren 1751-1756 in totaal 4.812 gulden minder binnen aan tiendverpachting dan in de periode 1745-1750, werd in 1751 geen subsidie ontvangen voor het onderhoud van Poolse, Hongaarse en Litouwse studenten in het Statencollege – doorgaans tussen de 1.500 en 2.000 gulden – en loste de rentmeester een jaar later een lening af van 4.000 gulden. Zo is een groot deel van de terugloop van het saldo verklaard, waarbij aangetekend moet worden dat het rentmeesterssaldo van ruim 30.000 gulden in 1750 gezien het saldo in eerdere jaren uitzonderlijk hoog was, en dat 18.000 gulden daling daarom een ietwat extreem uitgangspunt is.

Hoewel de oorzaken van de achteruitgang dus in hoofdzaak incidenteel waren, is duidelijk dat het evenwicht tussen inkomsten en uitgaven wankel was, en dat een samenloop van enkele ongunstige gebeurtenissen de universitaire financiën binnen enkele jaren weer naar een nieuwe afgrond kon leiden. Om deze reden al waren de maatregelen die Steyn en van Royen voorstelden, ook al gingen zij uit van structurele oorzaken, geen overbodige luxe. Op deze maatregelen zal bij de behandeling van de laatste periode worden ingegaan.

Wat betreft het financieel beleid van Curatoren en Burgemeesters weken de jaren 1700-1760 weinig af van de periode ervoor. Nog steeds was hun inzicht in hoe de universiteit er financieel voorstond gering, zoals Steyn en van Royen vaststelden in hun rapport. De dreigende crisis van 1760 was deels het gevolg van tegenslagen waar Curatoren en Burgemeesters weinig invloed op hadden. Wel kozen zij een ongelukkig moment om een lening af te lossen en ondernamen pas actie toen de rentmeester zijn zorgen openbaarde, op een moment dat de afkalving van het overschot al enige jaren aan de gang was. De financiële afhankelijkheid van de Staten van Holland nam andermaal toe, zoals bleek in 1719, toen een enorme financiële injectie de universiteit verloste van torenhoge betalingsachterstanden en door de nieuwe jaarlijkse subsidie de structurele jaarlijkse tekorten een halt werden toegeroepen. Aan vaste jaarlijkse subsidies ontving de universiteit in 1760 al ruim 28.000 gulden, ofwel 44% van de totale inkomsten van dat jaar.[89]

1760-1812 toenemende subsidiëring

Het wekt geen verbazing dat de maatregelen die Steyn en van Royen voorstelden een logisch gevolg waren van de verklaringen die zij hadden aanwezen voor de financiële achteruitgang. Hun voorstel was in de eerste plaats het aantal professoren terug te brengen naar vijftien, door verschillende vacatures open te laten en tevens de weddenverhogingen die sinds 1747 waren doorgevoerd ongedaan te maken bij het aantreden van nieuwe hoogleraren. Hiernaast pleitten zij voor terugdringing van de reparatiekosten door strikte naleving van eerdere resoluties op dit terrein, met name die van de Staten van 17 januari 1699. Er moest een gekwalificeerd persoon worden aangesteld als opzichter van de reparatiewerken. Een soortgelijke functie bestond al, maar de salariëring was te gering om betrokkenheid bij het werk

89 4.000 gulden ter compensatie van een terugloop in het aantal bursalen van het Statencollege, oorspronkelijk toegekend in 1634, 4.255-7-0 ter compensatie van de rentereductie van 1640, toegekend in 1642, 6.677-10-0 toegekend in 1663 ter compensatie van de rentereductie van 1655, 4.000 gulden 'algemene' subsidie vanaf 1720, 1.000 gulden voor de wedde van de pikeur vanaf 1728, 4.000 gulden, toegekend in 1748 als verhoging van de subsidie van 1720, 3.000 gulden voor verschillende hogere universiteitsfunctionarissen ter vervanging van impostvrijstelling (soms 3.200 gulden, namelijk wanneer de rentmeester niet tegelijkertijd als burgemeester zitting in het college van Curatoren en Burgemeesters had). Hierbij kwam nog 1.146 gulden subsidie voor de buitenlandse bursalen in het Statencollege, een subsidie waarvan de hoogte jaarlijks werd vastgesteld.

te garanderen.[90] Het inzicht in de financiën van Curatoren en Burgemeesters wilden de rapporteurs verbeteren door een dag te reserveren waarop het college de rentmeestersrekening kon doorlichten, hetzij voor, hetzij na sluiting van de rekening op de gewestelijke rekenkamer. Ook diende de rentmeester voortaan elke drie maanden op de ordinaris vergadering van Curatoren en Burgemeesters een staat van de kas over te leggen, zodat ook gedurende het jaar een beter zicht zou onstaan op de financiële situatie. Tot slot stelden zij voor een aantal leningen af te lossen, om de interestlasten te verlichten en de Staten van Holland te verzoeken om vrijstelling van betaling van de vermogensbelasting.

In de vergadering van 31 juli 1760 gingen Curatoren en Burgemeesters akkoord met alle voorstellen van het duo Steyn en Van Royen. In die faculteiten waar meer hoogleraren in dienst waren dan volgens de statuten was toegestaan, zouden open te vallen plaatsen niet worden opgevuld, totdat het totale aantal professoren terug was gebracht tot vijftien. Op 8 november van hetzelfde jaar stelden zij een opzichter over de reparaties aan. Ook het kasoverzicht van de rentmeester kwam er, evenals het verzoek om subsidies ter aflossing van leningen en de vrijstelling van de vermogensbelasting.[91]

Het verloop van de slotperiode vertoont veel overeenkomsten met het voorgaande tijdvak. Ook nu was een rampzalige financiële situatie uitgelopen op een rapport, gevolgd door diverse maatregelen ter verbetering van de situatie. Ook nu zouden de maatregelen op korte termijn wel een positief effect bewerkstelligen, maar niet leiden tot een blijvende gezondheid van de universitaire financiën.

De vermindering van het aantal professoren kwam er, al ging het niet geheel volgens de methode waartoe Curatoren en Burgemeesters hadden besloten. Andreas Weiss, die al vanaf augustus 1759 belast was met de opvoeding van prins Willem V en daarvoor een jaar verlof had gekregen met behoud van salaris en emolumenten, keerde ook na dat jaar niet terug aan de universiteit en ging van de loonlijst.[92] Dat de juridische faculteit vervolgens tot februari uit slechts twee hoogleraren bestond, had niets te maken met bezuiniging, maar met moeilijkheden een opvolger aan te nemen. De medische en de *artes*faculteit werden wel bewust ingekrompen. Het bestuurscollege vulde de plaatsen van medicus Winter en de fysicus Van Musschenbroek niet op. Oudendorp, hoogleraar welsprekendheid en historiën, werd opgevolgd door lector Ruhnkenius, wat voor de universiteit weinig extra kosten met zich meebracht. En zo was het aantal hoogleraren in 1762 inderdaad gedaald tot vijftien en daalden de kosten navenant. Ook de terugdringing van de reparatiekosten door middel van een beter toezicht was succesvol. De gemiddelde kosten per jaar daalden in de jaren 1761-1770 met ongeveer 1.500 gulden ten opzichte van 1751-1760. Curatoren en Burgemeesters verbeterden de controle op de kastoestand door de kwartaalsgewijze kasoverzichten van de rentmeester. De Staten stelden de

90 Zie blz. 172.
91 AC 34, f. 138. Over het kasoverzicht zie ook blz. 209.
92 *Bronnen* 5, 443 en 451-452.

universiteit vrij van vermogensbelasting en verstrekten in 1761 een subsidie van 25.000 gulden ineens, waarna de schuldenlast van 51.800 gulden met 27.000 gulden kon worden teruggebacht. De jaarlijkse interestlast daalde daardoor van meer dan 2.000 tot onder de 1.000 gulden.[93]

Vooral de vermindering van de kosten voor docenten was zeer gunstig voor de universitaire financiën als geheel. Uit de cumulatieve saldi van de rentmeester blijkt dit tot 1765 niet, maar dat werd veroorzaakt door het langdurig uitblijven van voortzetting van de subsidie van 8.000 gulden. De beste indicatie van de voorspoed van de financiën was de voortdurende aflossing van leningen, waarmee in 1761 een begin was gemaakt. Jaarlijks (met uitzondering van 1765) werd een bedrag afgelost, zodat de universiteit in 1769 schuldenvrij was en daarmee bevrijd van de interestlasten. Bovendien was het rekeningsaldo zo hoog (39.531 gulden in 1770) dat er voorlopig geen vrees voor betalingsproblemen hoefde te bestaan.

Maar zoals zo vaak verslapte de aandacht na enige jaren weer. Al vanaf 1764 was weer een geleidelijke stijging in van het aantal hoogleraren ingezet: de plaats van Weiss werd opgevuld door Pestel, een jaar later werd Hermannus Scholten aangenomen als vijfde professor in de theologische faculteit en in 1766 ging Didericus van der Kemp, weliswaar op een zeer bescheiden wedde, kerkgeschiedenis doceren, zodat er alweer achttien hoogleraren waren. In 1771 stelden Curatoren en Burgemeesters zelfs nog een hoogleraar theologie en een hoogleraar rechten aan, waardoor het aantal opliep tot twintig. De kosten kwamen daarmee weer op het oude niveau. In de loop van de zeventiger jaren begonnen bovendien de gemiddelde wedden per docent weer te stijgen, waardoor zelfs bij een gelijkblijvend aantal de totale uitgaven aan wedden toenamen. Ook de reparatiekosten vertoonden na 1770 weer een stijgende lijn, hoewel moeilijk vast te stellen is of dit te wijten was aan verminderd toezicht. Het zo voortvarend begonnen toezicht op de kastoestand kwam om onduidelijke redenen eind 1763 tot een abrupt einde, om pas in 1778 weer ingesteld te worden.[94]

Desondanks waren in de jaren zeventig en tachtig weinig geluiden van eventuele achterstallige betalingen te beluisteren. Het cumulatieve rekeningsaldo daalde wel van 39.531 in 1770 tot 26.124 in 1774, maar dat was vooral een gevolg van incidentele kosten die voortvloeiden uit de aankoop van het anatomisch kabinet van Bernhardus Siegfried Albinus voor 6.300 gulden in 1771, en de daarmee verbonden verbouwingskosten van de benedenverdieping van de Faliede Bagijnkerk in de jaren die volgden. In 1775 kampt de rentmeester voor het eerst weer met betalingsproblemen. Niet alleen heeft hij moeite met het voldoen van de kosten van het 200-jarig jubileum – ruim 16.000 gulden, terwijl de Staten een subsidie van 10.000 beschikbaar hadden gesteld – maar ook van de reguliere betalingen. Daarop besluiten Curatoren en Burgemeesters wederom over te gaan tot het beproefde middel van de lening, voor 15.000 gulden ditmaal, tegen een lage interest van 2½%.[95] Op het-

93 AC 34, f. 185 en 188; 14-9-1761.
94 AC 34, f. 309v; 22-8-1778.
95 AC 34, f. 296; 20-5-1775.

zelfde moment zet een tweede fase van verhoging van de kosten van docenten in, voornamelijk als gevolg van het aannemen van weer extra hoogleraren. Het bestuurscollege neemt de gelegenheid te baat om bij het gebruikelijke verzoek om voortzetting van de subsidie van 8.000 gulden, begin 1776, een pleidooi voor vermeerdering te houden, met als voornaamste argument dat Leiden mee moet met andere academies als het gaat om verhoging van de wedden.[96] De Staten gaan verrassend snel akkoord en overtreffen zelfs het voorstel van Curatoren en Burgemeesters door 8.000 gulden extra te verstrekken, in plaats van de gevraagde 6 à 7.000.[97] Het totaal aan jaarlijkse subsidies van de Staten komt hiermee op zo'n 36.000 gulden.

De extra subsidie gaf de mogelijkheid weer verschillende buitengewone uitgaven te doen. De lening van 15.000 gulden werd afgelost in 1779, uit de nalatenschap van bibliothecaris Gronovius kochten Curatoren en Burgemeesters in 1785 voor 1.040 gulden aan boeken en manuscripten, en vooral voor de anatomie werden in de jaren 1785-1793 hoge uitgaven gedaan. Het cumulatieve overschot op de rentmeestersrekening schommelde in deze jaren enigszins, omdat de Staten zowel de subsidie voor de pikeur als die voor het onderhoud van de buitenlandse bursalen van het Statencollege enige jaren niet betaalden en vervolgens ineens voldeden.

De laatste tien jaar van de achttiende eeuw en de slotjaren laten de gebruikelijke eindeloze litanie van financiële nood zien. In verschillende jaren lopen de weddebetalingen achterstand op.[98] De voornaamste oorzaak van de malaise is overduidelijk: stijging van de uitgaven voor docenten. Lagen die uitgaven in het begin van de jaren zeventig nog rond de 30.000 gulden per jaar, halverwege hetzelfde decennium bevonden ze zich al op een niveau van ongeveer 40.000 gulden om in het eerste decennium van de negentiende eeuw toe te nemen tot zo'n 50.000 gulden per jaar. De toename was in de jaren zeventig nog niet zozeer het gevolg van een toename van de gemiddelde wedde per persoon, als wel van een stijging van het aantal hoogleraren. Pas vanaf ongeveer 1780 was het vooral de stijging van de gemiddelde wedden die toename van het totaalbedrag veroorzaakte. Na de omwenteling van 1795 verminderden de uitgaven voor docenten tijdelijk, doordat verschillende hoogleraren vanwege hun orangistische gezindheid waren ontslagen, maar toen het merendeel van hen in 1802 weer in hun functie werd hersteld was de rentmeester weer terug bij af. Het totale niveau van de uitgaven was intussen nog verhoogd door een vergoeding voor gederfde impostvrijstelling die de universiteit vanaf 1796 aan zowel docerend als ondersteunend personeel betaalde, en door de nieuwe opzet van het klinisch medisch onderwijs in 1787 en 1799. Voor beide zaken verkreeg de universiteit echter nieuwe subsidies, zodat ze niet kunnen gelden als oorzaak van de financiële problemen.

96 AC 34, f. 299v.
97 AC 34, f. 301.
98 AC 35, f. 89; 1-2-1790, f. 124; 7-5-1795, f. 125v; 1-7-1795, f. 129; 7-11-1795, f. 142; 11-6-1796, AC 36, f. 20; 8-2-1805, f. 30; 6-9-1805, f. 45v; 4-6-1806, 49v; 8-11-1806, f. 62; 19-5-1807, f. 119v; 8-6-1810.

Ditmaal werden de betalingsproblemen niet het hoofd geboden door middel van leningen, maar door vooruitbetaling van subsidies.[99] Duidelijk is dat dit het probleem alleen maar verschoof. Er waren dan ook weer nieuwe subsidies nodig en die kwamen er: een van 3.000 gulden per jaar gedurende vier jaar, toegekend in 1793, en een eenmalige subsidie van 20.000 gulden in 1796.[100] Een belangrijke verandering in de toekenning van subsidies vond plaats in 1799, toen door de Financiële Commissie van het voormalig gewest Holland alle afzonderlijke bijdragen – met uitzondering van die ter compensatie van de impostvrijstelling – werden omgezet in één subsidie, waarvan de hoogte jaarlijks werd vastgesteld.[101] Het aandeel van de subsidies in de inkomsten van de universiteit bedroeg in dat jaar inmiddels niet minder dan 61%. Ondanks de nieuwe opzet van de subsidieregeling, en de jaarlijkse verhoging van het bedrag – rond 1810 bedroeg het totaal van de subsidies zo'n 74.000 gulden per jaar – kon de landelijke overheid de problemen van de universiteit niet beëindigen, door de deplorabele toestand van de schatkist.[102] En zo eindigt dit verhaal zoals het begon: met financiële problemen.

De laatste periode overziend, valt waar te nemen dat het universiteitsbestuur doorging op de oude voet: het deed uitgaven die naar het meende noodzakelijk waren om de universiteit op het niveau te houden waarop het zich bevond, en inmiddels betekende dat niet meer dan de belangrijkste universiteit in eigen land zijn. Zodra de gewestelijke overheid een nieuwe subsidie verstrekte of een oude verhoogde, zag het college daar aanleiding in om de uitgaven te verhogen – met name de docentenwedden – om zo de concurrentie voor te blijven. Ook in deze periode zien we een moment waarop Curatoren en Burgemeesters maatregelen nemen om de uitgaven in toom te houden – in 1760, op basis van het rapport van Steyn en Van Royen –, maar ook dan verslapt de aandacht weer na enkele jaren. Door de toename van het niveau van de uitgaven, in combinatie met de starheid van de eigen inkomsten van de universiteit, en de navenante stijging van de bijdragen van de provincie, werd het aandeel van de eigen inkomsten kleiner en kleiner. Het was te danken aan de Staten van Holland, de steden dus, dat de Leidse universiteit op de been bleef. De normale wedijver tussen de Hollandse steden was op dit gebied minder aanwezig, ten behoeve van een instelling die blijkbaar ook in deze tijd van achteruitgang niet als specifiek Leids werd gezien, maar als prestige-object van het hele gewest.

99 AC 35, f. 89; 1-2-1790, f. 125v; 1-7-1795, f. 129; 7-11-1795.
100 AC 35, f. 111v; 31-8-1793, f. 129; 7-11-1795, f. 135; 8-2-1796.
101 AC 35, f. 177; 13-4-1799, f. 180; 31-5-1799.
102 AC 36, f. 49v; 8-11-1806.

Leidse universiteitsfinanciën in Nederlands en Duits-Nederlands perspectief

De financiële levensloop van de Leidse universiteit blijkt in grote lijnen een lange aaneenschakeling van dieptepunten te zijn geweest. Desondanks bestaat het beeld van Leiden als een universiteit waar, in vergelijking tot elders, de salarissen van de docenten gemiddeld zeer hoog waren, zodat men mag vermoeden dat de financiële mogelijkheden niet ongunstig afstaken bij die van de andere universiteit en in binnen- en buitenland.[103] Om deze stelling op waarheid te toetsen staan ons niet overdadig veel studies ten dienste. Toch zijn aan de financiën van de meeste universiteiten binnen de Republiek de afgelopen jaren wel enige woorden gewijd.[104] In het buitenland heeft de aandacht zich vooral beperkt tot Duitsland, waar in het begin van de jaren zeventig van de vorige eeuw enkele monografieën gewijd werden aan de financiën van individuele universiteiten.[105] Vooral in de werken over de universiteiten van Erlangen (gesticht in 1742) en Heidelberg (gesticht in 1386) worden meerdere aspecten behandeld die in dit boek ook aan de orde zijn geweest. Een aantal jaar geleden verscheen in het tweede deel van *A history of the university in Europe* een beknopt overzicht van universiteitsfinanciën in Europa.[106]

Afgezien van de schaarsheid van de literatuur over het onderwerp, wordt vergelijking bemoeilijkt door de ondoorzichtigheid van de financiële administratie van sommige universiteiten. Waar in Leiden vanaf 1599 alle inkomsten en uitgaven in één administratie verenigd waren, onder beheer van één rentmeester, waren elders vaak verschillende ontvangers betrokken bij de financiële zaken van universiteiten. De situatie was veelal vergelijkbaar met die in Leiden vóór 1599, maar dan gecompliceerder. In Heidelberg bijvoorbeeld droegen vier ontvangers inkomsten af aan de centrale universiteitsontvanger, de *provisor fisci*. Deze functionaris inde zelf tollen, prebenden en inkomsten uit inschrijvings-, examen- en promotiegelden, en betaalde uit het geheel van inkomsten de docenten en andere onkosten voor de universiteit. Om een 'eerlijke' vergelijking met Leiden te maken zouden de inkomsten en uitgaven van alle ontvangers geheel moeten worden opgeteld bij die van de centrale

103 Vandermeersch, 'Teachers', 231, zie blz. 148-150.

104 K.J.W. Peeneman, 'Harderwijk', Kernkamp, *Utrechtsche academie*, 99-107, Boeles, *Franeker*, 74 e.v.

105 Heinz Jaklin, *Die Wirtschaftsgeschichte der Universität Erlangen von ihrer Gründung bis zum Beginn des 19. Jahrhunderts (1742/43-1806)* (dissertatie Erlangen/Nürnberg 1970), Ernst Schubert, *Materielle und organisatorische Grundlagen der Würzburger Universitätsentwicklung 1582-1821* (Neustadt an der Aisch 1973), Gerhard Merkel, *Wirtschaftsgeschichte der Universität Heidelberg im 18. Jahrhundert* (Stuttgart 1973). Het laatste werk sluit aan op Hermann Brunn, *Wirtschaftsgeschichte der Universität Heidelberg von 1558 bis zum Ende des 17. Jahrhunderts* (Dissertatie Heidelberg 1950), dat echter buiten mijn bereik bleef. Merkel geeft evenwel een kort overzicht van de voorgaande periode. Naast deze monografieën werd hier nog gebruik gemaakt van Wilhelm Bingsohn, 'Zur Wirtschaftsgeschichte der Universität Gießen von der Gründung bis zum Beginn des 18. Jahrhunderts', in: P. Moraw en V. Press ed., *Academia Gissensis. Beiträge zur älteren Giessener Universitätsgeschichte* (Marburg 1982) 137-161. Een tweetal andere veelbelovende titels bleef, evenals Brunn, buiten mijn bereik: Heinz Wießner, *Die wirtschaftlichen Grundlagen der Universität Jena im ersten Jahrhundert ihres Bestehens (1548/58-1658)* (dissertatie Jena 1955) en Ernst Pfister, *Die finanziellen Verhältnisse der Universität Freiburg von der Zeit ihrer Gründung bis zur Mitte des 19. Jh.* (Freiburg 1889)

106 De Ridder-Symoens, 'Management', 183-190.

universiteitskas. Echter, net als de rentmeester van de goederen van de abdij van Egmond in het Zuiderkwartier vóór 1599, moesten de afdragende ontvangers uit hun inkomsten bedragen betalen die niets met de universiteit van doen hadden, zoals voor het onderhoud van kerken en de bezoldiging van pastoors.[107] Aan de meeste universiteiten gingen prebenden niet zoals in Heidelberg op de grote hoop van de inkomsten, maar waren ze specifiek aan één leerstoel verbonden. Daarmee waren het in feite afzonderlijke administraties, waarvan men zich kan afvragen of ze onder de grote noemer van de universiteitsfinanciën geschaard kunnen worden. In Engeland werden docenten niet door de universiteit, maar door hun college betaald. Daarbij komt nog dat een deel van de inkomsten en uitgaven in sommige gevallen niet een waarde in geld maar in natura vertegenwoordigde. Een vergelijking, op welke manier ook, zal dus nooit geheel gebaseerd kunnen zijn op gelijke grondslagen.

Als we, onder het gemaakte voorbehoud, toch een vergelijking maken met de financiële mogelijkheden van andere academies, dan blijkt allereerst dat Leiden er binnen de Republiek ver bovenuit stak.[108] Het niveau van inkomsten van de kleine Harderwijkse academie lag tot ongeveer 1750 rond 10.000 gulden jaarlijks. Van 1750 tot 1795 steeg het door verhoogde bijdragen van de Gelderse kwartieren naar 15.000 gulden, om daarna op te klimmen tot zo'n 20.000 gulden. Duidelijk is dat de provinciale overheid in het veel armere Gelderland de universiteit lang niet zo'n financiële injectie kon geven als de Staten van Holland dat aan Leiden wel deden. Beter was het gesteld in Utrecht en Franeker, maar ook daar bleef men ver achter bij Leiden. In Utrecht lag het bestuur van de universiteit geheel in handen van de stedelijke regering, en werden de uitgaven ook bijna geheel gedekt uit stedelijke middelen. Kernkamp becijferde de uitgaven – en daarmee de inkomsten – op 20.000-25.000 gulden rond 1660, 32.000-35.000 gulden zo'n honderd jaar later, en 35.000-40.000 gulden aan het begin van de negentiende eeuw.[109] Door deze voor een stadsuniversiteit zeker niet ongunstige financiële positie bleef Utrecht vrijwel de gehele periode een niet te onderschatten concurrent van Leiden. Franeker kon Leiden maar tot ongeveer 1700 enigszins bijhouden, hoewel het uitgavenniveau daar tot 1774 grofweg gelijk bleef aan dat van Utrecht: 28.000 gulden in 1742, 43.000 in 1766.[110] In 1774 zetten de Friese Staten het mes in de uitgaven. De vergelijking laat duidelijk zien dat de ligging van Leiden in het rijkste gewest van de Republiek van zeer groot belang was. Hoewel ook de provincie zelf vaak in grote financiële problemen verkeerde, waren de Staten van Holland in staat de universiteit aanzienlijk grotere structurele steun geven dan de andere provincies en de stad Utrecht aan hun universiteit.

Vergelijking met het buitenland is gecompliceerder, allereerst vanwege het gebruik van andere munteenheden. Met behulp van de toen geldende wisselkoersen is

107 Merkel, *Heidelberg*, 174, 314 en het schema op 316.
108 zie voor de Leidse cijfers blz. 207-208.
109 Kernkamp, *Utrechtsche academie*, 57-58, 99-106.
110 Boeles, *Franeker*, 74-76. Jensma, 'Inleiding', 29.

vast te stellen dat de universiteit van Heidelberg het in 1615 moest doen met een jaarbudget van zo'n 5.500 gulden. In de periode 1730-1739 lag het gemiddeld budget er op een met Harderwijk vergelijkbaar niveau: rond de 12.000 gulden. Als gevolg van stijgende inkomsten door hogere graanprijzen nam dat in de 15 jaren die volgden toe tot ongeveer 17.000 gulden en in de tweede helft van de achttiende eeuw tot een niveau tussen 19.000 en 21.000 gulden.[111] In Erlangen bedroegen de inkomsten rond de 18.000 gulden in 1750 en bijna 30.000 gulden in 1790-1791.[112] Ook wanneer we er rekening mee houden dat in Leiden de financiën van het Statencollege in die van de universiteit waren geïncorporeerd, blijkt het budget, althans op deze wijze berekend, belangrijk groter te zijn geweest dan dat van de genoemde Duitse universiteiten.

Kijkend naar de opbouw van de inkomsten en uitgaven vallen veel overeenkomsten met de financiën van andere universiteiten op. De inkomsten waren vaak voor een deel afkomstig uit kerkelijke goederen. In Utrecht waren dat de goederen van verschillende bagijnenconventen, in Heidelberg van de kloosters St. Lambrecht, Zell en Daimbach, in Erlangen kerkgoederen in Selb en Thierstein. Ook de universiteiten van Marburg, Gießen en Würzburg trokken een deel van hun inkomsten uit kloostergoederen.[113] Zoals in Leiden betrof het hier met name landpachten en tienden. Ook de twee andere grote inkomstenbronnen klinken bekend in de oren: renten op uitgezet kapitaal en overheidssubsidies. Bovendien zien we dezelfde voor- en nadelen die aan de eerstgenoemde soorten inkomsten in Leiden kleefden ook hier terug. De inkomsten uit landpachten en tienden waren gevoelig voor de economische conjunctuur, waardoor ze enerzijds geleidelijk verhoogd konden worden, maar anderzijds kwestbaar waren. De dertigjarige oorlog bijvoorbeeld had een dusdanig ontwrichtend effect, dat de inkomsten die voortkwamen uit het agrarisch bedrijf voor veel Duitse universiteiten practisch tot stilstand kwamen.[114] Ook bij de uitgaven is de parallel met Leiden en de andere universiteiten in de Republiek duidelijk: ook in Duitsland waren het de docentensalarissen die het grootste percentage van de uitgaven uitmaakten. In Heidelberg bedroeg dat percentage in 1746 zo'n 80, in Erlangen zelfs 90 procent in 1752.[115]

Met een veel lager budget, maar doorgaans toch een vergelijkbaar aantal docenten, kon het niet anders of de Duitse universiteiten betaalden hun docenten gemid-

111 Merkel, *Heidelberg*, 174-183. Hoewel de auteur het niet expliciet vermeldt, is er vanuit gegaan dat het bij zijn bedragen in guldens de zogenaamde *Gulden rheinischer Währung* betreft, waarvan de waarde 2/3e thaler was. Aldus voor 1615: 5.000 gulden rheinisch = 5.555 Nederlandse guldens, naar een parikoers van 33 1/3e stuivers per thaler, Posthumus, *Nederlandsche prijsgeschiedenis* I (Leiden 1943) 585. Volgens dezelfde berekening voor 1730-1739 10.000 gulden rheinisch = 6.666 thaler = ruim 11.000 nederlandse guldens, voor 1741-1755 15.123 gulden 'rheinisch' = 16.803 Nederlandse gulden en voor de tweede helft van de achttiende eeuw 17.000-19.000 rheinisch = 18.889-21.111 Nederlandse gulden.

112 Jaklin, *Erlangen*, 17 en 28, 1750: 12.937 gulden *fränkischer Währung* (5/6e thaler) = 17.968 Nederlandse gulden, 1791: 26.688 gulden *rheinischer Währung* = 29.653 Nederlandse gulden.

113 Bingsohn, 'Gießen', 140, Schubert, *Würzburger*, 17.

114 Merkel, *Heidelberg*, 21, Bingsohn, 'Gießen', 154.

115 Merkel, *Heidelberg*, 266, Jaklin, *Erlangen*, 85.

deld veel minder dan het Leidse universiteitsbestuur deed.[116] In Erlangen ontvingen hoogleraren theologie en rechten in 1752 gemiddeld 517 gulden *fränkischer Währung* per jaar, overeenkomend met zo'n 720 Nederlandse guldens, en in 1791 824 gulden *fränkischer Währung*, ofwel 1.144 gulden. In Leiden kreeg dezelfde groep 1.600 gulden gemiddeld in 1752 en meer dan 1.800 gulden in 1791.[117] De Heidelberger collega's ontvingen in 1746 447 gulden *rheinischer Währung*, ofwel zo'n 500 Nederlandse gulden gemiddeld. Hier stak overigens de *professor primarius* in de juridische faculteit met kop en schouders boven de rest uit. Hij kreeg een jaarsalaris van omgerekend 1.100 gulden, waarmee hij niet zover achterbleef bij zijn Leidse collega-juristen. Dit is een goede illustratie van wat al eerder werd geconstateerd: de topdocenten aan buitenlandse universiteiten verdienden bovengemiddeld goed.[118] Andere voorbeelden tonen dat de in vergelijking tot Leiden gemiddeld lage salarissen van docenten in Heidelberg en Erlangen in Duits perspectief zelfs nog wel aan de hoge kant waren. Aan grote universiteiten als Leipzig en Jena lagen de 'kale' salarissen wat lager.[119]

Vergelijkingen als deze, aan de hand van de wisselkoersen, dragen echter het belangrijke bezwaar met zich mee dat ze geen rekening houden met wat in Leiden, Heidelberg of Erlangen daadwerkelijk van het salaris gekocht kon worden. Het prijspeil lag in de Republiek hoger dan in het buitenland, zoals al eerder geconstateerd werd.[120] Met behulp van de prijzen van rogge kan, in ieder geval voor Leiden en Heidelberg, een realistischer vergelijk worden gemaakt. Met 447 gulden *rheinischer Währung* kon in Heidelberg in 1746 ongeveer 24.500 liter rogge worden aangeschaft, met 1.600 gulden in Leiden 37.600 liter.[121] Op deze wijze berekend verdienden de Leidse hoogleraren theologie en rechten gemiddeld niet ruim drie maal zoveel als hun Heidelbergse collega's, maar anderhalf maal zoveel. Deze andere wijze van vergelijken moet in feite ook worden toegepast op de totale inkomsten en uitgaven. Ondanks

116 In Heidelberg doceerden in 1746 18 hoogleraren, in Erlangen in 1749 19 hoogleraren, (14 gewoon en 5 buitengewoon), in Jena in 1700 18 gewoon hoogleraren, 'eine Anzahl, die dem Durchschnitt der deutschen Hochschulen damals entsprach'. Merkel, *Heidelberg*, 265, Jaklin, *Erlangen*, 84 en 85, Siegfried Schmidt, 'Die Universität Jena im zeichen von Pietismus und Aufklärung vom Beginn des 18. Jahrhunderts bis zur Reorganisation der Universität unter Anna Amalia', in: Max Steinmetz ed., *Geschichte der Universität Jena 1548/58-1958. Festgabe zum vierhundertjährigen Universitätsjubiläum* (Jena 1958) 167-216, aldaar 176.

117 Jaklin, *Erlangen*, 87 en 99, Merkel, *Heidelberg*, 263-264. Zowel in de Leidse als de Heidelbergse cijfers is sprake van 'kale' salarissen, omdat dat ook het geval lijkt te zijn in de opgave van Jaklin over Erlangen. Zowel in Heidelberg als in Erlangen was, net als in Leiden, sprake van aanvullende betalingen. Een deel daarvan was in natura (graan, wijn, hout). De waarde van die naturabetalingen ging de 100 gulden echter niet te boven.

118 Zie blz. 148..

119 Charles E. McClelland, *State, society, and university in Germany 1700-1914* (Cambridge 1980) 89. Schmidt, 'Jena', 172.

120 Zie blz. 126.

121 Een 'malter' rogge (in Heidelberg ongeveer 220 liter, Fritz Verdenhalven, *Alte Maße, Münzen und Gewichte aus dem deutschen Sprachgebiet* (Neustadt an der Aisch 1968) 34) kostte in Heidelberg in 1745 ongeveer 4 gulden 'rheinisch'. In Leiden kostte een 'last' rogge (3010 liter, J.M. Verhoeff, *De oude Nederlandse maten en gewichten* (2e druk Amsterdam 1983)) in de jaren 1740-1749 gemiddeld 128,10 gulden, N.W. Posthumus, *Nederlandsche prijsgeschiedenis* II (Leiden 1964) 613.

deze forse nuancering blijft staan dat het Leidse budget, alsmede het gemiddeld salarisniveau van de docenten, aanzienlijk hoger lag dan dat aan de Duitse universiteiten.

Het is daarmee haast overbodig om te constateren dat ook de Duitse universiteiten regelmatig in financiële moeilijkheden verkeerden. Dat gold niet alleen voor Heidelberg en Erlangen, maar ook voor de andere Duitse, zelfs voor nagenoeg alle Europese universiteiten.[122] Wat betreft Heidelberg en Erlangen is waar te nemen dat dat voor een groot gedeelte lag aan het simpelweg tekortschieten van de middelen, maar voor een deel ook aan gebrekkig beheer. Dat op dit vlak ook in Leiden nog veel te verbeteren viel werd hierboven al duidelijk, maar vooral tegen de situatie in Erlangen stak de kwaliteit van het Leidse financieel beheer nog gunstig af. Het zou te ver voeren om op alle details in te gaan. Ondoorzichtigheid van de administratie, daaruit voortvloeiend een slechte kennis van de werkelijke financiële gesteldheid van de instelling, slordigheid, laksheid, corrupte ontvangers, het waren allemaal factoren die het financieel beheer in Erlangen kenmerkten. Zo slecht schijnt de situatie in Heidelberg niet geweest te zijn, maar ook daar was de administratie niet geheel transparant door de betrokkenheid van meerdere ontvangers bij de universiteitsfinanciën. De problemen in Erlangen en Heidelberg werden mede veroorzaakt door de zeggenschap van de senaat over (een deel) van het financieel beheer. De hoogleraren bleken meer dan eens niet goed toegerust voor die taak.

Los van de financiële situatie was de algemene toestand van de Duitse universiteiten in de achttiende eeuw ronduit slecht. Het waren versteende instellingen geworden, waarvan het onderwijsaanbod nauwelijks aansloot bij de veranderde wensen van de hogere maatschappelijke strata. De theologie was in de greep van de orthodoxie, zowel aan protestantse als katholieke universiteiten. Het medische onderwijs was nog grotendeels gebaseerd op de klassieken. Voor nieuwe ontdekkingen die elders waren gedaan werd geen plaats in het onderwijs ingeruimd. De *artes*faculteiten bereidden de student uitsluitend voor op de hogere faculteiten. Ze deden dat vaak ook nog slecht en ondervonden concurrentie van Latijnse scholen en de zogenaamde *Ritterakademien*, waar adellijke jongelieden een beperkter, maar modieuzer en meer op praktisch toepasbare kennis toegesneden curriculum kregen voorgeschoteld. De rechtenfaculteiten waren er nog het minst slecht aan toe, maar hadden in vergelijking tot de zeventiende eeuw eveneens aan belang ingeboet. De landsheren bouwden hun eigen staatsapparaat op, met eigen wetten en tradities, waardoor het Romeinse recht dat aan de universiteiten werd onderwezen steeds meer aan relevantie verloor. Wetenschappelijk onderzoek vond niet plaats aan de universiteit, maar aan de naar Frans voorbeeld gestichte vorstelijke Akademies voor Wetenschappen.[123]

Het totaal aantal nieuwe inschrijvingen per jaar aan de Duitse universiteiten daalde door deze ontwikkelingen, of liever gezegd het gebrek eraan, van ongeveer 9.000 rond 1700 tot zo'n 6.000 aan het einde van de achttiende eeuw.[124] Deze algemene

122 De Ridder-Symoens, 'Management', 183.
123 McClelland, *Germany*, 27-33.
124 Ibidem, 28.

tendens – een steeds lagere waardering van het fenomeen universiteit en daardoor afnemend universiteitsbezoek – was één van de oorzaken van het dalend aantal inschrijvingen van Duitse studenten in Leiden. Daarnaast nam, zoals al eerder gezegd, de aantrekkingskracht van de Republiek als geheel op buitenlanders in de achttiende eeuw af. Dat leidde tot minder toeloop van Duitse studenten en docenten. Minstens even belangrijk waren de verboden die de Duitse vorsten studenten en docenten oplegden om elders te gaan studeren of les te geven, om het dalend universiteitsbezoek tegen te gaan en de continuïteit van het onderwijs te waarborgen.[125]

Een vierde reden was dat er temidden van alle verstarring en achteruitgang toch enkele Duitse universiteiten waren die andere wegen insloegen, en daarmee de noodzaak voor studenten en docenten om naar het buitenland te vertrekken deden afnemen. Belangrijk was allereerst de bloeiperiode van de Lutherse universiteit van Jena, gesticht in 1558, vanaf de tweede helft van de zeventiende tot en met het eerste kwart van de achttiende eeuw. Haar theologische faculteit wist zich enigszins los te maken van de knellende orthodoxie en stond meer dan elders open voor nieuwe ideeën. Bovendien doceerde in Jena van 1653 tot 1699 Erhard Weigel, een van de voornaamste wegbereiders van het cartesiaanse denken in Duitsland.[126] De universiteit schaarde zich wat betreft de inschrijvingscijfers in de top drie van Duitse universiteiten, naast Leipzig en Wittenberg, en in de jaren 1706-1720 was Jena zelfs de best bezochte universiteit van Duitsland.[127] Daarna moest het de eerste plaats aan Halle laten, waar in 1694 de bestaande *Ritterakademie* was verheven tot universiteit. Zowel de piëtistisch georiënteerde theologische faculteit als de relatief moderne rechtenfaculteit maakten de eveneens Lutherse universiteit van Halle tot de meest vooruitstrevende universiteit van Duitsland van het moment.[128]

De in 1737 gestichte Lutherse universiteit van Göttingen zou evenwel uitgroeien tot de meest geduchte concurrent van Leiden in de strijd om de gunst van de Duitse student en docent.[129] De verantwoordelijke man voor de stichting, Gerlach Adolf von Münchhausen, nam bij de inrichting van de universiteit niet alleen Halle als voorbeeld, maar gebruikte ook juist die elementen die de universiteiten in de Republiek tot een succes hadden gemaakt. Zo kreeg in Göttingen de theologische faculteit niet die overheersende positie die ze elders in Duitsland wel bezat, werd de *artes*faculteit meer dan een vooropleiding tot de hogere faculteiten, en zorgde in het algemeen de relatief grote vrijheid van denken en publiceren voor een enorme aantrekkingskracht. Göttingen probeerde met het moderne curriculum vooral rijke adellijke studenten te trekken, en slaagde daar verhoudingsgewijs goed in. Leiden merkte dat heel goed: trok het in de jaren 1725-1734 nog 113 studenten uit deze groep, in 1735-1744 waren dat er nog maar 68, en in de jaren daarna nog slechts

125 Roelevink, Joke, 'Alte Liebe, neue Initiativen. Deutsche und niederländische Universitäten im 18. und frühen 19. Jahrhundert', *Jahrbuch Zentrum für Niederlande-Studien* 3 (1992) 53-66, aldaar 62.

126 Werner Mägdefrau, 'Der Aufstieg und die erste Blütezeit der Universität Jena in der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts', in: Steinmetz, *Jena*, 111-163, aldaar 128-140. Schneppen, *Geistesleben*, 79-80.

127 Mägdefrau, 'Jena', 124.

128 McClelland, *Germany*, 34-35.

129 Ibidem, 35-46. Roelevink, 'Alte Liebe', 62-63.

10.[130] Het beroepen van nieuwe docenten hield Münchhausen als curator in eigen handen, wat betekende dat docenten vooral om hun wetenschappelijke kwaliteiten werden aangenomen en niet op basis van familierelaties. Er werden grote namen gelokt met hoge salarissen.

Voor dit benoemingsbeleid was ook voldoende geld beschikbaar. Bij aanvang werd het jaarlijkse budget – afkomstig uit overheidsgeld – vastgesteld op 16.600 thaler, omgerekend ongeveer 27.700 gulden. Aan het begin van de negentiende eeuw was dit bedrag inmiddels gestegen tot zo'n 42.000 thaler, of 70.000 gulden. Zo'n 3/5e gedeelte daarvan werd uitgegeven aan docentensalarissen.[131] Daarmee deed Göttingen niet onder voor Leiden, waar in hetzelfde jaar ruim 42.000 gulden aan de docenten werd uitgegeven. Ook het aandeel dat de docentensalarissen hadden in de totale uitgaven kwam overeen met dat van Leiden.[132] Göttingen was hiermee de enige Duitse universiteit die ook op financieel vlak kon concurreren met Leiden. Het probeerde zelfs Leidse docenten los te weken: Bernhard Siegfried Albinus in 1753, David Ruhnkenius in 1785.[133] Weliswaar bleven deze pogingen zonder succes, maar ze tonen wel aan dat de rollen aan het verwisselen waren. Göttingen was aan het einde van de achttiende eeuw het voorbeeld voor hen die het Nederlandse universitaire bestel wilden hervormen.[134]

In Duitsland zelf zal het voorbeeld van de financiële kracht van Göttingen hebben bijgedragen aan het besef dat de financiën, naast andere zaken uiteraard, een belangrijk element konden zijn in het succes van een universiteit. Zowel in Heidelberg als in Erlangen kwamen in de tweede helft van de achttiende eeuw, respectievelijk in 1761 en in 1791, belangrijke verbeteringen in het financieel beheer tot stand. De veranderingen bestonden uit het overnemen van de financiële bevoegdheden van de hoogleraren door staatsorganen en stroomlijning en modernisatie van de administratie. Maar deze ontwikkelingen waren niet alleen in Erlangen en Heidelberg waar te nemen. Het traditionele zelfstandige beheer van de financiën door universiteiten was in het Duitse Rijk op de terugtocht, als onderdeel van een algemene tendens naar toenemende staatsinvloed op, én staatsfinanciering van universiteiten. Die staatsinvloed was er altijd al, in de persoon van de landsheer, maar de verandering bestond hierin dat de universiteiten niet langer slechts aan hem verantwoording schuldig waren, maar in toenemende mate ook aan zijn staatsorganen. Universiteiten werden zo gewone staatsinstellingen die ook op navanante wijze

130 Wederom dank aan Martine Zoeteman.

131 Emil Franz Rössler, *Die Gründung der Universität Göttingen. Entwürfe, Berichte und Briefe der Zeitgenossen, herausgegeben und mit einer geschichtlichen Einleitung versehen* (2e druk Aalen 1987, 1e druk Göttingen 1855) 48, 56-57. C. Meiners, *Ueber die Verfassung und Verwaltung Deutscher Universitäten* 2 banden (herdruk Aalen 1970, 1e druk Göttingen 1801) band 1, 50-51, over de hoogte van het budget. Het budget lag waarschijnlijk nog iets hoger; Meiners schrijft dat het budget van Halle, sedert 1786 14.000 thaler, 'nicht ein mahl den dritten Theil der Summe aus[macht], die jährlich auf die Georgia Augusta [de universiteit van Göttingen] gewandt wird.'

132 Zie grafiek 7.6 op blz. 221.

133 Otterspeer, *Groepsportret* 2, 333, *Bronnen* 6, 281; 3-9-1785. Zie ook blz. 162.

134 Roelevink, 'Alte Liebe', 63.

bestuurd gingen worden.[135] Deze toenemende inbedding van de universiteiten in het staatssysteem, gekoppeld aan hervorming van het curriculum en grote financiële ondersteuning, zou uiteindelijk in de negentiende eeuw de Duitse universiteiten tot de beste van Europa maken.

De teruggang in het aantal nieuwe inschrijvingen aan universiteiten deed zich overigens niet alleen in Duitsland voor. De tendens was ook in Leiden zelf waarneembaar. Het ontstaan van meer modern geachte alternatieven voor universitair onderwijs deed in de achttiende eeuw de immatriculatie-cijfers van studenten die uit de Republiek zelf afkomstig waren dalen.[136]

Als we de conclusies toespitsen op het element van de financiën, dan moeten we vaststellen dat de rol van het beschikbare budget en de wijze waarop het beheerd werd, belangrijker waren voor de aantrekkingskracht van de Leidse universiteit tot 1750, dan voor het verlies daarvan na die datum. Het bedrag dat andere universiteiten te besteden hadden stak nogal schril af tegen dat van Leiden. Dat gold niet alleen voor de universiteiten in de Republiek, maar ook voor die in Duitsland, al bleken de verschillen wat minder schrikbarend wanneer men het lagere prijspeil aldaar in acht neemt. Deze financiële toppositie had Leiden te danken aan de ligging in het rijkste gewest van de Republiek, Holland. Hoewel het belang ervan niet overdreven moet worden,[137] speelde de hoge gemiddelde salariëring van docenten die ermee mogelijk werd gemaakt zeker een rol in de aantrekkingskracht van de Leidse universiteit. Met het geld werd een kwalitatief hoogstaand docentencorps onderhouden, dat op zijn beurt aantrekkingskracht uitoefende op studenten uit binnen- en buitenland, waarvan de laatsten vooral uit protestants Duitsland afkomstig waren. Ook de instellingen die ermee gefinancierd werden droegen bij aan het positieve beeld dat van de Leidse universiteit bestond. Het beheer over de financiën was zeker voor verbetering vatbaar, maar vergeleken met elders zo slecht nog niet.

Ook na 1750 bleef Leiden verhoudingsgewijs een goed gedoteerde universiteit – alleen Göttingen bevond zich op hetzelfde niveau – zodat we de redenen voor de verminderde aantrekkingskracht niet in eerste instantie op het financiële vlak moeten zoeken. Belangrijker waren de afnemende aantrekkingskracht van de Republiek als geheel, de verminderde aantrekkingskracht van universitair onderwijs in het algemeen – op binnenlandse en buitenlandse studenten –, de verboden die Duitse vorsten uitvaardigden op het studeren en doceren in het buitenland, en het bestaan van enkele vernieuwende universiteiten in Duitsland die de noodzaak om naar het buitenland uit te wijken deed verminderen voor hen die nog wel prijs stelden op academisch onderricht. Om al die tendensen het hoofd te kunnen bieden was een financiële injectie nodig geweest die de mogelijkheden van het inmiddels in grote problemen verkerende Holland ver te boven ging.

135 Pleyer, *Deutschen Universitäten*, 49-53. Merkel, *Heidelberg*, 335.

136 Willem Otterspeer, 'Russische studenten aan de Leidse universiteit. De broertjes Koerakin en hoe het hun te Leiden verging', *Leids jaarboekje* 95 (2003) 141-164, aldaar 145.

137 Zie blz. 148-150.

Samenvatting en conclusies

In dit boek is de geschiedenis van de Leidse universiteit in de vroegmoderne tijd beschreven vanuit een andere oogpunt dan gebruikelijk. Niet het onderwijs, de wetenschap, de studenten of de individuele hoogleraren stonden centraal, maar de 'verborgen' kant van de universiteit, de onderliggende organisatie. In concreto werd beschreven op welke wijze de instelling bestuurd werd, welke groei zij doormaakte, op welke wijze personeel werd aangeworven en hoe het functioneerde en bezoldigd werd, en, niet het minst belangrijk, hoe de instelling gefinancierd werd, hoe het beheer over de geldmiddelen werd uitgeoefend en welke ontwikkeling de universiteitsfinanciën doormaakten.

De samenstelling van het universiteitsbestuur bleek eerder het gevolg te zijn van een ontwikkeling dan van nauwkeurige bepalingen in de eerste statuten. Het werd een zevenkoppig college, bestaande uit drie curatoren als vertegenwoordigers van de Staten van Holland en de vier burgemeesters van de stad binnen wier muren de instelling gevestigd was. De bestuursinrichting was daarmee een uiting van de collegiale bestuurstraditie die zich in de Republiek ontwikkelde. Een verschijnsel dat binnen die traditie paste deed zich ook hier voor: onenigheden binnen het college, die er ongetwijfeld waren, onttrokken zich grotendeels aan het gezichtsveld door de wijze van verslaglegging van vergaderingen. Slechts de zeer ernstige meningsverschillen kwamen tot uiting in de resoluties van Curatoren en Burgemeesters. Zulke voorvallen deden zich allereerst voor in de eerste jaren na de stichting, toen de krachtsverhoudingen tussen de twee groepen bestuurders nog niet geheel waren uitgekristalliseerd. Pas toen curatoren de aanwezigheid van de Leidse burgemeesters binnen het bestuur geaccepteerd hadden, en de burgemeesters aan de andere kant aanvaardden dat de initiatieven door curatoren werden genomen, bijvoorbeeld bij de benoeming van nieuwe docenten, kwam het bestuur in rustiger vaarwater. Dat wil niet zeggen dat er nooit meningsverschillen waren; andere bronnen dan de resoluties bewijzen dat. Ernstige verstoringen van de verhoudingen deden zich echter na de eerste onrustige periode nog slechts tweemaal voor. De leidende rol van curatoren was niet in de laatste plaats een gevolg van hun vaak langdurige aanwezigheid in het college. Zij hadden zitting voor het leven, terwijl de burgemeesters elk jaar wisselden.

De over het algemeen stabiele verhoudingen binnen het bestuur maakten dat de houding tegenover het eigenlijke oppergezag over de universiteit, de Staten van Holland, een vrij onafhankelijke was. Zolang er geen grote problemen waren, kon-

den Curatoren en Burgemeesters de universiteit besturen op een wijze die hen goeddunkte. Zo nu en dan had het bestuur ook daadwerkelijk pretenties van onafhankelijkheid tegenover de provinciale principalen. Dat zal vooral van curatoren uitgegaan zijn, omdat zij zich door hun vaak lange zittingstermijn op den duur minder een vertegenwoordiger van de Staten gevoeld zullen hebben. Als het er werkelijk op aankwam hadden de Staten echter altijd het laatste woord.

De band tussen de universiteit en de stadhouders was meestentijds eerder geestelijk dan fysiek. Het initiatief tot de stichting van de universiteit door Willem de Zwijger waarborgde de speciale band met het Oranje-huis, maar het hing van de politieke situatie en het persoonlijk enthousiasme van zijn opvolgers af of de stadhouder concrete invloed uitoefende. De juiste ingrediënten bleken slechts korte perioden aanwezig: tijdens en korte tijd na de arminiaanse troebelen en aan het einde van de zeventiende eeuw, toen koning-stadhouder Willem III op het toppunt van zijn macht verkeerde. Invloed van het stadhouderlijk hof na 1748, aan andere universiteiten binnen de Republiek een belangrijke factor, was in Leiden waarschijnlijk minder aanwezig, al is er meer onderzoek nodig om dat beeld te bevestigen.

De verhouding tussen het universiteitsbestuur en de Leidse hoogleraren, verzameld in de senaat, was als die van een vader en een zoon. De zoon rebelleerde zo nu en dan tegen het vaderlijk gezag, maar moest uiteindelijk meestal het onderspit delven, niet in de laatste plaats omdat de hoogte van het 'zakgeld' bepaald werd door Curatoren en Burgemeesters. Door de stabiele interne bestuursverhoudingen waren pogingen curatoren en burgemeesters onderling tegen elkaar uit te spelen niet succesvol. Bovendien was de onderlinge kinnesinne in het docentencorps vaak zo groot, dat er vrijwel nooit een eensgezind standpunt kon worden ingenomen. De zeggenschap van de senaat over universiteitszaken ging kortom zo ver als Curatoren en Burgemeesters toestonden. De vaststelling van de vakanties, de lesroosters en de lesstof op de publieke colleges bijvoorbeeld, werd in praktijk aan de hoogleraren overgelaten, waar dat volgens de statuten samen met curatoren moest gebeuren. Niettemin greep het bestuur in wanneer er iets besloten werd dat naar zijn mening niet juist was. Wat Curatoren en Burgemeesters niet konden voorkomen was de grote opmars van de private colleges vanaf de tweede helft van de zeventiende eeuw, die volledig ten koste ging van de publieke colleges. De inhoud van het onderwijs kwam daarmee vrijwel volledig in handen van de individuele docenten.

De belangrijkste taakgebieden van Curatoren en Burgemeesters zijn samen te vatten als beheer en uitbouw van de gebouwen en instellingen, personeelsbeleid en financieel beheer. Er werd gestart met een enkel gebouw, waarin lessen werden gegeven en plechtigheden plaatsvonden, maar in de loop van de periode kwam het tot een enorme uitbreiding van de universitaire infrastructuur. De eerste en in dit opzicht meest dynamische uitbouwfase lag aan het einde van de zestiende eeuw, toen vooral curator Jan van der Does en secretaris Jan van Hout initiatieven namen die de universiteit op de Europese kaart zetten. De academie kreeg een bibliotheek, een botanisch-medische tuin en een anatomisch theater, en werd daarmee 'completer' dan veel oudere instellingen van hoger onderwijs in Europa. Deze eerste fase vond

zijn afsluiting in de oprichting van de ingenieursopleiding op initiatief van Maurits, de 'Duytsche mathematicque'. De uitbreidingen die in de loop van de zeventiende eeuw volgden kwamen vooral voort uit de concurrentiestrijd met andere universiteiten in de Republiek. De bouw van het astronomisch observatorium op het academiegebouw en het begin van het medisch onderwijs aan het ziekbed in het Ceciliagasthuis, het *collegium medico-practicum*, kan niet los worden gezien van de oprichting van de illustre scholen in Amsterdam en Utrecht in 1632, waarvan de laatste in 1636 een volwaardige universiteit werd. Daarnaast kwam in hetzelfde jaar nog een paillemaillebaan tot stand, een voorziening voor studenten, alweer tegelijk met de opening van eenzelfde baan in Utrecht. De idee van een chemisch en fysisch laboratorium, waar ten overstaan van studenten en andere toeschouwers experimenten werden uitgevoerd, kwam voort uit ontwikkelingen in de wetenschap, maar de daadwerkelijke stichting van de laboratoria in 1669 en 1675 was voor het bestuur een methode om studenten te behouden of terug te winnen die niet alleen voor hun promotie, maar voor hun gehele studie naar andere binnenlandse universiteit dreigden uit te wijken.

Als gevolg van financiële problemen vonden uitbreidingen van bestaande, en oprichting van nieuwe instellingen veelal plaats binnen de bestaande ruimtelijke grenzen die al eerder bereikt waren. In de achttiende eeuw kan men slechts in een tweetal gevallen spreken van een echte ruimtelijke uitbreiding. Het betrof de uitbreiding van de hortus tot het drievoudige van het bestaande oppervlak, en de totstandkoming van het *nosocomium clinicum* waarvoor een pand aan het Pieterskerkhof werd aangekocht. Het benutten van beschikbare ruimte was van toepassing op kabinet van naturalia, dat in de nieuwe oranjerie in de hortus werd opgesteld. Ondertussen werden het chemisch en fysisch laboratium en de ruimten onder het anatomisch theater steeds verder volgestouwd met instrumentarium, preparaten en verzamelobjecten. Voor een door hoogleraar Bernardus Siegfried Albinus nagelaten collectie anatomische preparaten werd in de Faliede Bagijnkerk een nieuwe ruimte gecreëerd. Uitvoering van plannen voor de bouw van een groots, nieuw academiegebouw op de plaats van het oude, waarin plaats zou zijn voor alle collecties en de bibliotheek, bleken financieel niet haalbaar. Desondanks mag men concluderen dat het Curatoren en Burgemeesters ook in de tweede helft van de achttiende eeuw, waarin de roem van de Leidse universiteit binnen Europa alleen nog in naam bestond, niet ontbroken heeft aan initiatieven om het tij te keren.

Het Statencollege stond als instelling wat apart van de universiteit, omdat het in wezen een afzonderlijke stichting van de Staten van Holland was. Niettemin droegen de Staten het toezicht op aan Curatoren en Burgemeesters, en waren ook in andere opzichten de banden sterk: professoren beslisten mee in de toelating van bursalen in het college en bleven ook daarna bij hun studie betrokken, regent en subregent van het college waren vaak tegelijkertijd docent aan de universiteit, en de financiën van het college waren vanaf 1605 geïncorporeerd in die van de academie.

Meer dan de instellingen bepaalden de docenten de aantrekkingskracht van de universiteit op binnen- en buitenlandse studenten. Binnen het docentencorps be-

stond een strikte hiërarchie, met aan de top de gewoon hoogleraren of *ordinarii*, gevolgd door de buitengewoon hoogleraren of *extraordinarii* en de lectoren. De verschillen kwamen tot uiting in salariëring, zeggenschap – de *extraordinarii* en de lectoren hadden geen zitting in de senaat – en fysieke rangorde tijdens plechtigheden. Het duidelijk gevoelde onderscheid versterkte de natuurlijke ambitie om op te klimmen naar het ordinariaat, en de meeste lagere docenten lukte dat ook na verloop van een aantal jaren. Door deze interne promoties, alsmede door toenemende specialisatie in de wetenschap en de concurrentie van andere universiteiten werd echter het statutair vastgestelde maximum aantal gewoon hoogleraren gedurende lange perioden ver overschreden. De spanning tussen deze ontwikkelingen en de veelal slechte financiële situatie maakte dat het bestuur zijn eigen maatregelen omtrent uitbreiding of inperking van het docentencorps meer dan eens moest herzien.

Gezien het belang van een goed docentencorps kan het aannemen van nieuwe docenten als de belangrijkste taak van het universiteitsbestuur worden beschouwd. Bij de vervulling van vacatures steunden Curatoren en Burgemeesters in hoge mate op de adviezen van hoogleraren van de eigen universiteit en van andere bestuurders en geleerden in binnen- en buitenland. Tegelijkertijd probeerden die ook ongevraagd via hun eigen netwerken het bestuur te bewerken om beschermelingen aan een Leidse leerstoel te helpen. Anders dan aan veel buitenlandse universiteiten hadden Leidse hoogleraren evenwel geen formele zeggenschap bij benoemingskwesties, zodat een al te sterke verzwagering van het docentencorps achterwege bleef. Daarmee is al één element van het benoemingsbeleid van Curatoren en Burgemeesters genoemd, dat verder vooral gekenmerkt wordt door het streven naar evenwicht en een voorkeur voor landslieden. Het streven naar evenwicht kwam op verschillende manieren tot uiting in de samenstelling van het docentencorps. Het bevatte representanten van verschillende wetenschappelijke en theologische stromingen, pure theoretici tegenover docenten die ook praktische vaardigheden onderwezen en demonstreerden, en was tegelijk een mengeling van oudere, ervaren en jonge talentvolle docenten. Een aanzienlijk aantal geleerden werd weggeplukt van andere binnen- en buitenlandse universiteiten – binnen de Republiek was Leiden vaak het eindstation van de professorencarrière – en meteen tot gewoon hoogleraar benoemd, anderen waren jong en talentvol, deels al in Leiden actief als docent, en kwamen veelal in dienst als lector of buitengewoon hoogleraar om vervolgens carrière te maken binnen de universiteit. Dat laatste gold met name voor de *artes*faculteit, waar de helft van de nieuwelingen beneden de rang van *ordinarius* begon. Voor de theologische faculteit daarentegen, waar het oog van de buitenwereld het meest op gericht was, koos het bestuur meestal voor zekerheid in de persoon van oudere, ervaren docenten in plaats van jongeren van wie nog niet geheel duidelijk was in welke richting zij zich zouden ontwikkelen. De voorkeur voor landslieden bestond al vanaf het begin, maar weerspiegelde zich toen nog niet in de samenstelling van het docentencorps, omdat geschikte personen in de eigen jonge Republiek schaars waren. Aanvankelijk waren buitenlanders die in Leiden doceerden voor het grootste gedeelte afkomstig uit de Zuidelijke Nederlanden, later namen Duitsers

die positie over. Voor beide groepen gold dat het vooral het politiek stabiele en wetenschappelijk gunstige klimaat was dat hen naar de Republiek trok, eerder dan de aantrekkingskracht van de Leidse universiteit alleen. In de loop van de onderzochte periode nam het aandeel van de buitenlandse docenten steeds verder af. Enerzijds kwam dat wellicht doordat kwaliteit toen wel binnen de landsgrenzen te vinden was – voor een groot gedeelte opgeleid in Leiden – anderzijds door het groeiend besef dat buitenlanders hier steeds minder te zoeken hadden, zodat het al nauwelijks zinvol was hen te beroepen.

In de schaduw van de docenten was voor de universiteit ook niet-onderwijzend personeel actief. De omvang van dit ondersteunend personeel was aanvankelijk gering, maar nam vooral door de uitbreiding van het aantal instellingen geleidelijk toe tot een niveau van zo'n 40 personen rond 1800. Met deze niet vooraf geplande groei moest zich ook een organisatie ontwikkelen waarin duidelijk was wie aan wie verantwoording moest afleggen. De dienaren van de instellingen kwamen logischerwijze hiërarchisch onder de prefect van hun instelling te werken – vrijwel zonder uitzondering een hoogleraar. Alleen grote problemen, zoals een verstoorde relatie tussen professor en dienaar, kwamen ter vergadering van Curatoren en Burgemeesters. Voor het overige personeel fungeerde de secretaris van Curatoren en Burgemeesters als schakel met het bestuur. Het aldus gegroeide systeem werkte over het algemeen goed. Niettemin deden zich zo nu en dan wel serieuze problemen met functioneren voor, die niet altijd voortvarend werden aangepakt. Van belang was natuurlijk het aannemen van personen die voor hun functie geschikt waren, wat door de wijze waarop de recrutering verliep niet altijd gegarandeerd was. Aanstellingen in universitaire dienst kwamen over het algemeen tot stand langs informele lijnen, zoals gebruikelijk was in het tijdvak waarover we spreken. Voor sommige, vooral hogere functies, was niet eens een sollicitatieprocedure nodig, omdat ze automatisch werden waargenomen door stedelijke bestuurders. De lagere functionarissen kwamen voornamelijk uit de kring van persoonlijk dienaren van bestuursleden en hoogleraar-prefecten. De universitaire functies waren zo een onderdeel van het dienst – en wederdienst principe dat zo'n belangrijke functie vervulde in de betrekkingen binnen het regentenpatriciaat en tussen bestuurders en lagere bevolkingsgroepen. Hoewel uit dit systeem volgt dat kwaliteit niet altijd de doorslaggevende factor was bij de begeving van functies, moeten de negatieve aspecten niet worden overdreven. Het bij de universiteit binnenloodsen van een beschermeling, terwijl men op de hoogte was van zijn geringe capaciteiten, zou schadelijk voor de eigen reputatie zijn. Tegelijkertijd was de functionaris zelf juist door de persoonlijke binding met zijn meerdere eerder geneigd goed werk af te leveren.

De financiële middelen om dit alles – instellingen, gebouwen, docerend en ondersteunend personeel – te kunnen betalen, werden door de Staten ter beschikking gesteld uit goederen van kloosters, die na de reformatie alleen nog formeel bestonden. Aan de samenstelling van het 'pakket' werd in de eerste periode van het bestaan van de universiteit nog het een en ander gewijzigd. Na 1598 stond het vast en omvatte het gronden, tiendrechten en renten van negen kloosters binnen en vier

kloosters buiten Leiden, en van de abdij van Egmond in het Zuiderkwartier. De administratie berustte vanaf dat moment bij één rentmeester, die uit de Leidse bestuursgelederen werd gekozen en zich daardoor vooral verantwoordelijk achtte tegenover Curatoren en Burgemeesters, meer dan tegenover de Staten of de Hollandse rekenkamer aan wie hij rekenplichtig was. Zijn jaarlijkse rekeningen maakte hij op volgens de enkelvoudige boekhoudmethode, die voor instellingen gebruikelijk was, maar voor het zicht op de reële financiële situatie van de universiteit belangrijke nadelen in zich draagt. Niettemin bleken de rentmeestersrekeningen wel bruikbaar om inzicht te krijgen in verschillende aspecten van de universiteitsfinanciën. Eén van die aspecten is de ontwikkeling van het niveau van de totale inkomsten en uitgaven. Dat blijkt vooral sterk gestegen aan het begin en aan het einde van de periode, grofweg van 1575-1605 tot 1760-1812, en in veel mindere mate in het tussenliggende tijdvak. Aan de hand van hoogte van, en de verhouding tussen de verschillende groepen inkomsten en uitgaven, die eveneens uit de rekeningen zijn af te leiden, is die ontwikkeling nader te duiden. Meer dan de helft van de totale uitgaven ging op aan betalingen aan docenten, en het was ook vooral de stijging van die categorie die leidde tot stijging van de uitgaven als geheel. De toename was op zijn beurt een gevolg van een stijging van wedden per individu en, vooral in de beginperiode, een toename van het aantal docenten. Aan de inkomstenkant valt allereerst een verschuiving te constateren van ontvangsten uit landpacht naar losrenten als gevolg van de verkoop van het landbezit aan het einde van de zestiende en in de eerste helft van de zeventiende eeuw. Een groot nadeel van deze ontwikkeling was de verstarring van de inkomsten, omdat de opbrengst uit losrenten op zijn gunstigst gelijk bleef, waar de landpachten steeds periodiek verhoogd werden. Hiermee samen hing dan ook een tweede ontwikkeling: de inkomsten uit het eigen bezit namen relatief steeds verder af ten gunste van subsidies van de Staten van Holland, die nodig waren om de stijging van de uitgaven het hoofd te bieden.

Dat wat betreft de lange-termijn ontwikkelingen. Voor een analyse van de concrete financiële toestand van de universiteit bleken aanvullende bronnen nodig, met name de resoluties van Curatoren en Burgemeesters alsmede enkele eigentijdse rapporten over de universitaire financiën. Uit de analyse komt een lange litanie van financiële moeilijkheden naar voren, waarbij wel onderscheid gemaakt moet worden tussen problemen van tijdelijke en van structurele aard. Tijdelijke moeilijkheden werden vooral veroorzaakt door de tijdspanne die er jaarlijks lag tussen het moment dat het merendeel van de inkomsten daadwerkelijk binnenkwam en het moment waarop de rentmeester zijn betalingen moest verrichten. Het grootste gedeelte van de inkomsten vloeide pas in het vierde kwartaal in de kas, terwijl de uitgaven meer regelmatig over het jaar gedaan moesten worden. Deze moeilijkheden werden nog versterkt door het fenomeen van de achterstallige betalingen. Noodgedwongen moest de rentmeester op zijn beurt vaak betalingen opschorten tot later in het jaar, ofwel geld lenen. Vooral de eerste 25 jaar biedt van deze korte-termijn problematiek een goede illustratie: hoewel in theorie de inkomsten opwogen tegen de uitgaven, moest er regelmatig in het begin van het jaar geld geleend worden. Wanneer

dan aan het einde van het jaar de kas eindelijk goed gevuld was, konden de leningen weer worden afbetaald. Anders was het wanneer de uitgaven de inkomsten structureel overschreden, zoals in de loop van de onderzochte periode meer dan eens gebeurde. Er kwamen immers regelmatig nieuwe instellingen tot stand, het aantal personeelsleden nam toe en collecties groeiden, terwijl na de landverkopen in de eerste helft van de zeventiende eeuw de inkomsten uit het eigen bezit niet langer verhoogd konden worden. Waren er structurele tekorten, dan bleef de rentmeester achter de feiten aanlopen en konden leningen zich opstapelen omdat het niet meer tot afbetaling kwam. Wat de universiteit op die momenten overeind hield waren de steeds omvangrijkere subsidies van het gewestelijk bestuur.

Met de resultaten van het onderzoek kunnen we nu pogen een antwoord te formuleren op de vraag die in de inleiding van dit boek gesteld is: kunnen 'bloei' en neergang van de universiteit, naast de 'rise and fall' van de Republiek, mede verklaard worden uit de vorm en de werking van het Leidse universiteitsbestuur?

Er zijn zeker factoren in vorm en werking aan te wijzen die hebben bijgedragen tot het succes van de universiteit. De collegiale bestuursvorm sloot aan bij wat in de Republiek gebruikelijk was, en creëerde daardoor bij de Holandse regenten een groter draagvlak dan bij een éénhoofdig bestuur het geval zou zijn geweest. Een onpartijdig kanselier, of hoe zo'n bestuurder ook geheten zou hebben, was in het veelal door factiestrijd beheerste Holland moeilijk te vinden, en zelden voor alle partijen aanvaardbaar. En hoewel het aantal curatorsplaatsen zeer beperkt was en de zittingsduur in praktijk onbeperkt, kon iedere grotere Hollandse stad het idee hebben vroeg of laat een vertegenwoordiger in het bestuur te krijgen. Met de al vroeg aanvangende subsidiestroom van de Staten van Holland naar de universiteit toonden de Hollandse steden dat zij, ondanks hun onderlinge concurrentie, de instelling eerder beschouwden als een prestige-object van het gehele gewest, dan als een specifiek Leidse instelling. De vorm van het bestuur waarborgde eveneens de ondergeschikte rol van de docenten, waardoor het gevaar van een meer door onderlinge relaties dan kwaliteit bepaald docentencorps op afstand werd gehouden.

De wijze waarop het bestuur te werk ging was eveneens bevorderlijk voor de toestroom van studenten. Zeker, de stroom buitenlanders was nooit op gang gekomen zonder de aantrekkingskracht die de Republiek uitoefende. Maar we moeten niet vergeten dat zeker de helft van de studenten gewoon uit de Republiek afkomstig was. In de indrukwekkende opbouwfase, gekenmerkt door het aantrekken van internationaal aansprekende docenten en een voor de tijd volledig scala aan instellingen, schiepen Curatoren en Burgemeesters een universiteit die het ook waard was om door buitenlanders aangedaan te worden, én die landslieden een meer dan goed alternatief bood voor buitenlandse instellingen van hoger onderwijs. In het vervolg was het handhaven van de nationale en internationale faam van de universiteit het Leitmotiv in het handelen van het bestuur, het verrichtte wat nodig leek 'tot ciraet, vermeerderinge ende heerlyckmaeckinge der universiteyt'. In de concurrentiestrijd met andere universiteiten bleef men, voor zover dat mogelijk was, nieuwe instellingen oprichten en oude aan de eisen van de tijd aanpassen, goede do-

centen elders wegkapen en veelbelovende jongeren uit eigen 'kweek' een kans geven op het katheder.

Tegelijkertijd hebben we vastgesteld dat veel van de elementen die aan het succes hebben bijgedragen ook aan de andere academies in de Republiek te vinden waren. In het kielzog van Leiden profiteerden zij zo eveneens optimaal van de aantrekkingskracht van de Noordelijke Nederlanden. Wat de Leidse universiteit op deze instellingen voor had was de ligging in Holland, veruit het rijkste, dichtstbevolkte en meest aantrekkelijke gewest. De eenmaal genomen voorsprong was daardoor voor Utrecht, Franeker en Groningen, laat staan voor Harderwijk, nooit meer in te lopen.

Dan de neergang. Natuurlijk kunnen we niet voorbijgaan aan de negatieve kanten van het universiteitsbestuur. De belangrijkste was het financieel beheer, dat gekenmerkt werd door korte-termijn denken en een gering inzicht in de materie. Desondanks legt dit aspect nauwelijks gewicht in de schaal als het gaat om het aanwijzen van oorzaken van de achteruitgang van de universiteit in de achttiende eeuw. Curatoren en Burgemeesters lieten zich door financiële problemen tot op zekere hoogte niet weerhouden uitgaven te doen die zij voor het welzijn van de universiteit nodig achtten. De bij tijd en wijle naïeve onbekommerdheid waarmee, ondanks tekorten, grote bedragen werden uitgegeven kon goed uitpakken, zoals het voorbeeld van de Vossius-bibliotheek liet zien. Wel was het aan de Staten van Holland te danken dat tekorten uiteindelijk altijd werden aangevuld. Daarnaast valt op dat de wijze van financieel beheer niet wezenlijk veranderde in de tweede helft van de achttiende eeuw – hooguit werden juist enkele verbeteringen doorgevoerd – en dat financiële moeilijkheden zich niet alleen voordeden tijdens de periode van achteruitgang, maar ook in de hoogtijdagen. Een vergelijking met Duitse universiteiten wees bovendien uit dat het financieel beheer aldaar zo mogelijk nog onbeholpener werd uitgeoefend dan in Leiden. In het Duitse Rijk kon slechts Göttingen, gesticht in 1737, zich op financieel vlak meten met Leiden. Als verklaring voor het vrijwel totaal verliezen van de internationale aantrekkingskracht in de tweede helft van de achttiende eeuw heeft het ondeugdelijke financieel beheer dan ook nauwelijks waarde.

Ook in het benoemingsbeleid zijn geen drastische wijzigingen opgetreden die de oorzaak van de achteruitgang na 1750 bij het bestuur kunnen leggen. We zagen dat het aandeel van de buitenlandse docenten vrijwel nihil werd, maar dat was niet het gevolg van een bewuste keuze van Curatoren en Burgemeesters. De voorkeur voor landslieden bestond bij hen altijd al, maar dat de stroom nu geheel opdroogde was eerder te wijten aan externe factoren. Het waren de factoren die eveneens verantwoordelijk waren voor de sterke teruggang in het aantal buitenlandse studenten dat zich in Leiden inschreef: de verminderde aantrekkingskracht van universitair onderwijs op Duitsers in het algemeen – de aantrekkingskracht op studenten van andere nationaliteiten was al langer verdwenen -, de verboden die Duitse vorsten uitvaardigden op het studeren en doceren in het buitenland, en het ontstaan van enkele vernieuwende universiteiten in Duitsland zelf.

Het verval van de Leidse academie van internationaal wetenschappelijk brandpunt tot regionale universiteit was hiermee een illustratie, een voorbeeld op kleine schaal van het lot dat de gehele Republiek op hetzelfde moment trof: haar internationale rol was uitgespeeld. En zo blijkt wederom hoe onlosmakelijk de levenslopen van universiteit en Republiek met elkaar verbonden waren.

Summary

Leiden University was founded in 1575, during the struggle between Roman Catholic King Philip II of Spain and the protestant rebels lead by William of Orange. Out of this struggle soon emerged the 'Republic of the United Provinces', which became Europe's seventeenth century miracle based on its astonishing economic success, relatively large freedom of speech, thought and writing, and cultural and scientific bloom. In the latter, Leiden University played a large part because it became Europe's leading protestant institution of higher education. Along with an amazing amount of refugees and people simply attracted by the wealth of the country came thousands of students, mainly from the Republic itself, but also from all over Europe. This bond between country and university became ever clearer in the eighteenth century. The Republic fell to a second rank nation, and along with it Leiden university shrank to an institution of higher education no longer of European, but only of national importance.

Most aspects of the history of Leiden University already attracted the attention of scholars: the teachers, the students, and the education. This book focused on a less well-studied aspect of the first university of the Northern Netherlands, namely: its governmental and economic history from the foundation until 1812, the year it became part of the French *Université Impériale*. The main question to be answered was to which degree shape and functioning of the governing board added to its blossom in the seventeenth, as well as its decline in the eighteenth century.

During most of this period, the governing board consisted of seven persons: three curators, appointed by the Estates of Holland, and the yearly-rotating four burgomasters of the city of Leiden. One of the curators was always chosen from the nobility of Holland; the other two were mainly recruited from the city councils of Holland. This collegiate form of government was typical of the Dutch Republic. In this particular case, it assured the Leiden town council influence in the affairs of the institution founded within its walls. The curators represented the Estates of Holland, which meant the other cities in the province of Holland, because these were the true founders of the university. Although they were outnumbered by the burgomasters, in daily practice the curators were the most powerful group within the board. They usually sat for life, whereas new burgomasters were chosen every year. What is more, curators were usually chosen from the highest ranks of the Dutch governing elite, and at least partly selected for their interest in science and knowledge of scientists.

The relations of the board of curators and burgomasters as a whole with councils and persons who also had a say in university matters were also discussed. First their

relations with the Estates of Holland, the sovereign provincial government. Although partly chosen by and partly representing the Estates, the board sometimes pretended to be fully independent of the provincial government. The main cause of this attitude was the long tenure of the curators, who in some cases seemed to regard the university as their own. In the end, however, the Estates always had the last word. The influence of the stadholder depended on his personal interest and the situation in state affairs. During his *coup d'etat* of 1618-1619 for example, stadholder Maurits took a firm grip of university matters, to prevent any non-orthodox theology professors from being appointed in the future. After his death in 1625, however, his successor Frederik Hendrik was less interested in university affairs. His relations with the university's own teachers resembled one of father and son. The son sometimes rebelled, but in the end the father was always superior. Teachers in Leiden, and in the Dutch Republic in general, had much less influence in university matters than elsewhere.

The main tasks of the university board were subsequently explored. The care for existing buildings and institutions accommodated within, and also the development of new institutions were among these tasks. Especially during the period 1590-1600 the board acted with amazing energy. Three institutions came into being which greatly enhanced the status of the young university: the library, the botanical garden and the anatomical theatre. During the seventeenth century other institutions were established, mainly as a result of competition with the other Dutch universities. These were the school for 'Dutch mathematics', where engineers and surveyors were trained to build city defence systems needed in the war against Spain, the astronomical observatory at the roof of the main university building, the *collegium medico-practicum*, and the chemistry and physics laboratories. The eighteenth century saw less innovative institutions due to financial difficulties and lack of space, although a cabinet of natural history was created. Nevertheless, the botanical garden was greatly enlarged, and collections of books, anatomical preparations, instruments, antiquities and curiosa grew.

Perhaps the most important task discussed was the appointment of teachers. As for most people, students in particular, the teaching staff was the embodiment of the university. Great scholars attracted many students, from both inside and outside of the Republic. To find teachers suited for Leiden, the members of the board partly depended on their own knowledge, but mainly on that of others: Leiden teachers of course, but also scholars and office-holders inside and outside the country. Of course this advice was not always asked for: many people wanted to teach in Leiden, and they used influential people to achieve this goal. The board made the ultimate decision, however, and most of the time the well-being of the university was its main motive. Two other important characteristics of the board's policy must be named. The first was striving to maintain balance. In general, Leiden teaching staff was a mixture of young and old, experienced and promising teachers, and teachers with theoretical and practical skills. The board also tried to hire teachers of varying scientific and theological tendencies, the latter of course within the protestant church.

Another characteristic was the preference for Dutch teachers. Even though general opinion regarded Leiden as a university with a relatively large amount of foreign teachers, we must conclude that many of them were already living in the Republic before they were hired, as economic, political or religious refugees. Only when there were no suitable candidates to be found within the country, the board widened its view to include elsewhere. A quantitative analysis of the teaching population showed 'real' foreigners to be only a minor element. It also showed that foreigners, 'real' as well as 'Dutchified', were mainly Germans, especially during the eighteenth century. With the rise of the scientific level of some German universities, and German sovereigns starting to forbid their subjects to teach and study at foreign universities, German university teachers also stayed away. Leiden university degraded to an institution of only national importance.

Scarcely less important than the appointment of teachers was the financial management of the university, which also rested with the board. At first the financial means of the university consisted mainly of goods from Roman Catholic churches and convents, controlled by the Estates of Holland after the Reformation. From an analysis of the accounts of the university treasurer, which has survived virtually intact, a shift in the composition of the annual income can be seen. The church property became relatively less important as a source of income- some even being sold – whereas direct gifts from the Estates grew to be the most important. The expenses consisted for the most part – 60% on average – of teacher's salaries and other payments, like at any other university during this period. Because the teaching staff is the most important feature of a university, its remuneration was usually what put the university finances under pressure. Competition with universities in the Republic and abroad resulted in almost continuous financial problems, in the seventeenth century as well as the eighteenth. The board always pushed the financial limits – partly out of poor understanding of the university's financial position – in order to keep the institution at the respected position it enjoyed. However, this policy did not prevent the university from losing that leading position in Europe.

In conclusion, although the 'rise and fall' of Leiden university was strongly connected to the 'rise and fall' of the Dutch Republic as a whole, the composition of the administrative body as well as its policy added to the success of institution during in the seventeenth century. The composition of the board widened the support it enjoyed from within the governing elite in Holland. They regarded Leiden university as their showpiece and therefore financed it heavily. The board's policy was focused on attracting the best teachers possible and further increasing the university's fame by creating many innovative institutions. Although these were features to be found with the other Dutch university boards as well, the fact that Leiden was situated in Holland, by far the wealthiest province of all, gave the Leiden board a great financial advantage. Because neither composition of the board, nor its policy changed much during the eighteenth century, it can hardly be blamed for the decline of the university. Leiden university was inevitably pulled along in the downfall of the Dutch Republic.

Bijlage 1

Bestuur en personeel[1]

Curatoren

1e curator (Ridderschap)

1575-1604 Jan van der Does
1605-1619 Adrianus van Mathenesse
1618-1622 Johan van Wassenaer
1622-1623 Adriaan van Swieten
1624-1633 François van Aerssen
1634-1640 Johannes van Mathenesse
1640-1642 Cornelis van der Mijle
1642-1669 Amelis van den Bouckhorst
1669-1679 Frederik van Dorp
1679-1688 Daniël Oem van Wijngaarden
1690-1714 Jacob van Wassenaer
1714-1723 Willem van Wassenaer
1723-1727 Albert Nicolaas van Beyeren van Schagen
1727-1745 Johannes Hendrik van Wassenaer
1745-1774 Willem Bentinck
1774-1781 Jacob Philip van den Boetzelaer
1781-1787 Wigbold Johan Theodoor van der Does
1787-1795 Willem Lodewijk van Wassenaer

2e en 3e curator

1575-1582 Cornelis de Coning van Belois
1575-1580 Gerard van Hoogeveen
1581-1594 Paulus Buys
1583-1593 Abraham van Almonde
1594-1617 Johan de Groot
1594-1601 Johan van Banchem
1602-1606 Cornelis van der Nieuwstad
1606-1619 Cornelis van der Mijle
1618-1626 Rochus van den Honaert
1618-1627 Adriaan Pauw

1 Bij hoofdstuk 1 en 6. Niet alle volgens de daar omschreven criteria tot het personeel te rekenen functies zijn hier opgenomen.

1626-1635 Nicolaas Cromhout
1627-1636 Gillis de Glarges
1635-1644 Jacob Cats
1636-1640 Johannes Camerling
1641-1666 Dr. Gerard Schaep
1644-1662 Cornelis van Beveren
1662-1679 Johannes van Thilt
1666-1672 Cornelis de Witt
1672-1673 Theodorus Vallensis
1673-1690 Hiëronymus van Beverningk
1680-1690 Coenraad van Beuningen
1691-1697 Cornelis Teresteyn van Halewijn
1694-1722 Hubertus Rosenboom
1697-1703 Hendrik van Bleiswijk
1703-1730 Herman van den Honert
1722-1728 Cornelis van Valkenburg
1728-1732 Johannes Trip
1730-1742 Arend van der Dussen
1733-1738 Cornelis Sylvius
1738-1745 Johannes van de Poll
1742-1759 Paulus Sebastiaan Le Leu de Wilhem
1745-1769 Cornelis de Witt
1759-1772 Pieter Steyn
1769-1790 Pieter van Bleiswijk
1772-1772 Johannes Hop
1773-1786 Willem Huygens
1786-1797 Willem Anne l'Estevenon
1791-1795 Pieter Hendrik van de Wall
1795-1796 Pieter Paulus
1795-1798 Jacob George Hiëronymus Hahn
1795-1798 Laurens van Santen
1795-1797 Pieter van Lelyveld
1796-1798 Frederik August van Leyden
1797-1810 Pieter Leonard van de Kasteele
1798-1808 Pieter van Lelyveld
1798-1811 Jeronimo de Bosch
1798-1812 Jan de Kruyff

Rentmeester

1575-1599 Claes Dircxz. Van Montfoort
1599-1609 Nicolaas Stalpart van der Wiele
1609-1643 Clemens van Baersdorp
1643-1653 Nicolaas van der Meer
1653-1679 Harmen van der Meer
1679-1696 Jacob van der Maes

1696-1710 Nicolaas Meerman
1710-1731 Coenraad Ruijsch
1731-1751 Abraham Hoogenhouck
1756-1763 Nicolaas de Bye
1763-1764 Diederik van Leyden
1764-1770 Johan van der Marck
1770-1773 Johan van der Marck
1773-1787 Cornelis Chastelein
1787-1793 Jacob Bartram van den Steen
1793-1795 Jan Louis van der Burch
1795-1801 Jean Paul Hoeufft
1801 Roeland de Kruijff

Secretarissen

van Curatoren en Burgemeesters

1575-1596 Jan van Hout
1596-1617 Nicolaas van Zeyst
1617-1619 Rombout Hogerbeets
1620-1661 Jan van Wevelinchoven
1662-1669 Joachim van Wevelinchoven
1670-1689 Pieter van Burgersdijk
1690-1711 Johan van den Bergh
1711-1725 Pieter Gijs
1725-1753 David van Royen
1753-1783 Jan van Royen
1783-1795 Josias Johan Hubrecht
1795-1818 Jacob de Fremery

van de Vierschaar

1579-1581 Jan van Binchorst
1581-1584 Bonaventura Vulcanius
1584-1593 Salomon van der Wuert
1593-1594 Jan van Hout
1594- ? Salomon van der Wuert (tot na 1601)
? -1648 Jacob Jansz. Verweij (vóór 10 augustus 1626)
1648-1651 Gerard van Alphen
1651-1664 J. Verweij (naast van Alphen)
1652-1681 Hiëronymus de Backere jr. (naast Verweij tot 1664)
1681-1682 Pieter Poock
1682-1683 Pieter van Groenendijck
1683-1694 Everard Schuijl
1694-1704 Adriaan le Pla
1704-1704 Arnoldus Wittens

1704-1706 Abraham Vromans
1706-1706 Dionysius Crucius
1706-1709 Nicolaas van Tongeren
1709-1716 Daniël van Alphen
1716-1727 Pieter Teding van Berckhout
1727-1755 Abraham Vitriarius
1754-1760 Floris Abraham Vaillant Schuijl (naast Vitriarius tot 1755)
1760-1764 Nicolaas van Leeuwen
1764-1775 Josias Johan Hubrecht
1775-1781 Franciscus Gualtherus Blok
1781-1787 Cornelis Pieter Chastelein
1787-1794 Jacob George Hiëronymus Hahn
1794-1795 Jean Paul Hoeufft
1795-1795 Jan Jacob Schultens
1795 Jan Daniël Bijleveld

Pedellen

1575-1590 Claes Buyser Claesz.
1579-1586 Joost Stalpaert Augustijnsz.
1586-1617 Loys Elzevier
1590-1598 Petrus Bailly
1598-1607 Augustijn de Waersegger
1607-1616 Matthijs Elzevier sr.
1616-1636 Simon van Swieten
1617-1640 Matthijs Elzevier jr.
1636-1655 Bartholomeus Vermij
1640-1651 Barend Grapenes
1651-1719 Pieter van den Hoove
1655-1676 Mathijs Pancras van Maaswijck
1676-1694 Wilhelmus van der Wulp
1694-1698 Pieter Verweij
1698-1711 Barend de Lange
1699-1704 Jacob Poereep (interim)
1711-1718 Jacob Poereep
1718-1754 Pieter Schouten
1719-1751 Cornelis van Schagen
1751-1796 Petrus Jacobus Chevailley
1755-1797 Hendrik Lampman
1796 Frans Weber
1797 Willem Pottum

Dienaren van de instellingen

Anatomie

1594-1603	Aart Pietersz. (Woutiers)
1603-1604	Claes Blankert
1604-1619	Jan Jansz. (Oom) van Aelst
1619-1630	Elias Dingels (de Engelsche) van Hogesande
1630-1663	Gerrit Courten
1663-1667	Stoffel Stoffelsz. van Cathagen
1667-1682	Hendrick Cramer
1682-1692	Jacob Voorn
1692-1716	Gerrit Blancke
1716-1718	Pieter Schouten
1718-1752	Frans Schuijl
1752-1783	Johannes Eijsendracht
1783-1784	Lodewijk Traut
1784	Hendrik Schut

Astronomie

(1)

1634-1652	Pieter Vincentsz. van Heemskerck
1652-1653	waarneming door pedellen
1653-1653	Eusebius Meisnerus
1653-1669	Claes Simonsz. Schouten
1669-1699	Hieronymus Meijer
1699-1723	Willem de Hertogh
1723-1751	Cornelis Schagen
1751-1796	Petrus Jacobus Chevailley
1796	Frans Weber

(2)

1795-1802	Jan Pelgrom
1802-1807	Jan Ingeneger
1807-1810	Jan Pieter Diepenbach
1810	Jacobus Latijn

Bibliotheek

(1)

1597-1605	Franck Willemsz. van Dobben
1605-1630	niet
1630-1633	Jacob van Driel
1633-1635	Adriaan Vosbosch
1635-1654	Pieter de Vogel
1654-1675	Wolter de Haes

1675-1676 Pieter Engelvaart
1676-1692 Jacob Voorn
1692-1726 Jan Voorn
1726-1753 Daniël Goedval
1753-1782 Dirk Haak
1782-1795 Hendrik Mostert
1795 Hendrik Hazenberg (vanaf 1804 bijgestaan door zoon, die in 1810 formeel tot adjunct wordt benoemd)

(2)
1692-1704 Johannes Verbessel
1704-1725 geen
1725-1726 Daniël Goedval
1726-1742 Hendrik Mulhovius
1742-1753 Dirk Haak
1753-1773 Gerard Corts
1773-1782 Hendrik Mostert
1782-1795 Hendrik Hazenberg
1795-1803 Jan Honkoop
1803 Cornelis de Pekker

(Extra-ordinair/3)
1694-1717 Casimir Oudin
1717-1777 niet
1777-1782 Hendrik Hazenberg

Chemisch laboratorium

(1)
1669-1676 Zacharias la Mort
1676-1676 Jacobus Fernelius
1676-1683 Elias de Rieu
1683-1729 Aelbert Verburgh
1729-1732 Adam van Zee
1732-1735 Abraham Tijcke
1735-1745 Jacobus van der Speijck
1745-1746 Jacob Derwijn
1746-1749 Johan Godfried Berger
1749-1754 Abraham Verhoeven
1754-1760 Isaak Montagne
1760-1790 Jan Pelgrom
1790 Johannes Ekkers

(2)
1788-1790 Johannes Ekkers

Collegium medico-practicum

arts

1636-1641	J. Moerbergius
1636-1641	D. Weijssens
1641-1670	F. Gomarus
1641-1650	E. Trelcatius
1652-1665	D. Cruijskerken
1675-1681	P. Gecquir

chirurgijn

1636-1645	J. Camphuijsen
1645-1650	J. Peudevijn
1650-1673	J. Baelde
1673-1681	Th. Staffort
1683-1686	Verbeeck

hierna de vier stadschirurgijns, bij toerbeurt

Fysisch laboratorium

dienaar

1676-1699	Hieronymus Meijer
1699-1723	Willem Hertogh
1723-1752	Jacobus Ligtvoet
1752-1765	Anthony Rinsen
1765-1800	Dirk Klinkenberg
1800-1800	Frans Pasteur
1800-1802	Jan Pelgrom
1802-1807	Jan Ingeneger
1807-1810	Jan Pieter Diepenbach
1810	Jacobus Latijn

opziener

1800-1801	Frans Pasteur
1801	weduwe Pasteur

Hortus

(1)

1601-1603	Aart Pietersz. (Woutiers)[2]
1603-1604	Claes Blankert
1604-1621	Jan Jansz. (Oom) van Aelst
1621-1626	Jan Maertensz.
1626-1653	Hendrik Stoffelsz. van Cathagen

2 Was al in 1593 actief als knecht van Pauw, maar ontving toen nog geen wedde van de universiteit.

1653-1667 Stoffel Stoffelsz. van Cathagen
1667-1669 Lambert van Cathagen
1669-1699 Hieronymus Meijer
1699-1723 Willem de Hertogh
1723-1752 Jacobus Ligtvoet
1752-1770 Evert Geerdink
1770-1814 Nicolaas Meerburg

(2)
1687-1699 Willem de Hertogh
1700-1702 Jan Willem Borween
1702-1723 Jacobus Ligtvoet
1723-1752 Claas Vlasveld
1752-1752 Evert Geerdink
1752-1770 Nicolaas Meerburg
1771-1781 Jacobus le Feber
1781-1804 Adrianus Schouten
1804-1810 Johannes le Feber
1810 Philippus Johannes van Beemen

Kabinet van naturalia

1753-1761 Johannes le Francq van Berkheij
1761-1800 Engelbertus Heenck
1800-1805 Lodewijk Moritz

Nosocomium

artsen
1799- ? R. de Kruijff
1799-1802 J. Sonneveld
1803-1805 H.Ph.G. Hodenpijl
1805 P. van Hoorn

chirurgijn
1799-1805 J.F. Haver
1803 J. Droeze

Drukker

1577-1580 Willem Silvius
1580-1582 Karel Silvius
1582-1584 Albrecht Hendricksz.
1584-1586 Christoffel Plantijn
1586-1597 Franciscus Raphelengius
1597-1600 Christoffel Raphelengius

1602-1620 Jan Paets
1620-1626 Isaac Elzevier
1626-1652 Bonaventura en Abraham Elzevier
1653-1661 Johan en Daniël Elzevier[3]
1661-1681 Eva van Alphen (weduwe Johan Elzevier)
1681-1712 Abraham Elzevier
1712-1715 Jacob Poereep
1715-1730 Pieter van der Aa
1730-1749 Samuel Luchtmans I
1741-1780 Samuel Luchtmans II[4]
1749-1809 Johannes Luchtmans (naast broer Samuel II)[5]
1786-1812 Samuel Luchtmans III (naast oom Johannes)[6]

Pikeur

1704-1734 Alexander Erasmus
1717-1737 Gaspar Saugnier
1737-1762 Godefridus Boyer
1762-1780 W.C. Tieleman
1780-1803 Arnoldus Martinus Tieleman (vanaf 1775 adjunct)
1803-1807 Hermanus Nicolaas Basters
1807 Carel Hendrik Eijffert

Opzichter reparaties

1760- ? Jacob van Werven
? - ? Dirk 't Hart
? - ? Jan Steenmeyer
1800-1805 Andries van Warendorp
1805 Pieter Geerling

Bode

1580- ? Cornelis Adriaensz. van Zuyrendael
? - ? Pieter Gerritsz. Quackenbosch (samen met Zuyrendael; in ieder geval in 1613 actief)
? - ? Abraham Cornelisz. van Gaesbeeck
1641-1652 C. Lambertsz. Hauwaert
1652-1655 Mathijs Pancras van Maaswijck
1655-1668 Isaac Nicolaesz.

3 Daniël tot 1654 of 1655
4 Eindjaar gebaseerd op zijn overlijden, M. Castenmiller en J.M. van Ophuijsen, *Luchtmans en Brill, driehonderd jaar drukkers en uitgevers in Leiden* (Tentoonstellingscatalogus Leiden 1983)
5 Ibidem
6 Ibidem

1668-1669 Willem van Wijnbergen
1669-1676 Johan van Ameijde
1676-1688 Dirc Leopoldus
1688-1732 Cornelis Koningh
1732-1764 Willem Harde
1764-1810 Hendrik Houtman
1810 Jan van Son

Advocaat

1632-1633 Cornelis de Glarges
1633-1634 zonen van predikant Colonius en rector Schrevelius
1634-1640 zonen van professor Thysius en zoon Jan Goes
1640-1648 J. Sevenhoven en Jan van Wevelinchoven
1648-1664 Joachim van Wevelinchoven
1648-1671 J. Walbeeck
1664-1670 Johan van Swanenburch
1670-1683 Rochus van den Honaert
1671-1683 Maerten Vergoes en Rochus Moleschot

Notaris[7]

1749-1765 Willem Scheerken
1765-1803 Passchier Soetbrood

Personeel van het statencollege[8]

Schaftmeester

1592-1596 Henricus Bredius
1596-1607 Franck Willemsz. van Dobben
1607-1613 Johannes Luntius
1613-1619 Christiaen Sir Jacob
1619-1635 Cornelis Boissens
1635-1635 Adriaentgen Jansdr. van Sluytenburgh, weduwe Boissens
1635-1635 Adriaen Arentsz. Vosbosch
1635-1636 Mathias Havius
1636-1651 David des Prez
1651-1657 Jacob Angillis
1657-1657 David Bailly
1657-1693 Willem Heerman
1693-1693 Jacob Heerman
1693-1712 Pieter van Dorp
1712-1722 Eva Bekerts van Thienen, vrouw Pieter van Dorp

7 Ontving wedde van 1756-1787.
8 Voor de regenten en subregenten verwijs ik naar het *Album Scholasticum*, 236-237.

1722-1725	Agatha van Rouveroij, weduwe Jacob van der Poot
1725-1738	Jan van Akeren
1738-1749	Glaudina van de Velde, weduwe Jan van Akeren
1749-1751	Jan Robert
1751-1779	Maria Catharina Prevost, vrouw Jan Robert, naast man
1779-1801	Suzanna Schut

Medicus

1593-1601	Johannes Heurnius
1601-1617	Petrus Pauw
1617-1624	Aelius Everhardus Vorstius
1625-1647	Ewaldus Schrevelius
1647-1648	D. Croeser
1648-1650	J. Tethrode
1650-1652	niet
1652-1665	D. van Cruijskercken
1665-1673	niet
1673-1675	Jacob Vallan
1675-1690	Florentius Douw
1690-1691	Johan van Teijlingen
1691-1699	Petrus Cosson
1699-1718	Abraham Wasteau
1718-1744	Hermannus Oosterdijk Schacht
1744-1749	Samuel Dury
1749-1790	Andreas le Pla
1790-1801	H. Cuypers

Chirurgijn

? - ?	Jacob Pietersz.
? - ?	Jan Symonsz. (aanvang vóór 1600, eind na 1604)
? -1622	Cornelis Dircksz. Voughen (aanvang vóór 1608)
1621-1636	Jan Voughen
1636-1670	P. Henrixz. van Duijren
1670-1674	niet
1674-1681	Thomas Staffort
1681-1730	niet
1730-1740	Benjamin Maron
1740-1749	Paulus Petit
1749-1760	Charles Gervais
1760-1762	Carel David Gervais
1762-1767	Charles Gervais
1767	Pieter Swanenburgh

Portier[9]

1730-1752 Adam van Zee
1752-1801 Claas van Noodt (vanaf 1750 assistent)
1801-1801 weduwe Van Noodt

Famulus ad Mensam

1594-1595 Walraven van Bommel
1595-1597 Jan Adriaensz.
1597- ? Philippus Adriani
1611-1613 Guilielmus Theodori
1613-1619 Abrahamus Jacobi
1619- ? Pieter Joosten
ca. 1627-1631 waarneming door Reinier Henricksz. Douw
1631- ? Barnardus Hovius
1668-1674 Jacobus Hibelet
1674-1676 Johannes Lijsten
1676-1677 Johan van Riet
1677-1679 Henricus Rompius
1679-1686 Theodorus (de) Groen
1686-1693 Jacobus Scheers
1693-1695 Gijsbertus van Krimpen
1695-1699 Johannes Hermannus Schrader
1699-1700 Cornelis Pottken
1700-1705 Jaques Adrianus Folckers
1705-1711 Johannes Massico
1705-1711 niet of niet bekend
1711-1714 Theodorus Lulius
1714-1716 Johannes Laurentius
1716-1718 Elisa van Sprangh
1718-1724 Arnoldus Lubertus Rossijn
1724-1726 Jacobus Cunel
1726-1729 Johannes Bareuth
1729-1729 Laurentius Henricus Rossijn
1729-1734 Jacobus le Francq
1734-1801 waarneming door famulus ad portam

9 Ontving vanaf 1735 wedde.

Bijlage 2

Gemiddelde jaarwedden docenten[1]

1575	bedrag	gem.	gem.ord.	gem.e.ord.
Totaal	2.600 (7)	371	371 (7)	–
Theologie	600 (1)	600	600 (1)	–
Rechten	600 (2)	300	300 (2)	–
Medicijnen	300 (1)	300	300 (1)	–
Letteren	1.100 (3)	367	367 (3)	–

1580	bedrag	gem.	gem.ord.	gem.e.ord.
Totaal	3.700 (9)	411	457 (7)	250 (2)
Theologie	300 (1)	300	–	300 (1)
Rechten	1.600 (3)	533	533 (3)	–
Medicijnen	300 (1)	300	300 (1)	–
Letteren	1.500 (4)	375	433 (3)	200 (1)

1590	bedrag	gem.	gem.ord.	gem.e.ord.
Totaal	6.800 (17)	400	480 (10)	286 (7)
Theologie	900 (2)	450	500 (1)	400 (1)
Rechten	2.400 (5)	480	525 (4)	300 (1)
Medicijnen	1.000 (3)	333	400 (2)	200 (1)
Letteren	2.500 (7)	357	467 (3)	275 (4)

1600	bedrag	gem.	gem.ord.	gem.e.ord.
Totaal	14.840 (24)	618	768 (16)	319 (8)
Theologie	2.700 (3)	900	900 (3)	–
Rechten	2.800 (5)	560	667 (3)	400 (2)
Medicijnen	2.990 (4)	747	747 (4)	–
Letteren	6.350 (12)	529	767 (6)	292 (6)

1 Bij hoofdstuk 4. Tussen haken het aantal personen. 'gem. ord.' betekent de gemiddelde wedde van gewoon hoogleraren, 'gem.e.ord.' van buitengewoon hoogleraren. De aantallen hoogleraren komen niet altijd overeen met die in grafiek 4.2. Aldaar is uitgegaan van de situatie op 1 januari van elk jaar, hier zijn alle wedden omgerekend naar hele jaarwedden, ook van hoogleraren die niet het gehele jaar in dienst waren. Bedragen in guldens (afgerond).

1610	bedrag	gem.	gem.ord.	gem.e.ord.
Totaal	13.148 (21)	626	643 (15)	583 (6)
Theologie	1.000 (1)	1.000	1.000 (1)	–
Rechten	4.500 (7)	643	667 (3)	625 (4)
Medicijnen	2.948 (4)	737	783 (3)	600 (1)
Letteren	4.700 (9)	522	537 (8)	400 (1)

1620	bedrag	gem.	gem.ord.	gem.e.ord.
Totaal	18.000 (21)	857	875 (20)	500 (1)
Theologie	6.000 (4)	1.500	1.500 (4)	–
Rechten	3.400 (5)	680	680 (5)	–
Medicijnen	2.500 (3)	833	833 (3)	–
Letteren	6.100 (9)	678	700 (8)	500 (1)

1630	bedrag	gem.	gem.ord.	gem.e.ord.
Totaal	20.800 (19)	1.095	1.139 (18)	300 (1)
Theologie	6.000 (4)	1.500	1.500 (4)	–
Rechten	4.100 (4)	1.025	1.025 (4)	–
Medicijnen	4.100 (4)	1.025	1.025 (4)	–
Letteren	6.600 (7)	943	1.050 (6)	300 (1)

1640	bedrag	gem.	gem.ord.	gem.e.ord.
Totaal	24.200 (21)	1.152	1.232 (19)	400 (2)
Theologie	5.100 (3)	1.700	1.700 (3)	–
Rechten	4.200 (4)	1.050	1.050 (4)	–
Medicijnen	5.800 (5)	1.160	1.160 (5)	–
Letteren	9.100 (9)	1.011	1.185 (7)	400 (2)

1650	bedrag	gem.	gem.ord.	gem.e.ord.
Totaal	26.875 (21)	1.280	1.354 (18)	833 (3)
Theologie	5.100 (3)	1.700	1.700 (3)	–
Rechten	4.800 (4)	1.200	1.200 (3)	1.200 (1)
Medicijnen	4.875 (4)	1.219	1.219 (4)	–
Letteren	12.100 (10)	1.210	1.350 (8)	650 (2)

1660	bedrag	gem.	gem.ord.	gem.e.ord.
Totaal	25.250 (19)	1.329	1.382 (17)	875 (2)
Theologie	5.600 (3)	1.867	1.867 (3)	–
Rechten	3.800 (3)	1.267	1.267 (3)	–
Medicijnen	5.400 (4)	1.350	1.350 (4)	–
Letteren	10.450 (9)	1.161	1.243 (7)	875 (2)

1670	bedrag	gem.	gem.ord.	gem.e.ord.
Totaal	21.700 (19)	1.142	1.281 (16)	400 (3)
Theologie	3.400 (2)	1.700	1.700 (2)	–
Rechten	3.000 (2)	1.500	1.500 (2)	–
Medicijnen	5.400 (5)	1.080	1.250 (4)	400 (1)
Letteren	9.900 (10)	990	1.137 (8)	400 (2)

1680	bedrag	gem.	gem.ord.	gem.e.ord.
Totaal	24.450 (19)	1.287	1.359 (17)	675 (2)
Theologie	6.400 (3)	2.133	2.133 (3)	–
Rechten	4.600 (3)	1.533	1.533 (3)	–
Medicijnen	6.750 (6)	1.125	1.200 (5)	750 (1)
Letteren	6.700 (7)	957	1.017 (6)	600 (1)

1690	bedrag	gem.	gem.ord.	gem.e.ord.
Totaal	22.548 (15)	1.503	1.503 (15)	–
Theologie	6.400 (3)	2.133	2.133 (3)	–
Rechten	6.400 (4)	1.600	1.600 (4)	–
Medicijnen	5.148 (4)	1.287	1.287 (4)	–
Letteren	4.600 (4)	1.150	1.150 (4)	–

1700	bedrag	gem.	gem.ord.	gem.e.ord.
Totaal	26.100 (15)	1.740	1.740 (15)	–
Theologie	8.400 (4)	2.100	2.100 (4)	–
Rechten	6.400 (4)	1.600	1.600 (4)	–
Medicijnen	4.900 (3)	1.633	1.633 (3)	–
Letteren	6.400 (4)	1.600	1.600 (4)	–

1710	bedrag	gem.	gem.ord.	gem.e.ord.
Totaal	25.800 (15)	1.720	1.720 (15)	–
Theologie	6.400 (3)	2.133	2.133 (3)	–
Rechten	5.200 (3)	1.733	1.733 (3)	–
Medicijnen	8.000 (5)	1.600	1.600 (5)	–
Letteren	6.200 (4)	1.550	1.550 (4)	–

1720	bedrag	gem.	gem.ord.	gem.e.ord.
Totaal	28.800 (17)	1.694	1.694 (17)	–
Theologie	8.400 (4)	2.100	2.100 (4)	–
Rechten	6.600 (4)	1.650	1.650 (4)	–
Medicijnen	7.600 (4)	1.900	1.900 (4)	–
Letteren	6.200 (5)	1.240	1.240 (5)	–

1730	bedrag	gem.	gem.ord.	gem.e.ord.
Totaal	26.000 (15)	1.733	1.733 (15)	
Theologie	9.000 (4)	2.250	2.250 (4)	
Rechten	5.000 (3)	1.667	1.667 (3)	
Medicijnen	4.900 (3)	1.633	1.633 (3)	
Letteren	7.100 (5)	1.420	1.420 (5)	

1740	bedrag	gem.	gem.ord.	gem.e.ord.
Totaal	27.000 (16)	1.694	1.694 (16)	–
Theologie	8.400 (4)	2.100	2.100 (4)	–
Rechten	4.200 (3)	1.400	1.400 (3)	–
Medicijnen	6.300 (4)	1.575	1.575 (4)	–
Letteren	8.200 (5)	1.640	1.640 (5)	–

1750	bedrag	gem.	gem.ord.	gem.e.ord.
Totaal	31.900 (19)	1.679	1.679 (19)	–
Theologie	10.400 (5)	2.080	2.080 (5)	–
Rechten	5.600 (4)	1.400	1.400 (4)	–
Medicijnen	7.700 (5)	1.540	1.540 (5)	–
Letteren	8.200 (5)	1.640	1.640 (5)	–

1760	bedrag	gem.	gem.ord.	gem.e.ord.
Totaal	30.100 (18)	1.672	1.672 (18)	–
Theologie	8.200 (4)	2.050	2.050 (4)	–
Rechten	4.600 (3)	1.533	1.533 (3)	–
Medicijnen	8.700 (6)	1.450	1.450 (6)	–
Letteren	8.600 (5)	1.720	1.720 (5)	–

1770	bedrag	gem.	gem.ord.	gem.e.ord.
Totaal	30.600 (18)	1.700	1.700 (18)	–
Theologie	10.000 (5)	2.000	2.000 (5)	–
Rechten	6.200 (4)	1.550	1.550 (4)	–
Medicijnen	7.700 (5)	1.540	1.540 (5)	–
Letteren	6.700 (4)	1.675	1.675 (4)	–

1780	bedrag	gem.	gem.ord.	gem.e.ord.
Totaal	36.900 (21)	1.757	1.757 (21)	–
Theologie	10.500 (6)	1.750	1.750 (6)	–
Rechten	4.800 (3)	1.600	1.600 (3)	–
Medicijnen	10.900 (6)	1.817	1.817 (6)	–
Letteren	10.700 (6)	1.783	1.783 (6)	–

1790	bedrag	gem.	gem.ord.	gem.e.ord.
Totaal	35.100 (18)	1.950	1.950 (18)	–
Theologie	9.200 (5)	1.840	1.840 (5)	–
Rechten	3.600 (2)	1.800	1.800 (2)	–
Medicijnen	7.600 (4)	1.900	1.900 (4)	–
Letteren	14.700 (7)	2.100	2.100 (7)	–

1801	bedrag	gem.	gem.ord.	gem.e.ord.
Totaal	35.600 (17)	2.094	2.227 (15)	1.100 (2)
Theologie	2.200 (1)	2.200	2.200 (1)	–
Rechten	5.600 (3)	1.867	1.867 (3)	–
Medicijnen	11.900 (6)	1.983	2.220 (5)	800 (1)
Letteren	15.900 (7)	2.271	2.417 (6)	1.400 (1)

1810	bedrag	gem.	gem.ord.	gem.e.ord.
Totaal	46.850 (19)	2.466	2.536 (18)	1.200 (1)
Theologie	6.900 (3)	2.300	2.300 (3)	–
Rechten	10.800 (4)	2.700	2.700 (4)	–
Medicijnen	13.200 (6)	2.200	2.400 (5)	1.200 (1)
Letteren	15.950 (6)	2.658	2.658 (6)	–

Bijlage 3

Tabellen beroeping en benoeming docenten[1]

Tabel 5.1 *Herkomst van docenten, 1575-1812.*

land	*1575-1812*	%	*1575-1599*	%	*1600-1649*	%	*1650-1699*	%	*1700-1749*	%	*1750-1812*	%
Republiek	165	61,8	22	40,7	32	58,2	36	61,0	22	57,9	53	86,9
Duitsland	45	16,9	4	7,4	7	12,7	15	25,4	12	31,6	7	11,5
Z. Ned.	26	9,7	16	29,6	9	16,4	1	1,7	0	0	0	0
Frankrijk	14	5,2	7	13,0	3	5,5	3	5,1	1	2,6	0	0
Zwitserland	6	2,2	0	0	0	0	2	3,4	3	7,9	1	1,6
Schotland	6	2,2	1	1,9	3	5,5	2	3,4	0	0	0	0
Polen	1	0,4	1	1,9	0	0	0	0	0	0	0	0
Engeland	1	0,4	0	0	1	1,8	0	0	0	0	0	0
onbekend	3	1,1	3	5,6	0	0	0	0	0	0	0	0
totaal	**267**	**100**	**54**	**100**	**55**	**100**	**59**	**100**	**38**	**100**	**61**	**100**

Tabel 5.2 *Herkomst van beroepenen en 'aanstellingspercentage', 1575-1812.*

land	*aantal*	*% van totaal*	*aangenomen*	*% van het land*
Republiek	206	55,7	165	80,1
Duitsland	73	19,7	45	61,6
Z. Nederlanden	32	8,6	26	81,3
Frankrijk	20	5,4	14	70
Zwitserland	16	4,3	6	37,5
Schotland	6	1,6	6	100
Polen	1	0,3	1	100
Engeland	2	0,5	1	50
Italië	3	0,8	0	0
onbekend	11	3,0	3	27,3
totaal	**370**	**100**	**267**	**72,2**

1 Bij hoofdstuk 5

Tabel 5.3 *Herkomst van beroepenen en 'aanstellingspercentage', 1575-1599.*

land	*aantal*	*% van totaal*	*aangenomen*	*% van het land*
Republiek	33	40,7	22	66,7
Duitsland	10	12,3	4	40
Z. Nederlanden	21	25,9	16	76,2
Frankrijk	8	9,9	7	87,5
Zwitserland	0	0	0	-
Schotland	1	1,2	1	100
Polen	1	1,2	1	100
Engeland	1	1,2	0	0
Italië	1	1,2	0	0
onbekend	5	6,2	3	60
totaal	**81**	**100**	**54**	**66,7**

Tabel 5.4 *Herkomst van beroepenen en 'aanstellingspercentage', 1600-1649.*

land	*aantal*	*% van totaal*	*aangenomen*	*% van het land*
Republiek	38	48,1	32	84,2
Duitsland	17	21,5	7	41,2
Z. Nederlanden	10	12,7	9	90
Frankrijk	5	6,3	3	60
Zwitserland	2	2,5	0	0
Schotland	3	3,8	3	100
Polen	0	0	0	–
Engeland	1	1,3	1	100
Italië	1	1,3	0	0
onbekend	2	2,5	0	0
totaal	**79**	**100**	**55**	**69,6**

Tabel 5.5 *Herkomst van beroepenen en 'aanstellingspercentage', 1650-1699.*

land	*aantal*	*% van totaal*	*aangenomen*	*% van het land*
Republiek	44	55,7	36	81,8
Duitsland	19	24,1	15	78,9
Z. Nederlanden	1	1,3	1	100
Frankrijk	6	7,6	3	50
Zwitserland	7	8,9	2	28,6
Schotland	2	2,5	2	100
Polen	0	0	0	–
Engeland	0	0	0	–
Italië	0	0	0	–
onbekend	0	0	0	–
totaal	**79**	**100**	**59**	**74,7**

Tabel 5.6 *Herkomst van beroepenen en 'aanstellingspercentage', 1700-1749.*

land	*aantal*	*% van totaal*	*aangenomen*	*% van het land*
Republiek	23	52,3	22	95,7
Duitsland	14	31,8	12	85,7
Z. Nederlanden	0	0	0	–
Frankrijk	1	2,3	1	100
Zwitserland	6	13,6	3	50
Schotland	0	0	0	–
Polen	0	0	0	–
Engeland	0	0	0	–
Italië	0	0	0	–
onbekend	0	0	0	–
totaal	**44**	**100**	**38**	**86,4**

Tabel 5.7 *Herkomst van beroepenen en 'aanstellingspercentage', 1750-1812.*

land	*aantal*	*% van totaal*	*aangenomen*	*% van het land*
Republiek	68	78,2	53	77,9
Duitsland	13	14,9	7	53,8
Z. Nederlanden	0	0	0	–
Frankrijk	0	0	0	–
Zwitserland	1	1,1	1	100
Schotland	0	0	0	–
Polen	0	0	0	–
Engeland	0	0	0	–
Italië	1	1,1	0	0
onbekend	4	4,6	0	0
totaal	**87**	**100**	**61**	**70,1**

Tabel 5.8 *Werkkring van beroepenen op het moment van beroep, per faculteit, 1575-1812.*

functie	*theologie*	*rechten*	*medicijnen*	*artes*	*Totaal*
docent univ.	32-17	35-19	17-11	41-23	**125-70**
praktijk	49-33	9-6	22-18	n.v.t.	**80-57**
o.lector Leiden	1-1	14-14	8-8	24-24	**47-47**
Statencollege	2-2	0-0	0-0	8-7	**10-9**
anders	2-0	7-3	5-4	40-36	**54-43**
onbekend	6-2	10-9	6-3	32-27	**54-41**
totaal	**92-55**	**75-51**	**58-44**	**145-117**	**370-267**

n.b. Het eerstgenoemde getal binnen een kolom geeft het aantal beroepenen aan, het tweede het aantal acceptanten. o. lector Leiden'= onbezoldigd lector in Leiden

Tabel 5.9 *Herkomst beroepenen theologie, 1575-1812.*

Land	*1575-1812*			*1575-1599*	*1600-1649*	*1650-1699*	*1700-1749*	*1750-1812*
	aantal	*% totaal*	*% land*					
Republiek	42-29	45,7	69,0	6-1	5-3	7-4	8-7	16-14
Duitsland	19-10	20,7	52,6	9-3	5-2	3-3	2-2	0-0
Z. Nederlanden	12-7	13,0	58,3	8-4	4-3	0-0	0-0	0-0
Frankrijk	10-7	10,9	70	4-4	3-1	3-2	0-0	0-0
Zwitserland	6-1	6,5	16,7	0-0	0-0	5-1	1-0	0-0
Schotland	0-0	0	–	0-0	0-0	0-0	0-0	0-0
Italië	1-0	1,1	0	1-0	0-0	0-0	0-0	0-0
Polen	0-0	0	–	0-0	0-0	0-0	0-0	0-0
Engeland	2-1	2,2	50	1-0	1-1	0-0	0-0	0-0
Onbekend	0-0	0	–	0-0	0-0	0-0	0-0	0-0
Totaal	**92-55**	**100**	**59,8**	**29-12**	**18-10**	**18-10**	**11-9**	**16-14**

Tabel 5.10 *Herkomst beroepenen rechten, 1575-1812.*

Land	*1575-1812*			*1575-1599*	*1600-1649*	*1650-1699*	*1700-1749*	*1750-1812*
	aantal	*% totaal*	*% land*					
Republiek	45-36	60	80	15-12	9-7	9-8	2-2	10-7
Duitsland	15-8	20	53,3	0-0	4-1	3-2	5-3	3-2
Z. Nederlanden	3-3	4	100	2-2	1-1	0-0	0-0	0-0
Frankrijk	3-1	4	33,3	2-1	0-0	1-0	0-0	0-0
Zwitserland	4-2	5,3	50	0-0	1-0	0-0	3-2	0-0
Schotland	0-0	0	–	0-0	0-0	0-0	0-0	0-0
Italië	1-0	1,3	0	0-0	1-0	0-0	0-0	0-0
Polen	0-0	0	–	0-0	0-0	0-0	0-0	0-0
Engeland	0-0	0	–	0-0	0-0	0-0	0-0	0-0
Onbekend	4-1	5,3	25	1-1	2-0	0-0	0-0	1-0
Totaal	**75**	**100**	**68**	**20-16**	**18-9**	**13-10**	**10-7**	**14-9**

Tabel 5.11 *Herkomst beroepenen medicijnen, 1575-1812.*

Land	*1575-1812*			*1575-1599*	*1600-1649*	*1650-1699*	*1700-1749*	*1750-1812*
	aantal	*% totaal*	*% land*					
Republiek	38-31	65,5	81,6	5-3	6-5	13-11	4-4	10-8
Duitsland	12-9	20,7	75	0-0	0-0	4-3	5-5	3-1
Z. Nederlanden	2-2	3,4	100	2-2	0-0	0-0	0-0	0-0
Frankrijk	1-1	1,7	100	0-0	0-0	1-1	0-0	0-0
Zwitserland	2-0	3,4	0	0-0	0-0	1-0	1-0	0-0
Schotland	1-1	1,7	100	0-0	0-0	1-1	0-0	0-0
Italië	0-0	0	–	0-0	0-0	0-0	0-0	0-0
Polen	0-0	0	–	0-0	0-0	0-0	0-0	0-0
Engeland	0-0	0	–	0-0	0-0	0-0	0-0	0-0
Onbekend	2-0	3,4	0	1-0	0-0	0-0	0-0	1-0
Totaal	**58-44**	**100**	**75,9**	**8-5**	**6-5**	**20-16**	**10-9**	**14-9**

Tabel 5.12 *Herkomst beroepenen artes, 1575-1812.*

Land	*1575-1812*			*1575-1599*	*1600-1649*	*1650-1699*	*1700-1749*	*1750-1812*
	aantal	*% totaal*	*% land*					
Republiek	81-69	55,9	85,2	7-6	18-17	15-13	9-9	32-24
Duitsland	27-18	18,6	66,7	1-1	8-4	9-7	2-2	7-4
Z. Nederlanden	15-14	10,3	93,3	9-8	5-5	1-1	0-0	0-0
Frankrijk	6-5	4,1	83,3	2-2	2-2	1-0	1-1	0-0
Zwitserland	4-3	2,8	75	0-0	1-0	1-1	1-1	1-1
Schotland	5-5	3,4	100	1-1	3-3	1-1	0-0	0-0
Italië	1-0	0,7	0	0-0	0-0	0-0	0-0	1-0
Polen	1-1	0,7	100	1-1	0-0	0-0	0-0	0-0
Engeland	0-0	0	–	0-0	0-0	0-0	0-0	0-0
Onbekend	5-2	3,4	40	3-2	0-0	0-0	0-0	2-2
Totaal	**145**	**100**	**80,7**	**24-21**	**37-31**	**28-23**	**13-13**	**43-31**

Bijlage 4

Docenten en beroepenen[1]

Afkortingen
geboorteland: D=Duitsland, E=Engeland, F=Frankrijk, I=Italië, P=Polen, R=Republiek, S=Schotland, ZN=Zuidelijke Nederlanden, Z=Zwitserland
benoemd tot: po=professor ordinarius, pe=professor extraordinarius, l=lector
faculteit: a=artes, m=medicijnen, r=rechten, t=theologie
kolommen: 1=voornaam, 2=achternaam, 3=geboorteland, 4=aangenomen (ja/nee), 5=benoemd tot, 6=datum beroep, 7=datum benoeming, 8=faculteit

1	2	3	4	5	6	7	8
Antonius	Aemilius	D	n		8-8-1631		a
Joannes	Alberti	R	j	po	12-7-1740	12-7-1740	t
Fredericus Bernhardus	Albinus	R	j	l	9-8-1745	9-8-1745	m
Bernhardus Siegfried	Albinus	D	j	l	29-6-1719	29-6-1719	m
Bernhardus	Albinus	D	j	po	22-5-1702	29-5-1702	m
Johannes Nicolaus Sebastianus	Allamand	Z	j	po	1-2-1749	1-2-1749	a
Hendrik	Alting	D	n		21-2-1633		t
Sixtinus	Amama	R	n		13-11-1625		a
Jacobus	Arminius	R	j	po	9-11-1602	8-5-1603	t
Franciscus	Ban, du	F	j	pe	8-11-1635	8-11-1635	a
Lambertus	Barlaeus	R	j	pe	22-6-1641	22-6-1641	a
Caspar	Barlaeus	ZN	j	po	8-2-1615	27-11-1617	a
Jacobus	Baselius	ZN	n		8-8-1603		t
Henri	Basnage	F	n		1-2-1685		r
Jeremias	Bastingius	ZN	j	po	12-12-1594	24-5-1595	t
Jeremias	Bastingius	ZN	n		16-5-1582		t
Jeremias	Bastingius	ZN	n		9-3-1587		t
Dominicus	Baudius	ZN	j	pe	11-5-1603	11-5-1603	a
Jan Frederik	Beeck Calkoen, van	R	j	pe	31-5-1799	31-5-1799	a
Adriaan	Beeckerts van Thienen	R	j	pe	8-6-1654	8-6-1654	r
Arend	Berendrecht, van	R	n		24-2-1597		r
Johannes	Francq van Berkheij, le	R	j	l	1-11-1773	1-11-1773	a
Jacques	Bernard	F	j	l	8-11-1705	8-11-1705	a
Petrus	Bertius	ZN	j	po	5-4-1615	5-4-1615	a
Petrus	Bertius	ZN	j	po	8-5-1599	7-2-1600	a
Petrus	Bertius	ZN	n		8-2-1592		t
Julius	Beyma, à	R	n		24-2-1597		r

1 Bij hoofdstuk 5.

Julius	Beyma, à	R	j	pe	20-7-1581	20-7-1581	r
Godefridus	Bidloo	R	j	po	1-2-1694	1-2-1694	m
Johann Heinrich	Bisterfeld	D	n		8-5-1640		t
Johann Heinrich	Bisterfeld	D	n		27-6-1649		t
Johann Heinrich	Bisterfeld	D	n		11-1-1639		a
Johannes Fredericus	Bockelmannus	D	j	po	1-11-1670	1-11-1670	r
Johannes	Bodecherus Banningius	R	j	pe	21-11-1629	21-11-1629	a
Franciscus	Boe Sylvius, de le	D	j	po	10-4-1658	10-4-1658	m
Herman	Boerhaave	R	j	l	18-5-1701	18-5-1701	m
Carolus	Boers	R	j	po	8-2-1779	8-2-1779	t
Carolus	Boers	R	j	po	6-2-1802	6-2-1802	t
Johann Friedrich Eberth.	Böhmer	–	n		20-7-1796		r
Nicolaas	Bondt	R	n		19-9-1795		m
Gulielmus	Bontius	R	j	pe	8-2-1615	8-2-1615	r
Gerard	Bontius	R	j	po	17-7-1575	17-7-1575	m
Regnerus	Bontius	R	j	pe	7-2-1600	7-2-1600	a
Willem	Bordus, la	R	j	l	9-8-1734	9-8-1734	a
Elias Annes	Borger	R	j	l	19-8-1807	15-9-1807	t
Henricus	Bornius	R	j	pe	8-8-1652	30-8-1652	a
Matthieu	Bosulus	–	n		3-1-1575		a
Marcus Zuërius	Boxhorn, van	R	j	pe	12-5-1633	8-8-1633	a
Johan Christian	Brandt	D	n		26-8-1776		m
Henricus	Bredius	R	j	pe	2-11-1587	22-4-1588	a
Broërius	Broes	R	j	po	17-1-1784	21-2-1784	t
Everard	Bronchorst	R	j	po	24-8-1587	24-8-1587	r
Sebald Justinus	Brugmans	R	j	po	1-6-1786	1-6-1786	a
Johann Konrad	Brunner	Z	n		8-4-1694		m
Christian Gottlieb	Buder	D	n		19-7-1746		r
Franco Petri	Burgersdijk	R	j	pe	23-3-1620	23-3-1620	a
Franciscus	Burmannus	R	n		30-9-1670		t
Petrus	Burmannus	R	j	po	29-5-1715	29-5-1715	a
Johannes	Buxtorf	Z	n		10-12-1646		a
Johannes	Buxtorf	D	n		12-5-1625		a
Hermannus	Cannegieter	R	n		26-3-1765		r
Ludovicus	Capellus	F	j	po	26-4-1575	26-4-1575	t
Thomas	Cartwright	E	n		16-7-1580		t
Jacob	Cats	R	n		9-8-1621		r
Ludolf	Ceulen, van	D	j	pe	10-1-1600	10-1-1600	a
Carolus	Clusius	ZN	j	po	14-7-1592	19-10-1593	m
Johannes	Cocceius	D	j	po	8-6-1650	8-6-1650	t
Gerardus	Cocceius	D	n		16-8-1639		r
Johannes	Coccius	R	j	po	15-4-1670	15-4-1670	a
Wilhelmius	Coddaeus	R	j	pe	8-8-1601	8-8-1601	a
Sibertus	Coeman	R	j	po	2-5-1679	11-5-1679	r
Hendrik	Coets	R	j	l	18-5-1697	18-5-1701	a
Daniël	Colonius	R	j	po	8-6-1648	8-6-1648	r

Caspar Johannes	Coolhaes	D	j	po	4-2-1575	8-2-1575	t
Johannes	Corvinus	R	n		17-3-1610		t
Petrus	Couwenburg du Bois	R	j	po	14-8-1762	14-8-1762	t
Theodorus	Craanen	D	j	po	7-2-1670	10-3-1670	a
Jan Willem	Crane, de	R	n		9-2-1811		a
Hendrik Constantijn	Cras	R	n		20-3-1796		r
Georg Friedrich	Creuzer	D	j	po	21-2-1809	29-5-1809	a
Caspar	Cruciger	D	n		29-5-1580		t
Georgius Conradus	Crusius	R	j	po	20-11-1670	20-11-1670	r
Arnoldus Cornelisz.	Crusius	R	n		25-1-1575		t
Johannes	Cuchlinus	D	n		31-10-1579		t
Petrus	Cunaeus	R	j	pe	8-2-1612	8-2-1612	a
Adrianus	Cuijpers	R	j	l	8-2-1758	8-2-1758	a
Abraham	Cyprianus	R	n		5-4-1694		m
Nicolaus	Dalius	R	j	pe	1-6-1580	1-6-1580	r
Nicolaas	Dam, van	–	j	po	2-2-1575	17-7-1575	a
Christiaan Hendrik	Damen	R	j	po	3-9-1785	3-9-1785	a
Adrianus	Damman	ZN	j	pe	25-1-1586	25-1-1586	a
Lambertus	Danaeus	F	j	po	27-10-1580	16-3-1581	t
Johannes Henricus	Dauberus	D	n		10-4-1658		r
Fredericus	Deckers	R	j	po	15-11-1694	15-11-1694	m
Nicolaas	Dedel	R	j	pe	9-5-1624	9-5-1624	r
Carolus	Dematius	R	j	pe	10-3-1670	10-3-1670	a
Rembertus	Dodonaeus	ZN	j	po	15-12-1582	15-12-1582	m
Gualtherus	Doeveren, van	R	j	po	1-10-1770	1-10-1770	m
Hugo	Donellus	F	j	po	21-6-1579	27-10-1579	r
Carolus	Drelincourt	F	j	po	5-5-1668	23-8-1668	m
Johannes	Drusius	ZN	j	po	25-2-1577	20-6-1577	a
Diderik	Egmond van den Nijenburg	–	j	po	30-1-1575	1-2-1575	r
Cornelis	Ekama	R	j	po	1-1-1811	1-1-1811	a
Constantinus	Empereur van Opwijck,	D	j	po	9-2-1627	9-2-1627	a
Simon	Episcopius	R	j	po	8-2-1612	16-2-1612	t
Thomas	Erpenius	R	j	pe	9-2-1613	9-2-1613	a
Joannes	Esgers	R	j	po	12-7-1740	12-7-1740	t
Tanaquil	Faber	F	n		30-11-1655		a
Jacobus	Fabricius	D	n		13-7-1579		t
Franciscus	Fabricius	R	j	po	8-11-1705	8-11-1705	t
Johann Ludwig	Fabricius	Z	n		16-7-1689		t
Adrianus	Falcoburgus	R	j	pe	10-2-1624	10-2-1624	m
Johannes Arent	Fas	R	j	l	7-9-1763	7-9-1763	a
Hendrik	Feith (Feytius)	R	n		8-5-1620		r
Philippus	Ferdinandus	P	j	pe	9-8-1599	9-8-1599	a
Gulielmus	Feugeraeus	F	j	po	22-4-1575	17-7-1575	t
Petrus	Forestus	R	n	po	30-1-1575	8-2-1575	m
Petrus	Francius	R	n		8-9-1691		a

Nicolaas Cornelis	Fremery, de	R	n		20-3-1796		m
Joachim	Frencelius	D	n		25-7-1665		m
Andraeas	Freyhub	D	n		13-7-1579		t
Jacques	Gaillard	F	j	po	8-2-1686	8-2-1686	t
Carolus	Gallus	R	j	pe	4-5-1587	4-5-1587	t
Hieronymus David	Gaubius	D	j	l	9-1-1730	9-1-1730	m
Henricus	Geldorp	R	n		6-2-1582		a
Caspar	Gendt, de	R	j	po	8-2-1575	8-2-1575	a
Scipio	Gentilis	I	n		8-5-1612		r
Arnoldus	Geulinx	ZN	j	pe	28-8-1665	28-8-1665	a
Aegidius	Gillisen	R	j	po	30-1-1765	30-1-1765	t
Johannes	Goeddaeus	D	n		8-2-1622		r
Jacobus	Golius	R	j	po	12-5-1625	12-5-1625	a
Franciscus	Gomarus	ZN	j	po	25-1-1594	25-1-1594	t
Jacobus	Gothofredus	Z	n		11-1-1639		r
Johannes Georgius	Graevius	D	n		29-1-1670		a
Seerp	Gratama	R	n		9-2-1807		r
Wilhelmus Jacobus	Gravesande, (Storm van) 's	R	j	po	19-5-1717	19-5-1717	a
Jacobus	Gronovius	R	j	po	13-1-1679	13-1-1679	a
Johannes Fredericus	Gronovius	D	j	po	8-2-1658	8-7-1658	a
Cornelis	Groot, de	R	j	pe	3-7-1587	3-7-1587	r
Cornelis	Groot, de	R	j	po	30-1-1575	17-7-1575	r
Janus	Gruter	ZN	n		17-2-1593		a
Eduard	Hageman	R	j	po	20-12-1796	20-12-1796	r
Petrus	Hagen, van der	R	n		13-12-1669		t
Johannes David	Hahn	D	j	po	24-5-1775	24-5-1775	m
Hiëronymus	Harderus	Z	j	pe	8-4-1671	8-4-1671	a
Sigebertus	Haverkamp	R	j	l	9-5-1720	9-5-1720	a
Adrianus	Heereboort	R	j	pe	8-11-1640	8-11-1640	a
Johann Heinrich	Heidegger	Z	n		29-1-1670		t
Johann Gottlieb	Heineccius	D	n		16-4-1732		r
Daniël	Heinsius	ZN	j	pe	11-5-1603	11-5-1603	a
Warnerus	Helmichius	R	n		19-9-1591		t
Warnerus	Helmichius	R	n		1-1-1581		t
Tiberius	Hemsterhuys	R	j	po	12-9-1740	12-9-1740	a
Jodocus	Heringa	R	n		20-3-1799	t	
Paulus	Herman	D	j	po	21-11-1678	21-11-1678	m
Claudius Henricus	Herwerden, van	R	n		29-11-1798		a
Johannes	Heurnius	R	j	po	20-9-1581	20-9-1581	m
Otto	Heurnius	R	j	pe	8-8-1601	30-8-1601	m
Philippus Willem	Heusde, van	R	n		9-2-1807		a
Philippus Willem	Heusde, van	R	n		3-4-1811		a
Abraham	Heidanus	D	j	po	13-9-1648	13-9-1648	t
Johannes	Heyman	D	j	po	12-1-1707	8-2-1710	a
Karl Friedrich	Hindenburg	D	n		8-2-1797		a

Ewaldus	Hollebeek	R	j	po	14-8-1762	14-8-1762	t
Johannes	Holmannus Secundus	D	j	po	31-7-1582	31-7-1582	t
Jeremias	Hölzlinus	D	j	po	18-11-1631	18-11-1631	a
Johannes	Honert, van den	R	j	po	12-7-1734	12-7-1734	t
Tako Hajo	Honert, van den	D	j	po	29-9-1714	29-8-1714	t
Lubbertus	Honradius	R	j	po	31-7-1582	31-7-1582	r
Nicolaas	Hoogvliet	R	j	po	27-8-1770	27-8-1770	t
Johannes	Hoornbeek	R	j	po	8-8-1652	26-8-1653	t
Johannes	Horne, van	R	j	pe	9-2-1651	9-2-1651	m
Georgius	Hornius	D	j	pe	8-11-1653	19-12-1653	a
François	Hotman	F	n		25-1-1579		r
Petrus	Hotton	R	j	po	1-2-1695	28-2-1695	m
Petrus	Hotton	R	j	po	26-4-1679	11-5-1679	m
Ulricus	Huber	R	n		25-8-1670		r
Simon	Huilier, l'	–	n		1-7-1795		a
Antonius	Hulsius	D	j	pe	23-8-1668	23-8-1668	a
Immanuel Gottlieb	Huschke	D	n		20-7-1796		a
Johannes Rudolphus	Iselius	Z	n		19-7-1746		r
Gilbertus	Jacchaeus	S	j	pe	8-8-1605	8-8-1605	a
Franciscus	Junius	F	j	po	30-10-1579	20-7-1592	t
Hadrianus	Junius	R	n	po	1-5-1575	8-2-1575	m
Dionysius Godefridus	Keessel, van der	R	j	po	10-10-1769	10-10-1769	r
Didericus	Kemp, van der	R	j	po	29-4-1766	29-4-1766	a
Joan Melchior	Kemper	R	j	po	10-8-1808	1-2-1809	r
Adriaan	Kluit	R	j	po	6-2-1802	6-2-1802	a
Adriaan	Kluit	R	j	po	22-8-1778	22-8-1778	a
Albertus	Kyperus	D	j	po	8-6-1650	24-10-1650	m
Matthias	Lannoy	ZN	n		9-7-1579		t
Elbertus	Leoninus	R	n		21-3-1581		r
Jacobus	Letting	R	j	pe	9-8-1609	9-8-1609	r
Georg Christoph	Lichtenberg	D	n		1-7-1795		m
Johannes Antonides	Linden, van der	R	j	po	9-2-1651	9-3-1651	m
Johannes	Lindershausen, a	D	j	pe	8-2-1611	8-2-1611	r
Justus	Lipsius	ZN	j	po	5-4-1578	5-4-1578	r
Johannes	Lulofs	R	j	po	12-6-1742	12-6-1742	a
Joan	Luzac	R	j	po	9-4-1785	9-4-1785	a
Joan	Luzac	R	j	po	6-2-1802	6-2-1802	a
Jacobus	Maestertius	ZN	j	pe	23-10-1637	23-10-1637	r
Stephanus	Marchant	R	j	pe	8-11-1660	8-11-1660	r
Johannes	Marck, a	R	j	po	17-10-1689	17-10-1689	t
Samuel	Maresius	F	n		14-3-1673		t
Antonius	Matthaeus	R	j	po	7-2-1670	20-10-1672	r
Christiaan	Melder	R	j	po	22-5-1668	22-5-1668	a
Joost	Menijn, de	ZN	j	po	30-1-1575	2-2-1575	r
Paulus	Merula	R	j	pe	8-2-1592	8-2-1592	a
Simon Fransz.	Merwen, van	R	j	pe	10-1-1600	10-1-1600	a

Johannes	Meursius	R	j	pe	9-8-1610	9-8-1610	a
Johan	Meij van Adrichem, van der	R	j	pe	20-7-1581	20-7-1581	r
Joannes	Meyer	D	n		11-11-1678		a
Petrus	Molinaeus	F	n		20-7-1619		t
Petrus	Molinaeus	F	n		8-2-1611		t
Petrus	Molinaeus	F	j	pe	11-7-1593	11-7-1593	a
Heinrich	Möller	D	n		13-7-1579		t
Bernhardinus	Moor, de	R	j	po	3-3-1745	3-3-1745	t
Jacobus	Mort, le	R	j	po	18-5-1697	6-5-1702	m
Stephanus	Moyne, le	F	j	po	16-5-1672	14-3-1673	t
Herman	Muntinghe	R	n		21-2-1795		a
Johannes	Murdisonius	S	j	po	7-2-1600	7-2-1600	a
Pieter	Musschenbroek, van	R	j	po	15-12-1739	15-12-1739	a
Gerardus Johannes	Nahuijs	R	j	po	16-10-1780	16-10-1780	t
Johannes	Nicasius	R	n		25-1-1575		t
Pieter	Nieuwland	R	j	po	1-6-1793	1-6-1793	a
Cornelis Mathiaszoon	Nieuwstad, van der	R	j	po	17-7-1575	17-7-1575	r
Gerardus	Noodt	R	j	po	8-2-1686	13-7-1686	r
Johannes Conradus	Nuberus	D	j	pe	16-5-1672	16-5-1672	a
Antonius	Nuck	R	j	po	5-6-1687	23-8-1687	m
Jacobus	Nuys Klinkenberg, van	R	n		17-1-1784		t
Laurens	Oorschot, van	–	n	po	30-1-1575	8-2-1575	m
Nicolaus Georgius	Oosterdijk Johansz.	R	j	po	24-5-1775	24-5-1775	m
Hermannus	Oosterdijk Schacht	R	j	po	13-9-1719	13-9-1719	m
–	Oriani	I	n		1-12-1795		a
Franciscus	Oudendorp, van	R	j	po	12-9-1740	12-9-1740	a
Petrus	Pauw	R	j	pe	9-2-1589	9-2-1589	m
Johan Hendrik	Palm, van der	R	j	po	1-12-1795	1-12-1795	a
Johan Hendrik	Palm, van der	R	j	po	7-11-1805	7-11-1805	a
Nicolaas	Paradijs	R	j	po	26-4-1784	26-4-1784	m
Jacobus	Perizonius	R	j	po	4-4-1693	27-4-1693	a
Frederik Willem	Pestel	D	j	po	6-2-1802	6-2-1802	r
Frederik Willem	Pestel	D	j	po	10-5-1762	14-8-1762	r
Christoph	Pezelius	D	n		13-2-1581		t
Benedictus	Pictet	Z	n		6-12-1701		t
Cornelis	Pijnacker	R	j	pe	8-11-1597	8-11-1597	r
Archibaldus	Pitcairn	S	j	po	8-9-1691	28-11-1691	m
Basilius	Pithopoeus	R	j	po	26-4-1575	8-2-1575	a
Johannes	Polyander à Kerkhoven	ZN	j	po	15-9-1611	15-9-1611	t
Johannes	Preyswerck	–	n		9-8-1632		r
Johannes?	Preyswerck	–	n		9-8-1621		r
Meinardus Simon	Pui, du	R	j	pe	13-5-1791	13-5-1791	m
Johannes	Raei, de	R	j	pe	10-6-1653	10-6-1653	a
Jacobus	Ramsaeus	S	j	pe	8-8-1588	8-8-1588	a
Franciscus	Raphelengius	ZN	j	pe	20-6-1586	20-6-1586	a

Alexander	Ratloo	ZN	j	pe	27-11-1577	22-12-1578	a
Sebald Fulco Johannes	Rau	R	j	po	17-11-1787	17-11-1787	t
Johannes Jacobus	Rau	D	j	po	31-7-1713	31-7-1713	m
Joan Hendrik	Regenbogen	D	j	po	1-1-1811	1-1-1811	a
Hermannus	Renecherus	D	j	po	26-4-1575	17-7-1575	a
Petrus	Rietveld	R	j	po	16-10-1780	16-10-1780	t
Theodorus	Rijckius	R	j	po	7-3-1672	13-4-1672	a
Joannes Daniël	Ritter	D	n		14-1-1761		r
André	Rivet	F	j	po	9-11-1619	14-10-1619	t
Adriaan	Royen, van	R	j	l	26-2-1729	12-3-1729	m
David	Royen, van	R	j	po	22-4-1754	22-4-1754	m
Joannes Conradus	Rücker	D	j	l	14-3-1733	14-3-1733	r
David	Ruhnkenius	D	j	l	1-2-1757	1-2-1757	a
Albertus	Rusius	R	j	po	11-3-1659	11-3-1659	r
Claudius	Salmasius	F	j	po	20-6-1630	1-5-1632	a
Eduard	Sandifort	R	j	pe	30-4-1771	30-4-1771	m
Gerard	Sandifort	R	j	pe	2-2-1801	2-2-1801	m
Adrianus	Saravia	ZN	j	po	12-5-1584	13-8-1584	t
Josephus Justus	Scaliger	F	j	po	28-9-1591	26-8-1593	a
Carolus	Schaaf	D	j	l	8-11-1681	8-11-1681	a
Lucas	Schacht	R	j	po	29-1-1670	29-1-1670	m
Everard	Scheidius	R	j	po	31-8-1793	31-8-1793	a
Joannes	Schelle, van	R	j	po	19-6-1758	19-6-1758	t
Gerlacus	Scheltinga	R	j	po	17-2-1738	17-2-1738	r
Christianus Friedrich	Schnurrer	D	n		7-5-1795		a
Hermannus	Scholten	R	j	po	30-1-1765	30-1-1765	t
Petrus	Schooten, van	R	j	pe	8-2-1661	8-2-1661	a
Frans sr.	Schooten, van	ZN	j	pe	8-2-1612	8-2-1612	a
Frans	Schooten, van	R	j	pe	8-6-1635	8-6-1635	a
Bernardus	Schotanus	R	j	po	8-2-1641	22-5-1641	r
Ewaldus	Schrevelius	R	j	po	13-5-1625	13-5-1625	m
Albertus	Schultens	R	j	po	5-5-1732	5-5-1732	a
Johannes Jacobus	Schultens	R	j	po	29-7-1749	29-7-1749	t
Hendrik Albert	Schultens	D	j	po	11-12-1778	11-12-1778	a
Antonius	Schultingh	R	j	po	26-9-1713	9-10-1713	r
Florentius	Schuyl	R	j	po	18-10-1664	18-10-1664	m
Joachimus	Schwartz	D	j	l	11-5-1737	11-5-1737	r
Arnoldus	Seijen	R	j	po	8-2-1670	8-2-1670	m
Wolferdus	Senguerdius	R	j	pe	20-2-1675	20-2-1675	a
Matthijs	Siegenbeek	R	j	pe	20-7-1796	10-8-1796	a
Daniël	Sinapius	R	j	pe	21-8-1635	21-8-1635	a
Mathias	Sladus	R	n		5-3-1667		m
Jan Otto	Sluyter	R	n		10-8-1808		a
Nicolaas	Smallenburg	R	j	po	12-6-1790	12-6-1790	r
Rudolph	Snellius	R	j	pe	2-8-1581	1-11-1581	a
Willebrordus	Snellius	R	j	pe	9-2-1613	9-2-1613	a

Thomas	Sosius	R	j	pe	12-5-1584	12-5-1584	r
Benjamin Choyce	Sowden	–	n		1-12-1795		m
Frederik jr.	Spanheim	Z	j	po	29-1-1670	7-2-1670	t
Frederik	Spanheim	D	j	po	21-6-1641	25-8-1641	t
Simon	Speijert van der Eijk	R	j	l	11-6-1796	11-6-1796	a
Gothofredus	Spinaeus	D	j	pe	8-5-1666	23-8-1668	a
Pibo	Steenstra	R	j	l	16-8-1759	16-8-1759	a
Willem	Straten, van	R	n		2-12-1647	14-2-1650	m
David	Stuart	S	j	pe	21-8-1662	21-8-1662	a
Adamus	Stuart	S	j	po	29-5-1643	9-2-1645	a
Hubertus	Sturmius	D	j	pe	29-11-1579	29-11-1579	t
Cornelius Paulinus	Swanenburg	R	j	pe	8-11-1597	8-11-1597	r
Joannes Henricus	Swinden, van	R	n		21-2-1795		a
Cornelis	Sylvius	R	j	po	8-2-1615	8-2-1615	r
Josué	Teissèdre l' Ange	R	n		30-9-1808		a
Antonius jr.	Thysius	R	j	po	17-8-1648	8-11-1653	a
Antonius	Thysius	ZN	j	po	8-8-1619	31-8-1619	t
Petrus	Tiara	R	j	po	17-7-1575	17-7-1575	a
Salomon	Til, van	R	j	po	6-5-1702	6-5-1702	t
Hermannus	Tollius	R	j	po	13-5-1809	13-5-1809	a
Lucas	Trelcatius	ZN	j	pe	4-5-1587	4-5-1587	t
Lucas jr.	Trelcatius	E	j	pe	9-11-1602	9-11-1602	t
Jacobus	Triglandus	R	j	po	29-12-1633	29-12-1633	t
Jacobus jr.	Triglandus	R	j	po	8-2-1686	8-2-1686	t
Antonius	Trutius Lyranus	ZN	j	pe	1-7-1582	1-7-1582	a
Gerardus	Tuning	R	j	pe	10-2-1590	10-2-1590	r
Franciscus	Turrettini	Z	n		25-9-1666		t
Franciscus	Turrettini	Z	n		8-2-1672		t
Alhardus	Uchtmannus	R	j	pe	8-6-1648	8-6-1648	a
Johannes	Uittenbogaert	R	n		17-3-1610		t
Lodewijk Caspar	Valckenaer	R	j	po	18-10-1765	18-10-1765	a
Jan	Valckenaer	R	j	po	21-2-1795	21-2-1795	r
Johannes	Valckenier	D	j	po	22-5-1668	22-5-1668	t
Cornelius	Velsen, van	R	n		12-7-1734		t
Arnoldus	Vinnius	R	j	pe	8-2-1633	8-2-1633	r
Johannes Jacobus	Vitriarius	Z	j	po	21-10-1719	21-10-1719	r
Philippus Reinhardus	Vitriarius	D	j	po	8-8-1682	25-9-1682	r
Joannes	Voet	R	j	po	16-12-1679	16-1-1680	r
Buchardus	Volder, de	R	j	po	7-2-1670	7-2-1670	a
Florentius Jacobus	Voltelen	R	j	pe	11-10-1783	20-10-1783	m
Bavius	Voorda	R	j	po	26-3-1765	26-3-1765	r
Bavius	Voorda	R	j	po	21-2-1795	21-2-1795	r
Joannes	Voorst, van	R	j	po	20-3-1799	20-3-1799	a
Adolphus	Vorstius	R	j	pe	10-2-1624	10-2-1624	m
Aelius Everhardus	Vorstius	ZN	j	pe	10-8-1598	9-11-1598	a
Gerardus Johannes	Vossius	D	j	p	08-11-1622	8-11-1622	a

Gerardus	Vries, de	R	n		30-5-1674		a
Bonaventura	Vulcanius	ZN	j	po	3-8-1581	3-8-1581	a
Herman	Vultejus	D	n		8-2-1611		r
Antonius	Walaeus	ZN	j	po	20-7-1619	18-8-1619	t
Johannes	Walaeus	R	j	pe	8-8-1633	8-8-1633	m
Levinus	Warner	D	n		27-8-1647		a
Jona Willem	Water, te	R	j	po	30-10-1784	30-10-1784	t
Andreas	Weiss	Z	j	po	15-6-1747	15-6-1747	r
Johannes	Wesselius	D	j	po	8-2-1712	8-2-1712	t
Joannes Ortwinus	Westenberg	D	j	po	16-7-1723	16-7-1723	r
Jacob	Westerhovius	–	j	po	23-9-1583	23-9-1583	a
Dionysius	Wijnpersse, van de	R	j	po	19-12-1768	19-12-1768	a
Samuel Johannes	Wijnpersse, van de	R	j	pe	22-8-1803	22-8-1803	a
Daniel Albert	Wijttenbach	Z	j	po	20-3-1796	5-1-1799	a
Wilhelmus	Wilhelmius	R	j	po	11-1-1676	16-1-1676	a
Fredericus	Winter	D	j	po	8-8-1747	8-8-1747	m
Hermannus	Witsius	R	j	po	8-7-1698	8-7-1698	t
Christophorus	Wittichius	D	j	po	15-8-1671	15-8-1671	t
Jacobus	Wittichius	D	j	po	24-6-1718	24-6-1718	a
Pieter	Wolbrants	R	n		25-1-1575		t
Friedrich August	Wolff	–	n		20-7-1796		a
Lodewijk	Woltzogen	R	n		25-8-1670		t
Hiëronymus	Zanchius	I	n		3-2-1579		t
Theodorus	Zuingerus	Z	n		9-5-1700		m

Bijlage 5

Aantal personeelsleden[1]

1575 (2)

pedel
rentmeester

1600 (16)

dienaar anatomie[2]
dienaar bibliotheek
bode
drukker
cipier
2 pedellen
secretaris van Curatoren en Burgemeesters
secretaris van de Vierschaar
rentmeester
regent Statencollege
subregent Statencollege
schaftmeester Statencollege
medicus Statencollege
chirurgijn Statencollege
famulus Statencollege

1650 (26)

dienaar anatomie
dienaar astronomie
dienaar bibliotheek
dienaar hortus
advocaat
2 medici *collegium medico-practicum*
chirurgijn *collegium medico-practicum*
bode
drukker

1 Bij hoofdstuk 6
2 Wijzigingen ten opzichte van het voorgaande overzicht zijn onderstreept

cipier
2 pedellen
2 schepenen
schoonmaakster
schout Leiden als promotor
secretaris Curatoren en Burgemeesters
secretaris Vierschaar
rentmeester
regent Statencollege
subregent Statencollege
schaftmeester Statencollege
medicus Statencollege
chirurgijn Statencollege
famulus Statencollege

1700 (28)

dienaar anatomie
3 dienaars bibliotheek
dienaar chemisch laboratorium
2 dienaars hortus (een van hen tevens dienaar astronomie en fysisch laboratorium)
chirurgijn *collegium medico-practicum*
drukker
cipier
klerk secretaris Curatoren en Burgemeesters
klokkensteller
muzikant
2 pedellen
2 schepenen
straatveger
schout Leiden
secretaris Curatoren en Burgemeesters
secretaris Vierschaar
thesaurier Leiden, als opzichter
rentmeester
regent Statencollege
subregent Statencollege
schaftmeester Statencollege
medicus Statencollege
famulus Statencollege

1750 (32)

dienaar anatomie
2 instrumentmakers
2 dienaars bibliotheek

horlogemaker
dienaar chemisch laboratorium
2 dienaars hortus (een van hen tevens dienaar fysisch laboratorium)
chirurgijn *collegium medico-practicum*
opzichter reparaties
cipier
klerk secretaris Curatoren en Burgemeesters
klokkensteller
muzikant
2 pedellen (een van hen tevens dienaar astronomie)
pikeur
2 schepenen
straatveger
schout Leiden
secretaris van Curatoren en Burgemeesters
secretaris Vierschaar
thesaurier Leiden als opzichter
rentmeester
schoonmaker Engelse kerk
regent Statencollege
subregent Statencollege
schaftmeester Statencollege
medicus Statencollege
famulus ad mensam/ad portam Statencollege

1800 (32)

dienaar anatomie
dienaar astronomie
2 dienaars bibliotheek
horlogemaker (is tevens klokkesteller)
dienaar chemisch laboratorium
dienaar chirurgisch practicum
dienaar fysisch laboratorium
2 dienaars hortus
dienaar kabinet van naturalia
(opziener fysisch laboratorium)
chirurgijn nosocomium
2 doctoren nosocomium
chirurgijn *collegium medico-practicum*
cipier
klerk secretaris Curatoren en Burgemeesters
muzikant
opziener reparaties
2 pedellen (een van hen tevens dienaar astronomie)
pikeur

schoonmaker portretten senaatskamer
straatveger
schout Leiden
secretaris Curatoren en Burgemeesters
secretaris vierschaar
rentmeester
subregent Statencollege
schaftmeester Statencollege
medicus Statencollege
famulus ad mensam/ad portam Statencollege

Geraadpleegde bronnen en literatuur

Bronnen

Universiteitsbibliotheek Leiden (UB)
Archief van Curatoren van de Leidse universiteit 1574-1815 (AC)
Nationaal Archief (NA)
Archief van de Ridderschap en Edelen van Holland en West-Friesland 1572-1795
Archief van de gedeputeerden van Haarlem ter dagvaart
Archief van de rekenkamer ter auditie en opvolgende colleges
Archief van het departement van Binnenlandse Zaken 1796-1813
Archief van het Uitvoerend Bewind 1798-1801
Archief der academische vierschaar
Gemeentearchief Leiden (GAL)
Stadsarchief 1574-1816
Koninklijk Huisarchief
Archief Bentinck
Archiefdienst voor Kennemerland (AVK)
stadsarchief Haarlem
Gemeentelijke Archiefdienst Delft (GAD)
Archief der Gemeente Delft, Eerste afdeling 1246-1795

Gedrukte bronnen en literatuur

Aa, A.J. van der, *Biographisch woordenboek der Nederlanden* 6 dln. (Haarlem 1852-1878)

Aerts, Erik, 'De inhoud der rekeningen van de Brabantse algemeen-ontvangerij (1430-1440). Moeilijkheden en mogelijkheden voor het historisch onderzoek', *Bijdragen tot de geschiedenis* 59 (1976) 165-199.

Aerts, Remieg en Liesbeth Hoogkamp, *De Gelderse Pallas. Gymnasium illustre, Gelderse universiteit, rijksathenaeum te Harderwijk 1600-1818* (Barneveld 1986)

Ahsmann, Margreet, *Collegia en colleges. Juridisch onderwijs aan de Leidse universiteit 1575-1630 in het bijzonder het disputeren* (Leiden 1990)

Album studiosorum academiae Lugduno Batavae MDLXXV-MDCCCLXXV (Den Haag 1875)

Aylmer, G.E., 'The economics and finances of the colleges and university c. 1530-1640', in: James McConica ed., *The collegiate university*. The history of the university of Oxford 3 (Oxford 1986) 521-558.

Bangs, Carl, *Arminius. A study in the Dutch reformation* (Nashville/New York 1971)

Barchusen, J.C., *Pyrosophia, succincte atque breviter iatrochemiam, rem metallicam et chrysopoeiam pervestigans. Opus medicis, physicis chemicis, pharmacopoeis, metallicis etc. non inutile* (Leiden 1698)

Barge, J.A.J., *De oudste inventaris der oudste academische anatomie in Nederland* (Leiden/Amsterdam 1934)

Baumann, E.D., *François dele Boe Sylvius* (Leiden 1949)

Beeck Calkoen, J.F. van, *Onderzoek naar den rechtstoestand der geestelijke en kerkelijke goederen in Holland na de reformatie* (Amsterdam 1910)

Berg, J. van den, 'Toch een wegbereider? Salomon van Til (1643-1713)' in: Kees Fens ed., *Verlichte geesten. Een portrettengalerij voor Piet Buijnsters* (Amsterdam 1996) 107-118.

Berg, J. van den , 'Willem Bentinck (1704-1774) en de theologische faculteit te Leiden' in: S. Groenveld e.a. ed., *Bestuurders en geleerden* (Amsterdam/Dieren 1985) 169-177.

Berigt van den curator Rooseboom van 27 sept.b. 1696 rakende de finantie der universiteyt tot Leyden (gedrukt, onder andere aanwezig in de Universiteitsbibliotheek, Archief Curatoren tot 1815, inv. nr. 263)

Berkvens-Stevelinck, Christiane, *Magna Commoditas. Geschiedenis van de Leidse universiteitsbibliotheek 1575-2000* (Leiden 2001)

Besluiten der Eerste Kamer van het Vertegenwoordigend Lichaam des Bataafschen volks. Derde deel, tweede stuk, oktober 1798 (Den Haag 1799)

Beukers, Harm, 'Clinical teaching in Leiden from its beginning until the end of the eighteenth century', *Clio medica* 21 (1987-1988) 139-152.

Bijleveld, W.J.J.C., *Inventaris van de oude notariële archieven van Leiden 1564-1811* (Leiden 1916)

Blécourt, A.S. de, *Kort begrip van het oud-vaderlands burgerlijk recht* (6e druk, bewerkt door H.F.W.D. Fischer; Groningen/Djakarta 1950)

Boeles, W.B.S., *Frieslands hoogeschool en het Rijks Athenaeum te Franeker* 2 dln. (Leeuwarden 1878-1889)

Bosch, L.J.M., *Petrus Bertius* (Meppel 1979)

Bots, J.A., 'André Rivet en zijn positie in de Republiek der Letteren', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 84 (1971) 24-35.

Bots, 'J.A.H., 'Harderwijker professoren (1648-1812) en het benoemingsbeleid van de Gelderse Curatoren' in: Idem e.a. ed., *Het Gelders Athene. Bijdragen tot de geschiedenis van de Gelderse universiteit in Harderwijk (1648-1811)* (Hilversum 2000) 51-61.

Bouman, Hermannus, *Geschiedenis van de voormalige Geldersche hoogeschool en hare hoogleeraren* 2 dln. (Utrecht 1844 en 1847)

Briefwisseling van Anthonie Heinsius 1702-1720, De, dl. II 1703, A. J. Veenendaal jr. ed. (Den Haag 1978)

Bronchorst, Everard, *Diarium Everardi Bronchorstii sive adversaria omnium quae gesta sunt in academia Leydensi (1591-1627)*, J.C. van Slee ed. ('s-Gravenhage 1898)

Bronnen tot de geschiedenis der Leidsche universiteit. 7dln., P.C. Molhuysen ed. ('s-Gravenhage 1913-1924)

Buyten, L. van, 'Theorie en praktijk voor de financiële instellingen van het Ancien Régime: de verborgen facetten van het rentmeesterschap' in: *Recht en instellingen in de oude Nederlanden tijdens de middeleeuwen en de nieuwe tijd. Liber amicorum Jan Buntinx* (Leuven 1981) 549-566.

Cauwenberghe, Eddy van, *Het vorstelijk domein en de overheidsfinanciën in de Nederlanden (15de en 16de eeuw). Een kwantitatieve analyse van Vlaamse en Brabantse domeinrekeningen* (oorspr. doctoraatsthesis Leuven 1975; Brussel 1982)
Clotz, Henrike L., *Hochschule für Holland. Die Universität Leiden im Spannungsfeld zwischen Provinz, Stadt und Kirche, 1575-1619* (Stuttgart 1998)
Conrads, Norbert, *Ritterakademien der frühen Neuzeit. Bildung als Standesprivileg im 16. und 17. Jahrhundert* (Göttingen 1982)
Crommelin, C.A., 'Die holländische Physik im 18. Jahrhundert mit besonderer Berücksichtigung der Entwicklung der Feinmechanik', *Sudhoffs Archiv für Geschichte der Medizin und der Naturwissenschaften* 28, heft 3 (1935) 129-142.
Cuvier, G. en J.F.M. Noel, *Rapport sur les établissemens d'instruction publique en Hollande, et sur les moyens de les réunir a l'université impériale : fait en exécution de l'article 50 du décret impérial du 18 octobre 1810* (Parijs 1811)

Daalder, H., 'De erfenis van de Republiek' in: Idem, *Van oude en nieuwe regenten. Politiek in Nederland* (Amsterdam 1995) 146-151.
Deursen, A. Th. van, *Bavianen en Slijkgeuzen. Kerk en kerkvolk ten tijde van Maurits en Oldenbarnevelt* (3e druk; Franeker 1998)
Deursen, A.Th. van, 'Staatsinstellingen in de Noordelijke Nederlanden 1579-1780' in: *Algemene geschiedenis der Nederlanden* 5 (Haarlem 1980) 350-387.
Doove Jan A.F., en J. Luc Knödler, *Een ding van parade. Muziekhistorische overwegingen over academische muziek te Leiden* (Leiden 1975)
Dormans, E.H.M., 'De economie en de openbare financiën van de Republiek' in: J.Th. de Smidt e.a ed., *Van tresorier tot thesaurier-generaal. Zes eeuwen financieel beleid in handen van een hoge Nederlandse ambtenaar* (Hilversum 1996) 89-110.

Ekkart, R.E.O., *De universiteit van Leiden 1610: anatomisch theater, schermschool, bibliotheek, hortus* (Alphen aan den Rijn 1975)
Enno van Gelder, H., *De Nederlandse munten* (5e druk Antwerpen 1972)
Everdingen, W. van, *Het leven van mr. Paulus Buys, advocaat van den lande van Holland* (Leiden 1895)

Fourastié, Jean, *La comptabilité* (Parijs 1968).
Frijhoff, W.Th.M., 'De betekenis van de Harderwijkse universiteit in nationaal perspectief' in: J.A.H. Bots e.a. ed., *Het Gelders Athene. Bijdragen tot de geschiedenis van de Gelderse universiteit in Harderwijk (1648-1811)* (Hilversum 2000) 15-36.
Frijhoff, 'Hoezo universiteitsgeschiedenis? Indrukken en stellingen', *Ex tempore Nijmegen* 15, afl. 1 (1996) 13-22.
Frijhoff, W.Th.M., 'Hoger onderwijs als inzet van stedelijke naijver in de vroegmoderne tijd' in: P.B.M. Blaas en J. van Herwaarden ed., *Stedelijke naijver. De betekenis van interstedelijke conflicten in de geschiedenis. Enige beschouwingen en case-studies* ('s-Gravenhage 1986) 82-127.
Frijhoff, W.Th.M., *La société Néerlandaise et ses gradués, 1575-1814* (Amsterdam/Maarssen 1981)
Frijhoff, Willem, 'Patterns', in: Hilde de Ridder-Symoens ed., *Universities in early modern Europe (1500-1800)*. A history of the university in Europe II (Cambridge 1996) 43-110.

Frijhoff, Willem en Marijke Spies, *1650 Bevochten eendracht* (Den Haag 1999)
Fruin, R., *Tien jaren uit den tachtigjarigen oorlog 1588-1598* (8e druk; 's-Gravenhage 1924)

Gabriëls, A.J.C.M., *De heren als dienaren en de dienaar als heer. Het stadhouderlijk stelsel in de tweede helft van de achttiende eeuw* ('s-Gravenhage 1990)
Genderen, J. van, *Herman Witsius. Bijdrage tot de kennis der gereformeerde theologie* ('s-Gravenhage 1953)
Geurts, P.A.M., *Voorgeschiedenis van het Statencollege te Leiden 1575-1593* (Leiden 1984)
Gieysztor, Aleksander, 'Management and resources' in: Hilde de Ridder-Symoens ed., *Universities in the middle ages*. A history of the university in Europe I (Cambridge 1992) 108-143.
Goldgar, Anne, *Impolite Learning. Conduct and community in the republic of letters, 1680-1750* (Yale, New Haven en Londen 1995)
Graaf, G.H. van de, 'Ontmoetingen met Zevenburgse en Hongaarse studenten te Franeker. Impressies uit hun dagboeken en brieven', in: G.Th. Jensma e.a. ed., *Universiteit te Franeker 1585-1811. Bijdragen tot de geschiedenis van de Friese hogeschool* (Leeuwarden 1985) 90-101.
Graafland, C., 'Structuurverschillen tussen voetiaanse en coccejaanse geloofsleer' in: F.G.M. Broeyer en E.G.E. van der Wall ed., *Een richtingenstrijd in de gereformeerde kerk. Voetianen en Coccejanen 1650-1750* (Zoetermeer 1994) 28-53.
Gravesande, W.J. 's, *Welzijn, wijsbegeerte en wetenschap*. C. de Pater ed. (Baarn 1988)
Groenhuis, Gerrit, *De predikanten. De sociale positie van de gereformeerde predikanten in de Republiek der Verenigde Nederlanden voor ± 1700* (Groningen 1977)
Groenveld, S., *Evidente factiën in den staet* (Hilversum 1990)
Groenveld, S. ed., *Leiden. De geschiedenis van een Hollandse stad* 2, 1574-1795 (Leiden 2003)
Groot, A. de, 'Geschiedenis van de faculteit der godgeleerdheid aan de Utrechtse universiteit', in: Idem en Otto J. de Jong ed., *Vier eeuwen theologie in Utrecht* (Zoetermeer 2001) 11-97.
Grootens, P.L.M., *Dominicus Baudius. Een levensschets uit het Leidse humanistenmilieu 1561-1613* (Nijmegen/Utrecht 1942)
Gulik, E. van, 'Drukkers en geleerden. De Leidse Officina Plantiniana (1583-1619)', in: Th.H. Lunsingh Scheurleer en G.H.M. Posthumus Meyjes ed., *Leiden university in the seventeenth century. An exchange of learning* (Leiden 1975) 367-393.
Gumbert, Hans Ludwig, *Lichtenberg und Holland* (Utrecht 1973)

Hammerstein, Notker, 'Relations with authority' in: Hilde de Ridder-Symoens ed., *Universities in early modern Europe (1500-1800)*. A history of the university in Europe II (Cambridge 1996) 113-153.
Hania, J., *Wernerus Helmichius* (Utrecht 1895)
Hardenberg, H., *Het archief van Curatoren der Leidsche universiteit* (Zaltbommel 1935)
Heesakkers, Chris L. en Wilma M.S. Reinders, *Genoeglijk bovenal zijn mij de Muzen. De Leidse Neolatijnse dichter Janus Dousa (1545-1604)* (Leiden 1993)
Heniger, J. en J.W. van Spronsen, 'Driehonderd jaar scheikunde in Leiden', *Chemisch weekblad* XXXII (1969, 8 augustus) 17-21.
Herwaarden, Jan van e.a. ed., *De pedel geboekstaafd* (Rotterdam 1998)

Hof, J., *De abdij van Egmond van de aanvang tot 1573* ('s-Gravenhage/Haarlem 1973; *Hollandse studiën* 5)
Honders, H.J., *Andreas Rivetus als invloedrijk gereformeerd theoloog in Holland's bloeitijd* ('s-Gravenhage 1930)
Hoorn, Robert-Jan van den, 'On course for quality: Justus Lipsius and Leiden university', in: Karl Enenkel en Chris Heesakkers ed., *Lipsius in Leiden* (Voorthuizen 1997) 73-92.
Houtzager, D., *Hollands lijf- en losrenteleningen vóór 1672* (Schiedam 1950)
Huizinga, J., 'De academische gebouwen', in: *Pallas Leidensis MCMXXV* (Leiden 1925)
Hulshoff Pol, Elfriede, 'The library', in: Th.H. Lunsingh Scheurleer en G.H.M. Posthumus Meyjes ed., *Leiden university in the seventeenth century. An exchange of learning* (Leiden 1975) 395-459.
Hulshoff Pol, E., 'Een Leids bibliothecaris: Abraham Gronovius', *Boek* 35 (1961-1962) 91-120.
Hulshoff Pol, E., 'Een zweed te Leiden in 1769. Uit het reisdagboek van J.H. Lidén', *Leids Jaarboekje* (1958) 127-145.
Hulshoff Pol, E., 'What about the library? Travellers' comments on the Leiden library in the 17th and 18th centuries', *Quaerendo* 5 (1975) 39-51.

Israel, Jonathan I., *The Dutch republic. Its rise, greatness, and fall, 1477-1806* (herz. paperback ed.; Oxford 1998)
Itterzon, G.P. van, *Franciscus Gomarus* (Leiden 1929)

Jamin, Hervé, *Kennis als opdracht. De universiteit Utrecht 1636-2001* (Utrecht 2001)
Jaklin, Heinz, *Die Wirtschaftsgeschichte der Universität Erlangen von ihrer Gründung bis zum Beginn des 19. Jahrhunderts (1742/43-1806)* (dissertatie Erlangen/Nürnberg 1970)
Jensma, G.Th., 'Inleiding', in: idem e.a. ed., *Universiteit te Franeker 1585-1811. Bijdragen tot de geschiedenis van de Friese hogeschool* (Leeuwarden 1985) 11-39.
Jonckbloet, W.J.A., *Gedenkboek der hoogeschool te Groningen* (Groningen 1864)
Jonge, Hans L. de, 'De *Tractatus de peregrinatione Gallica* van de arabist Thomas Erpenius (1584-1624)', *Leids jaarboekje* 91 (1999) 83-98.
Jorissen, W.P, *Het chemisch (thans anorganisch chemisch) laboratorium der universiteit te Leiden van 1859-1909 en de chemische laboratoria dier universiteit voor dat tijdvak en hen die er in doceerden* (Leiden 1909)
Jorissen, W.P., 'Het eerste chemische laboratorium der Leidsche universiteit', *Chemisch weekblad* XVI (1919) 1054-1060.

Kalma, J.J., ''s Lands voedsterlingen en de Friese kerk. Het alumniaat in Friesland, studiebeurzen voor predikanten in spe', in: G.Th. Jensma e.a. ed., *Universiteit te Franeker 1585-1811. Bijdragen tot de geschiedenis van de Friese hogeschool* (Leeuwarden 1985) 147-160.
Karady, V., 'De Napoléon à Duruy: les origines et la naissance de l'université contemporaine', in: Jacques Verger ed., *Histoire des universités en France* (Parijs 1986) 261-322.
Karstens, W.K.H. en Herman Kleibrink, *De Leidse Hortus. Een botanische erfenis* (Zwolle 1982)
Karstkarel, P. en R. Terpstra, 'Van Jeruzalem tot het Friese Athene: het kruisherenklooster en de academiegebouwen te Franeker', in: G.Th. Jensma e.a. ed., *Universiteit te Franeker*

1585-1811. Bijdragen tot de geschiedenis van de Friese hogeschool (Leeuwarden 1985) 206-222.
Kernkamp, G.W., *De Utrechtsche academie, 1636-1815*. De Utrechtsche universiteit, 1636-1936 1 (Utrecht 1936)
Kernkamp, G.W., 'Buitenlandsche studenten aan de Utrechtsche academie in vroegere eeuwen', *Historia. Maandschrift voor geschiedenis* 2 (1936) 128-132.
Kernkamp, J.H., *Vijftiende-eeuwse rentebrieven van Noordnederlandse steden* (Groningen 1961)
Kist, N.C., *Bijdragen tot de vroegste geschiedenis en den toekomstigen bloei der hoogeschool te Leiden* (Leiden 1850)
Klasens, A., *Universiteit, universitaire collecties, musea* (Leiden 1970)
Kooijmans, Luuc, *Vriendschap en de kunst van het overleven in de zeventiende en achttiende eeuw* (Amsterdam 1997)
Koppenol, Johan, *Leids heelal. Het loterijspel (1596) van Jan van Hout* (Hilversum 1998)
Kosters, J., *Het oude tiendrecht* ('s-Gravenhage 1899)
Kroon, Just Emile, *Bijdragen tot de geschiedenis van het geneeskundig onderwijs aan de Leidsche universiteit 1575-1625* (Leiden 1911)
Kuys, J., en J.T. Schoenmakers, *Landpachten in Holland, 1500-1650* (Amsterdam 1981)

Lamberts, E. en J. Roegiers ed., *Leuven university 1425-1985* (Leuven 1990)
Lamens-van Malenstein, M.M., *Oefening en bespiegeling. Het verloskunde onderwijs van M.S. du Pui (1754-1834) te Leiden* (Rotterdam 1997)
Lamping, A.J., *Het Staten-college te Leiden* (manuscript, aanwezig in de collectie van het Academisch Historisch Museum Leiden)
Leidse universiteit 400. Stichting en eerste bloei 1575-ca. 1650 (Tentoonstellingscatalogus Rijksmuseum Amsterdam 1975)
Liesker, R., 'Tot zinkens toe bezwaard. De schuldenlast van het Zuiderkwartier van Holland 1672-1794' in: S. Groenveld e.a. ed., *Bestuurders en geleerden* (Amsterdam/Dieren 1985) 151-160.
Lindeboom, G.A., 'Boerhaaves vermogen', *Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde* 100 (1956) 919-928.
Lindeboom, G.A., 'Johannes Antonides van der Linden (1609-1664), medisch hoogleraar te Franeker en Leiden. Zijn betekenis voor de Friese hogeschool' in: G.Th. Jensma e.a. ed., *Universiteit te Franeker 1585-1811. Bijdragen tot de geschiedenis van de Friese hogeschool* (Leeuwarden 1985) 356-370.
Lunsingh Scheurleer, Th.H., C. Willemijn Fock en A.J. van Dissel ed., *Het rijck van Pallas.* Idem, Het Rapenburg. Geschiedenis van een Leidse gracht VI (Leiden 1992)
Lunsingh Scheurleer, Th.H., 'Un amphithéâtre d'anatomie moralisée' in: id. en G.H.M. Posthumus Meyjes ed., *Leiden university in the seventeenth century. An exchange of learning* (Leiden 1975) 217-277.

Mägdefrau, Werner, 'Der Aufstieg und die erste Blütezeit der Universität Jena in der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts', in: Max Steinmetz ed., *Geschichte der Universität Jena 1548/58-1958. Festgabe zum vierhundertjährigen Universitätsjubiläum* (Jena 1958) 111-163.
Mathijsen, A., '"Een manaige ... omme te leeren ... wel te peerde te rijden". Rijscholen te

Utrecht en Leiden in de 18e eeuw, benevens de avontuurlijke levensloop van Gaspard Saunier', *Argos* 20 serie 2 (1999) 419-438.
McClelland, Charles E., *State, society, and university in Germany 1700-1914* (Cambridge 1980)
Meiners, C., *Ueber die Verfassung und Verwaltung Deutscher Universitäten* 2 banden (herdruk Aalen 1970, 1e druk Göttingen 1801)
Merkel, Gerhard, *Wirtschaftsgeschichte der Universität Heidelberg im 18. Jahrhundert* (Stuttgart 1973)
Meulen, H. van der, 'De burse van de Franeker universiteit 1591-1774', in: G.Th. Jensma e.a. ed., *Universiteit te Franeker 1585-1811. Bijdragen tot de geschiedenis van de Friese hogeschool* (Leeuwarden 1985) 177-190.
Meÿer, Regina en Günther Schenk, 'Akademischer Karrieremuster im 18. Jahrhundert: Das Beispiel der Philosophischen Fakultät Halle', in: Joh. Christian Förster, *Übersicht der Geschichte der Universität zu Halle in ihrem ersten Jahrhunderte*, opnieuw uitgegeven (eerste druk Halle 1794) en van bijlagen voorzien door Meÿer en Schenk (Halle 1998) 360-391.
Meyers, E.M., 'De Leidsche universiteit als zelfstandig lichaam', in: *Pallas Leidensis MCMXXV* (Leiden 1925) 39-65.
Mieris, F. van, *Beschryving der stad Leyden* 3 dln. (Leiden 1762-1784)
Miklós, Ödön, 'Magyar diákok a leideni Staaten College-ben [Hongaarse studenten in het Statencollege in Leiden]', *Theológiai Szemle* 4 (1928) 290-319.
Missive van den curator van Wassenaar en burgemeesteren der stad Leyden, houdende derzelver bericht, mitsgaders consideratiën en advis, ter voldoening van hun Ed. Groot Mogende aanschrijven van 28 july 1696 (gedrukt, onder andere aanwezig AC 263)
Molhuysen, P.C., *Geschiedenis der universiteitsbibliotheek te Leiden* (Leiden 1905)
Molhuysen, P.C., 'De academiedrukkers', in: *Pallas Leidensis MCMXXV* (Leiden 1925) 307-322.
Molhuysen, P.C., 'Over de graden, die oudtijds aan de Leidsche universiteit werden verleend', *Leids jaarboekje* 13 (1916) 1-31.
Moraw, P. en V. Press ed., *Academia Gissensis. Beiträge zur älteren Giessener Universitätsgeschichte* (Marburg 1982) 137-161.
Mout, M.E.H.N., 'Justus Lipsius at Leiden university 1578-1591' in: Aloïs Gerlo ed., *Juste Lipse (1547-1606). Colloque international tenu en mars 1987* (Brussel 1988) 85-99.
Müller, Rainer A., 'Student education, student life', in: Hilde de Ridder-Symoens ed., *Universities in early modern Europe (1500-1800)*. A history of the university in Europe II (Cambridge 1996) 326-354.

Nagtegaal, P., 'Stadsfinanciën en stedelijke economie. Invloed van de conjunctuur op de Leidse stadsfinanciën', *Economisch- en sociaal-historisch jaarboek* 52 (1989) 96-147.
Nierop, H.F.K. van, *Van ridders tot regenten. De Hollandse adel in de zestiende en de eerste helft van de zeventiende eeuw* (Z.pl. 1984)
Nieuw Nederlandsch biografisch woordenboek 10 dln. (Leiden 1911-1937)
Noordam, Dirk-Jaap, *Geringde buffels en heren van stand. Het patriciaat van Leiden, 1574-1700* (Hilversum 1994)
Noordegraaf, L., *Daglonen in Alkmaar 1500-1800* (1980)

Oerle, H. van, 'Het academiegebouw te Leiden. Geschiedenis der verandering van de oude kloosterkerk tot het universiteitsgebouw', in: *Oudheidkundig Jaarboek* 4e serie 6 (1937) 77-96.

Orlers, J. J., *Beschrijvinge der stad Leyden* 1 (Leiden 1614)

Otterspeer, W., 'De bakstenen van de droom, over het autonomie-streven van de Leidse universiteit op het breukvlak van de eeuw', in: *Het rijck van Pallas*. Th.H. Lunsingh Scheurleer, C. Willemijn Fock en A.J. van Dissel ed., Het Rapenburg. Geschiedenis van een Leidse gracht VI (Leiden 1992) 40-57.

Otterspeer, Willem, *Groepsportret met dame 1. Het bolwerk van de vrijheid. De Leidse universiteit, 1575-1672* (Amsterdam 2000)

Otterspeer, Willem, *Groepsportret met dame 2. De vesting van de macht. De Leidse universiteit, 1673-1775* (Amsterdam 2002)

Otterspeer, Willem, 'Russische studenten aan de Leidse universiteit. De broertjes Koerakin en hoe het hun te Leiden verging', *Leids jaarboekje* 95 (2003) 141-164.

Otterspeer, W., *De wiekslag van hun geest. De Leidse universiteit in de negentiende eeuw* (Den Haag 1992)

Otterspeer, W. en L. van Poelgeest, *Willem III en de Leidse universiteit* (Leiden, tentoonstellingscatalogus Academisch Historisch Museum 1988)

Overvoorde, J.C., *Uit de geschiedenis van het Leidsche raadhuis* (Leiden 1916)

Particuliere notulen van de vergaderingen der Staten van Holland 1620-1640 door N. Stellingwerff en S. Schot, deel V, J.W. Veenendaal-Barth ed. (Den Haag 1995) en deel VII (nog in bewerking bij het Instituut voor Nederlandse Geschiedenis te Den Haag)

Pater, C. de, 'Experimental physics', in: Th.H. Lunsingh Scheurleer en G.H.M. Posthumus Meyjes ed., *Leiden university in the seventeenth century. An exchange of learning* (Leiden 1975) 309-328.

Pater, C. de, *Petrus van Musschenbroek (1692-1761). Een newtoniaans natuuronderzoeker* (Utrecht 1979)

Pater, C. de, 'Willem J. 's-Gravesande (1688-1742)', in: A.J. Kox en M. Chamalaun ed., *Van Stevin tot Lorentz. Portretten van Nederlandse natuurwetenschappers* (Amsterdam 1980) 71-80.

Peeneman, K.J.W., 'De financiële situatie van de academie van Harderwijk', in: J.A.H. Bots, e.a. ed., *Het Gelders Athene. Bijdragen tot de geschiedenis van de Gelderse universiteit in Harderwijk (1648-1811)* (Hilversum 2000) 230-244.

Pelinck, E., en C.C. Vlam, 'De ordinaris muzikanten van de Leidse universiteit', *Leids Jaarboekje* 55 (1963) 50-60.

Pleyer, K., *Die vermögens- und Personalverwaltung der Deutschen Universitäten. Ein Beitrag zum Problemkreis Universität und Staat* (Marburg 1955)

Poelgeest, L. van, 'Mr. Bavius Voorda (1729-1799) een rechtlijnig Fries jurist aan de Leidse academie', *Leids jaarboekje* 79 (1987) 96-123.

Poelgeest, L. van en A.A. Bantjes, *Leidse hoogleraren en lectoren 1575-1815*, 7 dln. (Leiden 1983-1985)

Posthumus, N.W., *Nederlandsche prijsgeschiedenis* I (Leiden 1943) en II (Leiden 1964)

Posthumus Meyjes, G.H.M., *Geschiedenis van het Waalse college te Leiden* (Leiden 1975)

Prak, M., *Gezeten burgers. De elite in een Hollandse stad, Leiden 1700-1780* (Amsterdam 1985)

Resolutien van de Heeren Staaten van Holland en Westvriesland 1524-1795

Richter, G., *Das anatomische Theater* (Berlijn 1934)

Ridder-Symoens, Hilde de, 'Management and resources' in: idem ed., *Universities in early modern Europe (1500-1800)*. A history of the university in Europe II (Cambridge 1996) 154-209.

Roebroeck, E.J.M.G., *Het land van Montfort. Een agrarische samenleving in een grensgebied 1647-1820* (Utrecht 1967)

Roegiers, Jan, 'Professorencarrières aan de oude universiteit Leuven (1425-1797)', in: A. Jans e.a. ed., *Liber amicorum Dr. J. Scheerder. Tijdingen uit Leuven over de Spaanse Nederlanden, de Leuvense universiteit en historiografie* (Leuven 1987) 227-239.

Roelevink, J., *Gedicteerd verleden. Het onderwijs in de algemene geschiedenis aan de universiteit te Utrecht, 1735-1839* (Amsterdam/Maarssen 1986)

Roelevink, Joke, 'Alte Liebe, neue Initiativen. Deutsche und niederländische Universitäten im 18. und frühen 19. Jahrhundert', *Jahrbuch Zentrum für Niederlande-Studien* 3 (1992) 53-66.

Rogge, H.C., 'Het beroep van Vorstius tot hoogleraar te Leiden', *De gids*, 3e serie, 11e jaarg., dl. 2 (1873) 31-70 en 499-558.

Rooden, P.T. van, *Constantijn l'Empereur (1591-1648) professor Hebreeuws en theologie te Leiden. Thelogie, bijbelwetenschap en rabbijnse studiën in de zeventiende eeuw* (Leiden 1985)

Rössler, Emil Franz, *Die Gründung der Universität Göttingen. Entwürfe, Berichte und Briefe der Zeitgenossen, herausgegeben und mit einer geschichtlichen Einleitung versehen* (2e druk Aalen 1987, 1e druk Göttingen 1855)

Schiller, Steffen, *...deur het cleyn verstaende, watter in groot moet gedaen sijn, ... Die Ausbildung von Ingenieuren an der Duytschen Mathematicque zu Leiden. 1600-1681* (ongepubliceerde doctoraalscriptie Leiden 1995)

Schmidt, Siegfried, 'Die Universität Jena im zeichen von Pietismus und Aufklärung vom Beginn des 18. Jahrhunderts bis zur Reorganisation der Universität unter Anna Amalia', in: Max Steinmetz ed., *Geschichte der Universität Jena 1548/58-1958. Festgabe zum vierhundertjährigen Universitätsjubiläum* (Jena 1958) 167-216.

Schneppen, Heinz, *Niederländische Universitäten und Deutsches Geistesleben* (Münster 1960)

Schotel, G.D.J., *Een studenten-oproer in 1594. Bijdrage tot de geschiedenis van het statencollegie te Leiden* (Leiden 1867).

Schubert, E., *Materielle und organisatorische Grundlagen der Würzburger Universitätsentwicklung 1582-1821* (Neustadt an der Aisch 1973).

Schutte, O., *Repertorium der Nederlandse vertegenwoordigers residerende in het buitenland 1584-1810* ('s-Gravenhage 1976)

Sepp, Christiaan, *Het godgeleerd onderwijs in Nederland, gedurende de 16e* en 17e eeuw 2 (Leiden 1874)

Sepp, Christiaan, *Johannes Stinstra en zijn tijd. Eene bijdrage tot de geschiedenis der kerk en school in de 18de eeuw* 2 (Amsterdam 1866)

Siegenbeek, M., *Geschiedenis der Leidsche hoogeschool: van hare oprigting in den jare 1575, tot het jaar 1825* 2 (Leiden 1832)

Siegenbeek van Heukelom-Lamme, C.A., *Album scholasticum academiae Lugduno-Batavae MDLXXV-MCMXL* (Leiden 1941)

Simone, Maria Rosa di, 'Admission', in: Hilde de Ridder-Symoens ed., *Universities in early modern Europe (1500-1800)*. A history of the university in Europe II (Cambridge 1996) 285-325.

Sitter, W. de, *Short history of the observatory of the university at Leiden 1633-1933* (Haarlem 1933)

Slee, J.C. van, *De illustre school te Deventer 1630-1878. Hare geschiedenis, hoogleeraren en studenten, met bijvoeging van het album studiosorum* ('s-Gravenhage 1916)

Smilde, H., *Jacob Cats in Dordrecht. Leven en werken gedurende de jaren 1623-1636* (Groningen/Batavia 1938)

Smit, F.R.H., 'Over honderdzevenenzeventig Franeker professoren', in: G.Th. Jensma e.a. ed., *Universiteit te Franeker 1585-1811. Bijdragen tot de geschiedenis van de Friese hogeschool* (Leeuwarden 1985) 102-118.

Smit, F.R.H. en G.Th. Jensma, 'Universiteiten van Friesland en Groningen, 1585-1811: een dubbelportret', in: *Academisch onderwijs in Franeker en Groningen, 1585-1843. IJver en wedijver* (Groningen 1985) 13-32.

Smit, Franck, 'Buitenlandse studenten te Groningen 1614-1815', in: A.H. Huussen jr., *Onderwijs en onderzoek: studie en wetenschap aan de academie van Groningen in de 17e en 18e eeuw* (Hilversum 2003) 261-282.

Snijders, G., *Friedrich Adolph Lampe* (Harderwijk 1954)

Soermans, Martinus, *Academisch register* (Leiden 1704)

Spronsen, J.W. van, 'The beginning of chemistry' in: Th.H. Lunsingh Scheurleer en G.H.M. Posthumus Meyjes ed., *Leiden university in the seventeenth century. An exchange of learning* (Leiden 1975) 329-343.

Star Numan, O.W., *Cornelis van Bynkershoek. Zijn leven en zijne geschriften* (Leiden 1869)

Stegeman, Saskia, *Patronage en dienstverlening. Het netwerk van Theodorus Janssonius van Almeloveen (1657-1712) in de Republiek der Letteren* (Nijmegen 1996)

Steneker, C., *De oude en nieuwe kameralistische boekhouding* (Leiden 1926)

Suringar, G.C.B., 'Het onderwijs in de natuurkundige wetenschappen, aan de Leidsche hoogeschool, gedurende het dertigjarig tijdvak van 1785-1815', *Nederlandsch tijdschrift voor geneeskunde* tweede reeks 6 (1870) 1-75.

Suringar, G.C.B., 'De vroegste geschiedenis van het ontleedkundig onderwijs te Leiden', *Nederlandsch tijdschrift voor geneeskunde* 5 (1861) 385-394.

Terwen-Dionisius, Else M., 'Vier eeuwen bouwen in de hortus deel I (1587-1815)', *Leids Jaarboekje* 72 (1980) 35-65.

Tjalsma, H.D., 'Een karakterisering van Leiden in 1749', in: H.A. Diederiks, D.J. Noordam en H.D. Tjalsma ed., *Armoede en sociale spanning. Sociaal-historische studies over Leiden in de achttiende eeuw* (Hilversum 1985) 17-44.

Tjon Sie Fat, L. en E. de Jong ed., *The authentic garden. A symposium on gardens* (Leiden 1991)

Uffenbach, Z.C. von, *Merkwürdige Reisen durch Niedersachsen Holland und Engelland* III (Frankfurt/Leipzig 1753-1754)

Ultee, Maarten, 'The politics of professorial appointment at Leiden, 1709', *History of universities* 9 (1990) 167-194.

Vandenghoer, Carl, *De rectorale rechtbank van de oude Leuvense universiteit (1425-1797)*. Verhandelingen van de Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België 49 nr. 124 (Brussel 1987)
Vandermeersch, Peter A., 'Teachers', in: Hilde de Ridder-Symoens ed., *Universities in early modern Europe (1500-1800)*. A history of the university in Europe II (Cambridge 1996) 210-255.
Verdenhalven, Fritz , *Alte Maße, Münzen und Gewichte aus dem deutschen Sprachgebiet* (Neustadt an der Aisch 1968)
Verhoeff, J.M., *De oude Nederlandse maten en gewichten* (2e druk Amsterdam 1983)
Vries, D. de ed., *Historische plattegronden van Nederlandse steden deel 7 Leiden* (Alphen aan den Rijn 1997)
Vries, Jan de, *Dutch rural economy in the golden age, 1500-1700* (New Haven/Londen 1974)
Vries, Jan de en Ad van der Woude, *Nederland 1500-1815. De eerste ronde van moderne economische groei* (Amsterdam 1995)
Vries, Joh. de, *De economische achteruitgang der republiek in de achttiende eeuw* (2e druk; Leiden 1980)
Vries, O., 'Geschapen tot een ieders nut. Een verkennend onderzoek naar de Noordnederlandse ambtenaar in de tijd van het Ancien Régime', *Tijdschrift voor geschiedenis* 90 (1977) 328-349.

Wagenaar, F.P., *"Dat de regeringe niet en bestaet by het corpus van de magistraet van den Hage alleen". De sociëteit van 's-Gravenhage (1587-1802). Een onderzoek naar bureaucratisering* (proefschrift Leiden 1997)
Water, Jona Willem te, *Levens-berigt van Jona Willem te Water, te Leyden overleden den 19 octoberdes jaars 1822* (z.p. 1823)
Waterbolk, E.H., 'Vormende krachten bij de oprichting der hogeschool te Franeker', in: G.Th. Jensma e.a. ed., *Universiteit te Franeker 1585-1811. Bijdragen tot de geschiedenis van de Friese hogeschool* (Leeuwarden 1985) 40-55.
Welten, Rob, 'Utrechtse hoogleraren in de rechten (1636-1815). Enkele aspecten van de geschiedenis van de rechtenfaculteit te Utrecht', *Tijdschrift voor rechtsgeschiedenis* 55 (1987) 67-101.
welvaren van Leiden. Handschrift uit het jaar 1659, Het. Felix Driessen ed. ('s-Gravenhage 1911)
Wiesenfeldt, Gerhard Berthold, *Leerer Raum in Minervas Haus* (Hamburg 1999)
Wijnman, H.F., 'De Hebraïcus Jan Theunisz. Barbarossius alias Johannes Antonides als lector in het Arabisch aan de Leidse universiteit (1612-1613). Een hoofdstuk Amsterdamse geleerdengeschiedenis', *Studia Rosenthaliana* 2 (1968) 1-29 en 149-177.
Witkam, H.J., *De dagelijkse zaken van de Leidse universiteit van 1581 tot 1596* 10 dln. in 14 banden (Leiden 1970-1975)
Witkam, H.J., *De financiën van de Leidse universiteit in de 16e eeuw* 5 dln. (Leiden 1979-1982)
Witkam, H.J., 'Dienstwoningen der pedellen', *Leids jaarboekje* 63 (1971) 65-78.
Witkam, H.J., 'Jean Gillot (Een Leids ingenieur)' 2e deel, *Leids jaarboekje* 61 (1969) 39-70.
Witkam, H.J., *Iets over Pieter Paaw en zijn theatrum anatomicum en over het bouwen van de anatomieplaats en de bibliotheek* (ongepubliceerd manuscript, aanwezig in de universiteitsbibliotheek Leiden, 1967)

Witkam, H.J., *Over de anatomieplaats, de Albinussen en de Sandiforts* (ongepubliceerd manuscript, aanwezig in de bibliotheek van het Academisch Historisch Museum, 1968)

Witte van Citters, J. de, *Contracten van correspondentie en andere bijdragen tot de geschiedenis van het ambtsbejag in de republiek der vereenigde Nederlanden* ('s-Gravenhage 1873)

Wolf-Heidegger, G. en A.M. Cetto, *Die anatomische Sektion in bildlicher Darstellung* (Basel 1967)

Wolff, Helmut, *Geschichte der Ingolstädter Juristenfakultät 1472-1625* (Berlijn 1973).

Woltjer, J.J., 'Foreign professors', in: Th. H. Lunsingh Scheurleer en G.H.M. Posthumus Meyjes ed., *Leiden university in the seventeenth century. An exchange of learning* (Leiden 1975) 461-465.

Woltjer, J.J., 'Introduction', in: Th.H. Lunsingh Scheurleer en G.H.M. Posthumus Meyjes ed., *Leiden university in the seventeenth century. An exchange of learning* (Leiden 1975) 1-19.

Woltjer, J.J., *De Leidse universiteit* (Leiden 1965)

Woltjer, J.J., 'De positie van Curatoren der Leidse universiteit in de zestiende eeuw', *Tijdschrift voor rechtsgeschiedenis* 38 (1970) 485-496.

Overzicht van grafieken, tabellen en afbeeldingen

Tabellen

3.1 Ontwikkeling van de jaarlijkse vaste kosten per bursaal in het Statencollege 101
3.2 Ordinaris, extraordinaris en particuliere bursalen in het Statencollege 103
5.1 Herkomst van docenten, 1575-1812 301
5.2 Herkomst van beroepenen en 'aanstellingspercentage', 1575-1812 301
5.3 Herkomst van beroepenen en 'aanstellingspercentage', 1575-1599 302
5.4 Herkomst van beroepenen en 'aanstellingspercentage', 1600-1649 302
5.5 Herkomst van beroepenen en 'aanstellingspercentage', 1650-1699 302
5.6 Herkomst van beroepenen en 'aanstellingspercentage', 1700-1749 303
5.7 Herkomst van beroepenen en 'aanstellingspercentage', 1750-1812 303
5.8 Werkkring van beroepenen op het moment van beroep, per faculteit, 1575-1812 303
5.9 Herkomst beroepenen theologie, 1575-1812 304
5.10 Herkomst beroepenen rechten, 1575-1812 304
5.11 Herkomst beroepenen medicijnen, 1575-1812 305
5.12 Herkomst beroepenen *artes*, 1575-1812 305
6.1 De ontwikkeling van het ondersteunend personeel 166
7.1 Kastoestand in 1761 209
7.2 Rekening 1761 210

Grafieken

3.1 Aantal ordinaris bursalen in het Statencollege, 1606-1801 103
3.2 Absolute opbouw uitgaven Statencollege, 1611-1791 106
3.3 Uitgaven en inkomsten van het Statencollege, 1606-1801 107
4.1 Gemiddelde jaarwedden docenten, 1575-1810 124
4.2 Aantal docenten, 1575-1812 127
4.3 Aantal ordinarii en nieuwe studenten, 1575-1812 128
5.1 De herkomst van Leidse docenten,1575-1812 156
5.2 De herkomst van Leidse docenten, 1575-1600 156
5.3 De herkomst van Leidse docenten, 1600-1650 156
5.4 De herkomst van Leidse docenten, 1650-1700 156
5.5 De herkomst van Leidse docenten, 1700-1750 156
5.6 De herkomst van Leidse docenten, 1750-1812 156
5.7 Bereidwilligheid van beroepenen, 1575-1812 158

7.1 Totale inkomsten en uitgaven, 1599-1812 207
7.2 Absolute opbouw inkomsten, 1600-1812 207
7.3 Procentuele opbouw inkomsten, 1600-1812 208
7.4 Absolute opbouw uitgaven, 1600-1812 208
7.5 Procentuele opbouw uitgaven, 1600-1812 209
7.6 Betalingen aan docenten als onderdeel van de totale uitgaven, 1599-1812 221
7.7 Onderhoudskosten, 1599-1812 222
7.8 Uitgaven bibliotheek en hortus, 1599-1812 224
7.9 Uitgaven anatomie, astronomie en kabinet van naturalia, 1599-1812 224
7.10 Uitgaven voor het chemisch en fysisch laboratorium, 1670-1812 225
7.11 Uitgaven voor het medisch practicum, 1665-1812 225
7.12 Drukkosten, 1599-1812 232

Afbeeldingen

1 Jacob van Wassenaer-Obdam (1645-1714), president-curator van de Leidse universiteit van 1690 tot 1714. (Iconografisch Bureau Den Haag) 45
2 Het interieur van de Leidse universiteitsbibliotheek in 1712. (Academisch Historisch Museum Leiden) 67
3 Reconstructie van het anatomisch theater door A.J.F. Gogelein. (Museum Boerhaave Leiden) 69
4 De poort naar het anatomisch theater en de bibliotheek. (Gemeentearchief Leiden) 71
5 De hortus en het academiegebouw, waarop ook het astronomisch observatorium te zien is, 1712. (Academisch Historisch Museum Leiden) 73
6 Gezicht op de trekvliet met Paillemaillebaan. (Gemeentearchief Leiden) 75
7 Het kabinet van Bernhard Siegfried Albinus. (Academisch Historisch Museum Leiden) 89
8 De binnenplaats van het Statencollege omstreeks 1788. (Gemeentearchief Leiden) 95
9 Het Statencollege gezien vanf de Achtergracht omstreeks 1788. (Gemeentearchief Leiden) 105
10 De poort van het Statencollege omstreeks 1788. (Gemeentearchief Leiden) 115
11 Gaspar Saugnier, pikeur van de universiteit van 1717 tot 1737. (Gemeentearchief Leiden) 182
12 Pagina uit het kaartboek van het landbezit van de Leidse universiteit door Johannes Dou, 1645. Donkergekleurd de bezittingen in de ambachten Warmond en Alkemade. (Universiteitsbibliotheek Leiden, collectie Bodel Nijenhuis) 214

Index op persoonsnamen

In deze index zijn geen verwijzingen naar de bijlagen opgenomen. Leidse hoogleraren worden aangeduid als 'hoogleraar' gevolgd door de faculteit waarin zij doceerden (met uitzondering van de Duytsche mathematicque, dat buiten de faculteitsindeling viel). Nadere bijzonderheden over de leeropdrachten zijn te vinden in C.A. Siegenbeek van Heukelom-Lamme, *Album scholasticum academiae Lugduno-Batavae MDLXXV-MCMXL* (Leiden 1941)

Aa, Pieter van der (?-1730), drukker 77, 116
Acquet, Hendrik d' (1692-1769), burgemeester van Delft 31-33
Admiraal, Simon (1641-1724), president van de Hoge Raad van Holland en Zeeland 29, 30
Adriaensz. (van Leeuwen), Claas, burgemeester van Leiden 202
Adriaensz., Cornelis, bode 171, 172
Adrichem, Johan van der Meij van, zie Meij
Aelst, Jan Jansz. van, dienaar hortus 184, 186
Aerssen, François van (1572-1641), curator 27, 33, 36
Aitzema, Foppe van (ca. 1580-1637), resident van de Republiek te Hamburg 133
Alberti, Joannes (1698-1762), hoogleraar theologie 151
Albicastro, zie Weissenbergh
Albinus, Bernhardus (1653-1721), hoogleraar medicijnen 125, 138, 146, 149, 152, 254, 256
Albinus, Bernhardus Siegfried (1697-1770), hoogleraar medicijnen 88, 120, 135, 152, 162, 261, 270, 274
Albinus, Fredericus Bernhardus (1715-1778), hoogleraar medicijnen 88, 89, 120, 152
Allamand, Johannes Nicolaus Sebastianus (1713-1787), hoogleraar artes 178
Almonde, Abraham van (1542-1593), curator 26
Alting, Daniël (1575-1618), bursaal in het Statencollege 96, 111
Alting, Hendrik (1583-1644), hoogleraar theologie Groningen 50
Amama, Sixtinus (1593-1629), professor Oosterse talen Franeker 136
Andreas, pasteibakker 233
Arminius, Jacobus (1560-1609), hoogleraar theologie 141, 142, 147, 151, 153, 244
Baersdorp, Clemens van (1573-1655), rentmeester 199, 211
Bailly, David (1584-1657), schaftmeester van het Statencollege 110
Bailly, Petrus, pedel 170
Banchem, Johan van (1540-1601), curator 26, 27
Barlaeus, Caspar (1584-1648), hoogleraar artes en subregent van het Statencollege 51, 152, 153
Barlaeus, Lambertus (1592 of 1595-1655), hoogleraar artes 152, 153
Bas, Dirk (1640-1709), Amsterdams regent 35
Baselius, Jacobus, predikant te Bergen op Zoom 151
Bastingius, Jeremias (1554-1595), hoogleraar theologie en regent van het Statencollege 131, 151
Baudius, Dominicus (1561-1613), hoogleraar rechten en artes 119, 133
Beeck Calkoen, Jan Frederik van (1772-1811), hoogleraar artes 90
Beeckerts van Thienen, Adriaan (1623-1669), hoogleraar rechten 135
Bentinck, Charles (1708-1779), Overijssels edelman 46
Bentinck, Willem (1704-1774), curator 31-33, 36, 46, 54, 86, 132, 133, 144, 170
Berendrecht, Arend van, advocaat bij het Hof van Holland 145
Bergh, Johan van den (1664-1755), secretaris van Curatoren en Burgemeesters en burge-

meester van Leiden 44, 136, 186
Berkheij, Johannes le Francq van (1729-1812), lector artes 86, 120, 125, 141, 178, 188
Bernard, Jacques (1658-1718), hoogleraar artes 120, 135
Bertius, Petrus (1565-1629), hoogleraar artes en regent van het Statencollege 96, 104, 111, 112, 153
Beuningen, Coenraad van (1622-1693), curator 28, 36, 133
Beveren, Cornelis van (1591-1663), curator 34, 41
Beverningh, Hiëronymus van (1614-1690), curator 28, 36, 81
Beyeren Schagen, Diederik van (?-1658), vrijheer van Goudriaan 216
Beyma, Julius à (1539-1598), hoogleraar rechten 145, 241
Bidloo, Godefridus (1649-1713), hoogleraar medicijnen 139, 185
Bijnkershoek, Cornelis van (1673-1743), president van de Hoge Raad van Holland en Zeeland 29, 30, 32
Bilderbeeck, Hendrik van (1640 of 1641-1715), agent van de Republiek te Keulen 133
Bilderbeeck, Willem Cornelisz., steenhouwer/metselaar te Leiden 76
Bisterfeld, Johann Heinrich (1605-1655), hoogleraar theologie en filosofie Weissenburg en diplomaat van prins Georg I Rakoczi 50, 151
Blanckert, Claes, dienaar van de hortus 183
Bleiswijk, Pieter van (1724-1790), curator 28, 33, 36, 140
Blijdenberg, Willem (1708-1775), burgemeester van Purmerend 32
Blondeel, Jacob (1536 of 1537-?) 186
Boe Sylvius, Fransiscus de le, zie Sylvius
Boerhaave, Herman (1668-1738), hoogleraar medicijnen 38, 59, 84-86, 120, 123, 128, 135, 136, 146, 147, 153, 176, 187, 227, 228, 230
Boers, Carolus (1746-1814), hoogleraar theologie en regent van het Statencollege 109, 141
Boetzelaer, Jacob Philip van den (1711-1781), curator 32
Bois, Petrus Couwenburg du, zie Couwenburg
Boissens, Cornelis, schaftmeester van het Statencollege 110
Bollius, Johannes (?-1621), onbezoldigd lector theologie 48
Bontius, Gerard (1536-1599), hoogleraar medicijnen en artes 64, 68, 74, 152
Bontius, Gulielmus (1588-1646), hoogleraar rechten 152
Bontius, Regnerus (1576-1623), hoogleraar medicijnen en artes 152
Boot, Gerrit, rentmeester van de goederen van de Abdij van Egmond in het Noorderkwartier 193, 194
Bordus, Willem la (1693-1757), lector Duytsche mathematicque 120
Boreel, Willem (1591-1668), ambassadeur van de Republiek in Frankrijk 133
Borger, Elias Annes (1784-1820), hoogleraar theologie en artes 120
Bornius, Henricus (ca. 1617-1675), hoogleraar artes 127
Bosch, Jeronimo de (1740-1811), curator 133
Bouckhorst, Amelis van den (?-1669), curator 34, 41, 187
Boxhorn, Marcus Zuërius van (1612-1653), hoogleraar artes 122, 153
Boyle, Robert (1627-1691), Engels fysicus en chemicus 80, 158
Bredius, Henricus (?-vóór 1621), hoogleraar artes en schaftmeester van het Statencollege 110
Bronchorst, Everard (1554-1627), hoogleraar rechten 57, 134, 136, 137
Brouckhoven, Jacob van (1577-1642), burgemeester van Leiden 98
Brouwer, Claes Adriaensz, burgemeester van Leiden 42
Brugmans, Sebald Justinus (1763-1819), hoogleraar medicijnen en artes 86, 90, 120, 128, 188, 231
Brunner, Johann Konrad (1653-1727), Zwitsers arts 135
Brunsema, Mellaeus 53
Burgersdijk, Franco Petri (1590-1635), hoogleraar artes 134
Burgersdijk, Pieter van (ca. 1623-1691), secretaris van Curatoren en Burgemeesters 169, 186
Burmannus, Franciscus (1628-1679), subregent van het Statencollege 110, 135
Burmannus, Petrus (1668-1741), hoogleraar artes en bibliothecaris 133, 153, 226
Buxtorf, Johannes junior (1599-1664), hoogleraar Hebreeuws Basel 133, 135, 136

Buxtorf, Johannes senior (1564-1629), hoogleraar Hebreeuws Basel 133, 134, 136
Buys, Bartholomaeus Gryphius, zie Gryphius
Buys, Paulus (1531-1594), curator 26, 30, 33, 36, 42, 43, 48, 49, 64, 168, 202
Buys, Willem (1661-1749), pensionaris van Amsterdam 35
Buyser Claesz., Claes, pedel 170
Buzanval, Paul Choart de, zie Choart
Calkoen, Jan Frederik van Beeck, zie Beeck
Camerling, Johannes (?-1640), curator 28, 34
Campen, Claes Gysbrechtsz. van, Leids zilversmid 172
Cannegieter, Hermannus (1723-1804), hoogleraar rechten Franeker 149, 150
Capellus, Ludovicus (1534-1586), hoogleraar theologie 141
Casaubonus, Isaac (1559-1614), graecus 136
Cathagen, Hendrik Stoffelsz. van, dienaar van de hortus 183
Cathagen, Lambert van, hortulanus 173
Cats, Jacob (1577-1660), curator 28, 30, 32, 34, 36, 187
Ceulen, Ludolf van (1540-1610), hoogleraar Duytsche mathematicque 70
Chastelein, Cornelis (1657-1714), ordinarisraad van Oost-Indië 203
Chastelein, Lodewijk, filoloog 86, 203
Chastaigner de la Roche-Posay, Louis de 133
Chimaer, Nicolaes, stadsapotheker Leiden 75
Choart de Buzanval, Paul (?-1607), Frans gezant in Den Haag, oud-kamerheer van Hendrik IV van Frankrijk 133, 180
Citters, Caspar van (1674-1734), raadpensionaris van Zeeland 29
Cloesen, van der, instrumentmaker 229
Clusius, Carolus (1524 of 1526-1609), hoogleraar medicijnen (honorair) 64, 65
Cluyt, Dirck Outgaertszoon (1546-1598), subprefect van de hortus 64, 65
Cluyt, Outgert, zoon van Dirck Outgaertszoon 64
Cocceius, Johannes (1603-1669), hoogleraar theologie 143
Coddaeus, Wilhelmius (1575-na 1625), hoogleraar artes 122
Coets, Hendrik (?-1730), lector Duytsche mathematicque 120
Colonius, Daniël (1566-1635), regent van het Waalse college 93
Colonius, de weduwe van Daniël 94
Coning, Cornelis de (?-1582), curator 21, 26
Courten, Gerrit, dienaar van het anatomisch theater 186
Couwenburg du Bois, Petrus (1703-1764), hoogleraar theologie en subregent van het Statencollege 46, 113
Craanen, Theodorus (1620-1690), hoogleraar medicijnen en artes en subregent van het Statencollege 120
Cromhout, Nicolaes (1561-1641), curator 27, 33, 34
Crucqius, Nicolaas Samuel (1678-1754), landmeter 81
Cuchlinus, Johannes (1546-1606), regent van het Statencollege 111, 112
Cuijpers, Adrianus (ca. 1714-1759), lector Duytsche mathematicque 120
Cunaeus, Petrus (1586-1638), hoogleraar rechten en artes 122, 135, 136, 145, 153
Cuper, Gijsbert (1644-1716), staatsman en geleerde 136
Damen, Christiaan Hendrik (1754-1793), hoogleraar artes 140
Danaeus, Lambertus (1530-1595), hoogleraar theologie 95, 141
Dauber, Johannes Henricus (1610-1672), procancellarius universiteit Marburg 131
Dedel, Nicolaas (1597-1646), hoogleraar rechten 145, 153, 162
Dematius, Carolus (?-1690), hoogleraar medicijnen en artes 79, 80, 153, 227
Descartes, René (1596-1650), Frans filosoof 50, 142, 144, 145
Diepenbach, Jan Pieter, dienaar van het fysisch laboratorium 187
Dieu, Louis de (1590-1642), regent van het Waalse college 94
Dircxsz., Willem, Leids apotheker 116
Dobben, Franck Willemsz., dienaar van de bibliotheek en schaftmeester van het Statencollege 110, 174
Dodonaeus, Rembertus (1517-1585), hoogleraar medicijnen 120, 139
Does, Jan van der (Janus Dousa) (1545-1604), curator 20, 21, 26, 35, 37-39, 64, 66, 70, 72, 91, 130, 133, 172, 187, 202, 236, 237, 273
Does jr., Jan van der (1571-1596), bibliothecaris 67
Does, Wigbold Jan Theodoor van der (1726-1787), curator 32
Does, Wigbold van der (1611-1669), Hollands

edelman 215, 233
Doeveren, Wouter van (1730-1783), hoogleraar medicijnen 89
Donellus, Hugo (1527-1591), hoogleraar rechten 48, 51, 52, 64, 66, 138
Dorp, Frederik van (1612-1679), curator 36
Dou, Johannes (1615-1682), landmeter 213, 233
Dousa, Janus, zie Does, Jan van der
Douw, Reinier, portier van het Statencollege 113, 114
Drelincourt, Carolus (1633-1697), hoogleraar medicijnen 133, 145
Drusius, Johannes (1550-1616), hoogleraar artes 52, 241
Dulmanshorst, Salomon van, landmeter 107
Dusingius, Antonius (1612-1666), hoogleraar medicijnen Groningen 79
Dussen, Arend van der (1683-1742), curator 84
Dussen, Nicolaas van der (1718-1770), oudraad van Dordrecht 32
Duvenvoirde, Johan van (1547-1610), Hollands edelman 98
Eijk, Simon Speijert van der, zie Speijert
Elzevier, Abraham (1653-1712), drukker 180, 246, 255
Elzevier, Bonaventura (1583-1652), drukker 246
Elzevier, Daniël (1626-1680), drukker 247
Elzevier, familie 180
Elzevier, Isaac (1596-1651), drukker 76
Elzevier, Johan (1622-1661), drukker 247
Elzevier, Matthijs senior (1565-1640), pedel 76
Empereur, Constantinus l' (1591-1648), hoogleraar theologie en artes 120, 125, 135-137, 153
Episcopius, Simon (1583-1643), hoogleraar theologie 51, 142
Erpenius, Thomas (1584-1624), hoogleraar artes 134, 136
Esgers, Johannes (1695-1755), hoogleraar theologie 54, 132, 151
Estevenon, Willem Anne l' (1744 of 1750-1803), curator 28, 45-47
Fabricius ab Aquapendente, Hiëronymus (1557-1637), arts 68
Fabricius, Franciscus (1663-1738), hoogleraar theologie 143
Fabricius, Johann Ludwig (1632-1696), hoogleraar Heidelberg en later gezant voor de Republiek bij de Zwitserse kantons 133
Fagel, Gaspar (1634-1688), raadpensionaris van Holland 32
Falaizeau, Charles de, Frans gezant in de Republiek 133
Falck, Anton Reinhard (1777-1843), Secretaris van Staat 234
Fas, Johannes Arent (1742-1817), lector Duytsche mathematicque 91, 120
Feugeraeus, Gulielmus (?-1613), hoogleraar theologie 21, 24, 52, 141
Fisscher, Frederic Ernst, muziekmeester 250
Fontein, Pieter (1708-1788), doopsgezind predikant en filoloog 133
Francq, le, famulus van het Statencollege 112
Francq van Berkheij, Johannes le, zie Berkheij
Frederik I (1657-1713), koning van Pruisen 149
Frederik Willem I (1688-1740), koning van Pruisen 151
Fredrik Hendrik (1584-1647), stadhouder van Holland, Zeeland, Utrecht, Gelderland, Overijssel, Groningen en Drenthe 53
Fremery, Jacobus de (1748-1826), secretaris van Curatoren en Burgemeesters 187
Friedrich II Eugen (1732-1797), hertog van Württemberg 151
Gaillard, Jacobus (?-1688), hoogleraar theologie en regent van het Waalse college 153
Galilei, Galileo (1564-1642), Italiaans natuurkundige en filosoof 80
Gallus, Carolus (1530-1616), hoogleraar theologie 52, 161
Gaubius, Hiëronymus David (1705-1780), hoogleraar medicijnen 87,120, 135, 146, 153, 189, 228
Geuns, Mattias van (1735-1817), hoogleraar medicijnen Utrecht 87
Gijs, Pieter (1678-1759), secretaris van Curatoren en Burgemeesters 186
Gillis, Paulus Abraham (1708-1792), pensionaris van Haarlem 30
Gillissen, Aegidius (1712-1800), hoogleraar theologie 144
Glarges, Gilles de (1559-1641), curator 28, 33, 34
Golius, Jacob (1596-1667), hoogleraar artes 74, 77, 135, 153, 175
Gomarus, Franciscus (1563-1641), hoogleraar theologie 134, 137, 141, 142
Gothofredus, Jacobus (1587-1652), hoogleraar rechten Genève 134, 135, 150

Goudriaan, de heer van, zie Beyeren Schagen
Gravesande, Willem Jacob 's (1688-1742), hoogleraar artes 85, 90, 228, 229, 256, 257
Groenendijck, Rippert van (1604-1683), burgemeester van Leiden 41
Gronovius, Abraham (1695-1775), bibliothecaris 262
Gronovius, Jacobus (1645-1716), hoogleraar artes 152, 153
Gronovius, Johannes Fredericus (1611-1671), hoogleraar artes en bibliothecaris 138, 139, 152
Groot, Cornelis de (1544 of 1546-1610), hoogleraar rechten en artes 162
Groot, Johan de (1554-1640), curator 22, 26, 33
Gruter, Janus (1560-1627), hoogleraar geschiedenis Heidelberg 134, 147
Gryphius Buys, Bartholomaeus 148
Gunkel, Friedrich Ludwig (1742-1835), architect 88
Hahn, Johannes David (1729-1784), hoogleraar medicijnen 86, 153, 228
Halewijn, Cornelis Teresteijn van, zie Teresteijn
Hallet, Anthonie, stichter van een fonds voor Waalse bursalen 93
Hannover, prinses Anna van (1709-1759), echtgenote van stadhouder Willem IV 132
Harde, Willem, bode 172
Harris, Richard 88
Harting, burgemeester van Leiden 45
Hasius, lijmzieder 212
Hasselaer, Gerard Aarnout (1698-1766), burgemeester van Amsterdam 32
Haverkamp, Siegbertus (1684-1742), hoogleraar artes 41, 120, 162
Havius, Mathias, schaftmeester van het Statencollege 187
Heemskerck, Jan van, portier van het Statencollege 114
Heemskerck, Pieter Vincentsz. van, dienaar van het astronomisch observatorium 175
Heenck, Engelbertus, opziener van het kabinet van naturalia 178, 188-190, 231
Heerman, Willem, schaftmeester van het Statencollege 111
Heidanus, Abraham (1597-1678), hoogleraar theologie 135, 143, 153
Heidegger, Johann Heinrich (1633-1698), hoogleraar theologie Zürich 135
Heineccius, Gottlieb (1681-1741), hoogleraar rechten Halle 50, 139, 151
Heinsius, Anthonie (1641-1720), raadpensionaris van Holland 35, 44
Heinsius, Daniël (1580 of 1581-1655), hoogleraar artes en bibliothecaris 81, 123, 136, 226, 246
Helm, Willem van der, stadsbouwmeester van Leiden 81
Helmichius, Wernerus (1551-1608), predikant te Utrecht en Delft 141, 151
Hemony, Petrus (1619-1680), klokgieter 81
Hemsterhuis, Tiberius (1685-1766), hoogleraar artes 153
Hendrik IV (1553-1610), koning van Frankrijk 133
Herman, Paulus (1646-1695), hoogleraar medicijnen 139, 189
Hertogh, Willem de, hortulanus 177
Heurnius, Johannes (1543-1601), hoogleraar medicijnen 74, 78, 114, 116, 134, 148, 152
Heurnius, Otto (1577-1652), hoogleraar medicijnen 74, 78, 85, 152, 153, 246
Heyman, Johannes (1667-1737), hoogleraar artes 161
Hogerbeets, Rombout (1561-1625), secretaris van Curatoren en Burgemeesters 186
Hollebeek, Ewaldus (1719-1796), hoogleraar theologie 46, 204
Holmannus, Johannus (1523-1586), hoogleraar theologie 66, 141
Hommius, Festus (1576-1642), regent van het Statencollege 104, 105, 153
Hondius, Jodocus, graveur en uitgever 77
Honert, Rochus van den (1572-1638), curator 26, 33, 136
Honert, Herman van den (1645-1730), curator 41
Honert, Johannes van den (1693-1758), hoogleraar theologie 153
Honert, Taco Hajo van den (1666-1740), hoogleraar theologie 153
Honkoop, Jan, dienaar van de bibliotheek 188
Hoogeveen, Gerard van (1524-1580), curator en pensionaris van Leiden 20, 21, 26, 237
Hoornbeek, Johannes (1617-1666), hoogleraar theologie 153
Hop, Johannes (1709-1772), curator 28, 31, 32, 87
Hornius, Georgius (1620-1670), hoogleraar artes 151, 153

Horraeus, Rembertus 52
Hotman, François (1524-1590), hoogleraar rechten Genève 150
Hottinger, Johann Heinrich (1620-1667), hoogleraar theologie Zürich 50, 131, 151
Hotton, Petrus (1648-1709), hoogleraar medicijnen 135, 136, 162
Hout, Jan van (1542-1609), secretaris van Curatoren en Burgemeesters en stadssecretaris van Leiden 43, 71, 72, 91, 168-170, 186, 194, 202, 273
Hoven, Pieter van den, pedel 187
Huber, Ulricus (1636-1694), hoogleraar rechten Franeker 131, 135
Hubrecht, Josias Johan (1746-1807), secretaris van Curatoren en Burgemeesters en van de universitaire vierschaar 187
Hubrecht, Jan (1718-1794), burgemeester van Leiden 187
Huilier, Simon Antoine l' (1750-1840) , hoogleraar mathematica Genève 131, 135
Huls, Samuel 227
Hulsius, Antonius (1615-1685), hoogleraar theologie en regent van het Statencollege 54, 109, 143
Huygens, Christiaan (1629-1695), wis-, natuur- en sterrenkundige 80
Jaccheus, Gilbertus (ca. 1578-1628), hoogleraar artes 53, 162
Jacob, Christiaen Sir, zie Sir
Johann Casimir (1543-1592), paltsgraaf en hertog van de Palts 151
Joosten, Pieter, famulus van het Statencollege 112
Junius, Franciscus (1545-1602), hoogleraar theologie 137, 141, 142, 153
Karel Lodewijk (1618-1680), keurvorst van de Palts 151
Kemp, Didericus van der (1731-1780), hoogleraar theologie en artes 261
Kerkhoven, Johannes Polyander à, zie Polyander
Kluit, Adriaan (1735-1807), hoogleraar artes 141, 153
Koesfelt, Zumbag de, Conradus en Lotharius, zie Zumbag
Koningh, Cornelis, bode 172
Kooten, Theodorus van (1749-1813), Agent van Nationale Opvoeding 60
Kyperus, Albertus (ca. 1600-1655), hoogleraar medicijnen 153
Lampe, Friedrich Adolph (1683-1729), hoogleraar theologie Utrecht 144
Lavoisier, Antoine (1743-1794), chemicus 90
Leicester, Robert Dudley graaf van (1532 of 1533-1588), landvoogd van de noordelijke Nederlanden 48
Lelyveld, Petrus van (1765-1808), curator 35
Lestevenon, zie Estevenon
Letting, Jacobus (ca. 1577-1625), hoogleraar rechten 153
Leu de Wilhem, Paulus Sebastiaan le, zie Wilhem
Lichtenberg, Georg Christoph (1742-1799), hoogleraar fysica Göttingen 147, 150
Lidén, Johan Hinric, Zweeds literatuurhistoricus 88
Ligtvoet, Jacobus, hortulanus 177
Linden, Johannes Antonides van der (1609-1664), hoogleraar medicijnen 145
Lindershausen, Johannes (1571-1645), hoogleraar rechten 153
Lipsius, Justus (1547-1606), hoogleraar artes 43, 56, 64, 130, 137, 139, 146, 164, 237
Lodewijk Napoleon (1778-1846), koning van Holland 61
Luchtmans, drukkersfamilie 116
Lulofs, Johannes (1711-1768), hoogleraar artes 91, 229
Luntius, Johannes, schaftmeester van het Statencollege 110
Luzac, Joan (Jean) (1746-1807), hoogleraar artes 140, 141, 153
Maerssche, Jan van der, burgemeester van Leiden 41
Maestertius, Jacobus (1610-1658), hoogleraar rechten 57, 58, 146, 162, 212, 246
Marchant, Stephanus (ca. 1632-1670), hoogleraar rechten 135
Marck, Johannes à (1656-1731), hoogleraar theologie 143
Maresius, Samuel (1599-1673), hoogleraar theologie Groningen 53
Marolois, Samuel (1572-1627), vestingbouwkundige 53
Marot, Daniël (1661-1752), architect 85
Massis, Daniël (?-1668), regent van het Waalse college 94
Mathenesse, Adriaan van (1563-1621), curator 22, 26
Mathenesse, Johannes van (1596-1653), curator 33

Mathijsdr., Adriaentgen, dienstmeid in het Statencollege 113
Mathijsdr., Willemijntgen, dienstmeid in het Statencollege 113
Maurits (1567-1625), stadhouder van Holland, Zeeland, Gelderland, Utrecht, Overijssel, Groningen en Drenthe 33, 52, 53, 72, 133, 274, 282
Meer, Harmen van der (1633-1679), rentmeester 80, 199
Meer, Nicolaas van der (1594-1654), rentmeester 199
Meer, Jacob van der (1724-1795), burgemeester van Leiden 45
Meerburgh, Nicolaas (1734-1814), hortulanus 183, 184
Meerman, Johan, extraordinaris ambassadeur van de Republiek in Engeland 133
Meester, Willem (1643-1701), klokkenmaker en uitvinder 81
Meij van Adrichem, Johan van der, hoogleraar rechten 162
Meijer, Hiëronymus, hortulanus 173, 177, 187, 189
Melder, Christiaan (1625-1681), hoogleraar artes 144
Merula, Paulus (1558-1607), hoogleraar artes en bibliothecaris 67, 137, 148
Metz, Amsterdams instrumentmaker 228
Meulen, Gerard van der, onbezoldigd lector theologie 53, 54
Mijle, Cornelis van der (1579-1642), curator 22, 26, 35, 36
Molinaeus, Petrus (1568-1658), hoogleraar artes 53
Möller, Heinrich, theoloog te Hamburg 150
Montfoort, Claes Dircxsz. van, rentmeester 193-195, 198, 200-203, 237-241
Montfoort, Dirk Jacobsz. van, burgemeester van Leiden 198
Moor, Bernardinus de (1709-1780), hoogleraar theologie 144
Moritz, Lodewijk, opziener van het kabinet van naturalia 178
Mort, Jacobus le (1650-1718), hoogleraar medicijnen 176
Moyne, Stephanus le (1624-1689), hoogleraar theologie 143
Münchhausen, Gerlach Adolf von (1688-1770), curator van de universiteit van Göttingen 269, 270
Muntinghe, Herman (1752-1824), hoogleraar theologie Harderwijk 45, 46, 141
Musschenbroek, Jan van, instrumentmaker 85, 229
Musschenbroek, Petrus van (1692-1761), hoogleraar artes 85, 90, 153, 260
Musschenbroek, Samuel van, instrumentmaker 80
Nahuijs, Gerardus Johannes (1738-1781), hoogleraar theologie 86
Nassau, Justinus van (1559-1631), bastaardzoon van Willem van Oranje 52
Newton, Isaac (1642-1727), Engels wis- en natuurkundige 158
Nieuwland, Pieter (1764-1794), hoogleraar artes 147
Nieuwstadt, Cornelis van der (ca. 1549-1606), curator en hoogleraar rechten 26, 27, 133
Noodt, Gerard (1647-1725), hoogleraar rechten 138
Oem van Wijngaerden, Daniël (1619-1688), curator 28
Oem van Wijngaerden, Gerard (?-1598), gezant van Willem van Oranje 21
Oosterdijk Schacht, Hermannus (1679-1744), hoogleraar medicijnen 153
Oosterdijk, Nicolaas George (1740-1817), hoogleraar medicijnen 153
Oudendorp, Franciscus van (1696-1761), hoogleraar artes 260
Oudin, Casimir (1638-1717), dienaar van de bibliotheek 174
Paedts, Willem (1595-1669), burgemeester van Leiden 41
Palm, Johan Hendrik van der (1763-1840), hoogleraar artes 161
Paludanus, Bernardus (1550-1633), stadsdokter van Enkhuizen 64, 65, 150
Papenbroek, Gerard van (1673-1743), Amsterdams regent 84
Paracelsus (Philippus Theophrastus Auroleus Bombastus von Hohenheim) (1493-1541), medicus 79
Pasteur, Frans, dienaar van het fysisch laboratorium 187
Pauw, Adriaen (1585-1653), curator 26, 28, 33, 36, 136, 137
Pauw, Pieter (1564-1617), hoogleraar medicijnen 64, 68, 74, 122, 147, 161, 172-174, 227
Pelgrom, Jan (?-1802), dienaar van het chemisch laboratorium 167, 177, 189

Pelt, Hendrik (1672-1739), burgemeester van Rotterdam 30
Perizonius, Jacobus (1651-1715), hoogleraar artes 59
Pestel, Frederik Willem (1724-1805), hoogleraar rechten 135, 141, 261
Petit, Samuel, Frans hoogleraar 137
Philips II (1527-1598), koning van Spanje 21, 281
Pietersz., Jacob, Leids apotheker 116
Pijnacker, Cornelis (1570-1645), hoogleraar rechten 135
Pinaeck, Pieter Sijbrantsz., pachter van universiteitsland 213
Plantijn, Christoffel (1520-1589), drukker 66, 180
Plessis-Mornay, Philippe du (1549-1623), Frans staatsman 133
Poereep, Jacob, pedel 188
Poll, Jan van de (?-1745), curator 35
Polyander à Kerkhoven, Johannes (1568-1646), hoogleraar theologie 142
Preiswerck, Johannes, syndicus Bremen 131, 133, 134
Pui, Meinhardus du (1754-1834), hoogleraar medicijnen 87, 125
Raei, Johannes de (1622-1702), hoogleraar medicijnen en artes 145
Rakoczi, prins Georg I (1593-1648), vorst van Transsylvanië 151
Raphelengius, Franciscus (1539-1597), hoogleraar artes en universiteitsdrukker 161, 180
Ratloo, Alexander, hoogleraar artes 134
Rau, Johannes Jacobus (1668-1719), hoogleraar medicijnen 85
Rau, Sebald Fulco Johannes (1765-1807), hoogleraar theologie en artes 45, 46, 141, 162
Rendorp, Pieter (1703-1760), burgemeester van Amsterdam 32
Revius, Jacobus (1586-1658), regent van het Statencollege 135
Rinsen, Anthony, dienaar van het fysisch laboratorium 177
Ritter, Johann Daniël, hoogleraar rechten Wittenberg 140
Rivet, André (1572-1651), hoogleraar theologie 125, 134, 137, 142, 146, 150, 164, 246
Roche-Posay, Louis de Chastaigner de la, zie Chastaigner
Rombouts, Hans, stichter van een fonds voor Waalse bursalen 93
Rosenboom, Hubertus (1634-1722), curator 28, 29, 41, 43-46, 50, 173, 184, 228, 235, 236, 242, 243, 245, 247-250, 253, 254, 257
Rossijn, famulus van het Statencollege 112
Royen, Adriaan van (1704-1779), hoogleraar medicijnen 84, 87, 120, 135, 146, 153
Royen, David van (1727-1799), hoogleraar medicijnen 98, 153
Royen, David van (1699-1764), secretaris van Curatoren en Burgemeesters 112, 170, 186
Royen, Jan van (1726-1783), secretaris van Curatoren en Burgemeesters 186, 235, 236, 257-260, 263
Rücker, Joannes Conradus (1702?-1778), hoogleraar rechten 120
Ruhnkenius, David (1723-1798), hoogleraar artes en bibliothecaris 120, 124, 135, 162, 260, 270
Rumphius, Georg Everard (1627-1702), bioloog 203
Rusius, Albertus (1614-1678), hoogleraar rechten 135, 153
Saint-Vertunien, Francois de, zie Vertunien
Salmasius, Claudius (1588-1653), hoogleraar artes (honorair) 77, 123, 134, 137, 162, 164, 251
Sandifort, Eduard (1742-1814), hoogleraar medicijnen 88, 89, 153
Sandifort, Gerard (1779-1848), hoogleraar medicijnen 153
Saravia, Adrianus (ca. 1530-1613), hoogleraar theologie 95, 141
Scaliger, Josephus Justus (1540-1609), hoogleraar artes (honorair) 53, 77, 123, 125, 130, 133, 134, 137, 146, 164, 180, 239
Schaaf, Carolus (1646-1729), hoogleraar artes 120, 154, 162
Schaaf, Johannes Henricus, zoon van Carolus Schaaf 154
Schacht, Lucas (1634-1689), hoogleraar medicijnen 153
Schacht, Hermannus Oosterdijk, zie Oosterdijk
Schaep, Gerard (1594-1666), curator 34, 41
Scheidius, Everard (1742-1794), hoogleraar artes 45, 141
Schelle, Joannes van (1723-1762), hoogleraar theologie 143
Scheltinga, Gerlacus (1708-1765), hoogleraar rechten 149

Scheuchzer, Johann Jacob (1672-1733), Zwitsers medicus 136
Schnurrer, Christianus Friedrich (1742-1822), oriëntalist 131, 151
Scholten, Hermannus (1726-1783), hoogleraar theologie 261
Schooten, Frans junior van (1615-1660), hoogleraar artes 82, 135, 139, 152
Schooten, Frans senior van (1581 of 1582-1645), hoogleraar artes 53, 82, 152, 153
Schooten, Petrus van (1634-1679), hoogleraar artes 82, 152, 153
Schot, Andries, rentmeester Leiden en omgeving 192, 193
Schotanus, Bernardus (1598-1652), hoogleraar rechten 122, 146
Schrevelius, Ewaldus (1575-1647), hoogleraar medicijnen 153
Schuer, Theodorus van der (1634-1707), kunstschilder 38
Schultens, Albertus (1686-1750), hoogleraar artes en regent van het Statencollege 109, 113, 152
Schultens, Hendrik Albert (1749-1793), hoogleraar artes 152
Schultens, Johannes Jacobus (1716-1778), hoogleraar theologie en regent van het Statencollege 109, 152
Schultingh, Antonius (1659-1734), hoogleraar rechten 135, 138
Schwartz, Joachimus (1686-1759), hoogleraar rechten 120
Seijen, de erfgenamen van Arnoldus (1640-1678), hoogleraar medicijnen 230
Senguerdius, Wolferd (1646-1724), hoogleraar artes en bibliothecaris 85, 144, 153, 228
Siegenbeek, Matthijs (1774-1854), hoogleraar artes 140
Sinapius, Daniël (ca. 1589-1638), hoogleraar artes en subregent van het Statencollege 136, 137
Sir Jacob, Christiaen, schaftmeester van het Statencollege 100, 110
Sitteren, Mathijs Pietersz., portier van het Statencollege 113, 114
Sladus, Mathias, arts te Amsterdam 131
Snellius, Rudolph (1546-1613), hoogleraar artes 134, 152
Snellius, Willebrordus (1580-1626), hoogleraar artes 152
Snellius, de erfgenamen van Willebrordus 128
Socinus, Faustus (1539-1604), Italiaans theoloog 50
Sosius, Thomas (?-1598), hoogleraar rechten 42, 43, 134, 139
Spanheim, Frederik junior (1632-1701), hoogleraar theologie en bibliothecaris 131, 135, 143, 151, 152, 162, 226
Spanheim, Frederik senior (1600-1649), hoogleraar theologie 54, 142, 152
Speijert van der Eijk, Simon (1771-1837), hoogleraar artes 120, 187
Spinaeus, Gothofredus (1632-1681), hoogleraar artes en subregent van het Statencollege 144
Stalpaert Augustijnsz., Joost (ca. 1545-ca. 1599), pedel 170, 188
Steenstra, Pibo (?-1788), lector Duytsche mathematicque 120
Stevin, Simon (1548-1620), wiskundige 72
Steyn, Pieter (1706-1772), curator en raadpensionaris van Holland 28, 31-33, 36, 46, 143, 235, 236, 257-260, 263
Straten, Willem van, hoogleraar medicijnen Utrecht 74
Stuart, Adamus (1591-1654), hoogleraar artes 152
Stuart, David (?-1669), hoogleraar artes 152, 153
Sturmius, Hubertus, hoogleraar theologie 141, 160
Suijder, Andries, ziekenverzorger van het Statencollege 113, 114
Sutholt, Bernhard, onbezoldigd lector rechten 137
Swanenburg, Cornelius Paulinus (1574-1630), hoogleraar rechten 135
Swanenburgh, Willem (ca. 1581-1612), graveur 66
Swieten, Adriaan van (?-1623), curator 33
Swinden, Jean Henri van (1746-1823), hoogleraar wis- en natuurkunde Amsterdam 146, 147
Sylvius, Cornelis (1687-1738), curator 30
Sylvius, Cornelis, hoogleraar rechten 51, 145
Sylvius, Franciscus de le Boe (1614-1672), hoogleraar medicijnen 79, 82, 145, 176
Sylvius, Willem, drukker 180
Temminck, Egbert de Vrij (1700-1785), burgemeester van Amsterdam 32
Teresteijn van Halewijn, Cornelis (1641-1701), curator 28, 43

Theunisz., Jan (1569-ca. 1640), arabist 136, 139
Thienen, Adriaan Beeckerts van, zie Beeckerts
Thou, Jacques Auguste de (1553-1617), Frans geschiedkundige 133
Thysius, Antonius junior (ca. 1603-1645), hoogleraar artes en bibliothecaris 152, 153
Thysius, Antonius senior (1565-1640), hoogleraar theologie 142, 152, 153
Tiara, Petrus (1514-1586), hoogleraar artes 138, 237, 241
Tijken, Abraham, dienaar van het chemisch laboratorium 189
Til, Salomon van (1643-1714), hoogleraar theologie 143
Tollius, Hermannus (1742-1822), beheerder van de Poolse goederen van stadhouder Willem V 161
Trelcatius, Lucas junior (1573-1607), hoogleraar theologie 141, 142, 152, 157
Trelcatius, Lucas senior (1542-1602), hoogleraar theologie 137, 141, 142, 152, 157
Trigland, Jacobus junior (1652-1705), hoogleraar theologie 143, 152
Trigland, Jacobus senior (1583-1654), hoogleraar theologie 142, 152
Trigland, Theodorus 53
Trip, Johannes (1664-1732), curator 30
Tuning, Gerardus (1566-1610), hoogleraar rechten 134
Twenth, 86
Uchtmannus, Alhardus (1611-1680), hoogleraar artes 135
Uittenbogaert, Johannes (1557-1644), hofpredikant van stadhouder Maurits 142, 148
Valckenaer, Jan (1759-1821), hoogleraar rechten 153
Valckenaer, Lodewijk Caspar (1715-1785), hoogleraar artes 153
Valckenier, Johannes (1617-1670), hoogleraar theologie 143
Valckenier, Pieter (?-1712), gezant van de Republiek bij de Zwitserse kantons 136
Valkenburg, Cornelis van (1682-1728), curator 29
Verbessel, Johannes, dienaar van de bibliotheek 174
Vertunien, Francois de Saint- 133
Vinnius, Arnold (1588-1657), hoogleraar rechten 134, 146, 153, 154, 162, 246
Vinnius, Simon (ca. 1627-1653), onbezoldigd lector rechten 154
Vitriarius, Johannes Jacobus (1679-1745), hoogleraar rechten 146, 153
Vitriarius, Philippus Reinhardus (1647-1720), hoogleraar rechten 151, 153, 256
Vitringa, Campegius senior (ca. 1659-1722), hoogleraar theologie te Franeker 144
Vlasveld, Claas, dienaar van de hortus 187
Voet, Joannes (1647-1713), hoogleraar rechten 135, 162
Voetius, Gisbertus (1589-1676), hoogleraar theologie Utrecht 143
Volder, Buchardus de (1643-1709), hoogleraar artes 80, 85, 135, 139, 144, 228
Voltelen, Florentius Jacobus (1753-1795), hoogleraar medicijnen 167, 189
Voorda, Bavius (1729-1799), hoogleraar rechten 48, 51, 52
Voorn, Jan, dienaar van de bibliotheek 174
Vorstius, Adolphus (1597-1663), hoogleraar medicijnen 152
Vorstius, Aelius Everhardus (1565-1624), hoogleraar medicijnen 152
Vorstius, Conrad (1569-1622), hoogleraar theologie 50, 51, 53, 130, 142
Vos, Pouls, pensionaris van Leiden 202
Vossius, Gerardus Johannes (1577-1649), hoogleraar artes en regent van het Statencollege 153, 162
Vossius, Isaac (1618-1689), filoloog 44, 82
Vossius, de erfgenamen van Isaac 44, 180, 249, 250, 253
Vray, Carel le, muziekmeester 181, 250
Vries, Gerardus (1648-1704), onbezoldigd lector wijsbegeerte en subregent van het Statencollege 144
Vulcanius, Bonaventura (1538-1614), hoogleraar artes 64, 66, 122, 139
Vultejus, Herman (1555-1634), hoogleraar rechten Marburg 134
Wal, J. van de 90
Wall, Pieter Hendrik van de (1737-1808), curator 45, 46
Walaeus, Antonius (1573-1639), hoogleraar theologie 142, 152
Walaeus, Johannes (1604-1649), hoogleraar medicijnen 152
Walraven, famulus van het Statencollege 111
Warner, Levinus (1619-1665), resident van de Republiek bij de Ponte en oriëntalist 82, 135, 161
Wassenaer, Jacob van (1635-1714), curator 28,

36, 43-47, 50, 173, 187, 242, 243, 247-250, 253, 254
Wassenaer, Johan van (1577-1645), curator 26, 33
Wassenaer, Willem Lodewijk van (1744-1833), curator 45
Water, Jona Willem te (1740-1822), hoogleraar theologie 140
Weigel, Erhard (1625-1699), hoogleraar mathematica Jena 269
Weiss, Andreas (1713-1792), hoogleraar rechten 135, 260, 261
Weissenbergh, Johan Hendrik (Albicastro), muziekmeester 181
Werven, Jacob van, stadsarchitect van Leiden 84, 85
Wesselius, Johannes (1671-1745), hoogleraar theologie 153, 255
Westenberg, Johannes Ortwinus (1667-1737), hoogleraar rechten 153
Westerhoven, Jacob, hoogleraar artes 43
Westerwolt, Volker, regent van het paedagogicum 95
Wevelinchoven, Jan van, secretaris van Curatoren en Burgemeesters 170, 186
Wevelinchoven, Joachim van (?-1669), secretaris van Curatoren en Burgemeesters, 186
Wiele, Nicolaas van der, rentmeester 193, 194, 198, 199, 202, 203, 237-241, 244
Wijngaerden, Daniël Oem van, zie Oem
Wijngaerden, Gerard Oem van, zie Oem
Wijnpersse, Dionysius van de (1724-1808), hoogleraar artes 91, 153
Wijnpersse, Samuel Joannes van de (1759-1842), hoogleraar artes 153
Wijttenbach, Daniël (1746-1820), hoogleraar artes en bibliothecaris 88, 125, 131, 133, 135
Wildt, Hugo de, burgemeester van Leiden 45
Wilhem, Paulus Sebastiaan le Leu de (1687-1759), curator 31
Willem I (1533-1584), stadhouder van Holland, Zeeland en Utrecht 18, 20, 26, 43, 66, 191, 192, 273, 281
Willem II (1626-1650), stadhouder van Holland, Zeeland, Utrecht, Gelderland, Overijssel, Groningen en Drenthe 53
Willem III (1650-1702), stadhouder van Holland, Zeeland, Utrecht, Gelderland, Overijssel en Drenthe en koning van Engeland 28, 44, 53, 54, 60, 83, 140, 143, 273
Willem IV (1711-1751), stadhouder van Holland, Zeeland, Utrecht, Gelderland, Overijssel, Friesland, Groningen en Drenthe 54, 132, 258
Willem V (1748-1806), stadhouder van Holland, Zeeland, Utrecht, Gelderland, Overijssel, Friesland, Groningen en Drenthe 28, 55, 132, 233, 260
Winter, Fredericus (1712-1760), hoogleraar medicijnen 260
Witsius, Hermannus (1636-1708), hoogleraar theologie en regent van het Statencollege 109
Witt, Cornelis de (1623-1672), curator 46
Wittens, Arnold, burgemeester van Leiden 41
Wittichius, Christophorus (1625-1687), hoogleraar theologie 143, 153
Wittichius, Jacobus (1677-1739), hoogleraar artes 153, 256
Woodward, John (1665-1728), Engels arts en geoloog 136
Woudanus (Jan Conelisz. van 't Woudt) (ca. 1570-1615) 66
Woutiers, Aert Pietersz., dienaar van de hortus en het anatomisch theater 172, 175, 183, 187
Württemberg, de hertog van, zie Friedrich II Eugen
Zanchius, Hiëronymus (1516-1590), hoogleraar theologie Neustadt 151
Zeyst, Nicolaas van (1563-1617), secretaris van Curatoren en Burgemeesters 186
Zuingerus, Theodorus, hoogleraar medicijnen Basel 150
Zumbag de Koesfelt, Conradus (1697-1780) 86
Zumbag de Koesfelt, Lotharius 229

Curriculum vitae

Ronald Sluijter werd geboren te Papendrecht op 7 februari 1971. Van 1983 tot 1990 doorliep hij de HAVO, gevolgd door het VWO aan het Titus Brandsmacollege te Dordrecht. Daarna studeerde hij van 1990-1995 geschiedenis aan de Leidse universiteit. Het promotieonderzoek werd verricht bij het Academisch Historisch Museum van dezelfde universiteit, van 1996 tot 1998 als beurspromovendus en van 1998-2000 als Assistent in Opleiding. Vanaf 2000 is hij verbonden aan het Instituut voor Nederlandse Geschiedenis, waar hij een repertorium van regenten en hoge ambtenaren in de periode 1588-1795 vervaardigt.

De Leidse universiteit was gedurende de zeventiende en achttiende eeuw een van de meest vooraanstaande universiteiten van Europa. Vooral aan de wetenschappelijke en onderwijskundige kant van haar geschiedenis zijn inmiddels dan ook vele publicaties gewijd. Dit boek belicht echter een tot op heden ondergewaardeerd aspect van de geschiedenis van 's lands oudste universiteit. Niet de buitenkant van het academische leven staat centraal, maar de organisatie die die buitenkant mogelijk maakte.

Ronald Sluijter beschrijft de samenstelling en werking van het bestuur, de oprichting en ontwikkeling van de universitaire instellingen, het beleid ten aanzien van het aannemen van docenten, en de groei en het functioneren van het ondersteunend personeel. Bovendien toont hij op welke manier de universiteit in financieel opzicht functioneerde, waarbij duidelijk wordt dat de instelling meermalen op de rand van de afgrond balanceerde.

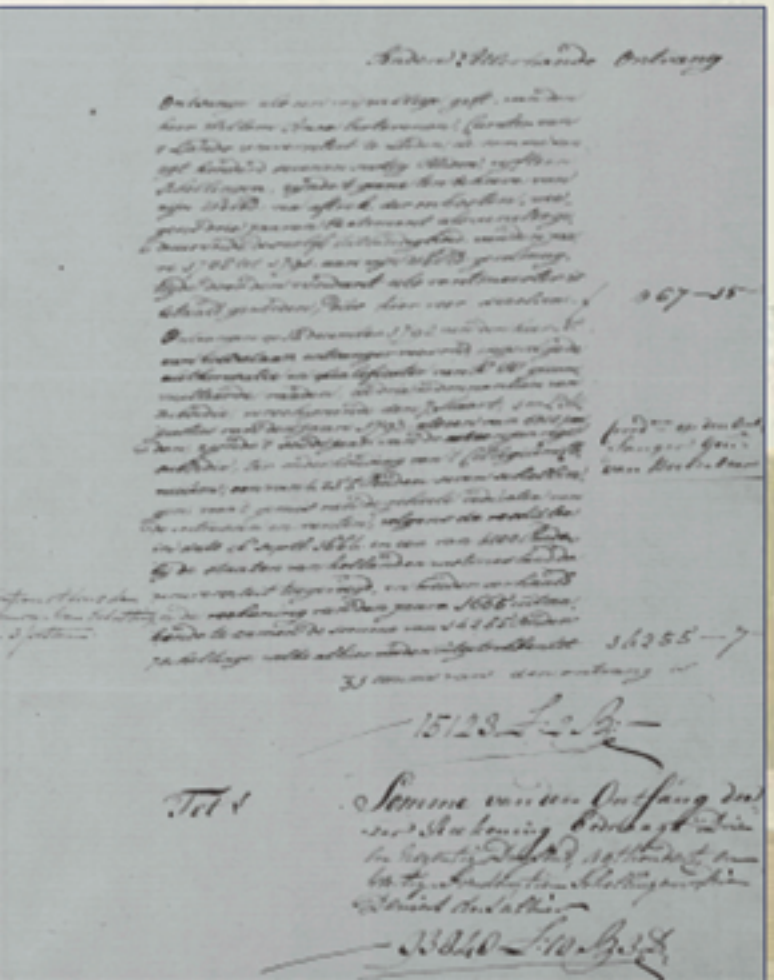

SLUIJTER

'Tot ciraet, vermeerderinge ende heerlyckmæckinge der universiteyt'

Bestuur, instellingen, personeel en financiën van de Leidse universiteit, 1575-1812

ISBN 90-6550-754-X
9 789065 507549